

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

AZ IPAROSOK SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI VISZONYAI BUDAPESTEN

ÍRTA

DR. LAKY DEZSŐ

60.
III.

60. KÖTET

1930

3. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

AZ IPAROSOK SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI VISZONYAI BUDAPESTEN

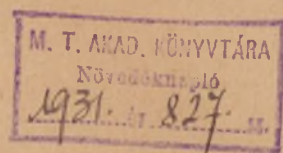
ÍRTA

DR. LAKY DEZSŐ

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

1929. — 8714

300353

A) ÁLTALÁNOS RÉSZ.

I. Az iparosság, mint a középosztály része.

Az iparosság a középosztálynak egyik legértékesebb csoportja. Az volt már a középkorban is, amikor a földbirtokos nemességen kívül a városi polgárság s ennek két fontos eleme: a céhekbe tömörült iparosok — s mellettük itt-ott a kereskedelem képviselői — voltak a középosztály egymás mellett elhelyezkedett rétegei. Így maradt a modern időkben is.

Hegedüs Lóránt volt pénzügyminiszter az 1926. évi október hóban megtartott közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezleten azt mondta,¹⁾ hogy a középosztály a modern kultúrallam lelke, melynek érdekében kell követelni a magángazdaság teljes biztonságát. Igaza volt. Ahol a középosztály meginog, valójában recseg-ropog az állami és társadalmi lét épülete.

Az ankéten azonban *Heller Farkas* műegyetemi professzor kifejtette azt, hogy a középosztály nem egységes²⁾: részben olyan elemekből áll, melyek a szabad kereseti pályákon működnek; részben pedig olyanokból, melyek a fixfizetésre utalt tisztviselők, köztisztviselők és magánalkalmazottak széles rétegei között helyezkednek el. A középosztály fogalma tehát *Heller* értelmezésében sokkal szélesebb alapot nyer. A keretek kitágulnak. Az érdekelttek többen vannak. A középosztály válságos helyzetébe még többen belesodródhatnak. Pedig — összegezte mondanivalóit — *egészséges középosztály nélkül nincsen egészséges állam.*³⁾

¹⁾ L. Társadalompolitikai feladataink c. (az értekező jegyzőkönyvét tartalmazó) kiadvány 30. lapját.

²⁾ L. idézett munka 37—42. lapjait.

³⁾ Az ankéten e tanulmány írója is felszólalt (L. idézett munka 63—66. lapjait) s a súlyt szintén annak a kidomborítására helyezte, hogy a középosztály válsága korántsem csupán az ú. n. tisztviselőosztály válságát jelenti. A középosztály kérdése sokkalta tágabbkörű, semhogy ebbe csupán a tisztviselőprobléma kutatása férne bele. A középbirtokos, valamint a jobb módú parasztgazdák csoportjainak számos képviselőjén túl ide kell számítani az iparosságnak és a kereskedőknek s általában a vállalkozással és a hitelélettel foglalkozó egyéneknek igen nagy tömegét. A középosztály — számszerűleg — Csonka-Magyarországon a régi Magyarország viszonyaihoz képest jelentősebb lett. Egykori határaink között kb. 12—14% volt a középosztály arányszáma. Ez az arányszám azóta legalább 15%-ra nőtt. A gyarapodás nagy figyelmet érdemel, mert olyan időkben történt, amikor a gazdasági élet minden vonalán az értéksökkenés volt Magyarország osztályrésze.

A vita felszólalói közül: *Farkas Elek*, az Építőmesterek Országos Szövetségének igazgatója, is arra mutatott rá, hogy a középosztály nem csupán a súlyos helyzetben lévő tisztviselőkből s esetleg még a szabadfoglalkozású egyénekből áll.¹⁾

Ugyanennek a gondolatnak a kifejtését látjuk azonban abban a kiváló munkában, melyben *J. Wernicke* a kapitalizmus és a középosztálypolitika összefüggését kereste.²⁾

Wernicke megmagyarázza, hogy a középosztály a Németbirodalomnak mily jelentékeny társadalmi osztálya. *Benne a régi, kisüzemi (iparos, kereskedő) középosztály mellett új, nagyon sok foglalkozásból összetevődő középosztály támadt.* Magában foglalja az ügynököket, hivatalnokokat, magánalkalmazottakat, a szabad pályák képviselőit, sőt a magasabb munkásrétegeket is és a tőkéseket. *Ez a középosztály a régi kisipari középosztály számát erősen túlszárnyalja.*

Wernicke a probléma lényegét sűríti össze, mikor azt mondja, hogy a középosztálynak — egykori rétegei mellett — egészen új csoportjai nőttek fel. Mindmegannyi nyilván a modern állami berendezésből és a kapitalizmus rendszerére alapított gazdasági életéből sarjadt ki. Munkájának más helyén bővebben fel is sorolja,³⁾ *kikből tevődik össze az új középosztály? Az állami, községi, egyházi stb. hivatalnokokból. Az üzemi és mindenféle más hivatali alkalmazottakból és a segítő családtagokból. A szabad foglalkozások képviselőiből, ügyvédekből, művészekből és írókból. A járadékosokból és nyugdíjasokból. S végül a műhelyvezetőkből és a munkásság magasabb rétegeiből.*

Wernicke más alapon is foglalkozott⁴⁾ a modern középosztály kereteinek kijelölésével. A népiskolai képzettségnél magasabb műveltségű azokból az elemekből alakul a középosztály, amelyek többé-kevésbé már szellemi munkát is fejtenek ki, a fizikai vagy mechanikai munkát irányítják vagy ellenőrzik, szerény a jövedelmük; gyakran kis tőkéjük is van. Szembenállanak a középosztállyal a népesség nagyjövedelmű rétegei s a birtoktalan munkások és a csak mechanikai munkát végző osztályok. A középosztály tanultsága, birtoka, társadalmi állása szerint stb. messze felette áll a munkásság nagy tömegének, de nem tartozik a nagybirtokos- vagy nagy-tőkésoztszályhoz. Wernicke hangsúlyozza a középosztálykérdés egységességének hiányát, amit csak növel az, hogy szinte évenként differenciálódnak a foglalkozások. A felső osztály független. Az alsó függ. A középosztály vegyes, ha birtokát, tanultságát nézzük. Wernicke is rámutat arra, hogy a középosztálymozgalom eleinte csak a kisüzemet folytatókra, kézművesekre terjedt ki.

¹⁾ L. idézett munka 71. lapját.

²⁾ *J. Wernicke*: »Kapitalismus und Mittelstandspolitik.« Zweite Auflage, Jena 1922. 420. lap.

³⁾ L. idézett mű 409. lapját.

⁴⁾ L. idézett mű 94. és köv. lapjait.

Majd a detailárosokra is. Később a régi középosztály kérdése sokban el-
különült az új középosztályétól.

Mi a kérdés sarkpontja? — kérdezi Wernicke. A kisiparos függetlensége. Ennek megőrzése az államra és társadalomra nézve egyaránt fontosabb, mint az alkalmazottak függő helyzete. Ha a kisiparosság rendelkezik a szükséges szakképzettséggel, a szükséges tőkével, olcsón és jól tud vásárolni, gépeket és szerszámokat alkalmaz s kedvezően tud értékesíteni stb., — betöltheti hivatását.

A probléma lényege tényleg itt van. Az a kisiparosság, mely hivatása magaslatán áll, ma is a polgárság erős oszlopa lehet. Megteremtéséért (vagy megmentéséért?) érdemes küzdeni. Érdemes áldozatokat hozni.

A magyar kisiparosságnak azonban talán nem minden csoportjára nézve állanak fenn azok a követelmények, melyeket Wernicke a középosztályba tartozás feltételeiül megjelöl. Különösen a tanultság tekintetében nem. A tanonciskolába ugyan a tanoncok nálunk is az elemi iskola elvégzése után járnak. Mégis azok a tanulságok, melyeket a magyar iparoktatás fejlődéséből e kérdés szakértői levezettek, gyakran éppenséggel nem szólnak amellest, hogy az iparospályára menő ifjaknak az elemi iskolai műveltségnél nagyobb műveltségük van. Az élet, a tapasztalat azonban sok, nagyon sok esetben meghozza a tudás kiegészítését. S ezért a magyar kisiparosság jelentős részét is aggály nélkül a középosztályba sorolhatjuk. Meggondolást csak azoknak az iparosoknak osztályozása érdemelne, akik segéd vagy tanonc nélkül dolgoznak. Ámde ezeknél az iparosoknál éppenséggel mindent el kell arra követni, hogy életszínvonaluk emeltessék. A középosztály határait, ameddig lehet, tágitanunk kell a magyar társadalom fejlődése érdekében is. Az iparososztály egészét *ezért* számítjuk mi tanulmányunk folyamán a középosztály tagjai közé, — noha jól tudjuk, hogy ezeknek az iparosoknak egy része az ú. n. kispolgárság sorai közül való; egy részük pedig a proletárság felé süllyedt.

II. Az ipari élet multja Magyarországon.

a) A céhek.

Avégből, hogy a modern középosztály problémáit megérthessük s különösen, hogy annak körébe beilleszthessük az iparoskérdést, nagy vonásokban be kell számolnunk arról a fejlődésről, mely Magyarország ipargazdasági életét is sok hullámváz után a mai kifejlődéséhez segítette.

A magyar gazdaságtörténelmi kutatás egyik nagyon jeles képviselője, *Acsády Ignác*, a Közgazdasági Lexikon első kötetében »Céhek és céhrendszer«, illetőleg »Gazdaságtörténet« c. értékes tanulmányaiban szépen összefoglalja azoknak a századoknak tanulmányunkat érdeklő gazdasági eseményeit, amelyeket szenvedéseken és sok válságon keresztül ért el a XIX. századig Magyarország. Másik kiváló forrás a céhek fejlődésére *dr. Szádeczky Lajos* műve¹⁾, a harmadik pedig *Horváth Mihály* jeles munkája.²⁾

A magyar királyság megalakulását követőleg sok évtized telt el addig, amíg a kultúra észrevehető nyomai megjelentek magyar földön. Amint a községi szervezet terjedt,³⁾ a föld lassan-lassan meghódolt az ember munkájának. Az irdatlan mocsarak, a megművelhetetlen földek helyébe országszerte városok épültek, különösen a tatárjárás után, majd az Anjouk korában, — ekkor már lüktető, fejlődő élettel. Ebben a nagy átalakulásban jutnak mindinkább szerephez az ország gazdasági életében a városok vagy pontosabban: azok iparúzó és kereskedőpolgársága. Az az ipar, mely a honfoglalás után többnyire kizárólag háziipar,⁴⁾ lassan-lassan kézműiparrá alakul át, — legalább részben. A gazdasági élet kibontakozásával lépten-nyomon jelentkeznek olyan szükségletek, melyeket nem tud már a családfő, mint régebben, saját háztartásában előállítani.

¹⁾ Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. (1307—1848.) I. köt. Budapest, 1913.

²⁾ Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Budán, 1840.

³⁾ Lásd az imént idézett Közgazdasági Lexikon I. kötetének 720. lapját és *Szádeczky* id. munkájának 9. és következő lapjait.

⁴⁾ Lásd erre vonatkozólag *Szádeczky* id. munkájának 16. lapját.

E fajta kézművesek, vagy megszabott munkára igénybevett iparosok (vándoriparosok), már a XI. században az országban sokfelé mutatkoztak, de az ipar és a kereskedelem csak akkor jutott nagyobb jelentőséghez, amidőn a városi élet sajátosan kialakult és megszerezte a vásártartási jogot s az önkormányzatot.¹⁾ Amint ez megtörtént, — mint ezt különben Kováts Ferenc egyik nagybecsű tanulmányában is kifejtette,²⁾ — a városok az egész ország gazdasági forgalmának, ipari és kereskedelmi életének központjává lettek. A városok nyugodt fejlődését kiváltságlevelek biztosították. Ezekben a városokban azonban egyelőre túlnyomó a német elem; a magyar csak kevésbé jut szóhoz. Abban azonban megegyeznek, hogy a városok jogai és intézményei elsősorban mind azt a célt szolgálják, hogy az ipar és kereskedelem mindinkább fellendíttessék. A városi élet fejlesztése körül előbb az Anjou-házbeli uralkodóknak voltak nagy érdemeik. Az ő királyságuk alatt új forgalmi központok alakultak Magyarországon. Különösen az erdélyi városok súlya, jelentősége növekedett meg ekkor.³⁾ Zsigmond király alatt érték el a városok, noha minimális keretek között, a politikai szereplés jogát. A későbbi vegyes-házbeli uralkodókkal a gazdasági viszonyok romlottak ugyan, Mátyás dicső uralkodása azonban az ország gazdasági életét újra fellendítette, sőt erősen a nyugat felé irányította.

Az iparúzés fejlesztése volt, mint láttuk, a legfőbb célja a városok kiváltságainak úgy Magyarországon, mint a nyugati államokban is. Egészen természetesen következni látszik, hogy a magyarországi városok kebelében is elég hamar megalakultak az iparoscéhek, ezek a sajátos szervezetek, melyek a középkor utolsó három-négy századától kezdve még azután is többszáz éven keresztül uralták az iparosmozgalmakat. Acsády hivatkozik arra, hogy a középkor utolsó századaiban a céhrendszer Magyarországon is szervezkedik. Szádeczky megemlíti, hogy a legelső — előtte ismeretes — céhlevél 1307-ből való.⁴⁾ Persze jóval korábban is — már a XIII. század közepe óta — lehettek Magyarországon céhek; elsősorban Erdélyben és a Szepességben. Vagy oly módon is létesültek, hogy a várrendszer felbomlása után települtek kézműiparosok a városokba és vetették meg alapját a céhek későbbi nagy korszakának. Szádeczky — Horváth Mihály kutatásaira támaszkodva⁵⁾ — arra is utal, hogy a

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag *Magyarország városainak háztartásáról* írott munkám bevezetésében mondottakat is. (A városi háztartás története és statisztikájának módszere.) Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 58. kötet. Budapest, 1916. Kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 3*—14* lap.

²⁾ Lásd *Kováts Ferenc*: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században.

³⁾ Lásd az idézett Közgazdasági Lexikon I. kötetének 725. lapját.

⁴⁾ Lásd idézett munkájának 29. lapját.

⁵⁾ Lásd *Horváth Mihály*: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a középkorban c. id. munkájának 53. lapját.

XIII. század végén Magyarországon már dívik a vászonszövés és fegyvergyártás, sőt az üvegekészítés is. A különleges magyar iparok: bőrkészítés, irhagyártás, a tímárok és szűcsök munkája ugyanakkor a külföldön is ismertté és keresetté vált.

A céhek intézménye Nagy Lajos alatt¹⁾ kezd országszerte általánossá válni. Ez a dicső uralkodó szabályozza 1376-ban az erdélyi szászok céheit, melyek ekkor már olyan gazdag tagozásúak voltak, hogy 24 külön mesterséget űztek a céhek tagjai. A XIV. század vége volt tehát az az időszak, amidőn a céhek az ipar fejlődése érdekében már nagyobb hatást fejtettek ki. Magyarországra ilyenformán néhány száz évvel később jutott el teljes kihatásában ez a mozgalom. Nyugaton már 200 évvel előbb is szinte végeláthatatlan tömegben vannak különböző iparegyesületek, melyek mindmegannyian a gazdasági élet oltalmát tűzték ki célul: a céhek egyik-másik típusa.

Acsády²⁾ utal arra, hogy az abban az időben jellemző és szokásos iparosvándorlásokkal kapcsolatban az idegen céhek egymásra mind nagyobb és nagyobb hatást gyakoroltak. Nyugaton a XIV. században ilyenformán a céhrendszerben bizonyos nivellálódó folyamat indult meg; a különböző államok céhrendszerében is hova-tovább hasonló vonások merültek fel. A céhrendszer azonban elsősorban mégis az iparosság sajátlagos szervekedése volt; mint ilyen virágzott sok-sok generáción át Magyarországon is, — és itt sem eredmény nélkül. Persze a céhek megalakulása Magyarországon sem volt egységes minta szerint való, akár csak a külföldön. Csak Mária Terézia alatt, ki a céhek rendezését keresztülvitte, vált általánossá a céhszabályok királyi megerősítése, ekkor lettek a céhek Magyarországon szintén egységesek, elveszítvén egyéni jellegüket.³⁾ Az ország nyugati határszélein fekvő városok céheinek szervezete eleinte például egészen más volt, mint a Királyhágón túliaké, amint erre különben Szádeczky Lajos is utal munkájában.

Acsády szerint az első időkben a céhek nálunk is többnyire vallási alapon állottak. Ezt emeli ki Szádeczky is.⁴⁾ Szerinte a magyarországi céhek keletkezése alkalmával azonnal előtérbe lépett azok iparos- és mesterségvédelmi jellege s csak másodsorban alkottak szükség esetén hon- és várvédelmi testületeket. Inkább vallásos és emberbaráti törekvések irányították munkásságukat; oltárokat emeltek, betegeket ápoltak, kórházakat, iskolákat építettek, stb.

Szádeczky idézi munkájában a pozsonyvárosi szabók rendtartását 1411-ből,⁵⁾ mely világosan mutatja a céhek munkásságát jellemző tenden-

¹⁾ Lásd Szádeczky idézett munkájának 31. lapját.

²⁾ Lásd az idézett Közgazdasági Lexikon I. kötetének 421. lapját.

³⁾ Lásd Szádeczky id. munkájának 174—175. lapjait.

⁴⁾ Lásd Szádeczky id. munkájának 177. lapját.

⁵⁾ L. idézett munkájának 39—40. lapjait.

ciákat. A céhek tagjainak erkölcsi bizonyítványt kellett hozniuk onnan, ahonnan valók. Csak nős ember lehetett céhtag, (más céhek szabályai szerint csak nőtlen), nőtlennek csak mesternél volt szabad dolgozni és ha titokban másutt dolgozott, elvették szerszámaikat.

Eleinte az iparszabadság bizonyos jelei érvényesültek a magyar céhek életében is. Utóbb azonban a szabadság helyébe a teljes céhkényszer lépett. Azt is megszabták, hogy a mester hány inast vagy segédet tartson; mennyi bért kell fizetni; honnan kell beszerezni a nyersterményeket; miképpen lehet a termelvényeket értékesíteni. Nehéz megkötések voltak ezek, de végeredményben mégis csak az iparosság anyagi és szellemi helyzetének javítását célozták s ennek folytán új és új iparágak virultak fel. Sok iparág már a középkor vége előtt Magyarországon is a fejlődés magas fokára ért el. Acsády¹⁾ a ruházati ipart, a fegyvergyártást, az ötvösséget és az orgonaépítést emeli ki. Szádeczky²⁾ különösen az ötvösséget, azt mondván, hogy az arany- és ezüstműveseknek ez nem annyira mestersége, mint inkább művészete. Különösen az erdélyi ötvösművesek szinte világhírré tettek szert.

Zsigmond király uralkodása az ipari céhek kialakulásának neves korszaka volt. Szádeczky³⁾ hivatkozik arra, hogy Buda városának ekkor szerkesztett törvénykönyvéből eléggé tájékozódhatunk az ipar akkori tagozódásáról. Jól meg lehetett figyelni már a munkamegosztást, a céhek szerint való elkülönítést. Az a rendelkezés, hogy kinek-kinek csak saját mesterségében szabad dolgozni és csak egy mesterséget lehet űzni, mereven állította fel ezt a fontos céhszabályt.

A XV. század második fele azután még nagyobb lendületet hozott a céhek fejlődésébe. Mátyás alatt⁴⁾ az országban mindenfelé sűrűn alakultak céhek olyan mintaszerű szabályokkal, hogy alapelveik többszáz éven át irányadókul szolgáltak. A XV. század végén így Magyarországon⁵⁾ virágzó kézműipar kapott életre. A céhek kebelében pedig élénk testületi szellem fejlődött ki. Az ország gazdasági erejének mindinkább fontos pillérévé vált a céhekbe tömörült ipari munka.

Mátyás király halálának évével, 1490-nel azonban az egész ország életében s Magyarország fejlődésében is szinte végzettszerű változás történt. Összeesett ez az időszak azzal a korrallal, midőn a nagybirtokosság elkezdte a kezén felhalmozott vagyonokat, birtokokat és egyéb gazdasági tényezőket korlátlanul élvezni és azokkal visszaélni.⁶⁾ Azok az előbb virágzó városok, melyek részint a török uralom, részint a király uralma alá kerültek, lassan-

¹⁾ L. az idézett Közgazdasági Lexikon I. köt. 422—423. lapjait.

²⁾ Lásd idézett munkájának 35. lapját.

³⁾ Lásd idézett munkájának 32. lapját.

⁴⁾ Lásd: Szádeczky idézett munkájának 42. és köv. lapjait.

⁵⁾ Lásd: Szádeczky idézett munkájának 47. lapját.

⁶⁾ Lásd az idézett Közgazdasági Lexikon I. köt. 726. lapját.

lassan elvesztették egykori jelentőségüket. Az Alföld talajáról pedig, ahol a magyar munka és kultúra virágzó városokat teremtett, a török uralom örökös háborúskodásai ezeket századokra kipusztították. Jól tudjuk azt, hogy az ország lakossága is ínségbe került históriánk e szomorú korszakában.

Ezekben a zivatáros időkben az iparosság sorsa sem lehetett virágzó. A török hódításon kívül nagyon sújtotta az iparosmunkát az is, hogy az ország földjének három részre való szakításával az a terület, melyre mint fogyasztó vagy beszerző területre támaszkodhatott, nagyon szűkre szorult.¹⁾ Még leginkább a Felvidék városai adtak menedéket az iparosságnak,²⁾ minthogy e városok régebben szerzett eleven gazdasági ereje hosszú ideig támaszt nyújtott az iparos foglalkozásoknak.

A céhszabályok e korszakban sem módosultak erősebben. A céhek élén ekkor is a céhmester állott, ki a céh vezetője, érdekeinek képviselője és egyúttal a mesterek ellenőrzője.³⁾ A céhmester volt egyúttal a mesterek peres ügyeiben az elsőfokú bíró. Ő ügyelt fel arra, hogy nem céhbeli mester, kontár vagy himpellér ne dolgozhasson a város vagy a céh hatósági területén. Egyéb tisztviselői voltak a céheknek az atyamester, a két bejárómester, a két látómester stb. A szolgálómester vagy ifjómester nevét azok viselték, akik a céhbe legutóbb vétettek fel, vagy általában fiatalabbak voltak. Idővel a mesterek kor szerint megkülönböztetett rangfokozatban álltak. Az első fokon az ifjómesterek, a legfelső fokon pedig az öregmesterek.

Milyen utat járt meg az ifjú, míg mester lehetett?⁴⁾ A tanuló-inas 10—12 éves korában állt be a mesterhez többnyire három-négy, néha azonban öt-hat évre vagy hosszabb időre. A tanoncidő alatt az ifjút állandó ellenőrzés alatt tartották, főkötelessége lévén a megbízhatóság, — de egyben tisztességtudónak, illedelmesnek és vallásosnak is kellett mutatkoznia. A felszabadulás után kerülhetett be a társpohár elköltése után az ifjú a mesterlegények közé. A legénynek mesterré való előléptetéséhez megkívánták a céh törvényei a vándorlást. Legtöbb céhnél három évi vándorlást kívántak, gyakran idegenben. A vándorló évek eltöltése és a mesterség egész kitanulása után kérhette az ifjú mesterré avatását és a céhbe való felvételét.⁵⁾ A polgárjog, illetőleg vidéken a letelepedési jog megszerzésén kívül a mesterlegénynek ekkor remeket kellett készíteni és ezenkívül két mesterebédet is adni. Nagyon szép és emberbaráti intézkedése volt a céhszabályoknak⁶⁾ az, hogy

¹⁾ Lásd az idézett Közgazdasági Lexikon I. köt. 724. lapját.

²⁾ Lásd erre és az alábbiakra vonatkozólag *Horváth Mihály* Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt c. id. munkájának 23. és köv. lapjait.

³⁾ Lásd *Szádeczky* idézett munkájának 191. stb. lapjait.

⁴⁾ Lásd *Szádeczky* idézett munkájának 200. és köv. lapjait.

⁵⁾ Lásd *Szádeczky* idézett munkájának 218. és köv. lapjait.

⁶⁾ Lásd *Szádeczky* idézett munkájának 203. lapját.

gyakran az özvegyet is meghagyták a mesterség gyakorlásában — mindaddig, míg férjhez nem ment — és jó munkáslegényeket rendeltek melléje. Szintúgy, mint az elaggott mesterek mellé. Sokfelé azt is megkívánták a céhek az ifjú mesterré avatása után, hogy egy év alatt megnősüljön. Ha később nősült, megbírságotlák, esetleg iparától is megfosztották. Késő korok törvényhozási intézkedéseit előzték meg a céhek azon szabályokkal, melyekkel a betegek segélyezéséről és ápolásáról gondoskodtak a céhpénztárból. Ezek a szabályok, ismételjük, alkották nagyban- egészben vázát, a XVI. századtól kezdve több mint 200 éven keresztül a céhek munkájának, persze céhenként sok változattal.

A zürzavaros időkben egyébként a céhek sokfelé észszerű fejlődésen mentek át; számoltak a helyzettel, beilleszkedtek az új társadalomgazdasági helyzetbe,¹⁾ sőt igyekeztek saját érdekeik mellett itt-ott a közönség érdekeit is istápolni. Lelkiismeretesen teljesítik az iparrendőri tiszteket, s olyan szabályokat hoznak, melyek a céhtagoknak minden megmozdulását figyelemmel kísérik. Bizonyos érdekközösségek is kialakulnak, majd a koncentráció jelei is mutatkoznak. Egyesítések történnek az ugyanazon iparágakat űző céhek között. Valóban, nyomát látjuk annak, hogy céhleveleket céhes helyektől való kölcsönzés útján szereznek, anyacéhek, főládák és fiókcéhek alakulnak.²⁾ Sőt az iparostársulatok között egyenjogúság alapján szövetkezett céhek is keletkeznek³⁾ Erre már a XIV. században is volt példa, gyakoribbakká azonban csak a XVI. században s főképpen a szepességi városokban váltak. Ismét más formájaként lépett fel a céheknek a közös céh, midőn több város művesei alkotnak egy céhet. Másutt vegyes céheket látunk, amelyekben különböző iparosok egyesülnek. A szövetkezés oka mindkét esetben az volt, hogy mester kevés lévén, csak így tudtak életképes céhet alkotni. Szádeczky kiemeli,⁴⁾ hogy az ilyen szövetkezéseknek jobbra az érdekközösség volt az alapja. E megállapodásokat a nehéz idők is szükségessé tették, mikor a közös erőttől több védelmet várhattak az iparosok. Nevezetes volt Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszében városok szövetkezése a XVII. század közepén, mely főképpen az iparosérdekek védelmére szolgált.

Hova-tovább azonban jelentkeztek mégis azok a hátrányok és hibák, melyek aztán végül a céhek megszüntetését eredményezték Magyarországon is. A céhek hatásköri viaskodásokat folytattak. A céhekbe való bejutást nem kívánatos eszközökkel is elősegítették. Kiváltságuk erejét egyre önzőbben használták fel. A céh, mely kezdettől fogva a munkaadók szervezete volt, mindinkább trustszerűvé, ringszerűvé lett. Minél olcsóbban akarta a nyersanyagot megszerezni és alacsony munkabérrel feldolgoztatván, magas áron

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag az idézett Közgazdasági Lexikon I. köt. 225. lapját.

²⁾ Lásd Szádeczky idézett munkájának 181. lapját.

³⁾ Lásd Szádeczky munkájának 182. lapját.

⁴⁾ Lásd Szádeczky idézett munkájának 181. lapját.

értékesíteni. Sok visszaélést követtek el az ármegállapítások körül is,¹⁾ minek egyik érdekes adaléka az 1659-i országgyűlés 71. cikke, mely a mesteremberek, kézművesek eladott árúi értékének szabályozását a vármegyékre bízta.²⁾ Mindennél nagyobb baj volt azonban mégis az, hogy az a testületi szellem, mely alapja volt az iparos polgári osztály kialakulásának és felvirágzásának, lassan-lassan öregedni kezdett³⁾ s ha meg is maradt, a céhekben bizonyos szűkkeblű, önös, gondolkodásmód vált uralkodóvá.

A kézműipar ágai közül ebben a korszakban különös nagy szerep jutott a hadiszerek, ágyúk és lőszerkészítésének; az élelmiszeripar terén pedig nagyon elterjedt iparág volt az égett bor készítése; sokfelé a kenyérsütés, vagy (főképen a Felvidéken) a sajt- és túrógyártás. A vászonszövés is sokfelé folyt, leginkább az északi részekén, csak hogy most már nem volt elegendő a belső szükséglet kielégítésére.⁴⁾ Az északnyugati részekén durva fehér és fekete posztótakarót stb. gyártanak; a szász vidékeken paszományt állítanak elő. A XVI. század vége felé már papirosmalmok is működnek az országban. A tímárok szintén a tót földön ügyeskednek. Az erdélyi arany- és ezüstművesipar továbbra is európai híré maradt. Az órák készítése is lassan-lassan meghonosult. A rézmetszés és pecsétmetszés jeles fejlődésen megy át. Fejlődést mutatott a hajóépítés, szaporodott a vízimalmok száma is.

Az 1670—1711. évek alatt Magyarország szinte borzalmas válságon ment keresztül.⁵⁾ Sok tekintetben hasonló volt ez a 30 éves háború folyamán a Németbirodalom területét sújtó válsághoz. Vagyonok, országrészek mentek tönkre, népesség pusztult ki. Acsády szerint 1715-ben csak 8049, 1720-ban csak 7785 olyan iparost találtak az országban, akire adót vetett ki a fiskus. 1720-ban Erdélyben 4587 iparos élt, közöttük azonban néhány száz kereskedő. Az erdélyi iparosságból 3852 királyi földön élt, mely gazdaságilag kevésbé szenvedett az ország egyéb részeinél. Megkapó az a szörnyű pusztulás, mely a városokban történt. Némelyik város iparossága megsemmisült. Alig maradt három-négy, vagy csak éppen egy mesterember, akinek azután nem volt módjában céhet alkotni.

E zavaros közállapotok között a kézműipar mindjobban tengődik,⁶⁾ hova-tovább a legszükségesebb munkára szorítkozik. Természetes következménye volt mindennek az, hogy a céhek belélete is mind több és több zavart és visszaélést mutatott fel. A XVIII. században a kormány és a vármegyék mindsűrűbben avatkoztak bele a céhek belügyeibe, azok visszaéléseit megtorlandó. Amint pedig a szatmári béke után az ország végre ismét a nyugod-

¹⁾ Lásd mindezekre vonatkozólag az idézett Közgazdasági Lexikon I. köt. 424. lapját.

²⁾ Lásd Szádeczky idézett munkájának 147. lapját.

³⁾ Lásd Horváth Mihály idézett munkájának 25—26. lapjait.

⁴⁾ Lásd mindezekre vonatkozólag Horváth Mihály i. m. 27. és köv. lapjait.

⁵⁾ Lásd erre vonatkozólag az idézett Közgazdasági Lexikon I. köt. 426. lapját.

⁶⁾ Lásd erre vonatkozólag Szádeczky idézett munkájának 175. lapját.

tabb fejlődés útjára lép, a törvényhozás is arra törekszik, hogy megfékezze a céhek visszaéléseit.

Az 1715. évi LXXIX. t.-c. el akarta törölni a kézművestársulatok botrányos visszaéléseit, különösen azt hangsúlyozván, hogy eltöröltetnek mindazok a szabályok, melyek az értelmes kézműveseknek a céhek tagjai közé való bejutását ártalmas megszorításokkal, és magas díjak megállapítása által akadályozzák. A törvény a vármegyéket felhatalmazza ismét arra, hogy a céheket ellenőrizzék. Úgy látszik azonban, hogy a törvénynek eleinte nem sok haszna volt, mert az 1723. évi országgyűlés LXXIV. cikkének második szakasza hangsúlyozza, hogy az 1715. évi LXXIX. t.-c.-hez továbbra is ragaszkodni kell. Az ugyanazon évi országgyűlés azonban a CXVII. t.-c.-ben gondoskodott arról, hogy különféle iparosokat hívjanak az országba 15 évi köztehermentesség ígéretével s hogy azok itt állandóan letelepítettven, a kézművesmunkájuk mellett azzal is megtarttassanak, hogy telket nem szabad szerezniök letelepedésük helyén (nehogy ezek művelése őket az ipartól elvonja).

A céhek ellen ezek a szabályok sem jelentettek erős fegyvert.¹⁾ Mindinkább zárt testületekké alakultak át, melyek különösen az új és a magyar tagok felvételét nehezítették meg minden módon. A törvényhozás az 1729. évi X. cikkelyével ismét gondoskodni kívánt a kézművestestületek kihágásainak megszüntetéséről. Kiindult abból, hogy a céhek kiváltságaik közlése útján fiókcéheket is magukhoz kapcsolnak, azokra hatalmukat kiterjesztik, a közönség sérelmére szabályokat alkotnak, más nemzetiségbelieket nem fogadnak be stb. Ezért, ahol a királyi helytartótanács a kézművestársulatoknak efajta kihágásait felderíti s ezeket a királynak felterjeszti, a bűnös céheket a céhbeli kiváltságuk eltörlésével vagy más módon meg kell szüntetni.

Horváth Mihály is kifejti,²⁾ hogy a céheknek a kézműiparra gyakorolt káros hatása e korszakban meglepően mutatkozott azokban a szabályokban, melyek egyfelől a kézműiparosság számának gyarapodását akadályozták meg, másfelől a termelvények olcsóbb árusítását. Azt a mestert, — írja — aki a megszabott áron alul adta árúját, súlyos bírsággal büntették. A céhekbe csak nagy összeg befizetése ellenében jutottak be, kivált idegen helyről származó mesterek. A program az volt, hogy megakadályozzák a számosabb mester által való csődületet és ezáltal meggátolják a művek olcsóbbodását. Valóban, a mindennapi szükségletet kielégítő iparosok a telepítésekkel kapcsolatban hamar meghonosultak a törökök által pusztán hagyott területen is.³⁾ Horváth Mihály hivatkozik *Bél Mátyás* állítására, hogy a még nemrég pusztá Budán a durvább és finomabb kézművek is rendkívül gyorsan

¹⁾ Lásd *Szádeczky* i. m. 156. lapját.

²⁾ Lásd i. m. 130. és köv. lapjait.

³⁾ Lásd *Horváth Mihály* i. m. 130. és köv. lapjait.

szaporodtak. Kétségtelen, hogy egyéb helyeken is szépen emelkedett a kézművesek száma. Ez volt egyik oka annak, hogy a céhek védekezni kezdtek a több iparos versenyével szemben. Néhány város kivételével azonban¹⁾ az ipar fejlődése legfeljebb a kézműiparosok számának növekedésében jelentkezett. Valójában az ipar munkája nem lett belső értékben nagyobb s a honi gyártmányoknak általában nem igen volt becse. Gyakran francia és bécsi árú gyanánt adták el az iparosok honi termelvényeiket. Horváth Mihály munkája felhívja a figyelmet az 1764. évi XXIV. törvény-cikkre, mely a magyar ezredek ruházatát honi kelméből, honi szabók által rendelte elkészíttetni, hiszen olcsóbban és ép oly jól elkészítik magyar szabók azt, mint külföldiek. Ez a törvény persze maga után vonta a szabó-iparosok számának gyarapodását.

A kézműipar egyes ágának fejlődését nehezebben lehet megítélni. Lassanként mégis gyári és manufaktúraszerű fejlődés kezdett egyik-másik iparágban feltűnedezni. A posztóiparban, a gyapot- és gyapjúkelmeiparban. A vászonszövést azonban a gyárak mellett még mindig országszerte, szinte minden háztartásban folytatták és a kelmefestés is leginkább mint háziipari munka volt ismert az országban. A Felvidéken kosárfonás, délen olajkészítés, az erdős vidéken pedig hamuzsírelőállítás foglalkoztatott sok kezet. Meghonosult Mercy bánsága idején a selyemtermelés is. A vas- és fémipar fejlődésében azonban mindinkább a gyári termelés felé való elhajlás nyilatkozott meg.

A céhek fejlődésében a korszak további folyamán is néhány érdemes mozzanat adódott. III. Károly 1729-ben Selmezbányán céhbiztos választását rendelte el, egy évvel később pedig a helytartótanács általában arra kötelezte a céheket, hogy céhbiztost válasszanak, akik számadásaikat ellenőrzik.²⁾ Úgy III. Károly, mint különösen Mária Terézia arra töreksenek, hogy egységes schémába foglalják a céheket. Utóbbi begyűjtette a céhek szabadalomleveleit. Ha az egységesítés ekkor nem is sikerült teljesen, az az újítás, hogy a céhládák és a vagyon kezelői szigorú számadásokra köteleztettek, nagy átalakulást jelentett a korábbi időkkel szemben. Szinte forradalmi volt Mária Teréziakirálynőnek az a rendelete 1777-ben,³⁾ *hogyhavalamely céh házass mesterlegényeket nem akarna felvenni a céh kötelékébe, azok szabadon folytathatják a céhen kívül is iparukat s a tanácsnak meg kell őket védelmeznie minden háborgatás ellen.*

Az igazi nagy reform azonban csak II. József uralkodása alatt következett be. Ez a nagyszellemű, de meghasonlott uralkodó az ipart is meg kívánta reformálni.

¹⁾ Lásd Horváth Mihály i. m. 133. és köv. lapjait.

²⁾ Lásd Szádeczky idézett munkájának 158. lapját.

³⁾ Lásd Szádeczky i. m. 160. lapját.

Nem azt a rendezést említjük fel, amellyel 1783-ban elrendelte a vásárnapi rajziskolák felállítását és ezzel kapcsolatban 1786-ban kimondta azt, hogy az inasokat csak úgy lehet felszabadítani legényekké, ha a rajziskolát legalább egy éven át látogatták,¹⁾ hanem azt a — bár végrehajthatatlan — rendeletét, melyet az iparszabadság érdekében bocsátott ki 1785-ben s amelyben mindenkinek megengedte, hogy bármely ipart szabadon gyakorolhasson. Előbb is már 1784-ben²⁾ megszüntette azt az 1733 óta fennálló szabályt, mely a vidékieknek a céhbeli jogok elnyerését megnehezítette, sőt lehetetlenné tette. Minthogy azonban úgy találta, hogy a céhek szűkkeblősége módot talál arra, hogy rendeletét kijátssza, *1786-ban az egész céhintézményt eltörölte*. Horváth Mihály megjegyzi, hogy nem szükséges fejtegetnie azt, mily gyarapodást eszközlelt volna a műipar körében, ha sok más hasznos intézményeivel együtt meg nem másítja ezt is az 1790. évi, mindent a régi lábra állító, oklevél.³⁾

A vármegyékben, melyekben nagyobb város nem volt, az iparosság egyik-másik csoportja szinte hiányzott. Sokfelé a kisebb városi iparosmesterek, nem tudván megélni mesterségükből, elhanyagolták azt és inkább föld- és szőlőműveléssel foglalkoztak. Alább majd ismertetjük Schwartner Márton statisztikája alapján a pesti ipar állapotát 1792-ben. Itt inkább csak arra mutatunk rá, hogy a pesti és debreceni iparágak, kisebb méretek között,⁴⁾ majdnem minden királyi városban meg voltak, a mezővárosokban azonban többnyire csak kontárok dolgoztak. Horváth Mihály adataiból azonban jól látjuk azt, hogy II. József uralkodása alatt a gyáripar már szépen fejlődött, — köztük a bőripar, valamint a kő- és agyagipar. Az élelmezési ipart új cukor- és likörgyárak képviselték. Hosszú időn keresztül hátráltatta a magyar és különösen a gyáripar kifejlődését a hitel hiánya; az osztrák örökös tartományok féltékenységgel kísérték a magyar kezdeményezést és a harmincadvámhivatal is káros hatást gyakorolt vámrendszerével a magyar iparra. A külföldi nyersanyagokat csak nehéz vámmal engedték be Magyarországra, a magyar bányatermékeket pedig a bányaigazgatás oly drágán árusította bent az országban, hogy az iparos, gyáros vagy kézműves olcsóbban vehette meg Bécsben, mint Magyarországon.

A XIX. század azután végérvényesen meghozza a céhrendszer hanyatlását. Az iparszabadság gondolata mindjobban előtérbe jut. Döngetni kezdi a kapukat, a céhrendszer kapuit.

¹⁾ Lásd *Szádeczky* i. m. 161. lapját.

²⁾ Lásd *Horváth Mihály* i. m. 212. lapját.

³⁾ Lásd ugyanott.

⁴⁾ Lásd *Horváth Mihály* i. m. 214. lapját.

b) Egykorú statisztikák az iparosságról.

a) *Schwartner Márton adatai.*

Azok a források, melyek az egykori magyar ipar — és speciálisan a budapesti ipar — állapotára vonatkoznak (a céhleveleken és egyéb más középkori okmányokon kívül) csak kevésbé közkeletűek s kívül is esnék e tanulmány keretén azokkal foglalkozni. Azt azonban már nem tehetjük meg, hogy a nagy magyar statisztikus, *Schwartner Márton*, neves munkája alapján¹⁾ rövid pillantást ne adjunk arról, milyennek látta ez a kitűnő szemű ember az ipar helyzetét Magyarországon a XVIII. század végén.

A kézműipari céhek *Schwartner* szerint túlnyomórészt németekből állanak.²⁾ A szegényebb tót többnyire földművelésből és fuvarozásból él. Az igazi magyar pedig legtöbbször csizmadia, szabó, borbély, vagy hasonló ipart űző. A bécsi szabó és cipész mégis sok munkát végez a magyar kasszonyok számára. Így nem csodálni való, hogy egy, az 1770. évből eredő, jegyzék szerint nem volt több iparúzó céhbeli mester Pest városában, mint 13.934; segédjük csupán 12.316, tanoncuk pedig 4.671 volt. Az egész Magyarország kézműipara ugyanakkor csupán 30.921 kézműiparosból állott (a falukban dolgozó hivatásbeliek nélkül). Hogy 1770. óta miként növekedett a számuk, — mondja *Schwartner* — azt senki sem tudja. A céhkényszer az, amely a nagyvárosokban pl. Pesten is akadályozza azt, hogy valaki mesterré váljék.³⁾ Ritkán érheti azt el valaki, hogy ott, ahol a népesség bár több kézművest is eltarthatna, a mesteri jogot megszerezhesse.⁴⁾

Schwartner azt is fejtegeti, hogy a reformer József uralkodása alatt a kézműveseknek fentebb említett száma a városokban néhány ezerrel szaporodhatott. Azok a hátrányok, melyeket a német céhekkel szemben hoztak fel, *Schwartner* szerint a magyar céheknél is megvoltak. Az országgyűlésen számos panasz hangzott el velük szemben. Jó lenne-e — veti fel a kérdést — egészen megszüntetni ezeket a kiváltságos monopóliumokat?

Schwartner Márton munkájának nagyon érdekes része az,⁵⁾ melyben a pesti kézműiparról tesz közléseket. *Schwartner* szerint Pest és Debrecen városok a legnagyobb kereskedelmi központjai Magyarországnak, amelyek népessége Buda és Pozsony mellett kiemelkedik a többi város közül. Pesten a kifinomult luxusnak csaknem olyan foka fejlődött ki, mint Bécsben. Teljes pontossággal sorolja fel *Schwartner* azt, hogy Pesten 1792-ben hány iparos volt. A népesebb iparágak ezek voltak :

¹⁾ Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798.

²⁾ L. id. m. 144. lap.

³⁾ L. az idézett munka 229—231. lapjait.

⁴⁾ Íme, már *Schwartner* is a céhrendszerben látja a kézművesség fejlődésének nagy akadályát.

⁵⁾ L. i. m. 232—234. lapjait.

német cipész	79	halász	18	festő	15
csizmadia	72	szíjgyártó	18	keményítőkészítő	14
német szabó	62	szűcs	18	parókakészítő	14
kertész	40	borbély	17	vászonszövő	14
asztalos	32	posztókészítő	17	lakatos	13
magyar szabó	26	abroncsos	16	fuvaros	11
molnár	24	kávéfőző	16	német kalapos	11
pék	23	zsinegelő	16	patkolókovács	11
mészáros	21				

Ezek az iparosokon kívül még 85 másik ipar képviselőinek számát is közli Schwartner, összesen 120 ipart. Hasonló kimerítő felsorolás becsületére válnék a modern iparstatisztikai vizsgálatnak is. Az iparosokon kívül Pesten élt még 65 kereskedő és szatócs, 39 fakereskedő, 4 gyáros stb.

A manufaktúra legkülönbözőbb neveit is behatóan tárgyalja Schwartner munkája.¹⁾ Schwartner szerint Magyarország olyan állam, ahol a földművelés és állattenyésztés a legtöbb embernek fő- és kedves foglalkozása; ahol a munkabér várákozás ellenére rendkívül magas; ahol a polgárság és az iparososztály még csekély; ahol a városok száma és népessége szintén alárendelt, a nyersanyagoknak gyárakban és manufaktúrákban való feldolgozása és nemesítése pedig kisebb jelentőséggel bír.

Schwartner Márton rámutatott arra is, hogy a világ statisztikájában a magyar gyárakról és gyártmányokról sohasem beszélnek. Általában azonban néhány sikertelen kísérlet példa arra, hogy nem tanácsos még magyar gyáraknak és manufaktúráknak a szomszéd országok törekvéseivel összeütközni. Azért sem, mert a magyarság megszokta azt az árút, amelyet különösen Bécsben állítanak elő. *Alig volna benne elegendő hazafiság arra, hogy a kezdetben gyengébb belföldi gyártmányokért többet fizessen, mint amennyiért kínálják a szomszédok!*

A csehországi szövöszékek termelési értéke — írja Schwartner — 1789-ben 16 millió forintot képviselt, 1791-ben pedig az osztrák örökös tartományokba onnan 16·7 millió forint értékű árut, a birodalom határain túl pedig 9·9 millió értékű árut vittek ki. *Magyarországon a német bevándoroltakon kívül a férfiak nem szívelik a fonó-rokkát.* Pedig mily sok aranyat és ezüstöt ad ki az ország évente külföldi javakért: a paraszt és állattenyésztő teljes egykedvűségével!

β) Ercsey Dániel statisztikája.

Valamivel később Ercsey Dániel »Statisztiká-ja²⁾ is több helyen érinti a kézművesség kérdését. A mesteremberekről ugyan³⁾ ő is csak azt írja, hogy 1777-ben Magyarországon 30.921 volt a számuk, úgy azonban, hogy ebben a végösszegben már »a fabrikások is belé vagynak foglalva.« Egyébként úgy lát-

¹⁾ L. idézett munka 236—238. lapjait.

²⁾ Debrecen, 1814.

³⁾ Id. m. 121. lap.

szik, hogy az új idők szelleme ezt a nemes magyart is áthatotta. Könyvében sokkal több teret szentelt a gyáriparnak (fabrikáknak és manufaktúráknak), mintsem a »mesterséges« népeknek. A legszükségesebb és legközönségesebb mesterségek¹⁾ csak folynak, amint folynak a műhelyekben, de itt vajmi kevés részét dolgozzák fel a természeti műveknek. De számos manufaktúrákra és fabrikákra még csak gondolni sem lehet Magyarországon. Másutt²⁾ azt írja Ercsey, hogy a »természet miveinek a mesterség neveli a becsét.« Sok mesterséget a nagy mester, a szükség talált fel; más mesterségeket a történet. A bővelkedés és a pompa kívánása pallérozta a mesterségeket. A mesterség vagy csakis kis formában úgy folytatódik, — mikor a mesterember a művét eleitől fogva mindig maga csinálja, mint ez a mesterember »míveiben« szokott lenni. Vagy nem magában, hanem sokak között felosztva készíti el az új jószágot, — ahol tehát »sebesebben« folyik a munka. Mint például a fabrikákban, manufaktúrákban.

Jól látta Ercsey, hogy ahhoz, hogy a mesterség állapotát meg lehessen ítélni valamely államban, egyet-mást tudni kell. Tudni kell azt, hogy micsoda mesterségek vannak az államban; megvannak-e a legszükségesebbek. *Előbb kell ugyanis posztó-manufaktúra, mint porcellán-fabrika.* Tudni kell, hogy hány fabrika és manufaktúra van és hány embernek adnak ezek munkát. *Ercsey tisztában volt azzal, hogy az ipar jelentőségének megismerésére igazi statisztika kellene. Persze nem tehetett róla, hogy ez a statisztika neki nem állt a rendelkezésére.*

Jó száz év távlatából érdekes az a gondolatfűzés is, hogy mit kellene tenni az ipar fejlesztése érdekében. Ercseynek az a véleménye, hogy afféle gyárakra és manufaktúrákra van szükség, melyek olyan termésekből dolgoznak, melyek magában az államban teremnek, *különben idegen fogja ezeket a terméseket kivinni és elkészíteni s azután nagy áron visszahozni.* A posztó-manufaktúra olyan helyt legyen, ahol sűrűn vannak a helységek és sok ember él inségben, így olcsó lesz a munka, különben pedig drága az áru(!). Továbbá olyan helyekre kell ezeket tenni, hogy a matériát ne kelljen nagy költséggel messziről hozatni, ami nagyon drágítja az árut, s hogy — véljük — a kész művet könnyen lehessen szállítani: hajózható folyókák mellé. A manufaktúrák felállítása sokba kerül, segíteni kell a fabrikást szándékában készpénzzel és minden szükséges eszközökkel és matériákkal. (Ime a gyáripár állami támogatásának eszméje egy századdal ezelőtt).³⁾

Mindezek a fejtegetések arra vallanak, hogy *a múlt század elején a tulajdonképpeni kézműiparnak nem sok becsülete lehetett Magyarországon.* Ez volt az a korszak, amikor nálunk is már teljes hatásukban érvényesültek a céhrendszer hátrányai. A lábát megvető gyáripár versenyre kel a kisiparral és azt háttérbe szorítja.

¹⁾ L. id. m. 132. lapját.

²⁾ L. id. m. 27—36. lapjait.

³⁾ L. id. m. 31—32. lapjait.

c) A céhrendszer a XIX. század első felében.

Az 1790/91. évi országgyűlés óta, melynek kereskedelmi bizottsága egyebek között azon reformok kidolgozására is megbízást kapott,¹⁾ melyekkel a mesteremberek számát szaporítani lehet, a céhrendszer témája nem került le többé a napirendről, bár a napoleoni háborúk jóideig gátolták a végleges rendezést. I. Ferenc új céhszabályzatot ad ki, a régieket átvizsgálás végett begyűjteni a helytartótanáccsal. Az új szabályzat hatósági felügyelet alá vonja a céheket s a mesterségek üzését szabadabbá teszi. A céhek vonakodtak az új idők levegője számára ablakaikat kitérni, de 1813-ban új, egységes szabályzat-tervezetet küldtek szét a vármegyéknek. Mindez, persze lassan, megásta a céhek sírját. Pedig a helyébe kívánt gyári ipar²⁾ is csak nehezen teremődött meg. Akadálya volt a hitel hiánya, a német verseny, a közszellem lomhasága és a 36 vámhivatal. A gyáripar mégis ebben a korszakban indul el hódító útjára. S míg a céhek gyengítése tervszerűen folyik tovább, (oly nagy elme, mint gróf Széchenyi István is a céhek ellen foglal állást), másrészt a gyáripar az 1840. évi XVII. t.-c. 5. szakaszával, mely a gyártót felhatalmazta arra, hogy üzemében mindennemű mesterséget űző segédmunkásokat szabadon alkalmazhasson, megadta a kegyelemdőfést a céhrendszernek. Az országos közérdek az iparszabadságot követelte.

1841-ben megalakult az Országos Iparegyesület, amely csakhamar létesítette az első kiállításokat és a céhek támogatásával megszervezte a mesterinasiskolákat.³⁾ Az egyesület gyáralapító részvénytársaságot fundált. Az egyesület munkássága nem volt sikertelen, különösen az iparpártolás eszméjének felkarolása és az iparosok öntudatának ápolása terén.

Az Országos Iparegyesület munkálkodásával függött össze a *Védegylet* megalapítása is, mely a múlt század 40-es éveinek iparmozgalmaiban kiváló szerepet biztosított magának. A *Védegylet*⁴⁾ munkásságának pozitív, megfogható eredménye volt az élénk gyáralapítási mozgalom (főleg a textiliparban). Később a mozgalom ellanyhult.

A céhrendszer szabályozásával az első magyar felelős minisztérium, a földművelési, ipari és kereskedelmi minisztérium is foglalkozott. Az 1848. évi június hó 9 én⁵⁾ rendeletet bocsátott ki a céhszabályok módosításáról. A céheket a rendelet elvileg még fenntartotta, de a céhek egész munkásságára kiter-

¹⁾ L. Szádeczky i. m. 161—164. lapjait s Horváth M. i. m. 303—305. lapjait.

²⁾ L. Horváth M. i. m. 304—305. lapjait.

³⁾ Az alábbiakra vonatkozólag lásd Gelléri Mór cikkét a Közgazdasági Lexikon II. kötetében »Iparegyesülete« címszó alatt, a 68—71. lapokon.

⁴⁾ L. Gelléri Mór cikkét a Közgazdasági Lexikon III. kötetében »Védegylet« címszó alatt a 770—773. lapokon.

⁵⁾ L. Szádeczky i. m. 169. lap.

jedőleg új rendszer elvét fektette le.¹⁾ Idő sem volt arra, hogy az új rendszer a gyakorlatba átmenjen. A szabadságharc leverése után egy, 1851-ben kiadott ideiglenes utasítás meghonosítja az *iparendélyezési* rendszert.²⁾ Az 1857. évi pátens megszünteti a céheknek azt a jogát, hogy az ipargyakorlás jogát ők adományozhassák. Ez a jog a közigazgatási hatóságokra szállott át. Az 1859. év végén kibocsátott s 1860 május 1-én életbe is lépett decemberi pátens pedig az iparszabadság elvét deklarálta s az iparszabályozást általában állami ügyé tette.

Az osztrák örökös tartományokban már az 1856. évi december 20-án kelt iparrendtartás egységes iparjogot állapított meg,³⁾ mely az iparszabadság elvét statuálta. Ausztriában attól kezdve az ipar gyakorlása egyszerű hatósági bejelentéstől függött. Csupán bizonyos iparágak üzéséhez kellett hatósági engedély. Ezt az engedélyt csupán meghatározott feltételek mellett adták meg. Ilyen feltételek voltak: a megbízhatóság, feddhetetlen jellem a kérvényező részéről. Megkivánták némely iparnál a szakképzettséget is. Oly ipartelepek felállításához, melyek a szomszédságra nézve veszedelmesek vagy kellemetlenek, csak helyszíni tárgyalás s az érdekeltek meghallgatása után járultak hozzá. Ausztriában így a megszüntetett céhek helyébe az ú. n. *ipartársulatok* léptek, melyek a *kényszer-belépés* elvén nyugodtak. Az ipartársulatok különös célja volt az iparügyekből származó viszályok elintézése, betegség általában munkássegélyző pénztárak felállítása, szakiskolák alapítása, az ipart érdeklő kérdések tekintetében vélemények és javaslatok előterjesztése.

Az abszolutizmus szelleméből folyt, hogy ez az iparrendtartás hazánkra szintén kiterjesztett, de országunknak nem minden vidékén hajtattott kellően végre. Még mindig nehézkesen ment a céhek lerombolása, pedig mikor a magyar alkotmányosság visszaállítatott, már 1867-ben gondoskodás történt arról, hogy a nálunk is hatályos iparrendtartás ne vonassék egészében vissza. Nem ismerték el kötelezőerejűnek, viszont gondoskodtak arról,

¹⁾ *Schmoller*: »Zur Sozial- und Gewerbepolitik« c. műve 137—138. lapjain szépen fejtegeti, hogy a céhek nem tudták megérteni a modern idöket, annak technikáját és fogalmát. Nem látták át, hogy olyan kiváltságokat és egyedárúságot élveznek, melyről le kell mondaniok. Nem ismerték fel a munkamegosztás áldását. Sem a szabad versenyt, vagy a haladó technikáét sem, mely a céhek és kézművesek egész régi szervezkedését s az egyes üzemi ágak elválasztó vonalait, melyek a céhrendszer élető elemei voltak, lomtárba dobta... Nem értették meg még csak részben sem, hogy ma csak egységes ipajogról lehet szó, mely nem tesz különbséget kézműves és gyáros között. Nem értették meg azt, hogy minden korlátozás csak a kisüzemek közép- vagy nagyüzemmé való fejlődését gátolja. Azt sem, hogy, a tanulatlan kisiparosnak a tanult nagyiparostól való teljes elkülönítése mindkét fél részére, de kivált a kisiparosra káros.

²⁾ Dr. *Dános Árpád* »Magyar közigazgatási jog« I. kötet, Budapest, 1917. 59. l.

³⁾ L. az alábbiakra vonatkozólag *Szolcsányi*: »A magyar állam statisztikája« című művének 280—281. lapjait.

hogy a jóhiszeműen és jogszerűen szerzett jogosítványok sérelmet ne szenvedjenek.

Pár éven keresztül a legnagyobb zűrzavar uralkodott az iparjog terén. Jó bizonyossága ennek, hogy sokfelé még a céhek is visszaállítottak. Ám az idők folyását már nem lehetett megállítani. A céhek mellett a szabadipar egyre több pozíciót hódított meg. A két rendszer egymás mellett mégsem állhatott meg. Sok volt a surlódás. Ezeket a surlódásokat akarta az 1872. évi VIII. t.-c., az első magyar ipartörvény megszüntetni.

III. Az első ipartörvény.

a) Az indokolás.

Az ipartörvényjavaslatot¹⁾ 1869 október 21-én terjesztették a magyar képviselőház elé. A törvényjavaslat 116 szakaszból állt és rövid indokolás, jelentés kísérte.²⁾

Az indokolás kiemelte azt, hogy az ipar életének századokig terjedő szakaszát az előjog, több-kevesebb előjog, jellemezte. A versenyt lehetőleg kizárták. A munkásság szinte hűbéri függő helyzetben volt. A haladással szemben vajmi kevés érdeklődés mutatkozott. A legújabb kornak volt fenntartva, hogy az ipari foglalkozást új alapra állítsa. Az emberi erőnek a gőz- és más gépek által való pótlásával, a munkamegosztással megkezdődött az iparcikkek nagyban előállítás: vagyis a gyárüzem kifejlődése. A gyártelepek hatalmas versenytársai lettek a kisipari műhelyeknek s nem volt állam, mely a fogyasztóközönség érdekében (és a gyári üzemek nagy fontossága folytán) ez állapotot a kisiparosság egyedárusága érdekében korlátozni merete volna.

Az indokolás azt is kifejtette, hogy Magyarországon az iparszabadság az 1840. évi XVII. törvénycikkkel már életbelépett. A kisipar azonban, noha nem volt módjában többé a versenyt korlátozni, az önálló munka korlátozásának elvét továbbra is alkalmazta. Ezen a visszás helyzeten kívánt segíteni Klauzál, midőn a gyári termelésnél alkalmazott munkaszabadságot a kézműiparba is át akarta ültetni. Klauzál miniszter rendeletét a kézműiparos osztály elég kedvezően is fogadta.

Az 1859. december 20.-án kelt pátensről az indokolás azt mondja, hogyha az iparszabadságra való áttérés alkotmányos úton történt volna: ez az iparrendszabályzat talán több helyesléssel találkozik és jótékonyabb hatást gyakorol vala a kézműipar fejlődésére is, semmint a valóságban. De az iparszabadság életbelépése nem tudott azzal az idegenkedéssel megküzdöni, mellyel egyfelől a sértett önérték, másfelől az alkotmányos érzület fogadta.

¹⁾ L. Az 1869. évi április 20.-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai közül a »Képviselőházi irományok« 11. 121. számának 23—37. lapjait.

²⁾ Lásd alábbiakra nézve az id. kötet 37—40. lapjait.

A magyar felelős minisztérium kormányraléptekor az 1859. évi rendszabályzatot ideiglenesen érvényben tartotta, de azzal a gondolattal, hogy az első alkalmat felhasználják az iparügy törvényhozási rendezésére. Az ipar már 1848 óta, később pedig 1859 óta az iparszabadság alapján fejlődött. Nem lehetett az állapotokat a Klauzál-féle rendelet előtti időkbe visszakényszeríteni. Számtalan magánviszony is létesült éppen a pátenst alján és a létesített állapotnak megváltoztatása új rendelet által ismét felette megzavarta volna a kétszeri átalakulásra kényszerített ipari életet.

A törvényjavaslat előmunkálataiban az az elv került kifejezésre, hogy különösen az észak-német szövetség iparrendjének alapján olyan vezérlőelveket kövessen a törvényhozás, melyekre a művelt népek fektették iparviszonyaikat. S másrészt, hogy a főelvek megsértése nélkül legyenek tekintettel mindazon méltányos szempontokra, melyek az átmeneti korszakban Magyarország helyzetében döntő súllyal bírnak. A törvényjavaslat tervezetét a kormány egyes meghívott iparosokkal az ország ipari és kereskedelmi kamaráival, az Országos Iparegyesülettel,¹⁾ sőt az időszaki sajtó közegeivel is közölte véleményadás végett.

A kormány a törvényt oly elvi alapokra kívánta fektetni, amely nem az elfogultság mulékony nézeteit, hanem maradandó becsű rendezést igyekezett ipari viszonyainkban meghonosítani. A törvényjavaslat bevallott főelve tehát az egyéni munka felszabadítása volt az ipar terén. Vagyis: az iparszabadság.

Az 1871. évi szeptember hó 22-én tartott 364. képviselőházi ülésen 15 tagú bizottság alakított a célból, hogy a javaslatot az osztályok tárgyalása után szövegezze újból.²⁾

Érckövy Adolf előadó november 9-én jelentette a ház 377. ülésén, hogy a 15-ös bizottság ezen megbízásban eljár.

b) A központi bizottság jelentése.

De előbb foglalkoznunk kell azzal a jelentéssel, melyet a kilenc osztály előadóiból alakult *központi bizottság* terjesztett még 1871. május 17-én az ipartörvény tárgyában a Ház elé.³⁾

¹⁾ Az Iparegyesület 1850. végén feloszlott és csak 1867. szeptemberében alakult meg ismét. Ekkor az iparososztály értelmi színvonalának emelését tartotta legfőbb céljának. Nagy szükség volt erre. Egyetlen ipariskola sem volt az országban. Aránylag igen csekély anyagi áldozatok árán létrehozta az Egyesület a fővárosban az első tanonciskolákat, melyekből később nagy szervezet alakult ki. (Lásd *Gelléri Mór* cikkét a *Közgazdasági Lexikon* II. kötetének 69—70. lapjain, »Iparegyesület« címszó alatt.)

²⁾ L. az »1869. évi április 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának Naplója« c. kiadvány 17. kötetének 239—240. lapjait.

³⁾ Lásd: Az 1876—77. év április 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományait. III. kötet, 764. számú iromány, 368—399. l.

Ez is abból indult ki, hogy az emberi tevékenység függetlenségét a szabad munka, a szabad ipar adja meg. Ez nyújtja a sikert. Vállalkozásra bátorít. Többirányú erő kifejtésre sarkal. Előidézi az értelmiség szövetkezését a munkára. A jelentés hangsúlyozta, hogy a hazai ipar még mindig jelentékeny hátrányban van más államok iparügyi institúcióihoz képest. Nem tud azokkal a népekkel megmérkőzni, amelyek már az iparszabadság áldását élvezik.

A jelentés szerint a törvényjavaslat fő célja, hogy az egyéni szabadságot egy (vagy többféle) ipar megválasztásánál és annak (vagy azoknak) egy vagy több helyen való gyakorlásánál ne akadályozza, mindenesetre a köztekintetek kellő megóvása mellett. Ez utóbbiak kívánják meg némely iparág gyakorlásának engedélyhez kötését úgy a megtelepülés, mint a minősítés tekintetében. Az iparszabadság elvének hódol a törvényjavaslat akkor is, amidőn az engedély megtagadásának okait határozottan megállapítja és ilyenformán a hatósági önkényt mindenképpen korlátozza.

Az iparszabadság eszméjével függ össze az, hogy az iparos és segédek között való viszonyt általában szabad egyezkedés tárgyává tette a javaslat. Az indokolás a legfontosabb intézkedések közé sorolta azt (méltn), hogy *a céheket megszünteti. Helyükbe lépteti* (ugyanazon vagy különféle ipart egy vagy több községben űzők érdekének védelmére) *az ipartársulatokat*. Az ipartársulatok azonban nem céhek: az ezekbe való belépés kényszeréről nem volt szó. A régi idők rendszerének teljesen átvett emléke volt viszont az, hogy az ipartársulatok az iparos és segédei között keletkezett viták esetében bíróság tisztében járhatnak el.

A jelentésből azonban arról is tudomást szerezhethünk, hogy a Házhoz beérkezett kérvények legtöbbször éppenséggel nem a teljes iparszabadság, hanem az azidőszereint való szabadság korlátozása mellett emelt szót, sőt azt kívántak, hogy az önálló ipargyakorlás a szakképzettség igazolásától, próbadarab bemutatásától tétessék függővé. Azok a küzdelmek, melyek az első ipartörvény után oly erővel fellángoltak, már a törvényjavaslat tárgyalása során szervezkedtek.

A központi bizottság nagyon lelkiismeretesen végezte munkáját. Szakértőket is meghallgatott. Így a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara küldöttségét; több budapesti gyártulajdonost és gyárvezetőt, a munkások részéről pedig a munkásegylet képviselőit. Figyelembe vette szabad kir. Pest város véleményét is. Egyes szakaszokat kihagyott, másokat átszövegezett s egészen új szakaszokat is beiktatott a javaslatba.

c) A 15-ös bizottság jelentése.

A 15-ös bizottság az ipartörvény keretét¹⁾ aképpen állapította meg, hogy abba a rendes *kereskedést* is belevonta.

¹⁾ Lásd: 1869. április 20-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi irományok. II. kötet, 180—195. l., 1115. számú iromány.

Az átdolgozott törvényjavaslat jelentése is hangsúlyozta az észszerű iparszabadság elvét. Az iparüzésre mindenki jogosított; nemre való tekintet nélkül, egyszerű bejelentés mellett és függetlenül a hatósági engedélyezéstől üzhet mindenki ipart. Az engedélyezési rendszert a bizottság általában mellőzte (egészen radikálisan járt el), csupán azt kívánta törvénybeiktatni, hogy a közigazgatási hatóságok bizonyos iparágak gyakorlására vonatkozólag jogosítvák közbiztonsági, közerkölcsiségi, közegészségügyi és más egyéb szempontokból az ipartörvény korlátozásai mellett a helyi szükségletekhez mérten — általánosan — közelebbi szabályokat alkotni. Viszont az iparszabadság elutasíthatatlan posztulátumai közé soroltatott az az elv, hogy iparüzési jogától senkit, sem bírói ítélettel, sem közigazgatási határozat által nem lehet megfosztani. A segélyezési egyletek és pénztárak kétségbevonhatatlan jótékony volta sem kerülte el a bizottság figyelmét. De nem tartotta az egyéni szabadsággal megférőnek azt, hogy ily egyletek és pénztárak létrehozása kényszer útján eszközöltessék. Inkább az érdekelték saját belátására akarta bízni azt, hogy saját hatáskörükben ilyen pénztárakat létesítsenek. A bizottság időszerűnek találta az utat egyengetni az iparbíróságok intézményének is. Ezek arra hivatottak, hogy az iparosok és a segédszemélyzet között fennálló ellentéteket szakavatott kézzel egyenlítsék ki.

d) Pest szabad királyi város felirata.

Hiányoznék az első ipartörvény előkészítő munkálatairól szóló beszámolóinkból, ha ide nem iktatnók Pest város közönségének feliratát az ipartörvényjavaslat tárgyában.¹⁾ Szó szerint így hangzik :

Mélyen tisztelt országos képviselőház!

Az iparügyek végleges rendezése s e rendezésnél oly elvek alkalmazása, melyek az egyén munkájának szabad felhasználását biztosítják, az egész országra, de főleg városunkra nézve, elsőrendű fontossággal bír, mert városunk virágzását a jövőre csak akkor tekinthetjük biztosítottnak, ha a kedvező helyviszonyok mellett oly intézmények honosítatnak meg, melyek lehetővé teszik azt, hogy a nemzetek életképességének egyik főfeltétele, az ipar, minden irányban kifejlődjék és erősbuljön.

Éppen ezen szempontból örömmel és megnyugvással tekintünk a mélyen tisztelt képviselőháznak bemutatott ipartörvényjavaslatra, mert abban oly elveket látunk érvényesítve, melyeknek uralma alatt hazai iparunk már a közeljövőben oly fokra emelkedend, hogy annak versenyképességét már előbbre haladott nemzetek is kénytelenek lesznek elismerni.

De midőn örömrünknek ily módon kifejezést adnánk a biztató jövő reményében, nem mulaszthatjuk el, úgy mint ezt mult évi tiszteletteljes felterjesztésünkben tettük, a mélyen tisztelt képviselőház figyelmét a törvényjavaslat két pontjára felhívni.

A törvényjavaslat 96. §-ának c) pontja szerint elsőfokú iparhatóság, hatósági joggal bíró városokban a rendőri (kapitányi) hivatal.

Azon esetben, ha biztos kilátásunk volna arra, hogy rendőrségünk a városnak jövő rendezése alkalmával is municipális jellegű marad, nem lehet felszólalnunk a javaslatnak

¹⁾ Lásd : 1869. évi április 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai; XI. kötet, 273—374. lap, 1134. számú iromány.

ezen pontja ellen, mert akkor városunkban is teljesen azon elv lépne alkalmazásba, mely a többi városi hatóságokra nézve áll. Azonban a főváros rendezését tárgyzó törvényjavaslat létrejötté óta a körülmények városunkat illetőleg, már az elvre nézve szenvedtek változást, amennyiben ez utóbbi törvényjavaslatnak mindjárt az első szakaszában kimondatik az, hogy a fővárosi rendőrség állami jelleggel bír s mint ilyen jövőre államilag fog kezelteni.

Ha szemben ezen törvényjavaslattal az ipartörvényjavaslat 96. §-ának c) pontja városunkra nézve is változatlanul hagyatnék meg, akkor azon sajátos körülmény állana be, hogy nálunk az elsőfokú iparhatóság állami, a második a tanács, községi s végre a harmadik a ministerium, ismét állami közeg lenne, s így egyenlőség helyett hatósági jogaink hátrányára, sőt az ipartörvényjavaslat szellemének is ellenére, városunk iparhatósági tekintetben nem óhajtott külön rendezésben részesülné.

Tiszteletteljes véleményünk az, hogy úgy az ipartörvény szellemének, mint szintén hatóságunk állásának legmegfelelőbb azon intézkedés lenne, ha kimondatnék, miszerint Pest városában az elsőfokú iparhatósággal mindaddig a városi kapitányság lesz felruházva, míg a rendőrség az állam által át nem vétetett, ez utóbbi eset bekövetkeztével azonban az elsőfokú iparhatósági teendők a főváros rendezéséről szóló törvényjavaslatban körülírt városi kerületi előljáróságokra ruháztatnak.

A második az iparendélyi díjak kérdése :

Városunk területén már 1840. óta szokásban van, hogy mindazok, kik valamely ipar üzését megkezdik, kegyeletes célokra bizonyos összeget fizetnek, mely összeg a helyi viszonyokhoz mérten sohasem hágott túl a mérséklet határain.

Tekintve azt, hogy ezen engedélyi díjak szedése azáltal teljesen indokoltatik, hogy a befolyó összegek a városi szegényház, árvaház és a szegény iparosokat segélyező Albrecht Hildegard alap között osztatnak meg, mely intézetek jótékonyágát éppen helybeli elaggott polgárok, özvegyek s árvák, vagy azon iparosok élvezik, kik saját tőkével nem bírván, ezen befolyt pénzekből segítettnek arra, hogy munkájuk után megélhessenek ; tekintve továbbá, hogy az ipardíjak által képviselt s a jótékony intézetek alapját évenként mintegy 24.000 frttal gyarapító jövedelmet városunk tetemes megterheltetés nélkül nem nélkülözheti ; de másrésről figyelembevée az ipartörvényjavaslat 4. §-át, mely szerint az ipari igazolványok díj nélkül adandók ki, anélkül, hogy az ipartörvény szellemét sérteni kívánnók, az idézett §-hoz függelékképpen kimondhatónak véljük azt, hogy azon hatóságoknak, melyek kimutatják azt, hogy területükön oly jótékony közintézetek, vagy pénztárak állanak fenn hatósági kezelés alatt, melyek által szegény iparosok segélyeztetnek, vagy ipari közcélok mozdíttatnak elő, ezen közintézetek javára a helyi körülményekhez mért ipardíjak szedését az ipar- és kereskedelmi ministerium engedélyezheti.

Ezen tiszteletteljes óhajainkat azon kérelemmel terjesztjük fel a mélyen tisztelt képviselőházhoz, hogy az ipartörvényjavaslat tárgyalása alkalmával azokat méltányló figyelemben részesíteni méltóztassék.

Pesten, az 1871. évi november hó 15-én tartott városhatósági közgyűlésből.

Gyöngyössy Alajos s. k.,
h. főpolgármester.

Barna Zsigmond s. k.,
főjegyző.

A felirat értékes dokumentuma annak a megértő szellemnek, melyet Pest főváros az iparszabadság ügyével szemben táplált. Valóban az *iparszabadság volt az, melynek jótékony árnyékában a hetvenes évek után szinte az egykorúak szemeláttára lett Buda és Pest azzá a metropolissá, melyet a mai generáció szeme annyira megszokott már, hogy el sem tudja gondolni, lehetett-e valaha másként.*

e) A képviselőházi tárgyalás.

A képviselőház 1871. évi november hó 18-án 383. ülésén kezdte az ipartörvényjavaslatot általánosságban, majd részleteiben is tárgyalni.¹⁾

Az előadó *Érczkövy Adolf* képviselő beszédének alapgondolata az volt, hogy a szabadelvű ipartörvény legékebben szóló apológiája a munkának.

Az előadó a 15-ös bizottság által a javaslat szövegén tett módosításokat magyarázta meg. A rendes kereskedelmet bevonták a javaslat körébe, mert nehéz megszabni azt a határt, hol kezdődik a kereskedés és hol kezdődik az ipar; gyakran mindkettő együtt jár. A munkakönyvek gondolatának elejtését azzal indokolta, hogy azok már hosszú idő óta hitelüket veszítették. Sok visszaélés történt megszerzésük körül. Bizonyos értelemben a rendőri felügyelet eszközének is látszanak.

A céhek tisztos multját az előadó is hangoztatta. De a céhek a verseny korlátozására létesültek s így a verseny korszakában nincsen semmi jogosultságuk. A céhek munkáját az ipartársulatok részben amúgy is el fogják végezni.

Az első felszólaló *Ranicher Jakab* képviselő volt.²⁾ A kor kívánja meg azt, hogy az állam elhárítsa a szabad mozgást gátló akadályokat. A munkaszabadság vezérelve a törvényjavaslat élén helyes. De *Széchenyit* követve, úgy vélte (s bölcsen), hogy nem elegendő csupán törvényeket alkotni, meg kell a néppel értetni is azokat.

Smith Ádám hirdette a munkaszabadság nagy elvét. De a francia szellem volt az, mely a munkaszabadság eszméjének mind több országot hódított meg — s tartósan.

Magyarországon az ipar, mondta *Ranicher* képviselő, csak kevésbé volt a multban kifejlődve s főleg a szabad városokban, melyeket joggal munkaváraknak nevezhettek. A céhrendszer nálunk is megfészkelte magát, nem is történhetett másképp a nemesi, rendi alkotmány mellett. Habár közben bizonyos fejlődés mutatkozott, még az 1848. évi nagy átalakulás is, mely felszabadította a földet terheitől és a jobbágyot a szolgaság bilincseiből s mely kimondotta mindenki számára a jogegyenlőséget, egyet elmulasztott, — a munkának és az iparnak nem adta meg a szabadságot.

Az osztrák iparrendtartásról elismerte *Ranicher* képviselő, hogy az iparszabadság elvén alapul. De nagy, régi osztrák hibája volt: későn jött. Oly időben bocsátották ki, amidőn az abszolút kormány bármivel jött, jó vagy rossz gondolattal, a közvélemény azt csak elvetette. Az iparososztály túlnyomó többsége is a jogfolytonosság gondolatát ápolta. Ez a céhrendszer volt. Beleidegződött szinte ez a rendszer az emberek gondolkozásmódjába. A törvényhozásnak mégis határozottan azon irány felé kell törekednie, hogy

¹⁾ Lásd 1869. évi április hó 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházi Naplóját, XVII. kötet 332. és köv. lapjait.

²⁾ L. az előbbi jegyzetet.

abban a nagy versenyben, mely a világgazdaságban kialakult, Magyarország is inkább résztvehessen.

Ranicher Jakab hangoztatta azt, hogy az iparúzők közül maguk tisztában vannak ezzel; a budapesti iparkamara emlékirata például ezt bizonyítja. De a kisebb kézművesség részéről is se szeri se száma a panaszoknak. Szinte vészkiáltás süvít az országon át e javaslattal szemben. Pedig a céhipar nem csekély része már is csaknem elenyészett. Sokan a mesterek közül bér munkásokká süllyedtek. Sok más céhiparosra ugyanez a jövő vár. Két tételt állított fel. Az egyik az, hogy az államnak nem érdeke korlátozni a gyári ipar fejlődését és nem érdeke tartósan megóvni a gyáriparral szemben a céhbéli kézművest saját munkaterületén. A másik az, hogy a kézműves csak akkor tud helyállni a fejlettebb ipar ellenében, ha annak jogait maga is birtokolja. Csak önmagában, saját erejében, soha sem elegendő számú szabad társulatok alakításában rejlik az ipar szilárdsága.

Az általános vitának nem is volt más szónoka. A Ház még ugyanazon ülésben elfogadta az ipartörvényt a tizenötös bizottság szövegezése szerint. Azonnal át is tértek a javaslatnak részletes tárgyalására.

A részletes tárgyalás a képviselőházat több ülésen foglalkoztatta. Nagy történelmi nevek viselői vettek részt a vitában (Tisza Kálmán, Széll Kálmán, Csernátony Lajos, Irányi Dániel stb.)¹⁾

Az 1871. évi november 25-én tartott 389. országos ülésen végül a törvényjavaslat, harmadszor is olvastatván, végleg elfogadtatik.²⁾ A következő év, 1872 január 22-én megtartott 426. ülésében a képviselőház már a főrendiház üzenetét is tárgyalta. Lényegtelen módosítás elfogadása után az országgyűlési irományok közé felvették a két ház által elfogadott szöveget.³⁾ 1872. év február hó 27-én a király szentesítette az első ipartörvényt, az 1872. évi VIII. törvénycikket.

f) Néhány szó az első ipartörvény rendszeréről.

Az első ipartörvény a teljes iparszabadság elvén épült fel. Jó bizonyossága ennek az, hogy a magyar korona területén minden nagykorú, vagy nagykorúnak nyilvánított egyén, *nemre való tekintet nélkül* ezen törvény korlátai között valamennyi iparágat, ideértve a kereskedést is, *bárhon* önállóan és szabadon gyakorolhat.⁴⁾

Az iparúzési szándékot az illetékes iparhatóságnál kellett bejelenteni; ha a törvénybe foglalt kellékeknek megfelelt a kérelmező, három nap alatt

¹⁾ Lásd az 1869. évi április 20-ára hirdetett országgyűlés irományait Képviselőházi Napló XVII. köt. 332. s köv. l.

²⁾ Lásd id. Napló XVIII. köt. 1. s köv. lapjait.

³⁾ L. 1869. országgyűlés képviselőházi irományai XXI. kötetének 369—379. lapjait.

⁴⁾ 1872: VIII. t.-c. 1. §.

ingyen ki kellett állítani részére az iparigazolványt, — egyébként a bejelentő az ipar üzését megkezdhetette.¹⁾

Iparhatósági engedély szükségeltetett oly iparágak gyakorlására, melynek telepei fekvésük vagy az üzlet minősége által a szomszéd birtokost, vagy lakókat, vagy egyáltalán a közönséget háborgatják, megkárosítják és veszélyeztetik. Ezeknek az iparoknak a felsorolását a törvény 8. §-a tartalmazta.

Az iparszabadság eszméjének hódolnak azok a szakaszok is, melyek szerint az iparosok iparukat helyettes vagy bérlő által is űzhetik.²⁾ Sőt joguk van egy községben több állandó üzlethelyiséget is tartani, valamint iparukat rendes lakóhelyükön kívül az ország más helyén is űzni.³⁾ Joga van az iparosnak készítményei teljes előállításához szükséges mindennemű munkát egyesíteni és az erre megkívánt segédmunkásokat tartani. Joga van az ország minden területén megrendeléseket gyűjteni s a megrendelt munkát teljesíteni.⁴⁾

Tanoncot tartani immár minden iparosnak szabad.⁵⁾ Csak az az iparos, aki a tanoncoktatásra vonatkozó szabályokat be nem tartja, a munkásokat megkárosítja és az az iparos, aki oly munkást fogad fel, aki az előbbi munkaadóval kötött szerződési viszony megszűnését nem tudja bizonyítani, fosztatik meg az iparostanonc tartásának (a gyáros a fiatal munkások alkalmazásának) jogától, esetleg hosszabb időre.⁶⁾ Tanoncul nem lehet 12 évnél ifjabb gyermeket alkalmazni. A felvétel írásbeli szerződés által történik. Tanoncokat (ellentétben a céhidők sokoldalú kihasználásával) csak az iparűzéshez tartozó munkára lehet fogni. Munkaidejük is korlátoztatott. Az iparos kötelessége volt viszont az, hogy a tanoncot iparágában kitanítsa, rendre, munkásságra szoktassa, az elemi műveltség kellékeivel ellássa stb.⁷⁾

Az iparos és segédei közötti viszony is (mint fentebb már láttuk) szabad egyezkedés tárgyává tétetett. A felmondási idő rendszerint 14 nap lett.⁸⁾ A gyári munkásokra vonatkozó különleges szabályokat nem vázoljuk, távolabb esnek tanulmányunk tartalmától.

Az ipartársulatokra vonatkozó rendelkezések a törvény legfontosabb részei közül valók. Ezek alakulásáról már fentebb beszéltünk.

Az ipartársulatok nem lettek kényszertársulások. Viszont a belépést nem lehetett megtagadni oly iparostól, aki az alapszabályok feltételeinek eleget akar s eleget is tud tenni.

¹⁾ 1872: VIII. t.-c. 4. §.

²⁾ 1872: VIII. t.-c. 25. §.

³⁾ 1872: VIII. t.-c. 29. §. és 30. §.

⁴⁾ 1872: VIII. t.-c. 31. és 32. §.

⁵⁾ 1872: VIII. t.-c. 39. §.

⁶⁾ 1872: VIII. t.-c. 90. §.

⁷⁾ 1872: VIII. t.-c. 40—45. §.

⁸⁾ 1872: VIII. t.-c. 56—60. §.

Korszakalkotó volt azonban a törvény 83. §-a. Ez azt mondta ki, hogy *a törvény életbelépésétől számított három hónap alatt valamennyi fennálló céhnek meg kell szünnie*. Amennyiben a volt céhtagok többsége a törvény életbelépése után 9 hónap alatt ipartársulatot alkot, a megszűnt céh vagyona ezen társulatra száll át. Ellenkező esetben pedig a volt céhtestület vagyona a céh közgyűlése által közhasznú iparcélokra adományozandó. Ha a közgyűlés nem így határozna, a társulati vagyonnak ipari célokra való felhasználása iránt az illető törvényhatóság rendelkezik. Az ipartörvénynek ez a szakasza volt az, amely végérvényesen megkondította a lélekharangot a céhek felett. A halál be is következett. Nem tartalmazott szabadelvű intézkedéseket a törvény 96. §-a, mely a munkásoknak azokat a megbeszéléseit, hogy a munkaadókat akár sztrájk árán is magasabb bér megadására kényszerítik, érvényteleneknek nyilvánította. A 89. szakaszban lefektetett jogelv még szigorúbb volt. Eszerint azt a segédet vagy gyári munkást, aki munkahelyéből jogtalanul kilép, iparhatósági határozat alapján kötelességének teljesítésére kellendett szorítani, sőt ezen felül 8 napig terjedhető fogházbüntetéssel is sújthatták. Viszont a munkaadónak is tilos volt arra törekedni, hogy a munkás bérét leszállítsa.

g) Az első ipartörvény hatása.

Az első ipartörvénnyel a céhek Magyarország ipari életéből is kiestek, nyilván azért, mert — mint *Schmoller* kifejti egyik munkájában¹⁾ — céljuk megszűnt. Előregedtek. Elmult, régi idők technikájához, formájához és erkölcsi felfogásához igazodtak. Nem azért szűntek meg, mint sokan hitték, hogy az iparnak nincs szüksége semmi jogi rendezésre. Ellenkezőleg. Ilyen rendezés szüksége a história folyamán jobban és jobban fennállt. De a népesség sűrűségének fokozódása, a munkamegosztás s a szociális osztályképződés a közgazdasági életet szövevényessé teszi, érdekellentéteket támaszt és növeli az összeütközéseket. Minden haladás az emberi együttélés új, komplikált rendezését teszi szükségessé. Változásokat teremt és új üzemi szokásokat honosít meg.

Végeredményben azonban, mint ezt *Matkovits Sándor* szépen elmondja,²⁾ az 1872. évi törvény lényegében már 1860 óta tényleg érvényben volt iparszabadságot egyszerűen fenntartotta.

Ennek ellenére a törvény meghozása után azonnal nagy elégedetlenség robbant ki az iparszabadság rendszerével szemben. 1872 február 25-én, két nappal tehát a törvény szentesítése előtt, összeült Pesten az első országos iparos-

¹⁾ »Zur Sozial- und Gewerbepolitik« id. m. 152—153. lap.

²⁾ L. a Közgazdasági Lexikon II. kötetének 41—42. lapjain »Ipar« címszó második részét: »Az ipar fejlődése«.

gyűlés,¹⁾ — melyen 98 városból 768 céhtestület képviseltette magát — mely igen viharos hangulatban folyt le s jórészt csak *Ráth Károly* higgadt fellépése eredményezte, hogy simán ért véget. Nehezen lehetett azonban azt az összhangot megteremteni, amely az izgalmakat valahogy levezette. *Matlekovits* szerint²⁾ a nagygyűlés vezetőségének nem volt elég ereje a szabad ipar ellen felhozott szavakkal szembeszállni és a szabad ipar ellen való küzdelem azóta állandósult.

Mi volt a kisiparosok panaszának lényege?³⁾ A kisipar — *Matlekovits* szerint — azt, hogy a nagyiparral szemben a helyzete jobban és jobban háttérbe szorult, nem a közgazdasági élet fejlődésével okolta, hanem a törvényadta iparszabadságot állította oda bűnbaknak. A közlekedési viszonyok fejlődése megtörte a kisipar előbbi monopóliumát. A modern gépekkel dolgozó gyári vállalatokkal szemben a kézművesség nem volt versenyképes. S habár számos iparban a kellő pillanatban alkalmazott átalakulás (vagy a műiparra való áttérés, vagy a szövetkezés) fentartotta volna tovább is életüket, e részben a magyar iparosság csak kevés ellenállást mutatott. A helyzet komoly mérlegelése helyett beérte azzal, hogy azt a lehetőséget sérelmezze, hogy a törvény alapján bárki lehet iparos, akár tanulta azt a mesterséget, akár nem. A céhek intézményének visszaállítása, a verseny és piac szabályozása volt a mozgolódás célja.

Az 1879. évi második iparoskongresszus⁴⁾ is azt kérte, hogy a kézműiparosságot kössék képzéshez s hogy az ipartársulatok kényszertársulások legyenek.

Hivatkoztak a németországi Innungokra. Mikor az osztrák törvényhozás 1879-ben meghonosította a képzést s ott csak az lehetett bizonyos iparágban önálló iparos, aki az előírt képzést igazolta, mindinkább terjedt az a jelfogás, hogy az 1872. évi ipartörvényt módosítani kell.

Az első ipartörvény sikerét az is akadályozta, hogy a hetvenes években az ország gazdasági helyzete általában nem volt kedvező. Az 1873. évi krach még ezekben az években is éreztette hatását.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1878. évi jelentésében⁵⁾ azt olvassuk, hogy ez az év sem hozta meg azt a javulást és lendületet az iparostevékenység terén, melyet már évek óta várva-vártak a közgazdasági élet tényezői. *Sőt a kisipar hanyatlása ijesztő mérveket öltött.* A kisipar legtöbb ágát a tönkremenés fenyegette. A legnagyobb baj az volt, hogy a kisiparosság ott sem tudott helytállni, ahova a nagyipar és a külföldi verseny szorította.

¹⁾ L. erre vonatkozóan *Bobula János* munkáját: »25 év a magyar ipar szolgálatában«. Budapest, 1897. 8. oldal.

²⁾ L. az id. *Közgazdasági Lexikon* fentebb idézett helyét.

³⁾ L. u. o.

⁴⁾ L. erre vonatkozólag *Bobula János* id. művének 12. oldalát.

⁵⁾ L. az alábbiakban e jelentés 4—5. lapjait.

A kisiparban évek óta dezorganizáció mutatkozott.¹⁾ A *kisiparos-osztály kézműves mesterségen kívül sokszor egyéb foglalkozásokat is űzött s így nem volt eléggé ellenállóképes*. Kisebb volt az általános technikai és üzleti képzettsége. A verseny hatását így jobban érezte, sőt a maga szűk körében is elvesztette versenyképességét. A kisipar munkája már az 1873. évi válság előtt is mind szűkebb térre szorult. Utána pedig a nemzet fogyasztóképesége hosszú időre megbénult. *A nagy összeomlás után az ipari vállalatok mindenfelé csekélyebb vállalkozói nyereséggel is beérték. Ez ismét csak a kézművesmunka értékét ásta alá*. Fokozta a kisipar válságát, hogy az 1873. évi krach óta a gyümölcsöztetést és befektetést kereső tőke messze elkerülte a kisipar vállalatait. Az olcsó hitel megszűnt, mint termelést ösztönző tényező, szerepelni.

A munkásviszonyok terén mutatkozó és egyre inkább kiütköző bajok is fokozták²⁾ a termelés kedvezőtlen feltételeit. *A kisipar tanoncait többnyire a nép legsalsóbb osztályaiból volt kénytelen venni. Ez azután az egész osztály érdekeit érintette s az egész osztály haladásának akadálya lett*.

Alig valahol adódik (olvassuk tovább) olyan helyesen szervezett legényegylet, mely módot adna a felszabaduló tanoncok képzettségi és erkölcsi fogyatkozásainak pótlására. A munkásosztály ez eredeti fogyatkozásain az iskolázás azért nem segít, mert *iparosiskolázás egyáltalán nincs*. Ezért az iparosok esti oktatására van szükség, tanműhelyekre, iparos középiskolára. Az iparossegédek fegyelme is meglazult. *A régi patriarchális viszony valószínűleg megszűnt. A felszabaduló tanonc segédeit mint szükséges rosszat veszi*. De a mesterek sem látják el kötelességüket tanoncaikkal szemben. Sőt a szakképzettség általános hanyatlása mellett a mesterek száma is fogy, akik tanoncaikat és segédeiket egyáltalán taníttatni tudják, vagy akarják. A kamara súlyos bírálatot mondott el a kisipar viszonyairól. De még tovább is ment.

Nagy bajnak mondta az egyik-másik iparágban feletle elharapódzott *inszoliditást*. Hiába dolgozik a magyar iparos szépen és csínnal, ha munkája drága, vagy nem tud a fogyasztó gyorsan változó igényeihez alkalmazkodni, a küzdelemben ezért alul marad. Mindezekben a bajokon a vásárügy szabályozása mellett az *iparosok szövetkezése* segíthetne, de ez a mozgalom nem igen halad s az iparosok között mintegy atomisztikus állapot uralkodik.

A kamara hangsúlyozta azt is, hogy az ipartörvény megszüntette az iparosok között fennállott szerves összefüggést s törvényrendelte közösséget az iparosok között már csak a kereskedelmi és iparkamarák képeznek, melyek azonban az általuk képviselt körökkel szorosabb összefüggésben nem állanak. *A szabad társulás azonban nem igen tudja az iparosok között régebben fennállott közösséget és összefüggést fenntartani és ápolni*. A budapesti

¹⁾ L. az alábbiakban id. Kamarai jelentés 115—118. lapjait.

²⁾ L. ugyane mű 118—122. lapjait.

kamara területén 1879 végén ugyanis csak 301 ipartársulat állott fenn, csekély számú utódként az ipartörvény előtt meglevő 667 céhnek. *Vannak — írja a jelentés — olyan ipartársulatok, amelyek ápolni tudják a közös érdekeket s emelik az iparososztály tekintélyét, de ezek száma nagyon kevés.* A legtöbb társulatot a merő élettelenység jellemzi. Az úgynevezett szabad iparosok — azok, akik a céhek eltörlése után lettek önállókká — csak ritkán csatlakoznak a társulatokhoz. A régi céhbeli tagok pedig az új formák között nehezen tudnak mozogni. Az iparos-tevékenység legtöbb ágának szerény keretei később sem változtak.

Az általános iparviszonyokra vonatkozólag a kamarai jelentés¹⁾ hangsúlyozta, hogy a hat évvel korábban lezajlott nagy válság hatásai ekkor már jórészen megszűntek, de a fordulat csak igen kis részben tudta — vagy nem is tudta — az ipar munkaképességét emelni. A közszellemet mindenesetre az ipar kérdése foglalkoztatta leginkább s az a program, melynek keresztülvitele a kisipar egészséges fejlődését fogja megalapozni. Azóta már hányadszor?

Érdekelhet bennünket az ipar-oktatás ügye is.

Az Orsz. Magyar Iparegyesület vezetése alatt álló fővárosi ipariskolákban²⁾ az 1878—79. tanévben már 22 osztályban folyt a tanítás. Előkészítő, fejlesztő és szaktanfolyamokon s ezeken kívül külön rajztanfolyamon is. Az ipariskolák tanulóinak száma 1385 volt. Nevezetes esemény volt a budapesti állami ipariskola felállítása. A Budapesten működő 63 ipartársulatnak körülbelül felerésze, 29, ipartársulat tagjainak számát is bejelentette. Legnépesebbek voltak: a szállodás-, vendéglős- és kocsmáros-ipartársulat 764 taggal, a szatócsipartársulat 766 taggal, a fővárosi szatócsipartársulat 359 taggal, a cipészipartársulat 399 taggal, a férfi- és női ruhakészítő stb. iparostársulat 230 taggal.

Az 1880. év kedvezőbb viszonyokat teremtett. Az európai piacokon pénzbőség mutatkozott. A pangás éveiben felhalmozott tőkék piacra kerültek.³⁾ Az általános konjunktúrába a kisipar is bekapcsolódott s fokozódó fogyasztásra támaszkodhatott. A vállalkozási kedv fellendült.⁴⁾ Napirendre került az ipartörvény revíziója is, mellyel az ország kereskedelmi és iparkamarái egyetemes kamarai gyűlésen foglalkoztak. A kamarai gyűlés az ipari szakoktatás rendszeres fejlesztésében látta azt az eszközt, melynek alkalmazásával az állam legtöbbet tehet az ipar emelésére. Kétségen kívül olyan út volt ez, melyet azóta sem jártunk be teljesen.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1879. évről c. mű 34—37. lapjait.

²⁾ L. az id. kamarai jelentés 38. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1880. évről, 2. lap.

⁴⁾ L. a jelentés 34—36. lapjait.

Az 1881. évben az ország gazdasági helyzete lassan javult. Az ipari termelés egyre fokozódó szerepet játszott a termelőmunka egész körében. A gyáripár fejlesztését üdvösen mozdította elő az 1881. évi XLIV. t.-cikk. A hazai iparnak adandó állami kedvezményeikről szól ez a törvény.¹⁾ A kamara hangsúlyozta a kézművesség fontosságát a gyáripár előtt és mellette. Előtte annyiban, hogy virágzó nagyipar Magyarországon erős kézművesség alapján fejlődhetik. Mellette annyiban, hogy a tömeggyártásra berendezkedett gyáripár mégsem tudja betölteni az ipari termelés egész körét. A kamara tehát az organikus kézműiparpártolás mellett tört lándzsát. Igaza volt. Csak az volt baj, hogy a kitűzött ideáit a kisipar meg sem tudta közelíteni.

Az iparoktatás is egyre inkább az érdeklődés körébe került. Szinte általánossá vált a meggyőződés, hogy az ipari szakképzettség emelése az iparfejlesztés leghathatóbb tényezője. Ez is helyes álláspont volt, csak hogy a gyakorlatban sokszor a nem tökéletes szakképzettség védelmének követelésével járt együtt.

Nagyobb jelentőségű volt az a változás, hogy az Országos Iparegyesület kezdeményezésére az év végén a fővárosi ismétlőiskolák az egyesület vezetése alatt álló ipariskolákkal szerves kapcsolatba kerültek; ez utóbbiak csak a tanultabb tanoncokat vették fel s ilyenformán tanítási rendszerük kimélyülhetett.

Az 1882. és az 1883. években²⁾ az ipari tevékenység (különösen a fővárosban) mind terjedelem, mind munkaképesség szempontjából emelkedett. A jelesebb kisiparosok is átlátták már (forrásunk szerint) azt, hogy boldogulásuk eszközt csakis a kvalitatív munkaképesség fokozásában kereshetik. Munkáik készítésénél a szolid kivitel mellett gondot fordítottak a célszerűség és az ízlés követelményeire, valamint a versenykövetelte olcsóságra is. Később, sajnos, ezzel ellenkező álláspont felől tudósított a kamara. Az új ipartörvény előestéjén különben még új ipartársulatok is alakultak Budapesten.

A kormány több ankét megtartásával készítette elő az új ipartörvényt s 1884-ben az országgyűlés elé is terjesztették a törvényjavaslatot.³⁾

¹⁾ V. ö. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1881. évről c. mű 30—32. lapjaival.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1882/83. évekről c. mű 43—44. lapjait.

³⁾ A rendezést szükségessé tette, hogy 1857. óta a magyar ipar, minden nehézség ellenére is, az iparizók száma tekintetében nagy lendületnek indult. Lehet, hogy ez éppen az iparszabadság rendszerével függött össze, de a tény világosan érvényesült. 1857-ben az ipari önállók száma (L. Konek Sándor »A Magyarbirodalom statisztikai kézikönyve«. 328. oldal.) 227.279 volt, a segédeké pedig 182.237. 1870-ben az önállók száma 291.091-re, a segédeké 355.873-ra emelkedett, 1880-ban pedig az önállóké 387.366-ra, a segédeké 489.194-re. Az iparszabadság korában tehát az önálló iparosok száma közel megkétszereződött, a segédeké pedig közel háromszor akkora lett, mint 1857-ben. Az iparszabadság gondolatával szemben lehet akármilyen a véleményünk: az önálló-kisexisztenciák számának gyarapodása nem csekély eredmény volt.

A javaslat 1884 február hó 7-én került a Ház elé.¹⁾ A beható indokolás előrebocsátotta azt,²⁾ hogy az ipartörvény revízióját az iparosság évek óta követelte. Az érdekeltek azt hangoztatták, hogy az ipartörvény az oka annak, hogy a kézműipar Magyarországon hanyatlik. A mozgalom erőt nyert abból, hogy Németországban is hasonló agitáció támadt, Ausztriában pedig a törvényhozás már engedett is az iparosközvélemény követeléseinek. *Az iparszabadság elvét azonban lényegében megszorítani és a vállalkozó tőkével szemben a kézműiparost jobb helyzetbe hozni: hiú törekvés.* (Mondta az indokolás). Törvény nem fokozhatja az iparos versenyképességét. Le kell mondani a céhrendszer ábrándjáról. A revízió célja az iparosság szerveztének biztosítása. Fel kell karolni az iparosság szabad társulását. Meg kell alapozni az iparostanoncok kellő oktatását. Az indokolás tovább is ment:

Ellenőrizni kell a segédeknek és a munkásoknak ipari érdekekben való felhasználását. A törvényjavaslat e célok érdekében meg kívánta szervezni az iparhatóságokat, meghonosítani a munkakönyvet és szabályozni a tanonciskolák ügyét. A közhangulatnak kívánt végül eleget tenni a javaslat akkor, amidőn külön gondoskodott a testületek (ipartestületek) viszonyainak szabályozásáról is.

A tanonciskolák fenntartása érdekében az ipar megkezdésénél is illetkeket állapított meg a törvényjavaslat. Több esetben pedig *engedélyezés alá eső iparokat* kívánt meghonosítani. Hangsúlyozta azonban, hogy ezek (mint a szálloda-, kocsmá- s kéményseprőipar stb.) tulajdonképpen nem is iparok a szó szoros értelmében, hanem olyan foglalkozások, melyek természetüknél fogva rendőri ellenőrzést követelnek.

Az indokolás megmagyarázta azt, hogy miért (mikor) lehet esetleg az engedély nyújtása (a céhrendszerre emlékeztető módon) számhoz kötött. Ha a korlátozandó foglalkozások még inkább való elterjedése közérkölciségi és közrendőri szempontból nem kívánatos. *Itt az iparszabadság elvének revíziójáról volt szó.*

Az építészeti iparoknál az indokolás a *képzettséget* is kikötötte. Főképp közbiztonsági szempontból, — azért, mert az építészeti iparok a többi iparágaktól lényegesen különböznek. Az úgynevezett *telepengedély* adásához szükséges eljárásnál Budapest székesfővárosában a rendőri hatóság meghívását is szükségesnek tartotta a tervezet. Az engedélyhez kötött iparokról pedig az volt a javaslat rendelkezése, hogy ezeket nem szabad bérlő útján űzni. A megbízhatóság lévén t. i. a döntő szempont az engedély megadásánál, *a bizalmat* nem lehet a bérlő személyére átruházni.

¹⁾ L. az 1884. év szeptember 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományait. XIX. köt. 208—250. l.

²⁾ Akárcsak 38 évvel később a *novella* indokolása. Az érdekeltek érveinek honorálása már a második ipartörvény javaslatában is jelentkezik.

Az iparosság érdekeit két irányban különösen is védte a javaslat. Idegen iparosnak megszűnt a joga arra, hogy a hetivásárokon a községekben árulhasson. De másrészt az iparosoknak minták előmutatása által is jogában állandott megrendeléseket gyűjteni. A törvényjavaslat az úgynevezett vándorraktárakban az iparosokkal szemben jelentkező nagy konkurrenciát is határok közé igyekezett szorítani. A céhrendszer gondolkodásának visszhangjaképpen pedig arról gondoskodott, hogy ahol a húsmérés szabad gyakorlásával nem lehetne állandóan biztosítani a községeknek marhahússal való ellátását, a másodfokú iparhatóság a húsmérés szabad gyakorlását megszüntetheti, az ipart számhoz kötheti, s a marhahús árát időnkint szabályozhatja. A tanonciskolákra vonatkozó intézkedések szintoly fontosak voltak. A tanoncnak — mondta az indokolás — eddig is iskolába kellett járni. Csakhogy *sok helyütt a legprimitívebb ismétlőiskolák sem álltak rendelkezésre.* A javaslat célja kettős volt. A tanonc a műhelyekben szerezzen gyakorlatot, az iskolákban pedig gyakorlatilag képeztesse ki. A kettős cél elérése az indokolás szerint sem volt könnyű. A nappali tanítás t. i. gyakran akkor vonná el a tanoncot a műhelyből, amikor gyakorlati ismereteket szerezhet. Azonban az iparos sem engedheti el a tanoncot mindig iskolába. A kérdés rendezését az iparhatóságokra bízta a javaslat, — ezzel végeredményben oly utat választott, a mely nem vezetett el a kívánatos megoldáshoz.

A javaslat meghonosította a munkakönyveket. Erre az intézkedésre azért volt szükség, mivel általános volt a panasz a munkáviszonyokban jelentkező rendetlenség és fegyelmezetlenség ellen. Munkakönyvvel a gyári munkásnak is kellett rendelkeznie.

A korábbi állapottal szemben a legnagyobb változást az ipartestületek megalakítása jelentette.

Az ipartestületek megalkotásával a törvényjavaslat egyetlen jogos érdeket sem akart sérteni, s a vállalkozási szellemet sem akarta gátolni.

Az indokolás az ipartestületek sikeres működésének feltételét abban látta, hogy *tagjaik száma eléggé nagy legyen* s hogy oly helyen működjenek, ahol a testületi tagok egymással állandóan érintkezésben vannak. Ez az elgondolás eredményezte azt, hogy az ipartestületek megalakítását a javaslat még a városokban sem kontemplálta általánosságban, hanem csak az iparosok kívánságára lehetett ott megalkotni, ahol az iparosság a maga számára előnyt vélt élvezni abból. Az ipartestületek csupán a mesterséggel foglalkozó *iparosok* számára létesítettek. A javaslat mellőzte azokat az elemeket (kereskedőket, gyárosokat és részvénytársulatokat), amelyeknek a kényszer-társulásra való kötelezését célját tévesztett próbálkozásnak tartotta.

Vajjon az ipartestület általános legyen-e, vagy pedig szaktestület? Utóbbiak — az indokolás szerint — elvileg helyesebbek volnának. Más körülmények az általános testületek felállítását jelzik előnyösebbnek. A törvényjavaslat ezt a kérdést átengedte a dolgok természetes fejlődésének,

úgy rendelkezvén, hogy egy városban több ipartestület is alakulhasson, ha az iparok száma vagy vagyona a testületek működésére nézve kellő alapot nyújt.

Az ipartestület tagjai közé *minden iparosnak be kellett lépni, a törvényjavaslat szerint, aki a testületbe tartozó ipart folytatja.* A testületek célját humanisztikus, közgazdasági és hatósági feladatkörben jelölte meg a javaslat.

Az ipartestületek egyik főhivatása az, hogy iparosok a segédek és tanoncok között az iparnak leginkább megfelelő rendet létesítsenek és tartsanak fenn. További feladatuk a segédpénztárak létesítése. Ez azonban csak fakultatív lehetőség volt. Magyarországon a kérdés még nem fejlődött olyan fokra, hogy egyelőre tovább kellene menni, (mondta az indokolás) mint a társulati tevékenység terén az ügyet előmozdítani. *A szövetkezeti mozgalom hatása* mutatkozott meg a javaslatnak abban az elgondolásában, hogy az ipartestületek az iparosok anyagi előnyére leginkább azáltal működhetnek közre, hogy a különböző iparosok főképp a nagyvállalatokkal szemben alkalmas szövetkezeteket alakíthatnak. E célt óhajtotta előmozdítani a javaslat azáltal, hogy a testületek által létesített nyersanyag-beszerező stb. szövetkezeteknek egyenesadó-mentességet ígért.

Az ipartestületekre mindazon ügyekben, melyek az iparosok és segédek vagy tanoncok között előfordultak, az elsőfokú iparhatóság teendőit ruházta a törvényjavaslat. De csak azokkal az iparosokkal szemben, akik a testületbe tartoznak. A többiekre nézve az elsőfokú iparhatóság illetékessége fennmaradt. A hatósági tevékenység nem terjedt ki a büntetések kiszabására.

Az ipartestületekre bízott széleskörű feladatok annyira belenyúlnak az iparosok ügyeibe, sőt az állami életbe is, hogy az indokolás okvetlenül szükségesnek vélte ipartestületeknek hatósági közegek által való állandó ellenőrzését. Ezért rendeltetett minden ipartestülethez *hatósági biztos,* kinek vétő-joga leendett a szabályellenes határozatokkal szemben.

Meg fog-e felelni — veti fel a kérdést az indokolás — a kényszer a jövő kívánalmainak? Sikerrel fognak-e működni a testületek? Helyesen fog-e fejlődni a testületi élet? Mindezek olyan kérdések, melyekre maguk az iparosok fognak felelni gyakorlati eredményeikkel.

Az ipartestületek mellett az ipartársulatokat a törvényjavaslat továbbra is fentartotta. Ha az ipartestületbe belépni köteles iparosok a testület irányában törvényes kötelezettségeiknek (jelesül tagsági díjak fizetésének) eleget tettek (szintén iparuk előmozdítása végett), a társulatba léphetnek s ott működhetnek. Sok helyütt ipartestületek nem is alakulnak. Ahol pedig az iparosok száma elég nagy s a társulati élet is kifejlődik, a kereskedők is társulhatnak. Az ipartársulatok abban is különböznek a kényszerszövetkezeti alapon működő ipartestületektől, hogy *ezek tagjai közé az iparossegédek és munkások is beléphetnek. A szabad akaratból létesített társulatoknál nincsen*

semmi ok ezen elem kizárására és a társadalomnak egyenlősítése is kívánatossá teszi az önálló iparosoknak a segédekkel való érintkezését.

Az iparhatóságokra vonatkozó rendelkezések szintén azt mutatják, hogy a korábbi törvény rendszabályai helyébe új, szabadelvűbb szellem került, mely egész az érdekeltségekig elment.

Az elsőfokú iparhatóság mellé az érdekelt iparosok megbízottakat is választanak, akik szakértő tanácssal szolgálnak az iparhatóságnak. Avégből, hogy az iparhatóságnál működő iparosok éppen hivatásuknál fogva az iparosok jobb és előkelőbb férfiaiból választassanak ki, a törvényjavaslat bizonyos vagyoni cenzussal kötötte össze a választást.

h) A közgazdasági bizottság jelentése.

A képviselőház közgazdasági bizottsága a törvényjavaslat szövegét behatóan tárgyalván, 1884 március 20-án terjesztette a Ház elé jelentését.¹⁾

A jelentés mindenekelőtt megemlékezett arról a sok kérvényről, mely a Házhoz érkezett be. E kérvények elismerik ugyan a javaslatban foglalt reformok üdvös hatását, de mégis továbbmennek és az iparszabadság elvének gyökeres megszorítását kérik. Minduntalan visszatér bennük az az óhaj, hogy a kézművesiparágak megkezdésének feltétele a képesítés kimutatásában állapíttassék meg. A bizottság nem hitte ugyan, hogy a képesítés kimondása oly nagy mérvben tudna segíteni az ipar bajain, mint az érdekeltek vélik, de az általánosan megnyilvánuló kíváncsisággal szemben mégis elment addig a határig, melyen belül a forgalom, a fogyasztás és magának az iparnak az érdekei nem érintetnek.

Két fontos kérdésre vonatkozólag kívánt a bizottság mindenekelőtt megállapodni. Meg kellett határozni azokat az iparágakat, melyek gyakorlása képesítéshez kötendő s eldönteni azt, mily irányelvek alapján adják a képesítést.

A bizottság álláspontja szerint *képesítéstől függővé tenni csak oly mesterségeket szabad, amelyek kézműves természetűek s amelyeket ezért csak hosszabb gyakorlás után lehet elsajátítani.* A gazdasági élet adott níveljén azonban a mesterségek elpusztulnak és újak keletkeznek. A felsorolást tehát a törvényben mellőzni kell. *Rendelet* állapítsa meg taxative a képesítés alá eső mesterségeket. Így mód nyílik az esetleges későbbi kiigazításra.

A képesítés megszerzéséhez kívánt követelményeket két csoportba osztotta a bizottság. Az egyik csoport: az egyén általános műveltségi foka. A másik: gyakorlati képzettsége.

A rendes képesítés kimutatása alól a bizottság bizonyos kivételeket statuált. A magasabbfokú ipari műveltség kimutatása ilyen. Egyéb esetek-

¹⁾ Lásd 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományait. XX. kötet, 214—261. lapok. 796. sz. iromány.

ben a képesítéshez kötött iparoknál a bizottság minimális iskolai műveltség kimutatását is követelte volna s ezzel kapcsolatosan tanonc- és segédi minőségben töltött gyakorlati tanidőt is. E végből a bizottság olyan tanoncigazolvány előmutatását tartotta helyesnek, melyben felemlítettnek az iskolai bizonyítvány adatai s az iparban tanusított haladás is igazoltatik. De igazolni kell azt is, hogy az illető egyén a szakmába vágó műhelyben vagy gyárban mint segéd legalább két évig foglalkozott. *A képesítés elve tehát az ipar-szabadság elvén elég erős rést ütött. Noha másrészt az iparszabadság gondolata fejeződött ki továbbra is a javaslat egyik legnagyobb jelentőségű szakaszában.*

Új szakaszként kívánta t. i. a bizottság felvenni a törvényjavaslat szövegébe azt, hogy az az egyén, aki képesítés igazolásához kötött ipart önállóan űzött, valamely más, képesítéshez kötött mesterségre külön képesítés kimutatása nélkül is átmehet; feltéve, ha az általános követelményeknek megfelel. Ez a szakasz volt az a Pandora-szelence, melyből később oly sok vihar szabadult ki.

A közgazdasági bizottság jelentése hangsúlyozza, hogy *a tanonciskolák kötelező behozatalára vonatkozó szakaszok kardinális szakaszai a törvényjavaslatnak.* Minthogy azonban úgy látta, hogy a tanonciskolák meghonosítása kérdésének sarkalatos része a kérdés pénzügyi oldalán rejlik, a bizottság a tanonciskolák kötelező felállítását csak olyan községekben gondolta kimondani, amelyekben legalább 50 tanonc lakik.

A bizottság igen hasznos intézkedésnek tartotta a munkakönyvek behozatalát is. Iparkodott azonban a törvényben lefektetett intézmény szigorúságát enyhíteni, elérendő azt, hogy a munkakönyvekkel űzött visszaéléseknek lehetőleg eleje vétessék. A bizottság biztosítva kívánta látni elsősorban azt, hogy a munkakönyv kizárólag a fennálló munkaviszonyok nyilvántartására és könnyebb igazolására szolgálhasson. A segédek magaviseletére és minősítésére vonatkozó megjegyzéseknek nem engedett benne helyet. Viszont a törvényjavaslattal szemben, amely csak a *fontosabb teendőkkal* megbízott kereskedősegeket nem kötelezte munkakönyv tartására, *általánosságban kimondotta, hogy a kereskedősegeknek nincsen szükségük munkakönyvre.*

Az *ipartestületi* intézményről a bizottságnak is az volt a véleménye, hogy miután elsősorban maguk az érdekeltek óhajtották ennek az önkormányzati intézménynek a behozatalát, mindent el is fognak majd követni, hogy annak érvényesülését előmozdítsák. A törvényjavaslattal szemben a bizottság szerint módot kell nyújtani arra, hogy ott, ahol legalább 100 iparos van, — ahol tehát már nagyobb iparosságnak elegendő anyagi ereje és képzettsége is van arra, hogy a testület fennmaradjon — még abban az esetben is, ha nem városról van szó: köteleztessék a *község* ipartestület felállítására. Sőt a *jogot* meg kell erre, úgymond, adni olyan községeknek is, ahol 100 iparos nem lakik.

Célszerűségi és igazságossági szempontokból a bizottság úgy gondolta, hogy *az ipartestületek megalakítása ne tétessék az iparosság megkérdézése nélkül*

kötelezővé. A kezdeményezés joga az iparosokat illetné meg, fenntartatván persze a törvényhatóságok hozzájárulási joga. *Száznál kevesebb iparossal* bíró helyeken létesítendő ipartestületeknél a bizottság éppenséggel a miniszter jóváhagyását tartotta szükségesnek. Ezt a módosítást a bizottság azonban azért vélte helyesnek, mert egyébként az iparosok kétharmadrésze, községekben lakván, nem rendelkeznék ilyen érdekképviselettel.

A törvényjavaslat, mint említettük, megengedte volna azt, hogy különböző mesterségek számára egy város területén is több ipartestület alakíttassék. A bizottság úgy vélte, *hogy ez az erők szétforgácsolására vezetne. Ezért Budapest kivételével vidéken, városokban és községekben egyaránt csak általános ipartestületek alakíthatását ajánlotta.*

A javaslatnak azzal az intézkedésével szemben, hogy az ipartestület megalakulása alkalmával az eddig a városban működött ipartársulatokat, amennyiben oly mesterségek iparosaiból alakultak, amelyekre nézve az ipartestület illetékes, az elsőfokú iparhatóság a testületbe való beolvadásra felhívni tartozik, — a bizottság jelezni óhajtja, hogy *ez csak oly ipartársulatokra szólhat, melyek képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosokból állanak.* A bizottság azt is hangsúlyozta, hogy az ipartársulatok célvagyonát meg kell őrizni eddigi rendeltetésükben.

Az ipartestületek *békéltető bíráskodására* vonatkozólag a bizottság elvi fontosságúnak s a törvénybe is felveendőnek tartotta azt, hogy a békéltetőbizottság tagjai és elnöke az ipartestület megalakulása alkalmával választassanak.

i) A képviselőházi tárgyalás.

A közgazdasági bizottság jelentése a képviselőháznak 1884. évi március hó 21-én tartott 331. országos ülésén nyújtatott be.¹⁾ A törvényjavaslatot a képviselőház március 27-én a 334. országos ülésen kezdte tárgyalni.²⁾

A törvényjavaslat előadója *gróf Bethlen Ödön* volt. Azt fejtegette, hogy Magyarország újjászületése ott kezdődik, amikor felhagytak az elzárkózási rendszerrel. De a világforgalom körébe való bekapcsolódása megkívánta a maga áldozatait. *Áldozatok főleg azok a kézműves iparágak, melyeknek válságát vagy tönkremenetelét a gyáripar s a nagyban való üzlet, az ú. n. konfekcionálási ipar idézte elő.*

Az 1872. évi VIII. törvénycikk jó törvény volt, kedvező hatását azonban csökkentette az ipar terén észlelhető szervezetlenség és a hamarosan bekövetkezett gazdasági válság, majd az általános védkötelezettség. Az első ipartörvény módosításai között a szabad társulás rendszere sem volt helyes.

¹⁾ Lásd 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának Naplóját. XVI. kötet, 65—66. lap.

²⁾ L. az idézett Napló 106. s. k. lapjait.

Eltörölték az 1859. évi pátens óta fennállott ipartestületeket, újakat pedig nem állítottak helyükbe.

Az iparosság által követelt képesítés kérdésével is foglalkozott a bizottság. Ámde az általánosan kötelező kvalifikáció sem tudna a meglévő bajokon okvetlenül segíteni. Ausztriában már a képesítés behozatala előtt is az iparosoknak kb. 90%-a — kényszer alkalmazása nélkül — képesített iparos volt; elegendő időt töltött tanonc- vagy segédsorban. Nem annyira szükséges a kényszer kimondása ott, ahol az iparosok az ipar természetes követelményei alapján teljesítik kötelezettségüket. Számos példa igazolja pl.: hogy a közepszerűség vonalán túlemelkedett iparosok válnak olyan egyénekből is, akik a kvalifikációt nem tudnák igazolni. *A képesítés alkalmas eszköz talán arra, hogy a kisiparosság egyéni tulajdonságait javítsa és itt-ott versenyképességét is emelje. De másrészt a szabad forgalom és a munkakereset megbénítása által számos hátrányt is rejt magában.* A közgazdasági bizottság azonban (mondta az előadó) nem érezte magát csálhatatlannak. Úgy okoskodván, hogy az élet fogja e kérdésben az igazi ítéletet kimondani, a Háznak elfogadásra ajánlotta a képesítés elvét.

Gróf Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter szólalt fel ezután.¹⁾ Azt fejtegette, hogy az ipartörvény revíziójának előkészítésekor két tábor állott egymással élesen szemben. Az egyik az iparüzés teljes szabadsága mellett tört lándzsát; a másik a szabad társulás helyébe a kötelező kényszer-társulást akarta hozni és az iparüzés jogát kvalifikációhoz kívánta kötni. A két véglet között leghelyesebbnek látszott (úgy a fogyasztó, mint az egyes érdekelték hasznára) kompromisszumot létrehozni. Ilyen módon nem erőszakolhattak esetleg olyan intézkedést a többségre, melynek horderejét vagy jóságát az fel sem tudja fogni. Az idő fogja majd az üregeket és hézagokat betölteni.

Hoitsy Pál képviselő²⁾ a magyar iparosság bajait lényegesen más természetűeknek mondta más népek iparosságának bajainál. A magyar iparosok a szolid munka védelmét kérik a kontármunka ellen. Védelmet keresnek azokkal szemben, akik olcsó és silány munkájukkal teszik őket tönkre. Nem a nagyipar versenyében látta a legfőbb nehézségeket, hanem a kisipar belső veszedelmeiben. A képesítést alkalmas eszköznek vélte arra, hogy a kézművesség bajain legalább részben segítsen. De csupán a törvény hatása alatt a magyar iparra nem virradhat rendkívüli fejlődés. Az Ausztriával való vám-közösség miatt nem lehet a magyar ipart megvédeni az ausztriai kontárokkal szemben. *A vámpolitikai reform volna tehát az egyik főeszköz az ipar talpraállítására. Szükség van azonban arra is, hogy az iparosmunka belsőleg is átalakuljon. Az iparosmunkásoknak társulniok kell közös gépek beszerzésére. A villamosság erejének is nagyobb szerepet kell juttatni az iparosmunkában.* Hoitsy Pál szinte a jövő reformterveit érezte meg e gondolataiban.

¹⁾ Lásd az idézett Napló 109—110. lapjait.

²⁾ Lásd az idézett Napló 111—114. lapjait.

Bende Imre képviselő¹⁾ sem volt barátja a teljes iparszabadságnak. De más okból. Végelemzésben az *nem a termelőmunkának, nem a produktív tehetségnek, a képzettségnek, hanem a tőkének és a melléje szegődött üzleti ügyességnek fölényét és mindinkább fokozódó uralmát segíti elő. Harc folyik itt, amelyben a nyers anyagi erő és az élelmesség győz a képzetebb munkaerő felett.* Az ország iparosai kívánják, hogy az iparüzés joga a megfelelő iparágban való képzettségtől tétessék függővé. Ebben azonban — úgymond — a céhrendszer egyik sarkalatos elve elevenedik meg. A céhrendszer azonban (bár maga menthetetlenül elveszett) az organizáció megsemmisülésével nem tűnt el még maga a kézműipar. *Fennáll a kézműiparosok osztálya, tekintélyes része az ország lakosságának.* A kézműipar nem egyszerű napszámosmunka, hanem mesterség, amely alkot s amelyet tanulni, tanulva fejleszteni kell. A korlátlan iparszabadság elve már azért sem helytálló, mert Magyarországon *a szabad versenytől várt fejlődés helyett az ipar rohamosan hanyatlott s az iparosok körében nőtt a pauperizmus.* (Hányszor tért vissza azóta ez a szemrehányás, anélkül, hogy igazi gyógyszerét meg tudtuk volna találni.)

A kisiparosság érdekében Bende Imre képviselő szerint helyesek az ipartestületekre vonatkozó intézkedések is. A termelőmunka és a tőke között tátongó űr van. Meg kell a módot adni az egyesülésre, mert a tőkével szemben az egyes iparos nem áll meg. Csak az iparosok általános szövetkezése segíthet.

Lits Gyula képviselő²⁾ is azt állította, hogy a szabad verseny sokszor a valódi tehetségnek áll útjába s hogy az 1872. évi ipartörvény a szorgalmat, tudást, szaktanultságot szembeállította a mindenható tőkével. Reális iparosokat tett így tönkre. *Kifogásolta a javaslatnak azt az intencióját, hogy a kézműipar gyakorlását két évi gyakorlat után engedi meg. Úgy vélte,³⁾ hogy a Magyarországon szokásos mesterségek legtöbbjét két év alatt nem lehet elsajátítani.*

Az ipartörvény általános vitájának első napján szólalt fel gróf Apponyi Albert képviselő⁴⁾ is. Kifejtette, *hogy az ipartörvénynek címe tulajdonképpen többet ígér, mint amennyit magában foglal.* Voltaképpen csak az ipar egyik ágának, a kézműiparnak, törvényes rendezését célozza; a gyári munkásokról szóló fejtegetés csak mintegy incidentalitair kerül bele a javaslatba. Felvetette a kérdést, hogy a javaslatba foglalt intézkedések a kézműipar versenyképességét egymagukban lényegesen módosíthatják-e. Oly helyeken, ahol a kézműiparos, a kézműiparosok versenyével küzd s ott, ahol még mindig a régi céh uralma idején megvolt viszonyokhoz hasonló

¹⁾ Lásd az idézett Képviselőházi Napló 114—118. lapjait.

²⁾ Lásd az idézett Képviselőházi Napló 118—121. lapjait.

³⁾ Akárcsak azután sokan.

⁴⁾ Lásd az idézett Képviselőházi Napló 121—123. lapjait.

állanak fenn, kétségtelen, hogy a kontár és nem a szolid iparosok ellen védelmet nyújt a kvalifikáció. Ámde ez az állapot csak kisebb részét teszi annak a versenynek, amely a kézműipar fennállását világszerte olyan nehézé teszi.

Az igazi verseny a nagyipar, a nagyvállalkozók részéről irányul a kézműipar ellen. Ez ellen a verseny ellen a kisiparnak semmiféle organizációja nem nyújt védelmet.

Gróf Apponyi Albert képviselő nem osztozott abban a véleményben, hogy a kézműiparnak nem volna többé hivatása a modern forgalmi életben. Vannak ugyan a nagyiparnak olyan ágai, mint például a fonó-, szövőipar stb, melyek területén a kisipar meg sem kísérelheti a védelmet a nagyiparral szemben. *Ilyenformán nem a versenyviszonyoknak direkt alterdálását, (ami lehetetlenség), hanem az ország kézműiparosai egyéni tulajdonságainak emelését s ezáltal azok képesítését arra, hogy a kétes határról a nagyvállalkozással szemben minél többet megtarsanak maguknak, — ez az a bizonyos rész, melyet a törvényjavaslat intézkedéseiből helyesnek vélt.*

Ha a legalsó fokozaton a fiatal iparogeneráció, a tanoncoknak kiképeztetésére a javaslat biztosítékot nyújt; ha az önrendelkezési jog a szakismeret megszerzésétől és az arra vezető rendes kurikulum bevégzésétől tétetik függővé s ha végül a testületi kötelezettség megállapításával az a nagy hézag töltetik ki ipari törvényhozásunkban, hogy még az üdvös intézkedések is hajótörést szenvedtek a végrehajtási rendelkezések hijján: nem hiu az a remény — mondta a nagy szónok — hogy sikerülhet az iparosságnak úgy szellemi, mint erkölcsi nivóját, valamint szakképzettségét — s ezáltal versenyképességét is — emelni.

Apponyi Albert beszédében még azt is kifejtette, hogy az 1872. évi ipartörvénynek nagy érdeme volt az, hogy *a gyári törvényhozásnak legalább csiráját adta.* Rámutatott arra is, hogy a javaslatnak a gyári munkásokra vonatkozó része, bár csak hézagpótlónak tekintendő, a közgazdasági bizottságnak mégis sikerült egy fontos elvet keresztülvinni benne, *tudniillik a gyárfelügyelői intézménynek szerény formában való lefektetését.*

A vita első napján még felszólalt Göndöcs Benedek képviselő.¹⁾ Beszédéből azt emeljük ki, ahol *az igazság, a méltányosság és a célszerűség érdekében kifogásolta a törvényjavaslatnak azt a szakaszát is, mely szerint a segélypénztár a sztrájkban résztvevő segédnek segélyt nem adhat.* A nemzetgazdaságnak — úgymond — általánosnak mondott elve az, hogy a munkást magáért a sztrájkért büntetni nem lehet. A büntetés és a hatósági beavatkozás csak ott kezdődik, amidőn a sztrájk alkalmával a munkás a kötött szerződést megszegi vagy az élet- és vagyonbiztonságot veszélyezteti. Ez a büntetési jog azonban a bírói, vagy rendőri hatóságot illeti meg, de semmiesetre sem a segédek által saját keresményükből fenntartott segélypénztárt.

¹⁾ Lásd az idézett Képviselőházi Napló XVI. kötetének 123—126. lapjait.

A képviselőház 1884. évi március 28-án megtartott 335. országos ülésen folytatta az ipartörvény revíziójáról szóló törvényjavaslat tárgyalását.¹⁾ A vita első szónoka, *Steinacher Ödön* képviselő,²⁾ a társulásnak minél szélesebb alapon való megszervezését a középosztály érdekében kívánta. Panaszkodunk — úgymond — hogy nincsen életerős közép- illetőleg városi középosztályunk és modern értelemben vett polgárságunk. *Az országnak és haladásnak fontos érdeke, hogy városi polgárságunk, amennyire lehet, erősödjék.*

György Endre képviselő³⁾ a korlátlan iparszabadság elvi álláspontján állt. Nincs szükség az 1872: VIII. t.-c.-től eltérő intézkedésekre. A törvény javaslatba letett elvek tendenciája veszedelmes. Kérdés, hogy az iparososztály tényleg nagy hanyatláson ment-e át az iparszabadság bevezetése óta. Hivatkozott arra, hogy 1870-ben az iparosok száma Magyarországon 646.000 volt, 1880-ig így az emelkedés 21·9%. Ki merné állítani, hogy a pluszként jelentkező 142.000 ember mind kontár volt? Pedig nem a gyáripar fejlesztette ennyire az iparos osztályt. Az *önálló* vállalkozók száma 1870-ben 291.000 volt, 10 évvel utóbb pedig 354.000; az emelkedés így is csaknem 21%-nyi. *György Endre* elismerte, hogy a kézműiparos osztály helyzete valóban nyomasztó. De ebben a helyzetben enyhülés akkor sem történnék, ha a céhrendszert teljes valóságában is visszahoznák. *Sőt akkor sem, ha a céhrendszer mellett még a numerus clausus is megadatnék az iparnak.* Az iparnak semmit sem használ a képesítés és a társulási kényszer, ha a külföldi termelés versenye is érinti a hazai ipart. *A törvényjavaslatban az osztályérdek volt Hoitsy Pál szerint a vezérelv. Nem a gyengébb védelme az erős ellen, hanem egy osztály körülzárása és megvédése a többi osztályokkal szemben. A korporáció elve érvényesül itt az asszociáció elvével szemben.* Aggályos az, ha az iparos osztály minden kívánságát teljesítjük, szemben a többi osztályokéval, mert így a fogyasztók érintetnek. *Az iparosok tovább akarnak majd menni a megkezdett úton és követelni fogják a céheket.*

György Endre, a liberális gondolat előharcosa után *Láng Lajos* képviselő⁴⁾ sem tagadta, hogy az iparosság száma 10 év alatt tetemesen növekedett. *De az iparos osztály legnagyobb része élet-halál harcát küzd.* A szabadipar már megvolt 1859 óta. S mivel 1857-től 1870-ig az iparos mesterségek száma 90%-kal, az önálló iparosoké pedig csak 30%-kal növekedett, tévedés az az állítás, hogy a szabadipar kontárokat szabadított volna az iparra. Az igazi veszély (*Láng Lajosnak* is ez volt a meggyőződése) a kisiparosságot az olcsóbban és nagyban dolgozó nagyipar részéről fenyegeti. *Ezzel a veszéllyel szemben azonban védelem nem mutatkozik. De bármily súlyos is a kisipar és nagyipar harca, a kisipar szerepe mégsem szűnt meg,*

¹⁾ Lásd a Képviselőházi Napló 1884. évi XVI. kötetének 126—150. lapjait.

²⁾ Lásd az idézett Napló 127—131. lapjait.

³⁾ Lásd a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 131—136. lapjait.

⁴⁾ Lásd a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 136—139. lapjait.

Magyarországon is nagy és fényes jövő várhat még a kézműiparra. A kisipar igyekezzék elsajátítani azokat a tulajdonságokat, amelyek erejével ellenfele oly hatalmas lett; igyekezzék a modern időkhöz alkalmazkodni. Ha a kisiparos is megszerzi a hitel és a nyersanyag olcsó beszerzése útján a maga számára az olcsó termelés feltételeit, akkor a kisiparosok tömörülésének nagy előnye lesz a nagyiparral szemben. A nagyiparnál tudniillik mindig csak egy ember gondolkodik, csak egy ember vezet; ott azonban, ahol több ember szövetkezik közös célok megvalósítására, ott: a vezető embereknek egész serege van. A nagy világvárosok ipara tulajdonképpen a kisipar és nem a nagyipar kezében van. Ez is a kisipar szebb jövőjét ígéri, feltéve, ha a társulás és az oktatás lesznek annak alapjai. A magyarországi 1275 ipartársulat és egyesület túlnyomó része a régi céhek nyomán keletkezett. (Ezek száma negyedfélezer volt). A társulatok vagyoni ereje azonban nem elegendő. Az átlagos vagyon nem több 700 forintnál. Láng Lajos fejtegetései a kérdés megértésének mélyéről fakadtak. S mennyire igaza volt akkor, mikor a társulatok kis vagyonát hánytorgatta fel.

Helpy Ignác képviselő¹⁾ szerint óvakodnunk kell minden téren a szabadság bárminemű korlátozásától. De remélte, hogy a gazdasági szabadságot az új törvény nem fogja veszélyeztetni. A korporáció és a testület között — mondta — az a különbség, hogy a törvényjavaslat a testületet kötelezőnek mondja ki az iparosok bizonyos csoportjai számára; a korporáció pedig maga választja ki, hogy kit akar tagjai közé felvenni.

A nagyipar versenyét Hefty sem tartotta speciális magyar bajnak. Anglia, ahol a kézműipar mégis virágzik s Belgium, Svájc, Németország szintén ismerik ezt. Ezekben az államokban tudniillik a kisipart, mint önállót, elnyomja a nagyipar, de másrészt táplálja is. Nagy hiány a kézműiparosság szempontjából a hitelszervezet hiánya. Minden nyugati államban külön hitelszervezet van éppen ezen osztály számára. Hol a kormány, hol a társadalom, hol önmaga a kisiparosság erő kifejtése olyan hitelszervezet létesítésére nyújt módot, melynek segítségével versenyezni tud a nagyiparral, nem a mennyiség, hanem az olcsóság tekintetében. Különben nem Magyarország az első, amely az iparszabadság elvét megszorítja; Németország, Svájc, Ausztria mind megtették ezt. Ha a közös vámterület egyik felében a kézműiparost védelmezik, a másikban pedig nem, az amonnan kiszorított iparosok mind Magyarországra vándorolnának.

Tischler Vince képviselő²⁾ a vagyonos és munkás kézműiparososztály ontosságát méltatta. Ez az osztály elsőrangú államfenntartó elem. Az egészséges, vagyonos kézműiparososztály sohasem fogadja magába az államfelforgató célú jelszavakat. Ez az osztály játssza a kiegyenlítő súly szerepét. Mentől

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 139—141. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 141—144. lapjait.

egészségesebb, mentől vagyonosabb, annál valószínűtlenebb a társadalom felforgatásának veszélye. És minél gyengébb, annál valószínűbb az. *Az ipar-társulatok jelentősége mellett, a szónok szerint, semmi sem bizonyít fényesebben, mint az ipar történeti multja.* Tischler képviselő további fejtegetései is érdekesek voltak.

A céhrendszernek hibái mellett nagy előnyei is voltak. Rendszerint apáról-fiúra, generációról-generációra szállt át az iparúzés és miután az iparos rendszerint vagyonos is volt, fia nagyobb készültséggel lépett az ipar terére. Meg volt a módja, hogy fiának nagyobb szakképzettséget nyújtson és meg volt a módja arra, hogy sokkal könnyebben foghasson hozzá az ipar önálló üzéséhez. Mindennek ellenkezője a mai idők példája. *Szegény emberek mennek ipari pályára s a szegény iparos rendszerint szakképzettség nélkül fog munkához.* Franciaország ismerte fel legkorábban a szakoktatás fontosságát s legkorábban igyekezett azt rendszeresen művelni. Midőn Anglia az 1851. évi világkiállításon ezt észrevette, kormánya lázas tevékenységgel és óriási áldozatok árán, rövid idő alatt az ipartanodák egész hálózatát építette ki. Angliát követte Németország és Magyarországnak szintén követnie kell.

Gróf Andrassy Tivadar ¹⁾ a kisipar bajait (a nagyipar versenye mellett) a közlekedés fejlődésének is tulajdonította. Ilymódon mintegy valamely érrendszeren keresztül egyre új lüktető élet hatol be az országba. A nagyobb technikával bíró központok olcsóbban előállított készítményeiket az ország legtávolabbi zugába is elszállítják. Azok az elemek, melyek nem tudnak beleilleszkedni az új viszonyokba, ezt megsínylik. A kézműipar pangása azzal is összefügg, hogy az iparszabadság törvényes intézményesítése után gazdasági krízis tört ki s csökkent a rossz éveket és a külföldi verseny nyomását sínylő földművelő osztály fogyasztó ereje is. Csodálatos szinte az, hogy az iparos-osztály oly mértékben nőtt, mint azt más szónokok is kifejtették. Nem valószínű, hogy a nép tönkremenő kereseti ágra vetné magát. Ellenkezőleg: iparunk — viszonylag a többi kereseti ágakhoz — nem hanyatlik. *Ha az ipar egyes részei szenvedtek is, ennek nem az iparszabadság volt az oka.* Magyarországon az iparoselem nagyon csekély; az 5%-ot sem igen haladja meg. Túltermelésről beszélni ezért nem lehet időszerű.

A vitának ebben az előrehaladott stádiumában Tisza Kálmán miniszterelnök²⁾ is szót kért. *Annak az államgazdasági iskolának volt — mondta — mindig híve, mely az ipart, a kereskedelmet és a mezőgazdaságot nem mint egymással szemben levő érdekeket tekintette, hanem úgy, mint amelyeknek egymást kölcsönösen támogatni kell. Az iparososztály jólétéhez szükség van arra, hogy kellő jó viszonyok között levő konzumensek legyenek. És szükség van arra, hogy a fejlődés feltételeivel*

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló id. kötetének 145—148. lapjait.

²⁾ L. a Képviselőházi Napló id. kötetének 148—150. lapjait.

bíró kereskedelem álljon mögötte. Annak okát, hogy a kisipar Magyarországon szenved, míg más országokban nem, abban látja, hogy ott az átmeneti korszak, melyben Magyarország most van, évtizedekkel ezelőtt pergett le. Tisza Kálmán bízakodó volt: a tudomány igazolta azt, hogy minden más államban is, addig, amíg az iparososztály az új viszonyok között a maga helyét megtalálta, megfeszített munkát és rengeteg szenvedést kellett végeznie, illetőleg átélnie.

A képviselőház március 29-én megtartott 336. ülésén Zay Adolf képviselő¹⁾ az iparfejlesztés érdekében tartotta szükségesnek azt, hogy az iparos munkája magasabb nivóra emeltessék. Életképes önkormányzati szervezetbe kell összefogni a különálló erőket. Zay kevésnek mondta azt, amit a javaslat a tanoncoktól követel és még sokkal csekélyebbnek azt, amit a kvalifikációban az önállósuló iparostól kíván. Azt meg éppen szerencsétlennek véli, — fejtegette tovább — *hogy akinek egy iparágban kvalifikációja van, bármilyen más ipart is művelhessen, ha kvalifikációja arra nincs is. Nem helyes az sem, — különösen szociális szempontból — hogy a társadalom alantasabb, silány részeit be akarják terelni a középosztályba; ott nagyon problematikus élet vár rájuk. Aki az országot meg akarja kímélni az előrenyomuló szocialisztikus eszméktől, célját nem azáltal éri el, hogy a silány elemet bevonja a felsőbb osztályokba. Az erős, művelt, vagyonos polgári osztály a legjobb védőpajzs minden társadalmi veszély ellen. Az ipartestületek hatósági hatáskörét ruházzák át az iparhatóságra. Az ipartestületek csak az iparosok gazdasági és önkormányzati kérdéseivel foglalkozzanak. Zay Adolf beszéde új hangot ütött meg. Gondolatai távol állottak az iparszabadság eszméjétől. De indokaiban sok figyelemreméltó volt.*

Az öntevékenység a magja az állam organizmusának, ez ad annak friss és életerős vérkeringést, mondta Szederkényi Nándor képviselő.²⁾ Mindazon irányzat, mely ennek felbontására törekszik, az állam létét veszélyezteti. Lehet, hogy hibás volt az iparos-közönséget egy organizmussá olvasztó céhrendszer. Ezt az intézményt azonban, ahelyett hogy reformálta volna, széjjelbomlasztotta az 1872. évi törvény. Mi az, amit az iparosközönség Magyarország törvényhozásától vár? Nem kivételes dolgokért jönnek az iparosok az országgyűlés elé. Csak azon az egészséges alapon állnak, amelyen minden társadalmi tényezőnek állania kell, ha helyet akar elfoglalni a társadalomban.

Berzeviczy Albert képviselő³⁾ elsősorban a törvénytervezetnek az iparszabadságot érintő korlátozásaival foglalkozott. Az iparilleték sem egyéb, mint az iparosok megadóztatása a maguk javára. A kvalifikáció pedig a gyakorlatban csak azokat fogja távoltartani az ipartól, akik úgy sem szolgálnának annak javára. A tanoncokra és munkásokra vonatkozó intézkedések nem

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 152—156. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 156—158. lapjait.

³⁾ L. u. a. Napló 159—162. lapjait.

mások, mint a rend és fegyelem biztosítói. Ez a valódi szabadság érdekében is kívánatos.

A negatív szabadsággal szemben, mely a tilalmak hiányában áll, *Berzeviczy Albert* megkülönböztette azt a pozitív szabadságot, mellyel érdekeinket saját akaratunkkal, tudásunkkal kormányozhatjuk és előmozdíthatjuk. *Magyarországon a társadalmi középosztály válságos, forrongó állapotban van*, mondta. *Az ország az új középosztálynak még nincs, a réginek már nincs birtokában. Az átalakulás vajudás és rázkódtatás nélkül nem történhetik meg.* Ezért az iparososztály sem tudja az egész kontingensét kiállítani úgy, hogy ez a kontingens a művelt, vagyonos középosztály mértékének megfeleljen. A törvényjavaslat alkalmas arra, hogy az iparososztály önbecsérzetét, önbizalmát fokozza. Az iparosság láthatja belőle, hogy érdekei biztosítására a törvényhozás és a kormány mindent megtesz. A jeles szónok és nagy tudós e kérdésnek ezt a részét érintette — a középosztály problémáját — amely tanulmányunkat is legközelebről érdekli. Sajnos, mondhatjuk-e ma is, negyvenöt évvel utóbb, hogy a magyar középosztály *nincs* válságos, forrongó állapotban?

Kőrösi Sándor képviselő¹⁾ szerint az iparosmozgalom oka az, hogy a céhrendszer az iparosság emlékében elevenen él. Ez azonban nem is csodálni való: *a német iparosok 1848. évi frankfurti kongresszusa az 1845. évi törvényikkal szemben, mely nem tette kötelezővé a céhekbe lépést, elégtelenségüket fejezte ki.* A német iparosok oly ipartörvényt akartak, mely megtiltja, hogy egy iparos két tanoncnál többet tartson; a gyárakat megadóztatni kívánták az iparosok javára. A világ legelőrehaladottabb népeinél mindenki szabadon üzhet ipart. Elég az iparüzési szándékot egyszerűen bejelenteni. Mégis az ipar ezeknél a nemzeteknél áll a legmagasabb fokon. Szükség van-e tehát Magyarországon, melynek már az iparszabadság elvein nyugvó törvénye van, ezt a törvényt az iparszabadságot korlátozó törvénnyel megváltoztatni? Hivatkozott Montesquieu-re, aki szerint a törvényhozásnak, mielőtt az ország népe számára törvényt alkotna, meg kell vizsgálni a nép szokásait és erkölcsait. *A most hatályban levő és a munkaszabadság elvén alapuló ipartörvény azonban azt bizonyítja, hogy Magyarországon még nem honosulhatott meg az iparszabadság, mert hiányzanak ahhoz a szükséges előfeltételek. Az előfeltételek közül néhányat azonban a törvényjavaslat megteremt.*

*Báró Prónay Dezső*²⁾ felhívta a figyelmet arra, hogy az iparososztály száma azért növekedett, mert a földművelés a népesség szaporodásánál fogva nem tudja biztosítani a megélhetés feltételeit. *Az a népréteg, mely a földművelésben nem tudja a maga életfeltételeit megtalálni, foglalkozást keres és az ipar felé fordul.*

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló id. kötetének 162—164. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 167—170. lapjait.

Az 1884. évi március hó 31-én tartott 337. országos ülés még mindig az ipartörvényjavaslat általános vitájával foglalkozott.¹⁾

Hermann Ottó képviselő ²⁾ beszéde abból indult ki, hogy ha már az egyén tekintélye az országban egészen alászállt, — nemcsak az iparosoknál, hanem a társadalom minden ágában — *szervezetek* révén az iparosok is talán jobban meg tudják védeni érdekeiket. Meggyőződése volt különben az, hogy az *ipar igazi felvirágzásához külön vámterület kell*. Sejtette-e ez a kiváló ember, hogy a független Magyarországon az ipari kérdés még elevenebben felszínre tör, mint a mult század 80-as éveiben?

Pulszky Ágost képviselő ³⁾ a munka és kereseti szabadság érdekében követelte az egyén szabad működésének lehetőségét. A kvalifikáció kikötésétől semmi hasznot sem várt. Sőt annál több kárt, minél szigorúbb esetleg a kvalifikáció. A kvalifikáció nem segít a nagyipar versenyén! Nincsen orvoslás az ellen sem, hogy a nagy centrumok az ügyes és jóra való segédek elvonják a vidéktől és a vidéki iparosok csak tanulatlan, tudatlan szegényebb segédek tudnak alkalmazni. Az igazi tehetség azonban érvényesül minden akadályon át. *Felhozta Olaszország és Franciaország példáját a XVII. században. A nagy művészek, nagy technikusok, nagy feltalálók érvényesülni tudtak ott a céhrendszer nyomása ellenére is.*

Lánczy Gyula képviselő ⁴⁾ azt tartotta nagy bajnak, hogy az egyéni iniciativa és az ebből folyó produktív társulás hiányzott eddig Magyarországon összes iparosmozgalmaiból. Kétes, hogy az iparososztály bajait lehet-e orvosolni azzal, hogy a társulást, mely eddig fakultatív volt, kötelezővé teszik.

Orbán Balázs képviselő ⁵⁾ statisztikai adatokkal bizonyította, hogy Magyarországon a kisiparra megsemmisülés vár. Évenként (főképpen osztrák cikkekért) sok millió forintot fizet az ország; s közös ügyekre is jelentékeny összegeket. Bármily ipartörvényt alkosson is a Ház, önálló vámterület nélkül a magyar ipar még csak nem is vegetálhat.

A képviselőház április hó 1-én megtartott 338. ülésén ⁶⁾ az előadó összefoglalta a vita anyagát. A törvényjavaslat intencióját most is helyesnek mondta. *Stein Lőrinc*, a jeles író is arra az eredményre jutott, hogy *egyesek működési köre közgazdasági téren, ipari téren sokat jelent. De nem mindent.* Nagy kérdés tehát, hogy a teljes iparszabadság (úgy, amint azt a manchesteri iskola elméletének konzekvenciája kívánja) abban az alakjában, mint jelenleg az Egyesült Államokban megvan, a magyarországi sajátlagos viszonyok

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 174—195. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 176—181. lapjait.

³⁾ L. u. a. Napló 181—186. lapjait.

⁴⁾ L. u. a. Napló 189—192. lapjait.

⁵⁾ L. u. a. Napló 192—195. lapjait.

⁶⁾ L. u. a. Napló 196—210. lapjait.

között kívánatos és szükséges-e? Vajjon megijed-e az iparosság talán azoktól a korlátozásoktól, melyeket a törvény jelent az ipari munkára? Smith Ádám gondolatát idézte: az iparos folyton panaszkodik, akár jól, akár rosszul megy a dolga. Az előbbi esetben azért, nehogy valaki megirigyelje.

A képviselőház ezután az ipartörvényjavaslatot elfogadta a bizottság szövegezése szerint a tárgyalás alapjául és úgy ebben, mint a következő, 339—349. üléseiben¹⁾ a törvényjavaslatot részletesen tárgyalta, majd a 350. ülésben,²⁾ április hó 29-én, végleg megszavazta.

Május hó 12-én, a 359. ülésen³⁾ a képviselőház közgazdasági bizottsága már jelentést tett a főrendiháznak az ipartörvényjavaslaton tett lényegtelen stiláris módosításairól.

j) A részletes tárgyalás.

A legtöbb szakasznál élénk vita alakult ki. Mégis kevés volt az olyan módosítás, mely lényegbevágó módon érintette a közigazgatási bizottság törvénytervezetét. Alábbiakban csak a legfontosabb anyagot dolgoztuk fel.

A törvényjavaslat 2. szakaszánál *Kőrösi Sándor* képviselő⁴⁾ indítványára elfogadták azt a módosítást, mely szerint az önállóan *ipartűző kiskorúakra* nézve az a rendelkezés teendő, hogy azok az *iparúzással teljes korúakká válnak*.

A 4. szakasz tárgyalásánál a képviselőház megszavazta azt a módosítást, hogy *a szakbavágó műhelyben vagy gyárban szakbavágó munkával való foglalkozást a tanoncviszony után kell kimutatni*. A bejelentéssel együtt szedendő díjak szedésének jogát a tízezernél népesebb lakosú városokon kívül az ilyen népességű községekre is kiterjesztették.

A 6. szakasz szövege *Kőrösi Sándor* képviselő⁵⁾ javaslata után kapta végső formáját. Így került be a törvény szövegébe az, hogy a tanoncbizonyítvánnyal, vagy megfelelő tanbizonyítvánnyal nem rendelkező egyénnek a 21. évét be kell már töltenie, ha önálló iparos akar lenni.

A 7. szakasz tartalma nagyobb vitát lobbantott fel. Ez a szakasz vonatkozik tudniillik arra, hogy a képesített iparos bármely más képesítéshez kötött iparos mesterségre átmehet, — a képesítés külön kimutatása nélkül. A miniszter kifejtette, hogy a kvalifikáció elfogadása után *okvetlenül gondoskodni kell arról is, hogy kivált a szegényebb iparosra nézve lehetővé tétessék az áttérés olyan iparágakról, melyben megélhetése megnehezült, más iparágakra.*⁶⁾

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 211—387. és XVII. kötetének 3—42. lapjait.

²⁾ L. a Napló XVII. kötetének 43. lapját.

³⁾ L. u. a. Napló 195. és 205. lapjait.

⁴⁾ L. u. a. Napló 207—208. lapjait.

⁵⁾ L. u. a. Napló 232—233. lapjait.

⁶⁾ L. a Képviselőházi Napló 1881—84. XVI. kötetének 241. lapját.

Két eltérő nézet áll (úgymond) egymással szemben. Az egyik az, hogy az átmenés általában megengedtessek. A másik pedig az, hogy csak a rokoniparoknál, — abban az esetben, ha az iparos kimutatja, hogy csak azért tér át más iparra, mert megélhetése lehetetlenné vált. A miniszter az első megoldást pártolta, mert nem akart a hatóságoknak esetleg visszaélésekre vezető jogot adni. De veszély sem rejlik (szerinte) az átmenet lehetővé tételében az iparra nézve. *A jó módú iparos úgysem fog áttérni más iparágra.* A szegénytől pedig nem lehet megkívánni, hogy — ha más iparágra akar átmenni — új kvalifikációt szerezzen. Az osztrák ipartörvényt így alkották meg. Nálunk is lehetne ilyen törvényt megalkotni. De vajjon mi lesz az eredménye az életben? A rokonágak osztályozása pedig inkább árt, mintsem használ a képesítésnek. A szakaszt a Ház módosítás nélkül el is fogadta.

A 10. szakasz szövegébe (mely az engedélyhez kötött iparokról szólt) *Szilágyi Dezső*¹⁾ indítványára a Ház beiktatta azt, hogy *addig, míg az építési iparról külön törvény nem intézkedik, felhatalmaztatik a földművelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszter annak általános rendelettel való szabályozására.*

Ezzel az indítvánnyal függött össze a 11. szakasz módosítása is, mely szerint viszont szabályrendeletet az építőiparról a városok nem alkothattak.

A 12. szakasznál *Polónyi Géza* képviselőnek²⁾ azt a javaslatát, hogy az iparengedélyek az engedélyhez kötött iparágak első csoportjában a jelentkezés sorrendjében adassanak ki, a Ház nem fogadta el.

A 16. szakasznál *Szilágyi Dezső* képviselő³⁾ azt kívánta, hogy a kéményseprőiparnál *ne csak a lehetősége adassék meg a munkakerületek megállapítására, hanem éppen közrendőri szempontokból okvetlenül rendeltessék el munkakerületek megállapítása.* A Ház így is határozott.

A 42. szakasz tárgyalásánál *Teleszky István*⁴⁾ igazságtalannak tartotta azt, hogy az a két évi határidő, melyen belül a képesítéshez kötött üzlet megkezdendő, a telepengedély *keltétől* számítassék. Gyakran megesik, hogy a keltezés és a kézbesítés között hosszú idő telik el. Jobb volna, hogy a keltezés helyett a kézbesítéstől számítassék a két esztendő. A Ház ezt a módosítást is magáévá tette.

A 49. szakasznál *Polónyi Géza*⁵⁾ javaslatára vétetett fel a törvény szövegébe az, hogy a: röviden bérkocsis-iparnak nevezhető iparágnál egy, illetőleg két évnél rövidebb időben is meg lehet állapítani azt az időt, mely után, ha engedélyhez kötött iparát a jogosított nem folytatja, már újabb engedélyt kell szereznie.

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 251—252. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 259—261. lapjait.

³⁾ L. u. a. Napló 263—264. lapjait.

⁴⁾ L. u. a. Napló 269—270. lapjait.

⁵⁾ L. u. a. Napló 275—276. lapjait.

A javaslat 50. szakasza alapján az iparos jogosult volt *bizományos*¹⁾ által eladni készítményeit. *Teleszky István*²⁾ javaslatára a »bizományos« szó a »megbízott« szóval helyettesítettett.

Az 55. szakasznál *Szilágyi Dezső*³⁾ azt indítványozta, hogy a kéményseprőkre vonatkozólag is mondassék az ki, hogy ha iparukat abbahagyják, az iparhatóság meghagyására még három hónapig legyenek kötelesek folytatni iparukat. Az eredeti szöveg négy hetet kívánt. Az indítványt elfogadták.

A harmadik fejezet címénél s az 59. szakasz tárgyalásánál *Irányi Dániel* képviselő⁴⁾ nagyobb beszédet mondott. Érdekes a mai állapotok mellett is pár gondolatát felújítani. Az iparügy rendezésénél három szempontból kell kiindulni: az önálló kereset, a segéd munkások és a fogyasztóközönség érdekei szempontjából. Sajnálattal állapította meg azt, hogy azok a tanok, melyeket szociáлизmus és kommunizmus név alatt ismerünk, Magyarországon erősen terjednek. Ezek a tanok — úgymond — hadat üzennek a vallásnak; tagadják a tulajdon sérthetetlenségét, az egyéni birtok- és örökösödési jogot; kigúnyolják a hazafiságot, mint elavult dolgot. Két út vezet ezekkel a tanokkal szemben sikerre. Az egyik a megtorlás. A másik a felvilágosítás, az igazságos kívánalmak teljesítése. A megtorlás egymagában nem elegendő. A felvilágosítás az iskolák, az egyház és kiváltképpen a sajtó feladata. De a panaszokat megszüntetni: az igazságosság és méltányosság kívánalmi és a lehetőség határai között, az állam, a község és a munkaadók feladata.

Irányi elismerte, hogy az ipartörvényjavaslatnak azok a rendelkezései, melyek a munkások sorsának enyhítésére szolgálnak: mutatják azt a jóindulatot, mellyel a törvényjavaslat a munkások iránt viseltetik. *De tovább kell menni addig a határig, ameddig az okosság megengedi és az emberszeretet parancsolja.*

A törvényjavaslat nem állapítja meg — úgymond — a felnőtt munkások munkaidejének véghatárát. Ez pedig elengedhetetlen. A törvényjavaslatnak gondoskodnia kell a vasárnapi munkaszünetről. A javaslat szerinte bünteti azokat a munkaadókat, akik a munkások életbiztonságához szükséges intézkedéseket nem teszik meg. *De ha a szegény munkás súlyosan megsérül vagy esetleg az életét veszti el, árvaí és özvegye nem részesülnek elegendő, néha éppen semminemű kárpótlásban.* Vannak más feladatok is, folytatta Irányi Dániel. Nem rég indult meg a fővárosban üdvös mozgalom a *munkáslakok építkezésére*. Ez a mozgalom érdemes arra, hogy a város után a kormány szintén támogassa. Abban az arányban, amelyben az ipar terjedni fog, szaporodni fognak az elégületlenek is, hacsak idejében nem gondoskodunk ellenszerről, óvórendszabályokról.

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 276. lapját.

²⁾ L. u. a. Napló 277. lapját.

³⁾ L. u. a. Napló 281. lapját.

⁴⁾ L. u. a. Napló 292—295. lapjait.

A 60. szakasznál Zay Adolf képviselő¹⁾ javaslata az volt, hogy *tanoncul csak azt lehessen felvenni, aki már betöltötte tizennegyedik évét s legalább írni, olvasni tud és a számtan elemeit ismeri.* A Ház azonban a szakaszt változtatás nélkül fogadta el. A korhatár tizenkét év maradt.

A 65. szakasz tárgyalásánál többen azt javasolták, hogy a tizenhat éven aluli, de tizennégy évnél nem fiatalabb tanoncok egész munkaidejüknek *legfeljebb egynegyed részét tölthessék éjjeli munkával.* A Ház azonban, tekintettel arra, hogy az iparhatóság állapítja meg azt, hogy mennyi éjjeli munkaidő engedtessek, a tanonc testi fejlődésére való tekintettel, az eredeti szöveget fogadta el.

A 71. szakasznál Irányi Dániel²⁾ javaslatára elfogadták azt a módosítást, hogy a tanonc, illetőleg annak törvényes képviselője részéről *a tanoncvizony felmondása a szerződés által kikötött határidő lefolyta előtt is engedtessek meg akkor, ha a tanonc életét vagy egészségét a munka továbbfolytatásánál veszély fenyegeti.* Az eredeti szöveg oly veszélyről szól, melyet »a szerződés kötésekor előrelátni nem lehetett«.

A 83. szakasznál Irányi Dániel³⁾ azt az indítványt tette, hogy a tanonciskolákban a hétköznapi négy órából az idősebb tanoncoknak egy órán át *a közgazdaságtan elemeit adják elő.* Teleszky István pedig azt, hogy amennyiben a hitfelekezetek a tanoncok vallási tanításáról gondoskodnak, a hétköznapi órákon felül vasárnaponként egy óra a vallástanításra fordíttassék. A törvényjavaslatot védő miniszter sem tagadta, hogy a tanoncnak szüksége van közgazdasági oktatásra s szeretne volna, hogy ezt kötelezően ki lehessen mondani. De kérdezte, lehet-e mindenütt találni erre megfelelő tanerőt? Teleszky indítványát viszont a miniszter és a Ház is elfogadta.

A 92. szakasz szövegében a háromhónapi felmondás kedvezményét Polónyi Géza⁴⁾ indítványára a Ház az utazókra és a raktárnokokra is kiterjesztette.

A 105. szakasznál gróf Apponyi Albert szólalt fel. Kifejtette, hogy a munkakönyvek intézménye nagy ellenszenvvel, részben nyomós ellenvetésekkel találkozik a segédszemélyzet és a munkásosztály körében. Az ellenvetések között a legfőbb az, hogy a gyakorlatban gyakran a munkakönyvekben a munkások erkölcsi minősítésére vonatkozó megjegyzések foglalnak helyet, bizonyos titkos jelek használatával, melyekkel a munkaadók bizonyos munkásokat, akik nekik valamelyes okból nem tetszenek, más munkából is kikapcsolnak. *A törvényjavaslat tehát helyesen járt el, amidőn megengedte a munkásságnak, hogy új munkakönyvet szerezvén, ezt a visszasságot meg-
hiúsítsa.*

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. kötetének 295. lapját.

²⁾ L. u. a. Napló 311—312. lapjait.

³⁾ L. u. a. Napló 317. lapját.

⁴⁾ L. u. a. Napló 322. lapját.

A 116. szakasznál *gróf Apponyi Albert* ismét felszólalt.¹⁾ Arról beszélt, hogy a gyári törvényhozás feladatait nálunk még egyáltalán nem szabályozta a törvényhozás. *A női munka oltalmára* vonatkozó intézkedéseket sem tudta teljességükben helyeselni. Azt indítványozta, hogy a nőket szülés után négy hétig csak tisztí orvosi bizonyítvány mellett lehessen alkalmazni kézimunkára. S mikor a miniszter elvben hajlandó is lett volna Apponyi módosítását lényegében elfogadni, — abban a szellemben, hogy a nők szülés után négy hétig nem kötelesek a gyárban szerződészerű munkájukat végezni, — *gróf Apponyi Albert* válaszából kicsendült az az aggály, hogy *a női munka védelmének törvénybe nem iktatásától a jövő nép szaporodását félti*. Hogy a nagy gyermekhalandóságnak valószínűleg az az oka, *hogy a gyermeket szült anya azonnal hozzáfog a munkához*. A Ház az Apponyi-féle indítványt újra bizottság elé utalta. Később kevés stiláris módosítással el is fogadta.

A 117. szakasznál *Irányi Dániel*²⁾ azt javasolta, hogy a felnőtt férfi-munkások nappali munkaideje (a két órai szünidőt beleértve) tizenhárom óránál, az éjszaka dolgozó munkások összes munkaideje pedig (ugyanezzel a szünidővel) tizenegy óránál több ne lehessen s végül azt, hogy a nők nappali munkában is legfeljebb csak tizenkét órát dolgozhassanak. A miniszter a törvényjavaslat szövegének megváltoztatásához nem járult hozzá. A szomszédos Ausztriában is úgy van a munkaidő szabályozva, mint a javaslatban. Káros volna tehát, ha Magyarország kisebb munkaidőt hozna be. Megmaradt tehát az a szöveg, mely azt mondja, hogy a munkások délelőtt és délután fél-fél, délben egy órai szünidővel dolgozzanak; hogy azokban a gyárakban, ahol éjjel-nappal folyik a munka, az éjjeli munkával foglalkozó munkások részére szintén szünidő adassék s hogy a nappali munkát reggeli öt óránál előbb kezdeni és esti kilenc órán túl kiterjeszteni nem szabad.

A 121. szakasznál *Irányi Dániel*³⁾ javaslatára került be a törvény szövegébe az, hogy az iparhatóságok a gyárakat kiküldöttjeik által *negyedévenként legalább egyszer* kötelesek megsemléltetni s az is, hogy a gyárak megvizsgálásával megbízott hatósági közeg jelentései — megfelelő alakban — évenként a nyilvánosság elé kerüljenek.

*Irányi Dánielnek azt a határozati javaslatát,*⁴⁾ *mely szerint, tekintettel arra, hogy a munka közben megsérült és életüket veszített munkások családainak kártalanításáról, illetőleg segélyezéséről a magyar törvények kellőleg nem intézkednek, a Ház utasítsa a kormányt, hogy a balesetek elleni biztosításról törvényjavaslatot terjesszen elő, a Ház elfogadta.*

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. köt. 327—328. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 330—331. lapjait.

³⁾ L. u. a. Napló 333—338. lapjait.

⁴⁾ L. u. a. Napló 335. és 338. lapjait.

A törvényjavaslatnak az *ipartestületekről* szóló fejezete s különösen ennek első szakasza körül, nagy vita alakult ki. A Képviselőház jelesei egyre-másra emeltek szót e szakasz tárgyalásánál, melyről *Tisza Kálmán* miniszterelnök¹⁾ is azt mondta, hogy a javaslat negyedik részében ez a legfontosabb. A törvényjavaslat tudniillik azt mondta ki, hogy a törvényhatósági joggal felruházott és a rendezett tanáccsal bíró városokban, továbbá oly községekben, melyekben a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosok száma legalább százra megy, a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosság legalább kétharmadrészének kívánságára az illetékes ipar- és kereskedelmi kamara meghallgatásával s a törvényhatóság hozzájárulásával, az iparhatóság által ipartestületek alakítandók.

Ez valóban nem azt jelentette, hogy minden esetben kötelező lett volna az ipartestületek megalakítása, hiszen egyfelől nem mindenütt kellett ipartestületet felállítani, másfelől a kétharmadnyi többség előfeltétele volt az ipartestületek megalakításának. Ebből azonban, mint a miniszter helyesen mondta²⁾ nem lehet arra következtetni, hogy a kormány nem akarná a kényszerszertestületeket. A különbség abban van, hogy a *törvényjavaslat az ilyen kényszerszertestületek megalapítását a lehetőség körébe hozta. Az iparosságnak általános óhaja a kényszerszertestületek megalapítása s ha valóban általános kívánsága, nincs is semmi akadálya annak, hogy megalakuljanak.*

A részletes tárgyalás még az április 26-án tartott 348. országgyűlésen is folytatódott. A 144. szakasz szövegébe *Irányi Dániel*³⁾ javaslatára iktatta bele az országgyűlés, *hogy sztrájk esetében a segélypénztárak az abban résztvevő segédeknek — igazolt betegség esetén kívül — nem adhatnak segélyt.* Az eredeti szöveg a betegséget sem vette volna figyelembe.

A 148. szakasz *Gaál Jenő* képviselő⁴⁾ indítványára úgy módosult, hogy a köteleességét nem teljesítő ipartestület elüljárósága helyébe először új elüljáróságot kell választani s csak azután lehet szó feloszlatajáról.

A 159. szakaszt, mely a munkájából jogtalanul kilépő segéddel vagy gyárimunkással szemben való eljárást szabályozta, *Irányi Dániel* és *Szilágyi Dezső*⁵⁾ módosításai alapján oly értelemben változtatták meg, hogy a büntetés, mely a munkást vagy segédet sújtja, csak 20 forintig terjedhető pénzbüntetés (és nem 8 napig terjedhető elzárás) lehet.

A javaslat VII. fejezete másodfokú iparhatóságokként a törvényhatósági ipartanácsokat jelölte meg. *Grünwald Béla* képviselő javaslatára⁶⁾ azonban

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVI. köt. 352—354. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 376—377. lapjait.

³⁾ L. a Képviselőházi Napló XVII. kötetének 4. lapját.

⁴⁾ L. u. a. Napló 5—6. lapjait.

⁵⁾ L. u. a. Napló 9—13. lapjait.

⁶⁾ L. u. a. Napló 13—15. lapjait.

a Ház úgy döntött, hogy a másodfokú iparhatóság a vármegyékben az alispán, a törvényhatósági jogú városokban a tanács legyen. Kettős indoka volt ennek. Az egyik az, hogy az ipartanács, mint minden kollégium, nehézkes, — pedig különösen az iparosra nézve fontos momentum az, hogy oly hatóság intézze ügyeit, mely mindig rendelkezésre áll. A törvény egyes esetekre való alkalmazása is inkább tulajdona a képzett tisztviselőknek, akiknek élethivatásuk az, hogy a törvényeket az esetekre alkalmazzák.

Grünwald Béla javaslatára azután a javaslat 175. szakaszának elejére beiktatták azt a rendelkezést, hogy minden törvényhatóság ipartanácsot alakít, melynek feladata véleményt adni mindazon iparügyi kérdésekben, melyekre nézve az iparhatóság hozzá fordul.

A 174. szakasz tárgyalásánál Irányi Dániel¹⁾ kifogás tárgyává tette azt, hogy a törvény értelmében a teendőit nem teljesítő iparhatósági megbízottakat csak a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter bírságozhatja.

Meg kell a módot adni — úgymond — a másodfokú ítéletre is. A miniszter Irányi fejtegetéséhez részben hozzájárult s a szöveg úgy módosult, hogy első fokon (nem annyiszor, amennyiszor) a másodfokú iparhatóság mondhatja ki a bírságozást s határozata ellen a miniszterhez lehet felebbezni.

Teleszky István képviselő kifogásolta, hogy a felsorolás külön megemlékezik az ügyvédek, mérnökök foglalkozásáról, továbbá a gyógyászat gyakorlásáról (orvosok, sebészek, szülészek stb.) és mindennemű gyógyintézetekről, ideértve a szülésházakat és tébolydákat, valamint az állatgyógyászatról és gyógyszerészetről. Igaz ugyan, — mondta — hogy ez a szakasz a régi ipartörvény 105. szakaszát szószerint átvette. *De helytelen az ú. n. szellemi foglalkozások egyes ágait incidentaliter kivenni az ipartörvény rendelkezései alól. Annál inkább, mert már külön törvények szabályozták az orvosi, sebészi stb., sőt a gyógyszerészeti foglalkozást is.* A Ház²⁾ ki is emelte a felsorolásból ezeket a foglalkozásokat. Viszont Gaál Jenő indítványára úgy határozott, hogy az állami egyedárúság és az azzal összekötött vállalatok szintén kívül esenek az ipartörvény körén, bár a gyárimunkásokra vonatkozó szabályok ezeket is kötik.

A Képviselőház április hó 28-án megtartott 349. országos ülésében³⁾ újból sorra vette a törvényjavaslat 13. és 116. szakaszait, amelyek a részletes tárgyalás során a bizottsághoz küldettek.⁴⁾ Ezek közül a tárgy fontosságánál fogva inkább a 116. szakasz szövege érdekel bennünket.

Apponyi módosításáról az előadó azt jelentette, hogy ennek elfogadása eredeti alakjában az iparszabadságnak igen nagymértvű korlátozását jelentené s különben is a magában igen helyes eszme a gyakorlatban kivihetetlen

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló 1881—84. XVII. köt. 15—17. lapjait.

²⁾ L. u. a. Napló 23. lapját.

³⁾ L. u. a. Napló 28. lapját.

⁴⁾ L. erre vonatkozólag a Képviselőházi Napló XVI. köt. 263. és 330. lapjait.

volna. A bizottság más szöveget javasolt. A bizottsági jelentés újabb vitát idézett fel, melyben *Apponyi Albert*¹⁾ és *Szilágyi Dezső* vettek részt. A Ház végül kimondta, hogy szülés után a nőket kötelezett munkájuk alól a szerződés megszűnése nélkül négy hétig felmenti.²⁾

Az április hó 29-én megtartott 350. országos ülésen³⁾ a Ház az ipartörvényjavaslatot *harmadszori olvasásban* is elfogadta s az a felsőház hozzájárulása után 1884. évi május hó 18-án, mint 1884: XVII. t.-c., szentesítést nyert, három nap múlva az Országos Törvénytárban is kihirdettetett.

k) Még pár szó a második ipartörvényről.

A második ipartörvénynek is a legfontosabb vonása az, hogy az *ipar-szabadság elvét deklarálja*. Erről a törvény első szakasza szól. Addig, míg 1922. évi XII. t.-c., az ipartörvény novellája, ezt az alaptörvényt nem dolgozta át, 40 esztendőn keresztül tehát, az említett szakaszban deklarált elv maradt érvényben iparjogunkban.

A szabadság elvét azonban valójában áttörte a bizonyos iparágak úzéséhez megkövetelt képesítés. Erre vonatkozólag első ízben az 1887. évi december hó 8-án kelt 64.831. sz. kereskedelemügyi miniszteri rendelet bocsátott ki általános intézkedést.⁴⁾ Úgy a képesítéshez kötött iparágak felsorolása, mint a külön képesítés nélkül egyéb szakképzettség megszerzésére vonatkozó szabályok ügyében később számos rendelet jelent még meg. Az engedélyhez kötött iparágak megkezdésére és gyakorlására vonatkozólag is sok rendelet bocsátott ki. Úgyszintén azokról az iparágakról, melyeket csak iparhatósági telepengedély alapján állíthatnak fel az érdekeltek. Mindezeket három forrás dolgozta fel.⁵⁾ *Egyed István* lent idézett munkája annyiban is hűzágpótló, hogy az iparjog *egész* anyagát rendszeresen feldolgozta.

Az iparjog gyakorlására vonatkozó szabályok közül a *törvény 50. szakaszának* volt később nagy visszhangja. Annak a szakasznak tehát, mely szerint minden iparosnak joga van úgy saját, mint mások készítményeit nemcsak lakóhelyén, hanem azonkívül is az ország bármely helyén vásárolni, árusítani stb.

Se szeri, se száma azoknak a rendeleteknek, amelyek a tanonciskolák ügyét utólag szabályozták. Számos utólagos szabályozásra adott alkalmat

¹⁾ L. a Képviselőházi Napló XVII. kötet, 31. és 34. lapjait.

²⁾ L. a Képviselőházi Napló 1881—1884. XVII. kötet, 34. lapját.

³⁾ L. a Képviselőházi Napló XVII. kötet, 43. l.

⁴⁾ L. 1887. évi Rendeletek Tára.

⁵⁾ L. mindenekelőtt a Hatályos Magyar Törvények Gyűjteménye c. kiadvány három kötetét: szerkesztette *Márkus Dezső dr.* Továbbá *Dános Árpád dr.* »Magyar ipari közigazgatási jog« c. munkáját és végül *Egyed István dr.* egyetemi tanár »Iparjog« c. jeles munkáját. Budapest, 1925.

a törvény 99. szakaszának az a része is, amely azokat az ipari munkásokat sorolja fel, akiknek munkakönyvre nincsen szükségük. A gyárimunkásokra vonatkozó szabályok az ipartörvényre való hivatkozással aránylag ritkábban egészítették ki rendeletekkel. Viszont a háború előtti és a háborút követő évek törvénytárában sok törvény van, mely a gyárimunkásság érdekeit közvetlenül érinti.

Az 1893. évi XVIII. t. c. az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset ellen való védelméről és az iparfelügyelőségről szól. Az 1891. évi XIII. t. c. az ipari munkának vasárnapi szünetéről. Az 1907. évi XII. t.-c. kiépíti az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset ellen való biztosításának modern alakját. Az 1908. évi LIII. t.-c. az iparban alkalmazott nők éjjeli munkájának tilalma iránt kötött nemzetközi egyezményt cikkegyezmény be. Az 1910. évi XV. t.-c. a fehér- vagy sárgafoszfórral való gyújtógyártás eltiltását rendeli el. Az 1911. évi XIX. t.-c. az ipari üzemekben alkalmazott nők éjjeli munkáját tiltja el, stb.

Az *ipartestületekre*, valamint az ipartársulatokra vonatkozó szabályok kevesebb kiegészítésen mentek keresztül.

Az iparhatóságokra és az eljárásra vonatkozó szabályok közül érintetlenül maradt persze az iparügyekben eljáró hatóságok felsorolása, mely szerint elsőfokú iparhatóság:

- a) községekben a szolgabíró,
- b) rendezett tanácsú városokban a városi tanács,
- c) törvényhatósági jogú városokban a rendőrkapitány,
- d) Budapest székesfővárosban a kerületi előljáróság;

másodfokú iparhatóság:

- a) vármegyékben az alispán,
- b) törvényhatósági jogú városokban a tanács;

harmadfokú iparhatóság:

- a kereskedelemügyi miniszter.

1) A kisipar helyzete 1884 körül.

Milyen volt az ipar s különösen a kisipar helyzete az ipartörvény megalkotása idején? Megkönnyíti a választ erre a kérdésre az, hogy az országos statisztikai hivatal (1873 után) 1884-ben is gyűjtött iparstatisztikai adatokat. Noha ez adatok nem tökéletesek s az iparosok számát kisebbnek tüntetik fel a ténylegesnél a népszámlálások anyagához képest, mégis érdekes forrást alkotnak.¹⁾ 1884-ben a gyáripar még mindig az átmenet állapotában

¹⁾ L. Közgazdasági Statisztikai Évkönyv I. évfolyam, 1887. Szerkesztették Jekelfalussy József és Varga Gyula. 216—217. l. Továbbá: Láng Lajos »Magyarország gazdasági statisztikája« 241. és k. l.

volt a nagyipar felé.¹⁾ Magyarországon az ipar uralkodó formája a kézműipar volt. Számos iparágban egyes ipartestületek ugyan kinőttek a kisüzem köréből és műves ipari gyárakká alakultak át, mint általában a fémipari és mechanikai ipartelepek. A tömeges ipari termelésre alapított gyárak azonban nem a kisipar talajából nőttek ki. A kisipar egyes ágait csaknem elnyomta a nagyipar, pl. a fonó- és szövőipart, melyet azonban háziipari alapon próbáltak újrakezdeni. Megérezte a nagyipar versenyét a bőripar (tímárok, cserzők), a vegyészeti ipar (szappanfőzés, gyertyagyártás) és a fém- és mechanikai ipar is.

A gyáripár fejlődésével alakult ki Magyarországon is a munkásosztály, azokból a munkásokból tömörülve, akiknek (nem úgy, mint a kisüzemi segédeknek) nincsen meg a reményük az önállósulásra.

Magyarországon az 1881. évi népszámlálás szerint — mint fentebb láttuk — az iparosság száma 745.203 volt, az anyaország népességének 5·4%-a. Foglalkozási viszony szerint az önálló iparosok száma 346.925, a segédszemélyzeté pedig 398.278 volt. A gyáripár kibontakozásával a segédek száma már kezdett fölbemelkedni az önálló iparosok számának. Az országban 100 önálló iparosra 115 segédszemélyzetbeli esett. A rendezett tanácsú városokban iparos volt a lakosság 10·81%-a, törvényhatósági joggal felruházott városokban 13·85%-a. Budapesten ez az arány 16·28%-ra szökkent. A budapesti iparosok közül 9299 volt önálló, 49.381 pedig segédszemélyzetbeli. Itt tehát az önállók és a segédszemélyzet aránya úgy alakult, mint 100 : 531 s habár voltak az országban városok, ahol az ipari népesség aránya még felülmulta a budapestit, a nagyipari fejlődés kimagasló része Budapesten folyt le.²⁾

Az 1884. évi ipari statisztika szerint az egész országban kisebb volt az iparosok száma, mint az 1880. évi népszámlálás szerint. Ennek okát *Heltai Ferenc* abban látta, hogy az 1884. évi felvétel csak a *tulajdonképpeni ipart* vette számításba s ezenkívül a felvétel időpontjának eltérő volta miatt sem egyezhettek az adatok a népszámlálási adatokkal. Az 1884. évi felvétel mégis érdekes új képet rajzolt meg az iparról. Az adatgyűjtés³⁾ t. i. nemcsak az iparosok, hanem az ipartelepek viszonyainak megfigyelésére is kiterjedt.

Az önálló vállalkozók száma Magyarországon 228.328 volt; a segédszemélyzeté 322.154. Ilyenformán most csak 4%-át tette volna az ország népességének az iparosnépesség az anyaországban. Ez hanyatlást jelentett volna az 1880. évi állapottal szemben. Aligha volt így. Bizonyítja ezt, hogy 1884-ben 100 önálló iparosra — s ez mutatja leginkább a lepergett fejlődést — 141 segédszemélyzetbeli egyén esett.

¹⁾ Az alábbiakra *Láng Lajos* idézett munkájának 242—247. lapjai vonatkoznak. (Az iparra vonatkozó rész *Heltai Ferenc* tollából eredt.)

²⁾ L. minderre vonatkozólag *Láng Lajos* idézett művének 244—256. lapjait.

³⁾ L. Hivatalos Statisztikai Közlemények: Magyarország ipari statisztikája 1885-ben, dr. *Jekelfalussy József* Budapest, 1886.

Az iparos népességnek foglalkozás szerint való megoszlását szintén *Láng Lajos* munkája alapján közöljük.¹⁾

1. tábla. A Magyarbirodalom iparos népességének foglalkozás szerint való megoszlása 1884-ben.

Foglalkozási viszony	Férfi	Nő	Együtt
Önálló vállalkozók	247.311	10.575	257.886
Üzletvezetők és egyéb tisztviselők	10.153 ²⁾	—	10.153
Segédek	101.489	9.563	111.052
16 éven felüli állandó munkások	59.314	21.375	80.689
16 éven aluli állandó munkások	2.943	3.088	6.031
Felnőtt napszámosok	58.929	11.869	70.798
Fiatál napszámosok	3.883	4.701	8.584
16 éven felüli tanoncok	22.570	751	23.321
16 éven aluli tanoncok	42.445	1.567	44.012
16 éven felüli és a műhelyen kívül dolgozó munkások	5.926	1.178	7.104
16 éven aluli és a műhelyen kívül dolgozó munkások	305	313	618
Csak időnként használt munkások	20.962	3.030	23.992
Összesen	576.230	68.010	644.240

Heltai Ferenc megjegyzi, hogy a nőknek az iparban való alkalmazása Magyarországon 1884-ben aránylag még elég korlátolt. Hozzátette e megjegyzéshez, hogy a magyar ipar munkáslétszáma ekkor még meglehetősen stabil volt. Erre vallott a műhelyen kívüli munkások csekély száma. S még inkább az, hogy a csak időnként használt munkások száma is alacsonyabb volt.

Budapesten az önálló vállalkozók száma (9.652) fejlődött 1880 vége óta. Még inkább a segédszemélyzeté (63.551). *Budapesten* most már 100 önálló iparosra 658 segéd esett! Ez a főváros erősen terjedő industrializálódásának jele.³⁾ A budapesti önálló iparosok az egész ország önálló iparosainak 4·23%-át tették, a segédszemélyzet pedig az ország összes segédszemélyzetének 19·73%-át. Az ország egész iparosságának 13·30%-a *Budapestről* rekrutálódott, pedig *Budapest* lakossága ekkor az egész ország lakosságának nem volt több, mint 2·59%-a. *Láng Lajos* munkájában még sok érdekes adat foglaltatik az ipari üzemek nagyságáról, a betegsegélyezésről, az ipari felügyeletről stb. Ezek kevésbé érdeklik tanulmányunkat. Az a megállapítás viszont igen, hogy az önálló iparosok továbbképzéséről egyáltalán nem volt Magyarországon törvényes gondoskodás. Az iparoktatás szervezete is még csak a kezdet kezdetén állott. A tanonciskolák száma 1885-ben 220 volt, 33.659 tanulóval, ez azonban az iparostanoncok számával szemben nagyon csekély; *a tanoncoknak több, mint a fele az iskolát elkerülte*. Ipari tanműhely 56 működött az 1883. tanévben. Ipari tanfolyam csak *Budapesten* és *Kolozsvárott*. *Heltai* megemlítette még a főváros által fenntartott iparrajziskolákat és a m. kir. technológiai múzeummal kapcsolatos szakelőadásokat és szakrajzgyakorlatokat. Az ipari középfokú oktatásról három szakiskola gondoskodott, közöttük a budapesti már kiépített tagozattal.

¹⁾ L. i. m. 257. lapját.

²⁾ A felvétel e részénél nem tettek különbséget férfi és nő között.

³⁾ L. a számokat *Láng Lajos* idézett munkájának 259. lapján.

IV. Az ipar fejlődése a második ipartörvény hatálya idején.

I. 1884—1890.

Tanulmányunk következő szakaszában a második ipartörvény megalkotásától az ipartörvény novellájának törvénybeiktatásáig eltelt időszakot tekintjük át vázlatosan. Módszerünk az lesz, hogy előbb a korszak gazdasági fejlődését jellemezzük röviden. Azután az iparosmozgalmakról s különösen az ipartestületek fejlődéséről szólunk. A tanoncügy fokozatos előbbrehaladásáról, az iparosok törekvéseiről szintén kell majd szólnunk. Szintúgy az iparosok szövetkezeti tevékenységéről és a betegsegélyezési ügyről. Az időszakot, melyen át szemlénket vezetjük, többfelé tagoljuk. Az első korszakot 1890-nel zárjuk. Az ipartestületi szervezkedés ekkor nagyjában befejeződött. A másodikat, 1900-zal, a századfordulóval. A harmadikat a háború kitöréséig vezetjük el. A negyedik az 1914—1922. éveket foglalja magában. Külön kell majd előadni az ipartörvény novellája óta eltelt évek viszonyait.

Előadásunkban legnagyobb részt a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kitűnő jelentéseire támaszkodunk, mint forrásművekre.

a) A gazdasági helyzet.

A második ipartörvény megalkotását követő években az ország közgazdasági helyzete kedvezőtlen volt.¹⁾ A termelés jövedelmezősége rendkívüli módon csökkent. A gabonaárak hanyatlása folytán a földművelő nép vásárlóereje erősen korlátozódott. Az ipar sem vonhatta ki magát a válság hatása alól. Ellanyhult a kereslet az iparcikkek iránt s áruk hanyatlott.

Ez a fordulat megakasztotta²⁾ azt a biztató fejlődést, mely az évtized elején megindult. *Előnye mégis volt a nehéz válságnak. Az, hogy a viszonyok siralmas volta arra kényszerítette az iparosokat, hogy üzemi haladásokat vígyenek keresztül.*

Budapesten aránylag kedvezőbb volt a helyzet. Itt nagy közmunkák folytak. A vidéken annál nyomasztóbb volt. A vidéki kisiparosság termékei iránt szinte megszűnt az érdeklődés.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1884—85. évi kötetének 1—5. lapjait.

²⁾ L. az alábbiakra vonatkozólag az idézett jelentés 62. és következő lapjait.

A vidéki ipar panaszkodott. A kamara beismerte, hogy *a vidéki iparosság jelentőségét még nem eléggé méltányolják. Holott kétségtelen az, hogy a belföldi piacnak a belföldi termelés számára való biztosítása csak a vidéki ipar segítségével történhetik.* Halad a fővárosi ipar? Annál inkább megnyilvánul a vidéki kézművesipar elmaradottsága. Mi az eredmény? A külföldi ipar terjeszkedése.

A közgazdasági helyzet ¹⁾ utóbb még nyomasztóbbá vált. Csak alig mutatkoztak örömet keltő jelenségek. A mezőgazdasági népesség meg éppen tovább csökkentette szükségletkielégítését. A gazdasági fellendülés útja így még inkább elzárult. Az ipar visszaesése szakadatlanul tartott. Budapesten ugyan volt még építkezési tevékenység, — sőt nagyobb, mint bármikor, — de *a verseny az egyetlen területen, ahol a vállalkozó munkát fejthetett ki, oly nagy arányokat öltött, hogy felörölte hasznát.* Szerencse, hogy a sok baj ellenére ²⁾ az ipar belső fejlődőképességéből semmit sem veszített, sőt színvonalra a technikai haladás és az új iparágak alakulása terén emelkedett. A válság magva mégis súlyosan érintette. A hanyatlás alól *a kisiparosság sem vonhatta ki magát.* Az új ipartörvény sem hozhatta meg a kedvező fordulatot.

1887-ben ³⁾ elsősorban a politikai események hatottak a közgazdasági élet fejlődésére. Fenyegető volt a külpolitikai helyzet; függőben volt az Ausztriával való közös viszony megújítása. Az államháztartás rendezésének gondjai is súlyosak voltak. Így történt, hogy — bár a termés mennyiség szerint jó volt — az alacsony árak miatt mégsem lendíthette fel a gazdasági életet.

Csak az 1888. év ⁴⁾ javított sok tekintetben. A háború réme ekkor már elmúlt; a béke a forgalom minden ágát megélénkítette. Az árak emelkedő irányzatot mutattak fel. A korszerű fejlettséget azonban ellensúlyozta az a feszültség, melyet az állami pénzügyek rendbehozatala okozott. Az egyenes adókat tovább nem lehetett fokozni. Az állam bevételeinek emelése végett ezért a fogyasztás újabb megadóztatása került sorra.

A kamara hangsúlyozta azt, hogy szociális szempontból *az iparososztály támogatása mily fontos érdeke az államnak. Ebből fejlődik a polgári középosztály.*⁵⁾ S ezt az osztályt eddig elhanyagolták. A kézműipar állapotában azonban ⁶⁾ a kedvezőbb gazdasági jelenségek sem hoztak gyökeres változást. A kézműiparosság helyzete sem jobb nem lett, sem rosszabb. Van-e remény (kérdezte a kamara) a kibontakozásra? Igen. *A kismotorok alkalmazása és*

¹⁾ L. erre vonatkozólag a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1886. évről, 1. és köv. lapok.

²⁾ L. u. a. jelentés 42. és köv. lapjait.

³⁾ L. erre vonatkozólag a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1887. és 1888. évekről, 1—8. lapokat.

⁴⁾ Lásd az imént id. jelentés 1. lapját.

⁵⁾ L. idézett jelentés 45. lapját.

⁶⁾ L. idézett jelentés 46. lapját.

a hajtóerők közös felhasználása azok a tényezők, (az elektromosság fokként való fejlődésével kapcsolatban) melyek a kisipar további alakulásában forradalmat vannak hivatva előidézni. E technikai vívmányokat kell a kisiparnak felhasználni, az üzletvitel terén pedig a szövetkezés előnyével élnie. Bizony ma is helytálló álláspont volt ez.

Meg lett volna a mód a kisipar fejlesztésére. Az 1889. év békességes lefolyása,¹⁾ gazdasági előrehaladása erre alkalmas lett volna. A külkereskedelmi forgalom fellendülése; a bortermő vidékeknek a filloxerától való mentesítése; az állami adóügy reformja; a vasutak államosítása; valamint a helyi érdekű vonalak fejlesztése; a zónatarifa rendszerének kiépítése stb. mindmegannyi olyan tények voltak, amelyek közgazdasági haszna messzire kiható fontosságú volt.

A kisipar helyzete mégsem enyhült.²⁾ Sem a fővárosban, sem a vidéken. Némely műhely ugyan kiváló termelőképességgel dicsekedhetett és műves gyárákká alakult át. De az iparosság nagy tömegei még mindig a céhrendszer után vágyódtak. A kamara hangsúlyozta azt, hogy világszerte mutatkoznak olyan tünetek, amelyek a kisipari osztálynak támogatását célozzák s korlátokat kívánnak emelni arra, hogy a kereset számukra biztosíttassék. Ismét az ipari szövetkezést említette, mely egyszerű és kiválóan alkalmas arra, hogy megfelelő kedvezmények mellett kiépítse a szilárd bázison álló kézműipart.

A kedvező fejlődéssel szemben azonban, amelyet a fővárosban kiélezett az óriási arányokat öltött építkezés, Magyarország népességének veszedelmes ellensége támadt, különösen a Felvidéken, Erdélyben és a Dunántúlon *a kivándorlásban*. A kivándorlás egyetlen hasznos ellenszerét a kamara az iparfejlesztési akcióban látta. Amíg a nemzet jólétét szinte egyedül a terméseredmények szabják meg, a meglevő állapotok nem javulhatnak szembeszökően.

A közgazdasági állapotok javulását pedig megkönnyítette az államháztartásrendezésének sikere. Hiány helyett felesleg alakult az államiszámadásokban. A kamara kiemelte, hogy a pénzügyi egyensúly helyreállításának egyik következménye az egyenes adók reformja lesz, amivel a minisztérium már behatóan foglalkozik. *Ettől a reformtól a jelentés azt várta, hogy az adóterhek és különösen az iparososztály adóterhei egyenletesebben lesznek elosztva.*

A kisipar fejlesztését célzó intézkedés volt³⁾ az, hogy *a bőrkiállítás alkalmával bemutatott segédgépeket az iparosság számára olcsó áron, kedvező részletfizetési feltételek mellett engedték át. Ám a segédgépek használata csak lassan tört magának utat a kisiparban. Az iparosnépesség konzervatív hajlamú s az újításoktól tartózkodik. Pedig a gépek alkalmazása a mesterember*

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1889. évről szóló jelentését 5. lap.

²⁾ L. az id. jel. 4. és a köv. lapjait.

³⁾ L. az id. jelentés 15. lapját.

kezébe hathatós fegyvert adna, mellyel a kézműves a gyárral szemben való versenyben inkább megállná a helyét. Volt azonban a kamara szerint a munkagépek elterjedésének még egy oka: a kisiparos nehezen értékesíti termelvényeit. Az ipartestületek ezért kívánják annyira a kisiparosoknak a közszállításokban való részesítését.

1890-nel szemlénk egy része lezárul. Helyénvaló tehát, hogy Magyarország iparának tagozódásáról az 1890. évi népszámlálás alapján néhány adatot közöljünk. A kérdést bővebben feldolgoztam »Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900—1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira« című munkámban.¹⁾

Onnan idézem az alábbi pár számot, megvilágítandó főbb vonásaiban az 1890. évben a magyar ipar, különösen a budapesti ipar helyzetét. *Előbb a vállalatok számát közöljük:*

2. tábla. Az ipari vállalatok száma a vállalatok nagysága szerint 1890-ben.

A vállalat nagysága	Magyarország	Budapest	Vidék
A) Abszolút számokban.			
Segéd nélkül dolgozik	181.931	4.459	177.472
1 segéddel dolgozik	61.693	2.648	59.045
2 „ „	24.234	1.363	22.871
3—5 „ „	18.195	1.966	16.229
6—10 „ „	4.429	920	3.509
11—20 „ „	1.519	445	1.074
20-nál több „ „	1.134	367	767
1—5 „ „	104.122	5.977	98.145
5-nél több „ „	7.082	1.732	5.350
B) Százalékokban.			
Segéd nélkül dolgozik	62.1	36.6	63.2
1 segéddel dolgozik	21.0	21.8	21.0
2 „ „	8.3	11.2	8.1
3—5 „ „	6.2	16.2	5.7
6—10 „ „	1.5	7.6	1.3
11—20 „ „	0.5	3.6	0.4
20-nál több „ „	0.4	3.0	0.3
1—5 „ „	35.5	49.2	34.8
5-nél több „ „	2.4	14.2	2.0

Magyarország iparának jellege 1890-ben még kifejezetten *kisipari* volt. Az iparvállalatoknak csaknem kétharmadrésze segéd nélkül dolgozott. Budapesten a vállalatoknak jó harmadrésze dolgozott segéd nélkül. *De a helyzet annál jellegzetesebb volt a vidéken, a kisiparosság igazi fellegvárában.* Az egészen törpe vállalatok domináltak ott az ipar életét. A kettőnél több segédű vállalat

¹⁾ L. Statisztikai Közlemények, kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala, szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos. LV. köt. 1927. 2. szám. Első rész. 74. s köv. lapokat.

latok az összes vállalatoknak egy tizedrészét sem tették ki. Budapesten azonban az üzemi koncentráció, a nagyobb vállalatok jelentősége persze már 1890-ben is jelentkezett; a vállalatok 30·4%-a három vagy több segéddel dolgozott. A vidék ám teljesen a törpeipar javára döntötte el a kérdést és igazolta azt, hogy a kisiparoskérdés mekkora társadalmi tömeget érint s mennyire a középosztály vagy az ahhoz közelálló kispolgárság kérdése.

Az ipari vállalatok segédszemélyzete 1890-ben 331.979 főnyi volt; 63.177 munkás Budapesten, 268.802 vidéken élt. Az ipar kérdésének megismeréséhez közelebb visz a vállalatoknak a segédek létszáma szerint való áttekintése.

3. tábla. A vállalatok megoszlása a segédszemélyzet nagysága szerint 1890-ben.

A vállalat nagysága		Magyarország	Budapest	Vidék
A) Abszolút számokban.				
1	segéddel dolgozik.....	61.693	2.648	59.045
2	« «	48.468	2.726	45.742
3—5	« «	65.357	7.406	57.951
6—10	« «	32.329	6.791	25.538
11—20	« «	21.648	6.323	15.325
20-nál több	« «	102.484	37.283	65.201
1—5	« «	175.518	12.780	162.780
5-nél több	« «	156.461	50.397	106.064
B) Százalékokban.				
1	segéddel dolgozik.....	18·6	4·2	21·9
2	« «	14·6	4·3	17·0
3—5	« «	19·7	11·7	21·6
6—10	« «	9·7	10·8	9·5
11—20	« «	6·5	10·0	5·7
20-nál több	« «	30·9	59·0	24·3
1—5	« «	52·9	20·2	60·5
5-nél több	« «	47·1	79·8	39·5

A legnagyobb vállalatok jóval kiválóbb szerepet játszanak így, mint mikor csupán a számukat soroltuk egymás mellé. Az adatok belső tagozódásának vizsgálata azonban jelzi, hogy jórészt a húsznál több segéddel dolgozó budapesti vállalatok okai ennek az alakulásnak. Budapesten a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok munkássága az összes budapesti munkásságnak hattizedrésze, — a vidéken még egynegyedrésze sem volt. Vidéken az 1, 2 s 3—5 segéddel dolgozó vállalatok segédszemélyzetének arányszáma volt sokkal jelentékenyebb. Így a vidéki ipar ebben a vonatkozásban is sokkal kisebbszerűnek látszott, mint a budapesti.

b) Az ipartestületek.

Míg azonban az ipar idáig eljutott, addig a második ipartörvény körül zsongott az elégtelenség árja. A berendezkedés is csak évek múlva jutott nyugvópontra.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1884—85. évi jelentésében az áll, hogy a kézműipar fejlődésére¹⁾ az ipartörvény sem kedvező, sem kedvezőtlen hatást nem gyakorolt. De sajnos, már feltűnedezett a rokoniparágak egymás ellen folytatott áskálódása, mely az iparszabadság korában egészen gyökerét vesztette. Komoly eredmény volt mégis az, hogy a közgazgatási hatóságok átértézték a feladat fontosságát, hogy az ipartörvényt jól ültessék át a gyakorlati életbe. Jellemző adalék, hogy a törvénynek az a rendelkezése, mely szerint az ipartestületek megalakulását az érdekelt iparosok kétharmadrészének kívánságától tette függővé, a gyakorlatban sokfelé megnehezítette az ipartestületek keletkezését.²⁾ Ahol azonban komolyan fel akarták állítani az iparosok az ipartestületeket, ott a megalakítás sikerült is.³⁾

Helyes volt-e a törvénynek az az intézkedése, hogy Budapest kivételével mindenütt csak egy általános ipartestület alakíttassék? ⁴⁾ Viszont azt a szabályt, hogy a kereskedőket nem lehet kényszeríteni az ipartestületekbe való belépésre, a gyakorlatban végre úgy értelmezték, hogy *a kereskedő önszántából sem léphet be az ipartestületbe. Ennek azután sok ipartestület látta kárát.*

Az ipartestületek megalakulása 1886 után vett nagyobb lendületet. A fejlődés ezen a téren elég lassú volt.⁵⁾ Az iparososztály sokfelé a testülettel járó terhektől visszarettent. Másutt egyes virágzó és gazdag ipartársulatok féltékenysége gördített akadályt az ipartestületek megalakulása elé.

Az ipartestületek számának fejlődésével tanulmányunk II. részében behatóan foglalkozunk. Ott megírtuk, hogy az első *ipartestületi szervezkedés*⁶⁾ a fővárosban 1888-ban befejeződött. A kamara nem helyeselte, hogy több olyan iparág is külön ipartestületet alakított, amely más testületekbe kapcsolódott iparágakhoz nagyon közel áll s már csak csekély tagszáma miatt sem elég erős.

Az ipartestületek megerősödésének jele volt az 1887. évben két ízben is tartott ipartestületi értekezlet. A testületi kötelékbe tartozó képesített iparosságnak túlnyomó része képviseltette magát ezeken. Mi volt az értekezletek célja? Az Országos Iparossegélyző- és Nyugdíjszövetség megalapítása ;

¹⁾ L. a jelentés 68—70. lapjait.

²⁾ Bevált tehát Széchenyi Pál gróf jóvondólése.

³⁾ Akkor még az iparosság nem mindenütt látta át, hogy jóvondó mozgalmainak milyen erős oszlopa lesz az ipartestületi intézmény.

⁴⁾ A kamara szerint igen. S igaza volt. De később látjuk majd, hogy ellenkező áramlatok is felszínre kerültek.

⁵⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1887—88. évi jelentésének 47. lapját.

⁶⁾ L. u. o.

a hadfelszerelési szállítások decentralizálása stb. Utóbbi akciónak hamarosan jelentkeztek is üdvös eredményei.

A következő években — talán a közös gyűlés eredményeképpen is — az ipartestületi szellem mindjobban erősödött. Az ipartestületek a fővárosban pénzügyileg is konszolidálódtak.

1889-ben folyt le a második országos ipartestületi gyűlés,¹⁾ mely a kézműipar megsegítésének legjobb útját a központosított kisüzemek alapításában látta. Az államhatalom segítsége is megnyilvánult a kisiparral szemben, — közvetve ezt mutatta az 1890. évi XIV. t.-c. is, mely a hazai ipart állami hitelekkel támogató pénzügyintézeteknek adható állami kedvezményekről szól. A kamara helyesen jegyzi meg a törvény ismertetésénél, hogy a *kormány* hatalma sem tudja a termelés feltételeit vagy a kelendőségi viszonyokat megváltoztatni. Az *egyén észszerű, szakavatott kezdeményezése és szorgalma (vagy többeknek értelmes vezetés alatt álló egyesülése) többet tehet ezen a téren minden más támogatásnál.*²⁾

Figyelemreméltó volt a kamara álláspontja a *képesítés* tárgyában is. Öt év telt el már az 1884. évi ipartörvény megalkotása óta s a törvény esetleges hiányai már elég világosan jelentkeztek. A kamara véleménye szerint az ipartörvénynek az a rendelkezése, hogy *az iparágak egy része képesítéshez kötött, másik része ellenben nem, akadálya annak, hogy az ipartestületek a kézműiparososztálynak életerős szervezetei lehessenek.* A két csoport között ugyanis a határok gyakran elmosódnak, ami azután sok visszasságot von magután, — kiváltképpen az építőiparban — minekviszont észszerű következménye az, hogy mind több és több hang hallatszik (akárcsak Angliában és Németországban) amellett, hogy a képesítés köre terjesztessék ki. (Azok, akik annak idején a második ipartörvény tárgyalása alkalmával attól tartottak, hogy az iparszabadság elvének korlátozása újabb kívánságokat idézhet fel, nem csalódtak.) A kamara azonban ebben a kérdésben nem foglalt állást. *Csak azt emelte ki, hogy több község iparosainak egy ipartestületi kötelékbe való tömörülése mindenesetre erősítené a testületek működését.*

Később arról is szó esett, hogy miképpen lehetne a munkások és munkaadók viszonyát úgy rendezni, hogy a vitás kérdések minél kisebb körre szoríttassanak.³⁾ Volt olyan ipartestület, mely az ipartörvény 140. §-a értelmében a segéd- és tanoncviszonyokat rendező szabályrendelettervezetet dolgozott ki. Mások mintaserű munkás- és műhelyrendben látták a célravezető eszközt. Sok bajt okozott az, hogy az ipartestületek nem voltak tisztában az őket megillető jogokkal. A munkások kártérítési követeléseinek túlnyomó

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1889. évi jelentésének 14—15. lapjait.

²⁾ Azóta, sajnos, sokan megfeledkeztek erről a bölcs álláspontról.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1890. évről szóló jelentésének 42. és köv. lapjait.

része abból származott, hogy a munkaadók gyakran indokolatlanul visszatartották a munkakönyvet.

Aradon 1890. őszén tartották meg a *második ipartestületi kongresszust*.¹⁾ Az ülés tárgyalásai élénken visszatükrözték a kisipar súlyos versenyküzdelmét. A tárgyalások végső eredménye az volt, hogy a kisipari viszonyok javulása egyfelől a törvényadta önkormányzati jogok és a társulati tömörülés előnyeinek minél erőteljesebb kihasználásától, de másfelől az ipartörvény módosításától függ. Az ipartörvény újabb rendezése így már napirendre került.

c) Néhány szó az iparoktatásról.

Az ipartestületi munka tehát előbb nehezen indult meg s később is csak lassan találta meg azt az utat, melyen biztosan haladhatott előre. De mennyi baj volt ebben az átmeneti korszakban, mely 1890-ig eltelt, az *ipari oktatással*! Egyáltalán nem mondhatnók, hogy a tanonciskolázás, az iparosképzés és az iparoktatás számos speciális intézménye szervezetenként annyira fejlődött volna a múlt század nyolcvanas éveinek végén, hogy a kérdés ekkor már nyugvópontra jutott volna. Az iparosoktatás ügye persze egymagában is sokkal szélesebbkörű probléma, semhogy e tanulmány szerves része lehetne. De néhány vonását mégis be kell itt mutatni (forrásaink alapján) e kérdés fejlődésének, vázolandó a sok akadályt, mely a kisiparosság ereje izmosodásának útjában állt. Ha t. i. egészen szakszerű az iparosság tanítása, elvégre bizonyos hatósági intézkedések, beavatkozás nélkül is pozíciót szerezhet és meg is őrizheti azt az iparos. Ha pedig az oktatás rendje rossz, hiába a törvényes védelem, az iparosságnak nincs jövője, összeomlik. Az iparosoktatásból az iparosoknak maguknak is ki kell venni a részüket. Ezért kell a budapesti borbély-, fodrász- és parókakészítő ipartestület példáját dicsérni, mely már 1883-ban szakiskolát állított fel. Eleinte azonban sok a panasz. A kamara 1884—85. évi jelentése hangsúlyozza,²⁾ hogy az ipari oktatás terén ugyan nagy átalakulás történt, de az új berendezkedés még csak a kezdet kezdetén van. Hiányoznak még (és hiányoztak még sokáig) a tulajdonképpeni alsófokú ipariskolák, melyek az egyes iparágak tanoncainak szükségleteikhez mért valóságos iparoktatást nyújtanak.

A kézműves iparoknál (olvassuk) a tanoncidő rendszerint négy évig tart. De a tanoncidő rendszerint nem esik össze a tanfolyamok idejével. Új ifjak a tanév folyamán kezdik meg a tanonciskolák látogatását, mások a tanév folyamán válnak ki az iskolából, ha már felszabadultak. A tanítás ideje többnyire a késő esti órákra esik. Fáradt gyermekekkel nem lehet jó ered-

¹⁾ L. az i. jelentés 42. lapját.

²⁾ L. a szövegben említett jelentés 74. és köv. lapjait.

ményt elérni. De az iparosok ellenzik a délutáni tanítást. Üdvös tevékenységet fejtett ki az alsófokú iparoktatás terén Budapesten ekkor is az Országos Iparegyesület.

A zökkenők ellenére mégis kiderült, hogy az ipartörvénynek egyik leghasznosabb közvetlen eredménye¹⁾ a tanonciskolák ügyének rendezése volt. Minthogy a törvény a tanonciskolák számára anyagi forrásokat jelölt meg, a fejlődés sokkal biztatóbb lett. A tanoncoktatók azonban sokat bajlódtak azzal, hogy pótolják a tanoncok meglehetősen hiányos elemi ismereteit. Pedig hivatásuk az lett volna, hogy az iparost magasabb színvonalra emeljék.

A magasabb célkitűzés azonban sok akadályba ütközött. Az iparostanonciskolától a tanköteleseknek legalább 10%-át rendszeresen eltagadták. *Oly községekben pedig, melyek nem köteleztettek az ipartörvény szerint ipariskolát fenntartani, az iparostanoncok nagy része semmiféle gyakorlati és elméleti oktatásban nem részesült!* Itt ment minden a maga régi útján tovább. Ki várhatta volna, hogy az ily iparos a nagyipar versenyével szemben boldogulhasson?

Később egyéb panaszok merültek fel. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1887—88. évi jelentésében²⁾ azt olvassuk, hogy bármennyire is jó kezekben vannak az iparoktatás különböző intézményei s bármilyen jók a didaktikai eredmények, *nagy baj az egység hiánya a vezetés körül: nincsen meg a szükséges összefüggés az egymást kiegészíteni hivatott különböző szakoktatási intézmények között.* Legalább olyan véleményező és ellenőrző központi képviseleti közege kellene — úgy mond — gondoskodni, aminő különösen Ausztriában szépen működik.

Hamarosan azonban egyéb nehézségek is jelentkeznek. A tanonciskolai oktatást sok iparos azért nem szereti, mert annak révén csökkenik üzeme szempontjából a tanonc munkaereje. Az iparosok közül sokan inkább nem tartanak tanoncot, semhogy tanonciskolába engedjék. A kamara a *szakképzés* terén a tanonctartás megszorítását célzó irányzatot³⁾ sajnálatra méltónak mondta, éppen úgy, mint a külföldi iskolázott munkaerők behozatalának csökkenését. A magyar kézműiparosság érdekében azokat a kapcsolatok, melyek régebben a külföldi és a magyar ipar között fennállottak, vélte, a közvetlen érintkezés révén szaporítani vagy újból kell életrekelteni. A kereskedelemügyi miniszternek bölcs kezdeményezése az, hogy fiatal iparosok állami segéllyel a visszatérés kötelezettségével külföldre küldessenek ki. Ez az igazi iparfejlesztés eszköze. S ha az iparosok párhuzamosan motorokhoz és kis munkagépekhez jutnak, vízierőt használnak fel s részükre központi műhelyek létesülnek: a kisiparos osztály fennmaradása a kamara szerint, nem kétséges.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1886. évről, 47—50. l.

²⁾ L. a szövegben említett jelentés 58. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1889. évi jelentésének 14. lapját.

Úgy látszik, hogy az iparostanonciskoláktól való idegenkedés utóbb enyhült.¹⁾ Az iskolát látogató tanoncok száma emelkedett. A mesterek nagyrésze azonban a tanoncokat munkával továbbra is túlhalmozta, cselédmunkára kötelezte s a tanoncok este már teljesen fásult szellemmel mentek iskolába.

Az iparostanonciskolák azonban mindjobban az iparosképzés magasabb céljainak szolgálatába állanak.²⁾ A kultuszminiszter 1890-ben elrendeli, hogy a tanonciskolákba bejelentett iparostanoncok számára (hivatásuknak megfelelően) *szakrajztanfolyamokat nyissanak, amelyeket az iskolát elhagyó iparostanoncok, illetve fiatal munkások látogathatnak, hogy a rajz elemi ismereteinek az iskolában történt elsajátítása után a szakmájukban további rajzoktatást nyerjenek.* Több iparág fejlesztése céljából is felállítottak ilyen rajztanfolyamokat.

2. 1891—1900.

a) A gazdasági helyzet.

A második korszak, melyről az iparoskérdés fejlődése szempontjából számot adunk, 1891-től 1900-ig terjed. Az iparoskérdés ekkor nagyobb erővel jelent meg a magyar közgazdasági élet színterén. A közgazdasági viszonyok előbb elég kedvező volta, majd utóbb leromlása olyan hullámverésbe taszította a magyar kisiparosságot is, melyben csak nagy erőfeszítéssel állotta meg a helyét.

Az évtized első éve kedvezően indult.³⁾ Az 1891. évben kölcsönösen kötött kereskedelmi szerződések látszólag létrehozták *a középeurópai gazdasági, illetve kereskedelmi politika érdekközösségét.* A mezőgazdaság helyzete javult: egyrészt új termelési ágak (cukorrépa-termelés) felkarolása által, másrészt pedig a magasabb búzaárak kárpótolták a gazdákat a kisebb termésért. Tovább folytatódott az állami pénzügyek rendezése is. Ugyan a lakosság adózóképességének fokozott igénybevételével, — de az adózás azért mégis egyenletesebbé vált.

Az ipar helyzete azonban nem volt a legjobb. Az ipari és gyári vállalatok olcsó hitelben való részesítése nem igen vert gyökeret. A kisipari haladás előmozdítására *Baross Gábor* által létesített alap pedig csekély anyagi ereje folytán nem idézhetett elő számbavehető eredményeket. Nem csoda így, ha a kisipar panaszai még hangosabbakká váltak. A kamara véleménye szerint a megoldás módja az lett volna, hogy *a kisiparos mesterek egyik-másik versenyképtelen iparról egyebekre térjenek át.* A technika és az üzleti

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1889. évről, 40. l.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1890. évi jelentésének 49. lapját.

³⁾ L. alábbiakra nézve a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1891. évi jelentésének 5. lapját.

haladás az, amelyek révén a kisipar is megtalálhatná szilárd bázisát. (A gyakorlatban persze ezt az elvet nem lehet gyorsan megvalósítani.) Biztató jel volt azonban arra, hogy a küzdelem nem meddő, az agyagipari kiállítás, mely igazolta, hogy *a kisipar egyes termelvényei kiállják a versenyt akár a nyugati államok termékeivel is.*

Nagyfontosságú volt az év törvényalkotásai közül az 1891. évi XIV. t.-c., mely az ipari és gyári alkalmazottak betegség esetére való segélyezését rendezte.

A második ipartörvény alapján alapított segélypénztárak korántsem róttak az iparosságra akkora terhet, mint az első szerves betegsegélyezési törvény.

A kedvezőbb horizont, mely Magyarország gazdasági élete fölött látszott, hamar elsötétült.¹⁾ A gazdasági téren semleges közép európai blokk nem tudta a többi államokra a várt vonzóerőt kifejteni. Kielesedett az amerikai verseny, sőt megjelent az ausztráliai verseny is. A belső közgazdasági tevékenység lassú, de folytonos előhaladása azonban mégis azt igazolta, hogy a mezőgazdasági és ipari munka mindinkább belterjessé vált és egymást kiegészítette.²⁾ Az ipar, mely bizonyos veszteséget is szenvedett, mégis sok iparágat honosított meg. Az egész közgazdasági életnek nagy eseménye volt a valutarendezés alapjainak lerakása. A valutarendezés áldásos hatása azt eredményezte, hogy az ország fogyasztóképessége emelkedett. Ez lehetővé tette volna, a kamara szerint, az ipar erőteljes fejlődését. A fejlődésnek azonban nagy akadálya a szénkérdés. Az ipari szén drága. A kisipar légszusz motorainak pedig éppenséggel idegen kőszénre van szükségük. Később a gazdasági viszonyok fejlődésére a mind több és több kereskedelmi szerződés gyakorolt hatást.³⁾ A kamara szerint azonban a szerződések megkötésével a *protekciónizmus* nem tűnt el végképpen. Az agrárkörök a mezőgazdasági termények vámvédelmét követelték. Iparunk ugyanazt kívánta a maga számára. A különböző szélsőséges áramlatok egyeztetésére annál inkább szükség lett volna, mert az ország közgazdasági helyzete szépen javult. Az államháztartás rendbejött. A kamatlábat leszállították. A kereskedelmi élet lendületet kapott. Az ipar térfoglalása is szemmel látható volt. Ennek a kedvező változásnak érdekében kívánta volna a kamara azt,⁴⁾ hogy ha már az egyenes adózás egészében a személyes szolgáltatási képességre fektettetett, a hozadéki adót, mint állami adó eltörlését az adott viszonyok között nem lehet keresztülvinni: az egyenes adók legalább az arányos adóztatás biztosítása érdekében módosíttassanak.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1892. évi jelentésének 15. lapját.

²⁾ L. az i. jelentés 15. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1893. évről, 1. és a következő lapok.

⁴⁾ L. a jelentés 18. lapját.

Az ipar és kereskedelem erőteljes fejlesztésével csak így lehetne megteremteni a polgári osztályt, amely az állami életnek egyik legfontosabb támasza.

A kisipar érdekében annál inkább szükség lett volna erre, mert a kisipar helyzete¹⁾ a gépekkel dolgozó nagyiparral szemben továbbra is súlyos maradt. Az iparösszvetkezések és a motorok alkalmazása csak lassú haladást mutattak. De nincs is szükség arra, hogy a kézműiparosok ott, ahol az önállóságukat csak küzdelmesen tudják fenntartani, termelőszövetkezeteket alakítsanak. A termelőszövetkezetek nagyon nehezen alakulnak meg; az iparosok önállóságukat meg akarják tartani és nem dolgoznak közönséges munkásokként a szövetkezetekben. (Ez persze nem jelenti azt, hogy az iparosságnak ily szövetkezetek alakítására való nevelése káros volna.) Igaz, hogy a kisipari termelőszövetkezetek munkáját valóban megnehezíti az, hogy rendszerint nincs pénzük arra, hogy a legmodernebb gépeket és gyári berendezéseket megvásárolják, — s a kisiparnak sokszor nincs elegendő szakismerete nagyobb ipari gépek használatához. Ez azonban szintén csak arra vall, hogy tervszerű akciókkal kell a kisiparosokat a gépekhez juttatni s használatuk felől kioktatni. A kisipar versenyképességének emelése érdekében a kamara továbbra is azt tartotta legjobb eszköznek, hogy a fővárosban központi *műhelytelepet* állítsanak fel, ahol a kisiparosok (bér ellenében) alkalmas helyiséget, hajtóerőt és világítást nyerhetnének. Ily központi műhelyek létesítése a kamara szerint csak a magánvállalkozás feladata lehetett volna, nem az államé. Ebben aligha volt igaza, mert ha megfelelő bért fizet az iparos a használatért, mellékes, hogy kitől bérlő helyiségét. Jó gondolata volt viszont a kamarának, hogy a kisiparos a szükséges hajtóerőt vezesse be saját műhelyébe s (állami segéllyel) a gépek megszerzését könnyítsék meg számára.

A 90-es évek körül Magyarországon megindult élénkebb közgazdasági tevékenység²⁾ 1894-ben sem lankadt el. Bár különösen az agrárszocialisztikus mozgalmak meglassították a fejlődés menetét. *E mozgalmak főoka abban rejlett,*³⁾ *hogy az Alföld nagybirtok-gazdálkodási rendszere végre kibontakozván a régi naturál-gazdálkodás béklyóiból, belterjesebb munkát fejtett ki.* A mezőgazdaság hova-tovább ipari jellegűvé vált, minek az a következménye, hogy az Alföldön rendkívül megcsökkent a munkásszükséglet, — ez pedig az Alföldön régóta összeverődött nagy munkástömegek egzisztenciáját fenyegette. Szerencse, hogy a mezőgazdasági válság hatásának kiéléződését a fokozott ipari tevékenység csökkentette.

Az iparvállalatok különböző ágai jövedelmezőbbekké váltak s a befektetett tőkének és munkának bőséges jutalmat nyújtottak, bővebbet, mint a mezőgazdaság.

¹⁾ L. a jelentés 24. lapját.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1894. évről. 7. és következő lapjait.

³⁾ L. erre vonatkozólag az id. jelentés 10. lapját.

Az ipar haladását az ez évben uralkodó pénzűzés és az európaszer- te mutakozó tőkegazdagság is előmozdította. Mindez azonban a nagy- és legfeljebb a középiparra állt. A kisipar ügye azért továbbra is stagnált s a központi műhelytelep létesítésének terve ¹⁾ sem jutott közelebb a megvalósulás- hoz. A villamoserőt a kisipari munkában ekkor már világszer- te erősen kihas- nálták. Nálunk alig. A kisipar támogatása jobbra abban merült ki, hogy részt kapott az állami vállalatok s főké- p a hadsereg és a honvédség szükség- leteinek fedezésében.

Forrásunk a következő két év ²⁾ (az 1895. és 1896. évek) gazdasági viszonyainak jellemzésénél is kiemeli azt a szomorú tény- t, hogy a kisipari termelés helyébe sokfelé a gyáripar lép: a kisipar fokonként visszaesik, hiába akarják megállítani a hanyatlást. A millenáris évben is a gyáripari élet tett döntő haladást, nem a kisipar. Az önálló vámterület ³⁾ volna az az eszköz — mondta a kamara 1894-ben —, melynek révén versenyképesebbé lehetne tenni a magyar őstermelést s fellendíteni a hazai ipart.

Függetlenül a vámpolitikai meggondolásoktól, a kamara kedvező- jelnek vette, hogy az államháztartás már hét év óta jelentékeny felesleggel zárult. ⁴⁾ Ezt annál öröndetesebnek vélte, mert az állami kiadások nem csökkentek, hanem emelkedtek s így a több állami jövedelmet az ország adózóképességének javulása idézte elő.

Annál nagyobb baj volt, hogy a kisipari hitelügy megszervezése most sem haladt a megvalósulás felé. A kamara hangsúlyozta, ⁵⁾ hogy Magyar- országon az állami kedvezményezésre és az állam segítő működésére a köz- gazdasági élet legtöbb részében még jódarabig szükség van. Kiváltképpen a kis- ipar terén, melynek hanyatlását a kamara szerint nem lehet feltartóztatni. Ez persze a valóságban nincs így. Érezte ezt a kamara is s úgy vélte, hogy bár az ipartörvény folytonos revíziója egymagában nem sokat jelent, az állam nyujtsa segítőkezét a kisipar felé. Az állami segítség azonban szerény ⁶⁾ keretek között mozgott. 1895-ben, közvetlen vagy közvetett iparfejlesztési célokra (kis-, nagy-, gyár-, háziipari stb. célokra) összesen 416.245 forintot engedélyeztek, még pedig 221.071 forintot segélyképpen, a többi- t pedig kölcsönképpen. Ennek az összegnek is azonban csak egész csekély része: 50.465 forint került kisipari célok szolgálatába.

Az állami segítség gyenge eredményének azonban más oka is volt. ⁷⁾ 13 kisipari hitelszövetkezet hat év alatt csak 109.250 forint állami támo-

¹⁾ L. a jelentés 30—31. lapjait.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1895—96. esztendőkről.

³⁾ L. az i. jelentés 12. és köv. lapjait.

⁴⁾ L. az i. jelentés 35. és köv. lapjait.

⁵⁾ L. u. a. 36. lapját.

⁶⁾ L. u. a. 38. és 39. lapjait.

⁷⁾ L. u. a. 39. lapját.

gatást kért.¹⁾ *A kereskedelmi miniszter maga is csodálkozik, hogy az érdekeltek nem támasztottak nagyobb igényt. Mi az oka ennek? A kisiparososztály valószínűleg már nem rendelkezik elegendő öntevékenységgel. Lehet-e ezen segíteni? A németországi példa a kényszerszertársulatokra mutat, ami a hajdani céhek újabb formája. Nálunk az állam hathatós támogatása — esetleg a kisipari hitel megszervezése terén is —, továbbá nagyobb városokban központi eladótelepek felállítása enyhíthetné a kisiparosság bajait.*

A magyar közgazdasági élet szép lendülete tudvalevőleg az 1897. évvel megtört.²⁾ Az 1897. év emlékezetesen rossz aratása egyéb okokból is táplálkozó depresszióval találkozott. A hosszú válság első évét élte az ország. Voltak azonban kedvező tünetek is. Pl. az államháztartás zavartalan rendje és a gabonaárak rég nem látott magassága. De mindenki érezte, hogy szerves gazdasági reformok idejének kell elkövetkeznie, hogy a magyar közgazdaság ne kerüljön ki megtépetten a válság viharából.

Újból előtérbe került az iparfejlesztés gondolata. A kamara *pozitív* irányban az iparnak közvetlen és közvetett támogatását követelte és az ipar fejlesztésére irányuló hatályos törvényhozási és kormányzati intézkedések jól átgondolt rendszerét, *negatív* irányban pedig a tartózkodást minden kísérlettől és kísértéstől, mely a kereskedelmi és pénzügyi cselekvési szabadságot megbénítaná és a tőkét elrettentené. A kisiparról a nagy készülődésben kevesebb szó esett.

Az 1898. év már ³⁾ egyenesen a stagnáció, a megakadás korszaka volt. Bár Magyarország közgazdasága mégis csak nagyobb megrázkódtatás nélkül ment keresztül rajta.

Az ipar fejlődése azonban ⁴⁾ az adott körülmények között nem lehetett nagyobb arányú. A kamara hangsúlyozta, hogy a magyar iparnak nem csekély nehézséggel kell megküzdenie fejlődése útján. Magyarország helyzete merőben más, mint a legtöbb európai államé. A magyar iparpolitikának sokkalta körültekintőbbnek, önállóbbnak kell lennie s abban az államnak sokkal inkább részt kell vennie, mint más szerencsésebb állam iparpolitikájában. *Nagy baja az iparnak az országban számos jeles magyar iparcikkal szemben dívó közöny, vagy részben tájékozatlanság és ignorancia.* A közöny megtörése tehát és a honi iparnak legszélesebbkörű propagálása, a hazafias közszellem megteremtése egyik legfontosabb teendője az iparpártolásnak.

A kis- és középipari hitelügy ⁵⁾ szempontjából fontos törvényalkotás volt az 1898. évi XXIII. t.-c., melynek alapján megalakult az Országos

¹⁾ L. u. ott, 39. l.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1897. évi jelentését. 1. és köv. lapjait.

³⁾ L. Kereskedelmünk és Iparunk az 1898. évben. Kiadja a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. 1. és köv. lapok.

⁴⁾ L. a jelentés 11—25. lapjait.

⁵⁾ L. a jelentés 16. lapját.

Központi Hitelszövetkezet. Azzal, hogy e törvény kimondta, hogy gazdasági és ipari hitelszövetkezet csak közigazgatási hatóság, nyilvános testület (gazdasági egyesület, kereskedelmi és iparkamara, ipartestület), vagy az Országos Központi Hitelszövetkezet közreműködésével alakítható s hogy a törvény értelmében keletkezett vagy átalakított gazdasági és ipari hitelszövetkezetek ügyének előmozdítására és hiteligényeinek kielégítésére Budapesten Országos Központi Hitelszövetkezetet állítottak fel, a magyar kisipari hitelnek is szép fejlődését indította el a törvényhozás.

A gazdasági helyzet 1899-ben ¹⁾ is csaknem minden vonatkozásban rossz volt. Az iparra ²⁾ a közös vámterület révén Ausztria ebben az évben sem gyakorolt kisebb nyomást. Az ipar számos ága súlyos helyzetbe került, köztük a budapesti építőipar és a vele kapcsolatos iparágak. Pedig a budapesti piacnak volt sok egyéb baja is.

Tanulmányunkat közelről érdekli a kamarának az a megfigyelése, ³⁾ *hogy a kézműiparosság sokfelé még mindig nem mutat hajlandóságot a haladásra. Idegenkedik a munkaerőt megtakarító és a készítmények előállítására szolgáló munkagépek beszerzésétől.* Az iparos attól fél, hogy a munkagépek által előállított készítmények sokasága még nagyobb helyi zavarokat fog okozni. A raktárszövetkezet e nehézségeket ugyan áthidalná, de e figyelmeztetésnek nincs foganatja. Holott a helyi fogyasztásból kiszoruló produktumokat ily módon sikerrel el lehetne helyezni. Felmerül a kérdés, miért nem történt átfogó intézkedés e bajok orvoslására?

Az 1900. évben a depresszió még kimélyült. ⁴⁾ Az építkezési tevékenység csaknem teljesen csődbe került és a közgazdasági viszonyok általános romlása közepette csupán az államháztartás rendezett volta és a közlekedési viszonyok javulása volt vigasztaló mozzanat. Ez az időszak általában arról volt (a kamara szerint) nevezetes, hogy a mezőgazdaságot különösen sújtó válság kereskedelem- és iparellenés áramlatokat vetett felszínre. Pedig különösen az iparnak is rengeteg baja volt. A nagy- és kisiparnak egyáltalán, annak következtében, hogy rendkívül nagy diszparitás támadt a nyers- és segédanyagok és fél-gyártmányok árai és másrészt a gyártmányok árai között. Az előbbiekre ára olyan mértékben emelkedett, hogy nem volt mód a gyártmányok árait ugyanolyan gyorsan kellő magasságra felemelni.

Az 1900. évvel azonban le is zárul már az a korszak, melyet az iparoskérdés fejlődésének második időszaka gyanánt jelöltünk meg. Közöljük ezért azokat a számokat is, melyek az ipari vállalatoknak megoszlását, valamint

¹⁾ L. Kereskedelmünk és Iparunk az 1899. évben. Kiadja a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. 1. és köv. lapok.

²⁾ L. a Jelentés 5. és köv. lapjait.

³⁾ L. az id. 1899. évi jelentés 137. lapját.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1900. évi jelentésének 1. és következő lapjait.

segédszemélyzetük számát mutatják ebben az évben, egyúttal jelezve azt a fejlődést is, mely az évtized folyamán lepergett. Ezeket az adatokat szintén feldolgoztuk Budapest székesfőváros népességének fejlődéséről szóló munkánkban,¹⁾ de mégsem mondhatunk le arról, hogy róluk pár szót itt is ejtsünk.

4. tábla. Az ipari vállalatok megoszlása a vállalatok nagysága szerint 1900-ban.

Megnevezés	Segéd nélkül	1	2	3—5	6—10	10—20	20-nál több	1—5	5-nél több
		segéddel dolgozó vállalatok							
a) száma.									
Magyarország	271.642	80.023	35.481	27.866	6.562	2.467	2.049	143.370	11.078
Budapest	19.300	4.558	2.679	3.192	1.336	706	622	10.429	2.664
Vidék	252.342	75.465	32.802	24.674	5.226	1.761	1.427	132.941	8.414
b) számának százalékos megoszlása.									
Magyarország	63·7	18·8	8·3	6·6	1·5	0·6	0·5	33·7	2·6
Budapest	59·6	14·1	8·3	9·8	4·1	2·2	1·9	32·2	8·2
Vidék	64·1	19·2	8·3	6·3	1·3	0·4	0·4	33·8	2·1
c) számának szaporodása százalékokban 1890—1900.									
Magyarország	49·3	30·3	46·4	53·1	48·1	62·4	80·1	37·7	57·8
Budapest	332·0	72·1	96·5	62·3	45·2	58·6	69·4	74·4	53·8
Vidék	42·2	27·8	43·4	52·0	48·9	64·0	85·1	35·4	59·1

Magyarország összes ipari vállalatainak szaporodása 1890—1900 között 64·5% volt. Budapesten a szaporodás sokkal erősebb (74·9%), mint a vidéken (62·0%). A budapesti szaporodásnak azonban túlnyomó része a segéd nélküli vállalatok számát növelte s a tipikusan kisipari, segéd nélkül vagy legfeljebb öt segéddel dolgozó vállalatok száma Budapesten általában sokkal erősebb tempóban nőtt meg, mint a vidéken, ahol viszont a közép- és nagyvállalatok száma ment át nagyobb fejlődésen. Fentebb idézett munkámban igyekeztem megmagyarázni ennek a jelenségnek okát. Itt csak azt a megjegyzést fűzöm a táblázat anyagához, hogy a budapesti kisipari vállalatok számának hirtelen megduzzadásában bizonyára része van annak a gazdasági válságnak, mely 1897. óta terpeszkedett gazdasági életünk fölött s melynek eredményeképpen a Budapestre beszivárgott iparosok gyakran volt kénytelen szűkíteni vállalata keretét, ha esetleg nagyobb szerű is volt eredetileg a vállalata. Valószínű, hogy ama vállalatok közül, melyek 1900-ban Budapesten segéd nélkül dolgoztak, jelentékeny rész nem sokkal előbb még egy, két vagy több segédet tudott foglalkoztatni és a legfeljebb öt segéddel dolgozó vállalatok közül is nem egy volt, mely a magasabb kategóriákból csúszott a gazdasági viszonyok fordulata folytán lejjebb.

Számsorainknak azonban végeredményben az a logikus következtetése, hogy különösen a vidéken a közép- és nagyipari vállalatok jóval erősebben

¹⁾ L. idézett munka 80—81., illetőleg 90—91. lapjait.

szaporodtak, semmint a kisebbek. A nagyipari tömegtermelés versenye tehát ezen a téren is megállta a helyét a kisiparral szemben.

5. tábla. Az ipari vállalatok a segédszemélyzet nagysága szerint Magyarországon, Budapesten és vidéken 1900-ban.

Megnevezés	1	2	3—5	6—10	11—20	20-nál több	1—5	5-nél több
segéddel dolgozó vállalatok								
a) segédszemélyzetének száma.								
Magyarország	80.023	70.962	99.600	48.122	35.291	212.097	250.585	295.510
Budapest	4.558	5.358	11.856	10.041	10.233	68.502	21.772	88.776
Vidék	75.465	65.604	87.744	38.081	25.058	143.595	228.813	206.734
b) segédszemélyzetének száma a vállalatok megoszlása szerint százalékokban.								
Magyarország	14·7	12·9	18·2	8·8	6·5	38·9	45·9	54·1
Budapest	4·1	4·9	10·7	9·1	9·3	61·9	19·7	80·3
Vidék	17·3	15·1	20·1	8·7	5·8	33·0	52·5	47·5
c) segédszemélyzete szaporodásának százaléka.								
Magyarország	29·7	46·3	52·3	48·9	63·0	106·9	42·7	72·8
Budapest	72·1	96·5	60·1	47·9	61·8	83·8	70·3	76·7
Vidék	27·7	43·4	51·0	49·1	63·5	120·2	40·6	94·9

A budapesti kisiparnak a közép- és nagyiparral szemben való gyengébb fejlődése ezekből az adatokból is kitűnik. Az egész országot illetőleg pedig még határozottabb az a tanulság, hogy a legfeljebb öt segédű vállalatok segédszemélyzetének száma korántsem nőtt meg olyan gyorsan, mint a hat vagy több segéddel dolgozó vállalatok segédszemélyzete. Az a körülmény azonban, hogy úgy a kisebb vállalatok száma, mint segédszemélyzetük tömege is mégis csak fejlődni tudott a múlt század utolsó évtizedében, bizonyos mértékben csökkenti azoknak a veszedelemeknek súlyát, melyek az évtized során a kisipari fejlődésnek gátjai voltak. Bármennyire is érezte a kisipar a gazdasági válság súlyát és ezenfelül a gyáripár versenyét is, pozícióját mégis erősíteni tudta, ahelyett, hogy azokat feladni kényszerült volna. Ez a fontos eredmény némileg gyengíti azoknak a véleményeknek erejét is, melyek a kisiparra nézve 1900 felé a lemaradás szavait hangoztatták.

b) Az ipartestületek.

Az *ipartestületek* fejlődésében is nevezetes időszak volt a múlt század utolsó évtizede. Különösen a vidéken keltett nagy hatást a kereskedelemügyi miniszternek az a törvéynyomtatása,¹⁾ hogy az *ipartörvény nem foglal magában olyan intézkedést, mely akként volna értelmezendő, mintha az ipartestület-*

¹⁾ L. alábbiakra nézve a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1892. évi jelentésének 32. és köv. lapjait.

nek több község területére kiterjedő hatáskörrel való megalakítása nem felelne meg a törvény intenciójának. Egy és ugyanazon iparhatóság területén egymás közelében lévő községek így vagy közös ipartestületet alakíthattak, vagy a szomszédos községek iparosai a létező ipartestületekbe olvadhattak bele.

Az ipartestületek pénzügyileg is izmosodtak. Az intézmény élő valósággá vált. A kereskedelemügyi miniszter sem tagadta azt, hogy az ipartestületek általában megfelelnek a várakozásoknak. Fokozták a kézműiparosság művelődését. Emelték rokonérzését. Javították a mesterek és a segédek viszonyát.

A szövetkezeti mozgalom is terjeszkedett az ipartestületek támogatásával. Itt közös raktárt; amott közös üzemi telepet; ismét másutt nyersanyag-beszerző szövetkezeteket alapítottak; háziipari munkakiállítást rendeztek. S mikor egyik-másik ipartestület szabályrendeletben kívánta rendezni a segéd- és tanoncvizonyt, az ipartestületek központi bizottsága lépéseket tett arra, hogy az ily szabályrendeletek egyöntetű alapokra fektetessenek.

Az ipartestületi intézmény ¹⁾ kedvező fejlődésében azután gyors lépésekkel haladt előre. Az ipartestületek egyre-másra megalkották a társulásnak olyan eszközeit, melyekkel az iparosság anyagi és szellemi érdekeit szolgálták. Néhány példa: a fiatal segéd munkások képzésének megkezdése; a betegség ellen való biztosítás; az önhibájukon kívül munkaképtelenné vált és elszegényedett iparosok özvegyeinek és árváinak méltányos segélyezése.

Munkaközvetítésre is berendezkedtek az ipartestületek. Némelyik rendszeres kimutatást készített a keresletről és a kínálatról, — a munkaközvetítés eredményéről. Mások a hirdetési tábla útján írták ki az ajánlatokat. A legtöbb azonban — engedve a segéd munkások kívánságainak — a munkaközvetítéssel járó teendőket a kézműipari segéd munkások kebelében alakult önképző- és segélyegyletekre bízta, fontos funkciót adva fel ezzel.

A kézműiparosság mozgalmainak ²⁾ nevezetes állomása volt az 1893. év őszen tartott harmadik országos ipartestületi gyűlés. A sérelmek ezúttal is főképen az ipartörvény körül csoportosultak. Határozatokat hoztak, egyebek mellett, az ipari szakoktatásról s a tan- és munkaviszonyok egyöntetű szervezése érdekében. Gyakorlati eredmény azonban ezúttal sem mutatkozott.

Bizonyos panaszok itt-ott mégis felmerültek az ipartestületek munkássága ellen.³⁾ A fővárosi ipartestületek békéltető bizottságai a szolgálati viszonyból eredő panaszügyeket pl. sokszor hónapokig sem intéznék el. A panaszok oka a paritásos rendszer nehézsége lett volna s az orvoslás tulajdonképpen problematikus. Az ipartestületek viszont azt panaszták, hogy a nagyobb összegre felszaporodott felvételi és tagdíjhátralékait a hatóságok nem hajtják be elég gyorsan. Ebből persze más következtetés is folyik; az, hogy a kisiparosság

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara id. jelentésének 98. lapját.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1893. évi jelentésének 119. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1894. évi jelentésének 98. és köv. lapjait.

tagdíjait nem tudta rendesen fizetni. Annak a szomorú gazdasági helyzetnek, melyet folyamatosan jellemeztünk fentebb, a kisiparosságra nézve ez logikus eredménye volt.

Későbbi nagy mozgalmak jele volt az, hogy *a jogtalan iparüzés meggátlása végett a legtöbb ipartestület határozottan fellépett. Teljes sikert — mondta a kamara — nem tudtak elérni, mert akadtak szép számmal mesterek, akik nevüket odakölcsönözték a kontároknak.* Nyilván arról volt szó, hogy tőkepénzes vállalkozó akart így képesítés nélkül a kézműiparba befurakodni. De a törvényes szabályok erre valóban módot adtak.

Az ipartestületek fejlődésének lendületet adott ¹⁾ az a körülmény, hogy *az iparosok nem jól érezték magukat a kerületi betegsegélyző pénztárak kebelében.* Mind több hívet szerzett a gondolat, hogy az ipartestületek maguk állítsanak fel segélypénztárakat.

Az ipartestületek voltak az élén annak a mozgalomnak is, hogy *újabb ipari szövetkezetek alakíttassanak s hogy továbbá a szövetkezetek üzleti kezelésének ellenőrzése és olcsó tőkével való ellátása céljából szövetkezeti központ alakíttassék önálló jelleggel.* Az O. K. H. megalakítására vezető hullámok vibrálása volt ez a mozgalom, mely később az I. O. K. Sz.-t állította élére az iparosok szövetkezeti ügyeinek.

Két évvel a miskolci gyűlés után, 1896. őszén, Budapesten tartották meg *a negyedik ipartestületi kongresszust, mely az összes aktuális kisipari kérdésekkel behatóan foglalkozott.* A vámterület kérdésével, az adóreformmal, az ipari szövetkezetek ügyeivel, az ipartörvény revíziójával is, stb.

Az ipartestületek fejlődése azonban szintén nem volt zökkenő nélküli.²⁾ Talán az 1896-tal megindult válságos időknek volt benne része, de ismét oly hangok hallatszottak, hogy a hazai ipartestületek ugyan az iparososztály belső békéje érdekében értékes munkát fejtenek ki, de mégsem mozdítják elő az iparosság érdekeit a kívánatos mértékben. Főképpen a segédek továbbképzésének kérdése körül mutatkozó hiányokat emlegették. Bizonyos mozgalmak még szerveződtek. Vidéki ipartestületek újra annak a rendszernek a jobb voltát hirdették, hogy *a vidéki városokban szakipartestületeket kell alakítani. Esetleg a vármegyére kiterjedő hatáskörrel.*

A kereskedelemügyi minisztérium a szakipartestületi gondolattal szemben nem is foglalt mereven állást, sőt az ipari képesítés reformját is megfontolandónak vélte. A kamara nem volt a szakipartestületek barátja. Utalt arra a veszélyre, mely az erők szétforgácsolásából támad s melynek eredménye az ipartestületi működés gyengítése volna. Ha a szakipartestületek megyék szerint szerveztetnek át, sok község a székhelytől távol lévén, érint-

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1895. évi jelentésének 181. és köv. lapjait.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1896. évi jelentésének 198. és köv. lapjait.

kezésük azokkal nehézkes volna. A szakipartestületek vágya azonban belefészkelte magát az iparosok gondolatvilágába. Egyes vidéki városok ¹⁾ ipartestületei a maguk kebelében külön szakosztályokat állítottak fel. Így akarták az iparosságnak nyomorokozta széttüллését megakadályozni s a mőhelyszövetkezetek alakulását mintegy előkészíteni.

De megjelent az iparoskérdés tárgyalásának színterén olyan eszme is, mely a világháború befejezése óta azután a középpontjába került az iparosmozgalmaknak. Több ipartestület tudniillik — Németország példája nyomán — *a kézmőves kamarák felállításának eszméjét vetette fel*. Az eszme nem volt új, már 40—50 évvel előbb is felmerült. A javaslatot a kamara nem fogadta szeretettel, mert — úgymond — *az egységes kereskedelmi és iparkamarák megbontására irányul*. Bár — úgy vélte — ha az iparosságban most nem is talált visszhangra, valószínű, hogy a gondolat a jövőben még felmerül.

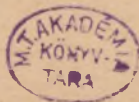
Az ipartestületek helyzetének megvizsgálása végett a kamara ²⁾ rendkívül nagyérdemő kutatást végzett el s 1899-ben tüzetesen igyekezett megállapítani az okokat, melyek miatt az ipartestületek a szövetkezés, az iparosok szakképzése, az iparosmunkások szakképzése terén stb. nagyobb eredményeket nem mutathatnak fel. Tanulságok: A testületeknek nincs pénzük a szövetkezetek felállítására vagy támogatására. A vidéki ipartestületek csekély taglétszáma is akadály a szövetkezetek alakulásának. Ahol több tagja van az ipartestületeknek, az iparágak szerint való megoszlás olyan erős, hogy az egyes csoportok tagjai között nincs meg a szükséges együttérzés. A rossz kereseti viszonyok és a gyáripár nem szűnő versenye az iparosság vagyonát felőrölte, az iparosságot adósságba kergette. Sokfelé az iparosok (éppen a legkisebb emberek) a nyersanyagot is hitelre vásárolják s termelvényeikre előleget vesznek fel, árukészletüket elzálogosítják és vásárokra azt utólagos elszámolás, illetve az el nem adott árukészlet beszállításának kötelezettségével viszik el. Az iparosság tehát hitelt vesz fel s ugyanakkor másfelől előleget is: egész üzleti élete e kettős műveleten alapszik. A kamara a kézmőiparosságra nézve valósággal jótéteménynek és mentőeszköznek tartotta ezt a rendszert. E nélkül nem tudná a kisiparosság megőrizni önállóságát. De vajjon önálló volt-e az iparos, aki ilyen kétségbeesett módon tengődik napról-napra?

A kamara szerint ³⁾ az ipari szövetkezetek kialakulásának más akadály a, hogy az iparostársadalomban az idők folyamán elgyengült az a tudat, hogy egymás útját egyengessék, egymást támogassák. *A vagyonos, tekintélyes iparos, különösen Budapesten, nagy előnyt élvez. Olcsóbban vásárol s nem kell termékeit azonnal piacra dobni*. Nem is vágyódik a szövetkezet után.

¹⁾ L. az i. jelentés 200. és köv. lapjait.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1899. évi jelentésének 120. és köv. lapjait.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara ld. jelentésének 127. és köv. l.

Sokfelé a kézműiparosság bizalmatlan a szövetkezetekkel szemben. Számos szövetkezet balsikerét jórészt az magyarázza meg, hogy az egyszerű iparos-mesterek vezetői nem rendelkeztek a szükséges üzleti jártasággal, a hitel-engedélyezés terén hibákat követtek el s több havi hitelt engedélyeztek a kisebb kézműiparosoknál, minek folytán ez utóbbiak is csak nehézkesen tudtak eleget tenni a szövetkezettel szemben kötelezettségüknek. Lassan-lassan a szövetkezet egész tőkéje könyvtartozássá vált és nem maradt pénze arra, hogy készpénzen olcsóbban vásároljon. Mindez a szövetkezeti eszme kárára volt. S az sem mozdította elő az ipari szövetkezetek alakulását, hogy a vidéki magyar kézműiparos osztály nyáron mezőgazdasági munkával is foglalkozik, többnyire maga is rendelkezvén valami kis fekvőséggel. Volt hely, ahol a nyáron mezei munkára áttérő kézműiparosság létszáma a 70—80%-ra is felemelkedik.

Nem csoda így, hogy a kisipar fejlesztésének legfontosabb eszköze: a szövetkezetek ügye nem tudott zöldágra vergődni. Hiába foglalkozott azzal behatóan Kolozsvárott újabb országos ipartestületi gyűlés,¹⁾ sok más, a kisipart égetően érdeklő kérdéssel együtt. (A napirend fontosabb tárgyai közül kiemelendő az ipari szövetkezeti ügy s az iparpártolás helyes iránya a kézműipar szempontjából tekintve, az adóreform, az ipari közösműhelyek kérdése, a munkaközvetítés stb.)

Az ipartestületek munkásságában azonban a következő évben sem történt jobb fordulat.²⁾ A kamara kiemeli azt a közönyt, melyet a mesterek tanusítanak a segédek be- és kijelentése s a tanoncügy terén. Az ipartestületek figyelme mindinkább a jogtalan és kontármunka ellen irányult (miről már fentebb is szóltunk). Ez, meg a házalókereskedés az a két fontos akadály, melyet szintén besoroztak a kisiparos munkájának érvényesülését gátló okok közé. Itt-ott azért kedvező tünetek is látszottak. A tanoncmunkák kiállításán pénzjutalmakkal és kitüntetésekkel is akarják fejleszteni a tanoncgenerációt. Másrészt pedig a szövetkezeti mozgalom, legalább a jószándékot tekintve, a századforduló évében megélénkült.

c) Az oktatásügy.

A tanoncoktatás az 1890—1900. évek alatt szintén nagy fejlődésen ment keresztül. De míg az évtized elején sok bajt hangoztatnak az érdekeltek, az évtized végén sem jutott a kérdés nyugvóponthoz. Az iparoktatás kérdésével függött össze az a panasz, hogy ³⁾ *a tanoncok testi fejlődésének érdekében kiszabott 10, illetőleg 12 órás maximális munkaidőt, főleg a kisebb iparos-*

¹⁾ L. az id. jelentés 129. és köv. l.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1900. évi jelentésének 95. lapját.

³⁾ L. utóbbiakra nézve a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1891. évi jelentésének 34. és köv. lapjait.

mesterek, csak kivételesen tartják meg. Gyakran ezek a tanoncokat 15—16 órán keresztül dolgoztatják és ez a munka a hentes- és sütőiparban sokszor már az éjjeli órákban kezdetét veszi! Ennek persze kedvezőtlen hatása van a tanoncügyre.

Az iparostanonciskolák a szakiskola jellegét ekkor még mindig nem szervezték meg. Ezért kívánta az országos ipartestületi gyűlés központi bizottsága azt, hogy az alsófokú ipariskolák intézményét legalább arra a színvonalra emeljék, amelyen a külföldi továbbképzőiskolák vannak. Felmerült a gondolat, hogy a tanoncfelvétel bizonyos minimális képesítéshez köthessék. Ez azonban az ipartörvénybe ütközött volna.

A gyakorlati szakoktatásnak nagy lökést adott, hogy több ipartestület szakiskolát állított fel. Mások szaktanfolyamokra gondoltak. A kereskedelmi miniszter keztyűvarróműhelyt létesített jó munkások képzésére s *tervbevette, hogy az ország egyes vidékei ipari igényeinek megfelelően több gyakorlati irányú ipari szakiskolát és ipari tanműhelyt alapít.*

De bármily megértőeknek mutatkoztak az ipartestületek az iparoktatás bizonyos ügyeivel szemben: némely dologban továbbra is maradiaknak bizonyultak; az az ellenkezés például, amely a délutáni tanoncotkattással szemben megnyilvánult, nem szűnt meg.¹⁾ Az iparosok azt hitték, hogy a délutáni tanítás az elvégzett munka hátrányát idézi elő s az iparosok inkább lemondtak volna a tanonctartásról. Pedig az Országos Közoktatási Tanács²⁾ bizottsága munkálataiban az általános tanonciskola egyedüli gondolatán már ugyancsak túlment, azt javasolván, hogy az előbbieket mellett még külön szakszerű iparostanonciskolák állítandók fel az egyes iparágak vagy rokoniparágak valamely csoportjának tanoncai részére. A kamara úgy vélte, hogy a kereskedelemügyi és a közoktatásügyi miniszterek által az 1892. évben felállított *Központi Iparoktatási Tanács* fogja majd az átalakulást előkészíteni.

Részben a miskolci ipartestületi gyűlés határozatai készítették elő az iparostanonciskolák új szervezését. A közoktatásügyi kormány 1893-ban közzétette a kereskedő- és iparostanonciskoláknak akkor általános megelégedést keltő új szervezetét.³⁾ *A mesterinasiskolákat ezután úgy kellett szervezni, hogy a testületekbe tömörült összes iparosság szükségleteinek megfeleljenek. Szakirányú ipariskolák felállítására is sor került.* Ezzel régi törekvés méltányoltatott. Az meg éppenséggel a tanítás kimélyítését jelentette, hogy az iparostanonciskolákban ezentúl olyan tanítókat kellett alkalmazni, akiket egy külön erre a célra alakított bizottság nyilvánított képesítettnek az iparostanonciskolákban való tanításra.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1892. évi jelentésének 98—99. lapjait.

²⁾ L. az i. jelentés 99. és köv. lapjait.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1893. évi jelentésének 119. lapját.

Az ipari szakoktatás fejlesztésében már a megalakulást követő évben nagy szerepe volt ¹⁾ az Országos Iparoktatásügyi Tanácsnak. Számos új szakiskola és tanműhely létesítése azonban fokozott mértékben előtérbe tolta azt a kérdést, hogy az ipari szakiskolák tanítói kara honnan verbuválhassék. E részben is döntő volt az Országos Iparoktatási Tanácsnak az a szabályzata, melyet az ipari szakiskolák tanárainak kiképzéséről dolgozott ki. *A kamara ²⁾ mégis kifogásolta azt, hogy az ipariskolák tanári állásai nem rendszeresített állások. Csak az utóbbi reformtól lehetne várni tudniillik azt, hogy jeles képzettségű technikusok is vállalkozzanak ipariskolai tanárkodásra.*

Most már a cél nem is annyira új ipariskolák felállítása volt, ³⁾ mint inkább a már meglevők fejlesztése, ilyenformán segített elő a kisiparnak a műipar irányában való fejlődését. A székesfőváros is igyekezett a szakszerű oktatást minden téren megvalósítani. Evégből 1896-tól kezdve az ipariskolák felügyeletét a fővárosi iparoktatásügyi bizottság hatáskörébe utalta. Ekkor hallunk erősebben arról a panaszcsoportról is, hogy az egyes iparoktatási intézmények között nincsen meg a kívánatos kapcsolat. Emiatt olyan iparosifjak, kik az alsófokú ipariskolákat szép sikerrel végezték el és méltók volnának arra, hogy tovább tanulhassanak, a felsőbbfokú ipariskolákba nem kerülhetnek be. ⁴⁾

A különböző iparok egymáshoz közelebbhozásának szükségességét az ipartestületi kongresszus is sürgette.

Az 1896. évi ipartestületi országos gyűlés központi bizottsága előterjesztést intézett a következő évben a kereskedelemügyi miniszterhez az iparosoktatás fejlesztése érdekében. Az imént érintett kívánságon kívül a bizottságnak egyéb óhajai is voltak. A szak- és középipariskolák felvételi rendszerének módosítása. A tanonciskolák tantervének revíziója és szakcsoportok szerint való tagozása. A rajztanítás felkarolása. A tanonciskolák díjtalan nappali oktatási ideje.

Az előterjesztés általában kedvező fogadtatásra talált. A miniszter is helyeselte a különböző ipariskolátípusok közvetlenebb kapcsolatát s a rajzmintákkal felszerelt nyilvános rajztermek létesítését. A tanonciskolák oktatási idejére vonatkozólag azonban a miniszter álláspontja az volt, hogy előbb az iparosság törvényes képviselőiteinek kellene a mesterekkel a nappali tanítást megkedveltetni.

Az 1897. év nevezetesebb mozzanata volt az Országos Tanonciskolai Alap megalakítása. ⁵⁾ A tanonciskolák növendékeinek száma s a tanonciskolák

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1894. évi jelentésének 82. lapját.

²⁾ L. az id. jelentés 83. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1895. évi jelentésének 187. és köv. lapjait.

⁴⁾ Ezen, mint majd alább látjuk, az ipartörvény novellája sem segített.

⁵⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1897. évi jelentésének 204. lapját.

fenntartására fordított összegek emelkedtek. Az iskolák nívója is javult, bár vidéken még sok tanonciskola kezdetleges volt.

*Budapesten a szombati napon*¹⁾ *aránylag kevés iparos engedte tanoncait iskolába. Sokan azt mondták, hogy helyesebb volna három helyett csak két köznapot fordítani a tanoncok oktatására s a hétköznapi három-három órai tanítását kiegészítené a vasárnapi négy óra. Ez azonban egymagában nem lett volna elegendő. A kamara szépen kifejtette,*²⁾ *hogy a tanoncok iskolázása addig nem lesz kifogástalan, amíg a tanonc felszabadítását nem teszik függővé a tanonciskola harmadik osztályának sikeres elvégzésétől.*

1898-ban³⁾ a tanonciskolák tanidejének megállapítása, illetőleg a tanidő szabályozása tovább is napirenden maradt. Az ipartestületek abban állapodtak meg, hogy az esti tanítás helyett tegyenek kísérletet egésznapos oktatással.

Akkor azonban, mikor az oktatásügy rendezésével foglalkoztak az ipartestületek, azok a panaszok még mindig nem szűntek meg, hogy a tanoncok között sokan 14 éves koruk ellenére sem tudnak még írni-olvasni. Ez persze olyan akadály volt, mely a tanonciskolák munkáját nagyon hátráltatta. Hiába rendeztetett a kereskedelemügyi miniszter 1898-ban az iparoktatási intézmények tanulóinak rajzaiból kiállításokat. Még jó, hogy a különböző ipari szakiskolák (azok is, amelyeket az ipartestület alapított meg) szép sikerrel dolgoztak.

Az előző évek mozgalmainak eredményeképpen a főváros 1899-ben⁴⁾ kimondta azt, hogy (egyelőre kísérletképpen) hetenként csupán hétfőn és csütörtökön, váltakozva délelőtt $\frac{1}{2}$ 8-tól $\frac{1}{2}$ 12-ig, délután pedig $\frac{1}{2}$ 2-től $\frac{1}{2}$ 6-ig folyék az iparostanoncok oktatása. Az elméleti tárgyak órászáma 6 óráról 4-re szállíttassék le.

A kamara⁵⁾ behatóan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az ipartestületektől a mesterek és segédek szakképzettségének magasabb színvonalra emelése tekintetében miért nem lehet várni nagyobb eredményt. Elismerte, hogy az ipartestületek nagy része anyagi eszközeihez mérten törekszik az ipari szakképzést előmozdítani. Kevés az olyan ipartestület, amely nem teljesíti kötelességét. De az ipari szakiskolák nem válnak be egyaránt mindent iparágánál. Vannak egyes iparágak még a fővárosban is, melyeket csak csekély számú kézműiparos űz s nem volna a szakiskolának — bármekkora költséggel is rendeznék be — elegendő látogatottsága. Egész sor olyan iparág

¹⁾ L. az i. jelentés 206. lapját.

²⁾ L. az i. jelentés 207. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1898. évi jelentésének 159. és köv. lapjait.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1899. évi jelentésének 132. és köv. lapjait.

⁵⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara id. jelentésének 133. és köv. lapjait.

van, melynek természete olyan, hogy az ipart nem iskolában, hanem csupán az iparos mellett, az ipari műhelyben lehet elsajátítani. Ezért nem kívánják a székesfővárosi iparosok a szakiskolákat s a kisebb, bár egymással rokon-szakmát felölelő ipartestületek is ezért nem törekednek a szakiskolák felállítására.

A segédek továbbképzésének akadálya viszont az, hogy az erre a célra szolgáló tanfolyamok magas tandíjakat szednek. Számos kézműipari szakmában pedig, vidéken és a fővárosban egyaránt megnehezíti az oktatást az, hogy *a tanoncoknak 90%-a a legszegényebb néprétegből kerül ki s nincsenek meg a szükséges alapismeretei.* Nyoma veszett a mester és tanonc között egykor meglevő jóviszonynak is. A tanonc a mestertől egész független egzisztencia, a mester magárahagyja, nem tanítja rendre, erkölcsre. Olyan iparosok, akiknek munkája *campagne*-jelleggel bír, ilyenkor gyakran három-négy tanoncot is foglalkoztatnak, máskor esetleg egyet sem. Lehet-e így szó alapos kiképzésről? Az ifjú, aki ilyen tanoncból segéddé, majd mesterré lesz, nem törekszik a magasabb kiképzésre. A legtöbb nem tud jobb, becsesebb és izlésesebb munkát előállítani. Mi az eredmény? Az, hogy a jobb munkásmester is kénytelen-kelletlen a minőség rovására eső árendeményekkel adni áruját. *Néhol meg az iparosok 40—50%-a az év négy-öt hónapján keresztül, ha nem is egyfolytában, vásárolás címén távol van műhelyétől.* Mi történik ekkor a tanoncokkal?

Vannak ipartestületek, melyek a szakipari mintalapokat járatják és egyéb szakmunkalapokat is szereznek be. De a legtöbb ipartestület nincsen abban a helyzetben, hogy ilyen beszerzéseket eszközöljön. Annak pedig, hogy élőszóval fejlesszék az iparosok szakértelmét, nagy nehézsége, hogy kevés a szakember, aki a kézműiparosok részére rendezendő felolvasásokat és szakirányú előadásokat vállalná.

A századforduló évében az iparoktatás ügyéről kevesebb a mondani-való. A kamara jelzi,¹⁾ hogy az esti és vasárnapi tanfolyamok részére 1893-ban kiadott tanterv bevált. Ismét kitűnik azonban a régi baj, az, hogy a tanonciskoláknak a népiskolák mulasztásait kell pótolni és másrészt évenként 3—4 beírással is bajlódni, ami azután a normális tanításmenetet állandóan megakasztja. Ilyenformán a tananyag minősége jórészt a helyi szükségletektől függ és a tanítás is sikeresebb volt ott, ahol a tanidő tekintetében figyelembe veszik a mesterek kívánságait.

Egyik-másik ipartestületben ismét felvetődött a gondolat, hogy a tanoncidőt is meg kell hosszabbítani negyed vagy fél esztendővel. De ennél is több sikert ígértek azok a szakirányú ipariskolák, melyek ekkor már mindinkább a műhelygyakorlatokat helyezték a tanítás középpontjába.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1900. évi jelentésének 100. lapját.

d) Betegsegélyző pénztárak.

Külön szakaszként iktatjuk be tanulmányunkba azt a mozgalmat, mely az 1890. évtől 1900-ig az ipartestületek munkásbetegsegélyző pénztárai körül lezajlott. Az 1891. évi XIV. t.-c. alapján számos ipartestületi betegsegélyző pénztár alakult.¹⁾ *Különösen élénk volt a mozgalom az új segélypénztárak létesítése körül olyan ipartestületek körében, amelyek tagjai nagyszámú munkást foglalkoztattak.* Az alkalmazottak nem mindig támogatták ezt a mozgalmat, — egyes testületeknél meg is hiusult a terv keresztülvitele.

Ez és egyéb körülmények okozták azt, hogy a betegsegélyző pénztárak csak elég lassan estek át a szervezkedés első nehézségein. 1894-ben azonban nagyjában már befejeződött a szervezkedés, legalább Budapesten. Bizonyos nehézségek azonban most is adódtak. A törvényhatóságok nem voltak hajlandók ipari díjakból és büntetéspénzekből a testületek számára előleget (forgó tőkét) adni. A fővárosi ipartestületek betegsegélyző pénztárainak már előbb is jelentkeztek a kórházakkal ellentétei.²⁾ Utóbbiak tudniillik akkor is beszédtek az ápolási költségeket, ha a beteg tagot nem a pénztár igazgatósága vagy orvosa vétette fel a kórházba, hanem maga a kórház igazgatósága. Nem csoda így, hogy *a kerületi betegsegélyző pénztárak Budapesten megtartott kongresszusa* a kerületi betegsegélyző pénztárak kölcsönösségi viszonyát alapos megvitatás alá vette.

A betegsegélyző pénztárak a millenáris év tájékán³⁾ félig-meddig válságba kerültek. Nem tudták a belépésre kötelezett tagokat nyilvántartani. De az első berendezkedés eszközeinek megszerzése is sok gondot okozott. Meg is kísérelték a 2%-os járulék felemelését, de sikertelenül. A válság oka a már említett okokon kívül az volt, hogy a betegsegélyző pénztáraknak a balesetből eredő betegségeknel segélyt is kellett nyújtaniok.

A betegsegélyző pénztárak ügye tehát körülbelül kátyúba került.⁴⁾ 1897-ben a vidéki betegsegélyző pénztárak Budapesten újabb országos kongresszust tartottak. Ismét a hatósági támogatás, a bejelentés és ellenőrzés szabályozása, a járulékügy rendezése, az orvosi és gyógyszerügy, a betegsegélyző pénztárak számának korlátozása, a kerületi pénztárak szövetsége, kölcsönössége és központi szervezése voltak azok a főbb kérdések, melyek ezen a kongresszuson tárgyalattak.

Különösen sok panasz merült fel a hatóságok hiányos támogatása ellen, minek folytán a hátralékok felszaporodtak stb. A kongresszus kérte,

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1892. évi jelentésének 109. lapját.

²⁾ L. az 1894. évi Jelentés 92. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1895—96. évekről 198. s köv. lapjait.

⁴⁾ L. u. o.

hogy a hatósági községi, kör- és járásorvosok kötelelességszerűen vállalják a betegsegélyező pénztárak orvosi tisztét s hogy a pénztárak 25—30%-os árkedvezménnyel kapjanak olcsó gyógyszereket. Azt a panaszt, hogy a közkórházak a betegsegélyező pénztárak jóváhagyása nélkül is felvett betegeknek 20 hétre (140 napra) terjedő kórházi költségeit is egészen áthárították a betegsegélyező pénztárakra, már fentebb is említettük. Itt a kongresszus gyors eredményt ért el: az 1898. évi XXI. t.-c. 4. §-a kimondta, hogy a betegsegélyező pénztár és társláda a közkórházi és gyógyintézeti ápolás költségeit, leszámítva azt az időt, amelyre nézve az ápolat már segélyben részesült, legfeljebb 20 hét tartamára fizeti, feltéve, ha a pénztár vagy a társláda az ápoláshoz a beleegyezését adta. Ha a pénztár a kórházban való gyógyítást utólag sem engedélyezte, a kórház költségeit legfeljebb 30 napi időtartamra köteles a pénztár megfizetni. A kamara még azt¹⁾ is megjegyezte, hogy a segélypénztári betegek számára a közkórházakban külön, olcsó osztályt kellene felállítani.

Behatóan foglalkozott az országos kongresszus a betegsegélyező pénztárak számának korlátozásával. A meglevő segélypénztárak közül az életképteleneket meg kellene szüntetni. A kongresszus új törvénybe foglalandónak vélte, hogy *magánegyesületi pénztárak többé ne engedélyeztessenek s az ipartestületi, gyári, vállalati segélypénztárak is csak akkor, ha jogkörükbe legalább ezer belépesre kötelezett munkás tartozik.*²⁾

A pénztárak között létesítendő *szövetkezet* eszméjét a kongresszus helyesnek és szükségesnek, bár egyelőre időelőttinek tartotta.

A kongresszus szava nem volt eredmény nélkül való. Számos gyári és vállalati segélypénztár önként feloszlott és beolvadt a kerületi segélypénztárba. A kereskedelmi kormány pedig oly irányban intézkedett, hogy a segélypénztárak csak akkor tartoznak gyógyfürdőbe küldeni beteg tagjaikat, ha a gyógyfürdő forrásában vagy iszapjában való fürdés kizárólagos módja a gyógyításnak.

A betegsegélyező pénztárak rossz helyzetét jellemzendő, a kamara³⁾ kiemelte a járulékhátralékoknak és a behajthatatlanná vált összegeknek szinte megdöbbentő nagyságát. A pénztár vagyonának nagyobb része illuzórikus vagyonná vált. A pénztárak egyre a hatóságok jóakarató támogatása után sóvárogtak. Hivatkoztak Németország és Ausztria példájára, ahol a hatóságok készséggel juttatnak engedményeket a segélypénztáraknak; a kórházi ápolási költségeknél például a rendes díjak feléit, sokszor még ennél is kevesebbet számítanak a segélypénztárak betegeiért.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1897. évi jelentésének 212. és köv. lapjait.

²⁾ L. u. a. jelentés 212—213. lapjait.

³⁾ L. az i. jelentés 220. lapját.

A panaszok később sem szűntek meg.¹⁾ De más panaszok is hallatszóttak, különösen a munkásság részéről. Alig volt olyan pénztár, melynek ambulatóriuma lett volna vagy saját házi kórterme. Gyakran fordultak elő esetek arra, hogy a munkás betegsége 20 hétnél tovább tartván, a munkás arra kényszerült, hogy ingóságait zálogba adja s családtagjaival együtt a legnagyobb nyomorba került. Különösen azok a munkások érezték ezt a hátrányt a kamara szerint, akik körében a foglalkozásukból eredő és hosszabb betegségek napirenden vannak (például szobafestők, mázoló, gyufagyári munkások stb.). E végből ajánlotta a kamara a 20 hétnél tovább tartó segélynyújtást. Ez persze, bármily emberbaráti javaslat is volt, a pénztárak újabb megterhelését jelentette volna. A törvénynek az a rendelkezése is sok bajt okozott, amely szerint arra az esetre,²⁾ ha a kórházban ápolott betegnek hozzátartozója van s azt eddig keresetéből tartotta el, a kórházi ápolás tartama alatt családja napibérének 20%-át kaphatja. A családtagok gyakran ezért nem szállítják kórházba beteg családtagjaikat, pedig okszerű kórházi ápolás mellett a betegség hamarabb véget ér.

Később arról értesülünk,³⁾ hogy a pénztárak jövedelmének nagy részét az adminisztráció emésztí fel. Ez sem volt alkalmas eszköz a pénztárak helyzetének megjavítására. Pedig a kiélesedett gazdasági válság úgyis sok bevételüktől fosztotta meg azokat, szinte az egész országban. 1899-ben a pénztárak helyzetén ugyan sokat segített az 1898. évi XXI. t.-c., mely szerint a pénztárak most már a bujakóros, trachomás és elmekóros betegek után nem tartoznak a kórházi ápolást fizetni, de ez és más intézkedések sem tudtak gyökeresen segíteni a bajokon és a betegsegélyezés ügye szinte válságba sodródott.

A betegsegélyző pénztárak működésével szemben minden oldalról megnyilvánuló elégedetlenség okozta azt, hogy 1900-ban⁴⁾ a betegsegélyző pénztárakról új törvényjavaslat készült, melyet azonban szintén nem fogadott minden oldalról egyforma elismerés. A kerületi pénztárak szövetségével szemben például az az ellenérv merült fel, hogy ha a központi szervezet kiépül, ez az autonómiát csorbítaná és azt a tervet sem fogadták szívesen, hogy csak oly ipartestület stb. állíthasson fel pénztárt, melynek átlagosan legalább ezer tagja van. Általában helyeselték azonban azt a részét a javaslatnak, hogy 80 fillértől 8 korona összegig bezárólag napidíjosztályok állíttassanak fel s hogy a kórházi költséget csupán négy hétig kelljen a betegsegélyző pénztárnak kifizetni.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1898. évi jelentésének 161. és köv. lapjait.

²⁾ L. u. a jelentés 185. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1899. évről. 145. és köv. lapok.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1900. évi jelentésének 104. és köv. l.

V. A fejlődés 1901—1922-ig.

1. 1901—1913.

a) A gazdasági helyzet.

Tanulmányunk következő nagy szakasza az 1901. évtől az 1913. évig vezet el. Ennek a 13 évnek az anyagát ugyanazzal a módszerrel dolgoztuk fel, mint a közvetlenül megelőző időszakokét. Azzal a különbséggel mégis, hogy az itt szerzendő eredmények végleges kifejlésében mutatják a kis- és kézműiparosság ügyét egy nagy korszak lezárásakor.

Pár vonással jellemezzük az 1901—1913. évek gazdasági helyzetét. Adhatott-e ösztönzést az ipar és különösképpen a kis- és kézműipar fejlődésének? Esetleg hátráltatta-e a kisiparososztály boldogulását? Az 1901. év elején a gazdasági depresszió ¹⁾ még mindig nagyfokú volt. A német ipar válsága átcsapott a magyar iparra s a válságot még kimélyítette az év gyenge gabonatermése, — hiába zárult ebben az évben is az államháztartás felesleggel. A magángazdaság bajait pedig kiélezték azok a nem szerencsés áramlatok, melyekről fentebb történt említés. A kisiparosság helyzete végzetes lejtőre került. A közszállításoknál figyelembejövő iparcikket olyan szövetkezetektől szereztek be, melyek legtöbbször az iparosnépességgel nem volt kapcsolatban.

Az ipar kedvezőtlen helyzetében a következő év sem hozott javulást.²⁾ Számos ága az olcsó pénz ellenére is hanyatlott. Hiányzott a megfelelő, szervezett fogyasztópiac. Valami jót mégis írtak a kisiparról: a kisebb iparúzők, akik a megszokott helyi szükséglet kielégítésére dolgoznak, jobban megélnék, mint a nagyüzemek. A már nivósabb kézműiparosság fejlődésének azonban nagy akadálya volt az, hogy a közműhelytelepek még most sem készültek el, illetőleg a meglevőket nem vette igénybe a kisiparosság^{3) 4)}.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1901. évi jelentésének 1. és köv. lapjait.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1902. évi jelentésének 1. és köv. lapjait.

³⁾ Az 1891. év óta tartó nagy gazdasági válság vezette az Országos Iparegyesületet arra, hogy 1902. elején a fentemlített ügyben a székesfőváros tanácsa elé emlékiratot terjesszen. (Lásd Gelléri Mór: »Ipartörténeti vázlatok« c. munkájának, — Budapest, 1924. — 224—258. lapjait.) Az emlékirat megállapítja, hogy a munkások és segédek egy része

Valamivel javult a helyzet a következő esztendőben.⁵⁾ A gabonatermés most jóval kedvezőbb volt; jobb árak alakultak ki s ennek hasznát az ipar is érezte. Az ipar és kereskedelem mégis sóvárogta már a várva-várt behúzásokat.

sok iparban az évek óta tartó gazdasági válság miatt nem talált állandó foglalkozást. Vagy munka nélkül nyomorog, vagy külföldre vándorol. Az ipari pangásban része van a németországi, ausztriai válságnak is, de a magyar gazdasági életben sincs se szeri, se száma azoknak az okoknak, amelyek a magyar gazdasági élet pangását előidézik. A mezőgazdasági válság, a bortermelést éveken át sujtó filoxeravész és ezekkel összefüggően a gazdák fizetőképességének csökkenése a főokai annak, hogy azok az elemek, amelyekre az ipar és a kereskedelem főképp támaszkodhatik, a maguk munkájában nem tudnak olyan támogatói lenni az utóbbiaknak, mint az ipar és kereskedelem érdeke megkívánná. A kereskedő és iparos fiát már ritkán neveli saját pályájára és ezzel gyengíti azt az elemet, amelyből az iparosság succrescentiájának kellene kikerülni. Az ipar kárára van a túlhajtott versenyüzési kedv, valamint a közszállításokban már (tanulmányunkban ismételt) kifogásolt rendszer. Az iparúzésnek még az is a baja, hogy az ipari élet az állami támogatás kórságában szenved. Az iparos magábanbízása szintén elvész. Az ipart sujtja az a bizonytalan gazdasági állapot, amelynek oka a két év óta folyó kiegyezési tárgyalások. Az élelmiszerek rendszerint drágák. A bérházakban bérelt műhelyek bére szintén rendkívül magas. A városi vám és a fogyasztási adó azt idézte elő, hogy az új iparosok a város határain kívül kerestek maguknak helyet. A válság egyik-másik ipart különös erővel sujtotta. Az élelmiszeri és ruházati iparok aránylag olcsóbban szabadultak meg. Az építkezési ipart és a vele összefüggő egyéb iparágakat (kőműves, ács, építőmesteripar, lakatos, mázoló stb. ipart) szinte összeroppantja az idők nyomása. Az építési ipar válságát még az is tetézte, hogy a bankok most szinte minden hitelt megvontak az építkezési vállalatoktól. A javítás eszközei közül első az önálló vámterület kiépítése. Az Országos Iparegyesület már a 70-es évek vége felé országos mozgalmat indított ennek érdekében s azóta is újra meg újra sorompóba állt. Előbb azonban szükségesnek vélte az Egyesület, hogy az önálló vámterület előfeltételei biztosíttassanak a hazai iparnak minél szélesebb körben való fejlesztése által. A memorandum felvetette a gondolatot, hogy a székesfővárosnak egészséges építkezést és közmunkaprogrammot kellene kezdeményezni: a magánépítkezés csaknem teljesen szünetel; az anyag és a munkaerő így olcsó lenne. A közmunkáknak egész tömege volna, melyeket az állam a főváros területén lebonyolíthatna. A kisiparnak minél inkább részt kell venni e közmunkákban, ezért a kisiparosokat jól tájékoztatni a versengés feltételeiről s a vállalkozást iparcsoportonként kell kiadni. A memorandum szerint a székesfőváros városrendezési politikája sem szerencsés; a kézműipar jórészt kiszorult a külvárosokba; ez is megvilágítja a belső forgalommal való állandó érintkezést. A város leglátogatottabb központjain a város támogatásával közműhelyeket kellene felállítani. A transzverzális közúti forgalmat pedig szaporítani. A viteldíj különösképpen a kültekkekre vezető vonalakon nagyon drága és így a kisiparost és a munkást lakásának megválasztásánál nagyon feszélyezi.

A memorandum az ipar és kereskedelem fejlődésének legnagyobb akadályát azonban a nagy adóterhekben jelölte meg. Az indirekt adók között s az egyenesadók mellett, a házbérkrajcár, az útdíj, a vízdíj, a kamarai illeték, a betegsegélyezési pótdíj, a betegsegélyező pénztári illeték, egyes iparokban a balesetbiztosítási illeték, az illeték-egyenérték, az osztalékilleték, stb. terheli az iparosokat és jelentékeny összegben a városi vám. Az ipari viszonyok egyik sarkalatos baja meg az, hogy a vásárlók ritkán

A bajokat látszólag tetézte a következő év rossz termése,¹⁾ ámde most már mutatkoztak olyan jelek, melyekből a hosszú válság megszűnésére következtethettek. A javulás egyik jele volt, hogy az O. K. H. kötelékéhez tartozó szövetkezetekben 45.000 iparos szövetkezeti tag tömörült s e szövetkezetek közül 14 vett részt közszállításokban, 2 millió korona értékű munkával. A kereskedelemügyi kormány is nagy összeggel segítette a kézműiparos-ságot. Gépek és munkaeszközök adományozására 230.066 koronát, az ipari szövetkezetek segítésére 97.537, tanoncképzésre s a mesterek és a segédek továbbképzésére pedig 9105 koronát fordított. Az ipartörvény módosításának előkészületei is előrehaladtak; a kereskedelemügyi minisztérium az ipari közigazgatásnak minden vonatkozását érintő törvényeket, rendeleteket s elvi jelentőségű ítéleteket és határozatokat gyűjteményes formában kiadta két kötetben.

Az 1905. év ²⁾ gazdasági viszonyait ismét a gabonatermés kedvező alakulása s kedvező áron való értékesítése dominálta. Sajnos, a politikai viszonyok szerencsétlen alakulása lehetetlenné tette a gazdasági életnek azt a fejlődését, mely már küszöbön állott.

Csak 1906-ban, nyolcévi válság után mutatkozott ismét javulás az ország gazdasági életében. A kirobbanó konjunktúra azonban ezúttal is elmaradt. A kivándorlás, a munkáshiány, az élelmicikkek egyre érezhetőbb drágulása megakadályozták.³⁾ A Németországban és Ausztriában is észlelt konjunktúrának mintegy oldalszele érintette Magyarország iparát. Ritkultak mégis a panaszok, melyek a magas nyersanyagárak és alacsony gyártmányárak között fennálló nagy különbség miatt hangzottak fel. A kisiparososztály helyzete javult.

fizetnek készpénzben. Hitelt vesznek igénybe s gyakran csak hosszú pereskedés után fizetnek. A bajt tetézi, hogy a kisiparosság nehezen jut hitelhez. A gombamódra szaporodó magánszövetkezetek kiuzsorázzák. Az Emlékirat felvetette a kérdést, nem volna-e helyes olyan nagyszabású ipari hitelintézetet létesíteni, mely a kisebb hitelek nyújtását tűzi ki célul.

Az ipar fejlődését gátolja az állami és városi üzemek konkurrenciája is. De az elsőfokú iparhatóságok sem állanak többnyire a helyzet magaslatán, gyakran hiányzik belőlük a gyakorlati szellem. A memorandum felveti a kérdést, nem volna-e helyes a kisipari termelőszövetkezeteket Budapesten nagy arányokban kiépíteni. Az idegenforgalom rendszeres emelése is egyik programpontja lehetne a budapesti ipar fejlesztésének. S az idegenforgalommal lehetne összeköttetésbe hozni Budapest fürdőinek jobb kiaknázását, erősítve ezzel Magyarország nemzetközi fontosságát.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1902. évi jelentésének 12. lapját.

⁵⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1903. évi jelentésének 1. és köv. lapjait.

⁶⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1904. évi jelentésének 1. s köv. lapjait.

⁷⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1905. évi jelentésének 2. és köv. lapjait.

⁸⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1906. évi jelentésének 1. és köv. lapjait.

Szép reményeket tett jogossá az 1907. év is.¹⁾ Az év második felében azonban a nagy amerikai válság hullámverése alól az európai piacok s a magyar piac sem tudott szabadulni. A kivándorlás révén elveszett munkások nem pótolhattak. Az itthonmaradt munkásság munkabére emelését kiharcolta, de megdrágította ezzel a termelési költségeket. A tervezett adóreform szövege is sok aggodalmat ébresztett fel. Az iparosság azt hitte, hogy terhei emelkedni fognak, pedig adóterhe az osztrák iparánál amúgy is nagyobb volt.

Az 1907. év válságos pénzviszonyai rövid idő alatt elmúltak. Az 1908. év pénzbőséget hozott.²⁾ Annál csodálatosabb, hogy 1908-ban újból depresszió mutatkozott. A nép vásárlóképesége gyengült, fogyasztóereje csökkent, — kiki csak azt vásárolta, amire okvetlenül szüksége volt stb. Így az iparban sem volt nyoma az olcsóbb kamatlábnak. A vállalkozási szellem ellanyhult. Az iparpártolást a nagy tüzzel megindult tulipánmozgalom jellemezte, de csak sovány eredménnyel. A régi bajt, a nagy közönyt, a honi ipar termékeivel szemben e mozgalom sem tudta megtörni. Itt-ott nyoma látszott mégis annak, hogy a kisipar erőre kap. A bőripar például lassú, de egészséges fejlődésében³⁾ ellenállt a világpiaci nehézségeknek. A kis tímár-iparosság szervezkedett, üzemét, termelését modernizálta, szakcsoportokba tömörült s ezek közös használatra gépműhelyeket állítottak fel. Számos kisiparos külföldi szakiskolát hallgatott és ott chromcserzést tanult.

Az 1909. év⁴⁾ fordulópontot jelentett. Másfél évi depresszió után (követve a nagy amerikai fellendülést) a nyugateurópai közgazdasági helyzet ismét sokkal jobbra fordult. A változás erejét Magyarország nem tudta teljesen kihasználni; nemcsak a politikai bonyodalmak miatt, hanem a gyenge bűzatermés miatt sem.

a) Az ipartörvény tervezete.

Ez az év azonban az ipar szempontjából tulajdonképpen más nagyfontosságú esemény miatt emlékezetes. A kereskedelemügyi miniszter 1909-ben bocsátotta közre az ipartörvénytervezetet, csaknem negyed évszázad múltán újból szabályozni akarván végre az ipari élet közigazgatását.⁵⁾

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1907. évi jelentésének 1. és következő lapjait.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1908. évi jelentésének 1. és következő lapjait.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1908. évi jelentésének 171–172. lapjait.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1909. évi jelentésének 1. és következő lapjait.

⁵⁾ L. »Az Ipartörvény módosítása. IV. rész: Törvényjavaslat az ipar gyakorlásáról, valamint az ipari és kereskedelmi alkalmazottak védelméről.« Előadói tervezet XI. kötet. 361. lap. Kiadja Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter. Budapest, 1908.

A törvényjavaslat előszavában, melyet *báró Szerényi József* írt, hangsúlyozta, hogy három főcél lebegett előtte, mint a törvényjavaslat szerkesztője előtt :
 a) A kézműipar védelme és fejlődése, alapjainak megszilárdítása. b) A nagyipar helyzetének biztosítása. c) Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak védelme.

A törvényjavaslat a hazai viszonyok alapján áll, — írta Szerényi. A hazai talajra kívánja intézkedéseit felépíteni s az iparilag fejlett külföldön bevált intézményekből és intézkedésekből csak azt veszi át, amit a hazai talajba át lehet ültetni.

A törvényjavaslat egész rendszerének beható ismertetése természetesen kívül esik tanulmányunk keretén. Néhány fontos vonást azonban ki kell emelnünk belőle, igazolandó, hogy mennyire messzemenő gondossággal igyekezett a törvényjavaslat az *igazi* ipartörvény megalkotására. Az iparüzés fogalma alá a kézműiparon, kereskedelmen stb. kívül elsősorban a gyáripart sorolta a törvényjavaslat.¹⁾ Az iparok osztályozásában hű maradt a második ipartörvényhez ; a javaslat szintén a) szabad iparokat, b) képesítéshez kötött iparokat, c) engedélyhez kötött iparokat és végül d) telepengedélyhez kötött iparokat különböztetett meg. Az iparszabadság elvén nem esett változás a javaslatban sem, mely behatóan rendezte az elhalt iparos özvegyének vagy árváinak iparüzési jogát. A képesítéshez kötött iparok névsorát a javaslat bőven kiegészítette, de azt a fontos intézkedést is tartalmazta, hogy az, aki két vagy több olyan iparágat akar üzni, melyeknek gyakorlása képesítés kimutatásához van kötve, kvalifikációját minden egyes iparágra nézve külön köteles kimutatni. Ennyiben tehát az iparostársadalomnak régi kívánságát méltányolta a javaslat.²⁾ A későbbi törvényhozást érdekelte az az intézkedés, hogy a gyáros, aki gyárüzemében, vagy azzal kapcsolatban kizárólag a gyárüzem céljára valamely képesítéshez kötött iparágat üz, ez iparág üzéséhez nem köteles képesítést kimutatni, csak akkor, ha az iparágban tanoncokat is alkalmaz.

A képesítés alapelve azt jelentette a javaslat szerint, hogy az iparosnak, mint tanulónak, a szóbanforgó iparágat ki kellendett tanulnia s egyben a munkakönyvvvel igazolnia hogy az illető iparban mint segéd, szakbavágó műhelyben, vagy ugyanolyan ipart üző gyárüzemben legalább három évig (tanoncbizonyítvány hiányában pedig öt esztendeig) foglalkozott. Az ilyen képesítésű egyén azonban foglalkozásának megnevezésénél csak az »iparos« szót használhatta volna és iparostanoncot nem tarthatott üzemében. Magasabbrendű képesítést alapozott meg a javaslat értelmében a mestervizsga, melynek megejtésére minden ipartestületnél mestervizsgálóbizottságot kellett volna

¹⁾ L. az 1. §-t.

²⁾ L. a 21. §-t. Látjuk majd alább, hogy az 1922. évi ipartörvénynovellának is ez volt a sarkalatos elve.

alakítani.¹⁾ Az engedélyhez kötött iparokat ugyanolyan indokolással állapította meg a javaslat, mint a régebbi ipartörvény; az ilyen iparokat egyenként fel is sorolta. Ugyanezt tette a telepengedélyhez kötött iparok hosszú sorával, melyek közé már az öt lóerőnél nagyobb munkaképességű motorral működő, vagy gőzkazánt használó ipartelepeket is odasorolta. Külön szakasza vonatkozott a javaslatnak ²⁾ a házi- és vándoriparra, a vándoripar engedélyrendszerét is kiépítve. A javaslatnak az iparüzés bejelentésére és a telepengedélyezésre vonatkozó részei tanulmányunkat kevésbbé érdeklik. Az ipar gyakorlására, az üzlethelyiségekre, a fióküzletekre és a cégekre vonatkozó szakaszok szintén nem.

Az engedélyhez kötött iparok gyakorlására vonatkozó szabályok közül azt emeljük ki, hogy ezek a szakaszok csomó foglalkozásnál pontosan körülírták azt, hogy mire terjedhet ezeknek az iparoknak munkaköre, azaz miféle munkát vállalhatnak azok az iparosok, akik engedély alapján űzik az iparukat. Az engedélyhez *nem* kötött iparok számára is különleges rendelkezések tétettek a javaslatban. A vásározást, az iparosságnak ezt a régi kérdését csakúgy gondosan szabályozta a javaslat; ép így a megrendelések gyűjtését s a végeladásokat és az árveréseket. Az iparüzési jog megszűnésére és elvonására vonatkozó szabályok közül érvényben maradt volna az a régi intézkedés, hogy iparüzési jogától, — míg a törvény másképp nem intézkedik, — sem bírói ítélettel, sem közigazgatási határozattal senkit nem lehet megfosztani. Bizonyos kivételeket azonban a javaslat maga is statuált.

A javaslat második címe az iparoktatás ügyét kívánta rendezni. Ötféle típusát állapította meg az iparoktatási intézményeknek.³⁾ a) Az iparos- és kereskedőtanonciskolát; vagy ezek helyett, az ismétlőiskolákban, esetleg a gazdasági népiskolákban szervezett ipari szakosztályokat. b) A kézművesiskolákat. c) Az ipari szakiskolákat. d) A felsőipariskolákat. e) Az egyes iparágak, vagy iparcsoportok elméleti és gyakorlati ismereteinek tanítására rendezett ipari tanfolyamokat. Tanonciskolát minden olyan községben kellett volna létesíteni, ahol az ugyanolyan nemű iparostanulók és iskolaköteles fiatal munkások együttes létszáma eléri az ötvenet. Ötven ugyanolyan nemű s ugyanabban az iparcsoportban dolgozó iparostanuló és fiatal munkás részére a tanonciskolákban külön szakirányú oktatást kellendett nyújtani. A tanonciskolák felállítása és fenntartása a község köteleessége maradt, felállíthatott volna azonban az állam és az ipartestületek is ilyeneket. A fenntartási költségek egynegyedrészt a javaslat szerint a község vagy ipartestület államsegély formájában kapta volna, sőt szakirányú iskola esetén a költség felerészéig terjedhetett az államsegély. A tanonciskolában az oktatási

¹⁾ Mindmegannyi intézkedés, mely azután az ipartörvény novellájában életre kelt.

²⁾ L. VI. fejezet 88—117. §§-ait.

³⁾ L. a 232. §-t.

idő megállapítása az elsőfokú iparhatóság kötelessége lett volna; az oktatásnak reggel 7 óra és este 7 óra között kellett lebonyolódni. A tanonciskolák személyzetéről is gondoskodik a javaslat; az iparoktatási főigazgató hármas jelölése alapján a tanonciskolai felügyelőbizottság választja azt. Az állami, községi, polgári vagy népiskolai tanítókra nézve ez a választás kötelező.

A kézművesiskolák a csekélyebb elméleti képzettséget igénylő iparágak úzéséhez szükséges gyakorlati ismeretek és ügyességek elsajátítására alakítottak,¹⁾ viszont az ipari szakiskolák célja az lett volna, hogy valamely iparág egész köréből a kézműiparos igényeinek megfelelő képzettséget nyújtsanak. A felső ipariskolákat a javaslat a főgimnáziumokkal, főreáliskolákkal egyenrangú intézetekké öhajtotta fejleszteni, melyek érettségi bizonyítványai alapján az ifjak a műegyetemre is beiratkozhatnak rendes hallgatók gyanánt. Ipari tanfolyamokat végül minden egyes községben kellett volna létesíteni, ahol az egyes évfolyamok látogatására legalább 25 résztvevő (iparos, vagy alkalmazott) jelentkezik. Az ipari és kereskedelmi oktatást érintő ügyekre véleményező testületként az Országos Ipar- és Kereskedelmi Oktatási Tanácsot kívánta megalakítani a javaslat.

A törvényjavaslat harmadik címe a munkásvédelem ügyének rendezését szolgálta. Ez volt a javaslat legnagyobb fejezete, mely a munkaviszony; a munkaidő; az egészség és a testi épség védelme; a munkaközvetítés és végül a munkabeszüntetés és kizárás, továbbá a békéltetés és bíraskodás ügyét szabályozta. Ezeknek a szakaszoknak²⁾ vázolását tanulmányunkból szintén kihagyhatjuk. Inkább csak azokkal a szakaszokkal foglalkozunk még röviden, amelyek az ipari és kereskedelmi testületekre vonatkoznak. A javaslat 604. §-a kimondta azt, hogy aki a törvény hatálya alá eső valamely foglalkozást önállóan űz, a javaslat értelmében szervezendő testületek kötelékébe tartozik. A javaslat háromféle testületet különböztet meg, szemben a korábbi törvényekkel: az ipartestületeket; a kereskedelmi testületeket és a vegyes testületeket.³⁾ A javaslat azt az elvet deklarálja, hogy ipartestületet és kereskedelmi testületet minden törvényhatósági joggal felruházott, vagy rendezett tanácsú város, úgyszintén *minden járás területén* kell alakítani. Ha valamely rendezett tanácsú város vagy járás területén nem volna mód (az iparosok és kereskedők számának elégtelensége miatt) életképes testületeket alkotni, a kereskedelemügyi miniszter az illetékes törvényhatóság, valamint a kereskedelmi és iparkamara meghallgatása után rendelkeznie arra vonatkozólag, hogy a vármegye területén belül több városra vagy járásra illetékes közös ipartestület, vagy kereskedelmi testület, vagy az iparosok és kereskedők számára vegyes ipari és kereskedelmi testület

¹⁾ L. a 241. §-t.

²⁾ L. a 257—603. §§-t.

³⁾ Ezt a megkülönböztetést a magunk részéről rendkívül fontosnak tartjuk. A kézművesiparosság sok mozgalma eszmei támogatást kapott volna ezzel.

alakíttassék. A kereskedelmi testületre és a járási testületekre vonatkozó az a jogszabály, hogy több járásra illetékes testületek alakulnak, szintén merőben új lett volna a magyar iparjogban. Oly községekben továbbá, ahol az ipartestülethez, vagy kereskedelmi testülethez tartozó önálló iparúzők száma a százat meghaladja, az illető község területére kiterjedő hatáskörrel külön ipartestületet, illetve kereskedelmi testületet, oly községekben pedig, amelyekben legalább 150 kereskedő vagy iparos van, vegyes ipari és kereskedelmi testületet lehet alakítani, sőt e célra a vármegye területén több község is egyesülhet. Mind e rendelkezésekkel a javaslat azt kívánta elérni, hogy a kereskedelmi és az ipartestületek életképesek legyenek. A községeknél éppenséggel csak úgy adott módot az ipari vagy kereskedelmi testületek alakítására, amennyiben az érdekelt egyének hozzájárulási képessége elegendő biztosítékát nyújtja a testületek törvényszerű munkájának.

A javaslat Budapestre nézve ¹⁾ azt az elvet deklarálta, hogy minden ipar-, illetve kereskedelmi ág részére, melyhez legalább 100 önálló iparos, illetve kereskedő tartozik, külön ipartestületet, illetve kereskedelmi testületet kell szervezni. A rokoniparokhoz vagy kereskedelmi ágakhoz tartozó iparosok (kereskedők) számára, ha külön-külön kívánja azt az iparosok (kereskedők) kétharmada, közös ipartestületeket, illetve kereskedelmi testületeket is lehet alakítani.

Szépen szabályozza a javaslat 619. §-a a testületek feladatát. *Tagjaik közszellemének, általános üzleti és szakbeli tisztességének, szakképzettségének és munkabuzgalmának, továbbá általános gazdasági érdekeinek fejlesztése és előmozdítása; szövetkezetek létesítésének kezdeményezése és előmozdítása, a törvény korlátaín belül az ipari tan- és munkaviszony rendezésének, valamint az ipari oktatásnak előmozdítása; tagjai jogbiztonságát és jólétét előmozdító intézmények kezdeményezése, támogatása és létesítése; a törvény által reá nézve kötelezően előírt közigazgatási teendők ellátása; az iparosok nyugdíjbiztosítási ügyének szervezése, végül a gondozására bízott érdekeknek a hatóságok előtt, továbbá más testületekkel és magánfelekkel szemben való képviselése.*

Az ipartestület tagjának nyilvánított a javaslat mindenkit (foglalkozásának terjedelmére való tekintet nélkül), aki az ipartestület illetékességére nézve megállapított területen az e javaslat rendelkezései alá eső valamely ipari foglalkozást önállóan üz, amennyiben foglalkozásának természeténél fogva nem a kereskedelmi testületnek tagja. A javaslat megengedte azt is, hogy önként beléphetnek a testületekbe a háziiparosok és egyéb foglalkozási kategóriák. Nem lett volna akadály annak sem, hogy egy személy több testületnek is tagja legyen.

A javaslat a testületek működését is szabályozta. 641. §-a szerint a testület a tagjai és ezek alkalmazottai között a munkaviszonyból eredő

¹⁾ L. a 613. §-t.

vitás kérdések elintézésébe nem folyhat be. Minden testületben az ugyanazon vagy rokonszakmákat űző tagok számának *szakosztályokat* kellett volna alakítani, melyek feladata a javaslat szerint: *a) a testületet, mint jogi személyt vagy a testületek egyetemét érdeklő ügyekben a testület részére annak felhívása folytán, vagy saját kezdeményezéséből véleményt nyilvánítani vagy javaslatokat tenni; b) a testületnek csak az illető szakosztály tagjait érintő feladatait ellátni és ilyen ügyeiben határozni; c) a testület önkormányzati szerveinek tagjait a szakosztályra eső számarányban saját kebeléből megválasztani.*¹⁾ A testületek ügyeit, ha a törvény vagy az alapszabályok nem tartják fenn a közgyűlésnek vagy a szakosztályoknak: *az előjáróság intézi s minden testületnél a testületi ügyek elintézése vagy az intézés előkészítése céljából és a testületi iroda vezetésére tisztviselői állást kell rendszeresíteni.*²⁾ Oly testületeknél pedig, melyeknek legalább 1000 tagjuk van, a vezetőállásokra csak hazai főiskolai oklevelet szerzett egyéneket lehet megválasztani. A javaslat a kisebb testületeknél is megállapította a vezető, valamint egyéb tisztviselők kvalifikációját s az ipartestületi állások elnyerőitől külön szakvizsga letételét is kívánta.

Nagyfontosságú volt a javaslat 678. §-a, mely szerint a kereskedelmi és iparkamarák az ipart, illetve kereskedelmet érintő általános vagy közös érdekű kérdések tárgyalása végett a területükön működő ipartestületekkel, illetve kereskedelmi testületekkel vagy vegyes ipartestületekkel negyedévenként *testületi értekezletet* kötelesek tartani, melynek tárgyait az előbb említett kamara jelöli ki s melynek jegyzőkönyvét be kell mutatni a kereskedelemügyi miniszternek.

A törvényjavaslat egyik rövid fejezete³⁾ az ipari nyilvántartás ügyét tárgyalta. E nyilvántartások vezetésének főcélja az volt, hogy adataikat a pénzügyi igazgatás céljaira lehessen felhasználni. Merőben új része volt a javaslatnak az ipari és kereskedelmi *egyesületekre* vonatkozó fejezet.⁴⁾ A javaslat 682. §-a szerint a törvény rendelkezései alá tartozó iparosoknak, kereskedőknek és az ilyen alkalmazottaknak a tagok gazdasági érdekeit szolgáló állandó egyesülései a törvény rendelkezései alá tartoznak. Az önálló iparosoknak és kereskedőknek és az alkalmazottaknak szabad egyesülési joguk van, — de csak a törvény alapján alakult egyesületeiknek. Az egyesületek célja a tagok általános gazdasági érdekeinek előmozdítása; de tagjaik segélyezése is lehet. Az egyesületek tagjaikra nézve (azok munkaviszonyát illetőleg és a munkaviszony általános feltételei tekintetében) csak közgyű-

¹⁾ L. a 652. §-t.

²⁾ L. a 661. §-t. Az ipartestületi tisztviselőkre vonatkozó bölcs intézkedést tehát a javaslat már tartalmazta.

³⁾ L. a 679—681. §§-t.

⁴⁾ L. a 682—729. §§-t.

lési határozattal köthetnek szerződéseket.¹⁾ A munkaadó- és munkásegyletek által a munkaviszony általános feltételei iránt ²⁾ szerződést csak meghatározott időre lehet kötni, a szerződő egyesületek pedig azt csupán közgyűlési határozattal mondhatják fel. A határozatképes közgyűlés szabályait nagyon szigorúan írta körül a javaslat. A munka általános feltételei iránt kötött szerződés megszegéseért kártérítést szabott meg.

A törvény alapján létesült egyesületeket a javaslat (alapszabályaik és egyéb törvényes szabályok megtartásának ellenőrzése céljából ³⁾ hatósági felügyelet alá kívánta helyezni. Elsőfokon a kis- és nagyközségekben a járási főszolgabíró; a rendezett tanácsú és a törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőrkapitány; Budapest székesfővárosban pedig a kerületi előljáróság lett volna a hatóság. Másodfokon a vármegyékben az alispán, Budapest székesfővárosban és a törvényhatósági jogú városokban a város tanácsa. Harmadfokon a kereskedelemügyi miniszter.

Szintén merőben új és a magyar jogrendben ismeretlen intézményt kívánt beiktatni a javaslat 35.⁴⁾ és 36.⁵⁾ fejezete az ipari életbe. Az előbbi a munkaügyi választmányokról, az utóbbi a munkáskamarákról szólt. Minden ipartestület (illetőleg kereskedelmi vagy vegyes testület) mellé a testület székhelyén és annak területére kiterjedő működési körrel — a munkaügyre vonatkozó törvények és rendeletek végrehajtásánál való közreműködés céljából — *testületi munkaügyi választmányt* kellett alakítani.⁶⁾ Budapesten az összes ipartestületek, illetve kereskedelmi testületek mellé *egy-egy* munkaügyi választmányt. Ezeknek a választmányoknak kellett volna véleményt nyilvánítni a testületek számára és ellenőrizniök a testületeket azokban a kérdésekben, melyekben a törvény alapján az alkalmazottakat illetőleg iparhatóságként járnak el. A választmányok leendettek hivatottak arra, hogy az iparfelügyelőknek és minden más hatóságnak véleményt nyújtsanak azokban az ügyekben, melyekben az alkalmazottak testi épségét, egészségét, munkaviszonyát és előmenetelét illetőleg törvényszerű hatáskörükben eljárnak; közre kellett volna működni az iparfelügyelők által foganatosítandó üzlet-, műhely-, telep- és gyárvizsgálatoknál; s végül ellenőrizni kellett volna az alkalmazottak számára létesített segélyző-, oktató-, képzőintézményeket. *A munkaügyi választmányokat tehát a törvényjavaslat az ipartestületi élet egyik elsőrendűen fontos tényezőjévé avatta volna, annyiban is korszerű vonást adván a választmány működésének, hogy tagjait paritásos alapon a munkaadók, másfelől a munkások közül választották volna.*

¹⁾ L. a 705. §-t.

²⁾ L. a 706. §-t.

³⁾ L. a 720. §-t.

⁴⁾ L. a 730—741. §§-t.

⁵⁾ L. a 742—753. §§-t.

⁶⁾ L. a 730. §-t.

Messzemenő szociálpolitikai intézmény volt a javaslat intenciója szerint a *munkáskamarák intézménye*. Minden kereskedelmi és iparkamara székhelyén, az ipari munkásviszonyok fejlesztése és támogatása céljából, munkáskamarát kellett a javaslat 742. §-a szerint szervezni. A kamarák kötelessége az lett volna, hogy kerületükben az ipari és kereskedelmi munkásviszonyokat figyelemmel kísérik, ezekre vonatkozólag a kereskedelemügyi miniszternek és a hatóságoknak véleményt nyilvánítsanak és javaslatokat tegyenek, a munkásügy állásáról statisztikai adatokat gyűjtsenek stb. A munkáskamarák két osztályból állottak volna: az ipari és kereskedelmi alkalmazottak osztályából, mindkettő az alkalmazottak különböző csoportjai szerint való tagozódással. A munkáskamarák tagjai (a terv szerint) bel- és kültagok. A beltagokat a testületek előre megállapított számban saját kebelükből választják. A munkáskamarák közvetlen hatósága a kereskedelemügyi miniszter.

Az *ipari szövetkezetek* ügye¹⁾ is belekerült a törvényjavaslatba. A javaslat azt az elvet állapította meg, hogy a kereskedelmi miniszter a kisiparosok anyagbeszerző-, termelő-, raktár- és árusító-, valamint minden más, a kisipar fejlődésének előmozdítására alkalmas szövetkezeteinek alakítását miniszteri biztosok útján segíti elő s e biztosok feladata kipuhatolni a szövetkezetek alakítására alkalmas feltételeket és módokat; a szövetkezetek alakításánál közreműködni stb. Egyéb segítség: kamatmentes kölcsön és államsegély.

Egészen új része volt végül az ipartörvényjavaslatnak az *ipari bírósádkodásra* vonatkozó ötödik cím. A javaslat 760. §-a a törvény szerint szervezett ipari, illetőleg kereskedelmi bíróságok hatáskörébe utalta (és a vitás perbeli kérdés tárgyának értékre való tekintet nélkül ezek által rendelte eldönteni) azokat a magánjogi vitás kérdéseket, melyek a törvény rendelkezései alá tartozó munkaadók és azok alkalmazottai között a munkaviszony vagy tanviszony megkezdéséből, folytatásából vagy megszűnéséből jönnek létre stb.

A törvényjavaslatban felsorolt ügyekre nézve az ipari és kereskedelmi bíróságok hatásköre *kizárólagos*. Az ipari bíróság kötelessége — ülnökei a bíróság illetékességi területén működő testülethez tartozó munkaadók és az ezeknél alkalmazott munkások választottaiból állnak — elsősorban a vitás ügy békés elintézésnek megkísérlése. A kiegyenlítés szelleme jellemzi azt a szakaszt is, mely szerint a felek a peres ügy egész tárgyára vagy egyes részére nézve egyezséget köthetnek és azt tárgyaláson kívül az ipari bíróság elnöke előtt is meg lehet kötni. Olyan vitás ügyekben, melyekben a per tárgyának értéke 100 koronánál nem több, a bíróság által hozott határozatok és ítéletek ellen jogorvoslatnak nem is lett volna helye, egyébként pedig a fellebbezésre a polgári perrendtartás szabályai maradván irányadók.

¹⁾ L. a 754—759. §§-t.

A javaslat utolsó, hatodik, címe a büntetőhatározatokat és vegyes intézkedéseket tartalmazza. Ezekkel tanulmányunkban szintén nem kell foglalkoznunk.

Az új ipartörvénytervezetet 1909-ben egy hónapon át tárgyalták s meg is beszélték a képesítésre, valamint az építőiparra vonatkozó rendelkezéseket.¹⁾ A közben kitört politikai válság azonban hosszú időre elodázta ennek az annyira fontos törvénynek érdemi tárgyalását.

β) A gazdasági helyzet alakulása 1909 után.

Egyébként az 1909. év gazdasági helyzetét ellentétes hatások alakították ki. A gabonatermés szűkebb voltáért, melyről fentebb már szóltunk, a rendkívül magas gabonaárak kárpótlást nyújtottak. Az iparban is bizonyos kedvezőbb jelenségek mutatkoztak.²⁾ Ha nem is általánosságban, de az építőiparban például akkora konjunktúra tört ki, melynek mása tíz évre visszamenőleg sem volt. Egyéb iparágak helyzete is *legalább* nem rosszabbodott, ha nem is javult. Másoké *legalább* kielégítő volt.

Az *épület- és műlakatosság* tagjai ³⁾ például ebben az évben is felszólaltak az ellen, hogy az állami és városi építkezéseknél mindig a legalacsonyabb árajánlatot fogadják el. A drágább munka értékesebb munkát is jelentene. Módot kellene nyújtani az iparosnak, hogy a lehető legszebb és legjobb munka kivételére kapjon megbízást, így nevelendő fel az új generációt is. Különben a jövőben nem lesz iparos, aki jó és szép munkát tudna végezni. A *tímárkisiiparban* sikerült számos tímárkisüzemet chrómos bőrök előállítására rávenni; ami az efajta bőrök behozatalát idővel feleslegessé teszi. A tímáriparnak azonban még mindig tanonchiánnyal kellett küzdenie.

A *férfiruhaneműek* fenyegető importjával szemben azt a megállapítást tették az érdekelt szakkörök,⁴⁾ hogy a nagy behozatali roham nem fog addig megszűnni, míg a ruhaneműek tömegtermelési cikkei nem tudja a magyar ipar olcsón és jóminőségben előállítani. A morvaországi Prossnitz környékén 2000-nél jóval több szabóiparos saját házában lakik és legalább annyi földje van, hogy az élelmiszereket maga termeli háztartása számára. Alacsony munkabérek mellett is több időt szentelhet így az iparos termékei előállítására, mint a budapesti, aki drága házbért fizet és minden élelmiszerét bevásárolni kényszerül. A budapesti ipar érdekében állana, hogy a fővárosi nagyobb férfiruhakonfekciósok ne küldjék konfekcionálás céljára ruháikat Ausztriába.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1909. évi jelentésének 13—14. lapját.

²⁾ L. u. a. jelentés 7—8. lapját.

³⁾ L. u. a. jelentés 151. lapját.

⁴⁾ L. u. a. jelentés 184—185. lapját.

Az 1910. év végre Magyarországon is meghozta az évek óta várt javulást a gazdasági helyzetben.¹⁾ Sőt a gazdasági életnek számos pontján hatalmas fellendülés következett be. Ennek a gazdasági fellendülésnek árnyékában azonban most is nagyon kedvezőtlen vonások húzódtak meg. A kamara jelentése országos csapásnak mondta a városok, főként Budapest népességét egyre inkább sujtó drágaságot, amely a legszükségesebb élelmiszerek árát immár elviselhetetlen magasságra verte fel. A kamara szerint ez a drágaság egyfelől arra készítette a városi lakosságot, hogy lefokozza az igényeit s így kevesebb ipari cikket vásároljon. A drágaság az ipart azért sujtotta, mert a drágaságot kiélezte a munkabérek folytonos emelkedése. Az ipar kétágú olló közé került s pozíciójában gyengült. Ezért volt szinte megváltás az ipar számára is az 1910. évi kedvezőbb konjunktúra. Az építőiparban pillanatnyilag nagy fellendülés mutatkozott.²⁾ De más iparok is élvezték a gazdasági konjunktúra hatását. Az ipar támogatását a kormány is mindinkább felkarolta. Az 1910. évi költségvetés iparfejlesztési célra egymillió koronával többet irányzott elő, mint egy évvel előbb. Az 1910. év a kisipar támogatásában félig-meddig fordulat előkészítőjének látszott. A kormány a kisipar állami támogatását és segítségét rendszeres, gyakorlati alapon nyugvó módszerekkel óhajtotta biztosítani, a hazai kereskedelmi és iparkamarák közreműködését is igénybevéve. (Tízévi tengődés után 1910-ben a bútoriparban is élénk fejlődés mutatkozott.³⁾ Különösen a finomabb bútor előállításában. De itt is volt kifogásolni való. Míg sok esetben az iparosok országszerte szövetkezeti alapon adták el termékeiket, a bútorkereskedők osztrák árúkkal árasztották el az országot.)

*

Nem zárhatjuk le 1910-zel az évtized gazdasági viszonyainak vizsgálatát anélkül, hogy pár szóval ne számolnánk be arról a fejlődésről is, amely az ipari vállalatok számában és a segédszemélyzet tömegében mutatkozott 1900-tól 1910-ig. Az ipari vállalatok száma 1910-ben a népszámlálás szerint miként alakult? (Kimutatást lásd a 102. oldalon.)

Az ipari vállalatok száma Magyarországon 12·5%-kal szaporodott a század első évtizedében. Budapesten 12·1%-kal; a vidéken 12·5%-kal. *A vállalatok számának az a lázas szaporodása tehát, amely az 1890—1900. éveket jellemezte, egy csapásra megszűnt.* A szaporodás a multhoz képest egészen szerényméretű lett. Ennek a változásnak főképen az volt az oka, hogy a segéd nélkül, valamint egy vagy két segéddel dolgozó vállalatok száma

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1910. évi jelentésének 1. s következő lapját.

²⁾ L. u. a. jelentés 8., továbbá 233—234. lapjait.

³⁾ L. u. a. jelentés 147. és 148. lapját.

6. tábla. Az ipari vállalatok megoszlása a vállalatok nagysága szerint 1910-ben.¹⁾

Megnevezés	Segéd nélkül	1	2	3—5	6—10	11—20	20-nál több	1—5	5-nél több
		s e g é d d e l							
		d o l g o z ó v á l l a l a t o k							
a) Száma.									
Magyarország	295.436	89.144	41.550	36.033	10.301	4.256	3.749	166.727	18.306
Budapest	18.545	5.192	3.433	4.524	2.095	1.236	1.296	13.149	4.627
Vidék	276.891	83.952	38.117	31.509	8.306	3.020	2.453	153.578	13.679
b) Szaporodása százalékban. (1900-tól 1910-ig.)									
Magyarország	8·4	11·4	17·1	29·3	56·9	72·5	82·9	16·3	65·2
Budapest	3·9	13·9	38·1	41·7	56·8	75·0	108·2	26·1	73·6
Vidék	9·3	11·2	16·2	27·7	57·0	71·5	71·8	15·5	62·6

csak lassan gyarapodott a tíz év leforgása alatt Budapesten; a segédnélküli vállalatok száma éppenséggel csökkent. Az egész évtized jó kétharmadrészában a kedvezőtlen gazdasági viszonyok nem voltak alkalmas élesztői az ipari vállalatok szaporodási mozgalmának. Viszont az évtized végén mutatkozó konjunktúra nyilván a több munkást foglalkoztató vállalatok számát növelte erősebben. Azok a számok, melyek ilyenformán a vállalatoknak a segédlétszám nagysága szerint való szaporodását jelzik, annak a bizonyosságai, *hogy a kis vállalatok végső eredményben sokkal inkább érezhették a válság hatását és sokkal kevésbé tudták kihasználni a konjunktúra előnyeit az évtized végén, semmint a nagyobb vállalatok.*

A vállalatok segédszemélyzete Magyarországon 1900-tól 1910-ig 52·3%-kal szaporodott, Budapesten 72·4%-kal; a vidéken 47·1%-kal. 1910-ben Budapesten 190.717, vidéken 640.950, egész Magyarországon pedig 831.667 fő volt az iparosmunkásság száma. A segédet tartó vállalatok segédszemélyzetének tömege a vállalatok nagysága szerint így csoportosult:

7. tábla. Az ipari vállalatok a segédszemélyzet nagysága szerint 1910-ben.

Megnevezés	1	2	3—5	6—10	11—20	20-nál több	1--5	5-nél több
	segéddei dolgozó vállalatok segédszemélyzete							
	a) Abszolút számok.							
Magyarország	89.144	83.100	130.126	75.631	60.727	392.939	302.370	529.297
Budapest	5.192	6.866	16.805	15.745	17.751	128.358	28.863	161.854
Vidék	83.952	76.234	113.321	59.886	42.976	264.581	273.507	367.443
b) A szaporodás százaléka.								
Magyarország	11·3	17·1	30·6	57·2	72·1	85·2	20·6	79·1
Budapest	13·9	28·1	41·7	56·8	73·4	87·3	32·5	82·3
Vidék	11·2	16·2	29·1	57·3	71·5	84·2	19·5	77·7

¹⁾ Az adatok forrása Budapest népességének fejlődéséről írott, többször említett munkám I. kötete.

A vállalatok segédszemélyzetének szaporodása a kisipari vállalatok körében meglehetősen szerény volt. Csak körülbelül egyharmadrésszel emelkedett Budapesten e vállalatok segédszemélyzetének létszáma, — a közép- és nagyipari vállalatok segédszemélyzetének szaporodási arányszáma csaknem háromszor akkora volt.

Ezek a számok is azt mutatják, hogy a világháborút megelőző évtizedek folyamán Magyarország közgazdasági életében tipikusan jelentkezett az a fejlődés, mely a kis- és kézművesipari vállalatok jelentőségét mindinkább a nagyipari vállalatok mögé szorította.

A gazdasági élet 1911-ben is¹⁾ zavartalan lett volna, de a középosztályt és a gyárimunkások tömegét továbbra is sújtotta az élet drágasága, leginkább a húsdrágaság, amelyet a hazai termelés elégtelensége idézett elő. Ettől függetlenül azonban az ipar helyzete 1910-el szemben kedvezőbbé vált. A mezőgazdaság többtermelése — mennyiség és érték szempontjából is — növelte a fogyasztást és számos iparág termelését is. Némely iparban (például a pamutiparban) a nyersanyag olcsóbbodása javította a helyzetet. Szerencsés jelenség volt, hogy az ipar közterheinek az új adótörvények miatt várt növekedését az adótörvények életbeléptetésének elhalasztása egyelőre elhárította.

Számos kedvező momentum mutatkozott sajátlagosan a kisipari termelés terén. A kisiparosságot 90.000 korona értékű munkagép adományozása által támogatták, 95.000 koronával pedig olcsóbb anyagbeszerzés révén. Az ipari szövetkezetek számottevő pénzsegítséget kaptak. Az állami támogatás haszna nagy volt a timáriparban,²⁾ az állami segítséggel létesült közgépműhelyek nélkül sok timárüzem megszűnt volna.

Hieronymyi Károly kereskedelemügyi miniszter szakértekezletet hívott össze avégből, hogy a kisipari gép- és pénzsegélyezés helyes reformját megvitassák. Az országos kamarai gyűlés úgy vélte, hogy a legcélszerűbb továbbra is kézműiparosoknak gépekkel vagy pénzzel való támogatása; kívánatos volna azonban, ha az igények elbírálásánál a kamarák is meghallgattassanak. A kamara nem volt barátja az ingyenes gépadományozásnak. E helyett olyan rendszer megalkotását tartotta szükségesnek, amely a legszegényebb iparosnak is lehetővé teszi a szükséges gépek beszerzését. Javasolta olyan kis- és kézműipari fejlesztési szervezet kiépítését, amely gondoskodik a gépek beszerzéséről, az iparos műhelyében való felszereléséről és üzembehelyezéséről; a gépek vételárának kifizetése pedig könnyen (15 éves amortizációval is) történhetné.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1911. évi jelentésének 1. és köv. lapjait.

²⁾ L. u. a. jelentés 159. lapját.

Az 1912. esztendő,¹⁾ külpolitikai nehézségei és nehéz pénzvviszonyai miatt, Magyarország közgazdasági életében is fájó nyomokat hagyott. Az év vége felé szinte megállt a fejlődés, sőt a piac megrázkódtatásokat is szenvedett. Szerencsére azonban ezek a momentumok tényleg csak az év vége felé éreztették hatásukat. Az év nagyobbik részében a gazdasági viszonyok továbbra is az 1911. évi konjunktúra hatását érezték. A mezőgazdaság helyzete éppenséggel jól alakult. Az építőiparon és textiliparon kívül számos más iparban is szembeötlő fejlődés mutatkozott. A fogyasztás emelkedett, noha most is hallatszottak a régi panaszok: különösen az árak közötti diszparitás miatt, minek folytán az ipari munka haszna rendkívül megcsökkent. A kormány gondoskodása a kis- és kézműiparosságról nem szűnt meg. Az 1912. évvel lezárt évtizedben²⁾ főleg ipartestületek, iskolák részére összesen 4·4 millió korona értékű gépeket adományoztak. A szövetkezeteket 1·82 millió koronával pénzbelileg segítették. Szó volt arról, hogy ügyes, de kellő tőke hiányában rossz helyzetben levő kisiparosok, esetleg az O. K. H.-tól, bizonyos feltételek mellett, az állami támogatás reményében törlesztéses kölcsönt is kaphassanak. Újra említik azonban az iparnak azt a régi akadályát,³⁾ hogy a hazai iparpártolás még mindig sok kívánni valót hagy hátra. A közszállításokból mégis mind több és több részt vállalt a hazai ipar, bár, mint alább látjuk, panaszok azért maradtak.

Az épület- és műlakatosság ez év első felében bőséges munkaalkalmakat talált, az év vége felé azonban az építkezések ellanyhulásával foglalkoztatása ugyancsak csökkent; ez ipar nyilvánvaló hanyatlásnak is indult. A munkások egyre a munkabérek emelését követelték; a nyersanyagokat, segédanyagokat beszerezni nehezebb volt, stb. A kész munkák árát pedig a verseny nyomta le. Közhatóságok, belföldi pénzintézetek és részvénytársaságok gyakran mellőzték a magyar ipart. A külföldi vállalkozók gyakran adót sem fizetnek s így olcsóbb ajánlatokkal léphetnek fel. A budapesti sokszorosító iparnak a mindjobban elhatalmasodó vidéki verseny teremtett sokszor nem egészen fair konkurrenciát. A vidéki nyomdák versenytárgyalásokon 40—60%-kal olcsóbb ajánlatokkal léptek fel és a fővárosban is szereztek megrendelőket. A kisnyomdák száma Budapesten rohamosan szaporodott, ami csak a kiélezett versenynek adott tápot.

Az 1913. év⁴⁾ ismét kedvezőtlen volt. A Balkán-háború miatt támadt feszültség hatása tovább érződött a gazdasági életben. A termelés és fogyasztás

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1912. évi jelentésének 1. s következő lapjait.

²⁾ L. u. a. jelentés 21. lapját.

³⁾ L. u. a. jelentés 22. lapját.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1913. évi jelentésének 15. s következő lapjait.

között mind erősebb aránytalanság nyilvánult meg; nagy depresszió támadt. A munkabérek tovább drágultak; nem egy ipar kénytelen volt csökkenteni munkásságát, sok közép- és kisipari vállalat pedig meg is szűnt.¹⁾ A kamara kiemelte azt, hogy kisebb veszteségek értek különféle iparágakat, melyeknek kartellmegállapodásaik voltak. Azt a felfogást azonban, hogy az ipari kartell a válságok bekövetkezésének útját állja, vagy azoknak hatását enyhíti, az 1913. év tanulságai, a kamara szerint: nem erősítették meg, noha a kamara hangsúlyozta, hogy 1913-ban a magyar ipari termelés pénz-, hitel- és fogyasztási válsággal is küzdött. Nem kell csodálkoznunk azon, hogy ismét igen sűrűn emelkedtek fel hangok a kontárkodás ellen, különösen a nőiszabók, bádgosok és szerelők és a kőműves szakmabeliek körében.²⁾

A válság hatása alól az O. K. H. kötelékébe tartozó ipari szövetkezetek sem vonhatták ki magukat.³⁾ A szövetkezetek nem tudták behajtani követeléseiket, sem pedig termékeiket megfelelően értékesíteni s üzemüket csak úgy tarthatták fenn, hogy az O. K. H. jelentékeny hitelek engedélyezésével jött segítségükre. A kamara szerint mégis az a vélemény alakult ki, hogy az O. K. H. üzletköréből az átmeneti veszteségek ellenére sem szabad kiküszöbölni az ipari szövetkezeteket, mert ez katasztrófával járna a kisipar egészére nézve.

γ) Néhány szó az állami iparfejlesztési akcióról.

A most tárgyalt korszaknak fontos törvényalkotása volt a hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907. évi III. t.-c., mely három fejezetre oszlik. Tanulmányunkba szervesen beleillik e törvény főbb intézkedéseinek ismertetése. Az első a hazai iparnak nyújtandó kedvezményekről, a második a közszállításokról szól, a harmadik pedig a záró határozatokat foglalja magában. A kedvezmények a törvény értelmében elsősorban a gyári vállalatokat illetik meg. Feltéve, hogy olyan cikkeket állítanak elő, melyek a magyar szent korona országában gyárilag egyáltalán nem, vagy nem oly mértékben állíthatnak elő, hogy a fogyasztás jelentékenyebb részét fedeznék, — avagy általában oly iparcikkeket állítanak elő, amelyek gyártásának fokozását általános közgazdasági érdekek teszik kívánatossá.

Minderről a törvény 1. §-a intézkedik *s meglehetősen tág lehetőségeket nyit meg arra nézve, hogy mely gyári vállalatokat tekint a kormányzat olyan újonnan keletkező modern technikával berendezett gyáraknak, melyek részére a kedvezményeket engedélyezheti.*

A kedvezmények pedig éppenséggel nem csekély jelentőségűek. A gyárat fel lehet menteni a gyári üzem után járó állami egyenes adók, valamint az ezekhez kapcsolódó törvényhatósági és községi pótdadók és a kereskedelmi

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1913. évi jelentésének 24. lapját.

²⁾ L. u. a. jelentés 272—273. lapjait.

³⁾ L. u. a. jelentés 286—288. lapjait.

iparkamarai illeték alól. Mentessítést kaphatnak a gyárak számos kincstári és községi illeték, valamint az illeték egyenérték alól; részvénytársaságokká vagy szövetkezetekké való átalakulás alkalmával az okirati bélyeg és illeték alól; vámdíjmentességet élvezhetnek stb.

A kedvezményeket a gyárak abban az esetben is elnyerhetik, ha modern üzemi bővítéseket visznek keresztül. Sőt a nagyszámú *háziiparosok* rendszeres foglalkoztatására létesített vállalatok, az 1899. év óta keletkezett ipari közműhelytelepek, hajógyárak és csuzdák, valamint (végül) az *ipari és mezőgazdasági szövetkezetek* is bekapcsolódhatnak a kedvezmények élvezetébe, ha a törvény rendelkezése alá eső cikkeket állítanak elő.

A munkáslakások építésénél, továbbá a gyárak és ipartelepek építéséhez vagy megnagyobbításához szükséges építési anyagok, nemkülönben az utóbbiak berendezéséhez szükséges gépek és berendezési tárgyak az államvasutakon s az állami garanciát élvező vasutakon való szállításánál további — tarifális — kedvezményeket helyezett a törvény kilátásba. A törvénynek tanulmányunk szempontjából kiváltképpen nagyfontosságú 9. szakasza pedig, mellyel kapcsolatban alább is lesznek még mondanivalóink, azt is lehetővé teszi, hogy oly esetekben, midőn valamely iparvállalat létesítését, kibővítését vagy fenntartását általános közgazdasági érdekek teszik kívánatossá, a hazai ipartermelés fokozása vagy biztosítása céljából a kereskedelmi miniszter a tárca iparfejlesztési alapjának terhére *egyszer s mindenkorra, avagy több évre szóló államsegélyt engedélyezhet*.

E segélyezéssel kapcsolatban azonban a törvény azt az imperatív rendelkezést is magában foglalja, hogy *az iparfejlesztési hitel terhére a házi- és kisipart is megfelelően támogatni kell*. Míg tehát a tulajdonképpeni kedvezmények felsorolásánál a kisipar, a háziiparral együtt nem említetik a törvényben, a most említett törvényszakasz kifejezetten szól ennek támogatásáról is. A törvény szerint oly esetekben, midőn a segély összege 50.000 koronát meghalad — vagy amidőn állami részesedés esete forog fenn — (amiről szintén lehet szó a törvény 9. szakasza szerint), az engedélyezés előtt a kereskedelmi miniszternek az *országos ipartanács állandó bizottságát meg kell hallgatnia*.¹⁾

¹⁾ Az országos ipartanácsról az ugyancsak 1907. évi 44. t.-c. szól. A tanács a kereskedelmi kormánynak ipari, kereskedelmi és munkásügyi kérdésekben véleményező szerve. A tanács tagjai választottak, kinevezettek és hivatalból kirendeltek. Szervei: az állandó bizottság, az osztályok és a teljes ülés. Ebben a hármas tagozatában az országos ipartanács nagyon fontos hatáskört tölt be, amennyiben azokat az ügyeket tárgyalja, melyeket a törvény vagy a kereskedelmi miniszter eléje utal. Az előbbire éppen fentebb már láttunk példát. A kereskedelmi miniszternek pedig háromféle csoportba tartozó ügyeket is az ipartanács elé kell utalnia: a) az ipari, kereskedelmi és munkásügyekben a kereskedelmi miniszter megbízásából készített törvénytervezeteket, illetve javaslatokat; b) az ipari, kereskedelmi és munkásügyi törvények végrehajtásánál felmerülő és a kereskedelmi miniszter által eldöntendő általános érdekű kérdésekben az elvi állásfoglalások tervezeteit; c) ipari, kereskedelmi és munkásügyi érdekeket szolgáló fontosabb intézmények létesítésének tervezetét.

A törvény második fejezete, mint említettük, *a közszállításokról* szól, melyekről a kisiparosság panaszai révén e tanulmány során is már annyiszor említés történt. A közszállítások lényege tudvalevően az, amint ezt a törvény 13. §-a is kifejezi, hogy az állam, a törvényhatóságok, községek, az ezek által fenntartott vagy segélyezett intézetek és intézmények, valamint a közforgalomra berendezett hazai közlekedési vállalatok ipari szükségletei és munkálatai rendszerint a magyar korona országainak ipara révén fedezendőek s e szabály alól csak indokolt esetekben lehet felmentést adni. A törvénynek ez a szakasza nyújtott — és nyújtana ma is — módot arra, hogy a *kisipar is erőteljesen támogattassék a közszállításokban*, persze csak akkor, ha olyan organizációk építtetnének ki, melyek lehetővé teszik a különböző helyen dolgozó kisiparosoknak közös akciókba való szervezését.

Az 1907. évi III. t.-c.-ben lefektetett *segélyezési rendszerrel* kapcsolatban véljük leghelyesebbnek tanulmányunk anyagába beleilleszteni azoknak az adatoknak felvázolását, melyek az ipar érdekében és az ipar fejlesztésére hozott állami (s a költségvetésekbe foglalt) áldozatok mérvére vonatkoznak. Természetesen, ez adatok feldolgozásánál nem állunk meg az 1907. évnél, hanem a *legújabb időkig* bezárólag követjük nyomon fejlődésüket.

Az 1885. évi állami költségvetés 48.000 forintot (96.000 koronát) irányzott elő a házi és népipar fejlesztésére és az ipari tanműhelyek segélyezésére. Ezt az összeget az 1886. évi költségvetés változatlanul felvette, az 1887. évi költségvetés azonban jelentősen felemelte, — amennyiben a háziipar fejlesztésére, az ipari gyakorlati szakoktatásra és egyéb ipari célokra 98.000 forintot (196.000 koronát) vett fel. Ennek a szép lendületnek erejét azonban hamarosan megtörte az állam kedvezőtlen pénzügyi helyzete. A felemelt összegből 1888-ban már csak 48.070 forint (96.140 korona) maradt, — ez az összeg viszont 1889-ben sem változott. 1890-től kezdve azután egyre emelkedő az a dotáció, mely a költségvetésekben foglaltatik ipari és kereskedelmi célokra, amint az alábbi számokból látszik:

1890	75.000 forint	(150.000 korona)
1891	100.000	« (200.00 «)
1892	125.000	« (250.000 «)
1893	300.000	« (600.000 «)

Az utóbbi évben a költségvetés indokolása annak az igen helyes és bölcs álláspontnak a kifejezését tartalmazta, hogy a kisipar helyzetén első sorban a *szövetkezeti raktárak* ügyének előmozdítása s ezzel kapcsolatosan az iparosoknak *segédgépekkel* való ellátása, másrészt pedig *szakképzett iparosok* és *segédszemélyzet nevelése* által lehet legbiztosabban segíteni.

A magyar államnak az ipari és kereskedelmi érdekek istápolásával szemben mutatott áldozatkészségét ékesen bizonyította az, hogy 1894-ben a költségvetés már 450.000 forintot (900.000 koronát) irányzott elő ipari

és kereskedelmi célokra, még pedig ebből az oktatás céljaira 200.000 forintot, (400.000 koronát), az ipar és a kereskedelem fejlesztésére pedig 250.000 forintot, (500.000 koronát).

1895-től azután éppen az utóbbi költségvetési cél történetét kísérhetjük figyelemmel és utólag is megelégedéssel látjuk azt, hogy a következő években mindinkább nagyvonalúan robbant ki az állami költségvetés sorai közül az állam gondoskodásának mértéke. Jól mutatják ezt az alábbi számok, melyek bezárólag 1899-ig forint és korona értékben sorolják fel a vonatkozó költségvetési tételeket:

1895	280.000 forint	560.000 korona
1896	260.000 «	520.000 «
1897	310.000 «	620.000 «
1898	330.000 «	660.000 «
1899	480.000 «	960.000 «

1900-ban azután szinte ugrásszerűleg emelkedett az ipar és kereskedelem fejlesztésére szánt költségvetési keret. Ebben az évben t. i. 1,250.000 koronát irányoztak elő erre a célra, igen figyelemreméltó indokolás kíséretében. A költségvetést előterjesztő kereskedelemügyi miniszter kifejtette azt, hogy a *kisiparban a tömegtermelésre utalt iparágak üzőit tömöríteni kell; el kell látni azokat megfelelő munkaeszközökkel s ily módon a termelés egyöntetűségét, valamint technikai versenyképességét biztosítani; támogatni kell a mind-ehhez szükséges tőke, illetőleg olcsó hitel megszerezhetésében; a művészeti irányra utalt kisiparosságnak meg kell adni az ezen irányhoz szükséges képzést és a megfelelő segédeszközök könnyebb megszerezhetésében is kezére kell járni. Ime, rövid foglalatlanban az egész kisipari politika.*

A következő évek költségvetései egyre rohamosabb tempóban láttatják az állami iparfejlesztési akció kibontakozását. Az egyes évek költségvetéseinek előirányzatai t. i. a következők voltak:

1901	1,665.000 korona
1902	1,900.000 «
1903	2,300.000 «
1904	2,800.000 «

1904-ben a költségvetés indokolása újból érdekes refleksiókat fűzött az iparfejlesztési hitelösszeg előirányzásához. Az indokolás szerint *a házi-, a kézmű- és a gyáripar párhuzamosan és következetesen fejlesztendő Magyarországon.* A háziipar főképp szociális szempontból, — avégből, hogy az ország oly vidékein, ahol tömegek várnak foglalkoztatásra, melyeknek munkarejét sem a mezőgazdaság, sem a gyáripar nem tudja lekötni, *gyorsan és nagy arányokban lehessen a nép állandó munkával való ellátásáról gondoskodni.* A kézműiparra vonatkozólag a költségvetés indokolása azt fejtegette, — minek

különben tanulmányunk számos helyén szintén kifejezést adtunk, — hogy *annak a tekintélyes polgári elemnek, mely régebben városainkat alkotta, s még ma is azoknak számbelileg tekintélyes részét teszi, a megélhetését a változott termelési viszonyok között lehetővé kell tenni.*¹⁾

Az 1905. évről tudvalevőleg nem készült állami költségvetés. Az 1906. évben azután csupán 1,200.000 koronát irányoztak elő az állami költségvetésben az iparfejlesztés céljaira, — az indokolás szerint azért kevesebbet, minthogy a m. kir. államvasutak hálózatának kibővítéséről vasúti és más beruházásokról, valamint a szükséges költségek engedélyezéséről szóló 1904. évi 14. t.-c.-kel a törvényhozás²⁾ az *ipari alap* gyarapítására amúgy is 15,750.000 koronát bocsátott rendelkezésére s ebből az alapból fedeztettek azok a kiadások, melyek addig az iparfejlesztési hitelt terhelték.

1907-ben azonban már ismét 2,400.000 korona szerepelt iparfejlesztési célok címén a kereskedelemügyi minisztérium költségvetésében. Sőt ez az összeg a következő évben, 1908-ban, soha el nem ért magasságra : 5,000.000 koronára ugrott fel.

Az 1908. évi költségvetési törvényjavaslat figyelemreméltó indokolást is fűz a nagy emelkedéshez. Addig, amíg az 1907. évi III. t.-c. alapján meg-

¹⁾ Itt idézzük azt a rendkívül érdekes állásfoglalást, melyet Wernicke vall magáénak, midőn a középosztályon való segítség eszközeit tárgyalja a »Kapitalismus und Mittelstandspolitik« többször felhasznált kiváló munkájának 198. és következő lapjain. Wernicke szerint a középosztályon kétféleképpen van mód segíteni, — egyfelől az önségellyel, másrészt pedig mások részéről jövő támogatással. Az önségellynek ismét két módja van. Az egyéni, saját segítség és a kölcsönösségen alapuló segítség. A mások részéről való segítség azután többfelé esik szét : a kollektív jellegű segítség (a birodalom, állam vagy a község részéről nyújtott segítség) mellett lehet altruista, illetőleg karitatív jellegű, pl. jótékony adomány.

Az egyéni (vagy saját) segítségnek eszköze egyfelől a lelki és testi képzés, az általános műveltség, a kereskedelmi érzék fejlesztése, a művészi irányban való oktatás, amit jobbra a továbbképző és szakiskolák révén tudunk biztosítani. A határait az önségély ezen eszközeinek az egyén körülményei szabják meg rendszerint. Más módja az önségélynek a középosztályba tartozó egyén derék mivoltának, energiájának, szorgalmának és vállalkozó szellemének fejlesztése, aminek viszont a kereteit az egyén jelleme, hajlamai, miliője stb. szabja meg. Az egyéni önségély eszközeinek harmadik csoportjába a takarékoság, a tőkeképződés és a hitel tartoznak, — mértéküket az egyén rátermettségén kívül a rendelkezésre álló eszközök szabják meg.

A kölcsönös önségély lehet negatív vagy pozitív. Negatív abban az értelemben, hogy mások részéről jövő károsodások elháríttassanak ; erre a célra szolgálnak az ipari védőegyesületek. A pozitív önségély eszközeinek középpontjában pedig különösen a hitel-szövetkezetek állanak, továbbá a takarékegyesületek, iparegyesületek, innungok stb. A mások részéről jövő segítsénnél a kollektív jellegű segítséget Wernicke szintén kétféle tagolja, s negatív segítségen azt érti, hogy a középosztály az erősebb verseny-ellenfelekkel szemben — aminők a nagyüzem, áruházak stb., — ezeknek a megterhelésével támogatassék, bár a támogatás sohasem mehet odáig, hogy ezzel az iparúzóknak mozgékonyasága megzavarassék, vagy vállalkozószellemük csökkentessék. A pozitív segítség gyanánt elsősorban az a segítség jön szóba, mely megkönnyíti a középosztálybelieknek egyéni és kölcsönöségi alapon nyugvó segélyét, továbbá iskolaügy, szövetkezeti ügy, valamint a kézmű- és kiskereskedő szervezkedés támogatása stb. Mindezeket a különben jól ismert elveket jegyzetben azért soroltuk fel, mert sohasem elegendő némely bölcs dologra a figyelmet felhívni (bármennyire tisztában is vagyunk azzal) : addig, míg a helyes elveknek az életben való érvényesülését nem látjuk.

²⁾ L. a törvény 13. szakasza 3. pontjának c) bekezdését.

indított nagyarányú iparfejlesztési akcióhoz szükséges anyagi eszközökrő gondoskodás fog történni, a hitelt megfelelő módon fel kellett emelni. Csak így van reménység arra, hogy a megindult nagyobb gyáralapítási akció anyagi eszközök hiányában nem fog kátyuba kerülni. Az indokolás kifejezetten utalt arra, hogy a nagyobb mérvű anyagi eszközök igénybevételére a kisipar erőteljesebb támogatása miatt is szükség volt. Iziben látjuk, hogy ez a támogatás mekkora arányúnak tervezetett.

Az 1909. évi költségvetés t. i. iparfejlesztésre ismét 5 millió koronát engedélyezvén, a törvényjavaslat indokolása beszámol arról, hogy a kisipar számára az 1907. évi III. t.-c. értelmében mekkora összegű lekötéseket engedélyeztek eddigelé véglegesen s mennyi kerül azok közül kifizetésre a legközelebbi 10 év folyamán. Az indokolás a következő adatokat sorolja fel :

Év	Végleg engedélyezett lekötések	Az engedélyezett segélyösszezből kifizetésre került
	k o r o n á b a n	
1907		13.700
1908	1,660.681	1,556.524
1909	305.350	157.450
1910	140.050	27.550
1911	59.700	11.700
1912	43.300	9.000
1913	24.000	2.000
1914	24.000	2.000
1915	4.000	2.000
1916	4.000	2.000
1917	4.000	2.000
Összesen	2,269.081	1,785.924

Az indoklás szövege kétségtelenül már az 1908. év szemszögéből nézve is igen jelentékeny összegű támogatást helyezett a kisiparnak kilátásba.

A következő években az iparfejlesztési célokat az állami költségvetés mind jobban dotálja ; 1911-től 1913-ig fokozatos emelkedéssel 6 millió koronáról 8 millió koronára húzódott fel a rendelkezésre álló hitel összege. Az 1913. évi költségvetési indokolásból arról is tudomást szerezhetünk, hogy 1911. évi augusztus hó 1-étől az 1912. évi július hó 31-éig kisipari célokra a kereskedelemügyi kormány 1,046.375 koronát engedélyezett, mely összegből a szövetkezetek pénzsegélyezésére 51.000 korona esett. Az 1912. évi augusztus hó 1-étől az 1913. évi június hó 30-áig eltelt idő alatt ¹⁾ kisipari célokra és szövetkezetek támogatására 1,358.883 koronát engedélyeztek s ebből

kisipari gépadományozásra	187.910	koronát
tanoncotthonok támogatására	296.607	«
tanoncképzésre	33.200	«
gyakorlati irányú tanfolyamra	61.746	«
vándortanításra pedig	24.800	«

kívántak fordítani. Látnivaló, hogy a *kisipari gépadományozásnak milyen szép szerep jutott a kisipari akciókban.*

¹⁾ Amint ezt az 1914—1915. évi állami költségvetés indoklásában olvassuk.

Az 1914. év első felére vonatkozó költségvetési törvény iparfejlesztési célokra 4 millió koronát, majd 1914.15. évi költségvetés ismét 8 millió koronát irányzott elő s ez az összeg maradt meg 1917/18. évi költségvetésben is.

A világháborút követő esztendőekben figyelemmel tudjuk kísérni speciálisan a kézmű- és kisipar támogatására előirányzott összegeket is, noha ezek eleinte olyan szerény keretek között mozogtak, hogy semmiféle komoly akciónak alapjává nem léphettek elő.

Egyébként is a világháború után szokássá vált bizonyos fontos állami céloknak a költségvetési kereteken kívül bizonyos hitelakciók, majd később költségvetési feleslegek felhasználása körében való dotálása, — ezekről azonban a költségvetések természetsszerűleg nem tartalmazhatnak felvilágosítást s a rájuk való utalást jobbra mellőzzük is, mert csak rendkívüli segítség — jellegűek voltak, — magunk részéről pedig fontosabbnak tartjuk annak illusztrálását, hogy a rendszeres előirányzatok mennyiben mutatták lassan-lassan kibontakozónak a magyar állam kisipar-támogató munkáját.

Az 1921/22. és 1922/23. költségvetési évekre egyformán 1 és $\frac{1}{2}$ millió koronát irányoztak elő a kézmű- és a kisipar támogatására; ebből az összegből fedezték a kézmű- és kisipari miniszteri biztosság mintegy 100.000 koronát kitevő költséget s ugyanebből a hitelkeretből fedezték volna a háború és az azt követő események folytán legyengült kézmű- és kisipar megerősítését és fejlesztését célzó intézkedések költségeit is. Ez a szerény hitelkeret szolgált volna továbbá arra a célra is, hogy a kézmű- és kisipari termelés fokozásánál és tökéletesbítésénél felmerült költségeket s végül az ezen tevékenységgel kapcsolatban előállott útiköltségeket, a szaklapok előfizetési díját és egyéb kiadásokat is fedezze.

Az 1923/24. évben a kézmű- és kisiparnak állami támogatása szinte nullára redukálódott. Ebben az évben t. i. ezen a címen a költségvetés 2450 aranykoronát irányzott elő, az 1924/25. költségvetési évben pedig mindössze 2400 aranykoronát. Ez utóbbi költségvetési tétellel kapcsolatban az indokolás megjegyzi azt, hogy a jelentkező csökkenés ugyan a két év viszonylatában csekély mértékű, de a háborúelőtti időkhöz képest annál nagyobb. A mostoha elbánást az indokolás azzal magyarázta, hogy a szanálási program végrehajtásával kapcsolatban, az államháztartás terhét könnyítendő, ki kell venni az állam által ellátott feladatok közül mindazokat, melyeket a társadalom is magára vállalhat, vagy amelyek a változott viszonyok következtében már nem időszerűek.

Mit értett az indokolás az utóbbi feladatokon? Azt, hogy az ipari anyagbeszerző, termelő és értékesítő szervezetek (szakipari szervezetek) támogatása, valamint egyes kézmű- és kisiparosoké is, ami a háborúelőtti években a kézmű- és kisiparra fordított kiadások igen jelentős részét emésztette fel, jobbra kiestek az állami iparpolitika hatóköréből; annak következtében, hogy e teendők ellátását az 1924. évi XVIII. t.-c. (melyről alább még lesz szó) az Iparosok Országos Központi Szervezetére bízták, mely-

nek létesítéséhez az államkincstár 22 milliárd koronával járult hozzá. A megmaradt csekély hitelkeret felhasználását illetőleg az indokolás álláspontja az volt, hogy ez jobbra oly kezdeményezések elősegítésére fog szolgálni, melyek hatásukban a *kézműves- és kisiparosok bizonyos nagyobb köreinek szakmabeli érdekeit mozdítják elő*. Az indokolás úgy vélte, hogy az állami segély jelentősége nem annyira anyagi, mint inkább erkölcsi irányban fog megnyilvánulni, amennyiben a *társadalom tevékenységét az állam érdeklődésének és elismerésének kifejezésre juttatásával fokozott munkásságra buzdítja* s a társadalom egyéb rétegeit is a példa követésére serkenti. Ez a jószándék persze az előírányzott összeg valóban csekély voltánál fogva *pium desiderium* számba mehetett. Nem csoda így, hogy a kereskedelemügyi kormány hamarosan módját leli annak, hogy a szóbanforgó hitelkeret összegét kitágítsa. Az 1925/26. évben, nagyjában ugyanolyan indokolással mint egy évvel korábban, már 3504 pengő szerepel az állami költségvetésben. 1926/27-től kezdve pedig 24.000 pengő. A fejlődés itt sem állt meg s az 1927/28. évben 50.000 pengőt állítottak be kisipari célokra a kereskedelemügyi minisztérium költségvetésébe, — az előírányzat növekedését azzal magyarázván, hogy a kormány a kisiparosoknak hatályosabb támogatását tervezi.

A magyar állam költségvetési kiadásainak rendeződésével a kisipari dotáció is nagy fejlődésen megy keresztül: úgy az 1928/29., mint az 1929/30. évi állami költségvetés *160.000 pengőt* irányzott elő kisipari célokra. Mind a két évben teljesen azonos indokolással. *Az indokolás szerint a költségvetési hitelből a kisipari érdekeket szolgáló intézményeket (kiállításokat, ösztöndíjakat stb.) és a határmenti iparosságnak támogatását, továbbá a közhasznú tevékenységet kifejtő egyes kisipari csoportoknak felkarolását, valamint nemzeti szempontból fontos tevékenységüket s végül a hazai ipar érvényesülése és a külkereskedelmi mérleg javítása céljából a közszállítás ellenőrzését kívánta a kereskedelmi kormányzat biztosítani.*¹⁾

b) Ipartestületek.

Az ipartestületi mozgalomról ebben a korszakban kevesebb a mondanivaló. 1901-ben²⁾ a testületek elsősorban a célszerű csoportosításra törekedtek, de más irányban sem maradtak tétlenek. Az ipartestületekből

¹⁾ Az 1928. évi XLII. t.-c., mely az 1928/29. költségvetési évben megvalósítandó beruházásokról szól s mely a népszövetségi kölcsön 39.3 millió pengő maradványának és az 1927/28. évi költségvetési év bevételi többletének felhasználásáról intézkedik (s így az előbb említett összegben kívül még további 90 millió pengő beruházásának tervszerű programját tartalmazta), az ipari érdekeket két közvetlen rendelkezésében is érintette. Az *ipari záloglevélkibocsátó intézet alaptőkéjére hárommillió pengőt irányzott elő*, az *iparosok Országos Központi Szövetkezete alaptőkéjének és veszteségtartalékának emelésére*, továbbá a szövetkezet kiviteli tevékenységének támogatására pedig egymillió pengőt.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1901. évi jelentésének 127. s következő lapjait.

indult ki az a gondolat, hogy a budapesti kisiparosok nagyszabású munkák elvégzésére fogjanak össze. A vidéki testületek munkásságának azonban ebben a korszakban is akadálya volt a krónikus pénzhiány.

A nagy gazdasági depresszió azonban a kézműiparosság együttérzését fejlesztette. A *Nagyváradon* megtartott országos iparosgyűlés örömmel foglalt állást az Ipartestületek Országos Szövetségének gondolata mellett.¹⁾ A gyűlés sokalta az ipartestületek adminisztrációs teendőit. Az eleven életből fakadó kívánság volt az, hogy a középítkezéseknél ne egy vállalkozónak adják át az egyes építkezési munkálatokat, akik azután alvállalkozókkal dolgoztatnak, gyakran nem is szakképzett iparosokkal: a középítési munkálatokat mindenkor csoportonként kellene kiadni. A kamara 1903-ban örömmel jelenti,²⁾ hogy az ipartestületek beléletét korábban feldúló széthúzó törekvések megszűntek. Egyébként ekkor már mindinkább a szakosztályi szervezkedést tolták előtérbe az ipartestületekben, minek nyomát a Szterényi-féle ipartörvénytervezetben is láthattuk. Az ipartestületek 1903-ban is nagy figyelmet fordítottak arra, (főképp az élelmezési ipar terén), hogy szövetkezetekkel segítsék elő tagjaik munkáját. Egyik-másik szövetkezet a tagok közönye folytán kénytelen volt munkásságát megszüntetni; nagy általánosságban azonban a szövetkezeti eszme szép hódításokat tett.

1904-ben még több jót olvasunk az ipartestületi munkáról.³⁾ A testületek minden áron a kisipari gépek használatának terjesztésére törekedtek a műhelyekben, ezzel egyúttal a szakképzettséget is emelendő. Nagy problémává nőtt a munkáskérdés. A munkaközvetítés szinte teljességgel a munkásszakegyesületek kezébe siklott át a kisipar keretén belül is. A kamara utalt arra, hogy a munkaközvetítés emberemlékezet óta az ipartestületek hatáskörébe tartozott és azok e feladatuknak mindenkor pártatlanul és szakszerűen feleltek meg. Az ipartestületek valóban a munkaközvetítés törvényes szabályozását kérték a kereskedelemügyi minisztériumtól azzal, hogye régi joguk ismét teljességében feléledjen.

A *Veszprémben* tartott ipari kongresszus az ipartestületeknek iparhatósági jogkörrel való felruházását kérte. A kereskedelmi és iparkamarák székhelyein időről-időre kerületi ipartestületi gyűlést kellene összehívni, évenként pedig legalább egyszer kamarai kiküldöttek látogassák meg a kerületekben levő ipartestületeket. Az iparosság minden alkalmat megragadott régi sérelmeinek újból szőnyegrehozása érdekében. Tavasszal az ipartestületek képviselőinek *budapesti* országos értekezlete összefoglalta a két évtized sérelmeit. Melyek voltak ezek? A kontárság kártevései. A képesítés komoly

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1902. évi jelentésének 105. lapját.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1903. évi jelentésének 125. lapját.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1904. évi jelentésének 124. és következő lapjait.

igazolása. A tanoncoktatás javítása. Az ipartestületekbe való belépés kötelezővé tétele. A ipartestületi hatáskör kibővítése. A tisztességtelen verseny meggátlása. A kisiparnak a közszállításokban való részesítése. A vásárolás szabályozása stb. Hogy az ipartestületek milyen eleven eszközökkel igyekeztek tagjaik és a testületek között meglevő kapcsolatot és érintkezést közvetlenebbé tenni, azt a kőművesek, kőfaragók és építőmesterek ipartestületének példája mutatja,¹⁾ amely »Közlemények« címen ingyenes lapot küldött tagjainak és egyéb módon is a tagok érdekének szolgálatába állott.

Az 1905. év eseménye a *szege*di országos ipartestületi kongresszus volt. Ismét az ipartörvény módosítását, másrészt pedig az önálló vámterületet követelték. Az *Ipartestületek Országos Szövetsége* most már tényleg megalakult. Mit óhajtott? Az egész iparostársadalom egyesítését s gazdasági érdekeik istápolását.

A következő években az ipartestületek minden erővel a szövetkezetek alakítására vetik magukat. Különösen a hitelszövetkezetek alakítására. Ezek szép forgalmat bonyolítottak is le, jelezve azt, hogy a jég megtört és a kisiparosság most már bizalommal fordult e szövetkezetek felé. Az egyes ipartestületeken belül is sok szövetkezet alakult meg. Úgy látszott, hogy nagyvonalú szövetkezeti mozgalom volt kialakulóban. Figyelmet érdemel 1906. évben a kamarának az a megjegyzése,²⁾ hogy a munkások részéről megindított és gyakran sikeres bérmozgalmak miatt a kézműiparosság is munkaadószervezetekbe tömörült.

1907-óta a kamara átmenetileg kevésbbé foglalkozott jelentéseiben az ipartestületek munkásságával és mivel sajnálatomra a Nemzeti Múzeum könyvtárában is csak az 1911—1914. évekre vonatkozólag tudtam megszerezni az *Ipartestületi Értesítőt* (az Ipartestületek Országos Szövetsége Közleményeinek évfolyamait), pár évi hézag támadt előadásomban.

Említésre méltó azonban az az akció, melyet az Országos Ipar-egyesület végzett a fővárosi ipar hanyatlása okainak felderítése és az ipar emelkedésének eszközei körül.

Az Ipartestületi Értesítő 1911. évi 4. száma beszámolt a szövetség (az Iparos) 1910. évi munkásságáról. Hangsúlyozta, hogy a szövetség *nem egyeseknek, hanem testületeknek* tömörülése; ez utóbbiak közös érdekeit műveli, ezek munkásságát könnyíti meg. Ennyiben a szövetség a németországi ipartestületi szövetségnél és kézműves-kamaráknál kialakult gyakorlatot követte. A szövetség nem fejt ki az egyes iparosok érdekében akciókat; nem is teheti: alig hatezer korona bevétele van évenként, az állami támogatástól várta, hogy munkásságát kiterjeszthesse. A szövetségnek

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1904. évi jelentésének 127. lapját.

²⁾ Lásd a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1906. évi jelentésének II. rész 5. lapját.

az ipartörvény reformja mellett egyik állandó programpontja volt a munkásbiztosítás kérdése. A szövetség ellenezte azt, hogy a tanonc mulasztása esetén a mestereket és nem a szülőket vonják felelősségre; tiltakozott az értéktelen és felesleges vidéki vásárok számának szaporítása ellen; kidolgozta az önálló iparosok nyugdíjbiztosításának kérdését; arra törekedett (sajnos, eredménytelenül), hogy az összes ipartestületek évi jelentései évenként könyvformában jelenjenek meg; kérte a kereskedelemügyi minisztertől az ipari könyvtárak állami támogatását; a kisipar állami segélyezése ügyében álláspontja az volt, hogy az ipartestületek nagyobb része az összesség javára szolgáló állami intézkedéseket kíván; az érdemesség kérdésében az ipartestületek meghallgatását kérte; örömmel mutatott rá arra, hogy az ipartestületek ismét erősen szaporodnak: sokfelé a szolgabíró maga veszi kezébe az ipartestületek alakítását; törekedett az ipartestületeket arra rávenni, hogy székházat építsenek. Az Ipartestületek Országos Szövetségének az év végén megtartott közgyűlése vitaanyagában említésreméltó az a gondolat, hogy az inasoktatás tétessék ingyenessé. Egyik-másik ipartestület azt hangoztatta, hogy a kereskedelemügyi miniszter a képesített iparosságot a jogtalanul iparúzők ellen úgy védelmezze meg, hogy ne csak a kontárokat bírságolja meg, hanem e pénzbírság behajtásáért azokat is felelőssé tegye, akik oly iparúzőnek adnak munkát, aki az elvállalt munkára jogosítvánnyal nem rendelkezik.

A brassói ipartestület a kézműveskamarak szervezésének ügyét vetette fel, három pontba tömörítve össze a kérdés lényegét. 1. Az ipartestületek hiányos jogköre bővítettessék ki. 2. Óhajtja-e az iparosság a kereskedelmi és iparkamaráktól való különválást? 3. Óhajtja-e a kisiparosság a kézműveskamarak felállítását? Gelléri Mór elnök kifejtette, hogy a kézműveskamarak kérdése nem először fordul elő az ipartestületek tanácskozásaiban, — véleménye szerint azonban Magyarországon egyelőre kézműveskamarakra nincsen szükség: nincsenek olyan sérelmek, melyek indokolttá tennék a kamarak szétválását s a magyar kisipar gyenge is ily drága intézmény fenntartására. A vitában felszólalt Szávay Gyula is, azt hangoztatva a debreceni kereskedelmi és iparkamara nevében, hogy a kézműveskamarak kérdése valójában tudományos szakkérdés. Németországban tényleg vannak kézműveskamarak. Ott azonban e kamarak terheit nem a kisiparosok, sem a kézművesek, hanem a *bejegyzett vállalatok viselik. A kézműveskamarak mellett Németországban vannak más intézmények is, melyek tényleg a kézművesiparosokat tömörítik össze — ezek testületét képezik — s amelyek az iparosok képesítésének ügyét, a tanonc- és segédügyet, a szabadításokat, szóval mindazokat az ügyeket intézik, melyeket Magyarországon az ipartestületek intéznek.*

Magyarországon is vannak — úgymond — kézműveskamarak, de azokat ipartestületeknek nevezik. S mihelyt kézműveskamaráknak neveznék, hatás-

körükből vesztenének. Tulajdonképpen az IPOSz az ipartestületek kamarája. Kifejtette azt is, hogy a magyar kereskedelmi és iparkamarai intézmény tulajdonképpen kisipari intézmény; tagjai túlnyomórészt a kézműiparosok képviselői. Nagy baj az, hogy Magyarországon sokféle szövetség vállalkozik arra, hogy a kisiparosság érdekeit védje. Mégis hozzájárulna az indítványhoz, feltéve, hogy maguk az iparosok tartják szükségesnek, — előbb azonban meg kell vizsgálni a kérdés alapjait. Mások úgy okoskodtak, hogy az ipartestületek hatáskörét kell bővíteni, akkor nem lesz szükség kézműves-kamarára. A közgyűlés óriási többsége levette a kérdést a napirendről. Szinte csodálatos, hogy a háború után a probléma ismét új erőre kapott és magjává, középpontjává lett a kisipari mozgalmaknak.

Az Ipartestületek Országos Szövetsége ¹⁾ a munkásbiztosítási törvény revíziójára irányuló törekvéseinek lényegét abban fejezte ki, hogy a betegsegélyezési törvény nagy terhet ró az iparoslakosságra, de vannak a lehetőségnek bizonyos határai, amelyeken túlmenni nem szabad. Volt olyan felfogás, mely szerint a munkásbiztosítást államosítani kell s adók módjára kell kivetni a járulékokat. Mások a kisipari üzemek határát öt alkalmazott helyett tíz alkalmazottig akarták kiterjeszteni stb. A budapesti iparosok községi segítésének ügyét is napirendre tűzték, az ipartestületi személyzet számára pedig tanfolyam megtartását kérték szépen kidolgozott tananyaggal.

A szövetség állástfoglalt a kisiparosházak tömeges építése mellett; az ipari életpályák megkönnyítése érdekében intézkedéseket kért a kormánytól; megsürgette a kereskedelemügyi minisztériumnál az ipartörvény módosítását, illetve a benyújtott törvényjavaslat tárgyalását.

Az ipartestületekre vonatkozólag a kamara ²⁾ szintén szép adatgyűjtést hajtott végre. A felvétel eredményei szerint az ipartestületek között úgy a taglétszám, mint működésük sikere tekintetében a budapesti ipartestületek maradtak továbbra is a vezetőhelyen. Mivel érték el ezt? Szakképzett tisztviselőkkel és hivatalnokokkal. A példát — írja a kamara — a vidéki ipartestületeknek is követniök kell. A nagyipar versenyével szemben sikerre t. i. csak a szövetkezeti egyesülés révén fokozott szaktudás és az ipari élet követelményeinek elsajátítása útján számíthatnak. A vidéki iparegyesületek azonban félnek az önadóztatás fokozódásától és inkább lemondanak a tanult, szakképzett tisztviselők alkalmazásáról. Pedig meg volna a mód a kérdés megoldására: az ipartestületek pénzügyi nehézségei enyhülnének, ha a progresszív adóztatás elve érvényesülne tagdíjaik kivetésénél, — írta a kamara.

1913. év tavaszán az Ipartestületek Országos Szövetsége ³⁾ is behatóan foglalkozott az új adótörvényekkel kapcsolatban a kisipart sújtó rendel-

¹⁾ L. a fentebb említett Ipartestületi Értesítő 1912. évi IV. évf. 2. számát.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1913. évi jelentésének 268—270. lapjait.

³⁾ L. az Ipartestületi Értesítő 1913. évi V. évf. 2. sz.

kezésekkel. Azt vélte, hogy a kisiparosság adóterhe növekedik; hogy a minimális adótétel is magas összegű; hogy az adómentességi határt fel kell emelni; hogy az adótörvény a kétszeri adóztatásra is módot nyújt.

Az 1914. év első felében az Ipartestületek Országos Szövetségének közgyűlése ¹⁾ ismét összefoglalta a régi bajokat. Sürgettte az új ipartörvény megalkotását. Méltányolta a munkások helyzetének javítását célzó törvényhozási törekvéseket, de felhívta a figyelmet a kisiparosság küzködésére és súlyos helyzetére, melyből a kisiparosság csak az iparúzés törvényes feltételeinek modern és igazságos rendezése által szabadulhat. A munkásbiztosítás terén a közgyűlés azt kérte, hogy ott, ahol a viszonyok alkalmasak, állíttassanak vissza a régi ipartestületi pénztárak; egyebütt pedig az adminisztrációból megfelelő részt engedjenek át az ipartestületnek s tegyék végül lehetővé azt is, hogy a betegség, baleset esetére szóló biztosítás jótéteményében az *iparosok* is részesüljenek.

Az állami támogatás módja tekintetében a közgyűlés azon az állásponton volt, hogy a kisiparosokat közvetlen anyagi és gépsegélyben részesítsék, de ingyen gépsegélyt senki se kapjon. A közgyűlés sürgettte az iparosság hiteligényeinek kielégítésére megfelelő szervezet kiépítését.

c) Az oktatásügy.

A *szakoktatás* ügyének fontosabb eseményeit elég röviden vázolhatjuk az 1901—1913. években.

A század első évtizedében még mindig a régi panaszt halljuk, ²⁾ hogy a tanonciskoláknak nincsenek saját tanerői s hogy a rajztanítás körül mindenfelé sok a nehézség. A székesfővárosban azonban megindultak már a tanonciskolák reformjának munkálatai. A reform a legtöbb iparág számára külön tanonciskolákat tervezett. Az iparosság nívójának emelése szempontjából figyelmet érdemlő intézkedés volt, hogy az órás- és mechanikai szakiskolákban csak legalább 4 középiskolai végzettséggel rendelkező ifjakat vettek fel. Az ipartestületek kebelében speciális szakiskolák felállítására törekedtek. A budapesti vendéglős szakiskola munkássága olyan eredményes volt, hogy a fővárosi vendéglősök csak annak adtak munkát, aki ezt az iskolát elvégezte.

1902-ben az állam 1·9 millió koronát fordított az állami ipari szakoktatásra, — ez már tekintélyes összeg volt, pedig a kamarák, ipartestületek stb. is jelentékeny pénzösszegekkel járultak hozzá az iparoktatás költségeihez.

¹⁾ L. az Ipartestületi Értesítő 1914. évi VI. évf. 2. sz.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1901. évi jelentésének 132—134. lapjait.

1903-ban az ipari szakoktatás keretén belül különböző tanfolyamok is alakultak,¹⁾ melyek bizonyos ipari szakmákban, mintegy az iparosoktatás központjaivá váltak, egyesítvén a tanonc-, segéd- és mesterképzést. Budapesten most már tényleg megindult az általános jellegű tanonciskolák szakirányúvá szervezése. Hat szakirányú iskola állt már fenn a sokszorosítók, a bádgosok és az asztalosok számára, de megvolt a remény arra, hogy a lakatosok, géplakatosok, műszerészek, ékszerészek, díszítők, szabók, cipészek stb. számára szintén külön szakiskolát állítanak fel.

Az 1904. év iparoktatási mozgalmából a kamara²⁾ különböző tanfolyamok szervezésének szükségességét emeli ki. Az egész országban egyöntetűen kívánta ezeket rendezni. Az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács szabályzatukat ki is dolgozta. Nem fogadták az iparosok szívesen a kereskedelemügyi miniszternek azt a határozatát, hogy a tanoncok iskolakötelezettsége nem függ életkoruktól s hogy iskolai mulasztásukért minden esetben a mesterek felelősek.

A következő évek ipari oktatási mozgalmait mindinkább a speciális szakiskolák felállítása jellemezte. 1905-ben³⁾ a szakoktatásnak a kormány által való támogatása jobban felébresztette a műhelyi (gyakorlati) oktatás iránt való érdeklődést is. Szükségesnek vélték azt a kérdést is sürgősen tanulmányozni, hogy az iparosokat nem kell-e kártalanítani, jutalmazni a jó és szakszerű tanoncnevelésért.

Kidomborodott a tanulság, hogy a fiatalabb korban inkább lehet szép munkára szoktatni az embereket, mint később.⁴⁾ Budapesten ebben az évben az építőiparosok, továbbá a lakatosok, a bádgosok, a faiparosok, a géplakatosok, a műszerészek, az ékszerészek, a díszítők, a sokszorosítók, a szabók, a cipészek, a siketnémák, a rézöntők, a bőröndösök és a szűcsök számára állítottak fel külön (szak-) iparostanonciskolákat. A szakiparostanonciskolai oktatás mind tökéletesebbé vált. A főváros iparostanonciskolaiban ekkor már 108 különböző iparágra készítették elő az iparos ifjakat. Nem csoda így, hogy a tanonciskolák kérdését újra, meg újra vizsgálat tárgyává tették. A mesterek az elméleti oktatást és a rajzoktatást szakirányban óhajtották fejleszteni; több iskola vezetősége a tanítási idő megváltoztatását kérte: sok tanonc fáradtan jár be az iskolába s az elérhető eredmény így kisebb. Szóba került a tanterv reformja. Kíváncsnak jelezték a könyvtárak szervezetének módosítását, kirándulások rendezését stb.

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1903. évi jelentésének 128. s köv. lapjait.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1904. évi jelentésének 130. s köv. lapjait.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1905. évi jelentésének 117. lapját.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1912. évi jelentésének 264. s köv. lapjait.

A kis- és kézműiparban és a gyáripár számos ágában azonban évről-évre inkább tanonchiány lépett fel. Ezt a kérdést a kamara tanulmány tárgyává tette,¹⁾ s kutatta, miképen lehetne a tanonchiányt megszüntetni. A kamara állandó bizottságát szemelték ki a tanonchiány kérdésének megfigyelésére. A cél az volt, hogy az ipari és kereskedelmi foglalkozások gyakorlására a jobb társadalmi osztályokat nyerjék meg, az oktatás anyagát az ipar igényeihez hozzák közelebb, javítsák a tanoncok társadalmi helyzetét, mozdítsák előre a tanoncotthonok alakítását stb. A továbbképzés gondolkörébe vágott 1912-ben a kamarának az a lépése, hogy az ipartestületek szolgálatában álló tisztviselők és az e pályára készülő egyének számára továbbképző tanfolyamokat szervezett. A tanfolyam működése sikerrel végződött. Mi volt az anyaga? A képesítéshez kötött iparokra vonatkozó egész iparrendészeti és közigazgatási jogi anyag; az ipartestületek egész ügykezelése, különös tekintettel a közigazgatási szolgálatra és a munkaviszony rendezésére; az ipartestületek magasabb feladatai; a munkásbetegsegélyezés és biztosítás ügye; a kiállítások; a kamarai intézmény; a technológiai múzeum; a kereskedelmi múzeum stb.

1913-ban egész sereg ipartestület tartott *mestertanfolyamot* ²⁾ A kereskedelemügyi miniszter országszerte azzal igyekezett az iparosok és segédek gyakorlati ügyességét emelni ³⁾ hogy olyan városokban, ahol azonos iparágak nagyobb számban tömörülnek, vagy állandó jellegű, vagy időleges tanfolyamot szervezett, azokban megfelelő tanerőket alkalmazva.

d) Betegsegélyző pénztárak.

A *betegsegélyző pénztárakról* is kevés a mondanivalónk 1901-től 1913-ig. Nem történt 1901-ben sem nagyobb változás. Az új törvény ügye most sem jutott dűlőre, viszont az ipartestületi betegsegélyző pénztárakat súlyosan érintette az a határozat, hogy az ipartestületi tagoknak joguk van: vagy az ipartestületi vagy a kerületi pénztárba beiratkozni, a 20-nál több segéddel dolgozó iparos pedig *mindig* gyárosnak tekintetik s így kívülesik az ipartestületi betegsegélyző érdekkörén. A következő évben ⁴⁾ a pénztárak helyzete romlott. Kiadásai fokozódtak. Bevételeik apadtak. A hosszas gazdasági válság kedvezőtlen hatása miatt sok pénztár veszteséggel zárta le az év mérlegét. 1903-ban ⁵⁾ a táppénz, a gyógyszerek, orvosi díjak összegének kiegyenlítésére a pénztárak a járulékok felemelésével próbálkoztak. Kevés sikerrel, mert 1904-ben ⁶⁾ a pénztárak helyzete még súlyos-

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1912. évi jelentésének 283. lapját.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1913. évi jelentésének 271—272. l.

³⁾ L. u. a. jelentés 312. l.

⁴⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1902. évi jelentésének 114—115. l.

⁵⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1903. évi jelentésének. 133—138. l.

⁶⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1904. évi jelentésének 134. s. köv. l.

bodott és minden szociálpolitikai szükségességgel ellentétben a pénztárak kiadásai továbbra is növekedtek, bevételeik pedig megcsappantak, úgy hogy veszélybe került sok pénztár fennmaradása. A betegsegélyző pénztárak 1904-ben kongresszust is tartottak. Helytelenítették az egyes szociális biztosítási ágak külön közigazgatási ágak alá való helyezését. Kivánták az igazgatás egyszerűsítését, a már működő pénztári intézmények fejlesztését, a baleset és a betegsegélyleni biztosítás általánosítását, stb.

Nem volt jobb a helyzete a betegsegélyző pénztáraknak 1905-ben sem.¹⁾ A súlyos küzdelem már másfél évtized óta tartott s lassanként megfosztotta őket szinte minden erejüktől. 1906-ban a betegsegélyző pénztárak ügye annyiban ment előre, hogy a napirendre került törvényjavaslat²⁾ a betegsegélyezési és a baleset ellen való biztosítás ügyét egyesítette; a két nagy intézmény közös országos pénztárba központosítottatott volna. A tervezet azonban vegyes érzelmeket keltett. Sokan emlegették a kézműiparosság aránytalanul magas megterhelését. Mások ellenezték azt, hogy a kis- és kézműiparosságra jelentékeny adminisztrációs teendők háruljanak. A büntető határozatokat ridegeknek mondták.

Az 1907. évi XIX. törvénycikkben állapították meg végleg az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításának rendezését. A törvény szerint az ipartörvény rendelkezései alá eső iparosoknál alkalmazást találó és évenként legfeljebb 2400 korona fizetéssel vagy bérrel, illetőleg naponként 8 korona bérrel állandóan vagy ideiglenesen alkalmazott minden egyént betegség esetére kell biztosítani. A baleset ellen való biztosítás körét a törvény taxativ felsorolással állapította meg. Az alkalmazottak bejelentési kötelezettségét tényleg elég terhes szabályokkal írták körül. A betegség esetére való biztosításra fizetendő járulék átlagosan a napibér 2%-ánál kevesebb és 4%-ánál több nem lehetett. A járulékot az átlagos napibérosztályok szerint fizették. A fizetési kötelezettség a munkaadót terhelte, aki azonban a járulék felerészét levonhatta alkalmazottai fizetéséből vagy béréből. A baleset esetére való biztosításra kötelezett alkalmazottak után a fizetendő díjak egészükben a munkaadót terhelték. A biztosítási szervezet immár az országos és kerületi munkásbetegsegélyző és baleset-biztosító pénztárakon kívül mindössze egyesületi munkásbiztosító pénztárakat és vállalati betegsegélyző pénztárakat ismert. Az ipartestületek joga betegsegélyző pénztárak felállítására megszűnt.

1908-ban már egyre gyakrabban merültek fel panaszok az új törvény ellen.³⁾ Mondták, hogy a törvény idegen mintára készült és nem volt kellő figyelemmel a magyarországi különleges viszonyokra. A hatóságok és az

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1905. évi jelentésének 120. s köv. I.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1906. évi jelentésének II. rész 9—14. lapjait.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1908. évi jelentésének 292. lapját.

érdekeltségek egyaránt készületlenül álltak (alsóbb fokon) a törvénnyel szemben. A kamara emlékirata szerint tényleg egyszerűsíteni kell a bejelentési eljárást s rendezni kell a munkaadók által fizetendő késedelmi kamatok és szabályozni a gyógyszerárak által adandó gyógyszerkedvezmények ügyét.

Tanulmányunk egyéb részeiben láttuk, hogy a kisiparosság később is hevesen támadta az új munkásbiztosítási törvényeket.

2. 1914—1922.

A háborús időszakról egész röviden emlékezem meg. A háborúnak a gazdasági életre való hatása annyira közismert s magam is oly behatóan foglalkoztam vele,¹⁾ hogy felesleges itt bővebben beszélnem róla. Néhány tanulságot mégis felsorolok.

A háború hatása a kisipar szempontjából eleinte²⁾ abban nyilvánult meg, hogy némi zökkenő után a kisiparosok is rendszeres munkához jutottak, bár többnyire csak olyan formában, hogy nagy szállítási vállalkozók foglalkoztatták a kisiparosokat. Különösen a fa-, bőr-, ruházati- és fémkisiparban lendült fel a közvetett hadseregszállítási konfekció. Azok a műhelyek, amelyek gépekkel is rendelkeztek, nem mondtak csődöt a nagyobb szükségletek kielégítésével szemben sem. (A fémkisiparosok pl. tekintélyes mennyiségű eszterga- és csiszológépet kaptak korábban állami segélyképpen.) A háborús termelésben az ily kisipari műhelyek jelentős részt vehettek. A bőriparban rendkívül nagy arányokban kibontakozó hadseregszállítási tevékenységet hamar megtörte a nyersanyaghiány s az iparosság vezetőinek hiányos kereskedelmi érzéke. Bizonyos speciális gépek nélkül is szűkölködött a kisipar, mely most is inkább lemondott a nagy haszon lehetőségéről, de nem investált. A kamara kiemelte annak káros voltát, hogy a közszállítások kiosztása rendszerint igen későn történt, — mintha szándékosan szorították volna a magyar kézműipart az osztrák mögé.

A világháború második esztendejében végleg kialakult³⁾ a helyzet. A hadiipar körébe bejutott kisipari műhelyeknek ugyan volt munkásuk, de a kizárólag polgári célokra dolgozó üzemek egyre kedvezőtlenebb körülmények közé sodródtak; gyakran munka nélkül álltak. A nyersanyag és a segédanyagok beszerzése is még nehezebbé vált s hova-tovább számos iparos nem is volt hajlandó közvetlenül munkát vállalni, hanem csak megmunkálási vagy konfekcionálási munkát. A kamara itt megjegyzi:

¹⁾ L. »Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira« című id. munkám második kötetét.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara munkássága a világháború első évében c. művet.

³⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara munkássága a világháború második évében c. kiadványt.

a kézműipari anyagbeszerző szövetkezetek ügyének fel nem karolása most boszulta meg magát. Amely iparban ilyen szövetkezetek voltak, az inkább helyt állt a háború alatt.

A háború tovább-folytatódásával persze mindinkább kiütköztek azok a nehézségek, amelyek az ipari munka zavartalan folytatását akadályozták s amelyek különösen a kézmű- és kisipart sújtották. A kötött gazdálkodásnak megszerveződése olyan szövevényes hálózattal vette körül a kisipari munkát is, hogy ember lett légyen a talpán az, aki a bonyodalmas viszonyok között kiismerte magát.

Már a háború elején, de még inkább a háború vége felé¹⁾ felmerült a *rokkantkérdés*. Miképpen lehet megkönnyíteni a rokkantaknak az ipari munka terén való érvényesülését? A kamara javaslata az volt, hogy a rokkantak részére a képesítéshez kötött iparokból gyakorlati szakvizsgát kell rendszerezíteni; megállapíttatván az egyes iparokra nézve a rokkantaktól megkívánt maximálisan szükséges tényleges gyakorlati működés időtartama is. A rokkantügynek ez a szabályozása már előrevetette annak a torlódásnak árnyékát, amely a világháború után a kisipar terén mutatkozott és amelynek révén színültig megtelt szinte minden egyes ipari foglalkozás, sokszor a helyes mértéken is messze túlcsapva.

A háborúnak egyik legközvetlenebb következménye volt,²⁾ hogy a kis- és kézműipari műhelyekben nagy *munkáshiány* támadt. Ezen az sem segített, hogy hosszas idegenkedés után a kis- és középiparban is hadifoglyok igénybevételeivel enyhítették a munkásszükségletet. Persze azon sem kell csodálkozni, hogy az *ipartestületek* munkásságát is nagy mértékben zavarta a háború. A testületek sok gonddal küzdöttek s nem igen tudtak tagjaik rendelkezésére állani. Akadt ugyan budapesti ipartestület,³⁾ mely tagjai számára munkaalkalmat szerzett s egyfelől az anyagbeszerzés és értékesítés révén tett tagjainak nagy szolgáltatásokat, másfelől kollektív munkavállalással és annak altruisztikus alapon való szétoztásával szerzett munkát az ipartestületi tagoknak. De csak kevés.

A *kisipar minőségbeli fejlődésének* nagy gátja volt az, hogy a kisipari üzemekből a szakképzett munkásság nagy része bevonult, elvezényelték s a műhelyekben csak a kevésbé értékes elemek maradtak. A kisipar e révén oly veszteségeket szenvedett, hogy bizony nehéz volt azokat pótolni. Nagy szerencse volt, hogy egyik-másik magasabbrendű intézmény felismerte a háborús szükségleteket. A magyar királyi technológiai ipariskola például

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború utolsó évében c. kiadvány 20. l.

²⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború második esztendejében c. m. 64. lapját.

³⁾ L. u. a. mű 61. s köv. lapját.

számos tanfolyamot tartott a segédek és mesterek számára, ilyenformán akarván az iparosságot a különleges szükségletek kielégítésére megtanítani.

A világháború harmadik esztendejében¹⁾ mindinkább jelentkezett az ipari termelésben a *nyers- és segédanyagok hiánya*. Az anyagihiány és anyagellátás problémája egyre kínosabban ütötte fel a fejét s az iparpolitikának egyik legfontosabb kérdésévé vált az, hogy ez anyagoknak az ipar által való beszerzése megkönnyíttessék. Nem kell csodálkoznunk azon, hogy ha a gyáripár sok nehézséggel küzdött az anyagellátás terén, még súlyosabb bajok mutatkoztak a kis- és kézműipar helyzetében, melynek számos üzeménél²⁾ szinte a *lét* kérdése is felvetődött. Valóban a kisipari műhelytulajdonosok tőkeszegény elemeinél az anyagihiány miatt való munkaszünetelés a megélhetés válságát jelentette volna. Csak dicséretet érdemelt a kamara, hogy kézműipari szakcsoportja révén különös gondot fordított a kisiparosok nyers- és üzemanyagokkal való ellátására s e munkakörében mind több és több szerepet biztosított az ipartestületeknek is.

A kamara örömmel jegyezte fel,³⁾ hogy a háborús megrendelésekben érdekelt kézműiparosok felismerve az ipartestületi intézmény fontosságát, azok munkásságát többfelé a tagdíjak felemelésével és szakképzettebb hivatalnoki kar bekapcsolásával igyekeztek támogatni. Kár, hogy az ipartestületi élet modernizálása csak lassan folyt s a különböző testületek között nem alakult ki az annyira szükséges együttműködés. A világháború harmadik évében a kisipar fentebb vázolt bajain kívül erősen érezte⁴⁾ a *hatósági* üzemek *versenyét*: a hatósági üzemek nyersanyagszükségletéről mindig történt gondoskodás s a munkabérek tekintetében is (jobbára katonai munkaerővel dolgozván) sokkal jobb helyzetben voltak, mint a magánipar.

A kamara álláspontja szerint⁵⁾ a háború veszteségei elsősorban a kisiparosokat és a kiskereskedőket sújtják s minden módon gondoskodni kell e két értékes társadalmi csoport helyzetének enyhítéséről. Fölvettetett a kerületi hitelszervezet létesítésének gondolata, javaslat terjesztetett elő, hogy a háború vége után teljesen modernül berendezett minden fogolyműhelytelep bocsáttassék a háborúból visszatérő kisiparosok rendelkezésére. Napirendre került a gép- és szerszámsegély kérdése. Az áttekintést azonban sok tekintetben nehezítette a hadirokkantak ipari pályára való visszavezetésének kérdése stb. Nagy sérelme volt a ruházati kisiparnak az az eljárás, hogy egyenruhakonfekciós munkái 1917. elején szinte teljesen megszűntek s így

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború harmadik évében (1917. januártól 1917. decemberig) című jeles munka 84—86. lapjait.

²⁾ Lásd a fentebb idézett mű 95—97. lapjait.

³⁾ Lásd ugyanott 96. lap.

⁴⁾ Lásd ugyanott 97. l.

⁵⁾ Lásd ugyanott 97. és 98. l.

kútba esett az a konjunktúra is, melynek révén a budapesti kamarai kerület kisiparosai 1916-ban oly szép munkaalkalmakra tettek szert.

Az iparnak az 1917. évben vázolt nehézségei a világháború utolsó évében sem szűntek meg.¹⁾ Az ipari nyersanyaghiány nem csökkent, sőt hozzájárult a *munkaerőben és fűtőanyagokban napról-napra fokozódó hiány*. A szükség teremtette meg a *standardizálás* gondolatát. A hatósági üzemek versenye ellen ebben az évben is sok panasz hangzott el, viszont az egyenruhakonfekció terén ismét némi gondoskodás történt a fővárosi kisipar munkával való ellátásáról is. A rokkantkérdés főképp abban a vonatkozásban foglalkoztatta az érdekelteket, hogy a képesítéshez kötött iparokban megkívánt szakbavágó gyakorlat mennyiben rövidíttessék, s hol legyen a rövidítés határa.

Az 1918. évnek szinte lázas gazdaságpolitikai intézkedései közül pár szót szólunk itt arról az előterjesztésről, melyet az *Ipartanács* tett az *ipari kényszerszertársulás* tárgyában a kereskedelemügyi miniszterhez s amely az 30.712/1918. VI. C. szám alatt közöltetett a budapesti kamarával is.²⁾ Az előterjesztés abból indult ki, hogy különösen a háborúról a békés gazdaságra való átmenet előkészítése az iparral szemben nagyszabású és sokoldalú követelményt támaszt. A kormánynak tájékozódnia kell az egyes közgazdasági ágak szükségletei, életfeltételei, érdekei felől. Mivel azonban *nincsen módjában minden egyes vállalattal külön-külön tárgyalnia, az érdekelteknek aránylag kevészámú zárt szervezeteik egységes állásfoglalásával kell támogatniuk a kormányszertársulást*. Meg kell ennek a szervezkedésnek történni, mert a háborút követő esztendőkből a termelést továbbra is szabályozni kell s másrészt a szomszédos államok példája azt mutatja, hogy a fontosabb iparágak mindmégannyian szövetségbe tömörülnek. A magyar ipari élet szervezetlenségének hátrányait a hadiszállítások kiadásánál ugyancsak erősen érezhettük a háború folyamán, a nyersanyag biztosításánál csak úgy, mint a munkáskérdés kezelésénél is. Avégből, hogy a háború utáni időre meg lehessen teremteni a külföldi nyersanyagbeszerzés helyes rendjét s lehessen biztosítani a beszerzés előfeltételeit, a nemzetközi fizetőeszközöket és szállítóeszközöket (s másrészt a munkáskérdés helyes megoldása érdekében) az ipartanács okvetlenül szükségesnek tartotta, hogy *olyan ipari szövetségek alkottassanak Magyarországon is, melyek az iparnak állami vezetés és felügyelet alatt működő önkormányzati szervei lennének, s amelyek a gazdasági közigazgatásban részint véleményező, részint végrehajtó működést fejtenének ki, de tevékenységük sohasem lépne túl az adminisztratív feladatok ellátását*. Ezeknek a szövetségeknek hatáskörét azonban a most említett korlátok között nagyon messzemenő módon vélte az Ipartanács kiépítendőnek. *Szükség esetén bele-*

¹⁾ Lásd: »Visszapillantás a Kamara 1918. évi tevékenységére« c. mű 16. s következő lapjait. (Nagyon tanulságos az 1919—20. évekre vonatkozó »Visszapillantás« is.)

²⁾ Lásd: Iparkamarai előterjesztés az ipari kényszerszertársulás tárgyában.

nyúlhattak volna azok az egyes vállalatok legsajátabb ügyeibe is, mint aminők pl. az üzemkoncentrációk, üzemátalakítások, specializálódás, stb.

*

Fordítsuk azonban tovább a vizsgálat tükrét és vizsgáljuk meg azt, hogy a háború *utáni* években és kiváltképpen 1922-ben, mikor az ipartörvény novelláját a nemzetgyűlés elfogadta, minő viszonyok jellemezték Magyarország gazdasági helyzetét és a kisiparosságát.

Az 1922. esztendő tudniillik hosszú korszak lezárásának tekinthetjük. Legalább az ipartörvény-alkotás szempontjából. Ez az év hozta meg harmincnyolcéves vajudás után végre az ipartörvény módosítását. Az ipartörvény novellája sok részében honorálta azokat a kívánságokat, melyek évtizedek óta izgalomban tartották az iparostársadalmat.¹⁾

A kamara 1922. évi jelentése mélyrehatóan és összefoglalóan foglalkozott a háborúnak az iparosságra való hatásával. A háború rengeteg nehézség közé sodorta az ipart és a konjunkturális haszon, melyben a kis- és kézműipar részesült, végeredményben igen csekély volt. A háború elején a kisipar ugyan olyan szervezeteket létesített, melyeket korábban hiába kerestünk volna, de ezek később, a háború további folyamán többnyire felőrlődtek, mert a hosszú háború végén hova-tovább az iparosságnak nagyobb része hadiszolgálatot teljesített. A gyáripár jobban, mint valaha, fölibe kerekedett a kisiparnak s úgy látszott, hogy a kisipar a gyáripár mellett legfeljebb csak nagyon alárendelt munkákban fog résztvehetni.

Az illetékes körök alaposan foglalkoztak azokkal a nehézségekkel, melyek a kisiparnak a háború után való újjászervezésével fognak majd adódni. A háború ám gyorsabban ért véget, semhogy a kisipar támogatására vonatkozó tervek kialakulhattak volna. A forradalmi idők szelleme pedig éppenséggel nem becsülte meg azokat, akik önálló gazdasági munkát végeztek. A forradalmak után szervezkedő új Magyarországon azután egyszerre roppant horderejével lépett fel az iparoskérdés. Megalakult az Iparosok Országos Központi Hitelszövetkezete, melynek célja az volt, hogy az iparosokat nyersanyaggal, szerszámmal stb. lássa el. A kamara jelentése szerint az iparosságot saját ereje minden más akciónál erősebben segítette a nehéz időkben. Az ipar magától kezdett erősödni s különösképpen a városokban szaporodott. Az önállósulás vágya volt az az erő, amely sűrű tömegben ontott új elemeket az iparba. A gyáripárban pangás volt. Viszont a nagy és falánk háború után olyan szükségletek támadtak, melyeket csak a kisipar igénybevételével elégíthetett ki a

¹⁾ Tanulmányunknak ebben a szakaszában, valamint az ipartörvény novellája után következett eseményeket megvilágító részében is túlnyomórészt ismét a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentéseire támaszkodunk, melyek 1922. óta az egykori időket messze meghaladó mértékben foglalkoznak a kis- és kézműipar kérdéseivel is.

nagyipar. A kisipar a leszerelésnél feleslegessé vált hadianyagok révén nyersanyaghoz és szerszámhoz is jutott s másfelől inkább megvolt a módja, hogy műhelyhelyiség hiányában akár otthon, lakásán dolgozzék. A kisipar így olyan helyzetbe jutott, melyre senkisé gondolhatott a háborút megelőző években. Reményt nyújtott a további fejlődéshez az ipartörvénynek kézműipari szempontokból elhatározott novellája. A kamara úgy találta, hogy e természetes fejlődés révén a kisiparososztály erőssé, egészségessé válhatik, — különösen akkor, ha az építőipari tevékenység is megindul. Valóban, szinte sohasem nyílt olyan alkalom a kis- és kézműipar talpraállítására, mint ekkor. Hogy a kedvező pillanat elszalasztatott, ki tudja, mikor jön vissza hasonló?

Közbevetőleg pár számmal jellemeznem kell az 1920. évi népszámlálás alapján az ipari vállalatok és segédszemélyzetük számát a háború után. Itt is Budapest népességének fejlődéséről szóló munkámra támaszkodom.¹⁾

1920-ban Csonka-Magyarország ipari vállalatainak száma 245.738 volt ; Budapesten 44.033, vidéken 201.705. Ezzel szemben Magyarország mai területén 1910-ben 214.248 ; Budapesten 36.321, a vidéken 177.927. Azonnal szembeötlök az a tanulság, hogy úgy a budapesti, mint a vidéki ipari vállalatok száma milyen jelentősen megnőtt a világháborús évtized alatt. Budapesten jó ötödrésznivel több iparvállalat volt a világháború után s a vidéken is hatodrésznivel. Egy pillantás azonban adatainknak belső tagozására meggyőző bennünket arról, hogy a vállalati statisztikának ez a része többé-kevésbé *látszat-fejlődést* takar.

8. tábla. Az ipari vállalatok megoszlása a segédszemélyzet nagysága szerint Csonka-Magyarországon 1920-ban.

Megnevezés	Segéd nélküli dolgozó vállalatok	1	2	3—5	6—10	11—20	20-nál több	1—5	5-nél több
		segéddel dolgozó vállalatok							
a) Abszolút számban.									
Magyarország.....	164.427	40.655	18.041	14.970	4.273	1.821	1.551	73.666	7.645
Budapest	27.648	5.246	3.591	4.131	1.778	845	794	12.968	3.417
Vidék	136.779	35.409	14.450	10.839	2.495	976	757	60.698	4.228
b) A vállalatok számának szaporodása, illetve fogyása százalékokban 1910—1920-ig.									
Magyarország.....	+ 28.3	+ 3.4	— 5.2	— 14.8	— 23.1	— 25.4	— 28.3	— 2.9	— 24.8
Budapest	+ 49.1	+ 1.0	+ 4.6	— 8.7	— 15.1	— 31.6	— 38.7	— 1.3	— 26.2
Vidék	+ 24.7	+ 3.7	— 7.3	— 16.9	— 28.0	— 19.0	— 12.8	— 3.3	— 23.7

Elég Budapestenél arra hivatkoznunk, hogy a *segéd nélkül dolgozó vállalatok száma mintegy felénivel több volt 1920-ban*, sőt az 1—2 segéddel dolgozó vállalatok száma valamivel növekedett 1910-hez képest s másfelől *mintha ellenállhatatlan erő zsugorította volna össze a nagyobb vállalatok tömegét*.

¹⁾ L. Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira c. id. munka második kötet 300. és 309. lapját.

A 20-nál több segéddel dolgozó vállalatoknak csaknem $\frac{2}{5}$ része eltűnt a főváros gazdasági életéből a decennium végén. Ha tehát fentebb a kamara igen értékes megfigyelésére támaszkodva megjelöltük a pszichikai okát annak, hogy a kisiparosok száma miért növekedett meg szinte ugrásszerűen a világháború befejeződése után, íme, a *konkrét számok szinte megdöbbentően nagyra mutatják azt a fejlődést, amely a fővárosban bekövetkezett.*

Könnyen lehetséges, amint ennek a felfogásomnak több ízben citált munkámban is kifejezést adtam, hogy a segéd nélkül dolgozó, vagy egyébként tipikusan a kisipar körébe tartozó vállalatok kerete azért népesült be annyira, mert talán ezekbe az alacsonyabb kategóriákba zuhantak vissza egykor nagyobb munkakörűkből, akkor több munkást foglalkoztató üzemek tulajdonosai is, de így vagy úgy: mégis kétségtelen az, hogy a *vállalati statisztika tanulsága szerint hirtelen kellett számolni 1920 körül olyan nagytömegű új kisiparoselemmel, aminek hatása a középosztály- (vagy kispolgári) kérdés horizontjának kiszélesülésében is jelentkezett.*

Az ipari vállalatok segédszemélyzetének létszáma 1920-ban Magyarországon 361.365 volt. Ebből a munkáslétszámból Budapesten dolgozott 142.068, vidéken 219.297. Ezen a fronton még sokkal inkább sajogtak még a pusztítás okozta sebek, hiszen Budapest ipari vállalatainak segédszemélyzete 1910-ben 190.717 fő volt, a mai országterületünk vidéki részeire eső ipartelepeken pedig 252.682. *A segédszemélyzet száma tehát úgy Budapesten, mint a vidéken erősen megfogyott, de sokkal inkább a székesfővárosban.* Hogy pedig az a nagy munkáskivándorlás, mely a budapesti ipartelepek üzeméből a háború után következő esztendőkből történt, főképpen a nagyipari telepeket, gyári vállalatokat sújtotta, ennek ismét az alábbi adatok szerint: megvan

9. tábla. Az ipari vállalatok megoszlása a segédszemélyzet nagysága szerint 1920-ban Csonka-Magyarország területén.

Megnevezés	1	2	3—5	6—10	11—20	20-nál több	1—5	5-nél több
	segéddel dolgozó vállalatokban alkalmazott segédszemélyzet összes száma							
	a) Abszolút számban.							
Magyarország.....	40.655	36.082	54.300	31.496	25.833	172.999	131.037	230.328
Budapest	5.246	7.182	15.420	13.306	11.962	88.952	27.848	114.220
Vidék	35.409	28.900	38.880	18.190	13.871	84.047	103.189	116.108
	b) Szaporodása, illetve fogyása százalékokban 1910—1920-ig.							
Magyarország.....	+ 3.4	— 5.2	— 14.9	— 22.6	— 25.8	— 23.7	— 7.2	— 23.8
Budapest	+ 1.0	+ 4.6	— 8.2	— 15.7	— 32.6	— 30.7	— 3.5	— 29.4
Vidék	+ 3.8	— 7.3	— 17.2	— 27.1	— 18.7	— 14.5	— 8.1	— 17.3

a kétségtelen bizonyosága. A 20 főnél nagyobb segédszemélyzettel dolgozó ipari vállalatok segédszemélyzetének csaknem egyharmadrészét nem találta ott az észlelés, ahol 1910-ben feljegyezte. A segéddel dolgozó ipari vállalatok

közül Budapesten csupán az 1 és 2 segéddel dolgozó vállalatokban tudott valamelyes emelkedést mutatni a segédszemélyzet száma, — a nagyobb vállalatokból egyre fokozódó mértékben mind több és több munkást emelt ki a gépek vagy a szerszámok mellől a nagy válság, mely ránk szakadt a háború szerencsétlen vége után. *Hogy e nehéz idők kódében némi csillogást, némi fényt a legkisebb ipari vállalatok sorsa vetett felénk, ismét csak annak az iparpolitikának szükségességét támasztotta volna alá, amely szerint a nagyipar mellett a kézműiparnak is meg kell a helyét találni a gazdasági életben.*

VI. Az ipartörvény novellája és az azt követő események.

1. A novella taglalata az indokolás alapján.

A háború utáni iparpolitika legfontosabb alkotása az *ipartörvény novellája* volt. A törvény előkészítése sok munkába került. S amíg tető alá hozták, az élet rengeteg olyan problémát vetett fel, melyek mindmegannyia intézkedést követelt volna az iparosság érdekében. A nehézségek pedig szinte napról-napra szaporodtak.

Az ipartörvénynovellát *Hegyeshalmy Lajos* kereskedelemügyi miniszter 1921. évi július hó 1-én terjesztette 319. sz. alatt a nemzetgyűlés elé, nagyterjedelmű általános és részletes indokolás kíséretében.

a) Általános indokolás.

Az általános indokolás szerint a magyar kézművesiparosság évtizedek óta kéri azt, hogy a kézműiparok keretében kizárólag szakképzett egyének dolgozhassanak. A kontármunka árt a fogyasztóközönségnek; a kézműiparnak pedig azért nagy veszedeleme, mert a nívósabb munka kelendőségét csökkenti. A kézműiparosok a kontárokban bomlasztó elemet látnak, akiknek a munkája háttérbe szorítja a jó árut, vagy pedig a képesített iparosokat is selejtesebb árutermelésre kényszeríti. Az az iparos, aki nem volt sem tanonc, sem segéd, sohasem lehet az iparosközönségnek igazi megértő tagja. És sohasem tud tanoncokat úgy nevelni, amint az iparosok érdeke megkívánja. A baj kútforrása — az iparosság szerint — az 1884. évi XVII. t.-c. A régi ipartörvény szerint ugyanis egyaránt bárki, aki nem volt tanonc és sem tanonciskolát, sem ipari tanfolyamot, sem szakiskolát nem végzett, de 21 éves elmúlt (és gyárban vagy műhelyben legalább három éven át szakbavágó munkát végzett), a képesítéshez kötött iparokra iparigazolványt nyerhetett. A régi ipartörvény 7. §-a pedig módot nyújtott arra, hogy a képesítéshez kötött ipart űző egyén minden további nélkül átmelessen más képesítéshez kötött iparra. A 8. §. szerint — minden néven nevezendő gyakorlati szakismeret bizonyítása nélkül is — képesítéshez kötött ipart űzhetett az a nagykorú egyén, aki a törvény követelményeinek megfelel, ha üzemet vezető alkalmaz. Ugyanezt a jogot biztosította a jogi személyekre nézve a 40. §. Végül a régi törvény 47. §-a megengedte, hogy az, aki valamely képesítéshez kötött iparra vonatkozólag szakképzettségét igazolja, annak alapján más képesítéshez kötött ipart is űzhessen.

A képesítéshez kötött iparok körül felmerült kívánalmakat a törvényjavaslat indokolása négy csoportba sorolta. 1. Özvegyi jogon és az árva, kiskorú gyermekek javára kért eseteket kivéve, iparigazolványt vagy engedélyt csak az kérhessen, aki *saját* személyében igazolja szakképzettségét. 2. Valamely képesítéshez kötött iparról más képesítéshez kötött iparra ugyanilyen feltételek mellett lehessen áttérni. 3. Két vagy több képesítéshez kötött ipar gyakorlására az jogosult, aki külön-külön az iparok mind-egyikére igazolja az előírt szakképzettséget. 4. Jogi személyek képesítéshez kötött ipart, a kézműves jellegű iparűzés szokásos keretein belül ne űzhessenek.

Az indokolás szerint a kézművesipar érdekében feltétlenül szükség van arra is, hogy az iparos tanonci minőségben sajátítsa el az iparág alapismereteit s biztosítani kell azt, hogy az iparosok a külföld mintájára a szükséges gyakorlati ismereteket minél teljesebb mértékben megszerezzék. Olyan iparokban, melyeknek elsőrendűen kifejtett szakoktatási rendszerük van, a gazdasági kényszerűség készíteti az embereket a minél magasabb kvalifikáció megszerzésére. Egyebütt az embereket rá kell szorítani a szakképzettség megszerzésére. Az 1884. évi ipartörvény ugyan az indokolás szerint kétségkívül hozzájárult az ipari szakképzettség emeléséhez. Nincsen ellenvélemény abban, úgymond, hogy az iparosság jólétét növeli a képesítés. A képesítés rendszerének szigorítása elsősorban a tanidő helyes megállapításában nyilvánulhat meg. Módot kell nyújtani az alapismeretek helyes elsajátítására s a tanidőt egészében a tanoncok gyakorlati képzésére és elméleti tudásának gyarapítására kell felhasználni. A javaslat továbbá tanoncvizsgákkal kívánta megállapítani azt, hogy a tanonc mennyiben haladt tanulmányaiban. Ha nem eleget tanult, retorziót kell alkalmazni vele szemben. A szigorítás — vélte — sokakat el fog majd téríteni az ipari pályáktól, viszont a szülők több megnyugvással adják gyermekeiket ipari pályára, ha a tanítás teljes szakképzést nyújt. Az indokolás érintette a mestervizsga kérdését. A segédvizsga rendszerének meghonosítása után azonban ezt felesleges megszorításnak tartotta.

A törvényjavaslatba foglalt megszorítások második nagy csoportja az *üzletvezetőkérdés* rendezésére vonatkozott. Sok ember űzhetett eddig tőkéje segítségével és üzletvezető tartásával kézműipart; ezt a lehetőséget a törvényjavaslat csaknem teljesen megszüntette. A javaslat ugyan gondoskodott arról, hogy a saját személyében igazolt képesítése alapján iparigazolványt nyert iparos iparát üzletvezető alkalmazásával is vezethesse, saját közvetlen irányításával s a fióközletekben szükség is volt üzletvezetőkre. De hiszen így mindkét esetben az iparos saját szakképzettségét is igazolta: a tőkeerős embernek is meg kellett szerezni a képesítést.

A törvényjavaslat az iparosságnak azt a kívánságát is teljesítette, hogy jogi személyek képesítéshez kötött ipart az ipar szokásos keretében

ne folytathassanak.¹⁾ A javaslat szerint a közkereseti és betéti társaságok csak úgy űzhetnek képesítéshez kötött ipart, ha a törvény által megállapított feltételeket a társulatoknak az üzletvitelre jogosult valamelyik tagja *saját személyében* igazolja. Az indokolás ezt azzal magyarázza, hogy ha az ilyen társulatoknak csak néhány tagja rendelkezik képesítéssel, a többiek pedig tőkéjükkel vesznek részt a vállalkozásban, a helyzet tulajdonképpen az, mintha szakképzett iparos nem a maga pénzével, hanem kölcsönvett pénzzel dolgoznék; a különbség csak az, hogy itt az iparos az üzlettárs munkáját is igénybeveszi. Megvan így minden garancia arra, hogy az ipari üzemet szakszerűen fogják vezetni s nem kell attól sem tartani, hogy a képesített iparost a tőkés elem el fogja nyomni.

A más képesítéshez kötött iparágra való áttérést a törvényjavaslat ugyancsak megszorította; az áttérésnek egyik iparról a másikra csak *rokon* iparok között van helye. Rendkívüli esetekben azonban a törvényjavaslat felruházta az iparhatóságot arra, hogy kivételes könnyítéseket tegyen. Ha pl. az iparos betegség, baleset stb. miatt alkalmatlanná válik arra, hogy a régi iparát folytassa. Megfontolást igényelt az indokolás szerint az iparoságnak az a kívánsága, hogy két vagy több, képesítéshez kötött ipar gyakorlása csak akkor engedtesse meg, ha a jelentkező a szóbanforgó iparok mindegyikére igazolja szakképzettségét. Az indokolás utalt az ipar bizonyos eltérő vonásaira. Budapesten az ipar specializálódik. Vidéken több ipar együttes gyakorlása honosodott meg. Az egyes iparok között nagyon sok az érintkezési pont. Sokszor nehéz eldönteni, hogy bizonyos munka egyik vagy másik iparhoz tartozik-e. Ezért a törvényjavaslat a rokon természetű iparok együttes gyakorlását elvben ugyan megengedte, de módot nyújtott bizonyos könnyítésekre, hogy az iparhatóságok esetleg nem rokon természetű iparok együttes űzését is megengedhessék. A törvényjavaslat végül fenntartotta a jogot arra is, hogy az iparosok készítményeik teljes előállításához szükséges mindennemű munkát végezhessenek.

A törvényjavaslat kiterjesztette a képesítéshez kötött iparok sorozatát, de további változtatások lehetőségét (pozitív vagy negatív irányban) sem zárta el. A képesítéshez kötött iparokat 76 csoportba sorozta.

Az általános indokolás röviden foglalkozott az ipari szakképzettség hatályosabbá tételével. A törvényjavaslat minden alkalmas eszközt igénybe

¹⁾ A részletes indokolás bőven ismertette azokat az aggodalmakat, melyeket a kézműiparosság a jogi személyek iparüzésével szemben táplált. Különösen attól tartott, hogy a tőke a kézműipart legsajátosabb területén fogja lehetetlenné tenni. A szabályozás persze nem érintette a tőkének azt a jogát, hogy részvénytársasági formában a képesítéshez kötött ipart gyárszerűen űzze. De a jogi személyek egész köre sem zárhatott el attól a lehetőségtől, hogy üzletvezető alkalmazásával folytassa iparát. Az iparosok által alakított szakipari termelőszövetkezetek, az állam, a község és a fogyasztási szövetkezetek továbbra is jogosultak voltak régi jogait gyakorolni.

kívánt venni a kézműipar erősítésére. Az indokolás hangsúlyozta, hogy a képesítéssel kapcsolatban megállapítandó rendelkezéseknek az élet követelményeihez kell simulniok.

A szerzett jogok védelmét az indokolás is erősen hangsúlyozza. A szak-képzettség kérdésének rendezésén kívül a törvényjavaslat az üzleti megbízhatóság és tisztesség követelményeinek érvényesülését is minden eszközzel biztosítani akarta. Aki nem megbízható az iparüzés szempontjából, attól hiába várunk hasznos, a közérdeket szolgáló munkát. Ezekkel a rendelkezésekkel állanak szoros kapcsolatban és közös célt szolgálnak az iparigazolvány és az iparendelő elvonására vonatkozó rendelkezések. A közérdeket óhajtott a törvényjavaslat akkor is hathatós védelemben részesíteni, amikor erősen kibővítette az engedélyhez kötött iparok számát. A javaslat közegészségi, közbiztonsági és közérdeklőségi szempontból 28 ipart kötött engedélyhez.

A törvényjavaslat megkísérelte az ipari termelő és a kereskedelmi tevékenység munkakörét elhatárolni, lándzsát törve amellet, hogy oly foglalkozásokat is esetleg iparinak kell tartani, melyek nem termelnek iparcikkeket s nem dolgoznak fel nyersanyagokat és félgyártmányokat nem alakitak át.

Az ipari szakképzettség emelését célzó intézkedések szoros kapcsolatban vannak a törvényjavaslatnak a *tanviszonyokra s a tanonciskolákra* vonatkozó rendelkezéseivel. A törvényjavaslat a képesítéshez kötött iparok körében a tanonctartás jogát ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a munkaadó iparában szakképezettséggel rendelkezék ; műhelyének berendezése és iparüzésének kerete is olyan legyen, amely az eredményes tanonccsoktatást lehetővé teszi ; a tanoncokat csak a választott iparághoz tartozó munkával lehet terhelni.¹⁾ Az iparostanoncképzés kimélyítését, a jövőt célozta az az intézkedés, hogy a kereskedelemügyi miniszter az egy-egy iparos által tartható tanoncok számát az általa foglalkoztatott segédek számához viszonyítva állapíthatja meg. A tanonctartás terén üzött sok visszaélést kívánt így a javaslat korlátozni. A tanonckiképzésnek érdekes új szabálya volt az, hogy a tanonc eredménytelen vizsgálata esetén az iparostól elvehetik a tanonctartás jogát. A minimális tanoncidőt is megszabta a javaslat. Az egészséges iparogeneráció felnevelését pedig azzal segítette elő, hogy csupán az egészséges, orvosilag megvizsgált gyermekeket engedte az iparospályára menni. A tanonccygynek szinte ideális irányba való fejlesztése érdekében a törvényjavaslat meg kívánta honosítani a külföldön már hosszabb idő óta szép eredménnyel működő tanácsadó szervezeteket is, elvi álláspontja t. i. az volt, hogy azokat az ifjakat, akik valamely ipari pályára nem-

¹⁾ A legtöbb említett kikötést az iparosság általánosságban nem vette szivesen.

csak fizikailag alkalmasak, hanem arra kedvet, hajlandóságot is éreznek, valóban a kiszemelt pálya felé kell terelni.

A munkaadó és a tanonc jogviszonyát is pontosan szabályozta a törvényjavaslat. A munkaadóra nézve nem akarta megnehezíteni a tanonctartást, különben az iparos kedvét vesztené és egyáltalán nem vállalkoznék tanonctartásra. A tanonc érdekeit pedig azért védte meg a javaslat, hogy a szülők szívesebben adják az iparospályára gyermekeiket. A törvényjavaslat úgy intézkedett, hogy ipari pályára csak olyan gyermek mehessen, aki legalább az elemi iskola négy osztályát elvégezte s így az írás, olvasás, számolás alapelemeit ismeri. Akit ilyen ismeretek nélkül vettek fel tanoncnak, annak tanidejét meg kell hosszabbítani.

Annak a tanoncnak, aki az iskolában nem ért el megfelelő eredményt, segédi gyakorlatát — ez az új szabályozás — legfeljebb két évvel meg lehet hosszabbítani.

A tanonciskolai tanítás heti óraszámát hétről kilenc órára emelte fel a törvényjavaslat. A tanítás azonban köznapokon hat óránál túl nem terjedhet, ünnepnapon pedig szünetel a tanítás. A tanonciskolai kérdés ideális megoldása az lett volna, ha az összes tanonciskolák fenntartásáról az állam gondoskodnék. A nehéz pénzügyi viszonyok miatt mégis a régi rendet kell megőrizni. A községek azonban akkor is kötelesek tanonciskolákat felállítani, ha a tanoncok száma a községekben a 40-et eléri. Az ipari érdekképviseltek, az ipari vállalatok stb. tanonciskola-alapítási joga továbbra is érvényben maradandott. Csak külön engedélyt kellett kérniök s az új iskolát az esetenként megállapított szabályok szerint vezethették. Oly községekben, ahol az ugyanabba az iparcsoportba tartozó tanoncok száma eléri a 40-et, külön szakirányú oktatást rendelt el a törvényjavaslat. Nem engedte viszont meg a tanonciskoláknak oly irányú fejlesztését, hogy a felsőbb iparoktatás renszeréhez sımulva, a végzett tanoncoknak lehetővé váljék a középfokú iparoktatási intézményekbe való felvétele. A tanonciskolákon kívül a törvényjavaslat fejleszteni kívánta a továbbképző tanfolyamokat.

A törvényjavaslat nem ölelte fel az ipartestületek reformjának kérdését. A miniszter e tárgyban külön törvényjavaslat előkészítését vette munkába.

Az általános indokolás azzal végződött, hogy a magyar ipar súlyos helyzetében az új törvény az ipart ugyan talán erősíti, a nagy gazdasági válság azonban, — csupán a törvény hatásaképpen, — nem szünhetik meg. Nem szabad még messzebbmenő megszorításokban keresni a gazdasági bajok orvoslásának eszközét. Ha a gazdasági helyzet javulásával a bajok enyhülni fognak; az iparosok bizonyos kereskedelmi szellemet sajátítanak el; a fogyatékos, elszigetelt gazdasági erők egyesülnek: ezeknek a gondolatoknak érvényesülése vezeti az ipart szebb jövő felé.

Az ipartörvény módosításáról készült törvényjavaslat tárgyában a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara is *előterjesztést* tett (12.731/1920).

szám alatt) s ebben az előterjesztésben (az 1—6. lapokon) általánosságban foglalkozott a törvényjavaslattal. Az előterjesztés kiindulási pontja az volt, hogy bár az 1884. évi XVII. t.-c. valójában *kompromisszum* eredménye volt az iparszabadság az ipar megkötöttségének harcosai között, végeredményben e törvény még sem volt akadálya az ipari fejlődésnek, sőt ellenkezőleg, hathatósan előmozdította az ipari termelés jogbiztonságát. Az előterjesztés elismerte azt, hogy a törvény gyakorlati alkalmazása annak nem egy fogyatékosságát tárta fel. De végeredményben elsősorban mégis csak a háború és a háború utáni *Magyarországra szakadt katasztrófák láncolata* volt az az ok, melynél fogva az ipartörvény módosítását végérvényesen napirendre kell tűzni. Az előterjesztés nem táplált hiú reményeket arészben, mintha az ipartörvény módosítása valaha is olyan hatásokat válthatna ki, melyek következtében az iparososztály gazdasági helyzetében könnyebbedés történne. Annál inkább nem, mert az ország területének és gazdasági egységének megcsonkítása elsőrendűen épen az ipari élet alapjait támadta meg. Ha tehát Magyarország következő korszakának életében minden akarásnak arra az egy végső célra kell irányulni (fejtegette nagyon szép szavakkal az előterjesztés), hogy *Magyarország minél előbb visszaszerezze mindazt, amit tőle erőszakosan elraboltak*, az új ipartörvénynek is úgy kell megalkottatnia, hogy az a Magyarországtól elszakított országrészekben nyilván bevezetendő új iparrendészettel szemben is vonzóerőt gyakoroljon.

A törvényjavaslat egyik legfőbb hiányát az előterjesztés abban találta, hogy *míg a régi ipartörvény a törvény által szabályozott kérdéseket véglegesen szabályozta, a törvényjavaslat sok kérdést a miniszter, illetőleg az alsófokú iparhatóság diszkrécionális jogkörére bízott*. Az előterjesztés annak a gondolatnak adott kifejezést, hogy az egészséges ipari és kereskedelmi életben *conditio sine qua non*ja az, hogy a tartós jogbiztonság magában a törvényben fektettesék le, s hogy a törvény az összes kérdéseket állandó jelleggel szabályozza. Épen e gondolatkörben mozogva, a kamara helytelenítette azt, hogy míg az eddigi ipartörvények az iparüzéshez való tényleges jog feltétlen biztosításának elve alapján állottak, a törvénytervezet az iparüzési jog megszerzésénél biztosít az iparhatóságoknak az eddigi szabályozással merőben ellentétben álló jogkört, másfelől pedig az iparüzési jog megvonását szintúgy az iparhatóságok mérlegelési jogkörébe engedi át.

b) Részletes indokolás.

A *részletes* indokolás fontosabb részeiről szintén meg kell emlékeznünk.

A törvényjavaslat első része az iparüzés kérdésével foglalkozott. Első fejezetében az iparüzés általános kellékeit állapította meg. (1—11. §§.). Az 1884. évi XVII. t.-c.-ben megszabott felsorolást a törvényjavaslat is érintetlenül hagyta. Az iparoknak — ideértve a kereskedelmet is — három

csoportja van : *a)* a képesítéshez kötött, *b)* az engedélyhez kötött s *c)* a szabad iparok. Az indokolás szerint e három kategória mellett felesleges beszélni telepengedélyhez kötött vagy olyan iparokról, amelyek képesítéshez, egyúttal pedig engedélyhez is vannak kötve. A törvényjavaslat 2. §-a megfelelt az előző ipartörvény első szakaszának. Magyarország területén minden önjogú személynek biztosította a jogot, hogy a törvényben meghatározott korlátok között, bármely ipart önállóan gyakorolhasson. Csakhogy a hangsúly éppen a törvényben megállapított korlátok fennforgásán és az iparnak a törvényben megszabott módon való gyakorlásán volt. Kiskorúaknak a törvényjavaslat is megengedte a 18. év betöltése után az önálló iparüzést, feltételezve az apa vagy a gyám jóváhagyó beleegyezését.¹⁾ A külföldi honosok iparüzésének a törvényjavaslat szerint nincs akadálya akkor, ha a felek igazolják azt, hogy saját államuk részéről a magyar honosokkal szemben a viszonyosság fennáll.²⁾ A törvényjavaslat 7. és 8. §§., melyek az iparos elhalálozása esetén életben maradt házastárs, kiskorú gyermek, unokák iparüzését szabályozzák, lényegileg a régi ipartörvény elveivel egyeznek. Mégis sok és jelentékeny eltéréssel. Az iparos halála után a házastársa, törvényes és törvényesített gyermekei és unokái külön iparigazolvány nélkül folytathatják a férj, apa stb. iparát. Az 1884. évi ipartörvény szerint az iparos halála esetén özvegye újabb bejelentés nélkül folytathatta iparát ; csak engedélyhez kötött iparoknál kellett személyes megbízhatóságát igazolnia. A javaslat ezzel ellentétben a házastársat arra kötelezte, hogy három hónapon belül a szakképzettség igazolásán kívül mindazoknak a kellékeknek eleget tegyen, amelyeket a törvény előírt az ipar gyakorlásának feltételei gyanánt. A megbízhatóság igazolása alól nincs felmentés.

Az özvegyi jog a képesítés elvén kétségkívül rést ütött. Az indokolás szerint azonban ezt az intézkedést a kézműiparosság egyetemlegesen kívánta. Az özvegyi jog nem volt általános. Ha az özvegynek nincs szakképzettsége, a tanonctartás jogát (férfire és nőre nézve egyaránt) a javaslat ahhoz kötötte, hogy az életben maradt házastárs üzletvezetőt alkalmazzon. Viszont még egy esetben kell az özvegyi jogú nőnek üzletvezetőt tartania : ha nem tudja az engedélyhez kötött iparban igazolni megbízhatóságát. Az özvegyi jog hatályát (férfire és nőre nézve egyaránt) az özvegy újabb házassága sem szüntette meg. A gyámnak, ha kiskorú gyermekek javára folytatja az

¹⁾ Volt olyan felfogás, hogy a kiskorú egyénnek egyáltalán nem szabad megengedni az iparüzést. Az indokolás azonban rámutatott a világháború következtében beállott arra a szükségességre, hogy az apjukat a harctéren elvesztett gyermekek kényszerültek arra, hogy családjukat eltartsák és méltánytalan lett volna tőlük ezt a jogot elvenni.

²⁾ Az indokolás ezt a liberális elvet azzal indokolta, hogy a magyar kormány minden esetben tanujelét akarja adni, hogy a háborúelőtti gazdasági érintkezés feléledésére nagy súlyt helyez. Az ország területén levő külföldiek iparüzése elé nem volna célszerű akadályt gördíteni, mert az iparüzésszabadsága a nemzetközi gazdasági érintkezés elsőrendű feltétele.

ipart, saját személyében igazolnia kellett a törvényben megszabott összes kellékeket. Éppen a kiskorúak érdekében kívánta így a javaslat. Sokszor a gyám nem tudja szakképzettségét igazolni: ilyen esetben üzletvezetőt kell alkalmazni az üzemben.

A törvényjavaslat 10. §-a szerint üzletvezető csak az lehet, aki saját személyében igazolja, hogy az iparnak önálló gyakorlásához szükséges feltételek birtokában van. Ha valaki iparát a törvény rendelkezése értelmében csak üzletvezető alkalmazásával gyakorolhatja, a törvényben megállapított kötelezettségek is az utóbbit terhelik. Ha azonban az üzletvezetőt az iparos saját elhatározásából alkalmazza, akkor az is felelős a szabályszerű eljárásért, mert módjában van szakszerű felügyeletet gyakorolni az üzletvezető működése felett.

Fontos deklarációt tartalmaz a javaslat 11. §-a: a törvényjavaslat második szakaszában foglalt rendelkezések korlátozásai mellett (személyesen vagy üzletvezető alkalmazásával) bárki gyakorolhat szabad ipart. Köteles azonban ipara gyakorlásának megkezdése előtt a törvényben megállapított módon iparigazolványt kérni.

A képesítéshez kötött iparokat a törvényjavaslat 13. §-a igen bő tagozással sorolja fel. Egy részük gyakorlásához iparigazolvány, a többiéhez iparendély szükséges. Az iparendélyhez kötött iparok száma — csak tíz iparcsoport — jóval kevesebb az iparigazolványhoz kötötteknél.

A javaslat szerint a képesítéshez kötött iparoknak legnagyobb része olyan, melyek gyakorlói már hosszabb idő óta szorgalmazták a képesítéshez kötést. Némely esetben azonban az egyes iparoknak más iparokhoz való viszonya, sőt egyetemes érdek tette szükségessé a képesítés megállapítását akkor is, ha esetleg nem maga az ipar természete kívánja a képesítést.

Az iparigazolvány alapján üzött, valamint az iparendélyhez kötött iparok¹⁾ egyes csoportjai a rokontermészetű iparokat foglalják magukban. Ennek az a jelentősége, hogy az ilyen rokon iparcsoportok keretében egyik iparról a másikra való áttérés (ügyszintén több rokoniparnak együttesen való gyakorlása) megengedett annak, aki a rokoniparok valamelyikére igazolja képesítését és ennek alapján iparigazolványt, illetőleg iparendélyt kér. A nem egy csoportban üzött rokoniparokra vonatkozólag ez a kedvezmény nincs meg.

Az ipari érdekeltség elvileg minden iparnak képesítéshez való kötését kérte és csak azok felsorolását, melyeket *nem* kötnek képesítéshez. A javaslat az ellenkező megoldást választotta: a képesítéshez kötött iparokat sorolta fel. A szabad iparok száma — úgymond az indokolás — mégis csak jóval több s egyre új és új iparok is keletkeznek. A javaslat 17. §-a szerint a gyárszerűen üzött képesítéshez kötött ipar elveszti ezt a kötöttségét. Jóvá

¹⁾ L. az idézett törvényjavaslat 15. §-át.

nem tehető hiba volna, — mondta az indokolás, — a gyáriparnak a kézműipar módjára való szabályozása. Bizonyos értelemben mégis a gyári termelés megkötöttségét jelentette az, hogy a tanonctartás jogát csak azzal a feltétellel engedte meg a törvényjavaslat a gyáriparnak, ha biztosítják a tanoncok szakszerű kiképzését. Múltányos is volt ez, mert a gyári üzemek sok esetben szép sikert mutattak fel a tanonckiképzés terén.

A szakképzettséget kettős irányban kellett igazolni. A segédlevél (a segédvizsga letétele) bizonyította azt, hogy a tanonc tanoncideje alatt a választott iparnak alapismereteit megszerezte. Ha a tanonc tanoncidejét tisztességgel kihasználta, a segédi gyakorlat csak két évig tart. A tanidő viszont két évnél rövidebb, négy évnél hosszabb nem lehet.¹⁾ A tanoncidő szabályozásával megszűntek a tanoncbizonyítvány előbb való kiadásával űzött visszaélések.

Az új rendszer lehetővé tette, hogy az egyes iparágak igényeihez mérten állapíttassék meg a tanoncidő tartama.

A törvényjavaslat arra is módot nyújtott, hogy ha valaki megfelelő tartamú szakbavágó *gyakorlatot* igazol, képesítéshez kötött ipart önállóan is gyakorolhasson. A régi ipartörvény ily esetben háromévi szakbavágó gyakorlatot követelt. A törvényjavaslat azt az elvet mondja ki, hogy a szakbavágó gyakorlat tartamának *hosszabbnak kell lennie*, mint az illető iparban megszabott tanoncidő és segédidő tartama együttvéve. A törvényjavaslat célja szinte riasztó akadály kiépítése volt.

Az ipari tanműhelyek, tanfolyamok, ipari szakiskolák stb. elvégzése továbbra is előnyöket biztosított az érdekeltek számára a javaslat szerint.²⁾ Viszont egyes iparoknál az engedély kiadását megelőzőleg a kereskedelemügyi miniszter megszabhatja bizonyos szakiskola vagy szaktanfolyam elvégzését és a vizsgálat igazolását. Más szakaszok úgy rendelkeztek, hogy (a világháború óta bekövetkezett események folytán) *a)* a rokkantak, illetve hadiözvegyek, *b)* a közszolgálati alkalmazottak és *c)* más oly egyének, akik huzamosabb idő óta folytatott pályájukat kénytelenségből elhagyva mennek iparospályára, az ipartestület meghallgatása után rövidebb idei tanulás után szerezhessék meg a szakképzettséget. Szabadelvűek voltak a törvényjavaslatnak azok az intézkedései, melyek a tanoncidőnek bizonyos szabályok szerint való beszámítását rendezték. Az iparosoknak, ha iparuk folytatása lehetetlenné válik, de más iparban boldogulhatnak, megengedte a törvényjavaslat, hogy az új iparra megállapított szakképzettség igazolását az ipartestület kivételesen elengedhesse, vagy hogy csak segédeveiket igazolják stb. A túlnyomó részében nők által űzött iparok tekintetében a törvényjavaslat lehetővé tett általános hatályú könnyítéseket. Ezeket a törvény 25. §-a sorolja fel.

¹⁾ L. a törvényjavaslat 89. §-át.

²⁾ L. az idézett törvényjavaslat 20. §-át.

A törvényjavaslat eredeti szövegéből hiányzott, mint említettük, a mestervizsgák újabb rendezése. A parlamenti tárgyalás során azonban a törvénybe felvették a mestervizsgálatról szóló rendelkezéseket is. Mestervizsgálatot az tehet, aki bármelyik képesítéshez kötött iparban tanoncévei eltöltése után legalább két évig szakbavágó gyakorlatot végez. A mestervizsgálat sikere esetén mesterlevelet nyer. A mestervizsgálat annak igazolására szolgál, hogy a megvizsgált egyén iparának gyakorlásához okvetlenül *szükséges szakképzettséget meghaladó* ismeretekkel, szakmabeli készséggel rendelkezik. Aki a vizsgát letette, az a »mester« címet használhatja, mások csak az »iparos« címet. A régi jogokat azonban e rendelkezés sem érintette. A mestervizsgáló bizottság szervezetét (az érdekképviselőt meghallgatása után s az egyes iparok természetének megfelelően) a kereskedelemügyi miniszter állapítja meg rendeletileg. A jelölt bármelyik bizottság előtt vizsgázhat.

A világháború mozgalmainak hatása gyanánt kell felfognunk azt az intézkedést, hogy a katonai szolgálat tartama alatt végzett szakbavágó munka a gyakorlatba beszámítható.

A törvényjavaslat a szerzett jogokat általában nem érintette. Hangsúlyozta azt, hogy aki valamely ipar gyakorlására a törvény hatálybalépése előtt iparigazolványt, vagy iparendélyt szerzett, iparát ennek alapján tovább is folytathatja anélkül, hogy szakképzettségét igazolni kellene. Ezek az iparosok több csoportba oszlanak. 1. Azok, akik olyan képesítéshez kötött ipart üznek, mely a korábbi törvényes rendelkezések szerint nem volt képesítéshez kötött. 2. Azok, akik olyan ipart üznek, melyet az ipar gyakorlásának megkezdése előtt is képesítéshez kötöttek. 3. Azok, akik az 1884. évi törvény alapján annak idején is képesítéshez kötött ipar gyakorlására szereztek jogosítványt és most más képesítéshez kötött iparra nézve is jogot akarnak szerezni. 4. Azok, akik a hatályban levő 1884. évi ipartörvény szerint szereztek szakmájukban szakképzettséget.

Nagyon fontos volt a javaslatnak az üzletvezetőkre vonatkozó része. Szakképzettség hiányában az ipar gyakorlása csak képesített üzletvezető alkalmazásával történhetik. Az az iparos, aki akár saját személyében igazolta szakképzettségét, akár pedig régi jogon üzi iparát, jogosult iparát üzletvezető helyettesítésével is gyakorolni. Az indokolás álláspontja az volt, hogy némely esetben az üzletvezető alkalmazása elkerülhetetlen és nem ellenkezik az iparosság érdekével. Az érdekeltség (az özvegyi jog kérdésén kívül) ellentétes véleményt vallott.

A törvényjavaslat harmadik fejezete az engedélyhez kötött iparokat sorolta fel. Engedélyhez kötött és ebben a kategóriában felsorolt ipar gyakorlására iparendélyt csak az kaphatott, aki az önálló iparüzésről szóló első fejezetben megállapított általános határozatok szerint megbízhatóságát igazolta és a törvényekben megállapított egyéb követelményeknek is eleget tett. A törvényjavaslat az egyes konkrét eseteket nem sorolta fel, hanem

az esetek elbírálását az iparengedélyt kiállító hatóság kezébe tette le. Viszont megállapította azokat az okokat, melyek miatt az iparengedélyt nem szabad kiadni. Az engedélyhez kötött iparok engedélyének kiadását pedig bizonyos esetekben (beraktározási vállalatoknál, a foglalkozást közvetítő irodáknál, a fuvarleveleket felülvizsgáló irodáknál stb.) biztosíték letételétől tette függővé. Az engedélyhez kötött iparok között az indokolás szerint szabad verseny nem érvényesülhet. Az iparengedélyek számát előre meg kell állapítani, mert a túltengés káros lehet. Erről különben már a régi ipartörvényben is volt intézkedés. A törvényjavaslat többek között a fogadóiparnak, a drogériaüzletnek, a robbanóanyagkészítő iparnak és az ezekkel való kereskedésnek, a fogadási közvetítő irodáknak, a lőfegyverkereskedésnek, ószeres iparnak, a pénzkölcsönzési ügynökségeknek, az autóbusz iparnak és a temetkezési vállalatok esetében kívánta az iparengedélyek számának megállapítását.

A törvényjavaslat negyedik fejezete az iparigazolványok, illetve iparengedélyek kiadása körül való eljárásra, a díjszabásokra s az ipari realjogokra vonatkozik. E fejezet szakaszai tanulmányunk anyagát kevésbé érintik. Az ötödik fejezet az ipar gyakorlására vonatkozó jogelveket tartalmazta. Az indokolás szerint az iparosoknak az a joga, hogy mesterségük körébe tartozó készítmények teljes előállításához szükséges mindennemű munkát végezhesse és e célból más iparokból vett segédszemélyzetet alkalmazzanak, két irányban szorul kiegészítésre. *a)* Az iparos a készítményeinek teljes előállításához szükséges más iparbeli munkákhoz, ha azok képesítéshez, vagy engedélyhez kötött iparok, melyekre az iparosnak képesítése nincsen vagy amelyek iparával nem rokonszakhák, kizárólag abban a munkakörben való kiképzésre tanoncokat nem alkalmazhat. Ezt a megszorítást a törvényjavaslat a tanoncok érdekében tette. *b)* De másrészt az iparosnak biztosítani kell azt, hogy az műhelyét, vagy üzleti berendezését maga javíthassa, karbantarthassa és a saját üzeme céljára, a készítmények forgalombahozatalára szükséges burkolatot is elkészíthesse.

A törvényjavaslat igen határozottan rendelkezett a kereskedelem és ipar elválasztásáról. A törvényjavaslat 40. §-ának első bekezdése szerint a kereskedelmi szakmára szóló iparigazolvány alapján képesítéshez kötött ipar körébe tartozó munkát nem lehet végezni. Ez a rendelkezés a kézműiparosság sokéves kívánságát juttatta érvényre. A kereskedő még az árunak a vásáron való értékesítéshez szükséges átalakítását sem végezheti maga, ha az valamely képesítéshez kötött iparhoz tartozik.

A kézműiparosság azt kívánta, hogy a kereskedő megrendeléseket ne vehessen át. Ez a messzemenő korlátozás azonban még az ipar érdekeinek is sérelmét jelentette volna. Nem az a cél — írta az indokolás — hogy a kereskedő semmi képesítéshez kötött munkát ne is végeztethessen. Gyakran elkerülhetetlen az, hogy a kereskedő végeztesse el üzleti összeköttetései révén azt a munkát, melyre tulajdonképpen a kisiparosnak szüksége van.

Az ipar gyakorlására vonatkozó szakaszok közül fontos a fióküzletre vonatkozó szakasz. Fióküzletről csak akkor lehet szó, ha az iparos főüzlete nem abban a községben van, ahol ő lakik, hanem más helyen. A fióküzetekben is szakképzett üzletvezetőt kell alkalmazni. De sok példa van arra is, hogy az iparos főüzletében képzéshez kötött ipart folytat, fióküzetében nem. Ekkor persze ennek nem kell üzletvezetőt tartania.

A törvényben foglalt szigorú rendelkezések eredménye az, hogy az ipart bérlő útján nem lehet általában gyakorolni. A bérlő csak abban az esetben gyakorolhat ipart, ha önálló iparüzési joga van saját személyében is. Az iparüzési jog — mondta az indokolás — ipari reáljog, melyet bérlő útján gyakorolni nem lehet. Bérbe csak üzlethelyiséget, berendezést, telket lehet adni, azonban ez csak az iparüzés eszközeinek használatba való átengedése s az ipar bérlő útján való gyakorlásának nem tekintendő. Ezzel régi fogalomzavar szűnt meg az iparban.

A törvényjavaslat másik §-a a cégre vonatkozó rendelkezéseket tartalmazta, melyek főcélja az volt, hogy a közönséget ne lehessen megtéveszteni. Merőben új elem volt az ipartörvényjavaslatban az a rész, mely szerint a kereskedelemügyi miniszter felhatalmazást nyert arra, hogy (az érdekvépviseletek meghallgatásával) egyes engedélyhez kötött iparokban az üzleti könyvek megőrzéséről szabályt alkothasson s egyéb viszonyokban is szabályozhassa azok működését. Még tovább ment az iparszabadság korlátozásában a törvényjavaslat azzal, hogy a közerkölcs, közegészség, közbiztonság megővése érdekében a gyártmányokat és félgyártmányok feldolgozását, az áru forgalombahozatalát stb. korlátok közé engedte szorítani. Csupán magasabb közérdek magyarázhatja meg e rendelkezéseket.

A hatodik fejezet az iparüzési jog elvonását és megszűnését szabályozta. A törvényjavaslat második része viszont a tanviszony és a tanonciskolák ügyét. E szabályozások közül főképpen a tanoncoktatásra vonatkozóak érdekesek. A törvényjavaslat deklarálja azt az elvet, hogy *a mindennapi elemi iskola látogatására kötelezett gyermekeket az iparnovella hatálya alá eső üzemekben és vállalatokban sem tanonc, sem egyéb minőségben nem lehet alkalmazni, sőt bárminő más munkát sem végezhetnek akár csak kisegítő minőségben sem.*¹⁾

Az ipari tanszerződés lényege ²⁾ az, hogy az ipari vállalkozók kötelezettséget vállalnak arra, hogy a tanoncot a vállalatban előforduló munkák

¹⁾ Az indokolás szerint több oldalról az a kívánság merült fel, hogy tanoncul 14 évesnél fiatalabb gyermekeket egyáltalán ne lehessen alkalmazni. Addig azonban, amíg a mindennapi elemi iskolai látogatási kötelezettség csak a 12. év betöltéséig áll fenn, nem lehet a korhatárt a betöltött 14. évben megállapítani. Sok szülőnek nincsen módja gyermekét középiskolába, polgári iskolába járatni. Ha tehát az elemi iskola elvégzése után a gyermekek ipari pályára nem mehetnének, esetleg a züllés útjára sodródnának és e veszély elkerülésére egyetlen eszköz a 12 esztendő korhatár.

²⁾ L. az idézett törvényjavaslat 74. §-át.

elvégzésére kiképezik, a tanoncok pedig kötelezik magukat, hogy a szükséges mértékben dolgozni fognak. A tanszerződést az iparhatóság által megállapított alakiságok megtartásával kell kötni.¹⁾ A tanszerződés a munkaadó, illetőleg annak kellő meghatalmazással ellátott megbízottja és a tanonc, illetőleg kiskorúsága esetén annak törvényes képviselője között jön létre.

A javaslat 76. §-a azonban értékes gondolatot istápol. A tanoncifjoknak az élet minden esetében tanácsadást, útmutatást, irányítást kell adni. Az ifjúkor lelki életének gondozása mellett nagy súlyt kell helyezni egészséges testi fejlődésre is. Ügyelni kell a tanonc lakásának, ételmezésének, ruházatának megfelelő voltára. *Gondoskodni kell jól berendezett otthonról*; a ruházat és a fehérnemű rendbentartásáról; sportokról; kirándulásokról; társasjátékokról. Az indokolás tisztában volt azzal, hogy e célok elérése hosszú időbe kerül és a társadalom messzemenő áldozatkészségét is igénybe veszi. De a miniszter jogot nyer arra, hogy a szükséges anyagi eszközök előteremtése céljából a munkaadókat a foglalkoztatott gyermekek és fiatalok számára és az üzlet minőségének (esetleg vagyonuk) figyelembevételével — és a gyermekek szülőit is — megfelelő járulékok fizetésére kötelezhesse.

A multban gyakran fordult elő az, hogy a képesítéshez kötött iparokban különböző segéd munkásokként gyermekeket, fiatalokat fogadtak fel, akik mint háziszolgák, pakkolók szerepeltek. Ezek idővel — mondta az indokolás — amennyiben az üzemben a szakmunka iránt is érdeklődtek — munkakört cseréltek. Gyakran éveken át foglalkoztak ilyen szakmunkával, anélkül, hogy igazolhatnák ezt a körülményt és egészen előlről kell kezdeniök pályájukat, ha azon akarnak érvényesülni. A törvényjavaslat ezért úgy intézkedett, hogy *képesítéshez kötött iparban gyermekeket és fiatalokat, mindaddig, amíg segéddé nem szerződnek, csak tanszerződés alapján lehet foglalkoztatni*. A kézművesiparosság óhajára vétetett be a törvényjavaslatba az, hogy a tanonctartás joga (bizonyos kivételeket nem számítva) csak azokat az iparosokat illeti meg, akik a szakképzettséggel saját személyükben rendelkeznek és akiknek iparigazolványuk, illetve engedélyük is van. Erkölszi szempontok alapozták meg azt a tilalmat, hogy nőtlen vagy elvált iparos nem tarthat háztartásában kiskorú nőtanoncot. Az iparhatóság a tanonctartás jogát el is vonhatja az iparostól. Az egyes eseteket a törvényjavaslat nagy általánosságban jelöli meg. Azt az iparost meg lehet azonban ettől a jogától fosztani, akit mulasztás terhel tanonca segédvizsgájának ismételt sikertelenségéért.

Tanulmányunk más részében magunk is kifejtettük, hogy az iparban alkalmazott tanoncok száma nem tart lépést az ipar fejlődésével. Másrészt számos iparos az ingyenes vagy lényegesen olcsóbb tanoncmunkát erősen

¹⁾ A miniszter a tanszerződés kiállítását díjtalaná akarta tenni. Ez ellen az ipartestületek szóltak fel, mert az ipartestületek elestek volna fő jövedelmi forrásuktól.

igénybeveszi — a segédmunka kárára. Szükségesnek látszott tehát az, hogy állapíttassék meg az az arány, amely szerint az iparos tanoncokat vehet maga mellé. Iparáganként azonban ennek megállapítását nehéz keresztülvinni: a törvényjavaslat ezért a kérdés szabályozását rendeleti útra kívánta bízni s deklarálta, hogy a miniszter állapíthassa meg (az érdekképviselők meghallgatása után) az egyes munkaadók által foglalkoztatható tanoncok számát, az ipari üzemben alkalmazott segédek számával arányban.

A javaslatnak azokat az intézkedéseit, amelyek a tanoncok általános szellemi nivójának emelését célozták, fentebb már ismertettük. Fontos a törvényjavaslatnak az az intézkedése,¹⁾ hogy a tanszerződést a tanonc belépésének napjától számított négy hét alatt kell az iparhatóság előtt megkötni. Az addig eltöltött idő: próbaidő. A próbaidőn belül bármelyik fél, bármikor, minden további nélkül visszaléphet s a tanviszony megszűnik. A részletes indokolás rámutat arra, hogy a képesítéshez kötött iparok között, az ipar megtanulásához szükséges idő szempontjából, nagy különbségek vannak. Lényegesen hosszabb idő szükséges például a műszerész-ipar elsajátításához, mint a kefekötő vagy kosárfonó iparéhoz. De ezenkívül ugyanazon szakmában sok függ attól is, hogy az ifjú mekkora iskolai multtal rendelkezik. Ez utóbbi szempontot honorálta a javaslat azzal, hogy azok tanoncideje, akik valamely polgári iskola vagy középiskola négy osztályát elvégezték, három évnél hosszabb; azoké pedig, akik a középiskola hat osztályát végezték el, egy évnél s azoké végül, akik érettségi bizonyítvánnyal rendelkeznek, hat hónapnál rövidebb ne lehessen.²⁾ Az indoklás itt foglalkozott azzal a régi kívánsággal, hogy a tanoncidő és az oktatási idő egymással kongruenciába hozassék; azaz a szerződés úgy köttessék meg, hogy a tanidő vége és az iskolaév vége egybeessék. Az indoklás szerint azonban ez a szerződések megkötésének elodázására vezetne, a szerződő felek érdeke ellenére a tanidőt meghosszabbítaná stb. Ezért el is ejtette a gondolat megvalósítását.

A törvényjavaslat igen behatóan és szép elgondolással iparkodott biztosítani azt, hogy a tanonc jó iparossá váljék.³⁾ Viszont a tanoncnak a munkaadóval szemben fennálló kötelelességeit is előírta. A munkaadónak a tanonc feddésénél és dorgálásánál tekintettel kell lennie a tanonc nemére és korára s arra, hogy ennek önértetét és tisztességét ne sértse meg.

A törvényjavaslat másik szakasza azokat az eseteket sorolta fel, hogy ha a munkaadó vagy a tanonc törvényes képviselője kéri, az iparhatóság mikor bonthatja fel azonnali hatállyal a tanviszonyt. Számos egyéb szakasz a tanviszony megszűnésének egyéb eseteit szabályozta. Ezeket a szakaszokat a tanoncokkal együtt érző, meleg szív szövegezte meg.

¹⁾ L. az idézett törvényjavaslat 86. §-át.

²⁾ L. a törvényjavaslat 89. §-át.

³⁾ L. az idézett törvényjavaslat 93—94. §§-t.

A tanviszonynak törvény, illetve szerződés szerint való megszűnését, ha a tanviszony felbontása nem az iparhatóságok előtt történt, az utóbbiaknak kell jelenteni. Az iparhatóság állapítja meg, hogy mehet-e vagy sem a tanonc segédi vizsgára. A vizsgálatot lehetőleg két héten belül meg is kell tartani s azon a tanoncnak az iparban szerzett gyakorlati ismereteit is megvizsgálják. Az iparhatóság a vizsgálóbizottság jelentése alapján a tanoncvizonyt megszüntetheti, vagy pedig az illető segéd önálló iparűzéséhez megkívánt segédi időtartamot is meghosszabbíthatja két évvel. A segédnek azonban joga van új vizsgára jelentkezni hat hónap múlva. Az, aki segédlevelével igazolja tanoncidejének befejezését, (vagy oly tanfolyam elvégzését, amely bizonyítvány, munkakönyv kiállítására jogosít), munkakönyvet kérhet, — tizennyolc éves koráig bezárólag azonban csak képzéshez nem kötött iparban való állandó alkalmazásra kaphatja meg azt.

A *tanonciskolák* ügyét a törvényjavaslat második részének nyolcadik fejezete szabályozta. Az általános indokolás alapján ismertetett elvekhez itt még azt fűzzük hozzá, hogy ha valamely községben a nőiparostanoncok számbavétele nélkül is megvan a negyvenes létszám és a nőiparostanoncok és női kereskedőtanoncok száma külön is eléri a negyvenet, a község a tanoncok nemek szerint való elkülönített oktatásáról köteles gondoskodni. Ahol pedig az egy iparcsoporthoz dolgozó tanoncok száma a 40-et eléri, azok szakirányú tanításáról kell gondoskodni. Annak a községnek, melyben a tanonciskola hallgatására kötelezett iparos- és kereskedőtanoncok száma a 25-öt meghaladja, de a 40-et nem éri el, a tanoncok oktatására külön tanonctanfolyamot kell felállítania. Azoknak a községeknek, melyek egymástól nem esnek távolabb két kilométernél, az érdekelt miniszterek köteleességükké tehetik, hogy a tanoncoknak együttes oktatását biztosítsák. Azokban a községekben végül, ahol a tanoncok száma 25-öt sem ér el, nincsen más lehetőség — mondja az indokolás — mint az, hogy a tanoncok oktatása az elemi iskolával, illetőleg a továbbképző népiskolával kapcsolatban történjék.

A tanonciskolák fenntartási költségeinek szabályozása a régi törvény keretében mozgott. Új elveket állapít meg a törvényjavaslatnak az a szakasza, mely az érdekképviselők által szervezett tanonciskolák vagy tanfolyamok pénzügyeit rendezte: az ipari díjakat, engedélydíjakat s pénzbüntetésekbe befolyt összegeket fordíthatják ezek a tanonciskola céljaira. A fenntartási költségekhez megfelelő arányban a község is hozzájárul. Az állami és községi tanonciskolákban és tanfolyamokon a tanítás ingyenes. Más iskolákban a törvényjavaslat megengedte, hogy az iskolák fenntartói az engedélyokmányban megállapított beíratási és tandíjakat szedhessék.

A tanonciskolák tanidejére vonatkozó új szabályok közül itt még azt emeljük ki, hogy az iparigazolványhoz kötött iparban az évi szorgalmi időt miniszteri engedéllyel (a tízhónapos tanévnek megfelelő számú tanóra megtartásával) tíz hónapnál rövidebb, de legalább négy hónapi időtartamra

vissza lehet szorítani. A tanonciskolák és tanonctanfolyamok szervezetét, a tanerők alkalmazása, feltételeinek szabályozását stb., a törvényjavaslat rendeleti útra terelte. Megvetette azonban alapját a tanonciskolai felügyelőbizottságoknak, melyek az iskoláknak az étellel való kapcsolatára ügyelnek. A tanonciskolák továbbra is a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörében maradtak, annál a sok kapcsolatnál fogva, melyben az országos népoktatásüggyel állanak. A tanonciskolák fejlesztése szükségessé tette a fennálló tanonciskolák átszervezését; erre a javaslat két esztendei időt állapított meg.

A törvényjavaslat második részének *vegyes rendelkezéseket* tartalmazó tizedik fejezete is közelebbről érdekli tanulmányunkat. Különösen annak az ipartestületekre vonatkozó 131. és 132. §§-ai. A 132. §. azt állapítja meg, hogy *az ipari képesítéssel kapcsolatos kérdésekben az ipartestületeket mindenkor meg kell hallgatni*. Mindazon kérdéseknél, melyek szabályozását rendeleti útra hagyta a törvényjavaslat s amelyek megoldásánál a gazdasági életből merített tapasztalatokra és gyakorlati szempontokra kell figyelemmel lenni, egyben az illető érdekképviselők meghallgatását is előírta a javaslat. *Ott pedig, ahol ipartestület van, a képesítéshez kötött iparosok és a tanoncok tekintetében a tanviszonyból folyó iparhatósági teendőket végzi az ipartestület elüljárósága*, — kivéve azokat az eseteket, amikor az iparhatóság a tanonctartás jogát elvonhatja az iparostól, továbbá a tan-szerződés megkötését és végül a tanviszony rögtönös hatállyal való felbontásának esetét.¹⁾

Mint fentebb említettük, az ipartörvény módosításához készült törvényjavaslat tárgyában a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara előterjesztést tett. Ennek az előterjesztésnek a 6—54. lapjai a törvényjavaslat egyes szakaszaira vonatkozó megjegyzéseket foglalták magukban. Csupán egy-két észrevétel idézése is mutatja azt, hogy a kamara milyen élesen-látással bírálta a törvényjavaslat intézkedéseit.

¹⁾ Az indokolás szerint az ipartestületek hivatása nem az, hogy az ipart közvetlenül nem érintő különböző nyilvántartás-vezetéseket és más közigazgatási teendőket végezzenek, hanem működésük súlypontja azon fekszik, — arra kell törekedniök, — hogy tagjaik gazdasági életének erős támaszaivá váljanak és ne a közigazgatási teendők hinárába merüljenek el. Az indokolás jelezte, hogy az ipartestületi intézmény reformjának küszöbén állunk. Mégsem akart az 1884. évi ipartörvény rendelkezéseitől eltérni, — bár a törvényjavaslat a tanviszonyt úgy szabályozta, hogy az ipartestületek jelentősége ezzel kapcsolatban lényegesen bővült. A kisebb ipartestületek t. i. nem is rendelkeznek olyan személyzettel, akik nagyobb követelményeknek megfelelőhethetnének s anyagi eszközeik hiányos volta lehetővé tenné is teszi ilyen személyzet alkalmazását. Éppen ezért a javaslat gondoskodni kívánt arról is, hogy az ipartestületek *saját belátásuk szerint* vállalhassák a fent jelzett teendőknek saját erejükből való ellátását. Azokat az ipartestületeket, amelyek nem elég erősek ezeknek elvállalására, a kereskedelemügyi miniszter e teendők alól felmenthette. A felmentést persze nemcsak a tanonckérdésre, hanem a segédkérdésre vonatkozó teendőkre is ki kell terjeszteni, sőt azokra a teendőkre is, melyeket az 1884. évi ipartörvény ír elő.

A javaslat első szakaszának szövegébe, mely az ipartörvény hatálya alá eső ipari foglalkozásokat hármass tagozásban sorolja fel, pl. szükségesnek tartotta volna annak a deklarációnak beillesztését, hogy ipar alatt e törvény értelmében általánosságban a kereskedelem is értendő. Ezzel, úgymond, a régi törvényes szabály tartatnék fenn. Annyiban sem történnék helytelen lépés, mert viszont a kereskedelmi törvény értelmében az iparosok bizonyos feltételek fennforgása esetén a törvény szempontjából kereskedőknek minősülnek.

A kamara állást foglalt a tervezetnek azzal az intézkedésével szemben, hogy az elnyert iparüzési jog alapján az ipar megkezdése az illető községben való, legalább három év otthagástól, vagy letelepedési engedélytől tétessék függővé. Az egész szakasznak törlését javasolta, főképp a megszállott területtől menekültek, valamint az állásukat veszített közalkalmazottak érdekében, minthogy egyébként a gyakorlatban lehetetlenné válnék a letelepedés. A nemzetgyűlés elé terjesztett szövegből tényleg ki is maradt ez az intézkedés.

A képesítéshez kötött iparok kérdését tárgyalván, a kamara rámutatott arra, hogy a képesítés rendszerének megszigorítása oly általános kívánságként jelenik meg, mintha a kis- és kézműipar bajait ezen az úton gyógyítani lehetne. A kamara előterjesztése elismerte azt, hogy az 1884. évi XVII. t.-c.-el a magyar ipari jogrendszerbe a polgárjogot nyert képesítési elvnek értékes hatásai voltak, de *másfelől semmi bizonyosság sincs arra, hogy egy-magában a képesítés kényszere az illető szakmák boldogulására nézve a képesítéshez nem kötött iparokkal szemben látható előnyöket tudott volna biztosítani.* A kis- és kézműipar bajai, úgymond, egyformán sujtják a képesítéshez kötött és a szabadiparokat, s másrészt a nyomdaipar, mint szabadipar is a fejlődésnek igen magas fokára ért el. A német, angol és amerikai kisipar boldogulásának nem volt akadálya a képesítési kényszer hiánya. Szükségessé vélte tehát a kamara szavát fölemelni azokkal a várakozásokkal szemben, melyeket az érdekelt körök fűznek a képesítés elvéhez és mint annyszor korábban, újból rámutatott arra, hogy a háborút követő válság leküzdése után *a nagy termelési egyedek ismét fölénybe kerülnek a kicsinyekkel szemben és ezért a képesítés elvénél is fontosabb teendő az, hogy a szövetkezeti eszme helyes megvalósításával a kis- és kézműiparosság nagyobb versenyképes egységekké tömöríttessék.*

Általában azonban a kisipar tőkeerejének kellő fokozása, a kisipari hitelügy megoldása, a kis- és kézműiparosok egészséges kereskedelmi szellemben való nevelése, a technikai újítások iránt való áldozatkész fogékonyság kifejlesztése, az okszerű üzemvitel alapelveinek népszerűsítése, a szövetkezeti anyagbeszerzés, termelés és értékesítés módjainak valóban nagy tömegekre való kiterjesztése, s a modern közgazdasági irányzatokhoz való alkalmazkodó képesség megszerzése nélkül maga a képesítés elvének még oly szigorú kiterjesztése sem tudja a kis- és kézműipar gazdasági boldogulását biztosítani. Rövid,

tömör szavakkal foglalta össze a kamara a kisipar érdekében szükséges teendőket.

c) A nemzetgyűlési tárgyalás.

A nemzetgyűlés igazságügyi, közoktatási és közgazdasági bizottsága 1921. december 30-án terjesztette elő együttes jelentését a törvényhozás elé,¹⁾ melyben lényegtelen stiláris módosításon kívül egészben elfogadta a javaslatot és annak úgy általános, mint részletes tárgyalására a sürgősséget kimondta.

A nemzetgyűlés 1922. április 22-én megtartott 299. ülésén²⁾ megkezdődött a törvényjavaslat tárgyalása. *Frühwirth Mátvás* előadó terjesztette elő jelentését. A kisipar pangásának okait öt csoportba foglalta: a gyáripar versenye; a szükségletek kielégítésének bonyolult volta; a forgalom és a közlekedés fejlődése; az iparosok önbizalmának elveszése és végül az iparosok összetartásának hiánya okai annak, hogy a kisiparosság jelentősége hanyatlott. Pedig a kézműipar érdemes a támogatásra. A kisipari háborús megrendeléseknek 50%-át a kézműipari műhelyek állították elő. A kisipart illetően azonban más államok példája is mutatja — különösképpen Poroszorszáé — hogy a háború alatt a segédnélküli iparosok száma erősen nőtt. Poroszországban 22%-kal, — a 40 év előtti viszonyokkal szemben 63%-kal. Részletesen ismertette előadó a törvényjavaslat rendszerét. A tanoncoktatásra vonatkozó szabályozásokat azért is kiemelte, mert a háborús veszteségek folytán számolni kell azzal, hogy rendkívül megfogy az ipari munkába álló emberek száma. Egyébként tisztában volt azzal, hogy az ipartörvény egymagában nem fog segíteni a kézműiparosságon, de annak révén a kézműipar helyzete mégis biztosabb lehet. Az önsegélyezés elve az, melyet mindinkább meg kell valósítani a kisipar érdekében.

A törvényjavaslat tárgyalásának második napján³⁾ *Pálffy Dániel* nemzetgyűlési képviselő különösen az 1884. évi törvénynek azt a szakaszát világitotta meg a kézműiparosság szempontjából, mely képesítés hiányában is megengedte az önálló iparüzést. A magyar kézműiparosság elszegényedését az iparszabadság következménye gyanánt fogta fel. Az iparszabadságot az 1884. évi törvény sem korlátozta annyira, mint azt a kisipar érdeke megkívánta volna. A magyar iparosság életfeltételeit így nemcsak a gyáripar aknáztta alá. Németországban már a nyolcvanas évek eleje óta kezdtek foglalkozni azzal, hogy miképpen lehet megmenteni a kézműipart és felvetették a szövetkezeti eszmét. Valóban, Németországban a szövetkezeti eszme oly lendületet vett, hogy a kisiparosság versenyezhet a gyáriparral. A kormány időnként dícsérendő megértést tanúsított a kézműiparral szemben.

¹⁾ L. Nemzetgyűlési Irományok 1920—1922. évi XII. kötetének 260. l.

²⁾ L. a Nemzetgyűlési Napló 1922. évi XVI. köt. 32. és köv. l.

³⁾ L. az idézett Napló 71. és köv. lapjait.

Volt év, amikor 200.000 koronát fordítottak a kisiparosságnak gépekkel való ellátására s ez a csekély segítség is hozzájárult ahhoz, hogy a kézműiparosság gépeket használjon munkájához. A kézműiparosság nem ellensége a gyáriparnak, ha a vita hevében időnként el is ragadtatja magát.

A háború után következő idők új helyzetet teremtettek. A kézműipar nem kíván a maga számára privilégiumokat. Csak arra nézve kér intézkedéseket, hogy iparospályára ne mehessenek olyanok, akiknek nincsen meg bizonyos minimális ipari műveltségük. Csak a kézműiparosok képzésének szigorú keresztülvitele tudja a magyar ipart ismét megerősíteni, ismét életerőssé tenni. Csak akkor, ha biztosítva lesz azok megélhetése, akik az ipari pályára lépnek, fogják majd a magyar családok gyermekeit szívesen iparospályára adni.

Több kardinális pontban nem teljesítette a törvényjavaslat az iparosság kívánságait. A városok iparüzési joga például sok esetben nem indokolt. A mestervizsga kérdése is azok közé az eszközök közé tartozik, mely hatalmas óvóeszköz az illegitim iparüzés ellen. Németországban kiválóan bevált ez az intézmény, mert a mesternek a kalkuláció, a rajzolás és számolás terén járatosnak kell lennie s Magyarországon is nyilván be fog válni. Németországban az iparosságnak 70%-a letette a mestervizsgát; megszerezte ezt a legmagasabb képesítést. Ez a vizsga nehéz időkben kiszorítja az iparosság sorai közül az illegitim iparüzőket.

Az iparosság régebben mindig a legszegényebb osztályokból került ki. Később azonban más társadalmi osztályok gyermekei is sűrűbben mentek ¹⁾ ipari pályára és éppen az iparosok tagadták meg gyakran a tanoncfelvételt a fennálló rendelkezések miatt. A tanonciskola csak elősegíti a tanoncképzést, de nem a tanonciskola neveli a tanoncot, hanem a mesterek és az ipari műhelyek.

A törvényjavaslat tárgyalásának harmadik napján Nagy János (egri) nemzetgyűlési képviselő ²⁾ szolt hozzá általánosságban a vitához. Abból indult ki, hogy a mezőgazdaság és az ipar két olyan forrása a nemzetgazdaságnak, melyeknek egymással párhuzamosan kellene haladniok. Ha az állam csak az egyiket pártolja, rosszul járhat. A törvényjavaslat intézkedéseiben több irányban is meglátszik, szerinte, az osztrák törvény hatása. Az osztrák törvény például 54 képesítéshez kötött ipart sorol fel; a segédvizsgát is a javaslatához hasonlóan szabályozza és megállapítja, hogy más iparra való áttérésről és több rokonipar együttes gyakorlásáról csak akkor lehet szó, ha az egyén képesítési kötelezettségének mindegyik iparban eleget tesz; megkívánja a törvényjavaslat a mestervizsgát is. Nagy János is a német példára hivatkozott. Németországban csak az használhatja a mester nevet, aki

¹⁾ Erre vonatkozólag nagyon értékes eredményeket jelez tanulmányunk második nagy része.

²⁾ Lásd a Napló 106. s köv. lapjait.

leteszi a mestervizsgát. Aki nem teszi le, az továbbra is csak iparos marad, bár azért önálló lehet. A mestervizsgálatnak ott előfeltétele, hogy a jelentkező bizonyos számú esztendőnt mint tanonc s három évet mint segéd töltsön el szakmunkával s ezenkívül valamely Innung tagja is legyen. A törvény előírása szerint mindenkinek vizsgáznia kell az ipartörvény ismeretéből, a rendeletekből, kalkulációból, bizonyos ipari szakismeretekből, — például a cipésziparosoknak a különböző bőrök ismertetőjeleiből stb. Az ilyen szervezetű mestervizsgát persze nem lehet Magyarországon megszervezni; nálunk a falusi iparosok nagyrésze nyáron még ma is mezőgazdasági munkával foglalkozik és iparát csak télen űzi.

A tanoncképzés terén nagyfontosságúnak tartotta *Nagy János* az inasotthonok és internátusok felállítását, — ahol a tanoncok tisztességes lakóhelyhez és ételmezéshez juthatnának. A múltban fontos eszköz volt az ipar fejlesztésére a kézműipari gépek és más eszközök kiosztása. A háború után azonban más irányban fejlődött az ipar. A szövetkezeti gondolatot kell mindinkább kifejleszteni; a szövetkezetek nem érintik az egyén önállóságát. A szövetkezet a kézműipar technikai fejlődését is előmozdíthatja.

Grieger Miklós képviselő azt fejtegette, milyen nagy kár, hogy Magyarországon az ipart nem eléggé fejlesztették a múltban. Ma már nem lehet arról szó, hogy Magyarország egészében ipari állammá alakuljon át, csak arról, hogy legalább az itthoni nyersanyagokat tudjuk készgyártmánnyá feldolgozni s így a belfogyasztást legalább részben kielégíteni. A törvényjavaslat szerinte kétségtől komoly munka. Noha nagy hibája, hogy a kormány a rendeleti úton való beavatkozásának rengeteg teret nyit. Mégis sok tekintetben honorálja a kézműiparosok kéréseit és szakít a szabad gazdasági rendszerrel.

A gazdasági liberalizmusnak — *Grieger* szerint — voltak ugyan jótékony hatásai, de ez a gondolat a középosztályt elsorvasztotta. A törvényjavaslatnak a szinte korlátlan iparszabadság eltörlésében nyilvánuló előnyeit elismerte *Grieger*. De ő sem hitte, hogy az a kisipar fellendülésére, a kisiparosok bajainak orvoslására egymagában elegendő lenne. Ez pedig annál inkább nagy baj, mert a gazdasági pangást a kisipar egyre jobban érzi, különösen a városi iparosok, mely nehezen tud a drágasággal megküzdeni. Erős ipari osztály megteremtésének első tényezője az állami támogatás. Az ipar seholy fejlődik állami támogatás nélkül. A kézműipar fejlesztése tehát elsősorban a kormányzat kötelessége. Szükségesnek tartotta azt, hogy az állam szakítson azzal az iparpolitikával, mellyel a gyáripart a kisipar hátrányára támogatja. Az 1912. évi költségvetésben — mondta — a gyáripar számára 24 millió korona segélyt irányoztak elő, a kisiparosok számára 3.5 millió koronát, tehát aránytalanul kicsiny összeget. A kormány ugyanakkor 36 gyárnak 70.000 korona összegű gépsegélyt adott; a kisiparosoknak pedig csak 45.000 korona értékűt. Szükség van a kisiparosok személyi hitelének rendezésére, de a kormány minden jóakarata mellett: a társadalom támo-

gatására is. Schol a világon nem kellett törekedni annyira arra, mint Magyarországon, hogy az állami intézmények és hatóságok ipari szükségleteit a hazai ipar elégítse ki. S a társadalomnak is meg kell becsülnie a hazai ipart. A multban e téren sok hiba történt.

A tárgyalás harmadik napján a nemzetgyűlés általánosságban el is fogadta a törvényjavaslatot és a vita végén *Hegyeszhalmy Lajos* kereskedelemügyi miniszter¹⁾ tette meg észrevételeit a javaslat általános tárgyalása során felvetődött gondolatokra. A miniszter mindenekelőtt a mestervizsga kérdésével foglalkozott. Szerinte a törvényjavaslat intézkedései elegendő garanciát jelentenek arra, hogy meg lehessen konkrét esetben állapítani a jelentkező egyén szakképzettségének kielégítő voltát. Ha azonban a nemzetgyűlésnek egyhangú kívánsága az, hogy a mestervizsgát rendszerezítsék, hozzájárul ahhoz, hogy a részletes tárgyalásnál erre vonatkozólag módosítás történjék.

A magyar kézműiparnak olyan fejlődést kell elérnie, mint aminőt a külföldi elért; ezért nem lehet szűkkeblű a tanoncoktatás rendezésének terén sem. Arra vonatkozólag, hogy a törvényjavaslat túlszociális érzéket mutat a tanoncokkal szemben, véleménye az, hogy az adott viszonyok között semmiféle szociális megértés nem lehet sok. A szövetkezeti eszmét a miniszter is a legbiztatóbb eszköznek tartotta arra, hogy az iparosság egyesült erővel a fejlődés magas fokára kússzék fel. A miniszter behatóan foglalkozott azzal a határozati javaslattal, mely szerint utasítsa a nemzetgyűlés a kereskedelmi minisztert arra, hogy az ipartestületek reformjára vonatkozó, függetlenségüket biztosító, hatáskörüket szélesítő törvényt a jelen törvény életbe léptetésétől számított hat hónapon belül terjessze a nemzetgyűlés elé. Ezt a javaslatot a miniszter el is fogadta, kivéve az időpont meghatározását.

A nemzetgyűlés még ugyanazon ülésében megkezdte az ipartörvény módosításáról szóló törvényjavaslat *részletes* tárgyalását.²⁾ Volt olyan indítvány, hogy a javaslat címét változtassák »ipartörvényre«. Ezt azzal az indokolással, hogy az nem fedné a javaslat tartalmát, nem fogadták el.

A törvényjavaslat első szakaszának tárgyalásánál szólalt fel *báró Szterényi József*, akinek nagy beszéde kiemelkedett a törvényjavaslat egész vitájából. Pár gondolatát idézzük.³⁾

1906-ban, mondta, amikor felvették Magyarország egész ipari termelési statisztikáját, megállapították, hogy az összes ipari népességnek egyharmad-része sem esett a kisiparosságra. Sajnos, a kisipar támogatása egészen kisméretű volt. Inkább az ausztriai ipart támogatták. A mult század nyolcvanas éveiben az ipartámogatás elhanyagolásával elmulasztottuk azt a legjobb alkalmat is, amikor Franciaország példájára a kisiparból középipart, a középiparból

¹⁾ L. az id. Napló 127. és köv. lapjait.

²⁾ L. az id. Napló 130. és köv. lapjait.

³⁾ L. az id. Napló 138. s köv. lapjait.

pedig nagyipart lehetett volna teremteni. A textil- és bőripar jó példák arra, hogy Magyarországon is megoldhatnók a kisiparnak nagyiparrá való fejlesztését.

1899-ben kezdődött Magyarországon a kisipari politika. Ekkor illesztették be az iparpolitika egész rendszerébe Szterényi javaslatára a kisipar támogatását. Szterényi büszke volt és mindig büszke is marad annak a tíz évnél eredményeire, melyet a kisipar támogatása töltött ki. A kisipar fejlesztésének különböző eszközei lehetnek. A kisiparnak általában tömegtermelési iparrá való fejlesztése lenne a legelsősorú fontosságú eszköz, ez azonban a múltban nem történt meg. Az emlékeztető tíz év alatt számos kisipari és középipari szövetkezet alakult Magyarországon. A kisiparosság érdemére szolgál az, hogy csak egyetlen egy esetben kellett visszavonni a nyújtott gépsegélyt. A szövetkezeti akció a kisipar terén — szintén tíz év alatt — 141 kisipari szövetkezetet állított fel; 2·5 millió korona segélyt kaptak. A kisipar egész támogatására 1899—1909-ig 12·7 millió koronát fordítottak. 1899-ben még csak 340.000 koronát, 1909-ben pedig már 4·37 millió koronát, — ugyanebben az évben a gyáripar támogatására csak 4·57 millió korona jutott.¹⁾

Szterényi a maga részéről is hibának tartotta volna azt, hogy valaki az ipartörvénytől várja az ipar megizmosodását s a kisipar jövőjének kialakulását. *Sőt, véleménye szerint, a törvény akadályozza meg a kézművesiparosságnak azt a fejlődését, melynek abban az irányban kellett történnie, hogy a kisipar fokozatosan középiparrá, a középipar pedig gyáriparrá váljék.* A kisipar hanyatlásának egész más okai voltak a múltban, mint a törvényes rendelkezések s a képesítés túlságos megbecsülése sem eredményezi a várt hatást. A német kisipar példájára hivatkozott, amely valójában a német gyáripar védőszárnyai alatt fejlődik. A német kézműiparnak és kisiparnak a nagyipar szolgálatokat tesz; a kisipar a nagyiparnak munkát és munkásokat szolgáltat. *Csak hogy Németországban nincsen képesítési kényszer, Németország a szabadipar alapján áll és a jövő kisiparossága szakértelmének növelését mestervizsgákkal éri el.*

Az 1872. ipartörvény hirtelen, minden átmenet nélkül tért át az iparszabadságra és így kellett visszanyúlni már 1884-ben az iparüzés bizonyos korlátozásához. Az utóbbi törvénynek kétségtelen hibája volt, hogy a képesített iparos valamely más képesítéshez kötött iparágra átmehetett. Ez a rendelkezés volt azután alapja azoknak a harcoknak, melyeket a kisiparosság az ipartörvénnyel szemben folytatott. A szönyegen levő törvényjavaslat az iparszabadság korszakában megfordított fejlődést mutat. Matlekovits is megjegyezte, hogy képesítési rendszer két országban van; Szerbiában és Oroszországban. *A képesítés csak a jelen biztosítéka, de nem egyúttal a jövőé is!* A főszólyt a jövő nemzedék nevelésére, a tanoncképzésre kell fektetni.

¹⁾ L. erre vonatkozólag közvetlen e tanulmány 105. s köv. lapjait is.

A képesítés általában csak Ausztriában, Bulgáriában, Oroszországban, Romániában és Szerbiában van meg. Egyetlen más országban nincsen; némely országban pedig a német rendszernek megfelelő korlátozás áll fenn a tanonctartás szempontjából.¹⁾ Szerényi is rámutatott beszédében arra a veszélyre, mely a rendeleti úton való intézkedések túltengéséből következik. Épúgy helytelennek tartotta azt a rendelkezést, mely megtiltja az üzletvezető alkalmazását a képesítéshez kötött iparokban. *Ez majd azt eredményezi, hogy a tőkék kumulálása nem a kézműiparban, hanem a gyáriparban fog megtörténni. A túlzások körébe sorozta a kereskedelem béklyóbakötését is.*

Méhely Kálmán képviselő azt kívánta vizsgálni,²⁾ hogy az iparosságnak javára válik-e a törvény vagy sem. A kisiparosok munkásságát több dolog veszélyezteti: a) a munkástörvényhozás intézkedései; b) a gyáripar versenye; c) az alulról feltörekvő új elemek. A verseny ellen képesítéssel védekezni — mondta Méhely — rossz gondolat: iparigazolványokkal ezt a kérdést nem lehet megoldani. A törvényjavaslat az iparosok helyzetét csak akkor védheti meg, ha a felfelé-emelkedés útjában álló, megkötő hatásokat kiküszöböli. Felfogása szerint azonban az új törvényjavaslat az iparosság útjába sokkal több akadályt állít, semmint amennyiben valaha része volt. A kisiparnak a kereskedelemmel szemben való megvédését sem látta szerencsés ötletnek, hiszen ilyen korlátozás még inkább késlelteti a kisiparnak gyáriparrá való átalakulását, — a kisipar még kisebbé válik.

A 4. §. részletes tárgyalásánál nagy vita robbant ki. Az eredeti szövegezéssel szemben a községeknek csak úgy engedték meg a képesítéshez kötött iparok üzését, amennyiben azt a közérdek kívánja és ha a kereskedelemügyi miniszter arra előzetesen engedélyt adott. A képesítéshez kötött iparok felsorolását nem fogadta el a nemzetgyűlés. Hosszú vita után az eredeti szöveg bizonyos változtatásokon ment keresztül. Pálffy Dániel képviselő javaslatára iktatták be a törvényjavaslat szövegébe a 26. §-t, mely a *mestervizsgákra* vonatkozik.³⁾

Hegyeshalmy Lajos miniszternek aggályai voltak még a mestervizsgálatnak különösképen azon rendszerével szemben, mely *kötelezővé* tette volna a mestervizsgák letételét: ez a rendszer sokakat elriasztana az ipari pályáktól. Mégis hozzájárult a mestervizsga fentebb ismertetett szabályozásához, — azzal a gondolattal azonban, hogy a vizsga nem szolgálhat arra jogcímül, hogy minél *kevesebben* szerezzék meg a mesteri címet.

A törvényjavaslat részletes vitájának többi anyagát az érdeklődő az 1920/1922. évre összehívott nemzetgyűlés 304. és 305. ülésének naplójában ⁴⁾ találhatja meg. A nemzetgyűlési tárgyalás során számos kisebb módosítás

¹⁾ L. id. Napló 144. lapját.

²⁾ L. id. Napló 162. s köv. lapjait.

³⁾ L. az id. Napló 249. lapját.

⁴⁾ Lásd az id. Napló 229—281. lapjait.

került be a törvényjavaslat szövegébe, de kétségtelen, hogy a törvényjavaslat elfogadásával, mint Hegyeshalmy Lajos miniszter záróbeszédjében mondta, a nemzetgyűlés fontos munkát végzett, ha abban nem is adtak a miniszternek igazat a következmények, mintha a novella az ország egy igen fontos rétegében tényleg megnyugvást okozott s megszűnt volna az a nyugtalan állapot, mely évtizedeken át a kézműiparosok körében uralkodott.

Mint ismeretes, az 1922. évi XII. t.-c. címén iktattatott be az országos törvénytárba az *ipartörvény-novella*, melynek rendszerét az előadottak után már nem kell ismertetnünk. A *novella végrehajtásáról a 78.000/1923. sz. kereskedelemügyi miniszteri rendelet intézkedik.*¹⁾

*

Nagy horderejű törvényalkotásnak indult s épen a kis- és kézművesiparos társadalmat érintette közelről az 1924. évi XVIII. t.-c.: az Iparosok Országos Központi Szövetkezetéről (IOKSz) és az ipari anyagbeszerző, termelő és értékesítő szövetkezetekről. A törvény felhatalmazta a pénzügyminisztert arra, hogy az IOKSz alaptőkéjéhez 22 milliárd korona alapítványi üzletrész átvételével hozzájáruljon, lemondván tíz éven át a nyereségrészesedésről; egyben az IOKSz, valamint annak rendes tagjai számára jelentős kedvezményeket biztosított. Rendes tagok azokon a szövetkezeteken kívül, melyek a törvény hatályának életbelépése előtt léptek be az IOKSz kötelékébe, csak ipari anyagbeszerző, termelő és értékesítő szövetkezetek (szakipari szövetkezetek) lehetnek. Megadta azonban a törvény a jogot arra is, hogy az IOKSz működését a szövetkezetekbe még nem tömörült kézmű-, kis- és középiparosokra, valamint ezeknek gazdasági célt szolgáló alkalmi egyesüléseire is kiterjeszthesse, — az érdekelteknek ezirányban előterjesztett kérelmére.

A törvény szövegének vázolásánál inkább érdekli tanulmányunkat a törvényjavaslat indokolása; abból is az általános indokolás és az 1—3. szakaszok részletes indokolása.²⁾ Az általános indokolás szerint már az 1898. évi XXIII. t.-c. lehetővé tette azt, hogy a hitelszövetkezeteken kívül

¹⁾ Ez a rendelet szinte mintaszerű gondossággal sorolja fel 206 szakaszban a novella végrehajtásának módozatait (olvasható a Magyarországi Rendeletek Tárának 57., 1923. évi évfolyamában a 611—727. lapokon). A rendelet anyagának feldolgozásáról épen annak *kódexszerű* jellege folytán lemondunk. A figyelmet felhívjuk azonban arra a szintén rendkívül értékes *előterjesztésre*, hogy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (4321. sz. a.) intézett a kereskedelemügyi kormányhoz a végrehajtási utasítás tárgyában, amelyben különösen az ipari üzemek jellegének megállapítására, az iparok csoportosítására alkalmazottak létszáma szerint s továbbá a nők által üzemeltetett iparokra, a mestervizsgákra vonatkozólag, valamint a jogosulatlan iparúzők túltengése elleni védelem ügyében tett nagyértékű észrevételeket.

Az ipartörvény novellája után egész sereg egyéb rendelet is napvilágot látott. A rendeletek vagy általánosságban a magasabbfokú iparügyi rendszert keretében mozgattak, vagy az egyes különleges iparok üzését szabályozták, a képesítésre vonatkozó intézkedéseket értelmezték; a jogosulatlan iparúzők elleni küzdelem szolgálatában állottak, a tanoncügyre vonatkozólag rendeztek egész sereg kérdést, az *ipari*, továbbá a kereskedelmi tanonciskolák új rendjét kiépítették, nagy gondot fordítottak a mesterképző ipari tanfolyamokra, az ipari díjak ügyére stb. Rövid pár év alatt kialakult az új magyar iparjog.

²⁾ Lásd: Nemzetgyűlési Irományok. 1922—1927. 7. kötet 172—193. l. (melléklet a 299. sz. irományhoz).

egyéb célú gazdasági és ipari szövetségek is alakuljanak s ezek megfelelő eljárás után az Országos Központi Hitelszövetséget kebelébe is felvétethettek. Az OKH organikusan csak a gazdasági és ipari hitelszövetségek vezetésére, irányítására és hitelezésére volt alkalmas kezdettől fogva. Mivel azonban akkor még nem volt mód a különböző ipari nyersanyagbeszerző, árucarnok, termelő és egyéb ipari szövetségek számára külön szövetségi központot megalkotni, ezek is az OKH kötelékébe tömörültek, holott ennek az egyébként kiválóan működő intézménynek konzervatív szelleme is bizonyos ellenétben állott azzal a gyors és kereskedelmi szellemmel, melyek nélkül a szakipari szövetségek nem prosperálhatnak. Ez volt az oka annak, hogy míg az OKH égisze alatt a hitelszövetségek föllendültek, addig a szakipari szövetségekkel való kísérletezés többnyire kellemetlen eredményeket szült.

Az OKH szabadulni kívánt a szakipari szövetségektől, ez utóbbiak pedig úgy vélték, hogy csak úgy virágozhatnak fel, ha csakis az ő ügyeikkel foglalkozó és speciálisan az ipari ügyek intézésére berendezett intézmény állítatik fel. A közvélemény is helyeselte azt, hogy a kis-, kézmű- és középipar szövetségi mozgalma erőteljesen támogattassék s e mozgalom eredménye gyanánt 1919-ben a szakipari szövetségek ügye ki is került az OKH hatásköréből, azzal, hogy éppen az OKH a szakipari szövetségek részére felállította az Iparosok Országos Központi Szövetségét.

Ennek az országos intézménynek elejétől fogva az volt a feladata, hogy a meglevő szakipari szövetségeket irányítsa, felügyelje, elégítse ki a hiteligényeket, alapítson új szakipari szövetségeket s a kézmű-, kis- és középipar szövetségbe nem tömörült rétegeit segítse nyersanyagellátásban, munkaalkalmak szerzésében, termelvények értékesítésében, stb. Minden kezdet nehéz. Az IOKSz eleinte saját tagjainak üzletrészjegyzésére utaltan, szerény viszonyok között fogott munkásságához és helyzetén az a három millió korona sem sokat lendített, melynek megfelelő névértékű üzletrészt 1920-ban a kereskedelemügyi kormány jegyzett nála az országos iparalapból. A központ saját tőkéje így sem volt még elegendő, ami annal nagyobb kár volt, mert szilárd anyagi helyzet nélkül nem volt kilátás arra, hogy a kitűzött célokat meg is tudja valósítani. A pénzügyminiszter ezért már 1920-ban törvényhozásilag kívánta az ügyet rendezni. Valóságban azonban évek teltek el addig, amíg a kereskedelemügyi miniszter 1903. augusztus hó 7-én a pénzügyminiszterrel egyetértőleg a törvényjavaslat végleges szövegét a nemzetgyűlés elé terjesztethette.

Az általános indokolás azt fejtegette, hogy ellenére azoknak a korábban nem egészen kedvező tapasztalatoknak, melyek a szakipari szövetségeknél szereztek, e szövetségek gondolata mégis helyes s pártolásra méltó, mert kellő szakértelemmel, üzleti érzékkel és tapasztalatokkal szervezett különleges intézmény jótékony hatást tud kifejteni az ilyen szövetségek munkássága körül s így végeredményben a kis-, kézmű- és középipar érdekei karoltatnak fel.

Az indokolás rámutatott arra, hogy az ország súlyos pénzügyi helyzetében, amidőn a gépek, szerszámok, anyagok ára rendkívüli mértékben felszökött, — de másfelől az államháztartás bevételei összezsugorodtak, — *nem igen van mód az egykori, a háború előtt való iparfejlesztési tevékenységet folytatni.* Minthogy azonban a termelő társadalomnak azt az értékes elemeit, melyet a kézmű-, kis- és középiparosok képviselnek, nem lehet támogatás nélkül hagyni, meg kell a módját találni annak, hogy a gyámoltás más módon történjék. Hogyan? Úgy, hogy az *Iparosok Országos Központi Szövetkezete veendené át az állam iparfejlesztési tevékenységének egy részét, azaz más szóval átruházott hatáskörrel állami feladatot látna el.*

Amit régebben a kézmű-, kis- és középipar ingyen ellenszolgáltatást kapott, ezután altruisztikus módon, kedvező feltételek mellett törlesztésre kapja majd csak meg, — de meg is fogja gondolni, mikor veszi igénybe. Komoly megfontolás tárgya volt, hogy az 1920. évi XXX. t.-c.-ben a gazdasági, ipari és hitelszövetkezetekre vonatkozólag megállapított *központ-kényszer* vétessék-e mintául az IOKSz kiépítésénél. A kisipari érdekeltség általában a központ — kényszerrel szemben foglalt állást, s ezért elejtetett a gondolat. Mégis: a törvényjavaslatban foglalt kedvezményekben csak azok a szakipari szövetkezetek részesülhetnek, melyek a központ kötelékébe belépnek, sőt a központ *felügyeleti és ellenőrzési jogát* törvényjavaslat még a függetlenül megalakult szakipari szövetkezetekre is kiterjesztette.

Lényegbevágó elgondolása volt a törvényjavaslatnak, hogy az IOKSz kötelékébe tartozó *szakipari szövetkezetek közvetlen állami segílyt nem kapnak*, ezeknek támogatását a központ végzi, a tagszövetkezetek hiteligényeinek kielégítésével.

A részletes indokolás már fentebb említett szövegéből csak az 1—3. szakaszok indokolására terjeszkedünk ki. E szerint az ipari anyagbeszerző, termelő és értékesítő szövetkezetek alatt nemcsak azok az ipari szövetkezetek értendők, melyek cégükben ilyen elnevezést viselnek, hanem általában mindazok az ipari szövetkezetek, melyek *az iparüzési folyamat három főfázisának helyesebb organizálását tűzi ki célul.* A szövetkezeti gépműhelyek tehát éppen úgy szakipari szövetkezetnek tekintendők, mint az árucarnok-szövetkezetek.¹⁾

¹⁾ Az IOKSz-ének működéséről nem sok adat áll rendelkezésünkre. Az 1920—1926. évekről részben a székesfővárosi statisztikai hivatal által külön begyűjtött adatai alapján *dr. Ihrig Károly* egyetemi magántanár, »Budapest szövetkezetei 1926-ban« c. művében (Statisztikai Közlemények, szerkeszti *dr. Illyefalvi I. Lajos*, 57. kötet, 4. szám) jól áttekinthető kimutatásokat közöl (L. e. mű 56—58., továbbá 80—84. s végül 158—171. lapjait) a szövetkezeti központról. E munka alapján jegyezzük fel azt, hogy az IOKSz kötelékébe 1926-ban 71 szövetkezet tartozott, — Budapesten pedig 1920-tól 1925-ig 13-ról 18-ra emelkedett a köteléki iparosszövetkezetek száma. Budapesten (szintén Ihrig munkájának közlései szerint) 1926-ban 26 iparosszövetkezet állott fenn. Legtöbb az asztalosiparban, építőiparban és szabóiparban (egyenként 3—3). A munka (163. és következő lapjain) az iparosszövetkezetek tőkéjéről, üzletköréről és üzleteredményeiről is közöl értékes adatokat.

A következő évek törvényhozási alkotásai közül néhány törvényről kell megemlékeznünk, jobbra azonban beérve a törvényekre való egyszerű utalással. Az 1925. évi XVII., az építkezés előmozdítását célzó intézkedésekről szóló t.-c. adómentességgel és adókedvezménnyel óhajtotta célját elérni. Az 1925. évi XXII. t.-c. a városok kölcsönügyét szabályozta s lehetővé téve hosszú idők után rövid lejáratú kölcsönök felvételét, miáltal az ipari élet fellendülésére is hatást gyakorolt. Az 1926. évi XI. t.-c. kiegészítette az építkezések előmozdításáról szóló imént említett törvénycikket ; a tatarozást végeztető házbirtokosok számára adókedvezményt állapított meg.

Rendkívül nagyfontosságú volt az ipari élet szempontjából is a betegségi és baleseti biztosításról szóló 1927. évi XXI. t.-c., mely nagyon kitágította a biztosítottak körét ; a munkabér ellenében dolgozott egyénekre általában megállapította a pénztári kötelezettséget, a tisztviselők, ügyvezetők, kereskedőségek és rendszeres havi vagy évi fizetésű alkalmazottak csoportját pedig havi 300, illetve évi 3600 pengő értékhatárig vonta betegségi biztosítási kötelezettség alá. A betegségi biztosítási kötelezettség a *háztartási alkalmazottakra is kiterjesztett*, bizonyos esetben pedig *özvegyekre és árvákra*. A betegségi biztosítás fejében minden biztosított után járulékot kell fizetni ; ennek összege a biztosított tényleges javadalmazásának 7%-át, illetve az átlagos napibérnek 6%-át nem haladhatja meg. (A háztartási alkalmazottak után is ez a kulcs érvényes.) A járulékok összege a régebbi törvényes szabályokkal szemben magas volt s még fokozta súlyosságát a fizetés elmulasztása esetén kiróható havi 2%-os késedelmi pótlék.

A betegségi biztosítás segélyeinek rendszere egészen átalakult az új törvényben ; messzemenő emberbaráti szempontok szerint építették ki a betegség, szülés, haláleset alkalmával járó segélyeket s az intézeti ellátást stb. Végeredményben azonban az érdekelt munkaadóknak mégis csak erősen szaporította gondjait a megnövekedett munkásbiztosítási járulékok előteremtése. Fokozta az új törvény a biztosítási terheket azzal, hogy a korábbi törvénytől eltérően — bár az időközben (1919-ben) kibocsátott kormányrendeletekkel egyezően — a *baleseti biztosításra mindazokat a vállalatokat, üzemeket, hivatalokat és foglalkozásokat kötelezte, melyek betegségi biztosításra kötelezettek*.

Szervesen összefügg e most tárgyalt törvénnyel az 1928. évi XL. t.-c., mely az *öregség, rokkantság, özvegyiség és árvaság esetére* szóló kötelező biztosításról szól. E törvény szerint a biztosítási kötelezettség mindazokra a vállalatokra stb. fennáll, amelyek betegségi biztosítási kötelezettség alá esnek, — kivéve az állam és egyéb közületek hivatalait, vállalatait s másrészt azokat a foglalkozásokat, melyeket kifejezetten kikapcsol a törvény. A biztosítási kötelezettség felső határát ez a törvény magasabb összegben állapítja meg, mint a betegség- és balesetbiztosításról szóló : tisztviselők közül csak havi 500, illetve évi 6000 pengőnél nagyobb fizetéssel bíró egyének

nem esnek biztosítási kötelezettség alá. Az öregségi és rokkantsági biztosítási járulékokat szintén vagy a tényleges javadalmazás, vagy napibérosztályok szerint fizetik, úgyhogy e járulékok a tényleges javadalmazás 4%-át (havidíjasoknál 5%-át) nem haladhatják meg, napibérosztály-rendszer alkalmazása esetén pedig az átlagos napibérnek legfeljebb 3·5%, (havi javadalmazásoknál pedig annak 4·3%-át) érhetik el.

Az 1928. évi törvényhozás alkotásai közül végül a XXI. t.-c.-ről kell megemlékeznünk, mely az *ipari záloglevelekről* szól s amely szerint a törvény értelmében a jogosult pénzintézet ipari záloglevelet bocsáthat ki oly kamatozó törlesztéses kölcsönkövetelés alapján, mely ipari vállalat folytatására alakult nyilvános számadásra kötelezett kereskedelmi társaság vagyonán a törvény értelmében alakított jelzáloggal van biztosítva. *Ez a törvény új fejlődést indított meg a magyar ipari hitelügy terén* s e törvény alapján létesült ipari jelzálogintézet nem egészen egyéves fennállása óta e tanulmány kéziratának lezárásáig (1929 december) 28 millió pengő értékű zálogleveleket bocsátott ki, *jórészt középipari vállalatok hiteligényeit elégítvén ki.*¹⁾

¹⁾ A szép munkásságot kifejtő Budapesti Kisipari Hitelintézet működésére nézve l. a székesfőváros statisztikai Évkönyveit.

VII. Kisipari mozgalmak 1921 után.

a) Általános jellegű kérdések.

Az ipartestületeket az 1922-ben előterjesztett ipartörvéynovella erősen foglalkoztatta.¹⁾ Az előkészítés munkája igazolta azt, hogy kellő irányítás mellett az ipartestületek érdekképviselési jellegű tevékenysége is igen értékes lehet. Bebizonyult, hogy az ipartestületi intézmény ugyancsak nem akcióképtelen. Voltak persze kivételképpen ipartestületek, amelyek tevékenysége nem volt kielégítő. De a nagyobb baj az volt, hogy az iparosok széles rétegei még mindig nem eléggé érdeklődtek a testületek ügyei iránt. *A mindennapi kenyérért való küzdelem kötötte le a kisiparosságot nagy tömegét.* A közös akciókkal csak kisebb csoportok törődtek. A gyenge anyagi helyzet hátráltatta valóban leginkább az ipartestületek fejlődését. A testületek nem szívesen nyúltak az autonóm megadóztatás egyébként észszerű és kívánatos nívvontartásához. Így az ipartestületi tagsági díjak reális értékükben nagyot csökkentek. Fejlődés itt-ott mégis mutatkozott. 1922-ben Budapesten 7 s a vidéken is számos testületnek volt már hivatalos jegyzője. Az ipartestületek hatósági jellegű tevékenységének nagyobb része ekkor is a tanoncszerződésekben, a szabadításokban, a munkakönyvek kiállításában és nyilvántartásában merült ki. Viszont az ipartestületi békéltetőbizottságokat Budapesten csak kevés testület alakította meg. Pedig az ipartestületi békéltetés kitűnő eredményeket ért el. Másrészt nemcsak a munkásnevelés, hanem a mestertovábbképzés terén is nagy munkásságot fejtettek ki az ipartestületek. Ezenkívül könyvelési és kalkulációs tanfolyamot, a pénzügyi jogot ismertető előadásokat, továbbképző tanfolyamokat stb. is tartottak. Több ipartestület sikeres tanoncmunkakiállítást rendezett.

A kamara jelentése ²⁾ behatóan foglalkozott a *kézműveskamara* kérdésével. A kamarai törvény reformjával kapcsolatban merült fel az »Országos Kézműveskamara« létrehozásának gondolata. A cél az volt,

¹⁾ L. Kereskedelmünk és iparunk az 1922. évben c. munka 346. s köv. lapjait.

²⁾ L. u. a. mű 348. s következő lapjait.

hogy az Ipartestületek Országos Szövetségének központi szervezete bizonyos irányban kiépíttessék s ez a központ ruháztassék fel az országos kézműveskamara címével. Az erre vonatkozó indítványt a kereskedelemügyi miniszter elfogadta s a megvalósítást szűkebb bizottságra bízta. A gondolatot a budapesti kamara vetette fel, úgy okoskodván, hogy az ipartörvény kézműipari rekonstruálása után az ipartestületi intézmény anyagi és erkölcsi fejlesztését is el kell végezni. A kamara úgy vélte, hogy az iparosok szívesen is hoznák meg a szükséges jelentős áldozatot, mert saját maguknak hoznák meg. Csak az ipartestület t. i. az, mely helyileg közel van a kézműiparossághoz s melynek, ha az tökéletesebben van megszervezve, az iparosvilág gyakorlati hasznát is veszi. Ha az iparosok az ipartestületi oszlopokon álló országos kézműveskamara fenntartási áldozatát is vállalnák, e központi szervük megtalálhatná a maga komoly rendeltetését. Arról, írja a kamara jelentése, szó sem lehet, hogy az iparosok a kettős tagozatú s magyar jogfejlődésű »kereskedelmi és iparkamara« keretéből, melyben külön alelnökkel és osztállyal paritásos *vezetőszeretet* visznek, kiemeltessenek. Az ősi kamarai szervezetnek éppen az ipartestületek a legértékesebb s a legmegbecsültebb ipari tényezői, — a testületek ma is tulajdonképpen a kamarával egybeforrva, annak vezetése alatt fejtik ki legbecsesebb működésüket. Az »Iposz« vezetői ezzel a megoldással, a kamara szerint teljesen egyetértenek, ami természetes is, noha hírek voltak arról, mintha azt terveznék, hogy a kézműiparosok a kereskedelmi és iparkamarákból kiválnak s úgy kérnek és nyernek külön kerületi kézműipari szervezetet. Aki ily híreket terjeszt, nem gondol arra, hogy minden egyében kívül mibe kerülne az országos új intézményhálózat létesítése s hogy mit jelentene a hét évtizedes régi, minden tudományos és munkabeli kellékkel, berendezéssel, szakerőkkel, gyakorlattal, összeköttetésekkel, tapasztalatokkal felruházott gazdag ősothonnak — szerinte lehetséges — elhagyása.

A kamara 1922. évi jelentése¹⁾ sajnálattal állapította meg azt is, hogy az ipartestületek és a kézművesipari szervezetek általában sokat emlegetik a tanonciskolai oktatás hanyatlását; éppen a fővárosi iparostanonciskolák ki nem elégítő volta miatt is történtek felszólalások. Panasz merült fel az oktatási időnek az ipar érdekeivel ellentétes megállapítása ellen. Aggodalmaskodtak azért is, hogy az intellektuális előképzettséggel bíró tanoncoknak a tanonciskola alól való felmentése terén a fővárosi iskolafelügyeleti hatóságok nagyon szigorú magatartást tanúsítanak. Mélyebbenjáró bajok oka volt a székesfőváros illetékes hatóságai szerint az, hogy az iparostanonciskolák az 1921/22. tanévben is nagyobb arányú tanítóihiánnyal kezdték meg a tanítást. A tanítóihiányt fokozta a tanulók létszámának jelentékeny emelkedése és a helyiségszűke. Az oktatást pedig

¹⁾ L. a i. mű 344. s köv. lapjait.

megnehezítette a tanulóknak tanszerekkel való hiányos felszerelése. A kézművesiparosok továbbra is ellenezték a kora délutáni tanítást és ragaszkodtak az esti és vasárnap délelőtti tanításhoz, — noha a törvény másképp szólt. A tanoncok beiskoláztatásának kérdését is szigorúan, de bölcsen kezelte a főváros. A tanonciskolák az iskola nevelőmunkáját igyekeztek a rendes tanítási időn túl is kiterjeszteni. Erre a vasárnapok délelőttiit használták fel, amikor a tanulókat ifjúsági egyesületek keretében testneveléssel, turisztikával, zenei kiképzéssel, olvasószobákkal, stb. foglalkoztatták.

Az *ipariskolák* a háború ideje alatt a hadviseléssel összefüggő különböző, műszaki, ipari, emberbaráti és hazafias tevékenységükkel hézagot pótló szolgálatokat teljesítettek.¹⁾ A háború befejeztével az a feladat is rájuk várt, hogy a háború alatt fogyatékosan nevelt fiatal iparosnemzedék kiképzésében kiütköző hiányokat pótolják és nyújtsanak alkalmat a harctérről hazatérő iparosok ismereteinek felfrissítésére. Az iparoktatás szervezetének fejlesztését számos intézkedés szolgálta. Ezekre azért volt szükség, mert az állami iparfejlesztési tevékenységnek, a kamara szerint is, állandóan az volt az alapgondolata, hogy kisiparosságunk versenyképességét elsősorban szakképzettségének emelésével biztosíthatjuk. Az ország különböző részeiben és az iparágak egész sorát érdeklőleg a tanfolyamoknak nagy hálózata épült ki s évről-évre az iparosok ezrei részesültek kiképzésben. Ezzel a szervezettel lehetővé vált, hogy a székesfővárosban, mint központban rendezett különleges irányú és belterjesebb mestertanfolyamokon kiképzett egyének később vidéki tanfolyamokon, mint oktatók terjesszék szakismeretüket. A tanfolyamoknak az ipari élet köztudatába átment jelentőségét úgy a szakkörök, mint maguk az érdekelt iparosok már nemcsak felismerték, hanem azok érdekében egyre fokozódó áldozatkészséget is tanúsítottak: a háború után az érdekeltségek is egyre fokozódó számban rendeztek tanfolyamokat.

Az ipartörvény-novella nemzetgyűlési tárgyalásán (emlékezhetünk) egyre azt hangoztatták a szónokok, hogy a novella egymagában nem alkalmas arra, hogy a kézművesiparosság gazdasági bajain segítsen. Hogy a jóslás helyes volt, szomorúan igazolta az a súlyos válság, mely a kisiparra a következő években várt. A kézműiparosság újra meg újra revízió alá vette álláspontját az iparjog terén, de nem tudta érdemben elérni kitűzött célját: a kézművesosztály jobb boldogulását.

A kamara²⁾ jelentése szerint a kézmű- és kisipar egyre aggasztóbb helyzetbe jutott. Az ország kézművesiparosságát és kisiparát sem kerülték el a termelési és értékesítési nehézségek. A fogyasztóképeség hanyatlása, a kereseti lehetőségek összezsugorodása a tözsde hanyatlása idején elsősorban

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1922. évi jelentésének 341. lapját.

²⁾ L. a kereskedelmi és Iparkamara 1923. évi jelentésének 246. s. köv. lapjait.

a kisipart sujtották. 1923. év második felében a kézmű- és kisipar (különösen a nagyvárosokban) már számottevő nehézségekkel küzdött. A bajokat kiélezték az 1923. év tavaszán elrendelt behozatali tilalmak. Súlyos panaszai voltak a kézművesiparnak a hitelkérdés megoldatlan volta miatt is.¹⁾ A pénz értékében bekövetkezett rohamos hanyatlás miatt a legkisebb üzemek pénzszükségei is oly nagy mértékben emelkedtek, hogy a termelő kis-exisztenciák a legtöbb esetben nem tudták előteremteni a szükséges forgótőkét. A kisipar támogatására létesített hitelszervezet saját tőkéjének elégtelensége miatt egyik erre rendelt intézmény sem érhetett el megnyugtató eredményt. A kisipari társadalom körében elégedetlenség mutatkozott. Hiába lépett életbe az 1923. évi november 1-én az új ipartörvéynovella s hiába méltányolta a végrehajtási utasítás a kamara javaslatainak túlnyomóan nagy részét, mégsem teremtdött meg a kívánatos nyugalom. Az adóellenőrzések túlzó szigora, az adóelőírás méltánytalanságai s a drágaság egyre több bajt teremtettek.

A viszonyok alig lettek jobbak 1924-ben. A nagy gazdasági kérdések, a hitelprobléma, az adókérdés, a kereslet megcsökkenése a kis- és kézműipart továbbra is redukált munkára készítették. Növelte a bajokat az autonóm vámtarifa. A feldolgozó jellegű kis- és kézművesiparok közül azok, amelyek külföldi származású nyersanyagot (félgyártmányt) dolgoztak fel, erősen érezték a lényegesen alacsonyabb vámterhekkel dolgozó ausztriai feldolgozóipar versenyét. A kisipar érdekei ellen való hatósági üzemek megszüntetéséért²⁾ az ipartörvény novellájának parlamenti tárgyalásakor heves támadásokat intéztek. Kevés sikerrel akkor s azután is. A fogyasztási szövetkezetek szintén szálla volt az érdekeltek szemében, bár a küzdelem egyelőre velük szemben is meddőnek látszott.

A kisipari hitel szerves megoldásának hiánya ebben az évben is éreztette hátrányát. A hitelforrások kimerültek. Az Iparosok Országos Központi Szövetkezetét ugyan munkájában állami kölcsön támogatta. De szinte semmi pénz sem állott rendelkezésre az IOKSz. körén kívüleső elemek számára. A kamara³⁾ állami kedvezményes hitel nyújtására gondolt, és pedig a fővárosi iparosságnál a Budapesti Kisipari Hitelintézet r.-t., a vidéki iparosságnál pedig a Pénzintézeti Központ által megbízott pénzügyintézetek útján. Üzemi hitelek engedélyezésén kívül pedig szükségesnek vélte az üzemeket gépekkel bővíteni kívánó iparosság részére hosszabb lejáratú hitelek engedélyezését is az IOKSz. révén. A kisipari hitel megoldásának középpontjába így mindinkább az IOKSz. került. Sőt a kisipari hitelakciók háború után való megszervezésének első lépcsőit éppen ebben az időben építették meg.

1) L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1923. évi jelentésének 347. lapját.

2) L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1924. évi jelentésének 410. lapját.

3) L. a Kereskedelmi és Iparkamara u. a jelentésének 411. lapját.

Más irányban azonban a régi bajok még mindig megvoltak. A kamara az építőipari munka megindítása érdekében a kereskedelmi minisztert most is arra kérte, hogy a közmunkákat nyilvános versenytárgyalás útján irassa ki s kérte a közszállítási szabályzathoz való szoros alkalmazkodást. A kamara szerint az egyes hatóságoknál már szinte rendszerré vált házilagos építkezések a tulajdonképpeni ipar sérelmét jelentik. Szorgalmazta a kamara a kisipar megfelelő munkához való juttatását a beruházásoknál. Az adózás körül is baj volt. A kisiparosok szerint az általános forgalmi adó a helytelen átalányozás miatt jóval felülmulta a forgalom 3%-át. A bajokat tetézte, hogy a nehéz megélhetési viszonyok között a kontárok száma egyre szaporodott. Semmi eszköz sem bizonyult jónak a kontárok munkájának megtörésére, bárhogy keresték is azt az érdekelt körök. A kontármunka ellen való hiábavaló küzdelem annál inkább fájdalmas volta kézműiparosásra nézve, mert volt rá példa, — megállapítást nyert az, — hogy az illetékes iparhatóság számos iparigazolványt állított ki bizonyos iparokra, anélkül, hogy az illetőktől a törvény szerint megkívántató képesítés igazolását kérte volna.

1925-ben a magángazdaság már súlyosan érezte az állami pénzügyek szanálásához szükséges áldozatok hatását.¹⁾ A termés ugyan kitünő volt s magas árakkal is párosult (helyesen mondta a kamara, hogy a háborúelőtti viszonyok közepette jelentékeny országos konjunktúra megindítója lehetett volna), de az infláció korábbi pusztításai megakadályozták. A hitelélet mutatott némileg biztató jelenségeket. Másrészt azonban a súlyos adók és egyéb közszolgáltatások nem engedték a gazdasági élet fellendülését. Az adóbevételek emelkedése a kamara szerint semmiesetre sem a jólét növekedését jelentette, hanem az energikusabb adóbehajtás eredménye volt. A kamara azonban úgy vélte, hogy a forgalmi és fogyasztási adók emelkedésében része van az ország lakossága egy része növekvő fogyasztásának is.

A nagy gazdasági depressziót a kézműves- és kisipar is súlyosan érezte. A fogyasztói krízist talán még inkább. Vevőinek jelentékeny része mérsékelte igényeit s a rendelkezésükre készített munkáról áttért a tömegtermelés cikkeinek a kereskedelmi forgalom útján való beszerzésére. A kis- és kézművesipar termelése tehát csökkent s csökkent a foglalkoztatott munkások száma is. A kálváriajárás megkezdődött. Emelik a gáz-, a víz-, az elektromos áram stb. szolgáltatásának egységárát. Emelik a házbért. Az adózás egyre terhesebb. A kisipari hitelnyujtás is még mindig dőcög, a hitelkeretek sem elegendők, az eljárás drága, a vidéki iparosságnak szinte semmi sem jut. A hatósági, különösen a városi (községi) üzemek ellen a panaszok nem szűnnek meg. További sérelem: az összes kézműipari szakmák hangoztatják, hogy a jogosulatlanul ipart űzők (kontárok) törvénytellenes és egészségtelen

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1925. évi jelentésének 39. s köv. lapjait.

versenye talán még erősebbé vált. Sokan úgy jártak el, hogy az adózás alól való menekvés céljából bejelentették az iparüzésről való lemondásukat s aztán változatlanul mégis továbbfolytatták az ipart; a munka nélkül maradt munkások egyenkint — de nem ritkán társulással is — iparjogosítvány nélkül vállaltak önálló ipari munkát; a ruházati iparban rendkívül elharapódzott a házaknál, a vevők lakásán titkon folytatott iparüzés. Mindez olyan árrombolást idézett elő, mely a legális iparosokat összeomlással fenyegette. Az állását veszített intelligenciának az ipari pályák felé való törekvése hasonló eredményt szült. Egyik-másik szakmában azonban egyéb bajok is mutatkoztak. A munkakínálat nagyobbá lett, mint a munkás után való kereslet. Ez azután lenyomta a béreket és a munkanélküli szakmunkások egy része, különösen a keleten fekvő szomszédos államokba vándorolt. Az a vélemény is felmerült, hogy a munkanélküliség legnagyobb részét a munkástúltermelés okozza. Idők jele, hogy a szakképzett munkások nagy számát is kifogásolták. Megrázó a kép, mely így élénk tárul.

Az iparnak szinte egész területe ¹⁾ erősen érezte az építőipar pangását. A kötött lakásforgalom sokáig volt kerékkötője nemcsak az építőipar fel lendítésének, hanem az építőiparral összefüggő többi iparnak is.²⁾

Az 1926. évi gazdasági helyzetet eleinte az a bizalmi válság uralta,³⁾ amelyet a tömegesen fellépő fizetésképtelenségek jellemeztek. De 1926. közepén nagy és kedvező változás történt. A tőzsde megélénkült. Újra kezdetét vette a tőkeemelési mozgalom. A mezőgazdaságnak azonban — bár a termés jó volt — mégsem volt jó éve, mert az értékesítési lehetőségek meggyengültek. A bel- és külkereskedelmi forgalom terjedelme azért meghaladta az 1925. évit. 1926. végén tehát a magyar közgazdasági élet mintha túl lett volna a valuta stabilizálásával együtt járó bajokon. A külföld bizalma is visszatért. A javulás azonban nem terjedt ki a kézműves- és kisiparra.⁴⁾ Éppen a legnépesebb kézművesiparok üzeme hanyatlott s még a legkisebb műhelyeket sem lehetett foglalkoztatni folytonosan. Az önálló kisiparosság szegényedett s az állami kisipari hitelakció során kihelyezett hiteleket sem tudta rendesen visszafizetni. A kamara szerint, sajnos, az ipartestületek azt tapasztalták, hogy a vidéki pénzügyintézetek egy része, amelyek a Pénzügyintézeti Központ által a helyi hitelnnyújtással megbízattak, nem mindig végezte ezt az üzletileg kevésbé jelentős, de sok adminisztrációval járó munkát a kíváncsod odaadással.

A kamara felhívta a figyelmet arra, hogy a kézművesjellegű iparüzés kereteinek ama megállapítása, amely az 1922. évi XII. t.-c. végrehajtása tárgyában kiadott 78.000/1923. K. M. sz. rendelet 4. §-ában foglaltatik, kizárólag csak a képesítés szempontjából fogadható el, egyébként

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1925. évi jelentésének 292. s köv. lapjait.

²⁾ L. u. o.

³⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1926. évi jelentésének 7—12. lapjait.

⁴⁾ L. u. a. jelentés 37. s következő lapjait.

nem fedl az ország iparüzemeinek tényleges kereteit. 1922. végén ugyan Magyarországon a 78.000/1923. K. M. sz. rendelet 4. §-ának értelmezése szerint az összes ipari vállalatok 98·7%-át kisipari (legfeljebb 1 segédű) jellegűnek kellett volna minősíteni; de ez nem felelt meg a való helyzetnek. A lecsökkent fogyasztást akarták legalább részben az ipari műhelyek részére biztosítani a kézművesek. Az 1922. évi XII. t.-c. 4. és 47. §-ainak revíziója előtérbe került. De eredménytelenül.

Az 1927. évet az ipari hitel megszervezésének ügye töltötte ki. Az iparnak hosszabb időre szóló kölcsönökre volt szüksége,¹⁾ hogy meglevő, de terhes rövidlejáratú hiteleit konvertálhassa, hogy az üzemek modernizálását végrehajtsa stb. Külföldi példák azt mutatták, hogy erre a célra legmegfelelőbbek az ipari záloglevelek. Az ipari záloglevélkibocsátás szabályozása ügyében törvényjavaslat is készült már 1926-ban, de még 1927-ben sem került a parlament elé. Pedig a kamara véleménye szerint a javaslat kodifikálása jelentékenyen javította volna az ipari termelés helyzetét.

1928-ban Szabóky Alajos pénzügyminiszteri államtitkár közléseiből nyilvánosságra kerültek az állami beruházási politika utolsó öt évére vonatkozó adatok. Összegük 931·2 millió pengő volt; a népszövetségi kölcsönből 213·3 millió pengőt folyósítottak erre a célra. Kétségtelen, hogy az elmúlt nehéz esztendőben nem kis mértékben mozdították elő az állami és községi beruházások a gazdasági élet vérkeringését. De kérdés, vetette fel a kamara, kíméletesebb bevételi politika nem siettetne volna-e inkább a normális életműködés megindulását?

A közszállítási szabályzat revíziója is újból napirendre került. A főbaj az volt, hogy a szabályzat előírásait a gyakorlatban nem alkalmazták. Különösen nagy hibájául rótták fel a közszállítási szabályzatnak, hogy nem tartalmaz megtorló intézkedéseket arra az esetre, ha az eljáró hatóság, vagy annak szerve, illetőleg képviselője a szabályzat előírását mellőzi. A másik lényeges hiányként azt emlegették, hogy e szabályzat nem rendezi megnyugtató módon a közszállításokkal összefüggésben a magánvállalkozások és az állami üzemek viszonyát.

Az állami és közhatósági üzemek — hiába minden más törekvés — továbbterjeszkednek.²⁾ Sajnos, elmaradt a MÁV régóta várt beruházási programjának megvalósítása is, körülbelül 110—120 millió pengős költséggel. De a vasút legalább tarifális kedvezéseket nyújtott. A jelentés évében az ipar és kereskedelem ennek jó hasznát is látta.

Legfontosabb eseménye volt azonban ez esztendőnek az ipari záloglevelekről szóló törvényjavaslat. A törvényjavaslat szerint,³⁾ ugyan ipari

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1927. évi jelentésének 46. lapját.

²⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1928. évi jelentésének 52—53. lapját.

³⁾ L. u. a. jelentés 53—54. lapját. A törvényről már fentebb is szoltunk.

záloglevelet csak nyilvános számadásra kötelezett kereskedelmi társaság tulajdonában levő ipari vállalatnak nyújtott kölcsönök alapján lehet kibocsátani, — magáncégek, közkereseti vagy betéti társaságok tulajdonában levő iparvállalatoknak a felállítandó az intézet nem adhat kölcsönt. De a törvényjavaslat egyes részei mégis reményt nyújthattak arra, hogy jótékony hatást fejtenek ki. Az intézet által folyósított kölcsönkövetelések biztosítására alapított jelzálogjog az új törvény értelmében a jelzálogadósnek jelzálogul lekötött ingatlan vagyonát, mint egységes jogi egészt terheli és kiterjed a jelzálogadás egész üzemére, az ingatlanok tartozékaira stb. A jelzálog a jelzálogadóst nem gátolja ingó vagyontárgyainak elidegenítésében és jogügylettel más hitelező javára való elzálogosításában, az ipari üzem folytatásában, az üzem folytatásával kapcsolatos jogügyletek létesítésében; köteles azonban üzemét a rendes gazdálkodás szabályainak megfelelően folytatni, a zálogfedezet fennmaradásáról gondoskodni és általában mindentől tartózkodni, ami a jelzálogos hitelező kielégítési jogát veszélyeztetné vagy csorbítaná. A kölcsön visszafizetési határideje 20 év.

A szociálpolitika nagy eseménye volt az 1928. év elején életbe lépett új betegségi és baleseti biztosítási törvény, mely, mint másutt említettük, a munkavállalóknak az eddiginél nagyobb rétegeit kapcsolta be a biztosítás körébe s az évi felső fizetési határt 2400 pengőről 3600 pengőre emelte fel. Az év végén hirdették ki az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló törvényt is. A kamara¹⁾ kiemelte, hogy a törvény rendelkezései alapján körülbelül 24—25 millió pengő összeg terhelheti az ipart és kereskedelmet. A kamara azt is megjegyezte, hogy az öregségi stb. biztosítás aktív szolgáltatása csak négy év múlva indul meg, 100 millió pengő összeget négy év alatt tehát anélkül fognak a termeléstől elvonni, hogy ellenszolgáltatást nyújtanának. Még szerencse, hogy a törvény megengedi, hogy az 50 éven aluli önálló iparosok önként biztosíthassák magukat. A járulék a biztosított munkás stb. átlagos napibérének 4%-át nem haladhatja meg s a hetikereset után hét napra fizeti a munkaadó, de ennek felét a biztosított egyén keresetéből levonhatja. A szociális biztosítás új rendjével függ össze az a teher, mely a társadalombiztosítási járulékok hátralékai után szedett havi 2%-os kamat formájában nyomta különösen a kisebb munkaadó-exisztenciákat.

Az az építkezési konjunktúra, mely állandó adókedvezményekkel támogatva 1927-ben elindult, 1928-ban sem szűnt meg. A magas-építőipar munkaalkamai elég jelentősek voltak, ha nem is elegendők az iparosok nagy létszámához képest.²⁾ A munkák elnyeréséért különben egészségtelen verseny fejlődött ki. A kereseti lehetőségek így leromlottak. Sokan fizetéseképtelenné lettek. Más iparok helyzetét az rontotta meg, hogy a nyersanyagok ára

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1928. évi jelentésének 73—74. lapjait.

²⁾ L. u. a. jelentés 217. lapját.

folyton emelkedett s feltűnedeznek a bérmozgalmak is. A közterhek erélyes behajtása, a feszültebb pénzviszonyok, a hitelezők nehézségei és a kihitelezések fokozottabb kockázata is csökkentették az üzleti hasznot. Nagy veszedelmet jelentett a műhelybérek szabad megállapítása. Ez főleg az önálló mestereket sujtotta, mert a gyárak rendszerint saját telephelyükön dolgoznak. A kamara foglalkozott a munkásszervezetek politikájával, amely arra irányul, hogy a munkásságot ne lehessen szelektálni s azt is megköveteli, hogy a munkát még világos nappal kell abbahagyni, azért, hogy a kevesebb túlórázó munkás helyén több munkást alkalmazzanak. A Budapest-környékbeli műhelyek jobb viszonyok között dolgozhattak. A kamara ezt azzal indokolta, hogy a szakszervezetek azokat kevésbé ellenőrzik; a helyi hatóságok is megértőbbek, úgyhogy még a fővárosi műhelyekből zárás után hazatérő munkásokat is lehet ott foglalkoztatni; így a fővárosi műhelyeknek saját munkásaikkal csinálnak versenyt. De versenyt okozott a fővárosi műhelyeknek továbbra is a kontármunka, — a fővárosban dolgozó munkásoknak egész kis műhelyük van a környéken, ahol a korai zárás után nyugodtan és minden köztehetőtől, minden ellenőrzéstől mentesen dolgoznak.

b) Ipartestületek.

Az 1922. évi XII. törvénycikkbe foglalt új ipartörvénynovellát a 78.000/1923. K. M. sz. alatt kiadott végrehajtási útasítás léptette életbe.¹⁾ A végrehajtási útasítás számos új munkakör ellátását bízta az ipartestületekre, ezenkívül maga a törvény a régi törvény alapján kialakult ipari közigazgatást és ipari rendészetet lényegesen átalakította. A kamara úgy vélte, hogy a törvény alkalmazására elsősorban hivatott ipartestületi vezetőket és tisztviselőket kell kioktatni s az 1923. év végén sikeres országos ipartestületi tisztviselői tanfolyamot rendezett. A kamara kézműipari szakcsoportja nagy súlyt helyezett arra, hogy szakmai kérdések megtárgyalására életrehívja az ipartestületi szakcsoportok működését is. 1923-ban számos új ipartestület alakulása került szóba. A kamara mindig azzal a feltétellel javasolta az alakulást, hogy a tagok kellő áldozatkészséggel viseltessenek érdekképviselői szervük iránt és annak eredményes működéséhez, — különösen a szakképzett testületi jegyző fizetéséhez — szükséges anyagiakat is biztosítsák.

Az *ipartestületi tagsági díjak* megállapítása terén 1923-ban már jelentős haladás mutatkozott. Az ipartörvénynovella a testületekre bízta az ipari

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1923. évi jelentésének 346—352. lapjait.

képesítés kereteinek kitöltését. Ez és a jóformán hónapról-hónapra átalakuló adórendszer túlzásai ellen való védekezés szüksége is egyre égetőbben tolt előtérbe az ipartestületi tisztviselőproblémát.¹⁾ Az ipartestületek 1923. évi tevékenységének legátfogóbb kérdése különben az 1922. évi XII. törvénycikkbe foglalt ipartörvénynovella végrehajtási rendeletének előkészítése volt. A budapesti kamarai kerület ipartestületei több ízben vitatták meg a tervezetet. Érdekes tanulsága volt a vitának, hogy az iparosság ország-szerte korántsem vetette magát alá olyan szívesen, különösen a tanviszony terén megvalósított új megkötöttségnek, mint azt az évtizedes revíziós mozgalom után várni lehetett volna.

Az 1922. évi XII. törvénycikk számos új iparágat kötvén képesítéshez, az ipartestületek taglétszáma jelentősen megnőtt.

A budapesti ipartestületek anyagi helyzete azért mégis szomorú képet nyújtott. Voltak ipartestületek, olvassuk, amelyek jobban megadóztatták a tanoncokat, mint a mestereket, — megfeledeztek arról, hogy az ipartestületek fenntartásáról a munkaadóknak kell gondoskodniok s hogy csak annak az ipartestületnek anyagi exisztenciája szilárd, amelynek a tagsági díjakból származó rendes bevételei fedezik a rendes kiadásokat.

Az ipartestületi mozgalomnak érdekes eseménye volt az Ipartestületek Országos Szövetsége által közzétett *kézműveskamarai* tervezet.²⁾ A kamara éles beállításban magyarázta az okokat, amelyek a mozgalom mögött rejlenek. Az ok az lett volna, hogy az Ipartestületek Országos Szövetségének anyagi összeomlása háritassék így el. A mozgalom első idejében — úgymond — a kereskedelmi és iparkamarákból a kisiparosokat ki akarták vonni, külön kézműveskamarákat alakítandó minden kerületben. A terv később odamódosult, hogy csak egy kézműveskamarát kell felállítani, amelynek az ország minden képesített iparosza adóznék illeték alakjában, anélkül, hogy az intézmény érintené a kereskedelmi és iparkamarák meglevő szervezetét. A kamara szerint azonban ily intézmény fenntartása a legkisebb iparosexisztenciákra is nagy terhet hárítana; a kézműveskamarai illeték címén az adófizető kisiparosságnak körülbelül ötszörannyi terhet kellene vállalnia, mint amekkora terhet ezidőszertint visel ipartestületeivel szemben. A kamara a kézműveskamarai mozgalmat erőltetettnek, időszertültennek mondta. Fontosabb volna az ipartestületi intézmény megfelelő megerősítését célzó ipartestületi reform. Egyébként is: az ország összes kereskedelmi és iparkamaráiban az iparosztályi tagok túlnyomó nagy része, 80—90%-a, a kézművesiparosság soraiból kerül ki. A kamarák fenntartási költségeinek túlnyomó terhét mégsem a kézművesiparosok viselik; pedig a kamarák működésének

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1923. évi jelentésének 352. lapját.

²⁾ L. u. a. jelentés 348. s köv. lapjait.

jelentősen nagy részét a kézművesipari ügyek foglalják le. A kamara ezért lépett fel erőlyesen a terv ellen. 1923-ban tényleg némileg enyhült is a helyzet.

Az ipartestületi szervezkedés ügye 1924-ben még erősebb hullámokat vert. Budapesten egész sereg új ipartestület alakult meg. Az ipartestületek tevékenységének gerincét most is az ipari képesítéssel kapcsolatos teendők — különösen a tanoncképzés kérdései — alkották.¹⁾ A segédvizsgák intézménye minden nagyobb zökkenő nélkül átment a gyakorlati életbe. Bizonyos zavarokat csak a vizsgálóbizottsági tagok közönyössége okozott néha: a vizsgák szabályszerű megtartása olykor lehetetlenné vált a kirendelt bizottsági tagok meg nem jelenése folytán. Az ipartestületek fejlődésének nagy előnye volt, hogy az iparosnak nem kellett ezentúl a legértékesebb munkaidőben távoznia a műhelyéből, hanem a jobban megfelelő délutáni vagy esti órákban minden idővesztés nélkül végezhetette el teendőit ipartestületében. Nagyszerűen bevált az életben bizonyos kedvezményezett kategóriák részére a képesítés igazolásának megkönnyítésére szolgáló szakvizsgák intézménye is.

Az ipartestületek iránt való szűkkeblűség azonban sajnos, még ekkor is gyakran útját állta annak, hogy az ipartestületek értékesebb (és ezzel produktívabb) munkaerőket alkalmazzanak. Pedig olvassuk, hogy az ipartestületi intézménynek anyagi megerősítése elsősorban saját anyagi érdeke is: a tagsági díjakat ezért kellene emelni. Az idegenkedés mégis érthető. A legtöbb ipartestület Budapesten is küzdök a makacs nem-fizetők tömegével s az áldozatkész és lelkiismeretes tagok vállaira kénytelen rakni azok terheit is. A budapesti ipartestületek hatósági jellegű tevékenységére szembeötlő és az általános ipari pangásra jellemző adat az, hogy — noha már több új képesítéshez kötött szakma adatai is szerepelnek az összefoglalásban — a tanoncszerződések száma az 1923. évi 11.579-ről 9.609-re csökkent. A békéltető bizottságok jó munkáját jellemezte, hogy mindössze 68 határozatot, az ügyeknek csak 10½%-át fellebbezték meg. A budapesti ipartestületek egyéb, főleg kulturális irányú tevékenysége sem szünetelt. Néhány ipartestület tanonc- és segédmunka kiállítást rendezett. Mások mester-, illetve segéd-továbbképző tanfolyamot.

1925-ben elkészült az ipartestületi reformról és az ipartestületek központi szervéről szóló törvénytervezet. A tervezettel a kamara a kerületébe tartozó ipartestületekkel és szakmai érdekképviselletekkel alaposan foglalkozott és észrevételeit a kormány elé terjesztette. A tervezet kidolgozása a kamara főtitkárának koncepciója alapján készült.²⁾ A törvénytervezet szerint a kézművesiparnak nem külön kamarai testületre van szüksége,

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1924. évi jelentésének 32. s köv. lapjait.

²⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1925. évi jelentésének 40. lapját.

hanem az ipartestületi hatáskört mélyítő, kiterjesztő ipartestületi reformra — és az ekként reformált mélyebb és termékenyebb életet élő ipartestületeknek egy országos intézménybe leendő összefoglalására — melynek tagjai maguk az országos hálózatba foglalt ipartestületek. Előnye volna (a kamara szerint) ennek a megoldásnak, hogy a félbemaradt ipartestületi intézmény betetőztetnék.

Az ipartestületi békéltető bizottságok igazi kibontakozását ebben az évben is hátráltatta az a körülmény, hogy az ipartestületi békéltetés első fokon való kötelező illetékessége még mindig nem állíttatott vissza.

Fájó teher volt, hogy a szociális biztosítás költségei a pénzérték stabilizációja folytán 6%-ra emelkedtek, de azáltal, hogy a járulékot hat napi kereset után, de hét napra szedik, a gyakorlatban átlag 7%-ra. A gyárak ipartestületi tagságának kérdése is több ízben szőnyegre került. Egyes gyárak megszakították az összeköttetést azzal az ipartestülettel, amelynek eddig tagjai voltak, miáltal az érdekelt ipartestületek anyagi helyzete éppen a válságos időkben nehezült meg. A kereskedelemügyi miniszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gyárak nem kötelezhetők az ipartestületbe való belépésre akkor sem, ha képesítéshez kötött ipart folytatnak és abban tanoncokat tartanak, — mégis helytelennek tartotta volna azt, hogy azok a gyárosok, akik eddig valamely ipartestületnek tagjai voltak, éppen a nehéz viszonyok között lépjenek ki a testületből.

A kézműveskamara mozgalom 1926-ban elcsöndesült.¹⁾ A kamara most is hangsúlyozta, hogy az ipartestületek központi intézményének megalkotása elé nehézségeket nem állít, persze azzal, hogy a címébe a »Kamara« elnevezést a törvényes kamarai intézményektől nem veheti át s bevételeinek főforrása az ipartestületi intézmények államilag beszedendő tagdíjainak törvényesen megállapítandó %-a lesz. De azt az álláspontját sem változtatta meg, hogy a központi szerv felállítása csak az ipartestületi reform után történhetik. A kamara úgy vélte, hogy jelentékeny ipartestületi tényezők meggyőződésévé vált már az, hogy a súlyos gazdasági viszonyok között az intézmény jövője pénzügyi szempontból kilátástalan.

A kisipari társadalom különben saját ipartestületi intézményeinek fenntartására 1926-ban sokkal több áldozatot hozott. A tagdíjemelések megszilárdították az ipartestületek háztartását. Viszont helytelen volt, hogy sok ipartestület éppen a tanoncoktól szedett aránytalanul magas díjakat a szegődtetéseknél és szabadításoknál. Érdekes megfigyelése volt a kamarának az, hogy az ipartestületek anyagi helyzetét nem a taglétszám nagysága dönti el, hanem a tagok általános értelmiségi színvonala és üzletforgalmi viszonyai. A nagy forgalmi tételekkel és üzletrezsível dolgozó szakmák — úgymond — áldozatkészek.

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1926. évi jelentésének 38. lapját.

A tanoncszerződések száma 1926-ban szembeötlően hanyatlott számos ipartestületnél. Néhány másik ipartestületnél (főkép az építőiparral összefüggőknél) emelkedett. Az ipartestületi békéltető bizottságok munkája azért nem volt kielégítő, mert a 41 budapesti ipartestület közül 12 még ez évben sem alakította meg békéltető bizottságát. 21 ipartestület még az alapszabályszerű havonkénti egy ülést sem tartotta meg. Más oldalon buzgó igyekvést láthattunk. A tanonc- (segéd) vizsgák számára külön tanműhelyeket rendeztek be. Tanoncmunkakiállításokat szerveztek stb.

Az 1927. évről kevés a mondanivalónk. A kamara szerint a budapesti ipartestületek feladatukat kifogástalanul ellátták; csökkentek az előbb túlzott magasságú tanoncdíjak miatt fölmerült panaszok is. Az új tanoncok belajstromozása ismét emelkedő irányt vett fel. Az ipartestületi békéltető bizottságok is rendben végezték tevékenységüket, 17 ipartestületben azonban 1927-ben sem működött békéltető bizottság. Pedig a meglevő bizottságok munkája kitűnő volt. Az összes ítéleteknek csak 9-68%-át felebbezték meg a felek. Érdekes, hogy egyes szakmáknál a külön szervezett szakmai szabad érdekképviselésekbe (szövetségekbe) húzódott át az érdekképviselési munka, amely ezekben az üzletviszonyok szempontjából homogénebb alakulatokban szabadabban is mozoghatott. A fényképész, a férfiszabó, a nőidivatkalapkészítő, a nőifodrász, a nőiruhakészítő, az órás, a sokszorosító ipartestületek tanműhelyeket tartottak fenn. Szakirányú tanoncciskolája volt a hentes, a kávé, a mészáros, a sokszorosító, a szállodás és vendéglős, a szobafestő és mázoló stb. ipartestületeknek. Továbbképző tanfolyamokat és előadásokat számos ipartestület rendezett. Mások kulturális és társaséletet előmozdító összejöveteleket.

A kamara 1928-ban is élesen kikelt a kézműveskamara gondolata ellen.¹⁾ A kamara álláspontja ekkor talán túl is ment a mérsékelt tárgyilagosság határán. Mint minden túlzó és osztályérvényesülést hirdető propagandának — úgymond — úgy az ú. n. kézműveskamarai akciónak is sikerült a gazdasági bajaik miatt elkeseredett kisexisztenciák körében híveket teremteni; közgazdasági ítélőképességgel nem bíró egyének között bőven akadtak olyanok, akikkel el lehetett hitetni azt, hogy a kézművesiparosság gazdasági bajai nyomban megszűnnek akkor, hogyha egy új név alatt új hivatalokat jelentő új szervezetet állítanak fel. Hiába állapította meg a kereskedelmi miniszter azt, hogy akármilyen nagy költséggel szervezendő új intézmény sem tudja a kézművesipar érdekeit jobban képviselni, mint a kereskedelmi és iparkamarák és az ipartestületek. Az 1928. év augusztusában Szolnokon megtartott iparoskongresszuson érvényesült az iparosság józanabb elemeinek befolyása és látszólag kiegyenlítődés jött létre; valójában azonban a kérdés nem került le a napirendről. A kereskedelemügyi miniszter 1928-ban szava-

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1928. évi jelentésének 56. s köv. lapjait.

zást rendelt el arra vonatkozólag, hogy az ipartestületi tagoknak mekkora része kívánja az új testületet. Ám az ipartestületi tagoknak csak 27·9%-a állt az urnák elé és közülük is csak 18·3%-a foglalt a központi szerv felállítására mellett állást. A kamara ezt döntő kudarcnak tartotta s megjegyezte, hogy a kézműveskamara elnevezés mellett főleg a kisebb ipartestületek szavaztak. A kamara kiemelte azt, hogy a vezető budapesti ipartestületek tagjainak 60%-a még a szavazásban is a mozgalom ellen nyilatkozott s azt, hogy a kamarai kerület ezirányban megkérdezett ipartestületeinek szinte valamennyie a szavazások után írásban kijelentette, hogy az ipartestületi tagdíjak újabb felemeléséhez nem járul hozzá.¹⁾

A kézműveskamara mozgalmának eredménye volt az, hogy új erőre kapott a kereskedelmi és iparkamarának az a több évtizedes törekvése is, hogy a kamarai törvény is vétessék revízió alá s ennek keretében történjék gondoskodás nemcsak a kézművesiparosság fokozottabb kamarai képviseléséről, hanem a kamarai intézmények országos reprezentatív keretben való összefoglalásáról is.

A kamara egyébként 1928-ban is sokat foglalkozott a kisipari hitelprobléma megoldásával, a kisiparnak közmunkákkal való foglalkoztatásával, a jogosulatlan iparúzők elleni védekezéssel stb. s bizonyos eredményeket el is ért. Az ipartestületek hatósági jellegű tevékenységéről azt állapította meg, hogy azok általában megfelelően és nívósan látták el a rájuk bízott teendőket. A tanoncszerződések száma azonban ebben az évben jelentősen (13·07%-kal) megfogyott. Általában sok panasz bizonyította, hogy a tanoncnevelés terén bizonyos nehézségek támadtak s azt is, hogy egyes üzemek,

¹⁾ A Kézműveskamara vonatkozó vita anyagát írásbeli ankét formájában nagyon szépen foglalja össze az Ipari szaksajtóközpontnak az a kiadványa, melyet Kendi László rendezett sajtó alá »Írásbeli ankét a kézművesipari központi érdekképviselői szerv ügyében« címmel s melyben úgy külön a Kézműveskamara-eszméinek pártolói (pl. dr. Dobsa László, az IPOSz igazgatója), mint annak ellenzői (gróf Hadik János, dr. Kovalóczy Rezső, Szávay Gyula) kifejtették véleményüket. A felfogások mérlege a külön kézműveskamara gondolatára nézve nem volt kedvező, legalább abban az értelemben nem, hogy ez a kamara, mint a kereskedelmi és iparkamarákkal konkuráló intézmény jöhetne létre. A tanulmány azonban későbbi fejleményeket tárgyal, mint amelyre annak a felvételnek adatai vonatkoznak, melynek anyagát jelen munka feldolgozta.

Ugyanezen okból nem foglalkozunk azzal, csak épen érintjük a kérdést, hogy 1928. év derekán az iparosok széthúzó csoportjait egyesítendő, komoly célkitűzések érdekében megalakult *Országos Kézművesipari Testület*, gróf Hadik János elnökletével, mely azóta nagyon intenzív munkát fejt ki a kisipari érdekek istápolása körül. A testület hivatalos apja a Magyar Iparos, a magyar kézművesmozgalmaknak nagyértékű szócsove, melynek cikkei közül különösen azok érdemelnek nagy figyelmet, melyek az iparosegység megteremtésére, valamint a kisipari hitel kérdésének megoldására vonatkoznak.

A kereskedelemügyi kormányzat a kisipari kérdést állandóan napirenden tartja, az ipartestületről és az országos kézműveskamaráról (mely azonban az ipartestületek közös szerve volna) készen van a törvénytervezet, minthogy azonban ez utóbbi szövege nem került a nagy nyilvánosság elé, tartalma indokolásának vázolásáról le kell mondanunk.

ahol a tanonc általános sokoldalú kiképzését kevésbé lehet biztosítani, nem nevelnek megfelelő tanoncanyagot. Az ipartestületi tanonc- és segédvizsgálóbizottságok azonban még mindig nem éltek az 1922: XII. t.-c. 82. §-ban biztosított fegyelmezési jogukkal.

*

Meg kell még emlékezni egy nevezetes mozgalomról. A Budapesti Mérnöki Kamara 1926-ban rendelettervezetet dolgozott ki bizonyos ipari munkáknak a mérnökkamarai tagok részére való fenntartásáról.¹⁾ A tervezet azonnal erős ellenállásra talált s lekerült a napirendről. 1928-ban azonban újból szőnyegre került. Az ipar most nem kívánt elzárkózni a mérnöki kar jogos érvényesülési és szociális törekvései elől, azonban a munkafenntartást csak szellemi téren és csak fokozatosan képzelni megvalósíthatónak. Ezt az állásfoglalást az összes ipari érdekképviseltek magukévá tették.

Akciót kezdett a kamara az ipartörvénynovella iparvédelmi rendelkezéseinek a közigazgatási gyakorlatban való fokozottabb érvényesítése érdekében is. A hatósági üzemek ellen is nagyarányú akciót indított meg. Felterjesztéssel fordult a kereskedelemügyi miniszterhez,²⁾ a közszállítási szabályzat általános revíziója érdekében és a kiírások oly módon való közzététele végett, hogy a kisiparnak ideje legyen számításainak az ajánlat benyújtásáig való megejtésére. A képesítéshez kötött ipari munkák közvetítésének eltiltására irányuló mozgalom több ízben foglalkoztatta a kamarát. E tárgyban tett előterjesztését a 79.016/1928. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet honorálta is. A kézművesipari társadalom osztatlan tetszésével találkozott a kamarának az országos vásárok elszaporodása ellen indított akciója. A magáncélú alkalmi kiállítások és vásárok elburjánzása ellen szintén állást foglalt a kamara, mert ezek lejáratják a komoly kiállítások és vásárok intézményét. Kiállítások és vásárok rendezésére csak az érdekelt szakmák erkölcsi szervezeteit tartotta jogosítottnak.

c) Az oktatásügy.

Az ipartörvény novellájának az a rendelkezése, mely a mindennapi elemi népiskola látogatására kötelezett gyermekek és fiatalkorúak tanonci minőségében való foglalkoztatását korlátozta, valamint a magasabb előképzettséggű ifjak részére a tanidő tekintetében ezzel a törvénnyel biztosított különböző kedvezmények, a kamara szerint, amellett, hogy új erőket vezetnek be iparunk szellemi életébe, az ipari pályára való törekvéseknek is erőteljes lendületet adtak.³⁾ Az ipariskolák a gyakorlati élettel való kapcsolatot továbbfejlesztették. A budapesti mechanikai és elektromos ipari szakiskola elektromos ipari — s az újpesti

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1928. évi jelentésének 275. lapját.

²⁾ L. u. a. jelentés 276. lapját.

³⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1923. évi jelentésének 365. lapját.

faipari szakiskola fafaragó szakosztályát átszervezték. A kézművesek és különböző rendű ipari vállalatok adományokkal és alapítványokkal segítették a szűkölködő tanulókat. A háborút megelőző években megtörtént, hogy a továbbképzőtanfolyamok kevésbé voltak látogatottak. Most az ipari munkásság sürgette a tanfolyamok szervezését. Erőteljesebb tevékenység alakult ki a nő-iparoktatás terén. A kamara szerint az állami üzemekben működő iparostanonciskolák is elsőrendű teljesítményt nyújtottak s minden tekintetben mintaszerűek voltak.

A székesfővárosi iparostanonciskolák belső életében több és jelentékeny kedvező változás történt az 1922—1928. évek alatt.

Az 1922/23. tanévben a tanítás menete megszakítatlan volt. Eleinte azonban az oktatás megkezdését sok iskolában az oktatószemélyzet hiánya tette nehezzé: a tiszteletdíj, melyeket az oktatók kaptak, nem volt csábító. A szakképzett tanerők helyét sok helyütt fiatal, tapasztalatlan tanerők foglalták el. Mindez nem volt jó hatással a tanítás eredményességére. Sok volt a mulasztás. A mesterek a tanulókat — különösen a szezonmunkák idején, leggyakrabban pedig »sürgős munka« címén — nem akarták iskolába engedni. A mesterek nagyobb része ragaszkodott ahhoz a kívánsághoz, hogy a tanítás a késő délutáni órákban történjék. Nagy baj az is, hogy a tanoncok beírásának határidejét nem szabták meg és a tanoncok az iskolaév folyamán bármikor beiratkozhattak. Még nagyobb baja volt az iparos tanoncotatásnak a tanulók különböző előképzettsége. A növendékek között t. i. mind több és több a magasabb, így gimnáziumi, reáliskolai, kereskedelmi érettségít tett tanoncok száma.

A tanonciskolák a tanoncok elméleti és gyakorlati tudásának fejlesztése mellett a rendes tanítási időn túl is igyekeztek az iskola nevelőmunkáját kiterjeszteni. Ezt a célt szolgálták a fővárosi tanács által már az 1921/22. tanévben alakított ifjúsági egyesületek. A fővárosi fiúiparostanonctanulók létszáma az 1922/23. iskolai évben ismét szaporodott, 11.452 lett. Oktatásukat 74 iskolában (522 osztályban) 450 tanító látta el. A leányiparostanonciskolákba beiratkozott tanulók száma 3.912 volt, a leányiparostanonciskolák száma 20, az osztályoké pedig 112 volt. Az ipari szakoktatás fejlesztéséhez a gyárak és vállalatok iparostanonciskolái is jelentősen hozzájárultak. Az iskolafenntartók pedig iskoláikat egyre magasabb színvonalra akarták emelni. A kamara kiemelte, hogy a Ganz- és Társa Danubius r.-t. igazgatósága már az 1921. év folyamán megkezdte tanoncai gyakorlati és elméleti kiképzésének átreformálását és a külföld hasonló intézményeinek beható tanulmányozása után egységes vezetés alá helyezte a tanoncképzést, beleértve az iskolai szakoktatást is. Sőt tanoncai felvételénél bevezette a pszichotechnikai vizsgát.¹⁾

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1923. évi jelentésének 372. lapját.

1924-ben a kézműipar válságos helyzetének a tanoncügy is kárát látta. Mindinkább terjedt a tanonctartástól való idegenkedés. A kamara kifejtette azt,¹⁾ hogy ennek idővel súlyos nemzetgazdasági következményei lehetnek s ezért gondoskodni kellene a tanonctartás megkönnyítéséről. Az új tanonciskolai szervezetet és tantervet magában foglaló rendeletnek az a része azonban, mely a polgári iskola IV. osztályát elvégzett és még magasabb képzettségű tanoncot is a tanonciskola látogatására kötelezte, nem volt alkalmas a tanoncneveléssel elsősorban foglalkozó kisiparosság kedvének emelésére. Ez a rendelkezés egyenesen útját állta annak az iparosságban egyre inkább terjedő törekvésnek, hogy csak a középiskola négy alsó osztályának bizonyítványával rendelkező ifjakat alkalmazzák tanoncnak. Mozgalom indult meg avégből, hogy a gyári tanoncokat a tanoncvizsga alól mentsék fel. De sikertelenül.

Az 1923/24. évvel lezárult az iparostanonciskoláknak az a korszaka,²⁾ melyet az 1884. évi XVII. t.-c. és az 1893. évi 33.564. V. K. M. sz. rendelettel kiadott iskolai szervezet irányított. Az elmúlt 40 év alatt az intézmény megizmosodott s az iskolák számát és a beiskolázott tanulók létszámát tekintve, igen jelentős tényezőjévé vált az oktatásügynek. A kamara most is hangoztatta, hogy a még túlnyomóan mellékhivatású óraadó tanerőket fokozatosan főhivatású iparostanonciskolai tanerőkkel kell kicserélni. Kíváncsún tartotta továbbá, hogy legalább a nagy ipari gócpontokon, ahol a tanoncok létszáma 1000—2000 körül hullámzik, a tanoncok oktatása végett külön iskolaépületről és főhivatású tanítókról gondoskodjanak az iskolákat fenntartó városok.

1924-ben hagyta jóvá a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1922. évi XII. t.-c. alapján készült új iparostanonciskolai szervezet, tantervet és tantervi utasítást, melynek értelmében az iparostanonciskolákat legkésőbb az 1925/26. tanév végéig át kellendett szervezni. Az érdekelt ipari körök azonban az új tantervet elhibáztottnak, a gyakorlati élet követelményeivel, sőt némely vonatkozásaiban — különösen az intellektuális elemek túlzó iskoláztatási kényszerével — még az 1922. évi XII. t.-c. szellemével is ellentétesnek tartották.

A székesfővárosi fiúiparostanonciskolákban a növendékek létszáma szaporodott. Az iskolák számát összevonás útján mégis csökkentették. De megállapították valamennyinek a szakirányát és új beírási körzetét. A fiúiparostanonciskolák száma 71 s ezek közül, az oktatás irányát tekintve, 5 általános irányú, 6 vegyes, 20 géplakatos, lakatos és rokon, 3 bádigos, 9 fa- és építőipari, 6 műszerész és rokon, 11 cipész, szabó és rokon, 3 hentes, 2 fémipari, 2 sokszorosító és nyomdász és 4 egyéb szakirányú tanonciskola

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1924. évi jelentésének 36. lapját.

²⁾ L. u. a. jelentés 95. lapját.

volt. 13.910 tanuló oktatását 476 osztályban 459 tanító és tanár látta el. A leánytanonciskolák beiratkozott tanulóinak száma 3.780 volt, a leányiparostanonciskoláké 18, az osztályoké 112, a tanítóké 73.

Az iparostanonciskolák oktatószemélyzetének továbbképzésére a székesfőváros tanácsa különös gondot fordított.¹⁾ E célból az iparrajziskolával kapcsolatban továbbképző rajztanfolyamokat állított fel és azoknak elvégzésére a tanonciskolai állandó oktatószemélyzet minden tagját kötelezte. Javult a helyzet az iskoláknak tanítókkal való ellátása terén is; a vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanítók díjazását összhangba hozta a megváltozott viszonyokkal.

Pár szót az állami iparoktatási intézetekről is kell szólni. Ezen a téren sok munkát előről kezdett a magyar kormány. Az állami iparoktatási szervezetet és az állami iparoktatási intézetek viszonyait a kamara *Vigh Albert*, a jeles iparoktatási főigazgató, nyomán ismertette.²⁾ A műhelyi oktatással kapcsolatos ipariskolák korszerű berendezése, az oktató erők szakmabeli haladásának gondozása, a felszerelések és berendezések tökéletesítése: olyan feltételek, *Vigh Albert* szerint, melyek nélkül célirányos működésről nem lehet szó. A jobb időkben létesített iparoktatási intézmények magas nivóra fejlődtek s ennek eredménye volt, hogy az iparosok az ezekben az intézményekben művelődésükre kínálkozó alkalmakat valóban fel is használták. Az állam érdeme, hogy a gyakorlati iparosképzés fejlesztésére szükséges anyagi eszközöket a multban csaknem teljesen maga megadta. A háború után azonban az állami költségvetés a nélkülözhetetlenül szükséges eszközök minimumával is alig támogathatta ezeket a sokbakerülő intézményeket. Sok nehézséggel is küzdöttek. A hazafias iparosérdekeltségek és magánosok azonban elismerésreméltó áldozatkészséggel állottak iparoktatási intézményeink mellé. Csak így volt lehetséges, hogy a régieken kívül újabb intézmények is alakulhattak s hogy hamarosan már a magyar szövőipari iskolát is felállították. A Magyar Textilgyárosok Egyesülete sokat áldozott erre a célra. Más példa az, hogy addig is, amíg korszerű malomipari iskolát lehet felállítani, az állam az érdekeltséggel karöltve tanfolyamok szervezésével mozdítja elő a malomipari szakképzés ügyét.

Az *ipari tanfolyamokon*³⁾ az iparosok tömegesen iparkodnak ismeretkörüket tágítani s gyakorlati tudásukat is fejleszteni. Az iparosok és az ipari érdekeltségek szívesen áldoztak költségeket a tanfolyamokra s a kormányzat is mindent megtett a tanfolyamok fejlesztésére. Az iparoktatási intézményeknek az érdekeltségekkel és általában az ipari élettel való kapcsolata mind szélesebb körökben keltette fel a haladás vágyát. A nehéz megélhetési

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1924. évi jelentésének 96. lapját.

²⁾ L. u. o.

³⁾ L. u. a. jelentés 98. lapját.

viszonyok a nőiparoktatás¹⁾ ügyét is előtérbe tolták. Sok ipari foglalkozás csaknem kizárólag nőknek ad munkát. Ezért indokolt az, hogy a szerényebb viszonyok között élő családokhoz tartozó nőknek gyakorlati pályaválasztása előmozdításáért s szakbeli továbbképzésére alkalom nyújtassék. Az ezen a téren megindult mozgalomnak erős támasza a már több, mint ötven éve fennálló budapesti állami nőipariskola.

1925-ről kevesebb a mondanivaló.²⁾ Számos iparos panaszolta, hogy az oktatás ideje még mindig terheli a műhely gyakorlati foglalkoztatásának idejét. Az intellektuális előképzettségű tanoncok tanonciskoláztatási kényszerét két szempontból is kifogásolták: a) ezeknek az ifjaknak a tanonc iskolába való beutalása gyakorlati előnnyel amúgy sem jár, b) részükre egyébként is rövidebb tanidő szabatik meg, a megrövidített tanidőből az iskola látogatása által elvont idő károsan hat a gyakorlati kiképzésre.

Az iparosok és érdekképviselők a továbbképzési tanfolyamok költségeihez továbbra is hozzájárultak. De kiküldöttek által is növelni iparkodtak a továbbképzést. 1925 őszén tényleg megkezdte működését³⁾ a kormány és a magyar textilipar által közösen fenntartott textilipari szakiskola, az első ilyenmű intézmény az új Magyarországon. Az iskola több tanfolyamot tartott. Külön a szövőmestereknek, a gyári tisztviselőknek, a vámhivatalnokoknak és az átvételi közegeknek.

Emellett az ipari továbbképzőtanfolyamok ügye sem akadt meg. Igen látogatottak voltak a kazánfűtő- és a különböző gépkezelőtanfolyamok, továbbá a gázmotorkezelő, az elektromos szerelő és elektromos gépkezelőtanfolyamok stb. Különleges célokat szolgált: a budapesti állami mechanikai és elektromos-ipari szakiskolán rendezett mozgófénykép-, gépkezelő-, rádió-, orvosi villanyoskészülékkezelő tanfolyam. Nem kell hangsúlyozni a különböző szakrajztanfolyamok, költségszámítási, stb. tanfolyamok jelentőségét.

Figyelmet érdemel, hogy Budapest székesfővárosa szaktanítás biztosítása céljából még nagyobb számban alkalmazott művelt és szakképzett iparos-mestereket, iparművészeket, mérnököket és egyéb szakembereket. Ugyanezért tartott fenn a főváros iparostanonciskolai *tanítói* általános és szakirányú rajztanfolyamokat, melyeken az iparrajziskola tanári kara foglalkozott az iparostanonciskolai rajzoktatásra jelentkező fővárosi tanítókkal. A székesfőváros által fenntartott női ipariskolák (számuk 6) jelentőségét fokozta, hogy a növendékek a kötelező három (egy fehérvarró és két felsőruhavarró) évfolyam elvégzése és a záróvizsgálat letétele után végbizonyítványt is kapnak, mely az 1922. évi XII. t.-cikk 20. §-a alapján munkakönyv

¹⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1924. évi jelentésének 99. lapját.

²⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1925. évi jelentésének 98. lapját.

³⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1926. évi jelentésének 82. lapját.

váltására és egy évi szakbavágó gyakorlat igazolása esetén a női szabó- és leányruhakészítőiparban iparigazolvány váltására jogosít.

Az iparrajziskolákat a felszabaduláshoz közel álló tanoncok és segédek tömegesen lepték el. Gyakran különböző ipartestületek és munkásszakegyletek is fordultak hozzájuk azzal a kérelemmel, hogy az általuk kiküldött munkáscsoportokat továbbképzésben részesítse. Sajnos, még mindig sok panasz hallatszott az ellen, hogy az iparostanoncok, különösen kézműves- és kisiparostanoncok, előképzettsége nem kielégítő. Sokan azt mondták, hogy a hiányos műveltség egyik főoka, hogy a segédvizsgára való bocsátás a gyakorlatban nincs a tanonciskolai tanulmányok végzéséhez kötve. A tanoncoktatás azonban egészében mégis javult. Határozottan fejlődtek a tanulmányi eredmények, főképpen a tanonciskolai tanítók szakszerű kiképzése folytán. A tanoncoktatás fejlődését mégis kétségkívül előmozdítaná, ha a nagyobb tanulólétszámú tanonciskolák számára külön épületek állanának rendelkezésre.¹⁾ De egyelőre — hiába minden jóakarat — a tanoncok az esti órákra szorúlnak akkor is, amikor a műhelybeli időbeosztásuk a korábbi tanulást is megengedné.

Utóbb ismét olvassuk azt,²⁾ hogy a tanoncoktatás színvonala emelésének eszköze az volna, hogy a tanoncoktatást ne a tanoncoktatással csak *mellékesen* (óraadói minőségben) foglalkozó polgári és elemi iskolai tanítóság végezze. Az ilyen tanítókat t. i. nem fűzheti hozzá a tanulókhoz komoly kapocs.

Az ipari szakiskolák munkája 1927-ben ³⁾ még jobban igyekezett a gyakorlati élethez alkalmazkodni. Az újpesti faipari szakiskola új épületet kapott s így már tényleges műhelyi gyakorlatokat is végezhetett. A budapesti m. kir. állami mechanikai és elektromos iparú szakiskolán megnyílt az elektrotechnikai felső tagozat és az elektrotechnikai felső tanfolyam. A nőipariskolák száma növekedett. Az összes nőipariskolák egységes szervezetet is nyertek.⁴⁾

1927-ben hagyta jóvá a kereskedelemügyi miniszter a *mesterképző tanfolyamok* szervezetét és tantervét. Céljuk: a hazai ipar számára olyan szakembereket kiképezni, akik iparuk gyakorlásához a multhatatlanul szükséges szakképzettséget meghaladó szakismeretek és szakmabeli készség megszerzése által szakmájuknak önálló és rátermett művelőivé válhatnak. E tanfolyamok rendszerint az állandó jellegű iparoktatási intézetekkel kapcsolatosan és azoknak önálló tagozataiként szerveztetnek. A mesterképző

¹⁾ Dícséretes kivétel Székesfehérvár s néhány más vidéki város, ahol a tanonciskolának külön helyisége van.

²⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1926. évi jelentésének 86. lapját.

³⁾ L. a Kereskedelmi és Iparkamara 1927. évi jelentésének 379. lapját.

⁴⁾ Az érdekelt kézműves ipari körök azonban nem szívesen látták ez iskolák terjeszkedését, mert ipari szempontból nem tartották kielégítőnek bennük a műhelyi munkára való nevelést.

ipari tanfolyamot végző tanulók a záróvizsgálat sikeres letételét tanúsító bizonyítvány alapján — iparuk önálló üzésére szakbavágó gyakorlat igazolása nélkül — iparigazolványt nyerhetnek s a »mester« címet használhatják. A tanfolyam tartama egy tanév, heti 15 elméleti órával. A mestertanfolyamokon azok jelentkezhetnek felvételre, akik a tanfolyam által képviselt ipárnak megfelelő hazai szakiskolát elvégezték; továbbá oly iparossegédek, akik 18. életévüket betöltötték, iparukat segédi minőségben legalább egy éven át gyakorolták s azután sikeres felvételi vizsgálatot tesznek annak az igazolására, hogy járatosak azokban az ismeretekben és gyakorlatokban, amelyek a mesterképző tanfolyamon végzendő tanulmányokhoz multhatatlanul szükségesek.

A különböző iparágakban dolgozó segédek szakismereteinek ipari továbbképző tanfolyamok útján való fejlesztése is nagy lendületet vett 1927-ben. A budapesti m. kir. állami felső ipariskolán, az újpesti szakiskolában s a budapesti m. kir. állami mechanikai és elektromos ipari szakiskolán s végül a budapesti m. kir. textilipariskolán számos ilyen tanfolyamot tartottak.

Budapest tanonciskoláiba 1927. szeptemberében 13.581 (az előző évben 13.185) tanuló iratkozott be. Oktatásukat 62 iskolában s 662 osztályban 611 tanító és tanár látta el. A leányiparostanonciskolákba beiratkozott tanulók száma 4274 (az elmúlt évinél 12-vel kevesebb volt). Oktatásuk 18 iskolában, 192 osztályban történt. *A multtal szemben nagy haladást jelentett, hogy a székesfőváros az iparostanonciskolák oktató személyzetének jelentékeny hányada részére megfelelően javadalmazott állást rendszeresített.* A székesfőváros ezáltal a szakoktatás állandóságát részben biztosította. A rajztanfolyamok mellett feállította a főváros a közismereti, szaktárgyi és pedagógiai továbbképző tanfolyamokat is s azokra az iparostanonciskolai rendes tanítószemélyzetet kirendelte. A tanítók itt az üzleti levelezési, gazdaságföldrajzi, természet-tani, vegytani, egészségügyi és közgazdasági ismereteket a *közismereti*, az ipari könyvviteli és költségvetéstani ismereteket a *szaktárgyi*, a gyakorlati pedagógia legelemibb ismereteit pedig az ú. n. *pedagógiai* tanfolyamon szerzik meg.

Az iparostanonciskolák és a gyakorlati élet közötti kapcsolat szorosabbá tétele céljából rendszeresítette a székesfőváros tanácsa a tanonctartó *mesteri értekezletek* bevezetését. Minden iparostanonciskola tanévenként legalább három tanonctartó mesteri értekezletet köteles tartani.

Az utolsó két évtizedben tisztán rajzoktatási célul szolgált iparrajziskola átalakult műhelyoktatással kapcsolatos rajziskolává és lassanként elsőrangú szakiskolává is fejlődött. Az iskolának kidolgozták az új szervezést s ezzel a legmodernebb alapon nyugvó és magyaros jellegű szakiskolának vetették meg alapját.¹⁾

¹⁾ Az oktatásügy különböző intézményeinek működésére vonatkozólag nagyon becses forrásmunkát jelentenek Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási Évkönyvei.

B) KÜLÖNÖS RÉSZ.

I. Bevezetés.

a) Az iparosok társadalmi viszonyaira vonatkozó felvétel : nagyobb koncepciónak szerves része.

Annak a gazdag tagozású programnak, amelynek keresztülvitelét Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának igazgatója, dr. Illyefalvi I. Lajos, pár év óta célul tűzte ki, legérdekesebb részei közül valók azok a felvételek, amelyek a *székesfőváros különböző társadalmi rétegeit egyenként sorra veszik s megvizsgálják azok népességi strukturáját és gazdasági helyzetét.*

Ennek az egészen újszerű statisztikai kutatásnak már eddig is figyelmet érdemlő hajtásai voltak.

Ennek a statisztikai kutatásnak egyik vonalába esett az az európai viszonylatban is páratlan felvétel, mely az albérlők és ágyrajárók viszonyait vette szinte végtelenül gondos megfigyelés alá.¹⁾

Ennek az újszerű iránynak természetéből arathatjuk majd le azokat a gazdag tanulságokat, amelyek a *magán- és köztisztviselők, a munkásság, a kereskedőosztály és sok más egyéb népességi csoportnak szinte társadalmi fizikáját nyújtják.*

Ennek a koncepciónak egyik szála az a felvétel, amely az iparosságot állította szemléje középső pontjába.

A munka, melyet az olvasó forgat, éppen a székesfővárosi iparosság viszonyairól akar *lehetőleg* hű képet nyújtani. Feltárandó azokat a bajokat is, melyek az iparosság életét nehézzé és pályáját göröngyössé teszik.

A statisztikai módszernek sok akadálya van. Sohasem hihetjük azt, hogy a statisztikai felvétel tökéletes képét adja azoknak a viszonyoknak, amelyeknek közelébe akar férkőzni.

Az iparosok életének nagyon sok vonatkozására kiterjedő, átfogó az a statisztikai felvétel, melyet a székesfőváros statisztikai hivatala 1928.

¹⁾ Ennek a nagyjelentőségű felvételnek anyagát dolgozta fel e tanulmány írója. Az albérlők és ágybérlet szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények, szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos, 58. köt. 1929. 4. szám. Kiadja : Budapest székesfőváros Statisztikai Hivatala.

tavaszán (számos más hasonló célú felvétellel együtt) végrehajtott, mégis azok közül az észlelések közül való, melyekre a magyar statisztika méltán büszke lehet. Példája a jövőben is bizonyoságul fog szolgálni, — miképpen kell nehéz időkben a statisztikát olyan problémák szolgálatába állítani, amelyek az államalkotó társadalmi osztályok létének vagy nemlétének kérdése körül mozognak.

A székesfőváros statisztikai hivatalának ez a felvétele nem ú. n. tömegészlelés volt. Erről alább még bővebben írunk. Csak egyes hivatási csoportok részleges megvizsgálása: az összeírás házról-házra történt. Persze nem mindenki kapcsolódott be a felvételbe. Kötelező erő ezt nem kívánta. Itt is, ott is kimaradhattak az iparágak képviselői közül egyesek. Az észlelés teljes értékű adatokat 20.018 egyénről szerzett. De akik a felvételi íveket kitöltötték, az iparos népességnek nyilván azok közé az elemei közé tartoztak, amelyek a maguk osztályának érdekeit figyelemmel kísérik. S akik a maguk önkéntes munkájával is hozzá akartak járulni ahhoz, hogy abban a sötétségben, mely a kisipari munka körül éppen Magyarországon örvénylik, a statisztika világosságot árásson.

b) Az iparosstatisztika jelentősége.

Hiába beszélünk arról, hogy az állam vagy a társadalom segítse, támogassa a kisiparosságot. Hiába sírnak fel innen is, onnan is a kétségbeesés hangjai a terhek miatt, melyek ez osztályt sújtják. Hiába félünk attól, hogy a kisipart megsemmisüléssel fenyegeti a gyáripár.

A panasz, az aggodás, a kétségbeesés szava hiába röppen el, ha nem tudjuk a kérdést pártatlan, jól informált bírák elé állítani. Statisztikai kutatás nélkül homályban tapogatódzik az, aki a társadalmi csoportok vagy osztályok jelenét, vagy jövőjét akarják vizsgálni. Pedig a felvételek, amelyek kisiparosaink viszonyait akarták a szemlélet prizmjára alá vonni, általában hézagos munkák voltak. Többnyire csak külső vonásait közeltették meg a kérdésnek. Csak a határain jártak.

Hamis nyomot tapos az, aki csupán a népszámlálások vállalati statisztikája nyomán tájékozódik a kisiparosság helyzete felől. Gazdagon tagozódik előtte a vállalati statisztika anyaga. De azon a két adaton kívül, hogy ilyen vagy amolyan munkáslétszámú vállalat ebben vagy abban az iparban mennyi találtatik s mennyi a vállalatok munkáslétszáma, nem sokat tud kideríteni. Ámde a vállalati, üzemi életnek kétségkívül rengeteg más szempontja is van — s mindmegannyi a kérdés tengelye körül forog. Ha ezeket nem közelítjük meg, szinte semmivel sem jutunk tovább a kisiparosság kérdésének speciális vizsgálatában, mintha rengeteg fáradsággal nem is dolgoztatnék fel a népszámlálásnak különben annyira értékes vállalati statisztikai anyaga.

Az ipartestületi statisztika is: akár arra a nemére gondolunk, mely évenként hajtatik végre, akár arra, amely (mint az ipari érdekképviselői statisztika) hosszabb időközökben ismétlődik meg, nem tudja elérni a mélyebb, az egyénhez tapadó helyzeti nézőpontokat. Pedig, ha ezeket nem vonhatjuk be a vizsgálat tükrébe, — a kép fátyolos, homályos, áttekinthetetlen marad.

Mily régen hangzott fel először a kormányzati igazgatásnak az a kívánsága, hogy a kisipar termelési viszonyait tüzetes statisztikai észlelés tárgyává kell tenni. A tervezetések immár csaknem 50 éves multra tekinthetnek vissza. Tiszteletreméltó törekvésnél többet még nem tudtak felmutatni.

A háború után ráncszakadt s más népeket sem kímélő nagy gazdasági depresszió azonban szinte süvöltve kiált új utak, új eszmék, új gondolatok felé. A statisztikának is szembe kell nézni ezekkel az új elgondolásokkal. Hiába verekedett ki magának akkora szerepet az újabb évtizedekben a matematikai statisztikai irány. *A gazdaságtársadalmi élet legkülönbözőbb viszonyaira vonatkozó új, meg új vizsgálódások nélkül a matematikai irány nem lendíthetne az államok közállapotán. Kutatni és minél több új anyagot feltárni: ez a jelszó ma — inkább, mint valaha — a statisztika birodalmában is.*

Aki csak futólagos pillantásra méltatja azokat a rendkívüli erőlködéseket, amelyeket különösen a közép- és déleurópai államok fejtenek ki a statisztikai munka terén, íziben tisztában van azzal, hogy ezek az államok szinte versenyeznek egymással abban, hogy minél tüzetesebben feltárják közállapotaikat.

Lengyelország ontja a statisztikai kiadványokat. Cseh-Szlovákia nem marad sokkal mögötte. A kis Bulgária és Görögország rengeteg anyagot, megszámlálhatatlan tömegű forrásművet bocsát az érdeklődők rendelkezésére. A Németbirodalom statisztikai hivatala az egész világ közgazdaságát összefogó, páratlan kincseket magában rejtő statisztikai forrásmunkákat tesz közzé. Nem más a helyzet északon sem. A Skandináv államok: Dánia, Svédország és Norvégia, de Finnország is, szakadatlan sorban hozzák nyilvánosságra új meg új kiadványaikat. *S ebben a versenyben a magyar statisztika sem marad hátra. Vagy legalább működési körét sok olyan térre is kiterjeszti, melyen korábban nem sok szerepe volt.* Nem beszélek most azokról az új munkálatokról, melyeket a m. kir. központi statisztikai hivatal illesztett munkaprogrammjába a háború befejezése óta. Nagyon sok értékes új vállalkozás volt köztük, de az egyénnel, mint individuummal ritkábban foglalkoztak.

Éppen azért kell nyomatékosan rámutatnom arra, hogy *az idők szavál mennyire megértette a székesfővárosi statisztikai hivatal, mely új vezetőségévet új korszakot is ír a városi statisztika munkájában.* Volt idő már, mikor ez a hivatal európai, sőt világviszonylatban is a legmegbecsültebb városi

statisztikai hivatalok közé tartozott. Most ismét a legjobb úton van arra felé, hogy munkásságával szinte fölébe kerekedjék minden más európai város statisztikai hivatalának.

A társadalmi kérdéseknek ágas-bogas volta — s különösen a nagyipari centrumokban való fontossága — szükségessé teszi azt, hogy a városok lakóiról a legkülönbözőbb irányokban keresztmetszeteket készítsen a statisztika. Ne csak sablon-munkát végezzen, hanem új meg új pontokról irányítsa a város társadalmának egésze vagy egyes kiszakított részei felé azt a fotografáló masinát, melynek a statisztikai észlelést mondhatjuk. Budapest megtette a magáét. Ha nyilvánosságra kerülnek az összes adatok, melyeket Budapest székesfőváros statisztikai hivatala az egyes társadalmi csoportok helyzetéről összegyűjtött, csodálkozással fogja látni a közönség és a tudományos világ, hogy a budapesti polgárságnak mik a nagy bajai, mik az értékei. Egész új világ fog előttünk feltárulni. S inkább tudunk azon tünődni, megvan-e a mód a bajokon segíteni?

c) Hová soroljuk a felvétel módszerét?

A felvételt, melynek anyagát tanulmányunkban megmunkáljuk, Budapest székesfőváros tanácsa 157.180/1927—I. számú határozatával rendelte el. A felvétel az 1928. év tavaszán hajtattott végre, — szintén az úgynevezett szellemi szükségmunkák során. Az 1928. évi május hó 6-iki állapotnak megfelelően minden egyes, a fővárosban ipart folytató egyént felszólítottak a kérdőív kitöltésére. A kérdőív az *»Iparosok számlálólapja«* címet viselte. Módszerére még kitérünk. Előbb azonban azt is meg kell említeni, hogy az észlelés során a székesfővárosi statisztikai hivatal a budapesti összes iparosok s nemcsak az ipartestületek tagjainak viszonyait kívánta megfigyelni. Valószínű, hogy a felvétel éppen a nem ipartestületi tagokat illető részében volt hiányosabb.

A székesfőváros statisztikai hivatala összesen 20.018 iparosra vonatkozólag végzett sikeres észlelést, — körülbelül 72—73%-ára az ipartestületekbe tömörült összes iparosoknak. Ez az arányszám éppenséggel nem kedvezőtlen. A képviseleti módszer egyik jellemző sajátossága az, hogy a véletlen alapult kiválasztást úgy eszközli, hogy a megfigyelendő egész anyagnak csupán $\frac{1}{10}$ részét, vagy legfeljebb $\frac{1}{6}$ részét teszi vizsgálat tárgyává, úgy, hogy az egész tömegnek minden tizedik vagy ötödik egységét választja ki. Esetünkben a kiválasztás sokkal több egységet markolt meg s a véletlennek is annyiban engedett kevesebb hatáskört, hogy az érdekeltek mérlegelésére bízta, szükségésnek vélik-e vagy sem azt, hogy az adatgyűjtésben résztvegyenek.

Valóban a felvétel, mely Budapest iparosainak társadalmi és gazdasági viszonyait vette széleskörű vizsgálat alá, nem tömegészlelés volt. Inkább

reprezentatív jellegű észlelésnek mondhattuk volna, — ha nem is viselte magán az ilyenfajta felvételeknek minden sajátosságát. Nem volt meg t. i. benne az a vonás, hogy céltudatosan választotta volna ki azokat a csoportokat, melyek a felvétel alanyai lesznek, — noha nyilvánvaló mégis, hogy *azok az iparosok, akik a vizsgálat körébe estek, méltó reprezentánsai a budapesti kisiparosságnak* s viszonyaik felette alkalmasak arra, hogy révükön általánosítsunk : éppen a kisiparosprobléma legérzékenyebb pontjait tapogassuk ki. Ha a felvétel *valamennyi* iparosra kiterjedt volna, ezt jobban akkor is aligha tehettük volna meg.

Tudvalevően ¹⁾ a reprezentatív módszer háromféle úton közelítheti meg a maga anyagát : a) a csoportok céltudatos kiválasztásával ; b) a véletlen kiválasztásnak csoportonként való eszközlésével ; c) s végül harmadszor az egységeknek a kiválasztás útján történő szelekciójával.

Az utóbbiról azt mondják, hogy kiváltképpen ott eredményes, ahol a felmerülő kérdéseket csakis az egyénnel való személyes érintkezés útján lehet elintézni. A székesfőváros statisztikai hivatala által az iparosokról végrehajtott összeírás látszólag a második helyen említett módszer alkalmazási körébe esett. Mégis nyilvánvaló, hogy a legutóbb említett módszer az, amelynek fogalmi köre leginkább közel esik az iparosokról végzett megfigyeléshez. Igaz ugyan, hogy a csoportonként való véletlen kiválasztásnak is volt szerepe a felvételnél. Az a körülmény azonban, hogy a csoportok vagy azok körén belül az egyén mérlegelésétől függött, érez-e lelki szükségét a felvételbe való bekapcsolódásba vagy sem — s ezt csak azoktól várhattuk, akik tudatában voltak viszonyaik súlyosságának — mégis nyilván arra vall, hogy az iparosok összeírása nem egészen az egységeknek véletlen kiválasztása útján igazodó szelekciójával történt.

A felvétel módszere tehát nem olyan volt, mint mikor adott tömeg : az egész iparosközönség nevét kis cédulákra írják ki és az egész papírtömeget egy urnába dobjuk s azután bizonyos részt válogatunk a nevekből ; ez a rész behatóbban megvizsgálandó. Nem, mert mint említettük — s amint majd alább látandjuk —, az iparosok tömege nem egyformán reagált a felhívásra. Ennek folytán az egész, végeredményben homogénnek tekintett tömegben különböző arányban képviseltetnek ennek vagy annak az iparnak folytatói. Meg lesz azonban a módunk arra is, hogy az iparosság gazdasági és társadalmi viszonyait iparonként külön is vizsgáljuk. Az aggály ezért is elmosódik. Másfelől a választ adott iparosok tömege mégis akkora, hogy nyugodt lelkiismerettel vonhatjuk le azokat a tanulságokat, amelyek az egész budapesti kis- és kézműiparosság jellemzésére alkalmasak.

¹⁾ L. alábbiakra vonatkozólag *Adolph Jensen*: »The representative method in practice.« XVI. session de l'Institut international de statistique. Rome, 1925.

Még egyszer hivatkozom Jensen szép dolgozatára,¹⁾ melyben a jeles statisztikus Lucien March-al, a francia statisztika egyik kitünőségével egybehangzóan azt mondja, hogy *a statisztika tulajdonképpen feladata nem is az egyszerűbb esetek regisztrálása, hanem éppen a kevésbé áttekinthető dolgokban való tájékoztatás.* Jensen, figyelemmel a statisztikai felvétel módozatainak korlátolt voltára, egyenesen arra a megállapításra jut, hogy *a statisztika gyakran rá van utalva arra, hogy részleges felvételek alapján általánosítson.* Amit itt — úgymond — elvesztünk alaposság és pontosság dolgában, azt megnyerjük a vizsgálat szélesebb körre való kiterjesztésében. A gondosan elkészített részleges megfigyelés sokszor többet ér, mint a széleskörű felvétel, amely kisebb gonddal készült. Csak arra kell ügyelni, hogy ne legyen túlságosan kicsiny az anyag, amelyből az egészre következtetünk. Hiszen — úgymond — *a fénykép sem lehet nagyon kicsiny, ha az egészre (egyévre, a tájra, stb.) akarunk következtetni belőle.*

Nos, esetünkben a dolog úgy áll, hogy teljességgel hiábavaló fáradságnak gondolnók azt, hogy olyan széleskörű felvétellel, aminőt a székesfővárosi statisztikai hivatal végrehajtott a főváros iparosságáról, boldogulni tudna bármely más hatóság az ország egész iparosságával szemben. Kétségtelen az, hogy az ország vidéki részein, a Tiszán túl vagy a Dunán túl más viszonyokkal is találkozhatna a kutató, mint amelyek rajzát alább megadandó leszek én. De ép oly kétségtelen az, hogy a sikertelenség örvényébe buknék az a kísérlet, amely a budapesti iparosok, tehát az intelligenciában mégis annyira előljáró iparosság statisztikai megfigyelésének mintájára hasonló nagyszabású munkát kívánna elkészíteni az ország minden más részében, városokban, kis falukban is meglévő iparosokról.

Így azonban az a felvétel, melynek eredményeit alább kommentálni fogom, nagyjában mégis csak alkalmas arra, hogy legalább az ú. n. városi kisiparosság viszonyai felől tájékoztasson. A kisiparosságnak azonban éppen ez a része az, amely a legtöbbet érő, mely a leginkább tanult s melyet körülményei szinte kizárólag arra utaltak, hogy a munkája után éljen meg. Nem úgy, mint a falusi iparos, akiről helyesen mondják azt,²⁾ hogy jelentős részben tulajdonképpen nem is igazi iparos, hanem valamely átmeneti lény a mezőgazdasággal foglalkozó egyén és az iparos között: gyakran inkább a mezőgazdasági népességhez áll közelebb. A városi kisiparosság az, amelyről leginkább mondhatjuk azt, hogy a középosztálynak ma is értékes bázisa; amelynek megmentése elsőrendű közérdek és amelyet továbbra is az önálló iparúzóknak sorában kell megtartani. Ez az iparosság az, amely a polgári felfogásnak, a szélsőségektől való tartózkodásnak inkább típusa, melyre építeni lehet, ha küzdelmeiben támogatjuk.

¹⁾ L. Jensen f. i. tanulmányát.

²⁾ Magam is utaltam erre a kivándorlásról szóló régebbi munkámban. (A magyar szent korona országainak kivándorlása az 1899—1913. években. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat LXVIII. köt.) (1918.)

Ebben a megvilágításban az a statisztikai felvétel, melyet a székesfőváros beiktatott nagyszabású társadalmi kutatásainak programjába, kivételesen nagyjelentőségű. Soha még sem az állam, sem az érdekképviselők meg nem kísérelték azt, hogy ezt az osztályt a maga mivoltában megvizsgálják; hogy kutassák azt, hogy kikből áll hát ez az osztály. Honnan verbuválódott? Miképpen él? Üzeme miképpen dolgozik? Látni fogjuk majd, hogy az »Iparosok számlálólapja« is bármennyire is elsőrangú munka, bizonyos hiányokban szenved. Nem érinti például az iparosok *termelésének* kérdését. Ez persze nagyon kényes kérdés. Felvetése a gyáripari statisztikának is szinte méregfoga. S e kérdés firtatása a kisiparososztállyal szemben még sokkalta több szempontból aggályos, mint a gyáriparral szemben. Bármennyire is nagy érdekek fűződnek ahhoz, hogy egyszer végre pontosan kiderítsük, mekkora az az érték, mellyel a kisipar, a kézművesipar gazdagítja az ország termelését s ezen át szaporítja az ország nemzeti jövedelmét, *nem tartunk még ott, hogy hasonló kutatást a kis- és kézműiparosság ne zaklatásnak*, ne belső üzleti viszonyaiba való avatatlan beleavatkozásnak tekintene. Le kellett ezért mondania a székesfővárosi statisztikai hivatalnak is az idevágó kérdésekről, bármennyire kárára is van az a közérdeknek.

Ezt az egyetlen érzékeny hiányt azért említettük meg, hogy annál inkább kiemelhessük annak a kérdéskomplexumnak nagy értékességét, amelyet a számlálólap magában foglal s amely eredményeiben igazán alkalmas arra, hogy a kis- és kézműiparosságnak nagyon sok, ma ismeretlen viszonyáról tájékoztassa az érdeklődőket.

d) A felvétel adatgyűjtési mintájának bírálata.

Meg kell még említenem előljáróban azt, hogy az »Iparosok számlálólapját« túlnyomórészt a tulajdonképpeni kis- és kézműiparosság tagjai töltötték ki. Igaz ugyan, hogy meg van még ma is a törvényes lehetőség arra, hogy az ipartestületekbe a szakmába vágó közép- és gyáripar folytatói is beletartozzanak. De, hogy ezek az elemek jobbra kivonultak az ipartestületekből, különösen a háború után következett időkben, erre nézve jellemző bizonyosság a kereskedelmi miniszternek az a rendelete,¹⁾ melyben a gyáriparosokat éppen arra való tekintettel, hogy kilépésük a sok gonddal küzködő ipartestületeknek anyagi megroppanását jelenthetné, arra kérte, hogy maradjanak meg továbbra is az ipartestületek tagjai között. A felvételbe bekapcsolódott azok az elemek pedig, amelyek nem csoportosultak ipartestületekbe, akár ipartársulatok tagjai, akár pedig kívül esnek úgy a kényszer-, mint a szabadársulás szervezetein, éppenséggel a kisiparosok tömegéből kerültek ki.

Az »Iparosok számlálólapjának« mintája a következő volt:

¹⁾ Fentebb már idéztük.

Iparosok számlálólapja.

Elrendelte a székesfőváros tanácsa 157.180/1927—I. számú határozatával.

Kitöltendő nemre való tekintet nélkül a fővárosban ipart folytató iparosok által az 1928. évi május hó 6-iki állapotnak megfelelően, a jogi személyek kivételével.

Közigazgatási kerület:

Számlálójárás száma:

K É R D É S	F E L E L E T
1. A cég megnevezése :	
2. Az iparos vezeték- és keresztnéve ?	
3. Lakóhelye ?	 ^{utca} ker., ^{út} szám ^{tér}
4. Születési helye ?	 ^{ország} város, község
5. Születési éve ?	
6. Mióta lakik Magyarországon ?	 év hó nap
7. Hol lakott, mielőtt Magyarországra jött ?	 ^{ország} város, község
8. Mióta lakik Budapesten megszakítás nélkül ?	 év hó
9. Hol lakott, mielőtt Budapestre jött ?	 ^{ország} város, község
10. Vallása ?	<i>róm. kat. — gör. kat. — gör. kel. — ág. ev. — ref. — unit. — izr. — egyéb és pedig:</i>
11. Anyanyelve ?	
12. Anyanyelvén kívül milyen más nyelveket beszél még ?	
13. Honossága (állampolgársága) ?	
14. Családi állapota ?	<i>nőtlen — hajadon — nős — férjezett — özvegy — törv. elvált</i>
15. A számlálólap kitöltőjével egy háztartásban élő családtagok száma ?	összesen : ; ebből önálló keresettel bíró , a számlálólap kitöltője által eltartott
16. Atyjának foglalkozása :	
17. A számlálólap kitöltőjének vagy feleségének van-e háza, telke, földje, földbérlete ?	<i>háza van — házrésze van — telke van (..... □-öl) — földbirtoka van (..... kat. hold) földbérlete van (..... kat. hold)</i>
18. Van-e életbiztosítása és milyen összegű ?	<i>nincs — van és pedig pengő összegű</i>
19. Mi címen lakik a lakásában ?	<i>háztulajdonos — főbértő — családtag — albértő — ágybértő — vendég — egyéb és pedig:</i>
20. A lakás részeinek felsorolása :	 szoba, konyha, előszoba, cselédszoba, fürdőszoba, kamra, egyéb és pedig :
21. Mennyi volt a lakbére az 1928. májusi lakbérnegyedben ?	lakásért pengő üzletért, műhelyért : összesen "
22. Van-e a lakásban víz-, gáz-, villanyvezeték ?	vízvezeték: <i>van</i> <i>nincs</i> ; gázvezeték: <i>van</i> — <i>nincs</i> ; villanyvezeték: <i>van</i> — <i>nincs</i>

K É R D É S	F E L E L E T
23. Hányan laknak a lakásban összesen ?	
24. Tart-e háztartási alkalmazottat vagy takarítónőt (bejárónőt)?	háztartási alkalmazottat: <i>igen — nem</i> takarítónőt: <i>igen — nem</i>
25. Tart-e albérlőt vagy ágybérlőt?	albérlőt: <i>tart — nem tart</i> ágybérlőt: <i>tart — nem tart</i>
26. Lakásából hány helyiség van bérbeadva és hány személy részére ?	 helyiség, személy részére
27. Segédje, tanonca, egyéb alkalmazottja kap-e természetbeni ellátást?	<i>nem — igen és pedig: csak — lakást — csak ellátást — lakást és ellátást</i>
28. Ha a számlálólap kitöltője albérlő, mit fizet a lakásért havonta ?	 pengőt
29. Ha albérlő, hányadmagával lakik a szobában ?	
30. Milyen iskolát végzett ? a) egyetemet vagy főiskolát ? b) középiskolát vagy ezzel egyenlőfokú intézetet (8, 6, 4 osztályt)? c) szakiskolát (megnevezendő)? d) elemi iskolát (6, 4 osztályt) ?	
31. Mi a tanult mestersége ?	
32. Mint tanonc, mely évben szabadt fel ?	
33. Hány évig volt segéd ?	
34. Milyen ipart folytat jelenleg ?	
35. Mikor kelt az iparendelése ?	év hó nap
36. Maga vezeti-e az üzletet vagy üzletvezető ?	
37. Kis- vagy nagyiparos ?	<i>kisiparos — nagyiparos</i>
38. Van-e üzlettársa ?	<i>van — nincs</i>
39. Mely évben alapítottatott jelenlegi üzeme ?	
40. Ha az üzemet nem a jelenlegi tulajdonos alapította, miként jutott az birtokába ?	<i>vétel — örökség — társulás útján — egyéb módon és pedig:</i>
41. Törvényszékieleg be van-e jegyezve üzeme s ha igen, milyen cég alatt ?	<i>nincs bejegyezve — be van jegyezve és pedig cég alatt</i>
42. Mely évben jegyeztetett be az üzem törvényszékieleg ?	 évben
43. Van-e fióküzlete ? a) ha van fióküzlete, hány van és hol ?	<i>van — nincs</i>
44. Kapcsolatos-e az üzemhelyiség lakásával ?	<i>igen — nem</i>
45. Az üzemhelyiség részeinek felsorolása :	

K É R D É S	F E L E L E T
46. Van-e az üzemhelyiségben víz-, gáz-, villanyvezeték (használható állapotban)?	vízvezeték: <i>van — nincs</i> gázvezeték: <i>van — nincs</i> villanyvezeték: <i>van — nincs</i>
47. Segítségére vannak-e üzemében családtagjai?	<i>igen — nem</i> <i>állandóan — ritkán</i>
48. Tart-e utazót, ügynököt?	utazót: <i>tart — nem tart</i> ügynököt: <i>tart — nem tart</i>
49. Üzemi alkalmazottainak száma 1927. és 1928. május 1-én	1927. május 1. 1928. május 1. irodai alkalmazott { férfi { nő szakmunkás, mű- { férfi vezető, előmunkás { nő tanult, betanított { férfi munkás { nő egyszerű órabéres, { férfi akkordmunkás { nő segédmunkás { férfi { nő tanonc { férfi { nő egyéb alkalmazott { férfi { nő
50. Biztosítva van-e az üzemhelyiség tűz és betörés ellen?	tűz ellen: <i>igen — nem</i> betörés ellen: <i>igen — nem</i>
51. Vannak-e az üzemben beépített gépek?	<i>nem — igen és pedig: kézierőre — vízre — gőzre — gázra — elektromos erőre berendezve</i>
52. Hol szerzi be a nyersanyagot, fél- gyártmányokat?	<i>Magyarországon — külföldön — vegyesen</i>
53. Budapesti, vidéki vagy külföldi piacra dolgozik-e túlnyomóan?	<i>budapesti piacra — vidéki piacra — külföldi piacra</i>
54. Mennyi volt a forgalmi adója 1926. és 1927. évben?	1926-ban pengő 1927-ben pengő
55. Mennyi volt az állami és községi adója 1927-ben?	 pengő
56. Mennyit költött reklámra az 1927. évben?	 pengő
57. Járt-e külföldön és mely or- szágban?	<i>nem járt — járt és pedig: országban</i>
58. Olvas-e szaklapot?	<i>igen — nem</i>
59. Résztvett-e a világháborúban?	<i>igen — nem</i>

Budapest, 1928. hó nap.

.....
a felülvizsgáló aláírása.

.....
a számlálóbiztos aláírása.

Jegyzet. Társaságok esetén a cégtársak mindegyike külön-külön számlálólapot tölt ki.

Nem mulaszthatjuk el néhány szóval összefoglalni azokat az elveket, amelyeket a kérdőív tervezője, dr. Illyefalvi I. Lajos, Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának igazgatója, nyilván szem előtt tartott akkor, amidőn a felvétel módozatait kidolgozta.

A kérdőív 59 kérdőpontot foglal magában. Nem nehéz azonban ezeket a kérdőpontokat bizonyos csoportokba foglalni. Így jobban megmagyarázhatjuk azt a rendszert, mely a felvétel anyagában — s majd tanulmányunkban is — kifejeződik.

Az *első kérdéscsoportba* azokat a kérdőpontokat sorozhatjuk, amelyek az iparos (kerületek szerint való) lakóhelyének kimutatásán kívül a szülőhely, a Budapesten való tartózkodás időtartamának, az iparos budapesti tartózkodását megelőző lakóhelyének vagy esetleg a magyarországi tartózkodást megelőző lakóhelyének, a magyarországi tartózkodás időtartamának, az iparos honosságának és annak a kérdésnek megvilágítására szolgálnak, hogy az iparos résztvett-e vagy sem a világháborúban.

Ezek a kérdőpontok tehát jórészen azért fontosak tanulmányunk szempontjából, mert az iparosok *vándormozgalmáról* nyújtanak értékes adatokat. Beszámolnak arról, hogy a budapesti iparosság mennyiben ben-szülött. Mennyiben kerültek sorai közé olyan elemek, akik a fővároshoz közel eső vagy távolabbi vidékekről vándoroltak be a nagy gazdasági góc-pontba. És beszámolnak arról, hogy az iparos friss jövevény-e vagy régebbi lakosa már a fővárosnak. Beszámolnak arról, hogy mennyi köztük az idegen honos; mennyi volt közülük megszállott részekről vagy külföldről való. Végül arról, hogy mennyien vettek részt abban a nagy erőpróbában, amelyet a világháború zúdított ránk.

A *második kérdéscsoportot* legegyszerűbben talán azzal jellemezhetnők, hogy ezek a szorosan vett *demográfiai* kérdőpontokat merítik ki. A kor, a vallás, az anyanyelv, a nyelvtudás, a családi állapot s ezzel összefüggően az a körülmény, hogy az iparosok hány családtagot tartanak el vagy családjukban rajtuk kívül hány kereső fordul elő; alkotják ezt a kérdés-komplexumot, melyből kiváltképen az utóbbi két kérdés az, amelyet nagy figyelemmel kell megvizsgálnunk.

Itt említjük meg, hogy a székesfőváros statisztikai hivatalának kiadásában ¹⁾ nemrégiben jelent meg egy munka, volt kiváló tanítványom, dr. Bene Lajos tollából, »Budapest székesfőváros iparosai« címen, mely az eddig tárgyalt kérdéseket szintén feldolgozta és 50 év perspektívájában mutatta ki azt, hogy a budapesti iparosságnak az egyes népszámlálások alkalmával, legutóbb 1925-ben megállapított viszonyai milyen változásokon mentek keresztül. Ez a munka azonban egészen más alapon épült

¹⁾ Lásd Statisztikai Közlemények. Szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos, LVI. kötet 3. szám 1928.

fel, mint az iparosság 1928. évi gazdasági és társadalmi viszonyait feldolgozó jelen tanulmány. Utóbbinak az iparosok népszámlálási adataihoz vajmi kevés köze van. Ezeket nagyon ritkán is használja fel, kutatásainak súlypontját arra a speciális felvételre helyezi, amely az iparoskérdés tüzetes megvizsgálását tűzte ki céljául.

A népszámlálások tudvalevően a lakosság foglalkozását kutatva, állapítják meg azokat a jellemvonásokat, melyek az iparosság szempontjából is fontosaknak látszanak. A népszámlálásoknál azonban ez utóbbi szempontok feltárása többé-kevésbé mégis csak másodrendű munka és nem is lehet olyan bőséges, kimerítő és minden irányban tájékoztató, mint olyan felvétel során szerzett anyag, mely kifejezetten az iparosság viszonyairól akar minél tökéletesebb keresztmetszetet nyújtani.

Nyilvánvaló, hogy a felvétel alapjául szolgáló adatgyűjtés a fővárosi iparosságot, mint *álló tömeget* vizsgálta meg.

Itt is felmerülhet a gondolat,¹⁾ nem volna-e meg a módja annak idővel (ha a megértés Magyarországon az efajta felvételekkel szemben sokkalta nagyobb lesz, mint aminő most), hogy az iparosságot, mint *mozgó tömeget* is megfigyeljük. Így azokat a változásokat, melyek az iparosság viszonyaiban előfordulnak — különösen a termelésre és az üzemvitelre vonatkozó kérdéseket — úgy iktathatnók be az észlelés munkakörébe, hogy meg tudnók figyelni azt, miképen változik szinte napról-napra a kép a kisipari üzemekben. Mi a kisiparos sorsa az év elejétől kezdve az év végéig? Hogyan alakul munkásainak vagy alkalmazottainak száma; mikor dolgozik nagyobb munkástömeggel? Mikor tud inkább értékesíteni? stb. Mindmegannyi olyan kérdések ezek, amelyek segítségével nem csupán a kisiparosság életviszonyainak keresztmetszetét, hanem életük hullámmozgását is szinte figyelemmel kísérhetnők. Egyelőre persze utópiának tűnik fel az efajta statisztikai vizsgálódás. Pedig az igazi helyzetképet csak így kaphatnók meg az iparosságról, mint más társadalmi csoportról is. Ha talán kisebb tömegekről, mint amekkorára ez a felvétel kiterjesztette (sikeresen) észlelési körét. De annál töretlenebb úton.

A székesfővárosi statisztikai hivatal felvételének dús anyaga azonban bőven kárpótolhat bennünket az imént említett óhajokért. Ezek inkább csak azért merülnek fel, mert az »Iparosok számlálólapja« abban a körben, amelyet tényleg meg akar vizsgálni, igazán gazdag tagozású s a maga nemében egészen páratlan. Páratlannak kell például minősíteni azt a kérdést, amely arra vonatkozik, hogy az iparos atyjának mi volt a foglalkozása. Aki a múlt századbeli 80-as és a 90-es évek iparosmozgalmaait ismeri, tisztában van azzal, hogy az iparosság bajainak jelentős részét arra a szám-

¹⁾ Mint erről »Az albérlők és ágybérlet szociális és gazdasági viszonyai Budapesten « c. fentebb idézett munkámban szóltam.

lára írták, hogy az újabb idők iparossága, szemben a céhidők fénykorával, nem úgy verbuválódik össze, mint régen. Az atya nem hagyományozza többé gyermekeire vagy unokáira a maga mesterségét, annak minden finomságával, minden ügyességével együtt. Sűrűn hangzottak fel panaszok, hogy az iparos gyermeke nem szívesen követi a szabadipar, vagy akár már a képesítéshez kötött ipar korában apja mesterségét; hogy abból ki akar emelkedni; hogy a szellemi, az ú. n. lateinerpályákra kíván áthúzódní. S hogy viszont a társadalom leggyengébb, legszegényebb, tanulatlan, műveletlen elemeiből, a földművesmunkásságból kerül ki az a tanonc- (majdan segéd- és mester-) elem, mely hivatott lenne az egykori tradíciókat őrizni és az iparosság régi szellemét fenntartani. Arra nézve azonban semmi néven nevezendő adat nem állt senki-nek sem a rendelkezésére, hogy hát az iparosmesterek tömege honnan jött mai foglalkozási körébe. Milyen foglalkozást űzött az atyja? Követte-e a gyermek az atyja példáját, továbbfolytatta-e annak mesterségét s műhelyé-nek talán fokozott becsülést is szerzett vagy sem?

A székesfővárosi iparosokra vonatkozó számlálólapok tervezője azonban ezt a hiányt teljességében átérezte akkor, amidőn külön kérdés tárgyává tette az iparos atyjának foglalkozását. Igaz, hogy még így sem tudunk abban az irányban tájékozódni, hogy a kisüzemek segédei, valamint *tanoncai* hol töltötték, milyen milióban gyermekéveiket; mi volt az ő atyjuk foglalkozása. Ez annál inkább kár, mert hiszen az *elkövetkezendő idők kis- és kézműiparos-sága* abból a *segéd- és tanoncgenerációból* fog kikerülni, amely ma még nem mint önálló mester áll előttünk. De bizonyos az, hogy a Budapest 1928-ban összeírt iparosságában már nagy számban voltak olyan elemek, akik oly időkben kerültek mint tanoncok vagy segédek az iparosműhelyekbe, mikor azok a panaszok, hogy az iparosság szelekciója éppenséggel nem kedvező, már hangosan hallatszottak.

Valóban, az iparosoknak abban a tömegében, melyet módunk lesz alább számos oldalról megvizsgálni, sokan lesznek ugyan még azok, akik koruknál fogva még azokban az időkben töltötték inas- vagy segédeveiket, amikor az iparosság új mesterei a mai arányoknál erősebben rekrutálódtak abból a szűkebb körből, amelyet az iparosmesterek és iparossegédek csoportja alkotott. De a többség közülük mégis csak akkor lett önálló iparos, amikor a régi idők vaskorlátai már széttörték. S amikor az iparüzés a gyáripár versenyé és sok más körülmény folytán megszűnván kiváltságos osztály foglalkozása lenni, sokszor a véletlen kényszere döntötte azt el, ki ment iparospályára.

Az ősök kérdésének kutatása a hivatalos magyar statisztika program-jából mindeddig hiányzott. Aki az ősökre vonatkozólag statisztikai kutatá-sokat akart végezni, — pedig milyen nagy munka vár itt még a kutatók százaira — a családi levéltárak anyagán kívül többnyire arra volt utalva, hogy a különböző anyakönyvek adatai alapján végezzen olyan munkálatokat, melyek az emberi fejlődés, a civilizáció előrehaladása szempontjából is végte-

lenül nagyföntosságúak.¹⁾ Ebből a szempontból tartom én elsőrendűen fontosnak a számlálólapnak most tárgyalt kérdését. Hiszen így legalább fogalmat tudunk alkotni a budapesti kézműiparosság jelentős részéről arra vonatkozólag, hogy milyen elemek keveredéséből állt elő ez a foglalkozási csoport. Vajjon felmenő vagy lefelé menő osztálymozgalom-e az, mely kifejezésre jut összetételében? S megvan-e így a remény arra, hogy az iparosság továbbra is olyan támasza marad a társadalmi rendnek, mint előbb?

A vagyoni (jövedelmi) viszonyokat illetően is számos kérdést találunk az »Iparosok számlálólapjában«, amely részben merész, de helyes újításokat is alkalmaz. Nem csupán az iparosokra, hanem feleségükre vonatkozólag is kutatás tárgyává teszi például azt a körülményt, hogy van-e házuk vagy házrészük, telkük, földbirtokuk vagy földbérletük. Valóban: itt nem az a kérdés a döntő, hogy az iparos maga rendelkezik-e az ilyen vagyontartalékkal; hanem az, hogy a szűkebbkörű családban adódik-e vagyon. Ha így, ha úgy, egyformán arra következtethetünk, hogy az iparos nem egészen szegény; valamije van. A jobb mód vagy szerényebb viszonyok egyik jellemzője az, hogy az egyén tart-e háztartási alkalmazottat vagy takarítónőt. Ezt a kérdést szintén a jólét (a vagyoni és jövedelmi viszonyok) megítéléséhez tartozó kérdéskomplexumhoz soroljuk. Szintúgy azt is, hogy tart-e az iparos albérlőt vagy ágybérlőt s hogy lakásából hány helyiséget ad bérbe (és hány személy részére). Az az iparos, akinek albérlője vagy ágybérlője van, rendszerint már nem tartozik a jobb anyagi viszonyok között élő iparosok közé, hiszen a lakás különállásának, független voltának érzése az iparosságban egykor sokkalta inkább meg volt, mint manapság megvan esetleg akár más társadalmi csoportok képviselőiben is.

A vagyon (a jövedelem, kereset) s az ezzel többnyire összefüggő előrelátás jele az a körülmény, hogy van-e az iparosnak életbiztosítása vagy sem. Ezt a kérdést szintén a vagyon körébe vágó kérdések közé sorolhatjuk.

Előbb beszéltünk arról, hogy az iparosok vagyoni stb. viszonyainak milyen mértékben jellemző vonása az, hogy van-e albérlőjük vagy sem s hogy az albérlők számára lakásuknak mekkora részét engedték át. A lakáviszonyokat azonban az »Iparosok számlálólapja« olyan bő részletességgel tárgyalta, hogy ezeket a kérdőpontokat a felvétel különálló része gyanánt is csoportosíthatjuk. A felvétel révén tudomást szerezhetünk arról, hogy

¹⁾ Évekkel ezelőtt járt nálam tanácsért dr. Csörsz Károly, akkor debreceni egyetemi tanársegéd, akivel arról tárgyaltam, hogy miképpen volna mód a biharvármegyei egyházi anyakönyvek révén a családok leszármazottainak halálakai tekintetében adatgyűjtést végezni. Egy példa a sok közül, de mennyi más szempont volna, melyeknek mindeddig sajnos, nem igen akadt gazdája. Meg kell azonban emlékeznem arról az intenzív és cél tudatos munkáról, melyet dr. Gáspár János budapesti egyetemi tanársegéd végez — boldog emlékü Hoffmann Géza tanítványa — a magyar fajegészségtan körében. Tanulmányában az öröklés ügye áll előtérben.

az iparos mi címen lakik a lakásában. Saját vagy főbérleti, albérleti stb. lakása minő részekből áll? Fel van-e az szerelve a modern követelményeknek megfelelően vízvezetékekkel s gáz- és villanyvezetékekkel? Hányan laknak a lakásban? Mekkora a bérösszeg, melyet az iparosnak fizetnie kell, külön a lakásért és külön az esetleges üzlethelyiségért, műhelyért? A szerényebb lakásviszonyok között élő albérlő iparosoktól is tudakolta a felvétel az albérleti lakás havibérét s azt, hogy az albérlő hányadmagával lakik az albérleti helyiségben.

Felmerül — ugyebár — a kérdés, hogy a szokásos felfogást követve a lakásviszonyokra vonatkozó kérdések szerves, elválaszthatatlan részei-e annak a kutatásnak, mely az iparosok gazdasági és társadalmi viszonyaira akar világosságot vetni. Hiszen a lakásügy a fogyasztás problémakörébe tartozik és nem a termelésébe vagy az értékesítésébe; főképpen ezeket akarta a székesfőváros statisztikai hivatala felvételével pórázra fogni. Ha azonban fentebb azt mondtuk, hogy a vagyoni viszonyok mérlegelése meny nyire értékes része felvételünknek, — ugyanazt mondhatjuk a lakásviszonyokat érintő kérdésekről; az iparosok társadalmi és gazdasági viszonyainak megítélésére pompás tükröt nyújtanak azok az adatok, amelyek az iparos lakásviszonyaira vonatkoznak. Ez adatok nélkül a kép nem volna teljes.

Az az iparos, aki saját házának tulajdonosa, vagy aki mint főbérelő tud elhelyezkedni a maga lakásában, nyilván sokkal egészségesebb viszonyok között él és végzi a munkáját, mint az, aki mint albérlő kénytelen meghúzódni lakásában, vagy épen mint ágybérelő valahol szorongani. Az utóbbiak nyilván az iparostársadalom elesettjei közé tartoznak. Vagy azok közé, akik csak remélik azt, hogy az iparostársadalomnak valóban hasznos, gazdaságilag erős tagjai lehetnek.

Ismét más kérdéscsoport az iparosok iskolai tanultságát vizsgálta. E részben különös érdeklődésre tarthatnak számot azok a kérdések, amelyek a szakiskolai, illetőleg a középiskolai vagy ezzel egyenlőfokú intézetek elvégzésén alapuló képzettséget kutatják. Összefüggnek az iskolai végzettségre vonatkozó kérdéssel azok is, melyek az iparosok *tanult mesterségére vonatkoznak*. Csak így van módunk azt látni, hogy az iparos más mesterséget folytat-e, mint amelyre tanultsága utalná. Az iparoskérdés egyik sokat tárgyalt ütközőpontját tapogathatjuk így ki. Más kérdőpontok t. i. természet-szerűleg arra irányulván, hogy az iparos *jelenleg* milyen ipart folytat; az összehasonlítás lehetősége teljesen megvan.

Az iparosok túlnyomó része tudvalevőleg mint tanonc kezdi a pályáját. Ezért fontos az a kérdés, hogy mikor szabadították fel az iparost tanonccévei után s hogy hány évig volt azután segéd. Az iparosmunka megkezdésének időpontja felől tájékoztat nagyjában az a kérdőpont, hogy az iparosok iparengedélye mikor kelt. Noha persze számos példa van arra, hogy az iparengedély birtokában még hosszú időn keresztül nem nyitotta meg üzemét az iparos.

A kérdőív következő nagyobb kérdéscsoportja az iparos *üzemének külső leírására* vonatkozik. Arra, hogy a választadó iparos kis- vagy nagyiparos-e. (Ezt a kérdőpontot azonban fel sem dolgozták. Bevallást t. i. csak kis- és kézműiparosok tettek.) Továbbá arra, hogy az iparos maga vezeti-e üzletét vagy üzletvezető, ami az ipartörvény bizonyos intézkedéseinek gyakorlati érvénye felől világosítja fel az érdeklődőt. Az a másik kérdés, hogy van-e társa az iparosnak vagy sem, azt mutatja meg, hogy az iparos a saját-maga szellemi és anyagi erejére támaszkodva végzi a munkáját, vagy sem. Idetartoznak még azok a kérdések, amelyek az üzem megalapításának s törvényszéki bejegyzésének időpontjára, továbbá annak a módnak megjelölésére vonatkoznak, hogy üzemét a választadó iparos miképpen szerezte meg s végül arra, hogy van-e az iparosnak fióküzlete, s ha igen, hány és hol. A törvényszéki bejegyzés megléte vagy hiánya az üzem cégszerűségét bizonyítja. Az, hogy az üzem miképpen jutott az iparos birtokába, arról nyújt felvilágosítást, hogy friss anyagi erők mennyiben vonultak be a kisiparosok üzemébe. Az a körülmény pedig, hogy az üzem rendelkezik-e vagy sem fióküzlettel, a kisiparos vállalkozásának kisebb vagy nagyobb volta felől nyújt bizonyos tájékoztatást.

Más kérdések az üzemhelyiségek leírásával foglalkoznak, annak részeit sorolják fel, kutatják azt is, hogy az üzemhelyiség kapcsolatban áll-e vagy sem az iparos lakásával; végül azt, hogy az üzemhelyiségbe is be vannak-e kapcsolva azok a fentebb említett vezetékek, amelyek vizet, gázt és villanyt biztosítanak az üzem céljaira.

Összefoglalhatjuk azokat a kérdőpontokat is, amelyek az *üzemvitelnek, mondhatnók, élő és holt leltáráról kívánnak adatokat gyűjteni*. Egyfelől az üzemben dolgozó alkalmazottak számát nyomozván. Másfelől azt, hogy az iparos gépekkel dolgozik-e s hol szerzi be nyersanyagát és hol szokott értékesíteni. Az *üzemi alkalmazottak számára* vonatkozó kérdéseket három kérdőpontba tömörítette a számlálólap. Egyfelől azt az érdekes fejlődést igyekezett kidomborítani, hogy az iparban is találkozunk úgynevezett *segítő* családtagokkal, akik a közfelfogás szerint inkább csak a mezőgazdaság körében fordultak elő; hiába szolgál állandóan más bizonyossággal a statisztika. Azokat az üzemeket, amelyek *segítő* családtagokkal, még pedig állandóan dolgoznak, minden esetre általában a kisebbszerű üzemek közé sorozhatjuk. Eltérően azoktól, melyek utazókat vagy ügynököket tartanak, melyek tehát a kereskedelmi szellemet inkább érvényesítik munkásságukban és amelyek egyúttal az ipartörvénynek azokat az intézkedéseit is kihasználják, melyek szerint módjában van utazók, ügynökök által az iparosnak a maga műhelye számára megrendeléseket az ország más helységeiben is gyűjteni. Az *üzemi alkalmazottak* tagozódása sok tekintetben jellemző lévén arra a műhelyre, amely az iparos tulajdonában áll; dicsérnünk kell a kérdőívnek azt az elgondolását, hogy az *üzemi alkalmazottakat* kategóriák szerint,

összesen hét csoportban mutatatta ki az érdekeltekkel. Az *a)* irodai alkalmazottakén kívül *b)* a szakmunkások, művezetők és előmunkások, továbbá *c)* a tanult, betanított munkások, valamint *d)* az egyszerű órabéresek és akkordmunkások, *e)* a segédmunkások, *f)* a tanoncok és végül *g)* az egyéb alkalmazottak számát (mind férfiak és nők szerint is elkülönítve) kellett bevallani.

Az üzemmenet biztonsága szempontjából fontos azt tudni, hogy az iparosok üzemhelyiségüket biztosították-e tűz- és betörés ellen. Viszont az üzem nagyobb vagy kisebb voltára nézve határozott útmutatást remélhettünk azokból a kérdésekből, hogy vannak-e az üzemben beépített gépek s ha igen, mennyi volt közülük kézi- vagy vízierőre, gőzre, gázra vagy elektromos erőre berendezve. Annál a kérdőpontnál, hogy a kisiparos hol szerzi be a termeléshez szükséges nyersanyagot és félgyártmányokat, a felvétel megelégedett azzal a válasszal, hogy a beszerzés helye Magyarország, külföld vagy vegyesen mind a kettő. Nem lett volna értelme terhelni az iparosokat olyan kérdésekkel, amelyekre vagy nem tudtak volna pontos választ adni, vagy úgyis hibás választ adtak volna, amennyiben egyes gyártmányokat már hazai nagykereskedőtől vásárolván be, közöttük sok lehet olyan, mely valójában külföldi áru volt, — anélkül, hogy erre az iparos figyelmet fordított volna. Azt a kérdést, hogy az iparos milyen piacra dolgozik túlnyomó részben, a kérdőív szintén egyszerűbben kívánta elintézni. A budapesti és a vidéki piacokon kívül a külföldi piacot (s ezek kombinációját) emelte ki az értékesítés főhelyéül, — noha nyilvánvaló, hogy az efajta választokat óvatosan kell fogadnunk. Nem tudjuk azt, hogy az iparos az érték vagy a mennyiség szerint osztályozta a gyártmányokat, amelyek túlnyomó volta szerint a maga értékesítési piacát megjelöli.

A kérdőív *utolsó csoportjába* végül néhány olyan kérdőpontot sorolhatunk, amelyek egyrészt az iparosságnak a közterhekben való részvételét jelentik, másrészt az iparosságnak az iskolától független műveltségi viszonyairól nyújtanak felvilágosítást. Ilyen kérdőpont például az, hogy mennyi volt az iparos forgalmi adója. Ebből az adatból némi merészséggel arra is következtethetnénk, hogy mekkora volt az iparos *egész forgalma*. Erről azonban le kell mondanunk. A kisiparosság forgalmi adóját Budapesten jelentős részében átalányozták s a tényleges forgalmat hiába akarnók megkapni oly módon, hogy a forgalmi adó összegét ötvennel megszorozzuk. Valószínű, hogy munkánk nem volna sikeres. Arra azonban a forgalmi adó adatai mindenestre alkalmasak, hogy legalább megközelítőleg képet tudjunk szerezni arról, hogy a forgalmi adó milyen megterhelését jelenti annak a közönségnek, mely a kisiparosságnál rendel vagy vásárol.

Az iparosok *állami és községi adóira* vonatkozó adatok viszont nyilvánvalóan az ő közvetlen megterhelésüket jelentik. Ezeket az adókat ugyan az iparosok megkísérelték áthárítani a fogyasztókra. De bizonytalan, hogy az adóknak milyen részével tehetik ezt meg. Az iparosság közgazdasági

teherterhelései közé sorolhatjuk azt is, hogy a *reklám költségei* mekkora összeget emésztettek meg az üzemi kiadásaiik közül. Tulajdonképpen örülnünk kellene annak, ha azt látnók, hogy a reklám céljaira az iparosok túlnyomó része költ pénzt; akár nagyobb összeget is. Ez azt mutatná, hogy az iparosok felismerik és ki is használják a reklám jelentőségét.

Azok a kérdőpontok végül, hogy járt-e az iparos külföldön és olvas-e szaklapot, az *iparos bizonyítványokban meg nem nyilvánuló műveltségének*, a belső műveltségnek érzékeltetésére alkalmasak. A beérkezett válaszokat különös figyelemben kell részesítenünk.

e) Feldolgozás és publikáció.

A most ismertetett felvétel adatait Budapest székesfőváros statisztikai hivatala feldolgozta s a feldolgozás eredményeit 1929. évi *Évkönyvében* tette közzé.¹⁾ A publikáció a budapesti iparosok gazdasági és társadalmi helyzetének kettős irányban is megvilágítását adta. Egyfelől az egész budapesti iparosság tömegét egységesnek tekintve 53 táblázat részletezte a felvétel anyagát azzal a módszerrel, hogy a férfi és női iparosokat szétválasztotta s mind a két csoportban a nős (férjezett, özvegy, elvált) és a nőtlen (hajadon) iparosok adatait is kimutatta. A gyermekes és gyermektelen iparosság viszonyait külön rovatok jelezték.

Az egységes tömegű iparosságra vonatkozó 53 táblázat igazán szinte kincsestára az iparosságra vonatkozó szemlélődéseknek, melyet alig lehetne csupán egy tanulmány keretében összefoglalva, minden részletében kimerítően megmunkálni. Annál inkább nem, mert a publikáció második fele viszont a feldolgozást annyiban mélyíti ki, hogy a fontosabb iparok — mindössze 33 ipar (jórészt az ipartestületek szerint csoportosítva) — adatait egyenként is felsorolja mindazon szempontok szerint, melyeket ezelőtt az egész iparosságra vonatkozólag (a nemek és a családi állapot megkülönböztetésével) alapul vett.

A feldolgozásnak e nagyvonalúsága azután megszabja azokat a korlátokat is, amelyeket a szakszerű továbbmunkálásnak kell szem előtt tartani akkor, amidőn az anyagot kezébe veszi. Azt hiszem, hibát követtem volna el a magam munkájában, ha kivétel nélkül minden vonatkozásban nyomon követtem volna a székesfővárosi statisztikai hivatal publikációját, mely a legtágabb nézőpontok szerint való vizsgálatokra is módot nyújt. Be kellett érnem azzal, hogy az eredeti forrás anyagát *összevonva* használjam fel.

Az egész anyagot illető megmunkálásban tehát a fősúlyt arra helyeztem, hogy a házasság vagy nem házassági állapotú férfi és női iparosok viszonyait domborítsam ki s azt, hogy gyermekes-e vagy gyermektelen az iparos. A fel-

¹⁾ L. említett évkönyv 771—828. lapjait.

dolgozás tartalmi gazdagságát itt számos helyen meg kellett csorbítanom. Okszerűen alkalmazott összevonásokkal igyekeztem arra, ami kötelességem volt, hogy közelebb hozzam az olvasóhoz azt a gazdag anyagot, melynek az Évkönyv táblázatai a lelőhelye.

Az Évkönyv közlése — a tudományos szempontokat szintén hűen szem előtt tartva — minél tágabb tagozással törekedett a részletek feltárására. A törvényszerűségek megállapítását célzó munkának viszont el kellett hanyagolni — bár értékes — oly részleteket, melyek külön kidomborítása folytán nem volna mód megállapítani az általános összefüggéseket. Amint anyagom egyes részeit fogom majd tárgyalni, (ahol kell) megmagyarázom azokat az elveket, melyek szerint a statisztikai munkában oly nagy fontossággal bíró összevonásokat végeztem. Egyelőre itt csak azt jegyzem meg, hogy *az összevonások sohasem lépték túl azt a határt, melyet az a követelmény állapít meg, hogy az összevont anyagnak vissza kell tükröznie azokat a szabályszerűségeket, melyeket a részletes anyag magábanrejt.* De bármennyire törekszem is arra, hogy a tanulmányomba felvett táblázatok anyagát szűkre szabjam, nem mulaszthattam el mégsem azt, hogy az iparosok foglalkozás (iparok) szerint való tagozásánál is ne közöljem azokat a fontosabb adatokat, melyek ismerete nélkül az iparoskérdés mélyébe nem tekinthetünk bele.

Itt talán egy kifogást lehetne emelni munkám, valamint az egész feldolgozás rendszerével szemben. Azt t. i., hogy a publikáció nyomán a foglalkozási csoportok megnevezéséül magam is jobbára egyes ipartestületek nevét vettem. Holott az ipartestületekbe igen különböző foglalkozások üzői tömörülnek.¹⁾ A vidéken nem is lenne helyes, sőt nem is volna mód efajta feldolgozást követni, Budapesten azonban az ipartestületek az ipartörvény novellája után annyira differenciálódtak, hogy nagyjában mégis rokon foglalkozásokat egyesít egy-egy ipartestület. Az egy-egy iparra (ipartestületre) megállapított szabályszerűségeket tehát nyugodt lelkiismerettel általánosíthatjuk.

¹⁾ S ezenkívül mint látszik, a felvétel nem csupán az ipartestületi tagokra terjedt ki.

II. Az iparosstatisztika adatainak összefüggése az ipartestületek statisztikájával.

Budapesten 1928-ban összesen 41 ipartestület működött. Ez a szám 1926. óta nem változott. Ekkor befejeződött már az ipartestületeknek az ipartörvény novellája alapján történő új szervezkedése. 1924-ben még az ipartestületek száma Budapesten csak 34 volt. Azt várhattuk volna esetleg, hogy a budapesti iparosságra vonatkozó publikáció 41 ipartestület szerint mutatja ki az iparosság viszonyait, a nem ipartestületbeli iparosokat külön fogva. Nem egészen így történt. Nyomdatechnikai okok folytán összevonásokat kellett eszközölni, úgyhogy a publikáció valójában csak 33 foglalkozást mutat ki, a többit az »egyéb« rovatba sorozza.

Meg kell azonban említeni, hogy a részletesen feldolgozott iparok (ipartestületek) száma ennél mégis több. Az asztalosok és ácsmesterek adatait a székesfőváros statisztikai hivatalának publikációja egy rovatban tünteti fel, pedig itt *két* ipartestület tagjait vonja össze. Ugyanezt teszi a borbély, úrifodrász és másfelől a nőifodrász ipartestületekkel. A kőműves- és kőfaragómesterek ipartestületeinek tagjaival egy rovatban szerepeltette a feldolgozás a kövezőmesterek ipartestületét. Úgy látszik, csupán a droguista, a kéményseprő, a kozmetikus, a mű- és aranyhimző, a gipsz- és faszobrász és végül a tetőfedő, kályhás és kútcsináló ipar (ipartestület) került az »egyéb« rovatba; ¹⁾ viszont szijgyártók és nyergesek adatait a feldolgozás külön választotta a könyvkötők adataitól és a fehérneművarrókat is külön mutatta ki a publikáció.²⁾

Ehhez a feldolgozáshoz természetesen tanulmányomban is ragaszkodnom kellett. Úgy hiszem azonban, hogy a szokásos ipartestületi megoszlással szemben való ez a néhány eltérés egyáltalán nem tudja megzavarni

¹⁾ Persze az ipartestületeken kívül álló iparosok is.

²⁾ A bérkocsisokról, a kávésookról, a vendéglősökről alább még megemlékezem.

azt az összehangzatos képet, amely egyébként kibontakozik az adatok vizsgálatából.

Tanulmányom tárgyalási rendjére vonatkozólag is kell még néhány megjegyzést tennem. Ezek elseje az, hogy helyesebbnek véltem a publikáció két nagy tagozatát nem teljesen egymástól elkülönítve tárgyalni. Hanem úgy, hogy amidőn a feldolgozás egyik vagy másik nagyobb részét sorra veszem, az egységesnek tekintett tömeg törvényszerűségeinek megmagyarázása után azonnal mindig módját kerítettem annak, hogy utánanézzek, miképpen rezonálnak ezekre a törvényszerűségekre a különböző ipari foglalkozások adatai is. Vannak-e ott nagy kilengések, melyeket a foglalkozások természete okol meg, vagy csak olyan szerényebb keretek között mozgó, melyek végeredményben mégis csak az általános szabálynak hódolnak.

Vannak azután olyan kérdések, melyek az iparosság törvényes érdekképviselteinek, az ipartestületeknek munkájával függnek össze; ezeket célszerűbbnek véltem tanulmányomban külön csoportosítani. De gyakran e tanulmány egyéb részeinek szövegébe beleszóttam ott, ahol leginkább szükségességnek látszott.

Az iparoskérdés fejlődésének menetéről megemlékeztünk már a tanulmány első szakaszában s rövid áttekintést kell az eredményekkel kapcsolatban arról majd tanulmányunk végén is nyújtani. Azt hisszük tehát, hogy az ipari érdekképviseleti ügy vizsgálatánál is bizonyos haszna lesz azoknak a kutatásoknak, melyeket végeztünk. Noha itt is hangsúlyoznom kell, hogy korántsem az érdekképviseletek ügye az, mely a kutatások tengelyében áll, hanem azé az iparossági, mely az érdekképviseletek mögött áll.

a) A felvételen résztvett iparosok száma.

A most bevégzett fejtegetésekkel szorosan összefügg annak vizsgálata, hogy azoknak az ipartestületeknek tagjai közül, melyeket félre nem ismerhető módon külön csoportosít a székesfőváros statisztikai hivatala, hányan lettek adatszolgáltató alanyai az iparosstatisztikának. A kérdést jobban megvilágítandó, egyfelől azt fogjuk kimutatni, hogy 1927-ben és 1928-ban¹⁾ mennyi volt az ipartestületi tagok száma s másrészt e két év adatainak átlagát állítjuk szembe az adatgyűjtésben résztvevő ipartestületi tagok számával. Így tudunk legegyszerűbben arra a kérdésre felelni, mely ipartestületek tagjai mutatták a legtöbb érdeklődést és megértést a felvétellel szemben. Ime az adatok:

¹⁾ L. a »Kereskedelmünk és Iparunk« című kamarai kiadvány 1927. évi kötetének 56-ik lapját, illetőleg ugyane kiadvány 1928. évi kötetének 62. és köv. lapjait.

10. tábla. Az ipartestületi tagok és a felvételben résztvevő iparosok száma az 1927. és az 1928. években.

Ipartestület (foglalkozás) megnevezése	Taglétszám		Növekedés vagy fogyás	A két év átlaga	A felvételben részt vett tagok száma	Ez utóbbiak az összes tagok %-ában
	1927	1928				
Arany- és ezüstműves, ékszerész stb. . .	636	600	— 36	618	239	38·7
Asztalos	1.481	1.314	—167	1.397	984	54·3
Ácsmester ¹⁾	138	140	+ 2	139		
Kádár, esztergályos, kosárfonó	280	274	— 6	277	643	73·9
Bádogos, szerelő, fémnyomó stb.	866	874	+ 8	870		
Borbély, uri fodrász	1.185	1.318	+133	1.251	1.122	71·5
Női fodrász	278	361	+ 83	319		
Cipész és csizmadia	3.067	2.741	—326	2.904	2.805	96·6
Cukrász, mézeskalácsos	237	244	+ 7	240	209	87·1
Építőmester	517	526	+ 9	521	192	36·8
Fehérneműtisztító	196	219	+ 23	208	210	101·0
Fényképész	240	241	+ 1	240	148	61·7
Férfiszabó	2.912	3.116	+204	3.014	2.580	85·5
Fogtechnikus	355	304	— 51	330	217	65·7
Hentes	934	998	+ 64	966	418	43·3
Kárpitos és gombkötő	578	616	+ 38	597	343	57·4
Kávés	200	213	+ 13	206	467 ⁴⁾	·
Kovács és kocsigyártó	314	288	— 26	301	162	53·8
Kőműves és kőfaragó	479	506	+ 27	492	247	46·9
Kővező iparos	31	37	+ 6	34		
Könyvkötő, szijgyártó, nyerges	460	458	— 2	459	261	56·9
Lakatos, puskaműves, késes	1.143	1.120	— 23	1.132	441	38·9
Mészáros	1.224	1.246	+ 22	1.235	366	29·6
Nőidivatkészítő	662	535	—127	598	270	45·1
Nőiszabó	2.970	2.786	—184	2.878	1.644	57·1
Órás	397	404	+ 7	400	216	54·0
Kalapos ²⁾	120	126	+ 6	123	209 ⁴⁾	·
Sokszorosító	299	296	— 3	297	176	41·8
Gipsz-, faszobrász	120	129	+ 9	124		
Sütő	354	362	+ 8	358	321	89·7
Szállodás, vendéglős	1.583	1.502	— 81	1.542	1.894 ⁴⁾	·
Szobafestő, címfestő, mázoló	1.050	1.050	—	1.050	695	66·2
Vegyes, szűcs, sapkás, hangszerész ³⁾ . . .	757	870	+113	813	195	23·8
Üveges- és rokonszakmák	227	227	—	227	165	72·7
Villanyszerelő, mű és látszerész	928	915	— 13	922	476	51·6

¹⁾ Az iparosfelvétel az asztalosokkal és ácsmesterekkel az esztergályosokat is egybefoglalta. Viszont a kádárokat és kosárfonókat az »egyéb» rovatba tolta.

²⁾ A feldolgozás a sapkásokat, nyakkendő- és ernyőkészítőket s a kalaposokat összefoglalta. Ez nyilván az oka az eltérésnek, mely az ipartestületi tagok száma és a kérdőívet kitöltő egyének száma között mutatkozik.

³⁾ Célszerű ezeket az adatokat összevonni, a kalapos ipartestületnél feltüntetett adatokkal. Kiderül, hogy a két ipartestület tagjai közül a végső arányszám 42·9%. Sokkal kedvezőbb tehát, semmint például a szűcsöknél látjuk.

⁴⁾ A számítás mellőzhetőnek véltük.

A székesfőváros iparos-statisztikai felvételében résztvett iparosok az összes ipartestületi tagoknak 72—73 %-át érték el.

Persze, ez az átlag a valóságban magasabb annál az arányszámnál, melyet csupán az ipartestületi tagoknak a felvételbe való bekapcsolódása révén nyerhettünk volna, ezek tömegének az ipartestületi tagok tömegével való összehasonlítása révén. Oka ennek az, hogy a székesfőváros statisztikai hivatalának felvételébe, mint fentebb láttuk, nemcsak az ipartestületi, hanem az ipartársulati tagok és egyéb iparosok is belekapcsolódtak. Legjellemzőbb bizonyága ennek az, hogy a felvétel 1015 bérkocsis- és fuvarosiparost is megfigyelt, holott ily ipartestület a budapesti ipartestületek között egyáltalán nem volt. Fennállott azonban régóta a budapesti fővárosi fuvarosok ipartársulata, továbbá a budapesti bérkocsistársulat és végül a fővárosi kisiparosok ipartársulata, melyek közül 1911. évben az elsőnek 230, a másodiknak 881, a harmadiknak pedig 254 tagja volt.¹⁾ Így bár forrásunk nem közölte ez iparosok számát, mégis nyilvánvaló, hogy e sok megpróbáltatáson keresztülment ipartársulat tagjai (ma már autótaxisok) különösen élénken reagáltak arra a lehetőségre, hogy az iparosokra vonatkozó statisztikai felvételben résztvegyenek.

A figyelmes szemlélő azt is észreveheti, hogy a kávé, másfelől a vendéglősiipartestület tagjainak száma kisebb a felvételben résztvett kávé, másfelől a vendéglősök számánál. Ha azonban gondolunk arra, hogy a székesfővárosi kávémérőipartestület 1911-ben 300 tagjával népesebb volt, mint a fővárosi kávésiipartestület, melynek csupán 261 tagja volt,²⁾ íziben megérthetjük azt, hogy a kávémérőknek a felvétel körébe való bevonása idézhette elő azt, hogy a kávésiipartestület tagjainak száma jóval mögötte maradt a kávé foglalkozású iparosok felvételünk szerint megállapított számának. Több, mint valószínű, hogy a szállodás és vendéglős foglalkozású iparosoknál is abban kereshetjük a kiütközött eltérés magyarázatát, hogy előbb vagy utóbb létesült ipartársulatok tagjai is belekerültek a felvétel anyagába.

Tisztítsuk meg már most az összehasonlítás alapjául szolgáló két sort azoktól a tagoktól, amelyek semmi körülmények között sem hasonlíthatók egymással össze. Kiderül ekkor, hogy 27.088 ipartestületi tag közül 17.592, tehát 63,2%-nyi rész volt olyan, mely a székesfővárosi iparstatisztikai felvételben aktívan résztvett. Csökkentsük azonban az arányszámot azon a címen, hogy a kávé-, továbbá a vendéglős- és szállodásiipartestület tagjai a várhatóan nagyobb arányszámmal szerepeltek a felvételben résztvett elemek között. Mégis, minden fenntartás ellenére, arra az eredményre jutunk, hogy a székesfőváros ipartestületi tagjainak kerekében 60%-a — $\frac{3}{5}$ -része — részese volt annak a felvételnek, melynek anyagát az alábbiakban megmunkáljuk.

¹⁾ L. dr. Kovács Norbert alább idézendő munkáját.

²⁾ Lásd az előző jegyzetet.

Voltak olyan ipartestületek, amelyeknek tagjai az adatszolgáltatásra vonatkozó felhívásnak csodálatos készséggel tettek eleget. Mire nézve a fehérneműtisztítókön kívül a cukrász- és mézeskalácsos-, továbbá a férfiszabóipartestület és a sütők példáját hozhatom fel; noha számos más ipartestület is megközelítőleg $\frac{3}{4}$ -résznyi pontossággal tett eleget ennek a nem a törvény szavából, hanem a saját érdekeinek felismeréséből származó kötelezettségnek. Csupán néhány olyan ipartestület akadt, melynek tagjai látszólag nem sok érdeklődést mutattak a helyzetüket annyira közel érintő statisztikai felvétellel szemben. A legnagyobb nemtörődömséget nyilván a szűcsöknél vehettük észre. De nem sokkal különb volt a helyzet a mészárosipartestület tagjai között és az építőmestereknél, továbbá az arany- és ezüstműves és ékszerészipartestületnél is. A kivételek azonban mégis csak szórványosak és nagybanegészen nyugodtan mondhatjuk azt, hogy a Budapesten 1928-ban fennállott ipartestületek tagjainak kerekaszámában legalább is a fele vagy ahhoz nagyon közel járó része első szóra szívesen vállalkozott arra, hogy saját viszonyainak feltárásával segítse elő annak a képnek megalkotását, melyet az iparosok gazdasági és társadalmi viszonyairól akart a főváros statisztikai hivatala megfesteni.

Ez az arányszám tehát messze meghaladja azokat a várakozásokat, melyeket, mint fentebb láttuk, a reprezentatív statisztikai módszerrel szemben támaszt a tudomány. Ha a statisztikában eldöntött kérdés, hogy az egész megfigyelendő tömeg 10—20%-nyi részének reprezentatív alapon való megvilágítása már jó sikerhez vezet a kutatót megállapításaiban; mennyivel inkább hihetjük azt, hogy az a statisztikai felvétel, mely a budapesti iparoságnak olyan jelentős részét fogta össze: *hiteles, jó felvétel*, melynek tanulságait legalább a budapesti iparosság egészére s részben a vidéki városok kisiparosságára vonatkozólag is alkalmazhatjuk.

Ez a tény annál inkább fontos, mert az a verseny, melyet a nagyipar, a gyári tömegszerű termelés támaszt a kis- és kézműipari termeléssel szemben, éppen azokon a pontokon — a fővárosban — a legélesebb, s szinte csontokig ható, mely pontok egyúttal a gyáripari termelésnek is mintegy fókuszai. Csonka-Magyarországon aligha lehetne más helyet találni, mint Budapestet, melynek gazdasági élete annyira át van itatva a gyáripari termeléssel és amely ilyenformán annyira jellemző színhelye lehetne annak a nagy küzdelemnek melyet a kisipar léte és fennmaradása érdekében folytat a nagyiparral, szemben.

Igaz, hogy a főváros nagy népessége és vásárlóképesebb fogyasztóközönsége egyúttal a kisipar számára sokkal több munkaalkalmat is nyújt. Különösen abban az irányban, hogy a kisipar kézműipar: az egyén ízlését, a rendelő különleges követelményeit kielégítő ipar formájában jelentkezik. Csakhogy azok a veszedelmek, melyeket oly gyakran hangoztatnak a kisipar érdekeltiségei s amelyek a kontármunka jogtalan és így talán még a nagyiparnál is ártalmasabb konkurrenciájában jelentkeznek, szintén a fővárosban lehetnek a legerősebbek.

Kettős sziklafal közé szorítva éli le a budapesti kisiparosság is a maga életét, — hosszú évtizedek óta várva azt, hogy helyzete jobb irányban stabilizálódik. — Igazi szerencsétlensége az, hogy azon a szűk területen is, melyet a gyáripar hullámvérése érintetlenül hagyott meg a számára, — itt is, ott is felfakadnak azok a vizek a talajból, amelyek a mozgást bizonytalanná teszik. A kisipart a gazdasági életnek mindenféle hangulatváltozása éppen olyan erősen érinti, mint a nagyipart. Sokszor erősebben is, mert gazdaságilag gyengébb, nem annyira felkészült, mint amaz. De sajátos területén is gyakran kell olyan ellenségekkel számolnia, amelyeket a nagyipar sokkal inkább kihagyhat számításából.

b) A budapesti ipartestületek fejlődése.

1. 1900-ig.

Az ipartestületek kérdését az előadottak nyomán kényszerűen bele kell vonnunk tanulmányunk körébe. Elsősorban a budapesti ipartestületek fejlődéséről számolunk be röviden.

A budapesti borbély-, fodrász- és parókakészítő ipartestület volt az első a Budapesten később nagy számban megalakult ipartestületek között.¹⁾ Ennek az ipartestületnek 1885-ben 259 tagja volt s már szakiskolát és helyközvetítőirodát is tartott fenn. Ugyanebben az évben még öt másik ipartestület is megtartotta alakuló közgyűlését: *a)* a férfi- és nőruhakészítők ipartestülete, *b)* az egyesült lakatos-, puskaműves-, reszelővágó-, lánc-kovács-, sarkantyús-, csattos-, szerkovács- és kardműves ipartestület; majd *c)* a sütők, cukrászok és mézeskalácsosok ipartestülete, melyeket követett *d)* a könyvkötők, kesztyűsök, sérvkötőkészítők, tímárok, nyergesek, szíjgyártók, bőröndösök ipartestülete, — az év legvégén pedig *e)* az asztalosipartestület. Az utóbbiak azonban az 1885. év folyamán még semmiféle iparhatósági teendőt nem fejtettek ki. Az ipartestületeknek a 90-es éveket megelőző élete szinte ezek őskorának tekinthető. Éppen ezért kell pár adattal ezt az időszakot megvilágítanunk.

A következő évben ismét több ipartestülettel: a kovácsokéval, hentesekével és az óráskéval épült ki a budapesti ipartestületek szervezete; az 1886. évi alakulások közé tartozott még a budapesti csizmadiaipartestület. Most már 3.889 tagjuk volt s igen értékes hatósági munkásságot is fejtettek ki. 1887-ben az ipartestületek száma 19-re emelkedett. 1888-ban ugyanannyi maradt.

1887-ben létesült *a)* a bádgosok, rézöntők, rézművesek, *b)* az építőmesterek, kőművesek, kőfaragók, *c)* a kádárok, esztergályosok stb., *d)* a kárposok, gombkötők, *e)* a kéményseprők, pala- és cserépfedők, *f)* a szobafestők, mázolóok stb., *g)* az arany- és ezüstművesek stb., *h)* a kovácsok és kocsigyártók ipar-

¹⁾ L. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentését az 1885. évről, 70—71. l.

testülete. 1888-ban, bár, mint említettük, új alakulás nem történt, az ipartestületi tagok száma (a cipészipartestület kivételével, mely tagjainak számát nem közölte) már 5.759 volt.

1889-ben azután hosszú időre vonatkozólag kiépült a budapesti ipartestületek hálózata. Az I—III. kerületi bognárok, fésűsök stb. ipartestülete, valamint a IV—X. kerületi szűcs-, sapkás- stb. ipartestület megalakulásával az ipartestületek száma 21 lett. Tagjaik létszáma pedig (ismét a cipészipartestület kivételével) 6.349-re növekedett.

1890-ben az ipartestületek száma változatlan maradt, — most már egészen bezárólag 1902-ig. Viszont a tagok száma jelentős emelkedést mutatott fel: 7.694-re ugrott fel. Ekkor azonban ez a szám a cipészipartestület tagjait is magában foglalta. Ennek az ipartestületnek egymagában 1.100 tagja volt. A fejlődés így már kisebb.

Ugyanekkor már az ipartestületeknek anyagi viszonyai is konszolidálni kezdtek. Az 1886. évvel szemben, amikor csak feleannyi bevételük volt a budapesti ipartestületeknek, a bevételek összege 176.892 koronára gyarapodott, noha — az ipartestületeknek tagsági díjai felette szerény összegben szabattak meg. A maximális összeget az építőmesterek, kőművesek stb. ipartestületénél láttuk, — ahol 12 forint, — a minimumot pedig a férfi- és nőiruhakészítőknél, — ahol 3 forint volt a tagsági díj.¹⁾

A múlt század utolsó évtizedében az ipartestületek száma Budapesten változatlanul 21 volt, az ipartestületekhez tartozó mesterek száma azonban szép fejlődésen ment keresztül, mint az alábbi adatokból világosan kitűnik.

11. tábla. Az ipartestületek mestertagjainak száma 1891—1900-ig.

Év	Mesterek száma	Év	Mesterek száma
1891	7.484	1896	10.396
1892	6.734	1897	10.812
1893	7.402	1898	11.250
1894	8.023	1899	11.489
1895	8.385	1900	11.584

Ezek a számok ám valamivel élesebbnek tüntetik fel a fejlődést, mint amekkora fejlődés valóságban történt a budapesti ipartestületek tagjainak számában. Az 1891—1895. évi adatokat t. i. a budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentései alapján állítottam össze.²⁾ Az itt közölt adatok azonban — sajnos — nem egészen teljesek, minthogy 1891-ben a csizmadia-, továbbá a kovács-, bognár- s végül a szobafestő-, mázoló- stb. (tehát három) ipartestület nem közölte tagjainak számát. Hasonlóképpen nem volt módom 1892-ben

¹⁾ L. mindezekre vonatkozólag a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentéseinek megfelelő évfolyamait.

²⁾ A többi a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal adata. E hivatal publikációját épen e helyen azért kellett használnom, mert az egész ország ipartestületeire vonatkozó s alább sorra kerülő adatokat is természetesen csak ott lelhettem meg.

számos ipartestület (hat ipartestület és pedig a bádogos-, rézőntő-, rézműves-stb.; borbély-, fodrász-, parókakészítő; csizmadia; kovács- és bognár; könyvkötő-, kesztyűs-stb. és végül a szobafestő-, mázoló-stb. ipartestület) tagjainak számát megállapítanom.

1893-ban még mindig nem volt teljes a kamara adatközlése. Ez alkalommal a borbély-, fodrász-, parókakészítő, továbbá a csizmadiaipartestület és végül a szobafestő-, mázoló-stb. ipartestület sem küldtek jelentést működésükről a kamarának. Csodálatos, hogy e tekintetben a helyzet 1894-ben sem volt sokkal kedvezőbb. Ebben az évben az arany-, ezüstműves-, ékszerész-stb., továbbá ismét a csizmadia-, valamint a könyvkötő-, kesztyűs-stb. és végül a szobafestő-, mázoló-stb. ipartestület adatai hiányoztak a kamara jelentéséből. Csak 1895-ben lett valamivel jobb a helyzet, mert ekkor már csupán két ipartestület: a csizmadia- és szobafestő-, mázoló-stb. ipartestület adatai maradtak ki a kamara szépen összefoglalt és értékes jelentéséből.

1890-ben a csizmadiaipartestület tagjainak száma 275 volt, a szobafestő-, mázoló-stb. ipartestületé pedig 372 s minthogy a legtöbb ipartestület tagjainak létszáma elég jelentékeny emelkedésen ment át 1890-től 1895-ig, nem valószínű, hogy az ipartestületek mestertagjainak összlétszáma 1895-ben 9000 körül járt. Azaz: 5 év alatt megközelítőleg 20%-kal nőtt meg.

Minthogy 1890-ben kivétel nélkül minden ipartestület mestertagjainak létszámát ismerjük, szükségesnek véljük, hogy egymás mellé állítsuk az 1890. és 1895. évi adatokat, rámutatandó arra a fejlődésre, amely az ipartestületi tagok létszámában mutatkozott annak az öt évnek folyamán, mely Magyarország gazdagodásának emlékezetesen jelentős korszaka volt. Íme a mester-tagok létszáma a két esztendő alatt.

12. tábla. A különböző ipartestületek mestertagjainak száma Budapesten 1890- és 1895-ben.

Ipartestület	Tagok száma 1890	Tagok száma 1895	Emelkedés vagy fogyás (—)	Emelkedés százalékban
Arany- és ezüstműves, ékszerész stb.	199	245	46	23.1
Asztalos	600	645	45	7.5
Bádogos, rézőntő, rézműves stb.	245	303	58	23.7
Borbély-fodrász és parókakészítő	352	Ismeretlen		
Csizmadia	275			
Cipész	1.100	1.460	360	32.7
Építőmester, kőműves stb.	329	402	73	22.2
Férfi- és nőruhakészítő	1.209	1.801	592	49.0
Hentes	322	554	232	72.2
Kádár, esztergályos stb.	232	225	—7	—3.0
Kárpitos, gombkötő, paszományos és paplanos stb.	243	231	—12	—4.9
Kéményseprő, pala- és cserépfedő	178	196	18	10.1
Kovács és bognár	206	221	15	7.3
Könyvkötő, kesztyűs stb.	270	314	44	16.3
Lakatos, puskaműves stb.	320	392	72	22.5
Mészáros	350	404	54	15.4
Órás	168	211	43	25.6
Sütő, cukrász stb.	305	364	59	19.3
Szobafestő, mázoló stb.	372	Ismeretlen		
I—III. kerületi vegyes	109	70	—39	—35.8
IV—IX. kerületi szűcs, sapkás stb.	310	347	37	11.9

Látnivaló, hogy az ipartestületek túlnyomó részének mester-taglétszáma jelentősen megnőtt. Annál jelentősebben, mert csak ötévi intervallum telt el a megfigyelés két szélső időpontja között. A legnagyobb emelkedést egyfelől azokban az ipartestületekben figyelhetjük meg, amelyek a lakosság számának növekedése és a gazdasági helyzet javulása révén kaptak friss lendületet fejlődésükben. Ilyenek egyfelől a hentesipartestület és a cipészipartestület, — valamint a sütő-, cukrász- stb. ipartestület, — másfelől pedig az építőmesterek, a kőművesek ipartestülete s a bádogos- rézőntő- stb. ipartestület. A férfi- és nőiruhakészítőipartestület mester-taglétszámának csaknem felerészével való megnövekedését összefüggésbe kell hozni ennek az iparágnak kétségkívül való jobb konjunktúrájával. *A lakosság gazdasági viszonyainak javuló irányzatát tükrözi vissza az arany- és ezüstművesek, ékszerészek stb. ipartestülete mesterlétszámának emelkedése. Aligha hibázunk akkor, ha a millenáris évet megelőző öt esztendő az ipartestületi élet megerősödési korszakának jelöljük meg Budapesten.* Igazolja ezt az a körülmény is, hogy a budapesti ipartestületek közül csupán 19-nek is a bevételei 106.236 forintra, azaz 212.472 koronára rúgtak, holott a szobafestő- és csizmadiaipartestületnek, melyek az összeállításból most kimaradtak, 1892-ben is már 11.722 korona bevételük volt, úgyhogy a budapesti ipartestületek bevétele is több, mint 27%-kal növekedett rövid öt év alatt.

1896-tól kezdve az ipartestületekre vonatkozó adatokat, mint említettük, a magy. kir. központi statisztikai hivatal Évkönyveinek rendszeres közléseiből merítettük.¹⁾ *Kétségtelen az, hogy a millénium esztendejében az ipartestületekbe jelentékeny tömegek kapcsolódtak be.* Bizonyossága ennek az, hogy 1895-ről 1896-ra, egy év leforgása alatt tehát, megközelítőleg több, mint 10%-kal növekedhetett meg az ipartestületekhez tartozó mesterek száma. Valóban, különösen a férfi- és nőiruhakészítőipartestület, továbbá a cipészipartestület stb. tagjainak száma ment keresztül jelentős fejlődésen. *Ez az erősen fejlődő irányzat azután később sem torpant meg és 1897-től kezdve 1900-ig, — addig, míg fentebbi adatközléseink terjednek, mindegyik esztendőben szemmel láthatólag nagyobb volt az ipartestületi tagok száma Budapesten, semmint 1895-ben. Akkor, amikor Magyarország gazdasági életét tartós depresszió ülte meg, az ipartestületekben nyilvántartott mesterek számában nem történt hanyatlás. Csak azt vehettük észre, hogy 1898-tól kezdve a fejlődés jóval kisebb méretű, semmint addig.*

Érdekes mellékkörülménye volt azonban az ipartestületek fejlődésének az, hogy míg a 90-es évek első felében az ipartestületekhez tartozó segédek létszáma az 50.000-es határ felé, a tanoncoké a 15.000 felé közeledett, 1896-tól kezdve (a 90-es évek konjunktúrájának kulminációján túl tehát)

¹⁾ Korábban ezek az Évkönyvek még nem terjeszkedtek ki az ipartestületek viszonyainak ismertetésére.

teljesen megfordult az ipartestületekhez tartozó segédek és tanoncok létszámának fejlődése. Ezek száma kisebb maradt 1897-ben, semmint pár évvel korábban volt. A segédekénél a különbség meghaladta a 12.000 főt, a tanoncoknál a $4\frac{1}{2}$ ezer főt. Azt kell hinnünk, hogy az ezekben az években is erősen szervezkedő gyáripár volt az, mely nemcsak a mezőgazdasági népfelesleget szítva magához, hanem a kisipari üzemekből is kiemelte a segédeket és oda sem engedte a tanoncokat, — ily módon a kisiparosság munkásságát is korlátozva.

Amint 1896 után Magyarország gazdasági életére depresszió nehezedett és tartott azután (még kiéleződve) hosszú éveken át, azt látjuk, hogy 1898 után az ipartestületek segédtagjainak létszáma ismét erősen megnőtt és felül is multa (1899 : 51.420 segéd ; 1895 : 49.160 segéd) az előbb bármikor észlelt maximumot ; a tanoncok is ismét jelentősebb számban vonultak be a kisipari műhelyekbe. Minden hátrány ellenére tehát, amely az említett gazdasági depresszióból eredőleg a kis- és kézműipart is sújtotta, a század fordulóját megelőző esztendőkből egy dolog mégis világosan látszik. A budapesti kis- és kézműipar — 1899-ig legalább — több embert tudott eltartani, mint előbb bármikor. Csak 1900-ban indult meg az ellentétes irányú fejlődés, mely most már ismét csökkentette az ipartestületekbe tömörült segédek és tanoncok számát.

A rossz idők jele volt az is, hogy az ipartestületek bevételei, melyekből kiadásait eszközölhették, összezugsorodtak 1890-nél szemben, mely év hosszú időközön át a maximumot mutatta az ipartestületek bevételeiben 365.610 korona összegével. 1900-ban a budapesti ipartestületek már csak 251.889 korona bevételt tudtak elérni, — nyilván a sok hátralék miatt, amely az évi tagsági díjakban mutatkozott s a megcsökkent beíratási díjak miatt is.

A budapesti ipartestületek fejlődésében ilyenformán a századforduló tájékán bizonyos stagnációt vehetünk észre. Nagyjában ugyanez volt a helyzet a vidéki ipartestületeknél is, melyek száma 1896-ban 284, 1900-ban pedig 300 volt. A mesterek száma itt 10 év alatt 81.181-ről 90.997-re emelkedett, a segédeké pedig 62.488-ról 66.445-re. A tanoncok számában alig volt mozgáalom ; számuk a vidéki képzéshez kötött iparosságnál 1896-ban 47.708 volt, 1900-ban pedig 48.158.

Ezekből az adatokból azonban az az érdekes tanulság is elővillanik, hogy míg a budapesti iparosok a segédek foglalkoztatása terén majdnem akkora szerepet játszottak, mint a vidéki ipartestületek mesterei, másrészt a tanonclétszámban nagy szakadék választotta el a budapesti üzemeket a vidékiektől. A tanoncok egész tömegéből csak egyötöd rész jutott a budapesti ipari vállalatokra és négyszer annyi a vidékre. A tanoncképzés terén tehát a vidéki kisiparosság vette át a vezetőszerepet Budapesttel szemben. Másfelől a vidéken felszabadult tanoncok nagyobb tömegüknél fogva nyilván túlnyomórészt a budapesti ipari műhelyekben helyezkedtek el később, vagy kerültek egyszerűen a gyári-munkásság soraiba.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentését forgatva, nagyon sok helyen találunk olyan nyomokat, melyek mindmegannyian arra vallanak, hogy *egyfelől a kisiparosok gyakran nem szívesen vállalkoznak arra, hogy tanoncot egyáltalán tartsanak — nem akarnak vesződni azokkal —, másfelől nem akarnak a tanonc iskolába való járása folytán üzemükben zavarokat okozni.* Ezek a panaszok nyilván jórészt éppen a budapesti kisiparosságra állhattak meg a múlt század utolsó évtizedében, hiszen ezek üzemében valóban aránytalan volt a tanoncok száma a mesterek és különösen a segédek számához képest.

De másfelől azt is olvashattuk ezekben a jelentésekben, hogy az iparos gyakran csak olcsó munkaerőt lát a tanoncában, akinek képzésével, szellemi és erkölcsi érdekeinek fejlesztésével vajmi keveset törődik. Részben azért sem, mert az a pótlás, melyet a tanoncokban kap, egyáltalán nem felel meg azoknak az igényeknek, amelyeket az iparosság valaha támasztott a tanoncai-val szemben. Bármikép is áll a dolog, nyilvánvaló az, hogy a 90-es évek folyamán a kisipari segéd- és kiváltképen tanonckérdés súlypontját a vidéken találhatjuk meg. Mitsem változtat ezen az a körülmény, hogy a vidéki mesterek igen jelentős tömegének tanonca egyáltalán nem volt. *A tanoncok nagy tömegei mégis ott készültek pályájukra s onnan kerültek utóbb be az ipari munka már számottevőbb képviselői, a segédek vagy éppenséggel a mesterek közé, ahol a tanoncképzés különösképpen sok hiányt mutatott.*

2. 1910-ig.

A budapesti ipartestületek fejlődéséről a XX. század első évtizedében mindenekelőtt az alábbi adatokat közöljük:

13. tábla. A budapesti ipartestületekhez tartozó mesterek száma az 1900—1910. években.

Év	Ipartestü- letek száma	Mesterek száma	Év	Ipartestü- letek száma	Mesterek száma
1901	21	12.063	1906	23	13.189
1902	21	12.452	1907	23	13.486
1903	22	12.568	1908	23	13.735
1904	22	13.188	1909	24	14.503
1905	22	13.311	1910	24	14.435

Az évtized második harmadától kezdve az ipartestületek száma Budapesten lassan emelkedni kezdett, 1910-ben már hárommal több ipartestület működött Budapesten, semmint a XIX. század végén. Melyek voltak az új ipartestületek? 1903-ban a nőiruhakészítőipartestület kivált a férfi- és nőiruhakészítőipartestületből, 1906-ban 19 évi közös működés után a cukrászok és mézeskalácsosok léptek ki a sütő-, cukrász- stb. ipartestületből. 1909-ben pedig megkezdte működését a fogtechnikusok új ipartestülete.

Az ipartestületek számának emelkedésénél azonban jóval nagyobb mozgalom zajlott le az ipartestületekhez tartozó *mesterek* számában. 1901-től 1910-ig 19·7%-kal nőtt meg az ipartestületekbe tömörült mesterek száma, — olyan nagy arányban tehát, ami méltán felébreszti az érdeklődést a mozgalom belső arányai tekintetében. Nem tudjuk azonban — összefoglaló adatok híján — megállapítani azt, hogy 1901-től 1910-ig mely ipartestületek voltak azok, melyek tagjaiknak létszámát kiváltképpen fokozni tudták. Erről az időszakról hiányoznak a budapesti kereskedelmi és iparkamaráknak jelentései és másrészt az az igazán elsőrangú statisztikai munka, melyben a kereskedelemügyi magyar királyi miniszter az ipari érdekképviseltek ügyével foglalkozott,¹⁾ csak az 1911. évet illetőleg terjeszkedett ki ennek a kérdésnek vizsgálatára.

Ez a munka t. i. az ipari érdekképviseltek statisztikáját túlnyomórészt annak a célnak a szolgálatába állította be, hogy a különböző, az ipartestületek körébe tartozó mesterségek üzői milyen üzemi viszonyok között dolgoznak és igyekezett anyagát lehetőleg az ipari főcsoportok, valamint mesterségek szerint tagolni. E részben jeles adatokat szolgáltat arra nézve, hogy az ipartestületekbe tömörült mesterek milyen viszonyok között dolgoznak, de mégsem világítja meg a kérdésnek azt a részét, mely bennünket itt érdekel, hogy t. i. az ipartestületek önmagukban egységeknek tekintve, miképen jellemezhetők 1910-re. Be kell érnnünk tehát azzal, hogy az ipartestületekhez tartozó mesterek számának fejlődésére vonatkozólag majd csak a későbbi években tudjunk összehasonlításokat tenni. Noha konkrét alap nélkül is nagyon valószínűnek látszik az, hogy a század második felében, különösen az építőipari campagne megélénkülése, valamint az ezzel összefüggő iparok jobb konjunktúrája voltak azok a tényezők, melyek a mesterek számát jelentős mértékben szaporították az ipartestületekben.

A mesterek számának ez a fellendülése azonban éppenséggel nem volt csupán egyoldalú jelenség. Ha az ipartestületekhez tartozó segédek számának tízéves fejlődését tekintjük át, még nagyobbbszabású fellendülés bizonygát lelhetjük meg. 1901-ben a segédek száma 43.130 volt, 1910-ben pedig 58.989. Ez egymagában is 36·8%-os emelkedést mutat. Ha azonban tudjuk azt, hogy 1906-ban a budapesti ipartestületekhez tartozó segédek száma 65.978 volt s tudjuk azt, hogy a később észlelhető némi csökkenés után a segédek száma 1909-ben 64.174-re emelkedett, nyilvánvaló, hogy közben a most említett százaléknál sokkal erőteljesebb mértékű fejlődés pergett le a való-

¹⁾ L. »Ipari érdekképviseltek a magyar szent korona országáiban az 1911. évben.« Budapest, 1921. 153. és 451. lap, szerkesztője és szövegírója dr. Kovács Norbert, akkor miniszteri osztálytanácsos a magy. kir. közp. statisztikai hivatalban. Neve ugyan nem szerepel a munka címlapján, de jól esik nekem itt megemlíteni ennek a kiváló szakembernek a nevét, aki évtizedeken át szinte egyedül foglalkozott Magyarországon az iparstatisztika és a szociális statisztika problémáival.

ságban az ipartestületekhez tartozó segédek számában s az 1901. évi létszámának csaknem felére is fokozódott a segédek létszáma. Nem csoda ilyenformán, hogy a tanoncok számának fejlődése szintúgy megelégnék a budapesti ipartestületeknél. 1901-ben számuk csak 12.183 volt, 1910-ben pedig (az évtized folyamán maximumát érve el) 15.299-re emelkedett. Tíz év leforgása alatt a budapesti iparostanoncok állománya 25·6%-kal nőtt.

Nyilvánvaló ilyenformán, hogy a század első évtizedében a budapesti kézműiparosság fokozott mértékben fordult érdeklődésével a tanonckérdés felé és több tanoncot volt hajlandó immár a maga üzemében foglalkoztatni. Ez egyfelől talán a kisipar munkájának is javuló helyzetével függött össze. Másrészt azonban nyilván azzal is, hogy a budapesti kis- és kézműiparosság átlátta annak hasznát, ha az iparos igyekszik üzeme számára a succrescenciát felnevelni.

A vidéki ipartestületek száma és az ipartestületekhez tartozó tagok száma így alakul az 1901., 1906. és 1910. években, amely éveket legjellemzőbbeknek foghatjuk fel a vidéki ipari élet fejlődése szempontjából is :

14. tábla. A vidéki ipartestületek tagjainak száma az 1901., 1906. és 1910. években.

Év	Az ipartestületek száma	Mesterek száma	Segédek száma	Tanoncok száma
1901	301	93.001	69.184	46.716
1906	320	100.238	81.243	56.707
1910	351	110.594	92.054	72.597

A vidéki ipartestületi szervezkedés eszerint a század első évtizedében s kiváltképpen annak második felében igen nagy arányokat öltött; 1901-től 1910-ig jó egyhatodrészével nőtt meg az ipartestületek száma. A mesterek számában nagyobb emelkedés mutatkozott (18·9%), de még nagyobb a segédekében (33·1%) és a tanoncokében (55·6%).

Ezekből az adatokból kétségkívül arra következtethetünk, hogy a vidéki iparostársadalom ebben az évtizedben fokozottan észrevette azokat az előnyöket, melyek az ipartestületekhez való kapcsolódásból fakadnak. Egyfelől sűrűbben határozta magát arra, hogy új ipartestületeket alakítson (jobbára nyilván olyan helyeken, ahol a törvény csak a lehetőséget írta elő az ipartestület megalakítására, de kötelezőnek nem mondta ki). De másfelől a vidéki iparnak az a megerősödése, amit egy másik tanulmányomban ¹⁾ behatóan kifejtettem, hogy tudniillik a vidéki ipar a század első évtizedében számos gazdasági körülmény összehatása folytán fejlődésében versenyre kelt a budapestivel, ép így előmozdította azt, hogy különösen a már egy vagy több segéddel dolgozó vállalatok száma szaporodott erősebben a vidéken, mint a fővárosban. Az ipartestületekhez tartozó segédek és tanoncok száma is ezért fejlődött jóval gyorsabb iramban vidéken, semmint Budapesten.

¹⁾ L. »Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira.« Statisztikai Közlemények. Szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos. LV. köt. 2. száma és LVII. köt. 1. száma.

Fentebb említettük azt, hogy a *tanoncok* száma a budapesti ipartestületek lajstroma szerint igen figyelmet érdemlő módon nőtt meg 1901-től 1910-ig, — noha ekkor sem volt jelentősen több, mint például 1894-ben. A vidék azonban a tanoncképzés terén pozícióját csak kiélezte az évtized folyamán, mert míg 1900-ban úgy aránylott a budapesti és vidéki ipartestületi tanoncok száma egymáshoz, mint 100 : 381-hez, addig ez a viszonylat 1910-ben 100 : 474-re alakult át, azaz a *főváros és a vidék tanonclétszámát még szélesebb térköz választotta el 1910-ben, mint 1900-ban*. A kis- és kézműipar jövőndő képviselői tehát most még inkább a vidéki ipari műhelyekben készültek jövőndő pályájukra. Noha továbbra is fennállt az a tanulság, hogy a tanoncok száma a mesterek számához képest jelentős kisebbséget képvisel, Budapesten pedig a segédek száma több volt, mint a tanoncoké, — kétségtelen az, hogy a budapesti ipartestületek körébe tartozó segédek száma azután is jobbára csak a vidéki felszabadult tanoncok köréből egészülhetett ki.

3. A bevételek fejlődése 1901—1910-ig.

A budapesti ipartestületek *bevételei* jelentős hullámmáson mentek keresztül az évtized folyamán, noha az évtized vége felé mégis állandósulni kezdett a kedvezőbb irányzat.

15. tábla. A budapesti ipartestületek bevételei 1901—1910-ig.

Év	Bevétel koronákban	Év	Bevétel koronákban
1901	522.466	1906	354.799
1902	349.879	1907	451.906
1903	279.972	1908	393.180
1904	306.753	1909	486.265
1905	293.227	1910	486.870

Az 1901. évi igen magas kiugrást nem számítva, 1905-ig, sőt 1906-ig nagyon mérsékelt arányok között mozogtak a budapesti ipartestületek bevételei. Csak az évtized második felében, az akkor általában jelentkező ipari konjunktúra idejében javultak a bevételek annyira, hogy szinte állandóan magasabb összegű bevételekre számíhattak az ipartestületek. Ha nagy általánosságban összevetjük a budapesti ipartestületek 1901—1910. évi bevételeit az előző évtized bevételeivel, azt mondhatjuk, hogy jó 50%-kal nagyobb volt ez évtized átlagában az ipartestületek bevétele évenként, semmint az előző évtizedben. Ezt kétségtelenül úgy foghatjuk fel, mint az ipartestületek anyagi helyzetének javulását, amit viszont nem csupán az ipartestületi tagok nagyobb áldozatkészsége, hanem nyilván az a körülmény is előidézett, hogy az 1907. évtől kezdve a kézműiparosok helyzete önmagában is sokkal jobbá vált, semmint volt a megelőző tíz év alatt. Ebből a javulásból azonban a vidéki ipartestületek is kivették a részüket.

Ha csupán azt a négy számot idézzük, melyek szerint a *vidéki* ipartestületek bevétele

1900-ban	662.801
1901-ben	855.810
1906-ban	1,016.554
1910-ben	1,420.205

korona volt; bizonyára plasztikusan jellemeztük azt a nagy evolúciót, amely a vidéki ipartestületek anyagi helyzetének felvirágzásában is mutatkozott.

Persze, ha a budapesti és a vidéki ipartestületeknél azt számítanók, hogy egy mestertagra átlag mekkora bevételi kontingens esik, Budapesten jóval nagyobb átlagot kapnánk, mint vidéken. De másfelől az is nyilvánvaló hogy az évtized folyamán a nagyobb fejlődés vidéken volt, — ha az összehasonlítást az 1900. évvel végezzük. Az 1901. évtől kezdve pedig Budapesten pár éven át egyenesen hanyatlás mutatkozott.

A háborús évtizedről csupán az 1911—1916. évre vonatkozólag vannak adataink, de ezek is érdemesek arra, hogy megvizsgáljuk azokat.

4. Fejlődés a háborús évtizedben.

Budapesten az ipartestületek száma 1911-től 1916-ig változatlanul 25 volt. 25 annak folytán, hogy 1911-ben megalakult a villanyszerelő-, mű- és látszerészipartestület, mely a későbbiekben egyik legéletképesebb székesfővárosi ipartestületnek bizonyult.

A mesterek száma e hat év folyamán a következő:

16. tábla. A budapesti ipartestületek mestereinek száma az 1911—1916. években.

Év	Mesterek száma	Év	Mesterek száma
1911	15.677	1914	16.051
1912	16.332	1915	15.158
1913	16.425	1916	15.153

Eleinte bizonyos emelkedésen ment át a mesterek létszáma. Ennek azonban útjászigte a háború, melynek hatása már 1914-ben is mutatkozott s még inkább a következő háborús esztendőben. Egészen bizonyos, hogy ha az 1917. évi háborús évről is rendelkezénék adatokkal, a budapesti ipartestületekhez tartozó mesterek száma még kisebb lett volna. Viszont az 1918. év végén a hazaözönlő iparosmesterek és a mesterek közé feltörekvő segédelemek folytán valószínűleg már sokkal nagyobb számban láthattunk volna kézműiparosmestereket Budapesten, semmint addig bármikor.

A kulminációt az 1913. év jelentette. Ebben az évben a kézműiparosmesterek száma Budapesten csaknem 60%-kal volt több, mint 1896-ban, bár úgy látszik, hogy az 1913-évnél is kedvezőbbek voltak az iparosságra

nézve a megelőző két év viszonyai, amikor a segédszemélyzet, a segédek és tanoncok együttes száma olyan magas fokot ért el, mint soha korábban.

Érdemes a segédek és tanoncok számát e mozgalmas években külön is közölni, rámutatandó arra, hogy a háborút megelőző évek konjunkturális viszonyai mily magas fokra emelték a segédek és tanoncok számát és mennyire reagált a segédek- és tanoncok száma viszont a háború embert elvonó hatására.

17. tábla. A budapesti ipartestületekbe tartozó segédek és tanoncok száma 1911—1916-ig.

É v	Segédek	Tanoncok	É v	Segédek	Tanoncok
	száma			száma	
1911	66.686	16.617	1914	58.563	9.826
1912	66.624	17.839	1915	39.629	10.848
1913	60.754	17.204	1916	33.571	8.499

Az 1913. év depresszióját tehát különösen a segédek létszámának csökkenésében vehetjük észre, míg az 1914. év mindent átalakító vaskényszere elsősorban a tanoncok számát ritkította meg a budapesti kézműipari műhelyekben.

Valószínű, hogy a tanoncok száma 1914-ben azért csökkent jó két-ötödrésznnyivel, mert az iparosmester hadbavonulván, nem maradt ember, aki gondoskodott volna a tanonc neveléséről és tanításáról. *Ez azonban arra is vall, hogy a háborús években hiába látjuk azt, hogy a mesterek száma többé-kevésbé tartja azt a pozíciót, melyet régebben elfoglalt. Az iparosmesterek száma tulajdonképpen fiktív szám, mely a testületbe beírt mesterek számát tünteti fel, akik közül azonban sokan a háborúban vettek már részt.*

Sok esetben fordult elő példa arra, hogy kisiparosokat a hadviseléssel szorosan összefüggő gyári műhelyekbe vezényeltek ki.¹⁾ Noha másfelől a háború folyamán dicséretreméltó törekvéseket látunk abban az irányban is megnyilvánulni, hogy a kisiparosság tömörítve vegyen részt a hadiszállításokban.²⁾ Végeredményben ez az ellenhatás nem tudta kiegyenlíteni azt az erőt, melyet a háborúban való részvétel kötelezettsége jelentett s nyilvánvaló az, hogy a háború alatt mindjobban és jobban sorvadtak a kézműipari műhelyek. Az iparossegédeknek rohamosan csökkenő száma bizonyítja ezt, s az is, hogy 1916-ban a tanoncok száma olyan kevés volt, melyhez hasonló csekély számokat csak 25—26 évvel korábban találhatunk — a 90-es évek legelején. Az iparostanoncok száma pedig éppenséggel olyan alacsonyra zuhant 1916-ban, amilyen a legutóbbi 27 évben soha sem volt.

¹⁾ L. »A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború második évében« című id. munkát.

²⁾ L. u. o.

Ez is annak bizonyása, hogy a háborús években sokfelé elhalkult a munka szava a kézműiparosok műhelyeiben.

A vidéki ipartestületeknél sem volt jobb a helyzet. S noha azt az adatot, mely szerint a vidéki ipartestületek száma 1916-ban 358-ra süllyedt volna le, (bár hivatalos forrásból származik) ¹⁾ holott 1911-ben 364, 1914-ben pedig 379 volt, bizonyos aggálllyal fogadhatjuk, — mert azt jelentette volna, hogy a háború alatt egy sereg ipartestület egészen beszüntette munkásságát, akkor, amikor inkább, mint valaha, kellett volna az iparosságot támogatniok; ²⁾ mégis kétségtelen, hogy a vidéki ipar munkamenete talán még jobban meg-
 érezte a háborúból eredt nagy zökkenőt, mint a budapesti ipar. Igazolja ezt az a pár adat, melyet három esztendőről közlünk a *vidéki ipartestületek* számának, továbbá az ipartestületekhez tartozó mesterek, segédek- és tanoncok számának alakulásáról.

18. tábla. A vidéki ipartestületek főbb adatai 1911-ben, 1913-ban és 1916-ban.

Év	Az ipar- testületek	Mesterek				Segédek	Tanoncok
		s	z	á	m	a	
1911	364	113.776				100.862	79.218
1913	376	119.040				102.331	83.467
1916	358	105.926				52.232	43.303

Pár szót kell ejtenünk végre az ipartestületek *bevételeiről*. Budapesten és a vidéken így alakultak 1911-től 1916-ig:

19. tábla. Az ipartestületek bevételei Budapesten és a vidéken 1911—1916-ig.

Év	Budapest	Vidék	Év	Budapest	Vidék
	ipartestületi bevételei koronákban			ipartestületi bevételei koronákban	
1911	455.992	1,616.698	1914	550.000	1,517.000
1912	470.494	1,502.993	1915	507.000	1,261.000
1913	488.000	1.671.000	1916	533.000	1,240.000

Budapesten az ipartestületek bevételei 1914-ig bezárólag folytatták azt az emelkedést, mely 1896-ban indult meg. A bevételek összege itt a következő években sem csökkent túlerősen, — noha persze az 1916-ban befolyt bevételek aranyértéke sokkal kisebb volt, semmint a bevételek nyers áttekintése után hihetnők. Végeredményben azonban (papírkorona érték-

¹⁾ L. Magyar Statisztikai Évkönyv 1916—1918. évi évfolyamának 80. lapját.

²⁾ Ez a feltevés mégsem lehetetlen; egyes helyekről az iparosság, mint láttuk, annyira tömegesen vonult be katonai szolgálatra, hogy fentebb már tanulmányunkban mi is megemlékeztünk az ipartestületi munka nehézségeiről. 1916-ban volt a román betörés is Erdély területére.

ben) a budapesti ipartestületek bevételei 1916-ban 16·9%-kal multák felül az 1911. évi bevételeket. A vidéki ipartestületek sokkal inkább megrendültek pénzügyileg. A harmadik háborús esztendő végén az ipartestületeknek 23·3%-kal kisebb bevételük volt *papírkorona értékben is*, mint 1911-ben. Ez a körülmény nyilván azzal függ össze, hogy — mint fentebb láttuk — a vidéki ipartestületek tagjai közül többen vonultak be háborús szolgálatra már a háborús évek elején is, de másfelől bizonyára azzal is, hogy az itthonmaradt vidéki iparosság is még nehezebb viszonyokkal küzdött, mint a budapesti.

A budapesti ipartestületek pénzügyi konszolidációjában bizonyára nagy része volt annak, hogy 1900-tól 1913-ig a legtöbb ipartestületnek évi tagsági díjai jelentős emelkedésen mentek keresztül, s egyre nagyobb bevételeket tereltek be az ipartestületek pénztáraiba. Néhány példa a sok közül, melyek mind azt mutatnák, hogy az ipartestületek körébe tartozó iparosság felismerte az ipartestületek jobb munkásságához fűződő nagy érdeket és tekintélyes anyagi áldozattal iparkodott az ipartestületek munkáját kimélyíteni:

20. tábla. Néhány budapesti ipartestület tagsági díjainak változása 1900-tól 1913-ig.

Ipartestület	Évi tagsági díj	
	1900-ban	1913-ban
Asztalos	8	12—16—24
Bádgos, rézőntő, rézműves stb.	8	6—12—20
Férfi (és női) ruhakészítő	6	6—24
Hentes	8	32
Kádár, esztergályos stb.	8	10—12—20
Kárpitos, gombkötő	12	8—42
Mészáros	20	36 és illeték
Sütő, cukrász stb.	20	20—60
Cukrász és mézeskalácsos	.	20—32—40
Szobafestő, mázoló	12	8—60
I—III. kerületi vegyes.	2	8
IV—IX. kerületi szűcs, sapkás	12	12—30

Egyik-másik ipartestület kisebb tagsági díjat is szedett 1913-ban, mint 1910-ben. Ily módon akarták az ipartestületek alacsonyabb fokozat mellett kiépíteni az igazságosabb progressziót. Azok a testületek viszont, melyek továbbra is fixösszegben szabták meg az ipartestületi évi tagsági díjakat, többnyire szintén többet kértek 1913-ban tagjaiktól.

5. A háború után következett fejlődés.

A háború és a forradalmak után, de különösen az 1922. évi XII. t.-c.-be foglalt *ipartörvény*novella hatása alatt a budapesti ipartestületek — és a vidéki ipartestületek — életében is nagyarányú fejlődés vonalai robbantak ki. A budapesti ipartestületek legfőbb személyzeti adatai a magy. kir. központi statisztikai hivatal évkönyvei alapján ezek:

21. tábla. A budapesti ipartestületek tagjainak száma 1921-től 1928-ig.¹⁾

Év	Ipartestületek száma	Mesterek száma	Segédek száma	Tanoncok száma
1921.....	26	22.215	49.527	22.452
1922.....	27	23.966	53.534	24.312
1923.....	28	23.979	56.083	26.888
1924.....	31	24.666	92.519	20.176
1925.....	35	26.050	81.650	23.421
1926.....	38	27.487	83.591	22.671
1927.....	41	27.961	113.549	18.834
1928.....	41	27.781	.	.

A magy. kir. központi statisztikai hivatal adatgyűjtése szerint a budapesti ipartestületek száma 1924-ig lassan emelkedett. Csak 1925-ben indult meg az a gyors fejlődés, melynek eredményeképpen Budapesten 1927-ben már 41 ipartestület állott fenn. Azok az adatok azonban, melyeket a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara nagyértékű közleményeiből vehetünk ki, nem fedik egészen a statisztikai hivatal közléseit s lényegesen másként lepergőnek tüntetik fel az ipartestületek fejlődését. 1922-ben a kamara szerint ²⁾ már 29 volt az ipartestületek száma Budapesten, míg a hivatalos közlés szerint csak 27. Az eltérés oka nyilván az egyfelől, hogy az 1913-ban még különálló csizmadia és cipész ipartestületek 1922-től fogva közös ipartestület formájában jelentkeznek s hogy az I—III. kerületi vésnök, fésűs, kalapos, kötő-szövő stb. ipartestület, mely 1887-ben alakult meg, 1922-ben már nem szerepelt s azóta sem önállóan, a budapesti ipartestületek sorában. Ez a kettős változás azután 1923-ban csökkentette volna a budapesti ipartestületek számát, ha közben 1920-ban és 1921-ben számos újabb ipartestület nem szaporította volna a régi létszámot. 1920-ban lett önálló ipartestületük a fényképeszeknek, ugyanebben az évben a kályhás-, tetős- és cserépfedő-iparosoknak, — utóbbiak 1886-tól a kéményseprő, pala- és cserépfedő, kútcsináló és kályhás ipartestület tagjai voltak. 1921-ben azután újra megalakul s már lényegesen kevesebb taggal a kéményseprők ipartestülete, kiválik az építőmesterek ipartestületéből az ácsmesterek ipartestülete, valamint a kőműves és kőfaragó iparosoké. A budapesti kávéosok is külön ipartestületet alakítanak s 1921-ben szerepel első ízben a nagy taglétszámú vendéglős és szállodás ipartestület. Ez mindössze 7 új ipartestület volna, minthogy azonban a kéményseprőknek előbb egyéb iparosokkal közös ipartestülete 1886 óta állott fenn, a valóságos szaporulat 6, azaz 1922-ben tényleg 29 ipartestület működött Budapesten.

Az ipartestületek számának további alakulására vonatkozó adatok azonban szintén nem egyeznek a két forrás szerint. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentései alapján ³⁾ világosan azt látjuk, hogy az

¹⁾ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1928. évi jelentése szerint.

²⁾ L. Kereskedelmünk és iparunk 1922-ben, 353. lap.

³⁾ L. Kereskedelmünk és iparunk az 1928. évben, 62—64. lapok.

ipartestületi szervezkedés már 1926-ban véget ért a fővárosban; a magy. kir. központi statisztikai hivatal adatai szerint ez csak a következő évben történt meg. Láttuk fentebb, hogy a statisztikai hivatal 1923-ban 28 ipartestületről tudott, a Budapesti Kereskedelmi Iparkamara 29-ről. 1924-ben a központi statisztikai hivatal szerint a budapesti ipartestületek száma 31-re növekedett, a kamara szerint 7 új ipartestület megalakulása révén 36-ra. Az új ipartestületek voltak a kövezőiparosok-; a mű-, aranyhimzők-; a női divatkalapkészítők-; a női fodrászok-; a sokszorosító gipsz- és faszobrászok-; a sokszorosítók-; végül az üvegesek és rokonszakmák ipartestülete. Közülük a női fodrászok ipartestülete azonnal elég népes taglétszámú volt. 1925-ben a központi statisztikai hivatal szerint az ipartestületek száma Budapesten 35 volt, a kamara szerint ebben az évben 3 új ipartestület (a fehérneműtisztítóké, a kötő-szövőké és a droguistáké) alakult meg s ezzel az ipartestületek száma 39-re szökkent fel. A kamara adatai, mint említettük azt jelzik, hogy az ipartestületek létszáma 1926-ban teljessé vált s a mai állapotot mutatta, (a kalapos és a kozmetikus ipartestület megalakulásával), míg a központi statisztikai hivatal 1926-ban még csak 38 ipartestületről tudott Budapesten s ezek száma csak a következő évben érte volna el a 41-es számot.

Az ipartestületek számából kitűnő fejlődés vizsgálatánál jellegzetesebb a kézműiparosok számának megerősödésénél az, ha a mesterek, segédek és tanoncok számának hullámzását figyeljük meg. 1921-től 1927-ig 5.746-tal, azaz 25.9%-kal nőtt meg az ipartestületi tagok létszáma Budapesten. Jó egy-negyedrésszel több kézművesmester dolgozott tehát Budapesten 1927-ben, semmint 1921-ben.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentéséből tudjuk azt, hogy 1928-ban az ipartestületi mestertagok száma 27.781 volt. Alig mutatkozott tehát valamelyes csökkenés az előző évvel szemben. 1926-ban is majdnem annyi volt már a mesterek száma, mint 1927-ben. Napjainkban az ipartestületi mesterek száma többé kevésbé stabilizálódott.

Ha azonban a háborút követő évek alatt jórészt az ipartörvény novellájára visszavezethető okok folytán¹⁾ ennyire szaporodott az ipartestületek mestereinek száma: még sokkalta inkább szembeötlő emelkedésnek vagyunk a tanui akkor, ha a háborút megelőző utolsó esztendő, — az 1913. év adatait hasonlítjuk össze az 1927. év adataival. *Tizennégy év leforgása alatt 11.536-tal, tehát 70.2%-kal több iparos tartozott a budapesti ipartestületek körébe.* Ennél jellemzőbb adatot alig regisztrálhatnánk az ipartestületi szervezkedés vizsgálatánál. Az imént jelzett, közel háromnegyedrésnyi emelkedés sokkal több, semhogy azt az új ipartestületek számlájának javára írhatnánk. Igaz, hogy a háború óta keletkezett ipartestületek között is volt olyan, mely ezernél több tagot foglalt magában (a szállodások, vendéglősök ipartestülete) s a női

¹⁾ Gondoljunk csak a képesítéshez kötött iparok számának nagy emelkedésére.

divatkalapkészítők ipartestülete is 500 főnyi mestert számlált tagjai között, de mégis nyilvánvaló, hogy ennek a frappáns emelkedésnek okai sokkal mélyebben járók s azokban a különleges változásokban rejlenek, amelyek a háború után ráncszakadt gazdasági helyzetből adódtak.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara már 1922. évi jelentésében foglalkozott ezzel a kérdéssel.¹⁾ Szépen kifejtette azokat az okokat, amelyek az önálló iparosság szaporodását előidézték. A kamara a kézmű- és kisipari miniszteri biztosság adataira támaszkodott; utóbbi az ipartestületektől szerezte azokat meg. E vélemények szerint az önálló iparosság számának megerősödése elsősorban lélektani okokkal függött össze. A háborúból visszatért iparúzők közül nemcsak az önálló mesterek törekedtek iparukat önállóan folytatni. A segédek nagy része is eléggé erősnek érezte magát önállóan üzem alapítására. A háború számos ipari mesterség számára nyereséges is volt. Mindehhez hozzájárult az, hogy a gyáripar a háború után szinte alapjaiban rendült meg. Viszont a kisebb ipari munkának számos olyan lehetősége nyílt, amelyek a javítások és átalakítások keretében jó foglalkoztatást ígértek a kisiparnak. A leszerelésnél feleslegessé vált szerzők és nyersanyagok szétosztásával az állam is tevékenyen részt vett a kisiparosság segítésében és gyakran készpénz-kölcsönökkel is támogatta azt. Ez az okfejtés tényleg megfelel annak a gondolatmenetnek, amelyet magam is kifejeztem Budapest székesfőváros népességének fejlődéséről írott munkámban.²⁾ Gondolatmenetem lényege az volt, hogy a gyáripar alapjainak megrendülésével Budapest ipara a háború után — 1920. végéig mindenestre — elvesztette azt a döntő pozíciót, melyet az országgal lakosságának munkával való ellátása körül oly hosszú időn át s oly kiváló sikerrel betöltött. A budapesti ipar visszafejlődött, (bár csak átmenetileg) s a kisebb iparüzemek jutottak inkább előtérbe. Hogy mennyire igaz volt ez, jellemző bizonyossága rá az,³⁾ hogy Budapesten a *segédnélküli* vállalatok száma példátlanul nagy arányban emelkedett a század második évtizedének végén, Budapesten 1910-ben csak 18.545 ilyen vállalat volt. Tíz évvel később pedig már 27.648. E vállalatok számának fokozódása csaknem 50%-os (49,1%) volt. A vidéken ennek a fejlődésnek a felét sem láthattuk viszont.⁴⁾

Budapest iparának ezt a kisiparibb jellegét az ipari vállalatok segéd-személyzetének 1910—1920 évek között való változása is megvilágítja. A közép- és nagyipari vállalatok segéd-személyzetének száma⁵⁾ kétszer olyan erősen

¹⁾ L. Kereskedelmünk és iparunk az 1922. évben, 24. és köv. lapok.

²⁾ L. »Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1910-től 1920-ig stb.« c. idézett munkám II. köt.

³⁾ L. idézett munka 300. lapját.

⁴⁾ Erről s az alább kifejtendő gondolatról már jelen tanulmányunk I. részében megemlékeztünk. Azt hisszük azonban, hogy pár szóval való felelevenítésük nem felesleges.

⁵⁾ L. idézett munka 309. lapját.

(csaknem egyharmadrész arányban) fogyott meg Budapesten, mint a vidéken. Ez a fejlődés okozta azt, hogy 1921-ben, amikor nagyjában nem voltak még különbségek Budapest ipargazdasági életében, mint akár egy évvel előbb, a budapesti ipartestületekhez tartozó mesterek száma 35·2%-kal volt több, mint 1913-ban.

Ezt az erős emelkedést nem tudnók mással magyarázni, mint az emberek törekvéssel, hogy annyi szenvedés, annyi nélkülözés után sorsukat jobban tudják megalapozni, mint a multban. Közvetett bizonyosága annak, hogy a háború után következő esztendőekben az önállósulás reménye izgathatta leginkább az iparosnépességet is, az, hogy a segédek száma 1921-ben megközelítőleg sem érte el még az 1913. évi nívót, — nem is szólva az 1911—1912. évek maximumairól. Az 1913. évvel szemben 22·7%-kal volt kisebb az iparossegédek száma Budapesten. A budapesti ipari műhelyek, bár számuk nagyon megnőtt, nem tudtak annyi segédnek munkát és kenyeret adni, mint a háború előtti esztendőben. Másrészt azonban erősen megnőtt az iparostanoncok száma. 5.248, azaz 30·5%-kal több iparostanonc tanult a budapesti kisipari műhelyekben, mint 1913-ban. Nagyjában legalább az iparosmesterek abban az arányban szaporították tanoncaik számát, mint ahogy az önálló iparosok száma növekedett.

A budapesti iparosmesterek szűkösebb viszonyaira azonban tisztán következtethetünk abból, hogy *ezúttal is csak éppen, hogy annyi volt a tanoncok száma, mint a mestereké. A háború előtt való esztendőekben már láthattuk azt az egészséges fejlődést,¹⁾ hogy a tanoncok száma felülmutta az iparosmesterekét.*

Az ipartestületekhez tartozó iparossegédek száma 1921 után gyors emelkedést mutatott. Ha a segédek 1921. évi számát 100-zal tesszük egyenlővé, a segédek száma 1924-ben 187 volt. Igaz, hogy a következő két esztendőben ez az arányszám jóval kisebb volt, de még ekkor is sokkal nagyobb, mint valaha is a háborúelőtti esztendőekben. Sőt : a segédek száma 1927-ben az 1921. évi létszámmal szemben 229-es arányszámot jelez. Ez a fejlődés olyan hatalmas iparossegédi tábor tömörített az ipartestületek körébe, amelyre szinte alig gondolhattunk valaha is a háborúelőtti esztendőknél 70.000 főt soha el nem érő segédi létszáma alapján.

A fejlődés képe egészen más a tanoncoknál. Ezek száma 1923-ban kulminált ; akkor több, mint felével nagyobb iparostanonctömeg dolgozott az iparosmesterek műhelyében, mint 1913-ban. 1923-mat követőleg a számok ingadozóak, de 1925-től kezdődőleg világosan érvényesül az a tendencia, hogy a budapesti iparosság a tanoncok számát mindinkább csökkenti.²⁾

¹⁾ Persze csak abban az értelemben egészséges a fejlődés, ha a tanoncok számának szaporítása komoly szükség következménye s nem a tanoncmunkával való visszaéléseké.

²⁾ Az ipartörvénynovella tanoncvédő intézkedéseinek nem nagy dicsőségére. A háborús kiesés ekkor még nem éreztethette hatását.

1927-ben már csak körülbelül három iparosra esett két tanonc. Ez az állapot az 1921. évvel szemben, (amikor az iparosok és tanoncok száma megközelítőleg egyenlő volt) a háborús éveket juttatja eszünkbe. A háború egyik legnagyobb veszedelme így a kézműipar szempontjából az volt, hogy a tanonclétszám nagyon megcsökkent a mesterek számával szemben. Ha tartós volna az a csökkenés, mely az iparostanoncok számában mutatkozik, ebben a (budapesti) kézműipar fejlődésének szinte jövátéhetetlen vonását fedezhetnők fel.¹⁾

Pár szót kell ejtenünk a vidéki ipartestületek fejlődéséről is. Megelégszünk itt is az 1921., 1924. és az 1927. évi adatok közlésével:

22. tábla. A vidéki ipartestületek száma és tagjaik száma 1921-ben, 1924-ben és 1927-ben.

Év	Ipartestületek	Mesterek	Segédek	Tanoncok
		s z á m	a	
1921.....	209	84.836	44.699	44.175
1924.....	243	98.351	61.933	57.686
1927.....	302	111.956	61.584	62.285

A vidéki ipartestületek is nagy fejlődésen mentek keresztül 1921-től 1927-ig; számuk csaknem felénnyel nőtt meg a hét év leforgása alatt. A mesterek száma 32-0, a segédeké 38-7, a tanoncoké pedig 40-6%-kal. *Mindennél inkább mutatja a hatalmas szervezkedést, amely a vidék iparában mutatkozott az, hogy az ipartestületekbe tömörült mesterek száma kevés híján ugyanannyi volt, mint 1913-ban. A segédek és tanoncok száma sem esett oly messze a régi számoktól, mint ahogy talán az ország megcsonkítása alapján erre következtethettünk volna.* Igaz, hogy a fejlődés a vidéken is elsősorban a mesterek számában jelentkezett; az általános tendenciák mutatkoztak meg itt is, — azok, amelyek a kisembereket sűrű rajokban tölték az ipari mesterek sorába. A segédek és tanoncok száma 1927-ben még mindig körülbelül 40, illetőleg 25%-kal volt kevesebb, mint 1913-ban. Az a fejlődés azonban, mely 1921. után mutatkozott, világos bizonyága volt annak, hogy a háború után minden várakozásnál több — ember vetette megélhetésének reménységét a kézművesiparba. A vidéken éppen az 1927. évben lendült fel az ipartestületi szervezkedés s ekkor ugrott legmagasabbra a mesterek és segédek száma s úgy látszik, hogy a szanálási válság elmúltával (lehet, hogy csak átmenetileg) a vidéki ipar is olyan ösztönzésekhez jutott, melyeknek előbb nem volt részese.²⁾

¹⁾ A tanoncok számának csökkenését a világháború alatt (mint erről más helyütt írtunk) részben a mesterek hadbavonulása, részben sok iparos munkahiánya okozta.

²⁾ Nagyon valószínű, hogy a változás összefüggött az építőipar megélénkülésével. A vidéken az O. F. B. telkek beépítése is bizonyos konjunktúrát teremtett.

6. Ipartestületi díjak.

Az ipartestületi munkának egyik legfontosabb biztosítéka ¹⁾ az, hogy a testületek elegendő saját *bevétellel* rendelkezzenek.

A budapesti Kereskedelmi és Iparkamra ²⁾ jelentése alapján összeállítást készítettünk arról, hogy az ipartestületek a tagsági díjak, illetőleg a bekebelezési díjak nagysága szerint miképpen oszlanak meg 1928-ban.

23. tábla. A budapesti ipartestületek megoszlása a tagdíjak nagysága szerint.

	Az ipartestület tagsági díjának nagysága	Az ipartestületek száma
Legfeljebb	20 P	8
	21— 40 «	13
	41— 60 «	8
	61— 80 «	3
	81—100 «	4
	100 P-n felül.....	5

Az ipartestületek túlnyomó része legfeljebb 60 pengő tagsági díjat szed tagjaitól. A leginkább jellemző csoport azonban a 21—40 pengős tagdíjú ipartestületek csoportja. Általában azt mondhatnók, hogy a körülbelül 40 pengőt szedő ipartestületek fejezik ki az ipartestületek típusát. Azok között az ipartestületek között, amelyek évi tagdíja a 20 pengőt nem haladja túl, megemlíthjük azokat, amelyek tagdíjának értéke 10—20 pengő között mozog. A legkisebb tagdíja volt az üvegesek és rokonszakmák ipartestületének (14 pengő). Alig valamivel több a kávéosok (15 pengő), valamint az ácsmesterekében és a borbély- és úri fodrászok ipartestületében (16 pengő). Ezek közül az ipartestületek közül azonban csak a borbély- és úri fodrászok ipartestülete rendelkezik akkora taglétszámmal, hogy a kisebb tagdíjak mellett is jelentős bevételekre tud szertetni a tagsági díjak révén.

A maximális tagdíjakat öt ipartestület szedi be tagjaitól. A sütők (104 pengő), cukrászok és mézeskalácsosok (112 pengő), a fehérneműtisztítók (120 pengőt), valamint a szállodások és vendéglősök (135 pengő) tagsági díját nem sok választja el egymástól. *Messze kiülközik azonban és párját nem találja a sokszorosító ipartestület tagsági díja (300 pengő).*

A bekebelezési díjak magasságára nézve első megjegyzésünk az, hogy ezen a téren a legnagyobb rendszertelenség uralkodik. Hol jelentékenyen több (mint például az arany- ezüstműves, ékszerész stb, — továbbá a borbély-, úri fodrász, kőműves- és kőfaragómesterek, női fodrászok stb. ipartestületénél), mint a tagsági díj. Hol pedig, legalább forrásunk szerint,

¹⁾ Láttuk e tanulmány I. részében, hogy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara milyen erős akcióval beszélt rá az ipartestületeket bevételi forrásaik kiépítésére.

²⁾ L. »Kereskedelmünk és iparunk az 1925. évben« c. kiadvány 62. és 63. lapjain.

nevetségesen csekély a tagsági díjjal szemben. A vendéglős- és szállodásoknál 5 pengő a bekebelezési díj, a mű- és aranyhímzőknél 6 pengő, a fényképészeknél 4 pengő, a női divatkalapkészítőknél 7 pengő. Száz pengős bekebelezési díjat is csak egyetlen egy ipartestület (a kőműves- és kőfaragómesterek ipartestülete) szed tagjaitól. A számok, melyeket alább közlünk általában azt mutatják, hogy a bekebelezési díjak címén kisebb bevétel jut az ipartestületeknek, semmint tagsági díjak címén.

A Budapesti Kerekedelmi és Iparkamara jelentésében — ismételjük — lépten-nyomon felcsendül éveken keresztül az a bírálat, hogy az ipartestületek munkásságának hátráltatója, nagy akadálya az a körülmény, hogy nem tesznek szert elegendő olyan saját bevételre, melyekkel ugyan a testületi tagok áldozatkészségét veszik igénybe, de másrészt az ipartestületek csak így tudnak alkalmazni szakképzett tisztviselőt, aki a testületbe tartozó iparosok érdekét megtudja védeni. S valóban, ha látjuk ezeket a számokat:

24. tábla. A budapesti ipartestületek megoszlása a bekebelezési díjak nagysága szerint 1925-ben.

Az ipartestületek bekebelezési díjának nagysága		Az ipartestületek száma
Legfeljebb	10 P	5
	11— 20 „	6
	21— 30 „	8
	31— 40 „	11
	41— 50 „	3
	51— 60 „	4
	61— 80 „	3
	81—100 „	1

iziben kitűnik az, hogy a bekebelezési díjak tekintetében sem használják ki az ipartestületek azokat a lehetőségeket, amelyek kínálkoznak. *Józan ésszel arra lehetne gondolni, hogy a bekebelezési díj magasabb, még pedig jóval magasabb, mint a tagsági díj. Ilyen címen ipartestületek esetleg az egyes iparos mesterségek nem kívánatos népesedésének is útját szeghetnék s másfelől jelentékeny bevételi forrásokra tehetnének szert.*

Az ipartestületnél szedett díjak közül még a szegődtetési és a szabadulási díj azok, amelyekről adatokat tudunk szerezni a kamara említett jelentéséből. A szegődtetési díjak összege csaknem minden ipartestületnél 3 P; csupán a lakatos, puskaműves, késes ipartestületnél 3·32 P és a gipsz- és faszobrászoknál, a sokszorosítóknál 2·80 P. *E díjak alacsony összege ellen nem emelhetünk szót; a kis- és kézműiparnak eleven érdeke az, hogy szegődtetési díjak magas összege által ne riadjanak vissza az iparos pályától olyan elemek, kikre ott később nagy szükség lehet.*

Méltányosnak látszik az is, hogy az ú. n. szabadulási díjak csak három esetben: a kádár, esztergályos, kosárfonó (7·50 P); a lakatos, puskaműves, késes (7·50 P) és végül a mű- és aranyhímző ipartestületben (6·50

magasabbak 6 pengőnél, — sőt az ipartestületek túlnyomó többségében 5 pengő az az összeg, melyet a tanoncnak szabadulási díj fejében kell fizetni. Olyan ipartestületek is vannak — pl. a női fodrászoké (2·20 P) —, amelyek olyan alacsony díjakat szednek szabadulási díj fejében, amelyeket aligha helyeselhetünk. Némely ipartestület pedig, mint a sokszorosító ipartestület, éppenséggel semmit sem szed szabadulási díj fejében.

Arról is értesülünk azonban,¹⁾ hogy a Budapesti Kereskedelmi és Ipar-kamara kerületében működő vidéki ipartestületek miféle díjegységekkel dolgoznak. Érdekes, hogy a vidéki ipartestületek többnyire — és éppen a kisebb ipartestületek — felismerték annak az elvnek helyességét, hogy a bekebelezési díjak címén többet követelhetnek tagjaiktól, mint tagsági díjak címén. Általában azonban a tagsági díjak, valamint a bekebelezési díjak összege is nagyon alacsony, a vidéki ipartestületeknek nem jut olyan jövedelem, hogy annak birtokában hathatósabb iparpártolási munkát fejthessen ki. Olyan esetek, mint Székesfehérvárt: ahol 120 P; Újpesten: ahol 80 P; Kecskeméten, Kispesten és Pest-erzsébeten: ahol 32 pengő az ipartestületi tagok tagsági díja, ritka kivételek. Az ipartestületek legtöbbje — nyilván jórészt az egész országban — tagsági díjak fejében 10 P-t sem, sok esetben pedig 5 P-t sem szed tagjaitól.

Hiába látjuk azt, hogy a szegődtetési díj a vidéki ipartestületeknél is többnyire 3 P; a szabadulási díjak legtípikusabb értéke is 5 P, nyilvánvaló, hogy az utóbbi bevételi források nem tudják pótolni azt a hiányt, amely a tagsági és bekebelezési díjak alacsony voltából támad. *Igaz, hogy a vidéki ipartestületek általános ipartestületek, amelyek éppen ilyen voltuknál fogva nem sujthatják szerényebb viszonyok között élő iparosmester tagjaikat, túl magas tagdíjakkal.* De okos progresszió a tagdíjak megállapításában sokat lendíthetne azon a valóban nem szerencsés helyzeten, ami az ipartestületek pénzügyeinek vizsgálatánál eléink tárul. A vidéki ipartestületeknek tehát még kevésbé, mint a budapestieknek telik szakképzett jegyzőkre, tisztviselőkre, akik az ipartestületek ma még elég széleskörű teendőit elláthatják.

7. Ipartestületi jegyzők.

Valóban a budapesti ipartestületek hathatósabb és az iparosság általános közigazgatási érdekeinek istápolására is kiterjedő munkásságában bizonyára nagy része van annak, hogy a kéményseprőipartestületen kívül 1928-ban minden más ipartestületnek volt jegyzője is. Az ipartestületek egynémelyike tisztességes megélhetést nyújtó fizetést is biztosított jegyzőjének, — ha általában még mindig nem annyit, mint amennyire ezek a nagy körületekintést igénylő munkát végző szakemberek méltóak lennének. Minimális számítással ugyanis azt kell mondanunk, hogy legalább is évi

¹⁾ L. az imént idézett munka 58—60. lapjait.

3.600 P fizetést kell adnunk olyan tisztviselőknek, akik mint az ipartestületi jegyzők, egész munkásságukkal, szellemi erejükkel a munkaadók rendelkezésére állanak. Sajnos azonban, kevés még Budapesten is azoknak az ipartestületeknek a száma, melyek ekkora összeget tudnak, vagy akartak fizetni jegyzőjüknek, amint az alábbi felsorolásból kitűnik:

25. tábla. Néhány budapesti ipartestület jegyzőjének törzsfizetése 1928-ban.

Az ipartestületek megnevezése	Törzsfizetés pengőben
Sokszorosító	8.400
Építőmesterek	8.400
Szállodás és vendéglős	5.400
Lakatos, puskaműves, késes	5.520
Mészáros	5.064
Asztalos	4.500
Kőműves-, kőfaragómesterek	4.300
Bádogos, szerelő, fémnyomó	3.600
Hentes	3.600
Villanyfelszerelő, mű- és látszerész	3.600

Ha van is tehát néhány olyan ipartestület, amely ilyen fizetést nyújt tisztviselőinek, a többség azoké az ipartestületeké, amelyek (16 ipartestület) 1000-tól 2000 pengőig terjedő évi fizetést adnak csak jegyzőiknek. Sőt két olyan ipartestület is akadt, (a kádár, esztergályos, kosárfonó és a kovács és kocsigyártó), melyek 1000 pengőt sem áldoztak e fontos célra. Elvileg alig is intézhették a testület ügyét olyan odaadással, mint az ügy érdekében kívánatos lett volna.

Ha már a *budapesti* ipartestületeknél jogosan kifogásoltuk azt, hogy a jegyzők fizetése nem áll arányban azzal a szolgálattal, melyet azok végeznek, illetőleg a nyújtott fizetésért nem lehet azt várni, hogy komoly szakemberek egész szívvel-lélekkel álljanak az ügy szolgálatába, szinte végasztalan a helyzet a *vidéki* ipartestületeknél.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara körzetében csupán alig egy-két olyan vidéki ipartestület volt 1928-ban, amely normálisnak mondható fizetést nyújtott a maga jegyzőjének: Székesfehérvár 4600, Újpest 4320, Pesterzsébet 3000, Kispest 3280, Kecskemét 2880, Kiskunfélegyháza 2400, Nagykőrös 2400, Rákospalota 2400 pengőt. Az eseteknek egészen túlnyomó többségében azonban az ipartestületi jegyző fizetése az 1000 pengőt sem érte el. Sőt az 500 pengőt sem. Nyilvánvaló, hogy 500 pengős évi fizetéssel vagy tiszteletdíjjal még csak azoknak a fáradtságát sem lehet megfizetni, megközelítőleg sem, akik passzióból az ipartestületi érdekek iránti lelkesedésből vállalkoznak a testületi jegyző teendőire. Az ilyen fizetéssel jutalmazott állás nem jelenthet teljes lekötöttséget; sem pedig komoly, tanult, az ipartestületi élet szövevényes munkájában egészen járatos ember nem vállalkozhat arra, hogy éhbérért ezt a munkát elvégezze.

8. Bevételek. Székházak. Emberbaráti intézmények.

A budapesti és vidéki ipartestületek bevételei 1921-től 1927-ig a következőképen alakultak. (1923-ig bezárólag a bevételeket papírkoronáértékben közöljük, 1924-től kezdve pengőben.)

26. tábla. A budapesti és vidéki ipartestületek bevételei 1921-től 1928-ig.

Év	Budapesti ipartestületek bevételei	Vidéki
a) papírkoronában		
1921.....	7,000.000	16,556.000
1922.....	15,867.000	39,281.000
1923.....	326,000.000	510,000.000
b) pengőben		
1924.....	380.880	683.840
1925.....	651.760	1,344.080
1926.....	1,331.680	1,726.840
1927.....	1,835.000	2,298.000

1924. után, pénzünk stabilizálódásának idejétől kezdve tehát rohamosan nőttek az ipartestületek bevételei. Hova-tovább meg lett a módjuk arra, hogy (a békeidőkkel való összehasonlítás is ezt mutatja) olyan energiával, olyan anyagi erővel szolgálják a kézműipart, melyről pár évvel előbb szinte álmodozni sem lehetett.

Tévedések és félreértések elkerülése végett azonban meg kell említenünk itt azt, hogy az ipartestületek bevételeinek túlnyomórésze 1926-ban és 1927-ben nem a tagsági, bekebelezési stb. díjakból, hanem az ú. n. egyéb bevételekből származott. Budapesten például a tagsági felvételi díjak összege 704.000 pengő volt, a szegődtetési, felszabadítási és közvetítési díjaké 83.000 pengő, egyéb bevételek összege pedig 1,115.000 pengő, nyilván jórészt kölcsönök, valószínűleg olyan célok érdekében, melyek megint csak az ipartestületi élet fejlesztésére irányulnak. Valószínű, hogy a kölcsönfelvételek az ipartestületi *székház* érdekében vétettek fel.

E tekintetben Budapesten sem volt még kielégítő a helyzet 1928-ban, minthogy a székházzal rendelkező és nem rendelkező ipartestületek csoportjai így alakultak :

27. tábla. A budapesti ipartestületek aszerint csoportosítva, hogy van-e, vagy nincs székházuk.

Székháza van :		Székháza nincs :	
Asztalos	ipartestület(é)nek	Arany-, ezüstművesek, ékszerészek stb.	ipartestület(é)nek
Ácsmesterek	«	Bádogosok, szerelők, fémmnyomók stb. ipart.	
Borbély, úrifodrász	«	Cukrárszok, mézeskalácsosok ipartestület.	
Cipész	«	Droguisták	ipartestület(é)nek
Csizmadia	«	Fehérneműtisztítók	«
Építőmesterek	«	Fényképészek	«
Férfiszabók	«	Fogtechnikusok	«
Hentesek	«	Kádárok, esztergályosok, kosárfonók ipart.	

Székháza van:	Székháza nincs:
Kéményseprők ipartestület(é)nek	Kalaposok ipartestület(é)nek
Kőművesek és kőfaragók «	Kárpitosok és gombkötők «
Lakatosok, puskaművesek, kések ipart.	Kávésok «
Mészárosok ipartestület(é)nek	Kovácsok és kocsigyártók «
Női ruhakészítők «	Kozmetikusok «
Sütők «	Könyvkötők «
Szállodások, vendéglősök «	Szíjgyártók, nyergesek «
Szobafestők, mázoló, címfestők «	Kötszővők «
Tetőfedők «	Kövező iparosok «
Kályhások «	Ezüst- és aranyhímzők «
Kútcsinálók «	Női divatkalapkészítők «
	Női fodrázók «
	Órások «
	Sokszorosítók «
	Gipsz- és faszobrászok «
	Úvegesek és rokonszakma «
	Vegyés-, szűcs-, sapkás-, hangszerkészítő-, villanyszerelő- és látszereszek ipartestü- let(é)nek

Látnivaló ezek szerint, hogy azok az ipartestületek, amelyeknek nincsen székházuk, többségben vannak azokkal szemben, amelyek székházzal rendelkeznek. Különösen az a sajnálatraméltó, hogy számos olyan ipartestületnek, mely már 20—22 év óta áll fenn Budapesten, még 1928-ban sem telt székházépítésre, hogy így központot teremtsen a szakbavágó iparosságnak.

Az ipartestületek munkásságának számos kérdése volna még, amelyeket érintenünk lehetne, hogy a rövid áttekintést, melyet az intézmény fejlődéséről, mai helyzetéről nyújtottunk, kiegészítsük. Talán elegendő azonban, ha az ipartestületek emberbaráti intézményeit soroljuk fel.

28. tábla. Az ipartestületek emberbaráti intézményei 1927-ben.

	Budapesten	Vidéken
Munkaközvetítő	14	1
Munkásszálló	1	21
Rokkantegylet	2	10
Temetkezési egylet	3	12
Nyugdíjegylet	2	4
Olvasókör	—	51
Szövetkezet	3	5
Szakcsoport	1	55
Ipari szakiskola	9	27
Más intézmény	—	8 volt.

Az ipartestületi munkásság szempontjából sajnálatraméltó, hogy míg Budapesten 1911-ben az ipartestületek egy raktár-, hat hitel- és egy termelő-értékesítő és vegyescélú szövetkezetet tartottak fenn, ezek száma 1927-ben 3-ra csökkent le.

c) Az ipari önállók számának fejlődése.

Módját kell azután a végén annak is kerítenünk, hogy függetlenül az ipartestületektől, a népszámlálási eredmények alapján tekintsük át azoknak az ipari alcsoportokhoz tartozó önállóknak szaporodását, melyek a székesfőváros iparosságának zömét teszik.

Az 1890., 1900., 1910. és 1920. évi népszámlálások alapján és az ipari főcsoportok szerint tagolva a következő iparágak voltak a legjelentősebbek Budapest ipari életében. (Kimutatást lásd a 227. oldalon.)

Ezekhez a számokhoz alig kell kommentár. A számok világosan beszélnek arról, hogy az 1890. és 1920. évek között eltelt 30 év folyamán Budapest iparosai szinte rendkívüli arányokban szaporodtak, mintsem valaha a multban. De a számok közelebbi vizsgálata azt is bizonyítja, hogy — egy-két kivételt nem számítva — túlnyomórészt az 1910. és 1920. évek között eltelt háborús évtized volt az, amely a legnagyobb mozgalmat idézte elő az iparos népesség számának alakulásában. 1910-ig bezárólag szinte megközelítőleg sem növekedett ennyire az iparos népesség önállóinak száma Budapesten. Az addig észlelt fejlődés alapján nem sejthettük volna meg azt a hatalmas evolúciót, mely a háború után történt. Elég valószínű az, hogy a legközelebbi, az 1930. évi népszámlálás még fokozottabban fogja igazolni azt az irányzatot, mely az egész ország és Budapest népességének iparosodását is jelenti.

Az iparosodás tényezői közül ezúttal nem vetünk számot a segédek számának emelkedésével, — noha az erre vonatkozó számok is ugyancsak érdekesek. Beérjük azzal, hogy a középosztályt annyira közelről érintő önálló iparosság, legnagyobb részben mégis az önálló kézműves és kisiparosság számának fejlődéséből vonjuk le azt a következtetést, hogyha az iparoskérdés, mint a középosztály egyik elemének kérdése fontos volt a régi Magyarországon, a régi Budapesten, sokkal inkább az lett a háború után, amikor olyan rohamban lepték el az iparosság pozícióit friss elemek, amire példa sohasem volt előbb az iparosság fejlődéstörténetében.

Ha volt tehát a multban Magyarországon s Budapest székesfőváros társadalmában is a középosztálynak olyan problémája, melynek iránya az iparosság felé int, még inkább megvan az a háború után ránk következő időkben. S ha sokat tanakodtunk azon, hogy a kézműipar mint sorvad a tömegtermelés szolgálatába álló gyáripár versenyében, sokkal inkább megvan az okunk erre most a háború után, amidőn az élethalálharcban álló iparosság megmentését még több nemzeti szempont parancsolja.

29. tábla. A főbb iparágak önállóinak száma Budapesten 1890-ben, 1900-ban, 1910-ben és 1920-ban.

Az ipartestületi fő- és alcsoportok megnevezése	1890	1900	1910	1920	A fejlődés 1890-től 1920-ig százalékban
	évi önállók száma				
<i>Vas- és fémipar.</i>					
Kovács	156	161	157	177	13·5
Épület- és műlakatos	253	320	419	701	177·1
Arany-, ezüstáruk gyártása	176	209	276	516	193·2
Rézhamoripar, rézművesség	82	93	112	152	85·3
Bádogipar	194	318	391	559	188·2
<i>Gépgyártás stb.</i>					
Kocsigyártás	85	144	134	144	69·4
Elektrotechnikai cikkek gyártása	1	41	148	485	— ¹⁾
Órás	157	207	302	377	140·1
Orvosi és egyéb műszerek stb. gyártása	75	129	244	595	693·3
<i>Fa- és csontipar.</i>					
Asztalosipar	573	703	948	1.121	95·6
<i>Bőr- stb. ipar</i>					
Szijgyártó-, nyerges és tarisznyás	88	91	123	166	88·6
<i>Fonó- és szövőipar.</i>					
Kötött- és kötszövőárugyártás	47	138	102	112	138·3
Hímzett- és csipkeárugyártás	6	433	503	453	7.550·0
Kárpitos	153	244	313	391	155·6
<i>Ruházati ipar.</i>					
Szabóipar	2.597	4.973	7.128	9.130	251·6
Szűcsipar	92	123	141	232	152·2
Nődivatárukészítő	155	163	335	565	264·5
Varrás	4.023	3.357	2.312	3.269	—18·7
Cipész és csizmadia	1.823	4.092	2.602	3.367	84·7
Mosás és vasalás	2.733	5.390	5.758	4.519	65·4
Borbélyipar	568	1.280	1.917	1.499	163·9
<i>Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása.</i>					
Sütőipar	233	248	270	308	32·2
Cukrász és cukorsüteménykészítő	71	60	101	209	194·4
Hentes	394	498	597	705	78·9
Mészáros	293	442	476	536	83·0
<i>Építőipar.</i>					
Építész	298	264	477	598	100·7
Kőműves	101	107	187	223	120·7
Úveges	62	44	72	113	82·3
Szobafestő	174	294	428	654	275·9
Fényező és mázoló	126	120	157	127	0·8
Lakás-, szobatisztító	40	104	138	137	242·5
<i>Sokszorosító- és műipar.</i>					
Nyomdaipar	106	190	308	266	150·9
Fényképész	58	101	132	277	377·6
Festő és képfaragó	70	133	162	168	140·0
<i>Szállodás, vendéglős stb. ipar.</i>					
Vendéglős, szállodás és kocsmáros	1.241	1.710	2.229	2.140	72·4
Markotányos, kifőző stb.	137	284	453	314	129·3
Kávéházak, kávémérések, tejszarnokok ...	663	899	1.021	1.139	71·8

¹⁾ A kiszámítást mellőztük.

III. A budapesti iparosság lakóhelye, születése, Budapesten való tartózkodása stb.

A rendelkezésünkre álló adatok megmunkálásának első csoportjába — mint fentebb is említettük — azokat az adatokat foglaltuk össze, melyek az iparosok lakóhelyére, szülőhelyére, Budapesten való tartózkodásuknak időpontjára stb. vonatkoznak.

1. A lakóhely.

α) Budapest egész iparossága.

Ezek közül is elsőnek a budapesti iparosok lakóhely szerint való megoszlását tettük; a lakóhely fogalmát úgy értelmezve, hogy Budapesten lakó iparosságot kerületenként, a nem Budapesten lakó iparosságot (számuk nagyon csekély) egy összegben mutattuk ki.

A megfigyelt iparosságtömeget előbb összevonva, vizsgáljuk a lakóhely kérdését nemek és családi állapot szerint és a gyermekkérdés szemszögéből. (Kimutatást lásd a 229. oldalon.)

A budapesti iparosságnak szinte pontosan egyhatod része az, amely a budai kerületekbe tömörült. Túlnyomórészüik a Duna balpartján lakik. A nem Budapesten, hanem a közelműködően lakó budapesti iparosok száma egészen minimális. Említésreméltó számban csupán az Újpesten lakó budapesti iparosok fordulnak elő. A budapesti iparosság lakóhelyének ez a jellegzetes vonása éppenséggel nem oly csekély jelentőségű, mint talán az első pillanatban gondolnók. Akár a tisztviselőosztállyal, akár különösen a Budapesten dolgozó munkásosztállyal vetnők össze az iparosság lakóhelyi viszonyait, egészen kétségtelen, hogy az iparosság javára nagy előny mutatkoznék. Mit jelent az a tanulság, hogy a Budapesten statisztikánk szerint összeírt 20.018 iparosból mindössze 19 akadt nem Budapesten lakó? Azt jelenti, hogy az ipari mesterség, ha azt önállóan üzik, olyan megkötő, tartó erő, mely szinte minden körülmények között ott szerez az egyén számára lakást, ahol munkáját is kifejt. Ha a cérendszer idején és az ipari fejlődés későbbi fokozataiban is, midőn a kézműiparral hova-tovább versenyre kelt a gyáripar, jellegzetes tulajdonsága volt az iparosmestereknek az, hogy abban a városban vagy községben laktak, ahol céhük székhelye volt s a városban hosszú időn keresztül való lakás

fejlesztett ki értékes kapcsolatokat az iparosmester és lakóhelye között, most íme, az iparszabadság vagy a megrendszabályozott iparszabadság korában is változatlanul érvényesül az a nagy hatóerő, mely az iparosmester és lakóhelye érdek-közösségének kifejlesztésében áll.

Tanulmányunk további során sűrűn találkozunk majd a budapesti iparosnépességnek olyan tulajdonságaival, (nyilván a vidéki iparosságra nézve is megállanak), melyek az iparososztályt a főváros és az ország társadalmának kiválóan értékes tagjává teszik ma is, de már az első jellemvonás, mely mellett megálltunk, gondolkodásra késztet. Figyelmeztet, hogy kötelesség azokat az eszközöket kimódolni, melyekkel e támogatásra méltó erőket az ország határain belül konzerválhatják.

A dunabalparti kerületek közül a VII., továbbá a VIII. és végül a VI. kerületek azok, amelyek iparossága szembeötlően nagy részét teszi a székesfővárosi kézművesiparosságnak. Különösen a VII. kerületé, melyben csaknem az összes megfigyelt iparosoknak egynegyed része tömörült. A többi kerületek között azonban már csak a IX. kerület az, amelyben a budapesti iparosságnak nagyobb része lakott.

Nem kell számításokat abban az értelemben végeznünk, hogy egy-egy kerület *lakosságára* mennyi esik a megfigyelt iparostömegből. Nem volna ennek azért sem értelme, mert az ipartestületeken kívül eső iparosság, nagyobbrészt, mégis csak kiesett a felvétel köréből s az ipartestületeken kívül álló vagy éppen kontár iparostömeg hiánya lényegesen megváltoztathatná a kiszámított arányszámokat. Egyszerűen számaink soraira utalunk, ha azt mondjuk, hogy a dunabalparti kerületek között *a fővárosnak azokban a részeiben, ahol a gazdasági élet vérkeringése leginkább lüktet: a Belvárosban és a Lipótvárosban az iparosságnak csak kisebb szerep jutott.* Persze egyéb okok mellett az magyarázza ezt meg, hogy a lakásviszonyok és az üzlethelyiségek bére itt a kis- és kézművesiparosság szempontjából kedvezőtlenek. Csekély az iparosság arányszáma Kőbányán is, ahol viszont a lakosság nagyrésze gyárimunkás a nagyipari telepeken s így az általában szegényebb lakosság körében nem igen találunk fogyasztóközönségre a közvetlen megrendelésekre berendezkedett kézműiparosok. A dunajobbparti kerületek között az I. kerület az, ahol a legtöbb iparost leljük. A régi idők régi iparosváros-részeiben, a II. és III. kerületben már jóval kevesebbet, mutatva azt, *hogy a kisiparosság érdeklődése is inkább afelé a kerület felé fordult, amely fejlődésével és jobbmódú lakosságával több reményt nyújt a megélhetésre, mint a kevésbé tehető II. és III. kerületi lakosság.* Hogy a III. kerületben mégis több volt a kis- és kézműiparosság száma az adatgyűjtés szerint, mint a II. kerületben, ebben *érdekes jelét találhatjuk azoknak a tradícióknak, amelyek ebben a nagymúltú és hosszan a Duna mentén kigyózó kerületben alighanem generációról-generációra vezették tovább az ősi ipari foglalkozást.*

β) *A nemek szerepe.*

Adataink azt is szemléltetik, hogy a férfi- és női iparosok miként helyezkednek el a székesfőváros egyes kerületeiben. Budapest székesfőváros egész iparosságában 19·1%, megközelítőleg tehát egyötödrész volt nő. Nagy különbséget a jobb- és balparti városrészek között nem találtunk. A jobbparton az adatszolgáltatásba bekapcsolódott iparosok közül 18·2%, a balparton pedig 19·3% volt nő. Mégis feltűnő az, hogy a budai városrészekben, kiváltképpen a III. kerületben (16·6%), a jobbparti kerületek közül pedig a VIII. kerületben (15·8%), mily feltűnően csekély volt a nők száma az iparosságban; másfelől viszont a IV. kerületben (32·9%) és az V. kerületben (25·2%) stb. milyen magas.

Bennünket azonban nyilván sokkal inkább azok az arányszámok érdekelnek, hogy a férfi- és női iparosok miképpen csoportosulnak a város különböző részeiben. Az imént előadott megfigyelések eredménye már sejteti azt a tanulságot, hogy a nőiparosoknak valamivel kisebb része, a férőiparosoknak viszont nagyobb része tömörült a jobbparti kerületekbe, semmint a végső átlag szerint gondolhattuk volna. Ennek megfelelően persze a női iparosok között a balparti kerületek jutnak nagyobb szerephez, mint a férőiparosok között. A jobbparti kerületek sorában különösen az I. kerület nőiparossága játszik aránytalanul kis szerepet Budapest egész nőiparostársadalmában és hiába billenik a mérleg a nőiparosok javára a II. kerületben, a III-ban megint csak a nőknél kisebb az arányszám.

De nagyon figyelemreméltó az a tanulság, hogy *a nőiparosság arányszáma azokban a kerületekben, melyeket fentebb, mint az iparosság fellegrárait említettük meg (az Erzsébet-, József- és Ferencvárosokban tehát), mennyire kisebb, mint a férfiaké.* Csupán a VI. kerületben lakik aránylag több nőiparos, mint férfi. Ez a körülmény annál inkább fontos, mert viszont a IV. és V. kerület iparosságának arányszámát éppen az a körülmény emeli olyan magasra, mint fentebb láttuk, hogy ezekben a kerületekben a nőiparosságnak olyan csoportjai helyezkedtek el, melyekre korántsem gondolhattunk volna fentebb, amikor csak a végső, a két nemet összefoglaló arányszámokat vizsgáltuk.

Pár szót kell még arról szólunk, hogy a férfi- és női iparosok közül a nők vagy nőtlen (hajadon) elem a budai vagy a pesti kerületekben tömörül-e sűrűbben. E részben világosan megállapíthatjuk, hogy *a nőtlen* (hajadon) iparosok közül (különösen a hajadonok) sokkal kevesebben laknak a budai kerületekben, semmint a végső átlag szerint látszik. A hajadon női iparosoknak erősebb bázisa a dunabalparti kerületek, mint a dunajobbpartiak. Különösen a III. kerületben zsugorodik össze számuk. Viszont *az előbb említett kerületblokkban (a IV., V. és VI. kerületekben) aránylag olyan nagy részük tömörül, hogy ebben a három kerületben a hajadon nők aránylag sokkal nagyobb szerepet játszanak az iparúzés terén, mint a házassági állapotúak.*

γ) Az egyes iparágak szerepe.

Érdemes most már az ipari foglalkozásokat közelebbről is megvizsgálni, (azzal a tagozással, amellyel a székesfőváros statisztikai hivatala dolgozta fel a foglalkozásokat), — vajjon városrészenként és kerületenként melyek azok az iparok, melyek ott leginkább megtelepültek.

A részletes adatok legfontosabbjait a 233 és 234. oldalon külön közöljük.

Emlékezhetünk arra, hogy a budai kerületekre szinte pontosan egyhatod-része esett az összes, a felvételben szereplő iparosoknak. Ez a hatodrés azonban úgy jött létre, hogy néhány ipar képviselői különösen magas arányszámot értek el a budai részekben. Jellemző például az, hogy az I—III. kerületekben az építőmesterek száma 65 volt, az összes megfigyelt építőmesterek 33-85%-a; a kőfaragó-, kőműves- és kövezőmesterek száma 74 volt, 29-96%; a sütők száma 88 volt, 27-42%; a cipészek és csizmadiák száma 419, 20-10%; a szállodásoké és vendéglősöké 477, 25-19%; a cukrászoké, mézeskalácsosoké, élelmiszerkészítőké 48, 22-96%; a mészárosoké végül 75, 20-49%.

Rövid pillantás is csupán ezekre a számokra, meggyőz bennünket arról, hogy *elsősorban a népesség legközvetlenebb ellátásával, az élelmiszer-szükséglet s a cipőszükséglet kielégítésével foglalkozó iparok azok, amelyek üzemelt főképpen Budán lehetjük meg.* A budai foltozóvargák és kisebb üzemmel rendelkező, gyakran segéd nélkül dolgozó cipészek és csizmadiák azok, akik a szegényebb lakosság közvetlen rendelkezésére állanak és szaporítják oly erősen a budai iparosság számát. Másrészt a szállodások s főképpen vendéglősök, a budai kiskocsmák tulajdonosai és a zöldben fekvő kirándulóhelyek vendéglősei azok, amelyek jellegzetessé teszik a szállodás-, vendéglősiipartestület tagjainak Budán való elhelyezkedését.

Többnyire az I. kerület iparosai azok, akiknek száma ezt az alakulást létrehozta. A budai cipészeknek és csizmadiáknak több mint fele, az építőmestereknek is nagyobb része az, mely az I. kerület különböző részeiben szétszóródva adja az iparosság erős rétegét. A szállodás- és vendéglősiipar képviselői között viszont az I—III. kerületi iparosok egyaránt kiemelkednek kis udvari kocsmáikkal, melyek a pesti lakosság kedvenc kirándulóhelyei s melyekkel ott sok utca van telehintve.

Van viszont néhány olyan ipar, melynek iparosságából Budán csak igen csekély részt láttunk tömörülni.

Az arany- és ezüstművesek közül csak 14 iparost, az egész csoport 5-85 százalékát					
A szűcsök közül szintén	14	*	*	*	7-18
A fogtechnikusok közül	22	*	*	*	10-13
Az üveges- és rokonszakmák közül	18	*	*	*	10-91
					stb.

Ezeknek túlnyomó része tehát Pesten lakik.

31. tábla. Az iparosok lakóhelye iparuk szerint.

A) Abszolút számokban.

Az ipar megnevezése	I a k i k										Budapest	Nem lakos	Összesen
	Jobbparton					kerületben					Balparton		
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.			
Arany- és ezüstműves	6	3	5	14	16	34	101	34	11	4	225	239	239
Asztalos, ác, esztorgályos	81	36	59	176	39	135	255	229	92	38	807	983	984
Bádogos, rezöntő	40	32	34	106	20	48	181	110	45	28	534	640	643
Bérműves, fuvaros	80	30	78	188	4	17	161	189	156	119	826	1,014	1,015
Borbély, férfi- és nőfodrász	88	49	60	197	30	191	271	185	116	51	924	1,121	1,122
Cipész és csizmadia	203	97	119	419	56	104	379	480	337	117	1,665	2,084	2,085
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	21	13	14	48	7	12	25	49	16	7	161	209	209
Építőmester	44	10	11	65	5	9	25	40	27	9	127	192	192
Fehérneműgyártó	11	10	11	32	21	39	35	56	23	5	229	261	262
Fehérneműgyártó, kelmefestő	20	11	6	37	4	11	29	70	16	8	171	208	210
Fényképész	9	8	4	18	9	16	50	14	15	5	127	148	148
Férfiszabó	123	86	74	283	168	413	727	530	238	47	2,266	2,579	2,580
Forgótechnikus	4	5	13	22	8	40	71	41	21	5	195	217	217
Festés	26	17	28	71	3	22	83	81	60	31	347	418	418
Kárpitos	22	18	12	52	15	23	60	83	70	29	289	341	343
Kávész	21	17	14	52	10	28	100	99	60	19	415	467	467
Kovács	9	2	12	23	1	8	35	24	17	19	139	162	162
Kőfaragó, kőműves, kővezetőmester	33	16	25	74	2	7	32	54	13	20	173	247	247
Könyvkötő	10	8	5	23	3	9	18	26	6	1	92	115	116
Lakatos	36	20	16	72	10	41	82	83	31	29	368	440	441
Mészáros	28	15	32	75	4	19	54	82	51	9	291	366	366
Női divatalkalapkészítő	15	20	8	43	35	18	52	26	13	8	227	270	270
Nőiszabó	84	57	37	178	243	149	262	423	258	32	1,466	1,644	1,644
Órász	14	9	9	28	9	5	39	63	23	8	184	216	216
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	10	9	0	28	9	5	35	68	16	2	181	209	209
Szokszorosító	6	4	8	18	2	15	40	56	12	3	158	176	176
Sütő	30	21	37	88	4	16	52	65	24	24	321	321	321
Szállódás, vendéglős	217	102	158	477	53	143	382	259	176	153	1,417	1,894	1,894
Szűgyártó, borondós	4	5	9	18	8	3	27	35	15	6	127	145	145
Szobafestő, mázoló	53	43	31	127	9	30	219	120	55	37	568	695	695
Szűcs	3	7	5	14	25	11	37	67	13	1	181	195	195
Uvegész- és rokokozákmák	8	5	4	18	—	5	22	55	13	7	147	165	165
Villanyszerele, műszerész	34	25	16	75	30	100	120	87	29	18	398	473	473
Egyéb	63	46	64	173	43	67	177	290	112	61	972	1,145	1,149
Összesen	1,468	856	1,027	3,339	884	1,220	3,271	4,961	1,832	943	16,660	19,899	20,018

31. tábla. Az iparosok lakóhelye iparuk szerint. (Vége.)
B) Tízszázalékban.

Az ipar megnevezése	kerületben			Jobbparton	k e r ü l e t b e n										Balparton	Budapesten	Nem budapesti lakos
	I.	II.	III.		IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.						
Arany- és ezüstműves	251	125	209	585	1 046	669	1 423	4 226	1 423	461	167	9 415	10 000	10			
Asztalos, ác, esztérgályos	823	366	600	1 789	193	396	1 372	2 592	2 327	935	386	8 201	9 990	10			
Bádogos, rézöntő	622	408	529	1 649	311	747	1 585	2 815	1 711	700	435	8 304	9 983	47			
Bérbérlés, áruváros	788	296	709	1 553	39	167	1 586	1 715	1 982	1 537	1 173	8 137	9 990	10			
Borélyi, téri- és nőudvar	784	437	538	1 756	267	713	1 702	2 715	1 690	1 034	455	8 235	9 991	9			
Cipész, élelmiszeripari	974	465	571	2 010	209	579	1 702	2 301	1 616	921	561	7 985	9 995	5			
Cukrász, mezékalacsos, élelmiszerkészítő	1 004	622	670	2 385	335	474	1 186	2 305	2 153	766	335	7 704	10 000	38			
Építőmestervarró	2 291	521	573	3 385	260	379	1 302	2 083	1 407	625	355	6 615	10 000	95			
Fehérneművarró	420	382	573	1 222	802	1 488	1 335	2 138	1 996	878	191	8 740	9 962	95			
Férmelműkészítő, kelemestő	952	544	286	1 762	196	608	1 381	3 378	1 572	762	381	8 143	9 905	4			
Fényképező	608	541	270	1 419	126	608	1 082	3 378	946	1 013	358	8 581	10 000	58			
Férgépjármű	477	333	287	1 097	636	651	1 601	2 818	2 889	923	182	8 899	9 996	4			
Fogtechnikus	184	230	289	1 013	415	369	1 843	3 273	1 888	968	230	8 957	10 000	58			
Gépjármű	622	407	670	1 699	72	526	1 985	2 420	1 603	1 435	742	8 301	10 000	23			
Hentes	641	525	350	1 516	437	671	1 749	2 940	2 041	846	262	8 426	9 942	86			
Kárpitos	450	364	300	1 114	214	600	2 141	2 119	2 120	1 285	1 407	8 886	10 000	23			
Kőműves	556	123	741	1 420	62	450	1 481	2 161	1 481	1 049	1 173	8 580	10 000	86			
Kőfaragó, kőműves, kővezdémester	1 336	648	1 012	2 996	81	283	1 296	2 186	1 822	526	810	7 931	9 914	23			
Kőnyakító	862	690	431	1 983	259	776	1 552	2 241	2 500	517	816	7 034	9 977	23			
Lakatos	816	410	431	1 632	227	930	1 859	2 109	1 859	703	658	8 345	9 977	23			
Mészáros	765	453	368	1 632	109	776	1 475	2 241	1 394	1 967	246	7 951	10 000	23			
Női divathatárpakészítő	556	741	225	1 593	1 278	906	1 925	2 778	1 963	482	286	8 407	10 000	23			
Női divathatárpakészítő	511	347	225	1 083	1 478	906	1 594	2 573	1 569	602	195	8 917	10 000	23			
Orá	648	417	417	1 482	417	232	1 805	2 916	1 713	1 065	370	8 518	10 000	23			
Sapkész, nyakendő- és ernyőkész, kalapos	479	431	431	1 341	431	852	1 675	3 252	2 008	766	96	8 659	10 000	23			
Szőkező	935	227	455	1 023	125	409	2 273	3 182	1 704	682	170	8 977	10 000	23			
Szűtő	835	654	1 153	2 742	250	755	1 483							23			
Szilgyártó, bordó	1 146	345	834	2 519	1 528	442	1 887	2 414	2 137	1 034	414	8 758	10 000	23			
Szobafestő, mázó	763	619	446	1 528	1 282	564	1 410	3 150	1 727	791	532	8 172	10 000	23			
Szűcs	339	339	203	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282	10 000	23			
Szűcs	483	303	205	1 091	718	303	1 387	3 457	1 692	359	51	8 282					

Mely iparok ezek? Azok az iparok mint az arany- és ezüstművesség és a szücsmesterség, melyek *elsősorban arra szorúlnak rá, hogy a fizetőképes közönség közelében helyezkedjenek el, hogy kirakataikkal és más hasznos reklámmal vonják magukra a figyelmet. A fogtechnikus is többnyire ott számíthat sikerre, ahol a főváros jobbmódú elemei vannak jelen* s ugyanez áll az üveges- és rokonszakmák képviselőire, akik nyilván azért játszanak Budán oly csekély szerepet, minthogy azok az igények, melyek kielégítésére ezek az iparok készen állnak, többnyire szintén a főváros balparti, sűrűbben lakott, gazdagabb városrészeiben merülnek fel.

Vessünk futó pillantást a főváros dunabalparti részére. Keressük meg azokat az iparokat, melyek képviselői túlnyomórészt a balparti részekben laknak vagy pedig ott — ellenkezőleg — ritkábban fordulnak elő. Nem kell külön a figyelmet felhívni arra, hogy azok az iparok, melyeket előbb a budai városrészekben kiváltképpen felkaroltaknak jeleztünk, a pesti oldalon viszont erősen elhanyagolt iparok. Ezt az egyszerű arányszámítású számok vizsgálata is kétségtelenné teszi. Nem volna tehát értelme annak, hogy sorra megemlítsük azokat az iparokat, melyeket így a két végletben látunk. Hiszen, amint a budai városrészekben arany- és ezüstműves és szücs- stb. iparos azért van kevesebb, mert a fizetőképesebb fogyasztóközön-séget akarják közelebből kiszolgálni, éppen ez a tény magyarázza meg azt, hogy ezeknek az iparoknak képviselői a pesti városrészekben jutnak nagyobb szerephez. Különösen a VII. kerületet kell itt megemlítenünk, melyben jó kétötödrésze tömörül a budapesti arany- és ezüstművességnék. *Az Erzsébetváros tehát kétségtelenül való központja ennek az iparnak*; mellette nem a József- és Terézváros nevét említjük fel, hanem a Belvárosát, melyben két és félszer olyan gyakori az arany- és ezüstművesek előfordulása, mint az összes belvárosi iparosoké. *A Belváros nagy forgalmának és a közel környék finnyásabb közönségének jóvoltából nagy telephelye lett ez a kerület az arany- és ezüstművesiparnak*: több, mint egytizedrésze az összes budapesti arany- és ezüstművesiparosoknak ebben a kerületben él.

A szücsipar terén a Belvárosnak ez a szerepe még élesebben megnyilvánul. Minden nyolcadik szücsiparosa a fővárosnak a Belváros utcáiban érintkezik közönségével. Az Erzsébetváros szintén jeles támaszpontja a szücsiparnak, de korántsem olyan mértékben, mint az imént az arany- és ezüstművességnél láttuk.

A pesti oldal még néhány tipikus iparát kell megemlítenünk:

a női szabókat,	akik közül.....	1.466-an (89.17%)
a sokszorosítókat,	« «	158-an (89.77%)
a férfiszabókat,	« «	2.296-an (88.99%)
a fogtechnikusokat,	« «	195-en (89.87%)
az üvegesek és rokonszakmák	« «	147-en (89.09%)

dolgoznak Budapest balparti kerületeiben.

A nőiszabók (14-78%) és a női divatkalapkészítők (12-96%) szinte példátlan módon sűrűn tömörülnek a Belvárosban. Három-négyszer olyan sűrűn, semmint várhatnók az iparosságban való általános elterjedési arányszámuk alapján. A VII. kerület szerepe ezekben az iparokban gyengébb, viszont nyilván az V. kerületnek általánosságban magasabbfokú jóléte idézi azt elő, hogy ebben a kerületben szembetűnően a női szabók közül sokan telepedtek meg. A Belváros szerepe a fehérneművarróipar terén is elég jelentős. De sokkal inkább felöltik itt magas arányszámával az V. kerület.

Melyek azok az iparok, melyekről még néhány szót kell szólni? Az *asztalosok, ácscok, esztergályosok* a budai kerületek közül elég erősen fordulnak elő az I. és III. kerületekben; a *Duna balpartján viszont a VII. kerületben, amely ezeknek az iparoknak nagy gyűjtőmedencéje. A bádigos- és rézöntőipar* Budán a II. és III. kerületben otthonos, a Duna balpartján főképp a VII. kerületben. *Bérkocsisokat és fuvarosokat* Budán leginkább a III. kerületben irtak össze nagyobb számban; a pesti oldalon viszont a VII. és IX. kerület azok, amelyek meglepő nagy arányszámban adnak otthont ez ipar képviselőinek. Az *építőmesterekről* fentebb már megemlítettük, hogy azok főképp Budán laknak nagy számban. Ezt azzal egészíthetjük ki, hogy *az I. kerület az, melyben Budapest összes kerületei között a legtöbb építőmestert találtak.* Ez a jelenség kétségtávol a nagy fejlődéssel függ össze, melyet a háború után az I. kerület külső részei értek el. Különösen a Lágymányoson s a Gellérthegy és a Svábhegy lejtőjén szinte új városrészek varázsolódtak pár év alatt szemeink elé.

A *fényképészekről* is ideiktatjuk, hogy köztük feltűnő nagy az I. kerületi iparosok arányszáma. A kárpitosok viszont a VIII. kerületben szerepelnek a vártnál nagyobb arányszámmal. Kávés Budán általában kevés volt s a pesti kerületekben sem sok a IV. és VI. kerületekben. De a Józsefvárosban annyi, mint kb. az Erzsébet- és Terézvárosban. A *Józsefvárosban a kis kávéházak szinte a népelelmezésnek fontos szervei. A kovácsok* megoszlásánál az szúr szemet, hogy a VIII., IX., X. kerületeket mily sűrűn lakják ezek. A X. kerületben vannak legtöbben, hiszen ebben a kerületben két és félszer annyi kovács lakik, semmint a kerületnek Pest iparosai között való részesedése után gondolhatnók.

Annál kisebb Kőbányán és a Ferencvárosban a *könyvkötők* arányszáma. Ezeknek viszonylag legtöbbször a VIII. kerület házaiban rendezte be a maga műhelyét. A *lakatosok* nagyobb számban az V. és VI. kerületben laknak; a mészárosok pedig elsősorban a IX. kerületben, — csaknem egyötödrészüket itt összpontosul. A szállodás- és vendéglősipar üzői közül sokan helyezkedtek el a X. kerületben: a nagy munkásvárosrészben. Úgy látszik, hogy a vendéglősipar és e kerület munkásjellege, sajnos, egyenes arányban áll egymással.

2. Az iparosok születési helye.

a) Általában.

Tanulmányunk imént lezárt szakaszában kifejtettük azt, hogy a *budapesti iparosság mennyire helybenlakó; mennyire távol áll azoktól a modern mozgalmaktól, melyek mintegy a nagyvárosi központban dolgozó üzletembereket, iparosokat, munkásokat stb. munkájuk végeztével messze röpítik ki a környékbeli községekbe vagy városokba.*

Ez a körülmény teszi kívánatosá azt, hogy azokat az adatokat is közelebből vizsgáljuk meg, amelyek a budapesti iparosság születési viszonyaira vonatkoznak. A székesfővárosi statisztikai hivatal 1929. évi Évkönyvében törvényhatóságokként közölt adatokat e tanulmány számára azzal az összefoglalással dolgoztam fel, hogy Budapesten kívül külön sorokba foglaltam össze az *első* övezetbe az ú. n. szomszédos vármegyéket (Esztergom-, Fehér-, Nógrád-, Pest-Pilis-Solt-Kiskun-, Heves vármegyéket). Hont vármegyét, melyet nem egészen szerencsés vasúti összeköttetése nem hoz szoros kapcsolatba Budapesttel, nem soroltam ide. A *második* övezetbe a Budapestről távolabb eső vármegyéket soroltam (Bács-Bodrogot, Borsodot, Győrt, Hontot, Jász-Nagykún-Szolnokot, Komáromot, továbbá Tolnát). A még távolabb eső *harmadik* övezetbe Abauj-Tornát, Baranyát, Békést, Bereget, Bihart, Csanádot, Csongrádot, Gömört, Hajdút, Szabolcsot, Szatmárt, Torontált, Ungot és Zemplént. Közülük Baranyát azért, mert dunai közlekedése folytán számos része gazdaságilag közelebb esik Budapesthez, semmint a különben jó vasúti összeköttetéssel rendelkező, de zártabb gazdasági egységet képező Somogy. A *negyedik*, legtávolabb eső, körzetbe pedig Arad, Moson, Somogy, Sopron, Vas, Veszprém és Zala vármegyéket osztottam; a dunántúli blokknak túlnyomórészt tehát.

A *külföldi* államok területén született vagy más világrészből származó iparosok adatait — a tanulmány alapjául szolgáló publikáció felsorolásához képest — szintén erősen megkurtítottam.

A *budapesti iparosságnak nem egészen egynegyedrésze volt csak budapesti születésű.* Több, mint kétötöd-részük Csonka-Magyarország egyéb részeiből való. Az egynegyedrészt meghaladó csoportjuk Magyarország elszakított területeiről vándorolt ide. Az Európában született iparosság — s még inkább a más világrészből származó iparosság — arányszáma már jóval kisebb volt. De az a körülmény, hogy az integer Magyarország határain kívül Európában 938 budapesti iparos született, ennek a kérdésnek nagy jelentőséget kölcsönöz.

Ismételjük, a székesfővárosi iparosság csak igen csekély részében bennszülött fővárosi ember. *Túlnyomórésze az ország egyéb részeiből húzódott be, — akár még akkor, amikor Magyarország területe egységes volt; akár akkor, amidőn az ország területe már megcsonkított.*

A vidékről bevándorló iparosok számának alakulásából nyilvánvaló módon kiütözik a földrajzi távolság hatása. A Budapesttel szomszédosnak vett vármegyék lakosságából jóval többen lettek Budapesten iparosmesterek, mint a távolabbi, a még távolabbi és a legtávolabbi körzetek lakosságából. Azok a vármegyék tehát, melyek népessége a székesfővárossal a legközvetlenebb gazdasági érintkezést tartották fenn, tudták leginkább kihasználni azokat a lehetőségeket, melyek Budapest gazdasági életébe való bekapcsolódásból kínálkoznak.

A szorosabb érintkezés szülte meg azt az eredményt, hogy e vármegyék oly sok iparost szolgáltatottak Budapest székesfővárosnak.

A második, harmadik és negyedik körzetből Budapestre kerülő iparosok számában nem látszik nagy eltérés; gondolnunk kell azonban arra, hogy e körzetek lakossága korántsem egyenlő. A legtávolabbinak vett körzet pedig kétségtávol kisebb arányban vett részt Budapest székesfőváros iparostársadalmának kialakításában, mint a közelebbi, — annak ellenére, hogy népessége nagyobb volt, mint egyik-másik közelebb eső körzeté. A távolságnak hatása ilyenformán mégis tisztán jelentkezett. *S noha az igazán átfogó s a kézműipari politikának messzemenő célkitűzéseket adó iparpolitika azt vélné szükségesnek, hogy a távolságtól függetlenül igyekezzenek a legmegfelelőbb anyagot megnyerni a székesfővárosi és általában a városi kézművesiparnak; mégis kétségtelen az, hogy a jelen viszonyok között a fővárostól messzebb lakó iparos nehezebben tudja magát arra határozni, hogy a székesfővárosba költözzék, mint a közelebb lakó.*

Rá kell azonban arra is mutatnunk, hogy a székesfővárosi iparosság túlnyomórésze bár nem a fővárosban született, hanem az ország más részein vagy éppenséggel külföldön: *az ország különböző részéből összeverődött iparosság — mint fentebb is már érintettük — hű és megbízható polgára a fővárosnak, mely érdemes arra, hogy minden eszközzel támogassák tevékenységében és törekvéseiben. Ha az iparról általában azt szokták mondani, hogy a magyarság eszméjét terjesztette a régi Magyarországon — a kis- és kézműiparosság — legalább is az, mely segédekkel dolgozik — ma is Magyarország konszolidációjának s békés, nyugodt fejlődésének a híve.¹⁾*

A megszállott részekből Budapestre származott iparosságban legtöbben a Csehszlovákiának ítélt földről származnak, — jóval többen, mint a Romániához kapcsolt részekről, melyek lakossága pedig sokkal nagyobb, mint a Csehszlovákiának jutott területeké. Ennek oka, mint jól tudjuk, az, hogy az a vándormozgalom, mely a béke boldog esztendeiben, mint belső vándormozgalom jelentkezett, északról dél felé sokkal több embert terelt az ország közepe felé, semmint keletről nyugati irányba. Valószínű, hogy Csehszlovákiából, a tót földről

¹⁾ Nem ellenkezik ezzel a gondolattal az az élénk mozgalom, melyet a kézműiparosság egy része az utóbbi években kifejt. A cél, melyet a mozgalom maga elé tűzött, ebben az esetben sem más, mint Magyarország oly fontos kézműiparának fejlesztése.

származó iparosok alkotják túlnyomórészt a főváros iparosságának ezt a tömegét. Erdély pedig leginkább székely iparosokkal ajándékozta meg a fővárost. A Jugoszláviának jutott magyar területekről jóval kevesebben származtak hozzánk. Még kevesebben az ú. n. Burgenlandból. Az Európa egyéb államaiból való iparosok közül a vezetőszerp Ausztriát és Cseh-Szlovákiát, tehát a régi osztrák császárság részeit illeti meg. Valószínű, hogy a jugoszláviai születésű iparosok között is sokan vannak olyanok, akik még az osztrák örökös tartomány területén születtek.

β) A nemek szerepe.

A férfi- és női iparosok megoszlása lényegesen más képet mutat. A *női iparosok* között észrevehetően több, *csaknem egyharmadrésznyi a budapesti születésű*. A férfi iparosok között nem sokkal több, mint egyötödrésznyi. Az éles különbségnek oka nyilván az, hogy *míg a Budapesten született s az itteni viszonyokkal sokkal inkább ismerős nőknek* (özvegyi jogon) esetleg (elhalt) férjük révén is inkább volt módjuk ipari pályára menni, másrészt a nőket kevésbé szorongatta társaik versenye. A nő nehezebben mozog a vidéken, ritkábban kapcsolódik bele ott az ipari munkába, mint a férfi. A budapesti férfiaknak viszont jóval inkább meg kell küzdeniök azzal a versennyel, amely a vidék felől irányul ellenük.

Az imént jelzett különbségnek persze következménye az, hogy viszont akár Csonka-Magyarország vidéki részeiből, akár Magyarország megszállott területéről származó iparosok a férfiak között sokkalta nagyobb arányban fordulnak elő, mint a nők között. Egyetlen feltűnő körülmény, hogy a Romániából származó nőiparosok arányszáma milyen magas, — igaz, hogy az erdélyi és a bányási részekből sok férfiiparos is került Budapest területére.

Ha már a férfi- és női iparosok között ilyen ellentéteket találtunk, a két nemhez tartozó iparosok csoportjainak nős és nőtlen, illetőleg házas és hajadonokra való felosztása után az ellentétet még kitágulnak. Jórésztben meg is magyarázva azt a különbséget, melyet eddig a férfiak és a nők között találtunk.

A nős férfiiparosok között egészen csekély a budapesti születésű elem, annál inkább sok a máshonnan ideszármazott. A nőtlen iparosok között meg egyharmadrésznél is magasabb a budapestiek arányszáma s kisebb lett viszont a máshonnan idevándoroltaké. A dolog érthető: *a nős iparoselem rendszerint már az idősebb korosztályokat szállván meg, közöttük többen lehetnek azok, akik már családosan — vagy legalább régóta — jöttek be Budapestre*. A budapesti születésű nőtlen iparosok arányszáma pedig azért magas, mert a vidékről bekerülő iparosság többnyire mint tanonc vagy segéd dolgozik előbb Budapesten; — a Budapesten született, itt több összeköttetéssel, esetleg vagyonnal

is rendelkező elem inkább tudja magát hamarább önállósítani, semmint a máshonnan idekerülő. Különösen felötlük az, hogy *a nőtlen férjiparosság sorában milyen kevesen vannak a Magyarország elszakított részéről származó elemek*. Ez is azt igazolja, hogy az a mozgalom, amely a megszállt területekről terelt iparosokat a főváros felé, jobbra nő embereket hozott Magyarországba; s amidőn rendkívüli körülmények okozták (a háború után) a mozgalom megélénkülését, ismét csak jórészt az idősebb, a nő, alkalmazkodni nem tudó elemek jöttek át hozzánk. A fiatal, nőtlen elem ott maradt. Talán nem is üzték ki a megszállók olyan kegyetlenül, mint a gazdaságilag erősebb, rájuk veszélyesebb elemeket. A *női iparosok* soraiban szintén éles különbség mutatkozik a családi állapot szerint. A hajadonoknak több, mint kétötöd-része budapesti születésű; a házasoknak 30%-a sem. A hajadon elemben tehát kiváltképpen gyenge a Magyarország vidékeiről és Magyarország megszállott részéből származó iparosság szerepe. Felötlük az, hogy Magyarország vidéki részeiről származó hajadon nő-iparosságnak mennyivel kisebb az arányszáma, mint az onnan idekerült házassági nőiparosságnak.

A férfi- és nőiparosok születési hely szerint való tagozásának kérdését nem zárhatjuk le anélkül, hogy legalább néhány számban ne világítsuk meg azt a kérdést, hogy a különböző helyeken született iparosság csoportjaiban mennyi volt a nő.

33. tábla. A nők arányszáma az iparosok születési hely szerint alakított csoportjaiban.

Születési hely	A nőiparosok %-a
Budapest	25.6
Csonka-Magyarország vidéke	17.7
Magyarország elszakított részei	16.5
Európa	12.5
Más világrész.....	26.5
Összesen.....	19.1

Ezekből a számokból is kitűnik az, mennyire jelentős szerepe van Budapesten született iparosságban a nő-iparosságnak. Az egyéb helyen született iparosok között annál kisebb volt a szerepe.

Vessünk rövid pillantást arra, hogy gyermekes és gyermektelen iparosok honnan kerültek Budapest iparosságába. Az arányszámok persze itt csak a nő, házassági, elvált, özvegy családi állapotú iparosokra együttesen vonatkoznak. Nos, ha az arányszámok nagy különbséget nem is mutatnak, mégis érdekes az, hogy a *gyermekes iparosok között a budapesti születésű elem valamivel kisebb, (22.32%) mint a gyermektelenek között. (23.57%)* Csekély adalék ez arra, hogy a *bennszülött budapesti iparoslakosságot is milyen mértékben áthatja az a nemzeti vagy inkább mondhatnók kulturbetegség, mely a gyermekek számának korlátozásában jelentkezik.*

γ) Iparonként.

Vizsgálataink második szakasza az, hogy a különböző iparok képviselői miképpen oszlanak meg születési hely szerint. A feldolgozást itt még jobban egyszerűsítettük; a budapesti iparosság szülőhelyét csak ötféle nézőpontból szemlítettük. A Budapesten, Csonka-Magyarország egész területén, Magyarország elszakított területén, továbbá Európában és más világrészekben született iparosok számát vizsgáljuk meg foglalkozások szerint.

34. tábla. Az iparosok születési helyük és iparuk szerint.

Ipar	született									
	Budapesten	Magyarország egyéb ter- letén	Magyarország elszakított területén	Európában	Más világ- részben	Budapesten	Magyarország egyéb ter- letén	Magyarország elszakított területén	Európa egyéb államaiban	Más világ- részben
	a) Abszolút számban					b) Tízezrelékben				
Arany- és ezüstműves.....	103	57	56	23	—	4.310	2.385	2.343	962	—
Asztalos, ács, esztergályos.....	214	485	233	51	1	2.175	4.929	2.368	518	10
Bádogos, rézöntő.....	203	229	163	47	1	3.157	3.561	2.535	731	16
Bérkocsis, fuvaros.....	444	381	159	30	1	4.375	3.753	1.566	296	10
Borbély, férfi- és nőfodrász.....	179	451	467	25	—	1.595	4.020	4.162	223	—
Czipész, csizmadia.....	177	1.126	728	52	2	849	5.400	3.492	249	10
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	63	61	63	21	1	3.014	2.919	3.014	1.005	48
Építőmester.....	82	68	35	5	2	4.271	3.542	1.823	260	104
Fehérnemüváró.....	90	99	61	12	—	3.435	3.779	2.328	458	—
Fehérneműtisztító, kelmefestő.....	39	89	67	14	1	1.858	4.238	3.189	667	48
Fényképész.....	61	41	35	10	1	4.121	2.770	2.365	676	68
Férfiszabó.....	255	1.290	893	141	1	988	5.000	3.461	547	4
Fogtechnikus.....	112	55	37	11	2	5.161	2.535	1.705	507	92
Hentes.....	118	179	99	21	1	2.823	4.282	2.369	502	24
Kárpitos.....	41	214	52	36	—	1.195	6.240	1.516	1.049	—
Kávész.....	86	234	135	10	2	1.842	5.010	2.891	214	43
Kovács.....	38	77	45	1	1	2.345	4.753	2.778	62	62
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester.....	97	100	31	19	—	3.927	4.049	1.255	769	—
Könyvkötő.....	41	38	24	13	—	3.534	3.276	2.069	1.121	—
Lakatos.....	111	228	84	17	1	2.517	5.169	1.905	386	23
Mészáros.....	61	223	70	11	1	1.667	6.092	1.913	301	27
Női divatkalapkészítő.....	112	82	69	7	—	4.148	3.037	2.556	259	—
Nőiszabó.....	509	708	351	70	6	3.096	4.306	2.135	426	37
Órás.....	50	71	68	27	—	2.315	3.287	3.148	1.250	—
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	62	65	30	51	1	2.966	3.111	1.435	2.440	48
Sokszorosító.....	51	70	48	7	—	2.898	3.977	2.727	398	—
Sütő.....	88	140	83	10	—	2.742	4.361	2.586	311	—
Szállodás, vendéglős.....	417	940	502	34	1	2.202	4.963	2.650	180	5
Szűjgyártó, bőröndös.....	47	43	35	20	—	3.241	2.965	2.414	1.380	—
Szobafestő, mázó.....	214	282	169	30	—	3.079	4.057	2.432	432	—
Szűcs.....	36	71	74	12	2	1.846	3.641	3.795	615	103
Üveges- és rokonszakmák.....	61	40	54	10	—	3.697	2.424	3.273	606	—
Villanyszerelő, műszerész.....	209	140	104	20	—	4.420	2.959	2.198	423	—
Egyéb.....	402	387	285	70	5	3.498	3.369	2.481	609	43
Összesen.....	4.878	8.764	5.400	938	34	2.435	4.378	2.701	469	17

A Budapesten született iparosok a legsűrűbben a fogtechnikusok, továbbá az arany- és ezüstművesek, a bérkocsisok és fuvarosok, a fényképészek, a női divatkalapkészítők s a villanyszerelők és műszerészek között fordulnak elő. Legritkább a budapesti születésű ember a cipészek és csizmadia, továbbá a férfiszabók, a kárpitosok, a szűcsök, a mészárosok és a borbélyok, férfi- és női fodrászok között. Azok között az iparosok között, akik kétötöd, sőt : több, mint felerészükben budapesti születésűek, két csoportot különböztet-

hetünk meg. Egyfelől azokat az iparokat, amelyek régi budapesti iparos s amelyeknél nyilván a foglalkozásnak szülőről gyermekre való öröklődése okozza azt, hogy a budapesti születésűek oly sűrűn fordulnak elő köztük. Ezek az iparok: az arany- és ezüstművesség, melynek valóban hosszú multja van Budapesten, továbbá a bérkocsisok és fuvarosok, akik legtöbbször szintén már apjától örökölte ősi mesterségét. A többi ipar viszont, ahol jellegzetes volt a budapesti születésűek arányszáma, a legmodernebb kor fejleménye. Akár a villany-szerelők és műszerészek csoportjaira gondolunk, akár a női divatkalapkészítőkére, akár a fényképészekre: mindmégannyi olyan foglalkozással állunk szemben, amelyek fejlődését Budapestnek a háborút megelőző években észlelt gazdasági fellendülése segítette elő. Ezek az iparok egyébként egyfelől az ízlést követelik meg, másfelől különleges ügyességet és szakértelmet. A modern technikai vívmányok ismeretét is feltételezik, aminek elsajátítása az ország fővárosában legkönnyebb, — egyfelől megfelelő szakiskolák, másfelől pedig a felvevő-képesebb piac folytán.

Az építőmestereket kell még megemlíteni, — közöttük is sok a budapesti születésű egyén. Ebben nagy része van azoknak az építkezési konjunktúráknak, melyek a hetvenes évek óta több alkalommal is mutatkoztak Budapesten s amelyek nagy megszakításokkal bár, de időnként kiváló kereseti lehetőséget nyújtottak az építőiparnak s ezek révén szintén ma már az apák gyermekei szerepelnek a budapesti építőmesterek között.

Azok az ipari foglalkozások viszont, melyekben a budapesti születésű egyének sokkal kevésbé tömörülnek, inkább olyanoknak tekintendők, melyeknél sokkal könnyebb az iparos lakhelyválttatása, mint a fentebb szerepeltetett iparoknál, melyek többnyire mégis csak helyhez vannak kötve. A cipész és csizmadia, ha akár modern munkagépekkel is dolgozik, könnyen összehozhatja felszerelését és mehet más városba szerencsét próbálni. A borbély- és fodrásziparban sem kell nagy elhatározás ahhoz, hogy valaki máshová tegye át munkahelyét.

Lehetséges, bár nincs módunk megállapítani, hogy a most említett iparosok azért szerepelnek oly csekély számban a Budapesten születettek között, mert apáik akkor vándoroltak be Budapestre, mikor ők már világra jöttek. De akár azért vannak ezekben az iparokban oly kevesen budapesti születésűek, mert a közvetlenül bevándorlók száma nagy köztük, akár azért, mert a szülők jöttek be előbb Budapestre, hogy vidéki nehezebb megélhetésüket cseréljék fel a reménybeli jobbal, mégis kétségtelen, hogy az említett három ipar olyannak tekintendő, melyben a benszülött budapesti lakosság részvétele kisebb.

A Budapesten született iparosoknál sokkal nagyobb szerepük van azoknak az iparosoknak, akik Csonka-Magyarország egyéb területén születtek. Hiszen ezek: több, mint kétötöd része, 43·87%-a a megfigyelt budapesti iparosságnak. Egyik-másik iparosfoglalkozásban egész feltűnően nagy a

Csonka-Magyarország vidéki részeiről Budapestre került iparosság arányszáma. (A kárpitosiparban 62·40%, a mészárosiparban 60·92%, a cipész- és csizmadiaiparban 54·00%, a lakatosiparban 51·69% stb.) Olyan ipar viszont egy sem volt Budapesten, amely hozzátartozóinak legalább 20%-át ne képviselnék a Csonka-Magyarország vidékéről bevándoroltak. *Ez a körülmény a legdöntőbb arra nézve, hogy Budapest iparosai a vidék gondolatvilágával szoros összeköttetést tartsanak fenn.*

Álljunk meg itt. Ha azt látjuk, hogy a budapesti iparok között csak szórványosan (az arany- és ezüstművesek, a fogtechnikusok) adódnak olyan iparok, melyek képviselői között a Csonka-Magyarország vidékéről származó elem csaknem eléri legalább a 30%-ot: bizonyosak lehetünk arról is, *hogy a budapesti iparosok lelkében élénken élnek — vagy legalább is szunnyadnak — azok az erők, melyek őket a magyar közélet értékes tényezőivé teszik.*

A Magyarország vidéki területén született iparosság mit hoz magával a vidékről? Hozza az emelkedni vágyás akaraterejét. Hiszen azért ment Budapestre, hogy jobb jövőjét kiépítse; vagy ha már szüleivel érkezett Budapestre, elegendő erős arra, hogy feltörje magát az önálló iparosok közé. A vidéki iparosság hozza magával azt a frissebb szellemet, azt a küzdeni-vágyást, versenyképességet, azt az értékes vonást, melyet éppen az a körülmény formált ki belőle, hogy az otthonától eltávolodva, kell magát fenntartania. Ha talán eleinte szerényebb viszonyok között is él és szerszámain kívül csak erős karja és a tehetsége van meg, annál inkább lobog benne a sóvárgás, hogy becsületes munkájával öreg korára pozíciót szerezzen.

A vidéki iparoselemek a budapesti iparosok közé való ezt az éles beékelődését kétségkívül az iparszabadság eszméjének megvalósulása hozta magával. Bármennyire is támadták — sokszor jogosan — az iparszabadság kinövéseit, az egykorú céhrendszerből való kibontakozás egyik leghasznosabb eredménye az volt, hogy akkor amidőn Magyarország munkapiacán a felnövő új generációk egyre kevésbé tudtak elhelyezkedni: az 1884. évi törvénycikk védelme alatt a népfesleg nem csupán a gyári munkásság számát szaporította, hanem az emberi méltóságot inkább kifejező kézműiparosság sorai közé is bejuthatott.

Nem tudjuk e helyen megállapítani, (nincsen módunk az egész felvétel segítségével sem azt a kérdést eldönteni) hogy a vidéken — Magyarországnak Budapesten kívüleső területén — született iparosság milyen tanultsággal, milyen készséggel jött az ipari pályára. Alább, amidőn az iparosság műveltségi viszonyait kutatjuk, az iparosságot nem tudjuk sem összességében, sem mesterségenként megvizsgálni születési hely szerint. De valószínű, hogy az az iparoselem, mely Magyarországnak más, vidéki részeiről került Budapestre és itt önállósította magát, nem volt a legrosszabb pótlás a budapesti születésű iparoselem számára.

Említettük fentebb azt, mely iparágak képviselői áramlottak be leginkább Magyarország vidéki részeiről Budapestre. A cipészek és csizmadiák,

a férfiszabók és a kárpitosok nevével már előbb is találkoztunk ; a mészáros-ipar művelőinek is nagy része került be vidékről. Az asztalosok, az ácsok és az esztergályosok, valamint a kávéosok, a kovácsok és lakatosok jelentős tömege vidékről származik ; a szállodás és vendéglős iparosoké szintén. *Az ősi kézmű- és kisipar képviselői tehát azok, melyek oly sűrűn húzódtak be a vidékről Budapestre.* Az asztalos, ács és esztergályosmesterek nyilván *többetérő üzemet* rendeztek be Budapesten, mint amilyent vidéken tartottak fenn ők, vagy a szüleik. A lakatos, a kovács, a cipész és a csizmadia munkája is csak úgy számíthatott (a főváros nagyobb konkurrenciájában), sikerre, ha minőségben is versenyképes árut termelt. Erre nézve évszázados hagyományok predesztinálták a vidéki ipart. A szállodás- és vendéglősipar úzói is gyakran már több generáción keresztül folytathatták mesterségüket, míg budapesti lakosokká váltak.

A budapesti iparosságnak folyton történő újjáalakulását élesen megvilágítja az a körülmény, hogy — mint említettük — *Magyarország elszakított részeiből származó iparosok is jelentős arányt értek el a főváros iparosságában.* Egyik-másik iparág tipikus gyakorlóinak legalább relatív többsége meg éppen az ország elszakított területein született. A borbélyipar elsősorban ilyen, de a cipészekre és csizmadiákra, a fehérneműtisztítókra és kelmefestőkre, a cukrász, mézeskalácsos és élelmiszerkészítőkre s a szűcsökre és az üveges és rokonszakmákra is áll ez. Csaknem ezt mondhatjuk az arany- és ezüstművesekről, az órásokról stb. is. *Ezekben az iparokban nyilván már a háború előtti időkben is sokan helyezkedtek el olyanok, akik a ma megszállt területeken születtek.* Főként az arany- és ezüstművesekre s az üveges- és rokonszakmák képviselőire vonatkozik ez a szabály. Az előbbieket az ország északkeleti részeiről, az utóbbiak a Tótföldről származtak. A borbélyok és fodrászok közül sokan Magyarország keleti részeiről vándoroltak a főváros felé.

Azok az iparok azonban, melyekben nagyobb arányban szerepelnek az elszakított részek iparosai, (a cipészek, a csizmadiák, a fehérneműtisztítók és kelmefestők, a férfiszabók stb.), *az úgynevezett könnyebb iparok közül valók.* A nehezebb iparok közé számító bádigos és rézőntő, lakatos stb. iparosok között jóval kevesebben voltak az elszakított részekből származó egyének. Hogy azonban a szűcsök és az órássok között is olyan sokat találtunk Magyarország elszakított részeiben született egyént, ennek (a háború után történt fejlődésen kívül) oka abban is rejlik, hogy a vidéki (főleg a szepesvármegyei) iparosnépesség ezeket az iparokat már régen felkarolta s így tudott Budapestnek is juttatni feleslegéből.

Az Európából, tehát a régi Nagy-Magyarország területén kívül eső részekről származó iparosság arányszáma általában csekély. Mégis van egy-két ipar, melynek iparosai között nagyobb arányszámban vannak Európában született egyének. A sapkás, nyakkendő-, ernyőkészítő és kalaposipar iparosainak csaknem egynegyedrésze Európában született. A szíjgyártó- és bőrdobos-

ipar, az órásipar, a könyvkötőipar, a kárpitosipar, a cukrász-, mézeskalácsos- és élelmiszerkészítőipar és végül az arany- és ezüstművesipar képviselői között is elég sok. *Ez iparágak azonban jobbra olyanok, amelyeket csak műipar formájában lehet sikerrel folytatni. Európa Magyarországon kívüli részeiben született iparosoknak Budapestre kerülése ilyenformán egyáltalán nem kedvezőtlen, sőt éppen kedvező jelenség.* A borbély és fodrász, az építőmester, a kovács, a kávé, a mészáros stb. iparokban annál ritkább az olyan egyén, kinek nem Magyarország régi földje volt a szülőhazája. Ezekben az iparokban nem igen volt módja az érvényesülésre olyan egyéneknek (talán okuk sem volt rá), akik idegenből jöttek hozzánk.

Más világrészben született iparos éppenséggel kevés volt Budapesten. A nőiszabókat mégis kiemeljük. A nők divathajhászásának nyilván nagy része van abban, hogy Európán kívüli világrészekben született hat nőiszabó is elhelyezkedhetett Budapesten. (70-en Európában születtek.)

3. Az iparosok Budapesten való tartózkodásának ideje.

a) Általánosságban.

Az imént azt fejtettük ki, hogy a budapesti iparosság közül mennyi volt budapesti és mennyi más születésű. Most egy lépéssel tovább megyünk s azt tesszük kutatás tárgyává, hogy az iparosság — *Budapesten való tartózkodásának időtartama* szerint — miképpen oszlik meg.

A székesfőváros statisztikai hivatalának kimutatásai bő részletességgel (évek szerint és az első éveket hónapok szerint is tagolva) közlik ezeket az adatokat. Magunk részéről megelégszünk a 35. táblában összefoglalt adatok közlésével; a kérdés lényege felől ezek a számok is tájékoztatnak.

Az egy évnél rövidebb idő óta Budapesten tartózkodó iparosok száma egész jelentéktelen. Az egy-öt év óta itt tartózkodóké sem sokkal különb; ha ezekhez hozzáadjuk még az öt-tíz év óta Budapesten tartózkodó iparosokat, még mindig alig több az arányszámuk tíz százaléknál.

Mit mutatnak ezek az adatok? *Azt, hogy a budapesti iparosok közé a legutóbbi tíz év folyamán, az 1919—28. évek alatt csak mérsékelt számban jutottak be idegenek, — máshonnan Budapestre származott iparosok.* A legutolsó időkhöz különösen elhalkult e mozgalom ereje. Viszont a háború utáni években, az ország megcsonkítását követő időkhöz mégis számottevő tömegben kerültek Budapest társadalmába olyan elemek, akik azután itt az iparosok sorába emelkedtek.

A tíz-húsz év óta Budapesten tartózkodó iparosság sem teszi egyhatodrésznél nagyobb részét Budapest összes összeírt iparosainak. *A budapesti iparosságnak alig valamivel több, mint egynegyedrésze az, amely húsz évnél kisebb idő óta tartózkodik a székesfőváros területén.*

35. tábla. Az iparosok Budapesten való tartózkodásuk időtartama szerint.

A fővárosban való tartózkodás időtartama	F i			N ő			Mindössze	Gyermek- kel bíró	Gyermek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparosok	
a) Abszolút számban.									
1 éven aluli.....	177	21	198	40	9	49	247	150	67
1— 5 évig.....	423	56	479	91	39	130	609	377	137
5—10 «.....	923	153	1.076	175	52	227	1.303	775	323
10—20 «.....	2.443	237	2.680	533	150	683	3.363	2.125	851
20—30 «.....	3.404	320	3.724	651	220	871	4.595	2.903	1.152
30—40 «.....	3.923	309	4.232	731	157	888	5.120	3.601	1.053
40 éven felüli.....	3.505	160	3.665	764	99	863	4.528	3.141	1.128
Ismeretlen.....	111	22	133	72	29	101	234	105	78
Összesen.....	14.909	1.278	16.187	3.057	755	3.812	19.999	13.177	4.789
b) Tízszázalékban.									
1 éven aluli.....	119	164	122	131	119	129	124	114	140
1— 5 évig.....	284	438	296	298	517	341	305	286	286
5—10 «.....	619	1.197	665	573	689	596	652	588	674
10—20 «.....	1.638	1.854	1.656	1.744	1.987	1.792	1.681	1.613	1.777
20—30 «.....	2.283	2.505	2.301	2.130	2.914	2.285	2.298	2.203	2.405
30—40 «.....	2.631	2.418	2.614	2.390	2.078	2.329	2.560	2.733	2.199
40 éven felüli.....	2.351	1.252	2.264	2.498	1.312	2.263	2.263	2.383	2.356
Ismeretlen.....	75	172	82	236	384	265	117	80	163
Összesen.....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Ez a tanulság már sejteti azt a fontos törvényszerűséget, amelyet íziben kifejtünk s amely sok tekintetben megerősíti azokat a fontos megfigyeléseket, melyeket tanulmányunk előtti szakaszában, az iparosok lakóhelyénél kifejtettünk. *A budapesti iparosság túlnyomórésze, akár Budapesten született, akár a vidéken, vagy az elszakított részeken, már hosszabb idő óta részese a budapesti polgári életnek s jogosan tehetjük fel, hogy szaktudásában is megerősödött s így teszi értékesebbé az osztályt, melynek képviselője.* Az iparosságnak 71·21%-a 1928-ban húsz, 48·23%-a harminc, 22·63%-a pedig negyven évnél hosszabb idő óta tartózkodott Budapesten.

Ha Budapest iparossága számot vet magával, mióta lakik ebben a szép városban, lelke megérzi azt, hogy húsz-harminc év után már törzsökös budapesti lett. Az a körülmény tehát, hogy a budapesti iparosságnak csaknem háromnegyedrésze már több évtized óta lakik Budapesten, *eldönti azt a kérdést, hogy az iparosság a székesfőváros társadalmának szerves, hűséges láncszeme.* Az iparosság számsorának mediánértéke a harminc-harmincegy év óta Budapesten élő iparos. A budapesti iparosság *a gazdasági életnek ezért is megbízható támasza. De másfelől érdekében mindent el kell követnünk, — éppen ezért — hogy polgári boldogulását elősegítsük.*

β) *Nemek szerint.*

Az iparosoknak Budapesten való tartózkodása tartamát az iparosok *neme* szerint is megvizsgáljuk. Előbb azonban újra azokat a számokat közöljük, melyek azt mutatják, hogy a rövidebb vagy hosszabb idő óta Budapesten tartózkodó iparosok közül mennyien voltak a *nők*.

Az 1 évnél rövidebb idő óta Budapesten tartózkodó iparosoknak 19·8%-a

Az 1—5 év óta Budapesten tartózkodóknak..... 21·3%-a

« 5—10 « « « 17·4 «

« 10—20 « « « 20·3 «

« 20—30 « « « 19·0 «

« 30—40 « « « 17·3 «

A 40 évnél hosszabb idő óta Budapesten tartózko-

dóknak 19·1%-a

volt nő. Egyfelől az egészen rövid idő óta Budapesten tartózkodó iparosok között (számuk azonban — mint láttuk — csekély), másfelől pedig a nagyon hosszú idő óta Budapesten lakó iparosok között sok a nő.

Vizsgáljuk meg most már azt, hogy a férfi és a női iparosok közé milyen sűrűn sorozódnak be a rövidebb vagy hosszabb idő óta Budapesten tartózkodó egyének. Íziben kiderül az, hogy az 1 évnél rövidebb idő óta vagy az 1—5, valamint a 10—20 év óta Budapesten tartózkodó női iparos gyakoribb jelenség Budapest iparostársadalmában, mint az ugyanennyi idő óta Budapesten tartózkodó férfiiparos. A különbség éppen az utóbb említett időcsoportban jelentős a nők javára. A nők tehát aránylag rövidebb idei Budapesten való tartózkodás után is besorozódhattak az iparúzők közé. — Igen valószínű, (bár erre nézve a rendelkezésemre álló anyagban nincs útbaigazítás), hogy ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a nők ipargyakorlása, ha saját személyükben szerzett ipari jogosítványról van szó, többnyire olyan iparágakra terjed ki, ahol a nők (mint pl. a női szabók, női divatkalapkészítők, vagy fehérneműkészítők), hamarabb megtudják szerezni azokat az anyagi feltételeket, melyek az iparúzés gazdasági alapjául szolgálnak.

Az a körülmény, hogy 10—20 év óta Budapesten tartózkodó női iparosok az összes női iparosoknak kb. egyhatodrészét teszik, azt is mutatja, hogy a tartózkodásnak ezen az időbeli határán belül többnyire vidékiek vagy Nagy-Magyarország egyéb helyeiről származók azok a nők, kik Budapesten ipart folytatnak. A budapesti női iparosság megoszlása azonban arra is világosságot vet, hogy 20—30 év óta vagy 40-nél több év óta a fővárosban tartózkodó női iparosok is csak alig (vagy éppenséggel nem játszanak kisebb szerepet csoportjukban, mint a hasonló idő óta Budapesten élő férfiiparosok. A 30—40 év óta fővárosi lakos férfiiparosok arányszáma azonban jóval magasabb, mint a nőké.

Meggyőző erővel tűnik elő adatainkból az a szabályszerűség, hogy *úgy a nő-, mint a férfiiparosságnak jelentős rétege az, amely 20 évnél hosszabb idő óta Budapesten tartózkodik.* Ez az arányszám a férfiaknál (71·79%) nagyobb is, mint a nőknél (68·77%). Mégis kétségtelen, hogy *mindkét nembeli iparosok túlnyomó részben hosszabb idei budapesti tartózkodás után számíttatnak ma az iparostársadalom tagjai közé.*

A házas és nem házas családi állapotnak itt is jelentős a hatása. A rövidebb idő óta Budapesten tartózkodó nőtlen férfiak sokkal nagyobb szerepet játszanak csoportjukban a 30 éves korhatárig, mint a nők (özvegy, elvált) iparosok. A nőtlen iparosok között viszonylag kétszerannyi az 5—10 év óta itt tartózkodó iparos, mint a nők között. A 40 évnél hosszabb idő óta Budapesten tartózkodók között viszont körülbelül felerésznyi; ez persze az idősebb életkorban megváltozott családi állapottal függ össze.

E tanulságok nagyjában a nőknél is jelentkeznek. A hajadon nők között sokkal több a nem nagyon hosszú idő óta Budapesten lakó iparos, — 30 évnél hosszabb idő óta itt lakó hajadon iparosok arányszáma azonban már csökken.

Bizonyos különbséget a házas stb. ipartűzők megoszlásában akkor is látunk, ha az iparosokat aszerint csoportosítjuk, hogy gyermektelenek-e, vagy gyermekük is van. Nem szorul külön magyarázatra az a tény, hogy a rövidebb idő óta Budapesten tartózkodó iparosok többen vannak a gyermektelenek között, — hiszen ezek a csoportok, mint láttuk, a nőtlen és hajadon iparosok között is telítettebbek. Inkább az a meglepő, s a kérdés e részének kétségkívül legfájóbb pontja, hogy a *40 évnél hosszabb idő óta Budapesten tartózkodó iparosok is csaknem $\frac{1}{4}$ -résznyi arányban találtattak a gyermektelen iparosok között, — valamivel még nagyobb arányban, mint a gyermekkel bírók között.*

γ) Iparonként.

Vajjon a különböző iparokban milyen gyakran vannak rövidebb vagy hosszabb idő óta Budapesten tartózkodó iparosok? Táblázatunk anyagát még valamivel jobban összevontuk, mint fentebb az általános adatok szemléltetésénél. Így is szépen előtűnnek azok a szabályszerűségek, melyek az egyes iparcsoportok benépesültségének régibb vagy újabb budapesti voltát mutatják meg. (L. a 36. táblát.)

Az első pillantásra is szembeötlik az a tanulság, hogy a kárpitosipar, valamint az arany- és ezüstművesség azok az iparok (az előbbi 74·78, az utóbbi 70·71%-os arányszámmal), amelyek mesterei között legnagyobb a 30 évnél hosszabb idő óta Budapesten tartózkodó iparosok száma. Az arany- és ezüstműveseknél ezt a körülményt az indokolja meg, hogy közöttük elég nagy a budapesti születésű elemek arányszáma. A kárpitosságnál viszont

éppen ellenkező tanulságunk volt, — valószínű tehát, hogy a bevándorolt kárpitosiparosság általánosságban már hosszabb idő óta lakik Budapesten. A most kifejezett jelenségnek persze velejárója az, hogy a vizsgált iparokban csak ritkábban bukkanhatunk olyan iparosokra, akik egy évnél rövidebb idő óta tartózkodnak Budapesten; az arany- és ezüstművességek sorában fél %-ot sem ért el ezek arányszáma. Csupán a hosszabb itt tartózkodás az, ami az iparosokat ebben a branche-ban sikerhez segíti.

A bádigosok és rézőntők, továbbá a kőfaragók, kőművesek és kövező-mesterek, a sokszorosítók, fényképészek és az építőmesterek, — valamennyi előtt pedig a bérkocsisok és fuvarosok — 62%-nál nagyobb része már több, mint 30 év óta Budapesten lakik. Ezek az iparosok igazán asszimilálódhattak. Olyanok t. i., kiknek törzse Budapest fejlődésének nagy korszakában, a századfordulót megelőző millenáris évtizedben is már Budapesten lakott. A felsorolt iparok között látunk Budapesten régóta nevezetes iparokat s látunk olyanokat, melyek csak újabb időkben vettek a fővárosban nagyobb lendületet.

Azokat az iparcsoportokat viszont, amelyek képviselői között az átlagnál lényegesen kisebb a harminc évet meghaladó idő óta Budapesten tartózkodó iparosok száma, korábbi megbeszéléseinkből már eléggé ismerjük.¹⁾ A borbélyoknál és a kávésoknál (és talán egyebütt is) a budapesti születésű iparosoknak kisebb száma okozhatja azt, hogy a régebb idő óta Budapesten lakó iparosok arányszáma annyira csekély. Itt jobbra nem régóta Budapestre bevándorolt egyénekről lehet szó. A szűcsöknél a helyzet kulcsa nyilván ugyanez; a női divatkalapkészítőknél és a nőiszabóknál pedig (akik között az átlagnál jóval erősebb a budapesti születésű elem) a kérdés nyitja bizonyára abban áll, hogy ezeket a mesterségeket a Budapesten született nők is aránylag rövidebb ideig tartó fáradsággal elsajátítván, kerülhetnek hamarabb az önálló iparosok közé.

Melyek azok az iparok, melynek folytatói között különösen nagy számmal találunk *legfeljebb 10 év óta* Budapesten tartózkodó iparosokat?

A kávésok,	kik között		21·8%
a szállodások és vendéglősök	«	«	 20·0%
a cukrászok stb.	«	«	 17·7%
a fogtechnikusok,	«	«	 15·2%
a cipészek és csizmadiák,	«	«	 12·2%
a könyvkötők,	«	«	 12·1%
az órások,	«	«	 12·5%
a hentesek,	«	«	 11·0%
a fényképészek,	«	«	 11·4%

¹⁾ A borbélyok és fodrászok, a kávésok, a női divatkalapkészítők, a nőiszabók s a szűcsök ipara ezek, mely iparokban a 30 évnél több idő óta Budapesten tartózkodó elem nem haladja meg erősen az egyharmadrészt sem.

Az iparosoknak több mint $\frac{1}{5}$ része (22·5%-a) állandóan Budapesten tartózkodott, — valamivel mégis kisebb részük, mint amennyien a budapesti születésűek voltak. (24·35%). A két arányszámnak ez a feltűnő hasonlata azt mutatja, hogy *a budapesti iparosságnak aránylag csak csekély része tudta magát elhatározni, hogy esetleg idegenben végzett tanulmányutak segítségével az egykori idő iparossegéd-vándorlásainak mintájára tökéletesítse tudását és látókörét. A Budapesten született iparosoknak a száma csak 363-mal több, mint az állandóan Budapesten lakóké.* Alább közlünk adatokat arról is, hogy az iparosságnak mennyiben tellett arra, hogy a külföldön utazzék. Az utóbbi utak időtartamát azonban nem tudjuk megállapítani. Valójában csak a most tárgyalt adatszoport az, melyet e fontos kérdés elbírálásánál felhasználhatunk. A mérleg, — mint láttuk, — éppenséggel nem kedvező.

Táblázatunknak azonban egyéb részei is felkeltik az érdeklődést, mert hiszen a Budapesten összeírt, de itteni tartózkodásukat megelőzőleg vidéken lakó iparosok arányszáma jóval magasabb a Magyarország elcsatolt részeiből származó iparosokénál. Ezt úgy értelmezzük, hogy *a megszállott területről, vagy Európa egyéb államaiból származó iparosság előbb a Budapesthez közelebb eső vármegyékben ültette fel szállását, mielőtt a székesfővárosba került.* A feltevést valószínűvé teszi, hogy az ország megszállott részein született iparosok arányszáma észrevehetően magasabb, mint a Budapestre jövetelük előtt a megszállott részekben tartózkodott iparosoké.

Igaz, hogy viszont Európa egyéb részeiben született budapesti iparosokénál jóval erősebb azok arányszáma, akik budapesti vállalkozásuk előtt külföldön tartózkodtak. Abszolút számokban kifejezve is elég jelentős (286 egység) itt a különbség az iparosok kétféle csoportja között. De mivel nagyjában ez a különbség fedi a budapesti születésű és az állandóan ittlakó iparosok száma között meglevő különbséget, alighanem arra kell gondolnunk, hogy *a külföldet megjárt iparosságnak túlnyomó része mégis inkább budapesti származású iparosok soraiból került ki, mintsem a vidéki vagy a megszállt részekről származó iparosok közül.*

β) Nemek szerepe.

Vessünk rövid pillantást arra, hogy az állandóan itt vagy Budapestet megelőzőleg másutt lakó iparosságban mekkora volt a női iparosok aránya :

Az állandóan Budapesten lakó iparosoknak	26·3%-a,
a Budapestet megelőzőleg a mai Magyarországon lakó iparosoknak	17·4 «
a megelőzőleg Magyarország elszakított területén lakó iparosoknak	17·8 «
a megelőzőleg Európa egyéb államaiban lakó iparosoknak	12·0 «

volt nő. A nők arányszáma — fejtegetéseink szelleme szerint nem is lehet másképp — az állandóan Budapesten lakó iparosok között legnagyobb; az azelőtt Európa más államaiban lakottak között a legkisebb. Az állandóan Budapesten való tartózkodás, a viszonyok megismerése és a szakszerű tudás megszerezhetése az oka nyilván annak, hogy a törzsökös budapesti lakosság női képviselői aránylag oly sűrűn keverednek be a budapesti kézművesiparosságra. A vidékről jött vagy a megszállt területről érkezett iparosság női elemeinek budapesti iparosság közé való vegyülését a nők kisebb mozgékonyágán kívül az is megmagyarázza, hogy a vidékről Budapestre került elemnek sokkal nehezebb új iparüzemet berendezni, mint a budapestinek. Valószínű, hogy a vidékről Budapestre jött iparosnők között sokan özvegyi jogon úzik iparukat. A férj egykor vidéki nőt vett feleségül s így sorozódott be később az a budapesti iparosok közé.

Az állandóan Budapesten lakó elemnek a női iparosságban való erős képviselőtét azok az arányszámok is mutatják, amelyek szerint a női iparosoknak megközelítőleg $\frac{1}{3}$ része budapesti állandó lakos. A férfiaknál ez az arányszám alig haladja meg az $\frac{1}{5}$ részt. Ebből persze az következik, hogy az előbb Magyarország vidéki részein vagy éppenséggel elszakított területeken lakott iparoselem sokkal gyakoribb a férfiak között, mint a nők között. A férfiak versenye sokkal erősebb, mint a nőké.

A férfi és nőiparosok csoportjainak házas és nőtlen (hajadon) elem szerint való szétbontása azzal a tanulsággal jár, (a születési helyre vonatkozó adatok magyarázzák meg ezt jórészt), hogy az utóbbiak között az átlagnál többen vannak az állandóan Budapesten lakók. Megértjük azt, hogy a hajadonok csoportjának jó $\frac{2}{5}$ része állandóan Budapesten lakott. Inkább sajnálhatjuk azt, hogy a nőtlen férfi iparosoknak is több, mint harmad-része volt állandóan budapesti lakos; ha valakitől, úgy a nőtlen iparostól várhatnók inkább, hogy világot látva illeszkedik be Budapest iparos társadalmába.

Az a körülmény, hogy a Budapesten való munkásságukat megelőzően Csonka-Magyarország egyéb részeiben lakott nőtlen férfi iparosok arányszáma magasabb, mint az ezeken a részekén született budapesti nőtlen iparosok arányszáma, nem kelthet bennünk illúziókat. Valószínűleg annak következménye ez, hogy a háborúra következő években, mikor Budapesten a gyáripár szinte általánosságban pangott, a kisipar inkább jutott levegőhöz a vidéken s a budapesti születésű egyének gyakran vidéki vargabetűs, ott eltöltött segédévek után, jutottak be a főváros iparosságába.

γ) Iparonként.

Minő a helyzet vajjon iparonként?

38. tábla. Az iparosok budapesti tartózkodásukat megelőző lakóhelyük szerint iparonként.

Az ipar megnevezése	Állandóan Budapesten						Állandóan Budapesten					
	Mai Magyarországon						Mai Magyarországon					
	Magyarország elcsatolt részén						Magyarország elcsatolt részén					
	Európa egyéb államaiban						Európa egyéb államaiban					
	Más világrészben						Más világrészben					
	Ismeretlen helyen						Ismeretlen helyen					
	lakott iparosok						lakott iparosok					
	abszolút számban						tízezrelekben					
Arany- és ezüstműves	99	49	58	31	2	—	4.142	2.050	2.427	1.297	84	—
Asztalos, ács, esztergályos	177	504	208	76	1	18	1.799	5.122	2.114	772	10	183
Bádogos, rézőntő	203	233	149	55	3	—	3.157	3.623	2.317	856	47	—
Bérkocsis, fuvaros	417	404	160	33	1	—	4.109	3.980	1.576	325	10	—
Borbély, férfi- és nőifodrász	156	509	403	42	1	11	1.390	4.537	3.592	374	9	98
Cipész, csizmadia	149	1.207	627	90	1	11	715	5.788	3.007	432	5	53
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszer- készítő	60	69	58	18	4	—	2.871	3.302	2.775	861	191	—
Építőmester	80	70	33	8	—	1	4.167	3.645	1.719	417	—	52
Fehérneművarrónő	84	100	60	14	—	4	3.206	3.817	2.290	534	—	153
Fehérneműtisztító, kelmefestő	39	100	59	11	1	—	1.857	4.762	2.809	524	48	—
Fényképész	54	45	36	12	1	—	3.649	3.041	2.432	811	67	—
Férfiszabó	214	1.361	765	195	10	35	829	5.275	2.965	756	39	136
Fogtechnikus	105	61	38	11	1	1	4.840	2.810	1.751	507	46	46
Hentes	115	187	93	20	3	—	2.751	4.473	2.225	479	72	—
Kárpitos	41	188	81	32	—	1	1.195	5.481	2.362	933	—	29
Kávés	73	262	117	10	2	3	1.563	5.611	2.505	214	43	64
Kovács	38	74	46	2	1	1	2.346	4.567	2.840	123	62	62
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester ..	87	103	36	19	2	—	3.522	4.170	1.458	769	81	—
Könyvkötő	39	36	23	15	1	2	3.362	3.104	1.983	1.293	86	172
Lakatos	103	219	89	28	—	2	2.336	4.966	2.018	635	—	45
Mészáros	60	226	71	8	—	1	1.640	6.174	1.940	219	—	27
Női divatkalapkészítő	104	89	66	10	1	—	3.852	3.296	2.445	370	37	—
Nőiszabó	481	729	326	101	3	4	2.926	4.435	1.983	614	18	24
Órás	47	85	60	24	—	—	2.176	3.935	2.778	1.111	—	—
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	56	70	28	54	—	1	2.679	3.349	1.340	2.584	—	48
Sokszorosító	48	73	37	16	2	—	2.727	4.148	2.102	909	114	—
Sütő	83	153	72	13	—	—	2.586	4.766	2.243	405	—	—
Szállodás, vendéglős	382	1.047	408	48	9	—	2.017	5.528	2.154	253	48	—
Szljgyártó, bőröndös	47	38	31	21	1	7	3.242	2.620	2.138	1.448	69	483
Szobafestő, mázoló	196	293	137	35	—	34	2.819	4.216	1.972	504	—	489
Szűcs	33	79	57	23	1	2	1.692	4.051	2.923	1.180	51	103
Úvegés- és rokonszakmák	61	43	55	6	—	—	3.697	2.606	3.333	364	—	—
Villanyszerelő, műszerész	196	147	90	38	2	—	4.144	3.108	1.903	803	42	—
Egyéb	383	412	243	105	1	5	3.333	3.586	2.115	914	9	43
Összesen	4.510	9.265	4.820	1.224	55	144	2.258	4.628	2.408	611	28	72

A budapesti iparosságból legtöbbben laktak állandóan Budapesten :
a fogtechnikusok (48·40%),
az építőmesterek (41·67%),
a villanyszerelők, műszerészek (41·44%),
az arany- és ezüstművesek (41·42%),
a bérkocsisok és fuvarosok (41·09%),
a női divatkalapkészítők (38·52%),
a kőfaragó-, kőműves- és kövezőmesterek (35·22%).

Aki ezeket a számokat összeveti a budapesti iparosok születési adataival, azonnal észre veszi, hogy az állandóan Budapesten tartózkodó iparosok aránya minden iparágban többé-kevésbé mögötte marad a Budapesten született iparosok arányszámának. A két arányszám különbsége leginkább a villany-

szerező és műszerészeknél, továbbá az arany- és ezüstműveseknél tűnik szembe, — azoknál az iparoknál, melyek speciális nagyvárosi szükségletet elégítenek ki.

Az ellenkező végleten látjuk a cipészeket és csizmadiákat (7·15%), a férfiszabókat (8·29%), a kárpitosokat (11·95%), a borbélyokat és fodrászokat (13·90%), a mészárosokat (16·40%). Megfelel ez a tanulság annak a viszonylatnak, melyet már az iparosok születési hely szerint való megoszlása nyomán észleltünk.

Az állandó budapesti tartózkodásukat megelőzőleg Magyarország mai területén, illetve az elcsatolt részekben lakó iparosok arányszámait táblázaton követheti nyomon az olvasó. Pár szót kell viszont ejtenünk az egyéb európai államokban lakott iparosokról. Az ilyen iparosok főként a sapka-, nyakkendő-, ernyőkészítő-, kalapos-, továbbá a szijgyártó- és bőrröndös, a szűcs-, a könyvkötő- s az arany- és ezüstművesiparban fordultak elő nagyobb számmal. Mindezek az iparok azonban kifejezetten azok közé az iparok közé tartoznak, melyek sorában a műiparnak talán még inkább van helye, mint egyéb iparokban. A budapesti ipar szempontjából nem tarthatnók kedvezőtlen tünetnek azt, hogy ezekbe a fontos iparokba idegenből jött vagy ott *tartózkodott* iparosok nagyobb arányban kapcsolódnak be. Hogy az utóbbiról is szó lehet, az abból következik, hogy különösen a szűcsök, valamint arany- és ezüstművesek között a budapesti tartózkodásukat megelőzőleg Európa egyéb államaiban lakott iparosok arányszáma sokkal magasabb, mint az Európa egyéb államaiban született budapesti iparosok arányszáma.

5. Az iparosok Magyarországot megelőző lakóhelye.

Némileg más a vizsgálat eredménye akkor, ha azokat a számokat vonjuk szemlélet alá, melyek az iparosoknak *magyarországi tartózkodását megelőző lakhelyére vonatkoznak*.

Ez a tábla nemcsak annyiban különbözik az előbbi táblától, hogy itt az állandóan Magyarországon lakó iparosok sorába össze kellett vonnunk a Budapesten és Magyarország vidéki részein állandóan lakott iparosokat is, s ezzel szemben külön-külön kimutatnunk a Magyarországot megelőző lakóhelyet. Megeshetik az is, hogy az az egyén, akinek Budapesten megelőző tartózkodási helye Magyarország vidéki része volt, korábban még az ország elszakadt részén, vagy éppenséggel külföldön lakott. Hogy valóban így van, mutatja az, hogy ha összevetjük a most tárgyalt két tábla adatait. Mindegyre ki fog derülni, hogy az állandóan Magyarországon lakott iparosok száma valamivel kisebb, mint a budapesti iparosoknak az a része, mely állandóan Budapesten lakott, illetőleg budapesti tartózkodása előtt a mai Magyarország területén.

39. tábla. Az iparosok magyarországi tartózkodásukat megelőző lakóhelyük szerint.

Lakóhely	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen	
	nős	nőtlen	együtt	férle- zett	haja- don	együtt		iparosok		
a) Abszolút számban.										
Állandóan Magyarországon lakott	9.728	950	10.678	2.180	562	2.742	13.420	8.843	3.065	
Magyar- ország (Ausztriához Jugoszláviához Cseh-Szlovákiához Romániához	csatlót része	72	6	78	14	6	20	98	57	29
		606	28	634	98	20	118	752	508	196
		1.768	101	1.869	378	59	437	2.306	1.568	578
		1.751	119	1.870	254	73	327	2.197	1.384	621
Együtt	4.197	254	4.451	744	158	902	5.353	3.517	1.424	
Európa egyéb állama és pedig:										
Ausztria	282	22	304	48	13	61	365	237	93	
Cseh-Szlovákia	115	5	120	22	4	26	146	106	31	
Jugoszlávia	35	3	38	5	2	7	45	28	12	
Lengyelország	271	3	274	16	4	20	294	237	50	
Németország	94	7	101	9	3	12	113	67	36	
Egyéb	150	26	176	26	3	29	205	122	54	
Együtt	947	66	1.013	126	29	155	1.168	797	276	
Más világrész	25	2	27	6	—	6	33	21	10	
Ismeretlen	27	7	34	4	6	10	44	15	16	
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791	
b) Tízezreléken.										
Állandóan Magyarországon lakott	6.518	7.429	6.590	7.125	7.443	7.188	6.704	6.703	6.398	
Magyar- ország (Ausztriához Jugoszláviához Cseh-Szlovákiához Romániához	csatlót területe	48	47	48	46	79	52	49	43	61
		406	219	391	320	265	309	376	385	409
		1.185	790	1.153	1.235	782	1.146	1.152	1.189	1.206
		1.173	930	1.155	830	967	858	1.097	1.049	1.296
Együtt	2.812	1.986	2.747	2.431	2.093	2.365	2.674	2.666	2.972	
Európa egyéb állama és pedig:										
Ausztria	189	172	188	157	172	160	182	180	194	
Cseh-Szlovákia	77	39	74	72	53	68	73	80	65	
Jugoszlávia	23	23	23	16	27	18	23	21	25	
Lengyelország	182	23	169	52	53	52	147	180	104	
Németország	63	55	62	29	40	31	57	51	75	
Egyéb	101	203	109	85	40	76	102	92	113	
Együtt	635	515	625	411	385	405	584	604	576	
Más világrész	17	15	17	20	—	16	16	16	21	
Ismeretlen	18	55	21	13	79	26	22	11	33	
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	

Ennek oka az, hogy a budapesti tartózkodást megelőzőleg vidéken lakott iparosok is dolgozhatott a megszállott területeken vagy esetleg a külföldet járhatta ismereteinek kiegészítése végett. Mind a két ok csökkenti az állandóan Magyarországon lakott iparosok számát.

Közljük alább ezeket az adatokat iparágak szerint is:

40. tábla. Az iparosok magyarországi tartózkodásukat megelőző lakóhelyeik és foglalkozásuk szerint.

Az ipar megnevezése	tartózkodott									
	abszolút számban					tízezrelékben				
	Állandóan Magyarországon	Magyarország elcsatolt részén	Európa egyéb államában	Más világrészen	Ismeretlen helyen	Állandóan Magyarországon	Magyarország elcsatolt részén	Európa egyéb államában	Más világrészen	Ismeretlen helyen
Arany- és ezüstműves	148	61	29	1	—	6.193	2.552	1.213	42	—
Asztalos, ács, esztorgályos	670	241	66	—	7	6.809	2.449	671	—	71
Bádgos, rézőntő	423	166	53	1	—	6.578	2.582	824	16	—
Bérműcsis, fuvaros	820	170	24	1	—	8.079	1.675	236	10	—
Borbély, férfi- és nőifodrász	610	469	42	—	1	5.437	4.180	374	—	9
Cipész, csizmadia	1.318	681	84	1	1	6.321	3.266	403	5	5
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő ..	117	62	28	2	—	5.598	2.966	1.340	96	—
Építőmester	148	35	7	1	1	7.708	1.823	365	52	52
Fehérműgyártó	184	61	16	—	1	7.023	2.328	611	—	38
Fehérműtisztító, kelmefestő	126	69	14	—	1	6.000	3.286	667	—	47
Fényképész	97	36	14	1	—	6.554	2.433	946	67	—
Férfiszabó	1.510	860	185	4	21	5.853	3.333	717	16	81
Fogtechnikus	163	38	14	—	2	7.512	1.751	645	—	92
Hentes	287	105	23	2	1	6.866	2.512	550	48	24
Kárpitos	217	99	26	—	1	6.326	2.887	758	—	29
Kávész	310	146	10	1	—	6.639	3.126	214	21	—
Kovács	112	47	2	—	1	6.914	2.901	123	—	62
Kőfaragó, kőműves, kővezőmester	190	38	19	—	—	7.692	1.539	769	—	—
Könyvkötő	75	26	15	—	—	6.466	2.241	1.293	—	—
Lakatos	320	95	25	—	1	7.256	2.154	567	—	23
Mészáros	285	72	9	—	—	7.787	1.967	246	—	—
Női divatkalapkészítő	183	75	11	1	—	6.778	2.778	407	37	—
Nőiszabó	1.198	351	91	3	1	7.287	2.135	554	18	6
Órás	118	69	28	1	—	5.463	3.195	1.296	46	—
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos ..	121	31	56	1	—	5.790	1.483	2.679	48	—
Sokszorosító	118	48	9	1	—	6.705	2.727	511	57	—
Sütő	225	83	13	—	—	7.009	2.586	405	—	—
Szálladás, vendéglátás	1.427	424	37	6	—	7.534	2.239	195	32	—
Szjiggyártó, bőrrendő	80	43	21	1	—	5.517	2.966	1.448	69	—
Szobafestő, mázó	489	161	45	—	—	7.036	2.316	648	—	—
Szűcs	103	65	25	1	1	5.283	3.333	1.282	51	51
Úvegész- és rokonszakmák	102	54	9	—	—	6.182	3.273	545	—	—
Villanyszerelő, műszerész	341	100	31	1	—	7.210	2.114	655	21	—
Egyéb	785	272	87	2	3	6.832	2.367	757	17	27
Összesen	13.420	5.353	1.168	33	44	6.704	2.674	584	16	22

Kommentárt nem fűzünk e számokhoz. Az olvasó, ha a táblába mélyed, találhat benne olyan érdekes részeket, melyek figyelmét felkeltik.

6. Mióta tartózkodnak a budapesti iparosok Csonka-Magyarország területén?

a) Általánosságban.

Vizsgálódásunknak ismét más része arra terjed ki, hogy a budapesti iparosok mennyi idő óta tartózkodnak Csonka-Magyarország területén. Ezeknek az adatoknak a megmunkálása kimélyítheti azokat a tanulságokat, melyeket a budapesti iparosok Budapesten való tartózkodásának időtartamánál szereztünk.

41. tábla. Az iparosok Magyarországon való tartózkodásuk időtartama szerint.

Időtartam	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparosok	
a) Abszolút számban.									
1 éven alul	28	3	31	12	2	14	45	30	10
1— 5 évig	86	12	98	18	9	27	125	75	29
5—10 „	237	42	279	56	14	70	349	199	94
10—20 „	768	95	863	178	66	244	1.107	671	275
20—30 „	1.647	360	2.007	377	231	608	2.615	1.404	620
30—40 „	3.793	420	4.213	822	257	1.079	5.292	3.323	1.292
40 éven felül	8.218	325	8.543	1.562	162	1.724	10.267	7.374	2.406
Ismeretlen	146	22	168	35	14	49	217	116	65
Összesen.	14.923	1.279	16.202	3.060	755	3.815	20.017	13.192	4.791
b) Tízezrelékben.									
1 éven alul	19	24	19	39	27	37	23	23	21
1— 5 évig	58	94	61	59	119	71	63	57	61
5—10 „	159	328	172	183	185	183	174	151	196
10—20 „	515	743	533	582	874	640	553	509	574
20—30 „	1.103	2.815	1.238	1.232	3.060	1.594	1.306	1.064	1.294
30—40 „	2.541	3.283	2.600	2.686	3.404	2.829	2.645	2.518	2.697
40 éven felül	5.507	2.541	5.275	5.105	2.146	4.518	5.128	5.590	5.021
Ismeretlen	98	172	102	114	185	128	108	88	136
Összesen.	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A Budapesten dolgozó iparosoknak többsége: több, mint 40 év óta lakik Csonka-Magyarország mai területén. Nem kétséges, hogyha a Magyarországon való tartózkodás időpontját Nagy-Magyarország területe szerint számítanók, a 40 év óta Magyarország földjéhez kötött iparosok arányszáma még sokkal magasabb volna. Csak azért nem közelítené meg a 100%-ot, mert az iparosok jelentős csoportjai azért nem lakhatnak *negyven évnél hosszabb idő óta Magyarországon, mert egyszerűen nincsenek ennyi idősök.*

A Magyarországon hosszabb idő óta való tartózkodásnak valóban túlnyomó a jelentősége. Bizonyítja ezt az, hogy a legfeljebb 30 év óta Magyarországon lakó iparosok száma alig valamivel több, mint egyötöd része az egész budapesti iparosságnak. Azok az iparosok pedig, akik legfeljebb 10 év óta tartózkodnak Magyarország területén, egészen jelentéktelen arányszámhoz jutnak (12,6%). *Ez az a plusz tehát (abszolút számban 519 iparos), amely a háború óta a megszállt területekről Budapestre beszállt.* Lehetséges, hogy a 10—20 év óta Magyarországon tartózkodó iparosoknak is

bizonyos hányada a megszállt területekről való. A háborus évek alatt tudvalevőleg nagy áramlás volt Budapest felé az ország minden részéből. S ha a bevándorlók közül a tanulatlan munkások a háború végeztével minden valószínűség szerint vissza is mentek régi lakóhelyükre, — nem lehetetlen, hogy az idekerült kisiparosságból néhányan Budapesten maradtak, — csakúgy, mint az 1908—1914. évek konjunktúrájában Budapestre beszivárgott iparosoknak jelentős része. Sokan azonban nem. Akinek már műhelye volt a megszállott területeken — hacsak ki nem üldözték — nem adta fel.

A két nem eltérő viszonyainak jellemzésére azt hozhatjuk fel, hogy *a nőiparosok között valamivel több a rövidebb idő óta Magyarországon tartózkodó egyének száma. Még a harminc-negyven év óta Magyarországon lakó iparosnőkre is áll ez.* A negyven évnél hosszabb idő óta Magyarországon tartózkodó iparosnők arányszáma már kisebb mint a férfiaké. Ennek azonban nyilván az az oka, hogy *a férfiiparosoknak Budapest felé elvándorlása korábban indult meg és tömegesebb is volt, mint a nőké.* Azok a nők, akik megszállt részekről áramlottak Budapest felé és jelenleg itt iparüzők, később kezdték meg útjukat a főváros felé. Ezért több köztük a Magyarországon nem oly régen letelepedettek száma.

Ezt az egyszerű, világos tényt bizonyítják azok a számok is, amelyek a mindkét nembeli iparosoknál külön vizsgálják a nős, házas és nőtlen, illetőleg a hajadon elem Magyarországon való tartózkodásának időszakát. Kiderül, hogy a nőtlen (hajadon) iparoselemnél — de különösen a hajadonoknál — *jelelte magasra szökik fel a csak rövidebb idő óta Budapesten tartózkodó iparosok száma, — viszont egészen alacsonyra zuhanik le a negyven évnél hosszabb idő óta Budapesten tartózkodóké.* A tételt azután itt úgy is formulázhatjuk, hogy a férfi és a nőiparoselemben egyaránt különösen a házaselem az, mely a leghosszabb idő óta tartózkodik már Magyarországon, (férfiak: 80·5%-a; nők: 77·9%-a). *A hosszú itt-élés inkább Kovácsolta össze a magyar gondolat képviselőinek is őket, semmint azt a nőtlen elemről feltehetjük.*

A fővárosi iparosságnak tehát, megközelítőleg egynegyedrésze Budapesten több, mint negyven év óta él. Felerészük pedig már ugyanannyi idő óta Csonka-Magyarország területén. *A budapesti iparosság és kiváltképpen annak házas eleme Csonka-Magyarország szűkebb határain belül is hosszabb idő óta él.*

A gyermektelen iparosok között kevesebben vannak olyanok, akik leghosszabb idő óta Magyarország területén tartózkodnak. *Mintha a családi életnek gyermekkel való megáldása nyugodtabbá, biztosabbá, helyhezköttettebbé tenné az iparosság életét is.*

β) Iparonként.

Miképpen tagozódik a budapesti iparosság az egyes iparcsoportokon belül Magyarországon való tartózkodásának időpontja szerint?

42. tábla. Az iparosok Magyarországon való tartózkodásuk időtartama szerint iparonként.

12. táblázat. Az ipar megnevezése												
	-10	10-20	20-30	30-	Ismeretlen	Összesen	-10	10-20	20-30	30-	Ismeretlen	Összesen
	é v						é v					
	abszolút számokban						tízezrelékben					
Arany- és ezüstműves stb. . .	2	2	21	205	9	239	84	84	879	8.576	377	10.000
Asztalos, ács, esztergályos . .	32	58	122	750	22	984	325	589	1.240	7.622	224	10.000
Bádogos, rézőntő stb.	—	20	52	554	17	643	—	311	809	8.615	265	10.000
Bérműcsis, fuvaros	8	23	94	866	24	1.015	79	227	926	8.532	236	10.000
Borbély, férfi- és nőifodrász .	36	61	161	857	7	1.122	321	544	1.435	7.638	62	10.000
Cipész, csizmadia	76	188	263	1.550	8	2.085	365	902	1.261	7.434	38	10.000
Cukrász, mézeskalácsos, ételmi- szerkesztő	13	12	29	147	8	209	622	574	1.387	7.034	383	10.000
Építőmester	5	11	16	158	2	192	260	573	833	8.230	104	10.000
Féhherneművarró	3	32	45	181	1	262	115	1.221	1.718	6.908	38	10.000
Féhherneműtisztító, kelmefestő .	6	21	43	140	—	210	286	1.000	2.047	6.667	—	10.000
Fényképész	8	11	18	111	—	148	541	743	1.216	7.500	—	10.000
Férfiszabó	45	139	377	1.974	45	2.580	174	539	1.461	7.652	174	10.000
Fogtechnikus	5	17	70	124	1	217	230	783	3.226	5.715	46	10.000
Hentes	10	23	48	332	5	418	239	550	1.148	7.943	120	10.000
Kárpitos	10	20	46	263	4	343	292	583	1.341	7.667	117	10.000
Kovács	26	31	62	346	2	467	557	663	1.328	7.409	43	10.000
Kőfaragó, kőműves, kővező- mester	2	7	15	138	—	162	123	432	926	8.519	—	10.000
Könyvkötő	2	10	14	220	1	247	81	405	567	8.907	40	10.000
Lakatos	4	3	18	91	—	116	345	259	1.552	7.844	—	10.000
Mészáros	5	12	59	364	1	441	113	272	1.338	8.254	23	10.000
Női divatkalapkészítő	4	11	27	322	2	366	109	301	738	8.797	55	10.000
Női szobafestő, mázó	12	25	68	164	1	270	444	926	2.519	6.074	37	10.000
Nőiszabó	37	113	318	1.142	34	1.644	225	687	1.934	6.948	206	10.000
Órász	12	18	29	156	1	216	556	833	1.343	7.222	46	10.000
Sapkász, nyakkendő- és ernyő- készítő, kalapos	4	15	46	144	—	209	191	718	2.201	6.890	—	10.000
Sokszorosító	7	9	14	146	—	176	398	511	796	8.295	—	10.000
Sütő	2	7	43	269	—	321	62	218	1.340	8.380	—	10.000
Szállndás, vendéglős	88	110	169	1.522	5	1.894	465	581	893	8.040	21	10.000
Szűjgyártó, bőrdobos	4	4	17	120	—	145	276	276	1.172	8.276	—	10.000
Szobafestő, mázó	6	18	45	624	2	695	86	259	647	8.979	29	10.000
Szűrés	5	10	30	150	—	195	256	513	1.539	7.692	—	10.000
Úveges- és rokonszakmák	5	7	13	140	—	165	303	424	788	8.485	—	10.000
Villanyszerelő, műszerész	5	19	89	359	1	473	106	402	1.882	7.589	21	10.000
Egyéb	30	40	134	930	15	1.149	261	348	1.166	8.094	131	10.000
Összesen	619	1.107	2.615	15.559	218	20.018	280	558	1.806	7.778	108	10.000

7. Az iparosoknak a világháborúban való részvétele.

a) Általánosságban.

A székesfővárosi statisztikai hivatalnak adatgyűjtése arról is tájékoztat bennünket, hogy az iparosok résztvettek-e vagy sem a világháborúban.

43. tábla. A világháborúban résztvett iparosok száma.

43. tábla. A vállalkozásban részvevő iparosok

Megnevezés	F i			Gyermekekkel bíró	Gyermekek- telen
	nős	nőtlen	együtt	i p a r o s	
a) Abszolút számokban.					
Részt vett	10.458	729	11.187	7.844	2.654
Nem vett részt	4.466	550	5.016	3.208	1.218
Összesen	14.924	1.279	16.203	11.052	3.872
b) Tízezrelékben.					
Részt vett	7.008	5.700	6.904	7.098	6.854
Nem vett részt	2.992	4.300	3.096	2.902	3.146
Összesen	10 000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az iparosok közül sokan a háborúban hősi halált haltak és így az arányszám, mely szerint ma a fővárosban dolgozó iparosságnak több, mint kétharmadrésze résztvett a világháborúban, még nagyobbnak jelzi az iparosságnak a háborúban való részvételét. Különösen magas az arányszám a nők iparoselemnél. A nőtleneknél valamivel kisebb; — ma a fővárosban lakó nőtlen iparosok közül sokan nem is voltak a háború idején katonaköteles korban, s így egyáltalán nem sodródhattak bele a háború menetébe. A gyermekes iparosok háborús részvételének arányszáma magasabb, mint a gyermekteleneké. Ez is logikus. A gyermektelen iparosok között több az ifjabb ember.

β) Iparonként.

Az egyes iparcsoportokhoz tartozó iparosoknak a háborúban való részvételéről ezen adatok tájékoztatnak:

44. tábla. A világháborúban résztvett iparosok száma iparonként.

Az ipar megnevezése	Világháborúban részt vett		Az ipar megnevezése	Világháborúban részt vett	
	abszolút számban	tízszázalékban		abszolút számban	tízszázalékban
Arany- és ezüstműves	155	6.624	Könyvkötő	60	6.977
Asztalos, ács, esztergályos ...	673	7.032	Lakatos	304	7.070
Bádogos, rézőntő	440	6.996	Mészáros	268	8.673
Bérműcsis, fuvaros	554	6.675	Női divatkalapkészítő	—	—
Borbély, férfi- és nőifodrász ...	627	6.928	Nőiszabó	319	7.057
Cipész, csizmadia	1.359	6.752	Órás	136	6.939
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	127	6.865	Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	102	5.964
Építőmester	144	7.500	Sokszorosító	100	5.683
Fehérműgyártó	—	—	Sütő	212	7.795
Fehérműtisztító, kelmefestő	74	6.727	Szállodás, vendéglős	955	7.364
Fényképész	83	6.434	Szifgyártó, bőrdöntő	70	6.195
Férfiszabó	1.702	6.987	Szobafestő, mázó	517	7.881
Fogtechnikus	122	6.560	Szűcs	108	5.539
Hentes	280	7.609	Úveg és rokonszakmák ...	108	7.826
Kárpitos	215	4.853	Villanyszerelő, műszerész ...	322	6.954
Kávész	135	6.522	Egyéb	621	6.272
Kovács	118	7.764			
Kőfaragó, kőműves, kővezetőmester	177	7.284	Összesen	11.187	6.904

Az iparosságnak minden rétege igen jelentős, szinte csodálatra méltó arányban vett részt a háborúban. De valamennyiük között is ki kell emelni a mészárosokat, akiknek 86·7%-a volt katona; a magas arányszámot csak úgy tudjuk megérteni, ha arra gondolunk, hogy a mészárosoknak a tábori élelmezésben különösen nagy hasznát vehette a hadrakelt sereg.

8. Az iparosok honossága.

a) Általánosságban.

Futólagos pillantást kell vetnünk még arra, hogy a budapesti iparoságban mennyien találtattak a magyarokon kívül *idegen honosok*.

45. tábla. Az iparosok honosság szerint.

Honosság	F i			N ő			Mind- össze	Gyermek- kel bíró	Gyermek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Csehszlovák	71	9	80	3	6	9	89	53	21
Lengyel	209	5	214	14	2	16	230	181	42
Magyar	14.350	1.234	15.584	3.011	729	3.740	19.324	12.734	4.627
Német	18	6	24	4	2	6	30	14	8
Orosz	34	5	39	1	—	1	40	31	4
Osztrák	43	5	48	8	9	17	65	35	16
Román	38	1	39	1	—	1	40	36	3
Egyéb	41	3	44	4	2	6	50	25	20
Ismeretlen	120	11	131	14	5	19	150	84	50
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízszázalékban.									
Csehszlovák	48	70	49	10	79	24	45	40	44
Lengyel	140	39	132	46	27	42	115	137	88
Magyar	9.614	9.649	9.621	9.840	9.655	9.802	9.652	9.653	9.658
Német	12	47	15	13	27	16	15	11	17
Orosz	23	39	24	3	—	3	20	23	8
Osztrák	29	39	27	26	119	44	33	27	33
Román	25	8	24	3	—	3	20	26	6
Egyéb	28	23	27	13	27	16	25	19	42
Ismeretlen	81	86	81	46	66	50	75	64	104
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A budapesti iparosság szinte egészében magyar állampolgár. Olyan nagy többsége az, hogy szinte azt kell hinnünk, hogy a megszállt területekről Budapestre került iparosok általában optáltak. A magyar állampolgárokon kívül figyelemreméltóbb csoportot csupán a lengyel állampolgárok alkotnak Budapest iparostömegében. Az általános szabályszerűséget a részletes vizsgálat sem dönti meg. Akár a férfiak és nők számsorát tekintjük, akár ezeken belül a házas, vagy nőtlen, hajadon elemeket, mindegyre kitűnik az, hogy e csoportok túlnyomó többsége magyar állampolgár.

β) Iparonként.

Az egyes iparcsoportok képviselőinek honosság szerint való vizsgálata már valamivel több tanulságot ígér.

46. tábla. Az iparosok honossága iparonként.

Az ipar megnevezése	Magyar	Egyéb	Ismeret- len	Magyar	Egyéb	Ismeret- len
	h o n o s s á g					
	abszolút számokban			tízezrelékben		
Arany- és ezüstműves	226	11	2	9.456	460	84
Asztalos, ács, esztergályos	944	34	6	9.593	346	61
Bádigos, rézöntő stb.	626	13	4	9.736	202	62
Bérkocsis, fuvaros	998	16	1	9.832	158	10
Borbély, férfi- és nőifodrász	1.093	23	6	9.742	205	53
Cipész, csizmadia	2.030	43	12	9.736	206	58
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszer- készítő	198	11	—	9.474	526	—
Építőmester	191	—	1	9.948	—	52
Fehérneművarrónő	252	10	—	9.618	382	—
Fehérneműtisztító, kelmefestő	198	11	1	9.428	524	48
Fényképész	148	—	—	10.000	—	—
Férfiszabó	2.452	93	35	9.504	360	136
Fogtechnikus	213	3	1	9.816	138	46
Hentes	418	—	—	10.000	—	—
Kárpitós	323	13	7	9.417	379	204
Kávés	463	2	2	9.914	43	43
Kovács	161	—	1	9.938	—	62
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	239	6	2	9.676	243	81
Könyvkötő	106	8	2	9.138	690	172
Lakatos	435	3	3	9.864	68	68
Mészáros	364	2	—	9.945	55	—
Női divatkalapkészítő	262	2	6	9.704	74	222
Nőiszabó	1.591	49	4	9.678	298	24
Órás	196	15	5	9.074	694	232
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	161	46	2	7.704	2.200	96
Sokszorosító	167	5	4	9.489	284	227
Sütő	307	5	9	9.564	156	280
Szállodás, vendéglős	1.879	4	11	9.921	21	58
Szűgyártó, bőrdandós	134	9	2	9.241	621	138
Szobafestő, mázoló	661	25	9	9.511	360	129
Szűcs	180	11	4	9.231	564	205
Úveges és rokonszakmák	153	10	2	9.273	606	121
Villanyszerelő, műszerész	467	6	—	9.873	127	—
Egyéb	1.088	55	6	9.470	478	52
Összesen	19.324	544	150	9.653	272	75

Felötlük, hogy a sapkás, nyakkendőkészítő, ernyőkészítő és kalapos-ipartestületek tagjai között milyen sok (22·0%) a nem magyar állampolgár. Nem ilyen magas arányban, de mégis figyelmet érdemlő módon tömörülnek az idegen honosok a cukrász-, a mézeskalácsos- és élelmiszerkészítő ; a könyv-

kötő-, az órás-, a szűcs-, az arany- és ezüstműves egyének között. Mind-megannyi olyan iparok ezek, melyek tagjai között (fentebb láttuk) elég sokan fordulnak elő idegen országbeliek. Úgy látszik, nagy nehézségekbe ütközik az, hogy a magyar honosságot megszerezzék. Vagy a hajlandóság nélkül szűkölködnek, — nem akarják elszakítani régi állampolgársági köteléküket.

Egyik-másik iparban elég magas az ismeretlen honosságú iparosok száma. Egyik oka ennek a felvétel lehet: nem volt mód színvállásra birni állampolgárságukat illetőleg az érdekelteket. Vagy nem is tudták megmondani állampolgárságukat. A sütők, sokszorosítók, órák, a könyvkötők, a férfiszabók között különösen sok egyén nem jelölte meg állampolgárságát, — talán azért, mert optálásuk vagy egyébként való honosításuk ügyében még nem történt döntés.

IV. Az iparosok kora, vallása, anyanyelve, nyelvismerete és családtagjai.

Tanulmányunk következő nagy szakaszában azoknak az adatoknak megmunkálását vonjuk össze, melyek az iparosoknak *a)* korára, *b)* vallására, *c)* anyanyelvére, *d)* nyelvismeretére, *e)* az iparosok eltartott családtagjaira, valamint az iparosok háztartásában jelenlevő egyéb kereső rokonokra vonatkoznak. Általában az ú. n. demográfiai szempontok ezek.

1. Az iparosok korviszonyai.

α) Általánosságban.

A *korra* vonatkozó adatok vizsgálatánál az egész budapesti iparos-ságot illetőleg ugyanúgy tagoltuk adatainkat, mint a tanulmány alapjául szolgáló publikáció.

47. tábla. Az iparosok kor szerint.

Kor	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mekte- len
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
—15 éves	—	4	4	1	1	2	6	1	—
15—20 «	4	8	12	2	8	10	22	3	3
20—25 «	117	121	238	42	94	136	374	113	46
25—30 «	705	269	974	196	144	340	1.314	576	325
30—35 «	1.649	239	1.888	401	163	564	2.452	1.424	626
35—40 «	2.041	211	2.252	482	127	609	2.861	1.865	658
40—45 «	2.449	122	2.571	477	90	567	3.138	2.276	650
45—50 «	2.512	103	2.615	482	60	542	3.157	2.336	658
50—55 «	2.097	72	2.169	377	32	409	2.578	1.900	574
55—60 «	1.684	56	1.740	258	17	275	2.015	1.405	537
60—65 «	983	40	1.023	182	13	195	1.218	762	403
65—70 «	439	21	460	90	3	93	553	332	197
70—	242	11	253	68	2	70	323	197	113
Ismeretlen	2	2	4	2	1	3	7	3	1
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791

47. tábla. Az iparosok kor szerint. (Vége.)

Kor	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mekte- len
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
b) Tízezrekben.									
—15 éves	—	31	3	3	13	5	3	1	—
15—20	3	63	7	7	106	26	11	2	6
20—25	79	946	147	137	1.245	357	187	86	96
25—30	473	2.103	601	641	1.907	891	656	437	678
30—35	1.105	1.868	1.165	1.311	2.159	1.478	1.225	1.079	1.307
35—40	1.367	1.650	1.390	1.575	1.682	1.596	1.429	1.413	1.373
40—45	1.641	954	1.587	1.558	1.192	1.486	1.568	1.725	1.357
45—50	1.683	805	1.613	1.575	795	1.421	1.577	1.771	1.373
50—55	1.405	563	1.339	1.232	424	1.072	1.288	1.440	1.198
55—60	1.128	438	1.074	843	225	721	1.007	1.065	1.122
60—65	659	313	631	595	172	511	608	578	841
65—70	294	164	284	294	40	244	276	252	411
70—	162	86	156	222	27	184	161	149	236
Ismeretlen	1	16	3	7	13	8	4	2	2
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A táblák könnyebb áttekinthetősége érdekében azonban közöljük az iparosok korviszonyait tagabban összefoglalt korcsoportok szerint is.

48. tábla. Az iparosok kor szerint.
(Összevont adatok.)

Kor	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mekte- len
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
--20 éves	4	12	16	3	9	12	28	4	3
20—40 «	4.512	840	5.352	1.121	528	1.649	7.001	3.978	1.655
40—60 «	8.742	353	9.095	1.594	199	1.793	10.888	7.917	2.419
60— «	1.664	72	1.736	340	18	358	2.094	1.291	713
b) Tízezrekben.									
--20 éves	3	94	10	10	119	31	14	3	6
20—40 «	3.024	6.567	3.303	3.664	6.993	4.322	3.497	3.015	3.454
40—60 «	5.857	2.760	5.613	5.208	2.636	4.700	5.440	6.001	5.050
60— « ¹⁾	1.115	563	1.071	1.111	239	939	1.045	979	1.488

A székesfővárosi iparosságnak nem sokkal több, mint egyharmadrésze maradt csupán a negyvenéves koron innen. Az iparosok túlnyomó többsége a negyven-hatvan éves korosztály képviselőire esik. Azoknak az iparosoknak a száma, akik húszévesek sem voltak 1928-ban, egészen csekély. Viszont a hatvan évet meghaladott iparosok csoportja még mindig számottevő kontingens.

¹⁾ Az ismeretlen korúak kihagyttak a táblázatból.

Jól meg lehet különben figyelni azt, hogy a húsz-húszonöt éves korosztálytól felfelé (bezárólag a negyvenöt-ötven éves korosztályig) mindegyre szaporodik az ötéves korosztályokba foglalt iparosság száma, — éles ellentétét mutatva azoknak a számoknak, melyek a népesség kormegoszlását jelentik. Igaz, hogy a háború erős pusztításokat végzett a férfinemzedékben, — láttuk az iparosok jelentős része résztvett a háborúban s ott közülük sokan nyilván hősi halált haltak. Mégis frappáns az a tanulság, hogy az 50 évig bezárólag mindig több és több ötéves korcsoportonként az iparosok száma s hogy a hatvan-hatvanöt éves iparosok száma is majdnem annyi, mint a huszonöt-harminc éves iparosok száma; az ötven-ötvenöt évesek száma, pedig több, mint a harminc-harmincöt éveseké.

Ezekből a számokból ugyan arra is következtethetünk, hogy a budapesti iparosság körébe a fiatalabbkorú ember általában nehezebben tud bekerülni.¹⁾ De másrészt, esetleg abban a jelenségben is láthatjuk a korviszonyok ilyen eltorzulásának okát, hogy a budapesti iparosságnak sorai közé már az első ifjúság határán túl is olyan iparosok kapcsolódnak be, akik korábban vidéken, vagy megszállott részekén gyűjtötték erőt arra, hogy a legfogyasztóképesebb, de a legtöbb igényt támasztó piacon keressék boldogulásukat.

Megszívlelésre méltó adata kutatásainknak az, hogy a budapesti iparosoknak 33-4%-a az 50 évet meghaladta már. Korántsem gondolhatunk arra, hogy az iparososztály már e kormegoszlása miatt fáradt, kevésbé leleményes és kevésbé fürge. Éppen a kézműipari pálya az, ahol a hosszú évek szorgalma és figyelme termi meg csupán a gyümölcsét. Örülnünk kell annak, hogy a budapesti iparosságban van íme, egyharmadrésznyi már olyan korú elem, melynek bölcs megfontolásától nyugodtan várhatjuk azt, hogy az iparosérdekek védelmében megtalálja a helyes utat. Az államra és a társadalomra viszont az a kötelesség hárul, hogy olyan foglalkozások érdekében, amelyek képviselőinek kétharmada negyven évesnél idősebb (és egészen jelentéktelen azoknak az arányszáma, akik ma a harmincöt évet sem érik el), találja meg azokat az eszközöket és módokat, melyeknek segítségével ez a hosszú idő óta sok válságon átment osztály megtalálja boldogulását.

A budapesti iparosságnak a most vázolt megbízhatósága még inkább szembetűnik akkor, ha ideiktatjuk azt, hogy az egész iparosságban a körülbelül 46 éves iparos az, aki kora szerint a mediánja, középértéke az iparosok kor szerint való számsorának. Túl az élet első küzdelmein, lehiggadt elmével gondolhat a budapesti iparos a maga problémáira.

β) A nemek szerepe.

A férfi- és nőiparosok kor szerint való megoszlásában nem csekély különbséget látunk. Az első pillanatra szinte a valószínűtlenség erejével hat az, hogy a húsz-negyvenéves iparosnők arányszáma a nőiparosoknak jóval

¹⁾ Ez elvégre könnyen érthető. Sőt az is valószínű, hogy a 20, sőt a 25 évnél fiatalabb iparágak jelentékeny része a férj vagy az atya jogán folytatta 1928-ban iparátl

több, mint kétötödrésze; a hasonló korú férfiiparosoknak pedig ez a korosztály csupán egyharmadrésze. Ez azt jelenti, hogy a fiatal iparoselem sokkal inkább gyakori a nők között. A nő hamarabb tud abba a helyzetbe kerülni, hogy mint önálló iparos keresse meg a kenyerét. Ez a körülmény azonban nyilván összefügg azzal a már hangoztattuk — tanulással, hogy azokban az iparágakban, melyekbe a nők különösen sűrűn kapcsolódnak bele (női szabóipar, kalapkészítés stb.) *igen kicsiny tőkével, gyakran csupán az elhatározás készségével be tudnak az önálló iparosok sorába állni azok, akik a szükséges képesítést megszerezték.* A férfiiparosok rendelkezésére álló pályáknál nehezebben megy ilyen korban még az üzletalapítás.

Bizonyára része van azonban a húsz-negyven éves nőknél tapasztalt magas arányszámokban annak is, hogy a *férjüket a háború folyamán fiatalabb korban sűrűn elvesztett iparosfeleségek vitték tovább — a törvényadta lehetőséget kihasználva — az ipart.*

Mégis szinte azt mondhatnók, hogy a *nőiiparosoknak inkább a lelkeségével függ össze az, hogy köztük sokkal ritkább az idősebb elem, semmint a férfiiparosoknál.* A női iparosok között idővel sokan nyilván felhagyják iparukat — férjhez mennek, vagy egyéb okok következtében. A női iparosok esetleg kevésbé állják azt a pusztító vihart, mely az ipari műhelyeket sem kerülte el a legutóbbi pár esztendőben. A fiatakorú női iparosok nagyobb számát bizonyára az is indokolja, hogy sokan csak a háború alatt szánták magukat rá ipari pályára; s tanonc- és segédéveiket akkor kitöltve: a háború óta léptek be az önálló iparúzők sorába.

Egyébként figyelemreméltó jelenség az, hogy míg a negyvenéves korig bezárólag minden korcsoportba viszonylag több nőiparos esik, mint férfiiparos; a negyven éves koron túl mind kisebb a nőiparosok arányszáma, — csupán az egészen öreg, hetven évnél idősebb iparosok között több ismét a nő-, mint férfiiparosok arányszáma.

A férfi- és nőiparosoknak házas és nőtlen (hajadon) családi állapot szerint való szétbontásával további érdekes tanulságok tűnnek elő. Úgy a nőtlen, mint a hajadon iparosok között az átlagot erősen meghaladja (a kétharmadrészt erősen túl is lépi) a húsz-negyvenéves iparosok száma. A hajadonoknál ez az arányszám csaknem 70%. *Az emberi társadalom egyik legfőbb hivatásának hatása tükröződik vissza azokban a számokban, hogy a 40—60 éves iparúzők között nőtlen, vagy hajadon iparosok már csak jóval csekélyebb számmal vannak; 60 éven túl pedig egészen kevesen.* A nőtlen iparosok jobbra 35, sőt 30 éven is alul maradnak. A hajadonok között a 15—25 éves iparosok arányszáma nagyobb, mint a nőtlenek között. Ez a szabályszerűség a 25—30 éves korcsoportban megtörik és a 30—35 éves hajadonok csoportjától bezárólag a 40—45 éves hajadonok csoportjáig, ezek arányszáma nagyobb, mint a nőtleneké. A hajadon nők között ilyen-

formán tisztán érvényesül az a szabály, hogy a nők egész fiatalkorukban is sűrűn mehetnek ipari pályára. A 25—30 éves kor, mint a házasságkötés egyik fontos állomása, csökkenti a számukat. 30—45 éves korban azonban ismét növekszik a férjhez nem ment iparosnők arányszáma és csak *abban a korban csökken, amidőn már a nő kisebb munkaképességű és ez többé-kevésbé útját állja annak, hogy mint önálló iparos foglaljon helyet a székesfőváros ipari életében.*

Az imént előadottakból az is következik, hogy a házasoknál (özvegyeknél, elváltaknál), a 20—40 éves korosztály képviselte jóval gyengébb, mint a nőtleneknél (hajadonoknál). *Úgy a házas férfi, mint a nőiparosok között azután kiugrik a 40—60 éves iparosok arányszáma,* — a férfiaknál persze sokkal inkább, mint a nőknél. A 60 évnél idősebb iparosok, — akár nők, akár férjezetek — egyforma erősségű korosztályt alkotnak.

A 40, de főképpen a 30 évig bezárólag az egyes korcsoportokban aránylag több a házas nő. A 40. évvel ez a szabály élesen megfordul, s csak a 60. éven felül kezd ismét a két arányszám egymás felé közeledni. A 60—70 éves iparosok a férfiak között többen vannak, mint a nők között; a 70 évesen felüli iparosoknál fordított a helyzet. A nők fokozatos kivonulása az ipari pályákról (az abszolút számok alapján) itt mégis határozottan szembetűnik. Valószínű, hogy az öreg iparosnők jórészt szintén az özvegy iparosok számát szaporítják.

Rendkívül élesek azok a különbségek, amelyeket a *gyermekkel bíró és a gyermektelen iparosok* kormegoszlásában észrevehetünk. Legfeljebb 35 éves iparosok a gyermektelen iparosok között sokkal nagyobb arányban fordulnak elő, mint a gyermekesek között. A 35—55 éves iparosok viszont jóval erősebb arányszámot képviselnek a gyermekes, mint a gyermektelen iparosok között. 55 évesnél idősebb egyéneket újból sűrűbben láthatunk a gyermektelen iparosok, mint a gyermekesek között. Egyike ez azoknak a tanulságoknak, melyeket kedvezőtlennek kell jeleznünk: a gyermekes iparosok aránylag hamarabb kidőlnék a sorból.

γ) Iparonként.

Fentebb láttuk már, hogy a budapesti iparosok túlnyomó többsége az úgynevezett produktív korcsoportokba tartozik, — abszolút többségük pedig a 40—60 éves korba. Láttuk azt is, hogy az érettséget, nyugalmat, tapasztalatot jelentő 60. évnél magasabb korba mily figyelemreméltó csoportja sorolódik budapesti iparosságnak.

Alább közöljük az iparosok egy-egy csoportjának kormegoszlását, csupán a legfontosabb korcsoportok tagolásával, — melyek számaiból azonban szintén tájékozódni lehet afelől, hogy mely iparok vannak inkább telítve fiatalabb tagokkal; melyekben döntő az érett férfikor képviselte; melyekben számottevőbb az öregek korcsoportja.

49. tábla. Az iparosok kor és foglalkozás szerint.

Az ipar megnevezése	—20 20—40 40—60 60—				Ismeretlen korú	—20 20—40 40—60 60—				Ismeretlen korú		
	é v e s					é v e s						
	abszolút számokban					tízezrelékben						
Arany- és ezüstműves	1	80	125	33	—	42	3.348	5.230	1.380	—		
Asztalos, ács, esztergályos	1	254	610	119	—	10	2.581	6.200	1.209	—		
Bádgos, rézőntő	5	277	322	39	—	78	4.307	5.008	607	—		
Bérgocsi, fuvaros	3	330	528	154	—	30	3.251	5.202	1.517	—		
Borbély, férfi- és nőifodrász	2	375	667	78	—	18	3.342	5.945	695	—		
Cipész és csizmadia	1	641	1.115	328	—	5	3.074	5.348	1.573	—		
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	—	80	110	19	—	—	3.828	5.263	909	—		
Építőmester	—	63	110	18	1	—	3.281	5.729	938	52		
Fehérneművarrónő	1	111	133	17	—	38	4.237	5.076	649	—		
Fehérneműtisztító, kelmefestő	1	62	123	24	—	48	2.952	5.858	1.142	—		
Fényképész	—	57	85	6	—	—	3.851	5.743	406	—		
Férfiszabó	—	831	1.448	301	—	—	3.221	5.612	1.167	—		
Fogtechnikus	—	183	30	4	—	—	8.433	1.382	185	—		
Hentes	1	139	233	45	—	24	3.325	5.574	1.077	—		
Kárpitos	—	94	199	49	1	—	2.741	5.802	1.428	29		
Kávés	1	143	278	45	—	21	3.062	5.953	964	—		
Kovács	—	39	97	25	1	—	2.407	5.988	1.543	62		
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	1	56	159	31	—	41	2.267	6.437	1.255	—		
Könyvkötő	—	37	62	17	—	—	3.189	5.345	1.466	—		
Lakatos	—	134	276	31	—	—	3.039	6.258	703	—		
Mészáros	—	92	230	43	1	—	2.514	6.284	1.175	27		
Női divatkalapkészítő	1	185	74	10	—	37	6.852	2.741	370	—		
Nőiszabó	4	871	719	50	—	24	5.299	4.373	304	—		
Órás	—	77	116	23	—	—	3.565	5.370	1.065	—		
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	1	85	98	25	—	48	4.067	4.689	1.196	—		
Sokszorosító	—	41	118	17	—	—	2.330	6.704	966	—		
Sütő	1	109	173	38	—	31	3.396	5.389	1.184	—		
Szállodás, vendéglős	2	497	1.171	224	—	11	2.624	6.182	1.183	—		
Szijgyártó, bőröndös	—	47	80	18	—	—	3.242	5.517	1.241	—		
Szobafestő, mázó	1	210	427	57	—	14	3.022	6.144	820	—		
Szűcs	—	85	91	19	—	—	4.359	4.667	974	—		
Úveges- és rokonszakmák	—	53	97	15	—	—	3.212	5.879	909	—		
Villanyszerelő, műszerész	—	248	206	19	—	—	5.243	4.355	402	—		
Egyéb	—	415	578	153	3	—	3.612	5.031	1.331	26		
Összesen	28	7.001	10.888	2.094	7	14	3.497	5.439	1.046	4		

A legtöbb budapesti iparban húsz évnél fiatalabb iparos egyáltalán nincs s ahol van is ilyen, számuk egészen alárendelt, többnyire a fél százalékot sem éri el. A 20—40 éves iparosok azonban egyik-másik iparágban jelentős csoportot alkotnak:

a fogtechnikusoknak	84-33 %-át,
a női divatkalapkészítőknek	68-52 %-át,
a nőiszabóknak	52-99 %-át,
a villanyszerelők és műszerészeknek	52-43 %-át,
a szűcsöknek	43-59 %-át,
a bádgos- és rézőntőknek	43-07 %-át,
a fehérneművarróknak	42-37 %-át,
sapkások, kalaposoknak stb.	40-67 %-át.

Ezeknek az iparoknak jó része, mint tanulmányunk más helyén kifejtettük, egyrészt a Budapesten újabban fellendült iparok közé tartoznak más részük olyan iparok, melyeket a nők vagy az ország távolabbi részeiből jött iparosok folytatnak. A legutolsó helyen említett iparosok közül sokan,

mint láttuk, külföldiek. Két körülmény idézi mégis elő azt, hogy a fiatalabb iparoselem oly erősen tömörül ezekbe az iparokba. Az egyiket fentebb említettük: oly iparokban, melyek terjedése nem régi keletű s amellet több előtanulmányt igényelnek — mint pl. a fogtechnikusság, műszerészség — önkéntelenül több hely adódik a rugalmasabb fiatalságnak. Másrészt talán egyik-másik iparban az adott helyzet csak látszat: idősebb korban felhagy némely iparúzó (esetleg előbb is, akkor ha férjhez megy a nő), iparával.

Azok az iparágak viszont, melyekben az átlagnál jóval csekélyebb arányban fordulnak elő 21—40. éves iparosok, a következők:

kőfaragó-, kőműves- és kövezőmesterek	22·67%
sokszorosítók	23·30%
kovácsok	24·07%
mészárosok	25·14%
asztalosok-, ácsok- és esztergályosok	25·81%
szállodások, vendéglősök	26·24%
fehérműtisztítók, kelmefestők	29·52%.

Jobbára azok az iparok azok, melyek iparosainak összetételében az ország egyéb részeiből származók és nagy szerepet játszanak. Úgy látszik, az iskola, melyet korábban meg kell járniok, nem engedi azt, hogy fiatalok kapcsoldjanak a székesfőváros ipari életébe. De más okok is közrejátszanak ebben. A most idézett iparok javarésze olyan, melyben az önálló iparúzás, a vállalkozás már jelentősebb tőkét tételez fel. A tőke nehezebb előteremtése okozza azt, hogy számos kőfaragó, sokszorosító stb. mester csak deresedő vagy ősz fejjel jut saját üzemhez. Ott, ahol e vállalkozáshoz több pénz kell, a fiatalság számára az élet — úgy látszik — numerus clausust nyit. Meg-erősíti ezt a gondolatmenetet a következő korcsoport adatainak vizsgálata.

A 40—60 éves iparosok arányszáma a legtöbb iparcsoportban 50—60% között mozog. Kivételek csak a kőfaragó-, kőműves- és kövezőmesterek (64·37%), a mészárosok (62·84%), a lakatosok (62·58%), a sokszorosítók (67·04%), a szobafestők és mázolóok (61·44%), az asztalosok, ácsok, esztergályosok (62·0%), akiknél a korosztály képviselője a 60%-ot is felülmúlja. Valóban itt a pozíciókat nem a fiatalok tartják megszállva.

Valószínű, hogy azok közül az iparosok közül, akik nem voltak erősek, akiknek gazdasági ereje nem eléggé szilárd, akiknek tanultsága vagy jelleme nem elég kicsiszolt, sokan lemaradtak közben az élet versenyében. Mégis eléggé egyforma arányhoz jutottak szerephez az ipar szempontjából legértékesebb elemek mindegyik iparban. *Az a tanulság pedig, hogy a legtöbb iparágban a 40—60 éves iparoselem az abszolút többséget eléri, ismét arra figyelmeztet, hogy az iparosság általában megállapodott, egységes felfogású népeleme Budapest székesfőváros lakosságának. Ez sokat jelent akkor, amidőn keressük azokat a támaszpontokat, amelyekre véglegesen fölépíthetjük az új Magyar-*

országot. Az az iparoselem, amely 20—40 év között jár, a legtöbb iparágban erős kisebbségben van a 40—60 éves elemmel szemben s önkéntelenül is hatása alatt állhat az idősebbeknek.

A 60 évnél idősebb iparosmesterek arányszáma már erősen fluktuál. Ha találunk néhány ipart:

a kárpitosságot	(14·28%),
a könyvkötészetet	(14·66%),
a kovácsmesterséget	(15·43%),
a bérkocsisipart	(15·17%),
az arany- és ezüstművességet	(13·80%),
a szíjgyártó- és bőröndösipart	(12·41%),
a cipész, csizmadiaipart	(15·73%),

stb., ahol az idős elem igen jelentős szerepet játszik; ezt nem tarthatjuk rossz jelnek, sőt: kedvezőnek kell vélnünk azt, hogy ezekben az iparokban az öregkorral együtt járó higgadt és mérsékelt felfogás annyi képviselőt tud felsorakoztatni. Bizonyára része van ebben annak, hogy az öreg budapesti iparosok közül, akik ilyen szép kort értek el, sokan előbb másutt dolgoztak, műhelyüket csak később tették át a székesfővárosba s itt tudják ma is öreg létükre forgatni szerszámaikat. *De jól esik a szemnek, ha végigsiklik az öreg iparosok számsorán és látja azt, hogy nem vesztek ki azok az iparosok sem a székesfőváros iparosságából, akik oly időkben töltötték el gyermekkorukat, mikor a császári pátenst adta, — később pedig a magyar törvény megszabta iparszabadság uralkodott Magyarországon. Ha valaki: ezek az emberek élesen meg tudják különböztetni, mennyire más, jobb vagy rosszabb az iparosság helyzete az országban és Budapesten ma, — amikor a gyáripar versenye általánossá vált, — mint egykor. S akik megérték azt, hogy a magyar törvényhozás két törvényt is alkotott, megszorítandó az iparszabadságot, melyet Magyarországon az 1872. évi törvény deklarált.*

Valami megjegyzés azért itt is előkívánkozik még: ezek az iparok, melyekben több a 60 évesnél idősebb mester, csaknem kizárólag az ú. n. könnyebb iparok közé tartoznak. A nehezebb fizikai munkával járó iparok közül csak a kovácsmesterség szerepel itt a sorban — talán csak azért, mert a nehéz idöket átélte ez iparnak az ifjabbak köréből kevesebb succrescentiája akadt.

2. Az iparosok vallása.

α) Általánosságban.

Az iparosok vallását Budapest székesfőváros Statisztikai Hivatalának 1928. évi Évkönyve teljes részletességgel közli. E tanulmány megelégszik az összevont adatokkal s a főváros lakosságában főszerepet játszó négy vallás híveit foglalja külön csoportba.

50. tábla. Az iparosok vallás szerint.

Vallás	F i			N ő			Mind- össze	Gyermek- kel bíró	Gyermek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Római katolikus	7.805	681	8.486	1.493	308	1.801	10.287	6.725	2.573
Ágostai evangélikus ..	750	47	797	117	36	153	950	604	263
Református	1.505	125	1.630	230	55	285	1.915	1.244	491
Izraelita	4.529	390	4.919	1.191	347	1.538	6.457	4.399	1.321
Egyéb	335	36	371	29	9	38	409	221	143
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Római katolikus	5.229	5.326	5.238	4.879	4.079	4.720	5.138	5.097	5.370
Ágostai evangélikus ..	503	367	492	382	477	401	475	458	549
Református	1.008	977	1.006	752	729	747	957	943	1.025
Izraelita	3.035	3.049	3.035	3.892	4.596	4.032	3.226	3.334	2.757
Egyéb	225	281	229	95	119	100	204	168	299
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az izraelita vallású iparosok csaknem egyharmada az összeírt iparos-ságnak. Az izraelita vallású iparosoknak a nyeresége így a népszámlálási arányszámhoz képest 8·7%. Ennek eredménye az, hogy úgy a római katolikus, mint a két protestáns egyház híveinek arányszáma jóval kisebb az iparos-ságban, mint Budapest székesfőváros 15 éven felüli népességében. A római katolikusok vesztesége 7·1% (persze, ha ezt a különbséget az 58·5%-os népességi arányszámmal hasonlítjuk össze, a veszteség sokkal nagyobb). Az ágostai evangélikusok aránylag legjobban jártak, minthogy a népszámlálási 4·9%-os arányszámuk helyett az összeírás 4·75%-ot jelez. A római katolikusok-nál alig vesz jobban részt az ipari foglalkozásokban a református vallásúak tömege: a népszámlálás szerint mutatózó (10·9%) arányszámukkal szemben jelentkező hátrányuk (1·33%) valójában alig kisebb, mint amelyet a római katolikusoknál kiszámíthatunk. A tanulságok súlypontja itt mégis abban jelentkezik, hogy az iparosmesterek között mennyivel kedvezőbb az izraelita vallású iparosok arányszáma a keresztyén egyházakhoz tartozókéknál. Mint annyi más téren, ahol az anyagi körülmények nagy szerepet játszanak, itt is az izraelita vallású iparosok tökeerőssége fordította javukra ennyire feltűnően a mérleget.

β) A nemek szerepe.

Az izraelita vallású iparosok a nőiparosok között még szembeötlőbb arányban fordulnak elő. Szinte pontosan kétötöd része a nőiparosoknak izraelita vallású volt; a férfi iparosoknak alig több, mint 30%-a. Könnyű egyelőre az erre vonatkozó adatok ismerete nélkül is a jelenség okát abban

megtalálnunk, hogy a nőiszabók és a nőidivatkalapkészítők között nagyon sok az izraelita vallású. A helyzet így alakulván, a római katolikus iparúzó nőkre még kisebb arányszám jut, mint az imént láttuk. A népességi arányszámokkal szemben azonban a helyzet a női nemet illetőleg legjobban a reformátusoknál romlik meg, — a 15 éven felüli népesség soraiban 1925-ben 10·3% volt a református, míg a női iparúzők között csak 7·47%.

A férfiiparosok között sokkal jobb szerepe jut a római katolikus vallású elemnek. Főleg azon a réven, hogy itt izraelita iparosság szorul háttérbe. A budapesti 15 éven felüli férfinépességnek tudniillik 55·7%-a volt 1925-ben római katolikus s ezt az arányszámot csaknem eléri a római katolikus iparosok arányszáma is. Az izraelita vallású iparosság kevésbé előnyös helyzetét e téren leginkább az mutatja, hogy az említett népszámlálás szerint az izraelita férfiak száma Budapesten 1925-ben 25·0% volt. Felvételünk szerint ez az arányszám csak 30·35. Ennek okát nyilván abban lehetjük meg, hogy táblázatainkban kinutatott iparok között számos olyan ipar van, melyek nagyobb erő kifejtést, a fizikum nagyobb igénybevételét kívánják meg. Ezekben az iparokban az izraelita férfiiparosok láthatólag kevésbé vesznek részt (kovács-mesterség, mészároság stb.)

A két nem viszonyainak a családi állapot szerint való kutatásánál szembeötlik az, hogy a hajadon nők között az izraelita vallású iparúzők arányszáma rendkívül magas (46·0%). Ennek az arányszámnak csak szinte kétharmadrészét láttuk viszont a nőtlen férfiiparosságnál. Ez az eltérés határozza meg azután a keresztyén egyházak különböző családi állapotú híveinek az iparosságba való belekapcsolódását. Ennek eredménye az, hogy a római katolikus hajadon nők csak igen csekély arányszámban képviselvék a hajadon nőiparosságban, — az ilyen vallású nőtlen férfiak viszont népességi arányszámot megközelítő módon a maguk csoportjában. A nőtlen férfiak sorában igen csekély az ágostai evangélikus vallású iparosok száma. Viszont a reformátusok arányszáma a nőtlenek között sokkal magasabb, mint a hajadonok között.

A nőtlenek és hajadonok számainál tapasztalt tanulságok alapozzák meg azután azt az eredményt, hogy a férjezett nők, de a nős férfiak sorában is kevesebb izraelita iparúzőt találunk, — noha a férjezett nők körében mégis sokkal többet, mintsem a népességi arányszám szerint gyaníthatnók.

Ezzel függ össze az, hogy a férjezett nők sorában a római katolikus vallás hívei korántsem tudják elfoglalni azt a pozíciót, aminőt népességi arányszámuk szerint várhatnánk. Igaz, hogy a luteránus férjezett elem, (nem is szólva a reformátusról), még kevésbé terelődött az iparos munka felé, semmint a római katolikusok. A nős férfiaknál azonban ezt nem mondhatnók, minthogy az ágostai evangélikus nős iparúző férfiak arányszáma egészen megközelíti népességi arányszámukat.

Az idevonatkozólag eszközölt kutatásoknak végeredményben fontos mozzanata az, hogy a hajadon iparosságnak mennyire nagy csoportja kerül ki az izraelita nőiparosság köréből. Bizonyára azért, mert az egyéb vallású hajadonoknak az a kevesebb tőkéjük sincs meg, ami azokban az iparokban szükségeltetnek az önállósághoz, amelyekben a nők nagyobb számmal vannak.

A gyermekkérdés itt is előtérbe tódul. A gyermektelen iparosok között a keresztyén egyházak általában magasabb arányszámokhoz jutnak, — a gyermekkel bíró iparosok között az izraeliták arányszáma a kiemelkedőbb.

γ) Iparonként.

51. tábla. Az iparosok vallás és foglalkozás szerint.

Az ipar megnevezése	Róm. kat.	Ág. ev.	Reform.	Izraelita	Egyéb	Ismeretlen	Róm. kat.	Ág. ev.	Reform.	Izraelita	Egyéb	Ismeretlen
	v a l l á s ú						v a l l á s ú					
	abszolút számokban						tízezrelekben					
Arany- és ezüstműves	66	5	4	163	1	—	2.762	209	167	6.820	42	—
Asztalos, ács, esztergályos	543	70	152	198	20	—	5.519	711	1.545	2.022	203	—
Bádigos, rézöntő	290	29	34	283	7	—	4.510	451	529	4.401	109	—
Bérműcsis, fuvaros	510	53	102	312	38	—	5.024	522	1.005	3.074	375	—
Borbély, férfi- és nőifodrász	783	52	120	126	41	—	6.978	464	1.070	1.123	365	—
Cipész, csizmadia	1.220	108	267	407	83	—	5.851	518	1.281	1.952	398	—
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszer- készítő	123	11	10	53	12	—	5.885	526	479	2.536	574	—
Építőmester	112	11	12	55	1	1	5.833	573	625	2.865	52	52
Fehérneművarrónő	74	7	16	161	4	—	2.825	267	611	6.144	153	—
Fehérneműtisztító, kelmefestő	106	4	23	70	7	—	5.048	191	1.095	3.333	333	—
Fényképész	51	9	8	77	3	—	3.445	608	540	5.204	203	—
Férfiszabó	1.254	113	252	915	46	—	4.860	438	977	3.547	178	—
Fogtechnikus	59	22	10	125	1	—	2.719	1.014	461	5.760	46	—
Hentes	333	12	46	23	4	—	7.967	287	1.100	550	96	—
Kárpitos	157	8	20	155	3	—	4.577	233	583	4.519	88	—
Kávés	231	24	50	158	4	—	4.946	514	1.071	3.383	86	—
Kovács	101	12	29	17	3	—	6.235	741	1.790	1.049	185	—
Kőfaragó, kőműves, kővezőmester ..	197	13	17	20	—	—	7.976	526	688	810	—	—
Könyvkötő	52	4	7	53	—	—	4.483	345	603	4.569	—	—
Lakatos	220	28	59	129	5	—	4.989	635	1.338	2.925	113	—
Mészáros	137	15	27	184	3	—	3.743	410	738	5.027	82	—
Női divatkalapkészítő	89	8	12	160	1	—	3.296	296	444	5.927	37	—
Nőiszabó	690	59	130	744	21	—	4.197	359	791	4.525	128	—
Órás	67	6	15	127	1	—	3.102	278	695	5.879	46	—
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	69	7	4	122	7	—	3.302	335	191	5.837	335	—
Sokszorosító	34	3	4	133	1	1	1.932	170	227	7.557	57	57
Sütő	134	12	17	152	6	—	4.173	374	530	4.736	187	—
Szállodás, vendéglős	1.139	118	248	362	27	—	6.014	623	1.309	1.911	143	—
Szállyártó, bőrártó	71	8	13	48	4	1	4.896	552	897	3.310	276	69
Szobafestő, mázó	402	19	51	209	14	—	5.785	273	734	3.007	201	—
Szűcs	53	15	26	95	9	—	2.717	667	1.334	4.872	410	—
Úveg- és rokokoszakmák	83	5	5	70	2	—	5.030	303	303	4.243	121	—
Villanyszerelő, műszerész	226	29	33	180	5	—	4.777	613	698	3.806	106	—
Egyéb	611	53	92	370	23	—	5.318	461	801	3.220	200	—
Összesen	10.287	950	1.915	6.457	408	3	5.138	475	957	8.225	203	—

A megfigyelés eredményeit úgy tehetjük még szemléltetőbbé, hogy a különböző vallások arányszámait vizsgálva azt mutatjuk ki, hogy mely iparokban találunk legtöbb, illetőleg legkevesebb (szóbanforgó vallású) iparost.

A római katolikus vallású népesség arányszáma 1925-ben 58,5% volt Budapest 15 éven felüli népességében.

Erősen szerepelnek a római katolikusok		Gyengén szerepelnek a római katolikusok	
a k ö v e t k e z ő i p a r o k b a n :			
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	79·76%	Sokszorosító	19·32%
Borbély, férfi- és női fodrász	69·78%	Fogtechnikus	27·19%
Szállodás, vendéglős	60·14%	Szűcs	27·17%
Kovács	62·35%	Fehérneművarrónő	28·25%
Cukrász stb.	58·85%	Arany- és ezüstműves.....	27·62%
Cipész, csizmadia	58·51%	Órás	31·02%

A római katolikus vallású iparosság azokban az iparokban jut kevésbé szóhoz, melyek folytatása rendszerint nagyobb tőkét kívánt, — vagy olyan szakismeretek megszerzését, melyek szintén nagy költséget róttak volna az iparos szüleire. Viszont a római katolikusok (kevés kivétellel) azokban az iparokban fordulnak elő sűrűbben, amelyek a kisipar tipikus képviselői, s amelyekben megvan a mód arra is, hogy idegenből való bevándorlás után hamarabb önállósítsa magát a vállalkozó a székesfővárosban is. Az a körülmény azonban, hogy ez utóbbi kisipari csoportok műhelyei kevésbé alakíthatók át műipari telepekké, egymagában rámutat arra a kedvezőtlenebb helyzetre, mely a római katolikus iparosok osztályrésze. Hiába van képesítés, ha nincs az iparosnak anyagi lehetősége arra, hogy költségesebb berendezésű ipari pályákra menjen.

Az ágostai evangélikus iparosok jellemző adatai ezek:

Az ágostai evangélikus vallás hívei			
sűrűn		gyengén	
fordultak elő			
A fogtechnikusok között	10·14%	Az órásközött	2·78%
A kovácsok között	7·41%	A szobafestő, mázolóknál között ...	2·73%
Az asztalos, ács, esztorgályosok között	7·11%	A kárpitosok között	2·33%
A szűcsök között	6·67%	Az arany- és ezüstművesek között	2·09%
A lakatosok között	6·35%	A fehérneműtisztítók és kelme- festők között	1·91%
A szállodások, vendéglősök között	6·23%	A sokszorosítók között	1·70%

A luteránus vallású iparosok egyfelől azokban az iparokban érvényesülnek, amelyekben a katolikusság. De olyan példát is találunk (fogtechnikusok), mikor a luteránus vallású iparosok oly iparban játszanak szép szerepet, ahol a katolikusság arányszáma alárendeltebb. Jó példák erre a fogtechnikusok és a szűcsmesterség. Ez valamivel jobb viszonyokra vall. A luteránus vallású iparosok arányszámait az olvasó akkor tudja méltatni, ha újból emlékeztetjük arra, hogy Budapest 15 éven felüli népességében 1925-ben 4·19% volt ilyen vallású.

A református vallású lakosság arányszáma (a 15 éven felüli népességben) Budapesten 1925-ben 10·9% volt.

A r e f o r m á t u s o k			
e r ő s e b b		g y e n g é b b	
képviseléssel		rendelkeztek	
A kovács mesterek között.....	17·90%	Az arany- és ezüstművesek között	1·67%
Az asztalos-, ács-, esztergályosok között	15·45%	A sapkás, nyakkendő-, ernyőkészítő és kalaposiparosok között	1·91%
A lakatosok között	13·38%	A sokszorosítók között	2·27%
A szűcsök között	13·34%	Az üveges és rokonszakmák között	3·03%
A cipészek, csizmadiák stb. között	12·81%	A női divatkalapkészítők között	4·44%
A hentesek között	11·00%	A fogtechnikusok között	4·61%

Az arany- és ezüstművesiparhoz a keresztyén vallású iparosoknak általában vajmi kevés közülük van. Ugyanez áll a sokszorosító iparra, valamint részben az órásiparra is, míg a fogtechnikusoknál ez a tanulság a luteránusok jelentős arányszámán megtörik. Vannak viszont olyan iparok, melyeket tipikusan a keresztyén vallások követői üznek. Ilyen elsősorban: a kovácsmesterség, továbbá a szállodás és vendéglősipar. Ezek az iparok azonban főként kis üzemekből tevődnek össze. Ha e tanuláshoz hozzáfűzzük még azt, hogy a cipészek és csizmadiák is túlnyomórészt a keresztyének közül kerülnek ki s hogy a hentesmestereknek is túlnyomó (90%-ot meghaladó) többsége keresztyén vallású, nagyjában felsoroltuk azokat az iparokat, melyekben a keresztyén vallású iparosok (legalább számukat illetően) kedvezőbb helyzetben vannak.

Az iparosok vallására vonatkozó szemlének érdekes része most már az, hogy az izraelita vallású iparosság mely iparágakban játszik különösen nagy szerepet. Az iparosság egyetemében 32·25% volt izraelita, a főváros 1925. évi népességében 23·5%. Ezzel szemben:

Az izraelita vallás hívei túlnyomó többségben vannak:		Az izraelita vallás hívei gyengébb szerepet játszanak:	
A sokszorosító iparban	75·57%	A hentesiparban	5·50%
Az arany- és ezüstművesiparban .	68·20%	A kőfaragó- stb. iparban	8·10%
A fehérneművarró iparban	61·49%	A kovácsiparban	10·49%
A női divatkalapkészítő iparban..	59·27%	A borbély stb. iparban	11·23%
Az órásiparban	58·79%	A szállodás- és vendéglősiparban	19·11%

Az izraelita vallású iparosság azokban az iparokban csoportosul leg-erőteljesebben, melyek gyakorta rendszerint bizonyos tőkét igényel s költségesebb műhelyberendezést, vagy jobb üzlethelyiséget is követel meg az iparostól. Nem kétséges, hogy a keresztyén és az izraelita vallású iparüzők között általában meglevő gazdasági erődifferencia az oka jórészt annak, hogy ezekben a mondhatnók, kapitalista iparokban oly nagy számban találunk izraelita vallású iparosokat.

A nyomdavidálatnak vagy a grafikai intézetnek költségesebb gépekre van szüksége. Az aranyművesnek a város belső részében, drágább helyiségre. A fehérneművarró iparos nem igen boldogul, ha csak egy gépre vagy a saját kezemunkájára szorul. Ez a szabály érvényesül következetesen a felvétel adataiban is: az tud inkább ilyen ipart folytatni, akinek van hozzá pénze.

3. Az iparosok anyanyelve.

a) Általánosságban.

Vizsgálatainknak következő része a budapesti iparosság *anyanyelvi* megoszlását érinti.

52. tábla. Az iparosok anyanyelv szerint.

Anyanyelv	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparosok	
a) Abszolút számokban.									
Magyar	13.512	1.200	14.712	2.862	720	3.582	18.294	12.008	4.366
Német	979	51	1.030	162	28	190	1.220	858	283
Tót	159	11	170	8	1	9	179	105	62
Egyéb	274	17	291	28	6	34	325	222	80
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrekben.									
Magyar	9.053	9.383	9.079	9.352	9.536	9.389	9.140	9.102	9.113
Német	656	399	636	530	371	498	609	650	591
Tót	107	86	105	26	13	24	89	80	129
Egyéb	184	132	180	92	80	89	162	168	167
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Nem kelthet meglepetést az, hogy a budapesti iparosságnak 90%-nál nagyobb része magyar nyelvű. A németek arányszáma még figyelemreméltó. A tótoké már az egy százalékot sem éri el. Az egyéb és ismeretlen anyanyelvűeké valamivel több. Ezek között felemlítjük a horvát anyanyelvűeket.

A két nem iparúzói közül a nők között még határozottabban kidomborodik a magyar anyanyelvűek túlsúlya. Okát ennek bizonyára abban láthatjuk, hogy — mint fentebb említettük — a nőiparosoknak sokkal nagyobb része származik Csonka-Magyarország mai területéről, semmint a férfiiparosoknak. Utóbbiak közül többen jöttek az azóta megszállt területekről, valamint Európa egyéb részeiből.

Úgy a férfi-, mint a női iparúzók között a nőtlen (hajadon) elem sorában magasabb a magyarok arányszáma, mint a nős (férjezett) iparosoknál. Ennek oka jórészt az, hogy (mint láttuk) a nőtlenek között erősebb a fiatalabb elem; ennek soraiban pedig a magyarosodás mindenkor nagyobb hódítást tett. A nős és férjezett iparosok magyar anyanyelvű csoportjai is meghaladják azonban saját tömegük 90%-át.

A legfontosabb tanulság az, hogy a budapesti iparosság olyan nagy tömegében magyar, hogy mellette egészen eltörpülnek az idegenajkúak. Csaknem bizonyos, hogy a német iparosok is azokból az időkből mentődtek át napjainkba, amikor Budapest lakossága még németszinezetűbb volt,

mint ma, midőn Budapest lakosságának anyanyelve is hű kifejezője a magyar állam egységes voltának. *De ha így is történt, a magyar türelmességnek értékes példája, hogy az ország szívében nem törekedtünk arra, hogy azokat az iparosembereket is asszimiláljuk, beolvasszuk a magyarságba, akik máig német anyanyelvűnek vallják magukat.* Az iparos boldogult Budapesten akkor is, ha nyelvében németnek vagy más anyanyelvűnek mondta magát.

β) Iparonként.

Tanulságos az alábbi adatok szemlélése is:

53. tábla. Az iparosok anyanyelve foglalkozásuk szerint.

Az ipar megnevezése	Magyar	Német	Egyéb	Ismeretlen	Magyar	Német	Egyéb	Ismeretlen
	a n y a n y e l v ű e k							
	abszolút számokban				tízezrelékben			
Arany- és ezüstműves	220	17	2	—	9.205	711	84	—
Asztalos, ács, esztergályos	904	54	26	—	9.187	549	264	—
Bádogos, rézőntő	586	48	9	—	9.113	747	140	—
Bérekocsis, fuvaros	931	63	21	—	9.173	620	207	—
Borbély, férfi- és nőfodrász	950	148	23	1	8.467	1.319	205	9
Cipész, csizmadia	1.932	80	73	—	9.266	384	350	—
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszer- készítő	184	14	11	—	8.804	670	526	—
Építőmester	184	6	2	—	9.583	313	104	—
Féhneművarró	249	12	1	—	9.504	458	38	—
Féhneműtisztító, kelmefestő	188	14	8	—	8.952	667	381	—
Fényképész	138	6	4	—	9.325	405	270	—
Férfiszabó	2.319	178	83	—	8.988	690	322	—
Fogtechnikus	210	5	1	1	9.678	230	46	46
Hentes	384	19	15	—	9.186	455	359	—
Kárpitos	317	23	3	—	9.241	671	88	—
Kávés	441	21	5	—	9.443	450	107	—
Kovács	156	3	3	—	9.630	185	185	—
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	210	26	11	—	8.502	1.053	445	—
Könyvkötő	100	12	4	—	8.620	1.035	345	—
Lakatos	420	13	7	1	9.523	295	159	23
Mészáros	356	7	3	—	9.727	191	82	—
Nődivatkalapkészítő	259	11	—	—	9.593	407	—	—
Nőiszabó	1.532	79	33	—	9.318	481	201	—
Órás	194	16	6	—	8.981	741	278	—
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	162	34	13	—	7.751	1.627	622	—
Sokszorosító	166	7	2	1	9.431	398	114	57
Sütő	298	14	9	—	9.284	436	280	—
Szállodás, vendéglős	1.769	98	27	—	9.340	517	143	—
Szűjgyártó, bőrdőző	114	22	9	—	7.862	1.517	621	—
Szobafestő, mázó	639	37	19	—	9.195	532	273	—
Szűcs	175	11	9	—	8.974	564	462	—
Üveges és rokonszakmák	140	20	5	—	8.485	1.212	303	—
Villanyszerelő, műszerész	451	19	3	—	9.535	402	63	—
Egyéb	1.016	83	45	5	8.798	766	392	44
Összesen	18.294	1.220	495	9	9.139	609	247	5

Legmagyarabb iparok:

A mészároság.....	97·27%
A fogtechnikusság	96·78%
A kovácmesterség	96·30%
A villanyszerelő és mű- szerészség	95·35%
Az építőmesterség	95·83%
A lakatosság	95·27%

Legkevésbé magyar iparok:

A sapkás, kalapos stb. ipar.....	77·51%
A szíjgyártó, bőröndőipar	78·62%
A borbély stb. ipar	84·67%
Az üveges és rokonszakmák iparosai	84·85%
A kőfaragó-, kőműves- stb. mesterségek	85·02%
A könyvkötészet.....	86·20%

A második csoportban említett iparok közül kivétel nélkül mindegyikben a német elem játszik számbajövő szerepet. Különösen a sapkás- és kalaposiparban (16·27%), a szíjgyártó- és bőröndőiparban (15·17%). Az egyéb anyanyelvű iparosok arányszáma csak a szűcsiparban, s a sapkás- s kalapos-stb. iparban, — főképp az utóbbiban — s végül a cukrász stb. iparban volt figyelemreméltó. Meglátszik, hogy éppen ezekben az iparokban találtunk nagyobb tömegben külföldről Magyarországra vándorolt iparost.

4. Az iparosok nyelvtudása.

α) Általánosságban.

A székesfőváros statisztikai hivatalának az iparosok gazdasági, szociális viszonyainak megállapítására szerkesztett kérdőívének egyik kiemelkedő pontja volt az, amely az iparosok *nyelvtudását* vizsgálta kettős irányban: az iparosok hány idegen nyelvet beszélnek, mely idegen nyelveket beszélnek.

Hasonló statisztikai felvételek a magyar nyelv elszigeteltsége folytán különösen nagy fontossággal bírnak. Hiszen (az adott esetben) a magyar iparosság szellemi életének egy olyan megnyilvánulásáról szerezhetünk tudomást, mely a gazdasági életben való érvényesülésnek is elsőrendű eszköze.

Előbb az *egész iparosságra* vonatkozó adatokat közöljük. (L. az 54. táblát.)

Az iparosságnak kisebbsége beszél egyedül magyar nyelven. Erős többségük (57·73%) idegen nyelven is beszél. Nem kell csodálkozni azon, hogy az idegen nyelvet bíró iparosok közül elsősorban az *egy idegen nyelvet beszélő* iparosok nagy száma ötlük szembe. Valószínű, hogy ezeknek az iparosoknak túlnyomórésze a *német* nyelvet beszéli a magyaron kívül, — azt a nyelvet, amelyre különösen a régibb iparosságnak okvetlenül szüksége volt, hogy a maga gazdasági szférájában mozogni s megrendelőjével és bevásárlási forrásaival érintkezni tudjon.

A *két idegen nyelvet beszélő* iparosok száma sem csekély. De szinte csodálattal kell azt látnunk, hogy az 5—8 idegen nyelvet beszélő, iparosok száma is abszolút számban ilyen magas (29); viszonyszám tekintetében ennek a számnak jelentősége persze eltörpül.

54. tábla. Az iparosok nyelvtudása.

Megnevezés	F i			N ő			Mind- össze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	fér- jezett	haja- don	együtt		iparosok	
a) Abszolút számokban.									
1 idegen nyelvet beszél....	6.165	477	6.642	1.497	310	1.807	8.449	5.553	2.109
2 „ „ „	1.909	163	2.072	306	79	385	2.457	1.539	676
3 „ „ „	402	39	441	43	17	60	501	309	136
4 „ „ „	91	8	99	17	3	20	119	74	34
5-8 „ „ „	22	4	26	1	1	2	28	19	4
Idegen nyelven nem beszél	6.335	588	6.923	1.196	345	1.541	8.464	5.699	1.832
Összesen ...	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Ezek közül beszél :									
Angol nyelven	230	33	263	57	29	86	349	194	93
Cseh „	128	7	135	18	1	19	154	116	30
Francia „	334	72	406	121	64	185	591	323	131
Horvát „	185	11	196	20	5	25	221	154	51
Lengyel „	103	9	112	4	—	4	116	80	27
Német „	8.278	664	8.942	1.869	410	2.279	11.221	7.122	3.025
Olasz „	167	33	200	16	5	21	221	129	54
Orosz „	195	16	211	3	—	3	214	160	38
Román „	431	23	454	30	2	32	486	327	134
Szerb „	423	32	455	32	2	34	489	342	113
Tót „	1.141	66	1.207	131	17	148	1.355	962	310
b) Tízezrelekben.									
1 idegen nyelvet beszél....	4.131	3.730	4.099	4.892	4.106	4.737	4.221	4.209	4.402
2 „ „ „	1.279	1.274	1.279	1.000	1.047	1.009	1.228	1.167	1.411
3 „ „ „	269	305	272	141	225	157	250	234	284
4 „ „ „	62	63	61	56	40	52	60	56	71
5-8 „ „ „	15	31	16	3	13	5	14	14	8
Idegen nyelven nem beszél	4.244	4.597	4.273	3.908	4.569	4.040	4.227	4.320	3.824
Összesen ...	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Ezek közül beszél :									
Angol nyelven	154	258	162	186	384	225	174	147	194
Cseh „	86	55	83	59	13	50	77	88	63
Francia „	224	563	251	395	848	485	295	245	273
Horvát „	124	86	121	65	66	66	110	117	106
Lengyel „	69	70	69	13	—	11	58	61	56
Német „	5.547	5.191	5.519	6.108	5.430	5.974	5.605	5.398	6.314
Olasz „	112	258	123	52	66	55	110	98	113
Orosz „	131	125	130	10	—	8	107	121	79
Román „	289	180	280	98	27	84	243	248	280
Szerb „	283	250	281	105	27	89	244	259	236
Tót „	764	516	745	428	225	388	677	805	647

Az idegen nyelvek közül a német nyelv ismerete legelterjedtebb a budapesti iparosok között. De szép számmal vannak angol, francia, olasz nyelvtudó iparosok is. A tót, román és szerb nyelvismeret bizonyára azoknak az időknek emléke, amidőn a székesfővárosba a ma megszállt területekről is még nagyobb számban vándoroltak be az iparosok. Az orosz nyelvtudást viszont többnyire az orosz hadifogságot átélte iparosok szerezhették meg.

β) *A nemek szerepe.*

A férfiiparosok között több az idegen nyelvet nem beszélő iparosok száma, mint a nőiparosok között. Ezt a látszólagos hátrányt az egyenlíti ki, hogy arányszám tekintetében a nők között sokkal több a csupán egy nyelvet beszélő nőiparosok száma, mint a férfiak között; a férfiak között sokkal többen vannak a több, két-három nyelvet beszélő iparosok.

Az ú. n. kultúrnyelvek közül a német, angol és francia nyelv ismerete sokkal inkább honos a női, mint a férfiiparosok között. Bizonyára azzal függ ez össze, hogy a nőiiparosság soraiban, mint fentebb láttuk, több a fiatalabb, mint a férfiiparosok között. Viszont a múlt évtizedben lefolyt bevándorlási mozgalomnak s a háborúnak lehet a következménye, hogy a román, szerb, tót, olasz stb. nyelvek ismerete aránytalanul elterjedtebb a férfiak, mint a nők csoportjában.

Ha a férfi és női nem között már így is ilyen különbségeket látunk, bizonyára az iparosok családi állapota szerint is érdekesen alakul a nyelvtudásuk. Valóban, feltűnik az, hogy úgy a nőtlen férfiak, mint a hajadon nők sorában sokkalta több azoknak az arányszáma, akik nem beszélnek idegen nyelven, mint a nős és férjezett iparosok között. A különbség kiváltképpen a nőknél nagy; úgyannyira, hogy nőtlen és hajadon idegen nyelven nem beszélő iparosok aránya szinte egyforma. Pedig a 3 vagy több nyelvet beszélő nőtlen iparosok arányszáma kedvezőbb, mint a nőseké s épp így a két-három vagy ötnél több nyelvet beszélő hajadonoké. A tanulság kulcsát abban találhatjuk, hogy az egy (férfiaknál egy és két) idegen nyelvet beszélő iparosok úgy a férfi-, mint a női iparosok sorában sokkal gyakoribbak a nős, férjezett, semmint a nőtlen és hajadon iparosok táborában. Mivel azonban a nőtlen s rendszerint fiatal iparosság tömegéből sokan kerülnek át idők multával a nős és férjezett iparosság soraiba, az imént kifejtett jelenséget kedvezőtlennek kell tartanunk. Valószínű ugyan, hogy ebben része van annak is, hogy a háború befejezése óta túlnyomórészt csak magyar nyelvtérületről vándorolhattak be friss iparoselemek Budapest felé, de az iparosság szellemi nivójának emelése érdekében kívánatos volna az, hogy a nőtlen és hajadon iparoselem tagjai is legalább olyan arányban, sőt nagyobb arányban legyenek nyelvtudók, mint a nős és férjezett iparogenerációk.

Úgy a férfiak, mint a nők sorában a házaselem (s főképp a férjezett nők) sokkal inkább ismerik a német nyelvet, mint a nőtlen- és hajadonelem. Ez összefügghet az idősebb iparoselem történelmi fejlődésével. Viszont a modern nyelvek közül az angol, francia, olasz nyelv inkább a nőtlen és hajadonok birtoka, — ellentétben a régi Magyarország ú. n. nemzetiségi nyelveivel, melyek ismerete sokkal inkább elterjedt a nős és férjezett, mintsem a nőtlen- (hajadon-) elem között.

Feltűnő az, hogy a tót nyelvet mennyien beszélik a fővárosi iparosság házas tagjai közül. Magyarország északi részeiről egykor Budapestre bevándorolt iparosokról lehet itt szó. Idők teltével elmagyarosodtak, de tót nyelvtudásukat megőrizték.

A gyermekkel bíró és gyermektelen iparosok közül a gyermektelen iparosok rendelkeznek inkább idegen nyelvtudással. Ez főképp a német, továbbá a többi modern nyelvek ismeretében éleződik ki. Viszont a tót nyelvismeret a gyermekkel bíró iparosok között terjedt el.

γ) Iparonként.

Az 55. tábla adatai *iparáganként* világítják meg a nyelvtudást.

Az egyes iparágak között rendkívül nagyok az eltérések. Vannak olyan iparágak, melyekben a *csak magyarul tudók* arányszáma rendkívül magas:

a cipészek és csizmadiák között	64·51%
a lakatosok között	53·51%
a fehérneműtisztítók, kelmefestők között	50·00%
a nőiszabók között	48·60%
a férfiszabók között	47·67%
s a hentesek között	46·65%

Ezeknek az iparoknak nagyobbik részét már fentebb a túlnyomóan keresztyén iparosság által megszállott iparoknak jeleztük. Az idegen nyelvismeretre azonban ez iparok üzőinél, úgylátszik, azért is kisebb a szükség, mert ezek az iparosok — jobbára kisebb körülhatárolt fogyasztókörral rendelkezvén — inkább tudnak boldogulni csak magyar nyelvismeretükkel, mint azok az iparosok, akiknek a gazdasági életbe való pozíciója tágabbkörű érintkezést követel. Valószínű, hogy a férfi- és nőiszabók között is azért olyan magas az idegen nyelvet nem beszélő iparosok arányszáma, mert ez iparok gyakorlói között nagyon sok a kisember, akinek nem volt szüksége nyelvismeretre.

Igen csekély viszont a nyelvismerettel nem rendelkező iparosok száma

a nődivatkalapkészítők között	17·04%
a sokszorosítók között	19·31%
a fogtechnikusok között	20·73%

az arany- és ezüstinűvesek között	21.34%
a fényképészek között	21.62%
és az építőmesterek között	25.00%

Ez iparok legtöbbjénél az iparos nehezen tudja a nyelvismeretet nélkülözni. Legkisebb a nőidivatkalapkészítők között a csak magyarul tudók arányszáma. Minthogy másfelől fentebb láttuk azt, hogy ezek az iparok jobbra olyanoknak tekintendők, melyek tőkét kívánnak meg a vállalkozótól, ime, a vagyoni erő ebben az irányban is kedvező hatást gyakorol a kisipari életben.

Az egy idegen nyelvet beszélők többnyire azokban az iparágakban fordulnak elő legsűrűbben, ahol, az imént-láttuk, a csak magyarul tudók törpe kisebbséget alkotnak. Viszont azokban az iparokban, melyekben nagy volt a csak magyarul és más nyelven nem beszélő iparosok arányszáma, az egy idegen nyelvet beszélő iparosok arányszáma is általában csekély volt.

Több figyelemmel fordulhatunk azonban azok felé a számok felé, melyek a *két- vagy többnyelvű* nyelvismeretről adnak felvilágosítást. Kétségkívül érdekes az, hogy

a cukrászok stb. között	20.09
a sapkások, kalaposok stb. között	20.10
a fényképészek között	17.57
az üvegesek és rokonszakínak iparosai között	18.18
a kőfaragók, kőművesek stb. között	16.60
az építőmesterek között pedig	16.15

százaléka beszélt az iparosoknak *két* idegen nyelvet.

A fogtechnikusok között a nyelvismeret *nagyon* egyoldalú (köztük csak 5.53% beszél két nyelvet). A bérkocsis- és fuvarosipar képviselői között is ritka a kettős idegen nyelvtudás. A cukrász- stb. iparosok között nyilván az szöktette fel a nyelvismeretet, *hogy a cukrázipar internacionális ipar*. Sok magyar *cukrászlegény barangolja be ma is a külföldet*. A sapkás- és kalaposmesterek nagyobb nyelvtudásának okát abban találhatjuk meg, hogy ez iparok képviselői közül sokan idegenből származtak ide. A kőfaragó-, kőművesmesterek nagyobb nyelvtudását az építkezéseknél oly sűrűn alkalmazott német- és tótajkú munkássággal való érintkezés szükségére magyarázza meg. A fényképész nehezen boldogul nyelvismeret nélkül, stb. A *három vagy több* nyelv ismerete már ritka a legtöbb iparcsoportban, noha itt is szembetűnik a fényképészek (11.49%) nyelvismerete. Rajtuk kívül még az építőmesterek, s végül a szíjgyártók és bőröndösök körében vannak többen olyanok, akik három vagy több nyelvet beszélnek. Utóbbiak gyakran kényszerülnek arra, hogy a magyar nyelvterület határain kívül szerezzenek üzleti kapcsolatokat.

Adataink szerint németül a budapesti iparosságnak több, mint a fele beszél. *Úgy látszik, hogy a német nyelv az ipar legtöbb ágában az a segédnyelv, melyen a budapesti iparos érintkezni tud üzleti feleivel.* Egyik-másik iparban a német nyelvtudás szinte csodálatraméltó. A legjobb példák erre a sokszorosítóipar, a már fentebb említett nőidivatkalapkészítőipar, a fényképészség, az építőmesterség stb., melyekben kivétel nélkül (s még néhány más iparban is) az iparosok több, mint 70%-a beszélt a német nyelvet. A német nyelvismeret annyira általánosult, hogy csupán egy-két iparágat találtunk, amelyben az iparosok kisebb része tudott csak németül. A cipész- és csizmadiaiparok, a kovácsok, lakatosok ezek az iparok, melyekben azonban az iparosoknak legalább egyharmadrésze szintén tudott németül. Angolul viszonylag legtöbben tudtak a fényképészek, építőmesterek, a sapkások, kalaposok, villanszerelők, műszerészek; franciául szintén a fényképészek, építőmesterek, nőidivatkalapkészítők. A tót nyelvismeret viszont a fehérnemű- és kelmefestő-, a kovács-, a kőfaragó-, kőműves- és kövező-, továbbá a sütő- és a szállodás-, vendéglősiparban volt leginkább elterjedve.

A látható kedvezőbb eredmények ellenére is törekedni kellene arra, hogy az iparosság nyelvismerete fejlesztessék. A szaklapok olvasása oly elsődrendű követelmény a kézműiparosság fejlesztése terén, melynek útjait a nyelvismeret terjesztésével is egyengetnünk kell.

5. Az iparosok családi állapota.

a) Általánosságban.

Tanulmányunk eddigi szakaszaiban az iparosok tömegét mindig aszerint is szétbontottuk, hogy a férfi- és nőiparosok között mennyi volt nős (férjezett) s nőtlen (hajadon). Most rövid szemlét kell tartanunk egyéb adatok fölött is, amelyek az iparosok családi állapot szerint való megoszlását bővebben tagolják és a nős (férjezett) egyénekén kívül kimutatják az özvegyeket és a törvényesen elváltakat is.

56. tábla. Az iparosok családi állapot szerint.

Családi állapot	F i			N ő			Mind-össze	Gyer-mekkel bíró	Gyer-mek-telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparosok	
a) Abszolút számokban.									
Nőtlen, hajadon	—	1.279	1.279	—	755	755	2.034	—	—
Nős, házas	14.434	—	14.434	1.576	—	1.576	16.010	11.930	4.080
Özvegy	340	—	340	1.234	—	1.234	1.574	1.096	478
Törvényesen elvált ...	150	—	150	250	—	250	400	167	233
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791

Családi állapot	F i			N ő			Mind- össze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparosok	
b) Tízvezrelékben.									
Nőtlen, hajadon	—	10.000	789	—	10.000	1.978	1.016	—	—
Nős, házasság	9.671	—	8.908	5.150	—	4.132	7.998	9.042	8.516
Özvegy	228	—	210	4.033	—	3.235	786	831	998
Törvényesen elvált ...	101	—	93	817	—	655	200	127	486
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az özvegy elem elég jelentékeny szerepet játszik az iparosok között s a törvényesen elváltak arányszáma sem egészen elmosódott. Az özvegy és elvált elemek az iparosság körében való szereplése azonban sokkal inkább tűnik akkor szembe, ha a férfi- és a nőiparosok adatait különválasztjuk. A *nőiparosoknak csaknem egyharmadrésze özvegy családi állapotú!* Többnyire özvegyi jogon is folytathatják iparukat. *A férfiiparosok között az özvegy elem egészen minimális arányszámmal van képviselve. Mintha azt látnók, hogy a férfiiparos, ha a felesége meghal, iparkodik újból megházasodni, hogy a háztartás gondjaitól függetlenül vezethesse üzletét.*

Nem ekkora már az eltérés a törvényesen elváltak arányszámában, — noha a nők között még mindig kétszerannyi elvált iparos van, mint a férfiak között. Mindezekből arra is következtethetnénk, hogy a férfiiparosok soraiban sokkal gyakrabban fordul elő a nő elem, mint a nőiparosság sorában a férjezett. De még az eddig látott különbségnél is jobban kidomborítja a nő elem túlsúlyát a férfiiparosok között az, hogy *a nőiparosok között csaknem minden ötödik hajadon, a férfiak között pedig csak minden tizenkettedik nőtlen. A férfiiparosság elsőrendűen olyan része Budapest társadalmának, amely szinte tökéletesen eleget tesz annak a kötelezettségének, hogy a házassága révén is szorosabban kapcsolódjék bele a társadalmi életbe. A férfiiparosok közül, aki csak teheti, azonnal módját ejti annak, hogy megnevelje s ez a stabilitás, az élet nagy problémáival szemben való kiegyensúlyozottság magyarázza meg azt, hogy kiváltképpen a férfiiparosság az, melyet (ebből a számszögből) a fővárosi társadalom nagyon értékes részének kell tartanunk.*

A hajadon leányok viszonylag elég élénk iparüzésének okát nyilván a háború után kialakult gazdasági helyzet adja meg. Nehezebb a férjhezmenés s mind több nő szánta magát arra, hogy legalább gazdaságilag önállósítsa magát.

Nem hisszük azonban, hogy ezt aggodalommal kellene tekintenünk. A nők, mint hajadon iparosok csaknem kizárólag azokban az iparokban helyezkednek el, amelyek tipikusan nőiparok.

A gyermektelen iparosok sorában viszonylag négyszerannyi a törvényesen elvált elem, mint a gyermekkel bírók között. *Itt is megnyilvánul a válogatásból annyira jól ismert tanulság, hogy a gyermektelenség sok esetben elősegíti az elválásokat.*

β) Iparonként.

Az iparosok családi állapot szerint való megoszlását iparonként is megvilágítják az alábbi adatok:

57. tábla. Az iparosok családi állapot és foglalkozás szerint.

Az ipar megnevezése	Nőtlen hajadon	Nős házas	Özvegy	Törv. elvált	Nőtlen hajadon	Nős házas	Özvegy	Törv. elvált
	abszolút számokban				tízezrelekben			
Arany- és ezüstműves	19	209	8	3	795	8.745	335	125
Asztalos, ács, esztorgályos	85	831	49	19	864	8.445	498	193
Bádogos, rézőntő	176	413	42	12	2.737	6.423	653	187
Bérkocsis, fuvaros	62	820	126	7	611	8.079	1.241	69
Borbély, férfi- és nőifodrász	88	889	117	28	784	7.923	1.043	250
Cipész, csizmadia	121	1.835	107	22	580	8.801	513	106
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	19	173	17	—	909	8.278	813	—
Építőmester	29	155	7	1	1.510	8.073	365	52
Fehérneművarrónő	52	166	35	9	1.985	6.336	1.335	344
Fehérneműtisztító, kelmefestő	22	154	27	7	1.048	7.333	1.286	333
Fényképész	21	113	10	4	1.419	7.635	676	270
Férfiszabó	330	2.122	98	30	1.279	8.225	380	116
Fogtechnikus	66	138	6	7	3.041	6.360	277	322
Hentes	43	332	38	5	1.029	7.942	909	120
Kárpitos	67	255	13	8	1.953	7.435	379	233
Kávés	61	313	71	22	1.306	6.703	1.520	471
Kovács	8	146	6	2	494	9.012	370	124
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester.....	18	216	9	4	729	8.745	364	162
Könyvkötő	7	99	10	—	603	8.535	862	—
Lakatos	84	325	26	6	1.905	7.369	590	136
Mészáros	26	314	23	3	710	8.580	628	82
Nőidivatkalapkészítő	47	172	27	24	1.741	6.370	1.000	889
Nőiszabó	119	1.286	150	89	724	7.823	912	541
Órás	29	175	9	3	1.343	8.101	417	139
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	32	158	14	5	1.531	7.560	670	239
Sokszorosító	11	155	9	1	625	8.807	511	57
Sütő	23	257	40	1	717	8.006	1.246	31
Szállodás, vendéglős	26	1.553	290	25	137	8.200	1.531	132
Szíjgyártó, bőrdődős	12	116	16	1	828	8.000	1.103	69
Szobafestő, mázoló	31	634	23	7	446	9.123	331	101
Szűcs	23	147	22	3	1.180	7.538	1.128	154
Úveges és rokonszakmák	14	135	13	3	849	8.181	788	182
Villanyszerelő, műszerész	72	387	8	6	1.522	8.182	169	127
Egyéb	191	817	108	33	1.662	7.111	940	287
Összesen.....	2.034	16.010	1.574	400	1.016	7.998	786	200

Melyek azok az iparok, amelyekben a legtöbb, illetve a legkevesebb a nőtlen vagy hajadon családi állapotú iparosok száma?

Nőtlen vagy hajadon iparos			
leg több van:		leg kevesebb van:	
A fogtechnikusok között	30·41%	A szállodások és vendéglősök között.....	1·37%
A bádogosok, rézőntők stb. között	27·37%	A kovácsok között.....	4·94%
A fehérneművarrónők között....	19·85%	A könyvkötők között	6·03%
A kárpitosok között	19·53%	A bérkocsisok között.....	6·11%
A lakatosok között	19·05%	A sokszorosítók között	6·25%

A két végleten csoportosuló parok főképpen olyan iparok, melyekben *az iparosok kormegoszlása folytán is fel lehet tenni azt, hogy ott kevesebb, illetőleg több a fiatalabb elem.* Vagy, amelyekben a foglalkozás természete is gyakran olyan, hogy kevésbé engedi meg a nőtlen állapotot. A szállodás vagy vendéglős neje az üzemben mint munkaerő jön számba. A bérkocsis lakásától távol végzi munkáját, a könyvkötő és sokszorosító üzeme sokszor nincs összeköttetésben lakással stb. Mindezeknek inkább meg kell nőszülniök. A nőtlenség, illetőleg a hajadoni mívolt gyakoriságára hatással van bizonyára az is, hogy a Budapestre való bevándorlás mekkora csoportokat tölt egyik vagy másik ipar képviselői közé.

A *nős vagy házas* iparosok arányszáma tekintetében az iparok között korántsincs akkora eltérés, mint az imént láttuk. A legkisebb (fehérművarrónők: 63·36%) és a legnagyobb (szobafestők és mázolóok: 91·22%) arányszámok között is tulajdonképpen nem nagy az eltérés. Az iparosságra nézve nemcsak általánosságban, hanem az egyes részeiben is érvényes a tanulság, hogy azokban a nős, a férjezett elem a túlnyomó többséget képviseli. Maximális arányszámaikkal a már említett szobafestőkön kívül még a kovácsok (90·12%), a sokszorosítók (88·07%), a cipészek, csizmadiák (88·01%) és a kőfaragók stb. (87·45%) emelkednek ki.

Az alsó határon viszont a fehérművarrónőknél kívül a nőidivatkalapkészítők (63·70%), a bádigosok, rézőntők stb. (64·23%) és a fogtechnikusok (63·23%) helyezkednek el.

Azok az iparok, amelyek folytatói között feltűnő nagy arányban szerepel a házas, nős elem, az első pillantásra vagy olyan iparok közé tartoznak, melyek képviselői tehetősebbek; vagy azok közé, melyek gyakorlóik kora reggeltől késő estig tartó munkát hárítanak az iparosra. Vagy végül olyanok, melyek mellett, ismételjük, az iparos sűrűn van lakásán, műhelyén kívül s így inkább van szüksége asszonyra a házában. Ahol viszont a házas elem kisebb, ott a) vagy olyan foglalkozásokkal állunk szemben, melyeket a nők önállóan is szoktak folytatni, vagy pedig b) az iparosság kormegoszlása magyarázza meg a nős- (férjezett) elem kisebb arányát.

Az imént azt mondtuk, hogy a házas elem arányszáma a különböző foglalkozásokban kevésbé tér el fel- vagy lefelé való ingásában az egész iparos népesség középszámától. Nem mondhatjuk ezt az özvegy és különösen az elvált iparosokról, akiknél sokszor az élet szeszélye dönti el, hogy özvegy-sorba kerültek-e vagy elváltak-e házastársaiktól.

Mégis jellemző az, hogy az özvegy iparosok legsűrűbben a szállodásoknál és vendéglősöknél (15·31%), a kávésoknál (15·20%), a fehérművarrónőknél (13·35%) és a fehérműtisztítóknál (12·86%) fordulnak elő, mindmegannyi olyan foglalkozásban tehát, amelyeknél esetleg azt tehetjük fel, hogy a nők már özvegyiségükben szánták rá magukat, hogy életfenntartásukhoz foglalkozást válasszanak, vagy amelyeket elhalt férjük után özvegyi jogon folytatnak.

Jóval ritkább az özvegy nők arányszáma:

a villanszerelők és műszerészek között	1.69%
a fogtechnikusok között	2.77%
a szobafestők és mázolóok között	3.31%
az arany- és ezüstművesek között	3.35%
és a kőfaragó- stb. mesterek között	3.64%

Ha özvegy nő önállóan fog hozzá (esetleg özvegyi jogon) ezeknek az iparoknak a folytatásához, sokkal több nehézséggel kell megküzdnie, semmint előbb láttuk a maximumokat jelző iparágaknál.

A teljesség kedvéért megemlékezünk még arról, hogy a *törvényesen elvált* elem igen magas:

a nőidivatkalapkészítők között	8.89%
a nőiszabók között	5.41%
a fehérneművarrónők között	3.44%
a fehérneműtisztítók között	3.33%

viszont nagyon alacsony:

a sütőknél	0.31%
a bérkocsisok- és fuvarosoknál	0.69%
és a sokszorosítóknál	0.57%

A felsorolásból az első csoport az érdekesebb. Nagyon valószínű, hogy az elvált nők válásuk után keresik megélhetésüket oly gyakran a típikus női iparokban. Kevésbé szeretnék arra gondolni, hogy az önálló kenyérkeresettel, iparral bíró nők könnyebben válnak el s szaporítják így az elvált iparosnők számát.

A könyvkötők és cukrászok között egyáltalán nem is fordult elő törvényesen elvált egyén.

6. Az iparosok kereső családtagjai.

a) Általánosságban.

Tanulmányunk következő fejezetét két szakaszra kell osztanunk. Az egyik azt a kérdést fogja vizsgálni, hogy az iparosnak vannak-e kereső családtagjai. A másik azt, hogy az iparosok eltartott családtagjai milyen tömeget képviselnek.

Előbb a kereső családtagok kérdésével foglalkozunk, azt kutatandó, hogy ezek a családtagok milyen részt vesznek a gazda munkájában. Ha a mezőgazdasági munka eredményességének (üzemenként) lényeges segítségét jelenti a kereső családtagok munkáskeze, így kell ennek lennie az iparosüzemekben is, ahol gyakran a felnőtt gyermek, rokon vagy házas-társ is kereső munkát folytat, így pótolván vagy kiegészítvén az idegen munkaerőt.

Az iparosok a kérdőívnek a kereső családtagok számára vonatkozó kérdőpontjára nyilván úgy válaszoltak, hogy a hitvestársat is a kereső családtagok közé sorozták (ha segíti a családfőt munkájában). *Különben szinte csodálatos volna az a nagy tömeg, melyet az iparosok kereső családtagjai alkotnak.*

58. tábla. Az iparosok kereső családtagjai.

Családtagok száma	F i			N ő			Mind- össze	Gyer- mekkel bíró	Gyermek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
1 családtag	4.353	157	4.510	1.072	140	1.212	5.722	4.526	899
2 „	924	75	999	374	82	456	1.455	1.221	77
3 „	352	26	378	103	35	138	516	447	8
4—6 „	138	15	153	28	17	45	198	166	—
Együtt	5.767	273	6.040	1.577	274	1.851	7.891	6.360	984
Kereső családtagok nélkül	9.157	1.006	10.163	1.483	481	1.964	12.127	6.833	3.807
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrekben.									
1 családtag	2.916	1.228	2.783	3.503	1.854	3.177	2.858	3.431	1.877
2 „	619	586	617	1.222	1.086	1.195	727	926	161
3 „	236	203	233	337	464	362	258	339	17
4—6 „	93	117	94	92	225	118	99	126	—
Együtt	3.864	2.134	3.727	5.154	3.629	4.852	3.942	4.822	2.055
Kereső családtagok nélkül	6.136	7.866	6.273	4.846	6.371	5.148	6.058	5.178	7.945
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az iparosok, megközelítőleg kétötöd részének van kereső családtagja is. Feltehetjük azt, hogy e családtagok bizonyos része nem az iparos műhelyében, annak munkahelyén segítkezik és tesz szert keresetre, hanem egyebütt, — esetleg szellemi pályákon; *de az amott szerzett kereset is olyan támaszpont lehet az iparos életfenntartásában, amelyet ugyancsak meg kell becsülni akkor, ha az iparos egyéni viszonyainak megítéléséről van szó.*

Az iparosok között, kiknek kereső családtagjaik vannak, legtöbb az egy kereső családtaggal dolgozó iparos. Több, mint egynegyed része a megfigyelt budapesti iparosoknak ilyen.

Két kereső családtagú iparos már sokkal kevesebb van. A három kereső családtagú iparosok arányszáma még inkább sülyed. Jellemző, hogy a két, vagy több kereső családtaggal rendelkező iparosok arányszáma az egész budapesti iparosságnak nem több, mint 10·84%-a.

Érdekes azonban, hogy a férfiak között (akiknek pedig, — mint láttuk — sokkal nagyobb része nők, semmint a nőknek férjezett), sokkal kisebb a

kereső családtagokkal dolgozó iparosok száma, mint a nők között. Ez utóbbiak közül csaknem minden harmadiknak van legalább egy kereső családtagja, a férfiak közül nem sokkal többnek, mint negyedrésznek. Ez a különbség azonban minden egyes kategóriában, melyet fentebbi felsorolásunkban érintettünk, egyformán mutatkozik. A két kereső családtaggal bíró iparosok arányszáma majd kétszer akkora a nők, mint a férfiak között. A három családtagú nőiparosok arányszáma is sokkal különb s nem változik meg ez a helyzet a 4—6 kereső családtagú iparosoknál sem.

A nők között bizonyára az szokteti fel annyira a kereső családtagok arányszámait, *hogy az önálló, de saját személyükben iparra nem képesített nők*, gyakran úgy folytatnak képesítéshez kötött ipart, hogy rokon, családtagként kezelt képesített üzletvezetőt tartanak. Ilyen segítségről lehet persze akkor is szó, ha a nő maga folytatja a képesítéshez kötött iparát. A nőiszabók, nőidivatkalapkészítők háztartásában sűrűn fordulhatnak elő kereső családtagok; *esetleg éppen a férj az*. Az özvegyi jognak is van bizonyára itt nagy hatása, — noha viszont meglepő az, hogy a három vagy több kereső családtagú *hajadon* nőiparosok arányszáma magasabb, mint a férjezett (özvegy, elvált) nőké. Ez azt mutatja, hogy a nők iparüzése gyakran félig-meddig fikció: A nő, mint a család egyik tagja szintén ipari keresetre szorul, hogy magát fenntartsa, de foglalkozása csak arra nyújt alkalmat, hogy mintegy a családi szövetség egyik mindenes sarja illeszkedjék bele az együttesbe. Egyébként azonban azoknak a hajadon iparüzőknek arányszáma, akiknek nincs kereső családtaguk, jóval nagyobb, mint a férjezett nőké. A nőket gyakran mégis a kényszer, a családtagok eltartásának szüksége viszi arra, hogy ipart folytassanak. Erre vall, hogy köztük jóval több a két, három vagy több családtaggal bírók száma, mint a nőtlen férfiak között. Ezek az életnek igazi martirjai, szerény keresetből sok ember eltartásának gondja az övék.

A gyermekkel bíró iparosok között sokkal valószínűbb a kereső családtag segítsége, mint a gyermektelenek között. A gyermekáldásnak a földművelésnél megbecsült hatása — ha később — az ipari munkában is érezteti hatását.

Futólagos szemlét tartunk végül azon, hogy a több vagy kevesebb családtaggal rendelkező iparosok közül mennyi volt nő.

Az egy kereső családtaggal bíró iparosok közül	21·2%,
a két « « « « «	31·3%,
a három « « « « «	26·7%,
a négy « « « « «	22·7%,
az öt vagy több kereső családtaggal bíró iparosok közül	23·6%,
a kereső családtag nélküliek között	16·2%

volt a nők arányszáma.

A két és három kereső családtagú iparosok között több a nő, mint az egy családtagúak között, a négy vagy több kereső családtagúak között is elég magas az arányuk. A kereső családtag nélkül való iparosok között viszont kevés a nő. *Alighanem a folytatott iparból származó kisebb keresete is kényszeríti a nőt arra, hogy kevésbé nélkülözhesse a kereső családtagok támasztát.*

β) Iparonként.

A kereső családtagok vizsgálata iparcsoportok szerint is elének tár bizonyos tanulságokat:

59. tábla. Az iparosok kereső családtagjaik száma szerint.

Az ipar megnevezése	1	2	több	Együtt	Kereső családtagok nélkül	1	2	több	Együtt	Kereső családtagok nélkül				
	kereső családtaggal					kereső családtaggal								
	abszolút számokban					tízezrelékben								
Arany- és ezüstműves stb. . .	57	17	7	81	158	2.385	711	293	3.389	6.611				
Asztalos, ács, esztergályos . . .	207	53	35	295	689	2.103	539	356	2.998	7.002				
Bádigos, rézöntő stb.	144	44	22	210	433	2.239	684	342	3.265	6.735				
Bérgocsis, fuvaros	264	84	34	382	633	2.601	828	335	3.764	6.236				
Borbély, férfi- és nőifodrász . .	341	62	38	441	681	3.039	553	339	3.931	6.069				
Cipész, csizmadia	856	160	106	1.122	963	4.106	767	508	5.381	4.619				
Cukrász, mézeskalácsos, élelmi-szerkészítő	42	10	3	55	154	2.009	479	144	2.632	7.368				
Építőmester	38	12	1	51	141	1.979	625	52	2.656	7.344				
Fehérnemüvarrónő	82	28	15	125	137	3.130	1.068	573	4.771	5.229				
Fehérneműtisztító, kelmefestő . .	50	20	10	80	130	2.381	952	476	3.809	6.191				
Fényképész	44	10	4	58	90	2.973	676	270	3.919	6.081				
Férfiszabó	719	195	72	986	1.594	2.787	756	279	3.822	6.178				
Fogtechnikus	56	15	6	77	140	2.581	691	277	3.549	6.451				
Hentes	143	22	10	175	243	3.421	526	239	4.186	5.814				
Kárpitos	48	20	11	79	264	1.399	583	321	2.303	7.697				
Kávész	143	43	17	203	264	3.062	921	364	4.347	5.653				
Kovács	45	7	14	66	96	2.778	432	864	4.074	5.926				
Kőfaragó, kőműves, kövező-mester	65	16	10	91	156	2.632	648	405	3.685	6.315				
Könyvkötő	24	8	5	37	79	2.069	690	431	3.190	6.810				
Lakatos	116	32	9	157	284	2.630	726	204	3.560	6.440				
Mészáros	114	23	6	143	223	3.115	628	164	3.907	6.093				
Nőidivatkalapkészítő	93	33	16	142	128	3.445	1.222	592	5.259	4.741				
Nőiszabó	497	203	82	782	862	3.023	1.235	499	4.757	5.243				
Órás	51	5	9	65	151	2.361	232	417	3.010	6.990				
Sapkás, nyakkendő- és ernyő-készítő, kalapos	49	17	9	75	134	2.345	813	431	3.589	6.411				
Sokszorosító	49	11	4	64	112	2.784	625	227	3.636	6.364				
Sütő	70	18	10	98	223	2.181	561	312	3.054	6.946				
Szállodás, vendéglős	538	119	52	709	1.185	2.840	628	275	3.743	6.257				
Szijgyártó, bőrdöntős	35	8	4	47	98	2.414	552	276	3.242	6.758				
Szobafestő, mázoló	189	46	29	264	431	2.719	662	417	3.798	6.202				
Szűcs	57	12	10	79	116	2.923	615	513	4.051	5.949				
Üveges és rokonszakmák	35	5	4	44	121	2.121	303	242	2.666	7.334				
Villanyszerelő, műszerész	136	20	9	165	308	2.876	423	190	3.489	6.511				
Egyéb	325	77	41	443	706	2.828	670	357	3.855	6.145				
Összesen.	5.722	1.455	714	7.891	12.127	2.858	727	357	3.942	6.058				

A kereső családtag nélkül álló iparosok arányszáma meglehetősen összetart a különböző iparokban, s a 60·58%-os végső átlagtól nem sok esetben látunk erősebb eltérést. Mégis, mely iparok jelzik a maximumot a kereső családtagok *nélkül* dolgozó iparosok száma tekintetében?

A kárpitosok	76·97%.
A cukrászok, stb.	73·68%.
Az építőmesterek.....	73·44%.
Az üveges és rokonszakmák	73·34%.
Az asztalosok, esztergályosok, ácsok stb.	70·02%.
Az óráások	69·90%.

Ezeknek az iparoknak a többsége mindenesetre olyan, melynél a családtagok személyes bekapcsolódhatása a munkába csak ritkábban fordulhat elő. Egyik-másik ipar azonban folytatójától bizonyos tehetőséget is kíván meg. A jobb körülmények oka tehát annak, hogy az ilyen iparos nem szorul családtagjainak kereső munkájára.

A leggyakoribb viszont a kereső családtagok jelenléte :

a nőidivatkalapkészítőknél	47·41%,
a cipészek és csizmadiáknál	46·19%,
a fehérneművarrónőknél	52·29%,
a nőiszabóknál	52·43% és
a kávésoknál	56·53%.

Kevés kivétellel a szegényebb iparok ezek. Azok az iparok, amelyeket gyakran az iparos, különösen a nő, azért folytat, hogy a családot, melyben él, támogassa egyéb keresetében. Viszont a cipész, a csizmadia és a kávéso hamar beállítja üzemébe munkaerőként gyermekét vagy feleségét. Ezzel a gondolatmenettel magyarázhatjuk meg alighanem azt is, hogy az egy, két vagy több családtaggal bíró iparosok jelenléte a különböző iparokban sem egyező. Legtöbb esetben (41·06%) a cipészeket segíti egy családtag. Hasonló, erősen kiugró arányszám nincs is több, csak távolról követi azt

a nőidivatkalapkészítők	34·45%-os,
a fehérneművarrónők	31·30%-os,
a hentesek	34·21%-os és
a mészárosok	31·15%-os

arányzáma.

A három vagy több kereső családtaggal bíró iparosok száma a kovácsok között volt a legnagyobb (8·64%).

7. Az iparosok eltartott családtagjai.

a) Általánosságban.

Vizsgáljuk meg az érem másik oldalát; azt, hogy az iparosok hány esetben és mennyi családtag eltartásáról gondoskodnak.

60. tábla. Az iparosok eltartott családtagjaink száma szerint.

Családtagok száma	F i			N ő			Mindössze	Gyermekekkel bíró	Gyermekeketlen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt			
	i p a r o s								
a) Abszolút számokban.									
1 családtag	2.669	133	2.802	748	139	887	3.689	1.741	1.676
2 «	2.820	103	2.923	536	83	619	3.542	2.999	357
3 «	2.366	73	2.439	256	29	285	2.724	2.591	31
4 «	1.422	27	1.449	153	21	174	1.623	1.563	12
5 «	677	10	687	55	10	65	752	724	8
6 «	339	6	345	17	4	21	366	353	3
7—10 «	199	4	203	13	2	15	218	200	12
Együtt	10.492	356	10.848	1.778	288	2.066	12.914	10.171	2.099
Eltartott családtagok nélkül .	4.432	923	5.355	1.282	467	1.749	7.104	3.022	2.692
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
1 családtag	1.788	1.040	1.729	2.444	1.842	2.326	1.843	1.320	3.498
2 «	1.889	805	1.804	1.751	1.098	1.623	1.769	2.274	745
3 «	1.585	571	1.506	837	384	747	1.361	1.964	65
4 «	953	211	894	500	278	456	811	1.185	25
5 «	454	78	424	180	132	170	376	549	17
6 «	227	47	213	56	53	55	183	268	6
7—10 «	133	31	125	43	27	39	109	152	25
Együtt	7.029	2.783	6.695	5.811	3.814	5.416	6.452	7.712	4.381
Eltartott családtagok nélkül ..	2.971	7.217	3.305	4.189	6.186	4.584	3.548	2.288	5.619
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az iparosoknak eltartott családtagjaink száma szerint való megoszlása meglehetősen széles tagozású. Az iparosság több, mint egyharmadrészének nem volt eltartott családtagja. Ez az arányszám az első pillanatban — tudván azt, hogy a nős, házias elem milyen túlnyomó az iparosságban, — talán meglepő volna, ha nem tudnók éppen az előbb tárgyalt tábla anyagából azt, hogy az iparosoknak mennyi kereső családtagjuk van, akik között — mint többször említettük — elsősorban nyilván a feleség jön számba.

Még messzebbmenő érdekes következtetéseket vonhatnánk le anyagunkból, ha azt tudnók, hogy az iparos szűkebb családjához, a közfelfogás szerint

családnak mondott köréhez, hány családtag tartozik. (A kereső családtagok között lehetnek olyanok is, akik a tulajdonképpeni család körén kívül esnek.) *Ha ezeket a számokat ismernők, az iparosfamiliák benépesültségéről volnának olyan érdekes adataink, melyeket Magyarországon semmiféle statisztika nem derített fel.* Ez a statisztika t. i. egészen másra, arra vonatkoznék, mint hogy pl. az iparosszülőknek hány gyermekük van és ezek közül az összeírás időpontjában hány van tényleg életben.

Eltartott családtagja megközelítőleg az iparosság kétharmadrészének van. Mivel azonban, mint említettük, a feleség és a munkaképes gyermekek nagyrésze nyilván nem számít az eltartott családtagok közé; *azok a számok, amelyek az iparosság eltartott családtagjaira vonatkoznak, tulajdonképpen nem olyan kedvezőtlenek, mint az első pillanatban látszik.*

Szinte egész nyugodtan vállalkozhatnánk arra, hogy az egy, két, három vagy több eltartott családtaggal bíró iparosok számát egy kategóriával feljebb toljuk. Úgy t. i., hogy az egy eltartott családtagú iparosok számát a két családtagúak tömegébe vetnők bele, stb. — az egy eltartott családtagú iparosok számába pedig felvennők még azt a differenciát, mely a házas iparosok és az eltartott családtaggal bíró iparosok száma között fennáll. *Ilyen módon legalább 4000-rel több családtaggal bíró iparos kerülne be az iparosság közé, mint olyan plusz, amely az egy családtagú iparosok számát emelné. Így azután nagyon szépen kidomborodnék az a tanulság, hogy az iparosok a nemzetfenntartás munkájából is becsülettel kiveszik részüket; még az öt családtaggal bíró familiák is figyelmet érdemlő arányszámban fordulnának elő közöttük.*

Függetlenül azonban ettől a számítási eljárástól, érzük be azokkal a tanulságokkal, melyek szerint az egy családtagot eltartó iparosok arányszáma nem túl magas, s így megvan a lehetősége annak, hogy a két vagy három és négy családtaggal bíró iparos családtagok száma viszont elég számottevő legyen. Ebben a megvilágításban is szépen kiütözik az iparosfamiliák nagyobb családi létszáma. *Az a körülmény, hogy a székesfővárosban több száz olyan iparoscsalád akad, amelyben az eltartottak létszáma 6 vagy több, esetleg tíz, azt mutatja, hogy az iparosság (legalább bizonyos csoportjai) a magyar nép szaporodásának is bázisa.* Az eltartottak persze, mint jól tudjuk, nem okvetlenül a gyermeket jelentik. Egyéb módokon is bekapcsolódhatnak családtagok az iparos háztartásába. Számaink mégis nagyon tanulságosak.

Az egy eltartott családtaggal bíró iparosok arányszáma sokkal magasabb a nőiparosok, mint a férfiiparosok között. Ezzel szemben azonban a két eltartott családtagú iparosok arányszáma már a férfiiparosok között ugrik feljebb. A három és négy családtagú iparosoktól kezdve ez a különbség mindjobban kitágul.

A családtagok eltartásának igazi terhét tehát kétségtől a férőiparosok viselik. Rájuk állanak elsősorban azok a megjegyzések, melyeket előbb az iparosok

nemzetfenntartó hivatására tettünk. Persze úgy a nőtlenek, mint a hajadonok között kevesebb az eltartott családtaggal bíró iparosok arányszáma, mint a nők (férjezett) iparosok között. Főképpen a férfiaknál nyilvánul meg ez. A nők között olyan hajadon iparost, akinek egy vagy két, sőt négy vagy több eltartott családtagja van, jóval többet látunk.

A kérdést azonban végérvényesen a férfiak javára az a körülmény dönti el, hogy a nők iparosságban sokkal kevesebb ugyan az egy eltartott családtagú iparosok száma, mint a férjezett iparosoké, de a több családtagú s különösen az öt-hat stb. családtagú iparosoknál a helyzet sokkal jellegzetesebb a férfi-, mint a nőiparosok között.

A gyermektelen iparosok között jobbra csak olyanok fordulnak elő, — ha egyáltalán van eltartott családtagjuk, — akiknek egy családtag eltartásáról kell gondoskodniuk.

A gyermekkel bíró iparosok sokkal több gondjának azonban jó bizonyága az, hogy a két, sőt három családtaggal bíró iparosok arányszáma is sokkal magasabb, mint az egy családtaggal bíróké. Az utóbbiak arányszámát még a négy eltartott családtaggal bíró iparosok arányszáma is emeli. A gyermekkel bíró iparosoknak általában több, mint $\frac{3}{4}$ része (77·12%-a) gondoskodik családtagjai eltartásáról is. Nyilván a gyermekes férfiiparosok azok, akikre ipari munkájuk elvégzésén túl a családtagok eltartásának gondja leginkább hárul. A családost, gyermekes iparos több gondját nem honorálhatná-e az okos iparpolitika is bizonyos kedvezésekkel?

β) Iparonként.

Az iparosok tömege eltartott családtagjaik száma szerint iparonként a 61. táblában foglalt adatok szerint oszlik meg.

Leggyakrabban éltek eltartott családtag nélkül:

a nődivatkalapkészítők.....	52·22%,
az üveges és rokonszakmák.....	47·88%,
a kárpitások.....	47·23%,
a bérkocsisok és fuvarosok.....	46·50%,
a fehérneművarrónők.....	46·18%.

Az arányszámok nem rendkívüliek, — annál inkább nem, mert ez iparok közül nem egyben a kereső családtagok jutottak nagyobb szerephez. De ott, viszont ahol legkevesebben voltak olyanok, akiknek nem volt eltartott családtagjuk:

a sokszorosítóknál.....	22·16%,
az építőmestereknél.....	23·43%,
a kovácsoknál.....	26·55%,

a férfiszabóknál	26·85%,
az órásoknál	28·23%

sem volt az arányszám egészen elenyésző.

Tanulmányunk szempontjából azonban fontosabb azt kutatni, hogy *azok az iparosok, akiknek eltartott családtagjaik is voltak, miképpen tömörültek egyik vagy másik iparban kevesebb vagy több eltartott családtaggal.* A végső átlag szerint az egy-két stb. családtagot eltartó iparosok arányszáma állandóan csökken. Ez a szabályszerűség azonban éppenséggel nem mindig tér vissza akkor, ha az egyes iparokat vizsgáljuk.

A bádogos, rézőntő stb. iparosok között például a két eltartott családtagú iparosok többen vannak, mint azok, akiknek csak egy eltartott családtagjuk van s még a három családtagúak is majd annyian vannak, mint az egy családtagúak. A borbély-, fodrász- stb. iparosok között a két eltartott családtagú iparosokon kívül a három családtagúak is nagyobb csoportot alkottak, mint az egy családtagúak. A cukrász stb. iparosoknál a két, három stb. családtagú iparosok különösen szembeötlő módon többen vannak, mint az egy családtagúak. A fényképészeknél és a fehérneművarrónőknél az ötlik szembe, milyen hirtelenül omlik össze az addig észlelhető magas arányszámokkal szemben a három eltartott családtagú iparosok arányszáma. A fogtechnikusoknál, a henteseknél, a kovácsoknál, a kőfaragóknál, a mészárosoknál s a sütőknél, a szobafestőknél stb. mind újra és újra az az érdekes jelenség, hogy a két eltartott családtagú iparosok száma sorra magasabb, mint az egy családtagot eltartó iparosoké.

Ha mindezeknél az iparoknál gondolunk arra a szabályszerűségre, hogy *a feleség gyakran mint kereső családtag, kiesik az eltartott családtagok számából, nyilvánvaló, hogy azokat az eseteket, amidőn az iparosnak két vagy három eltartott családtagja van, kedvezőnek kell tartanunk az iparosság élet-színvonala szempontjából is.*

Az iparosság (ha vannak is dicséretreméltó kivételt jelentő csoportjai) hazánkban többé-kevésbé mégis szintén azok közé az osztályok közé tartozik, amely házasságában a gyermeklétszámot mérlegeli. Igyekszik azt az anyagi lehetőségekkel összhangba hozni s nem akarja, hogy gyermeke rosszabb viszonyok között éljen, mint az apa élt. Ha tehát ennek ellenére szép tömegben látunk olyan családokat, melyeknek egész létszáma hihetőleg három, négy vagy több családtag, még több örömmel kell azt megállapítanunk, hogy az ilyen az iparosok, az iparnak feldolgozásunk szerint csaknem minden csoportjában, elég gyakran élnek.

A kárpitosok egyötödrésze éppenséggel négy-öt családtagot tart el. Egytizedrészük pedig ötnél több családtagot. Mivel semmi okunk sincs arra a feltevésre, hogy ezek az arányszámok úgy jöttek létre, hogy a megfigyelés éppen a különösen nagy családtaglétszámú kárpitos iparosokra terjedt ki, — *a kárpitos ipart kell olyan iparnak megjelölnünk, melynek példáját követhetnék a többi iparok is.*

8. Az iparosok atyáinak foglalkozása.

a) Általánosságban.

Külön fejezetként iktatjuk bele tanulmányunkba azokat az adatokat, melyek arra vonatkoznak, hogy *mi volt az iparosok atyáinak a foglalkozása*. Vajjon az apa iparosfoglalkozása gyakorolt-e olyan vonzóerőt a gyermekekre, hogy az apja mesterségét folytatta? Vagy tudott a szülő olyan üzemet hagyni gyermekeire, melyet érdemes volt tovább is fenntartani? Vajjon melyik osztály fiai és leányai karolták fel leginkább az ipari munkát azokban a generációkban, melyek képviselői már előttünk, mint az iparososztály egységei jelentkeznek?

A vizsgálat útját itt három irányban szakítottuk szét. Egyfelől azt fogjuk kutatni, hogy az egész iparosság miképpen oszlik meg atyjának foglalkozása szerint. Azután azt, hogy az iparáganként csoportosított iparosok apja milyen foglalkozású volt. Végül külön pillantást vetünk iparáganként arra is, hogy azoknak az iparosoknak apja, ki maga is ipari foglalkozást űzött, milyen foglalkozási viszonyban dolgozott életében.

Előbb az iparosság egészét tekintjük át. (L. a 62. táblát.)

A budapesti iparosoknak több mint fele olyan atyától származott, aki maga is ipari foglalkozású volt, — ha persze nem is mindig önálló ipart űző. Abban azonban, aki maga, mint segéd, vagy gyárimunkás kereste meg kenyerét az iparban, talán még fokozottabb lánggal égett a vágy, hogy gyermekét legalább önálló ipari pályára nevelje.

Számításaink azt is megmutatják, hogy az *apa ipari foglalkozása mellett elsősorban a kereskedelem* az, melyhez tartozó atyák gyermekei sűrűn kerülnek az önálló iparosok közé. Több, mint egyhatodrésze az iparosoknak ilyen származású volt. Ez a magas arányszám már azt mutatja, hogy az *ipar és kereskedelem között bizonyos belső, az emberi lélekből fakadó kapcsolatok is vannak*. Az iparos a kereskedővel érintkezik a legsűrűbben, a kereskedő viszont sokszor az iparossal. Az így támadt összeköttetések okozhatják azt, hogy a kereskedelem, (főképpen kiskereskedelemről van szó), köréből olyan sokan adják fiaikat az ipari pályára. *Lehet, hogy a kereskedőapák gyermekei közül csak azért került ki oly sok iparos, mert az apák a kereskedelemben szerzett vagyonukat akarták gyermekeik által az iparban értékesíttetni. A nagy gazdasági összefüggéseknek olyan titkos rúgói foroghatnak itt fenn, melyeket a számok csak megsejtetnek, de pontosan nem deríthetnek fel.*

Meglepő, hogy adataink szerint az iparosok atyái csaknem egynegyed-részükre egyéb (és valószínűleg ismeretlen) foglalkozásúak voltak. A részletek gondos átvizsgálása azt mutatja, hogy a szellemi és anyagi gazdagodásra irányuló életpályáknak csaknem valamennyije fel van sorolva táblánk oldalrovatában. Valószínű, hogy az *»egyéb«* foglalkozásúak közé sorolta be a *fel-dolgozás a mezőgazdasági foglalkozású apákat is, akiknek fiai, mint iparos-*

62. tábla. Az iparosok apáinak foglalkozása.

a) Abszolút számokban.

Az apa foglalkozása		F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
		nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
Bányászat	Tisztviselők	3	1	4	2	1	3	7	5	—
	Segédzemélyzet	24	2	26	—	—	—	26	18	6
	Összesen	27	3	30	2	1	3	33	23	6
Ipar	Önállóak	7.392	546	7.938	1.269	317	1.586	9.524	6.289	2.372
	Tisztviselők	26	2	28	26	9	35	63	42	10
	Alkalmazottak	546	63	609	70	20	90	699	388	228
	Gyárimunkások	67	7	74	19	6	25	99	67	19
	Összesen	8.031	618	8.649	1.384	352	1.736	10.385	6.786	2.629
Kereske- delem	Önálló	2.319	225	2.544	688	107	795	3.339	2.299	708
	Járókelő kereskedők, kofák	30	8	38	9	11	20	58	32	7
	Tisztviselők	15	—	15	6	4	10	25	12	9
	Alkalmazottak	55	12	67	34	17	51	118	69	20
	Pénzüntéti tisztviselők	—	2	2	3	—	3	5	3	—
	altisztek	5	1	6	2	—	2	8	6	1
Összesen	2.424	248	2.672	742	139	881	3.553	2.421	745	
Közle- kedés	Önálló	47	3	50	10	3	13	63	39	18
	Tisztviselők	48	9	57	19	6	25	82	48	19
	Alkalmazottak	112	7	119	28	8	36	155	94	46
	Összesen	207	19	226	57	17	74	300	181	83
Közigaz- gatás	Állami	60	7	67	23	9	32	99	63	20
	Vármegyei tisztviselők	23	5	28	3	2	5	33	20	6
	Városi	24	3	27	13	5	18	45	22	15
	Állami	28	4	32	5	4	9	41	24	9
	Vármegyei altisztek	9	1	10	—	—	—	10	6	3
	Városi	23	2	25	6	1	7	32	17	12
	Összesen	167	22	189	50	21	71	280	152	65
Igazság- ügy	Bírák, ügyészek	3	1	4	2	4	6	10	4	1
	Ügyvédek	4	—	4	8	2	10	14	7	5
	Ügyvédség-jelöltek	1	2	3	—	—	—	3	1	—
	Tisztviselők	7	2	9	4	1	5	14	10	1
	Altisztek, börtönőrök	13	—	13	1	—	1	14	9	5
Összesen	28	5	33	15	7	22	55	31	12	
Tan- ügy	Felsőiskolai tanárok	3	—	3	1	1	2	5	2	2
	Középiskolai, polg. isk. tanárok	8	1	9	3	1	4	13	7	4
	Elemi iskolai tanítók	107	3	110	17	1	18	128	93	31
	Összesen	118	4	122	21	3	24	146	102	37
Közegész- ség	Orvosok	16	1	17	6	4	10	27	17	5
	Gyógyszerészek	2	2	4	2	—	2	6	2	2
	Gyógyszerészsegédek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Egy. közegész. ügy.	4	1	5	1	2	3	8	5	—
Összesen	22	4	26	9	6	15	41	24	7	
Irodalom, művészet	Irodalom, művészet	15	5	20	5	1	6	26	11	9
	Mérnök, építész, vegyész	42	2	44	16	2	18	62	45	13
	Egyéb értelmiség	29	3	32	5	1	6	38	29	5
	Véd- / tiszt, tisztviselő	4	1	5	1	—	1	6	5	—
	altiszt, legénység	14	—	14	1	1	2	16	12	3
	Összesen	104	11	115	28	5	33	148	102	30
Napszámosok	Szolga, háztartási alkalmazott, hordár	58	8	66	12	2	14	80	51	19
	Nyugdíjasok	142	25	167	53	19	72	239	125	70
	Vagyonukból élők	259	52	311	92	19	111	422	259	92
	Gyámoltásból élők	58	4	62	14	3	17	79	64	8
	Magántisztviselők	76	16	92	37	21	58	150	77	36
	Egyéb foglalkozások	3.105	231	3.336	530	138	668	4.004	2.723	912
	Összesen	3.105	231	3.336	530	138	668	4.004	2.723	912
	Mindössze	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791

62. tábla. Az iparosok apáinak foglalkozása. (Vége.)

b) Tízezrelékben.

Foglalkozás		F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
		nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt			
iparos										
Bányászat	{ Tisztviselők	2	8	3	7	13	8	4	3	—
	{ Segédszemélyzet	16	16	16	—	—	—	13	14	13
	{ Összesen	18	24	19	7	13	8	17	17	13
Ipar	{ Önállók	4.953	4.269	4.899	4.147	4.199	4.157	4.758	4.767	4.950
	{ Tisztviselők	17	16	17	85	119	92	31	32	21
	{ Alkalmazottak	366	492	376	228	265	236	349	294	476
	{ Gyárimunkások	45	55	46	62	79	65	49	51	40
	{ Összesen	5.881	4.832	5.338	4.522	4.662	4.550	5.187	5.144	5.487
Kereske- delem	{ Önállók	1.554	1.759	1.570	2.248	1.417	2.084	1.668	1.743	1.477
	{ Járókelő kereskedők, kofák ..	20	63	24	29	146	52	29	24	15
	{ Tisztviselők	10	—	9	20	53	26	12	9	19
	{ Alkalmazottak	37	93	41	111	225	134	59	52	42
	{ Pénzügyi tisztviselők	—	16	1	10	—	8	3	2	—
	{ altisztek	3	8	4	7	—	5	4	5	2
	{ Összesen	1.824	1.939	1.849	2.425	1.841	2.309	1.775	1.835	1.555
Közle- kedés	{ Önálló	32	24	31	32	40	34	32	30	37
	{ Tisztviselők	32	70	35	62	80	66	41	36	40
	{ Alkalmazottak	75	55	73	92	105	94	77	71	96
	{ Összesen	139	149	139	186	225	194	150	137	173
Közigazgatás		112	172	117	163	278	186	130	115	136
Igazságügy		19	39	20	49	93	58	28	24	25
Tanügy		79	31	75	69	40	63	73	77	77
Közegészségügy		15	31	16	29	80	39	21	18	15
Egyéb értelmiség		70	86	71	92	66	87	74	77	63
Napszámosok		66	70	66	46	27	42	61	55	84
Egyéb foglalkozások		2.477	2.627	2.490	2.412	2.675	2.464	2.484	2.501	2.372
Összesen		10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

mesterek dolgoztak. Azt hisszük, nem tévedünk, ha az egész iparosságnak mintegy 10—15%-ára becsüljük azt az elemet, amelynek apja mezőgazdasági foglalkozású volt. Talán kiszagda volt az apa, akinek a falu kovácsánál támadt az a gondolata, — vagy a gőzcséplőgép vezetőjénél —, hogy fiát iparra fogja. Vagy mezőgazdasági cseléd, aki a maga kötött helyzetéből akarta legalább gyermekét így kiszabadítani. Vagy éppen napszámos vagy törpebirtokos, aki úgy vélte, hogy gyermekének sorsa akkor sem lehet rosszabb, ha ipari foglalkozásra szánja azt, számos jól sikerült példa nyomán.

Az a körülmény azonban, hogy ilyenformán a budapesti iparostörzsek egyhatodáról azt állítjuk, hogy apjuk még a mezőgazdaságban dolgozik, a legtisztábbban mutatja azt, hogy egykori idők zárt kasztrendszeréből (amikor nehéz volt ipari munkához jutni annak, akinek egyúttal őse is nem volt iparúzó), a hetvenes-nyolcvanas években és valószínűleg még a kilencvenes évek folyamán is, mennyire más szelekciók szerint, mennyire más pozíciókból kerültek újabb rajok az iparosság körébe.¹⁾

¹⁾ Persze az »egyéb« foglalkozású apák számát az is növelhette, hogy a kisebb tőkések és a háztulajdonosok stb. esetei is hiányoznak a felsorolásból. De ha így módon esetleg kissé csökkenteni is kellene azt a számot, mely szerint a földműves apák arányszáma körülbelül 10—15% lehetett, rá kell mutatni arra, hogy az előbbi ok különösen olyan iparok folytatásánál alakíthatná át az általános képet, amelyek már önmagukban is tőkét igénylő iparok (aranyművesség, órásság stb.).

A többi gazdasági jellegű foglalkozás közül a közlekedéssel foglalkozó szülők adták még gyakrabban, de alapjában mégis csak ritkábban fiaikat ipari pályára. Feltűnő az, hogy az ú. n. közszolgálati és szabadfoglalkozású atyák is 3-26%-kal szerepelnek az iparosok szülei. *Ügylátszik, a szellemi foglalkozások képviselői lassanként (az idők kényszere folytán) rájöttek arra, hogy semmi lealázó sincs, sőt felemelő van abban, ha valaki, akár mint iparosmester öndílán, sajátmaga-uraképpen keresi meg a kenyerét.*

Bármennyire érzem azt, hogy az ú. n. intelligencia köréből sokan nem szívesen veszik ezt a véleményemet, — mégis úgy van, *hogy az iparosság szellemi és anyagi nivóját kétségkívül nagymértékben emelné, ha a következő számlálás sokkal nagyobb arányban találná azok gyermekeit az ipari pályákon, akik maguk még az íróasztal mellett ültek, vagy egyéb szellemi foglalkozásból éltek.* Ha az idegenkedés minden rossz helyzet ellenére, amely a világháború óta sorsa volt a közszolgálati és szabadfoglalkozású osztály nagy tömegeinek, meg nem szűnik az ipari és általában a gazdasági pályák iránt, *hogyan várhatnók azt, hogy az iparososztályba is igazán megingathatlanul be fog vonulni az az intelligencia, az a modern szellem, az a körültekintő gondosság, amelyet a modern idők ezer terhével sújtott kis- és kézműiparnak okvetlenül meg kell a maga számára szerezni.*¹⁾ Annál inkább várjuk ezt a pótlást a közszolgálati és szabadfoglalkozású osztályokból, mert hiszen éppen ezekben az osztályokban lehetne kellő megértés az iránt, hogy az iparospályákon sikerebben lehet boldogulni annak, aki szakiskolai vagy magasabbrendű képzettséggel rendelkezik, mint annak, aki csupán a tanonc- és a segédi évek után nyit önálló üzletet. Nemcsak az egyén biztonsága emelkedhetik így gazdaságilag magasabb fokra, — a kézműipari munka is sokkal intenzívebbé válhatik, a nemzet gazdaságának is kétségkívül nagy hasznára.

Érdekes azokat a számokat megvizsgálni, amelyek különösen az ipari, kereskedelmi és közlekedési foglalkozású apák foglalkozási viszonyaira vonatkoznak. A közlekedési foglalkozású apák között viszonylag persze több volt a tisztviselők vagy alkalmazottak arányszáma, mint az önállóké, a kereskedelmi foglalkozású apák között, viszont az önállók arányszáma volt túlnyomó a tisztviselőkével és segédszemélyzetbeliekével szemben.²⁾ Az iparban ugyan a tisztviselő stb. foglalkozású apák arányszáma szintén eltörpül az önálló iparosoké mellett, az ipari segédek (alkalmazottak) és a gyárimunkások fiai közül azonban mégis elég sokan (798-an) kerültek az önálló iparosok közé.³⁾

¹⁾ Az ipartörvény novellája, mint erről tanulmányunk I. részében szoltunk, sokban elősegíti az intelligencia gyermekeinek az ipari pályákon való érvényesülését.

²⁾ Ennek persze megint gazdasági okai is vannak. A közlekedés körében az önálló egyénnek rendszerint jóval több tőkére van szüksége, hogy pl. fuvarozó vállalkozó lehessen, mint alkalomadtán a kiskereskedőnek.

³⁾ Az ipari tisztviselő maga is az intelligenciához tartozik, melynek az ipari pályáktól való idegenkedéséről fentebb szoltunk.

A kereskedelmi alkalmazottak közül 118-nak, a közlekedési segédszemélyzetbeli apák közül pedig 155-nek lett a gyermeke önálló iparos. Kétségtelen, hogy a felfelé menő osztálymozgalomnak itt is bizonyos tere nyílt. *Ha a segéd- és gyárimunkáselem Magyarországon kedvezőbb jövedelmi viszonyok közé jutna, inkább meg volna a mód arra, hogy önálló iparossá váljék. A hajlandóság megvan erre.* Csak a tehetőség hiánya akadály a gondolat megvalósításának.

A felfelé menő osztálymozgalom fejlesztése kívánatosná tenné, hogy ne túlnyomórészt az ipari önállók és kereskedelmi önállók gyermekeiből toborozódjék a jövő iparosgeneráció. *Az az iparos, aki felküzdte magát az ipari önállóságra, csak olyan értékes tagja az iparosságnak, mint aki tradícióképpen örökölte az iparban való önállóságot.*

Vizsgálataink azt is mutatják, hogy állami, vármegyei és városi tisztviselők, bírák, ügyvédek, tanárok, orvosok stb. már a múltban is figyelemreméltó számban szánták fiaikat iparospályára. Talán speciális családi okok is közrejátszottak abban, hogy így történt, de bizonyára nem bánták meg azt, hogy fiuk pályát cserélt, ha látták annak boldogulását. Ismét hangoztatjuk, hogyha a jövőben többen kerülnek majd efajta elemek az ipari pályára s magukat önállósíthatják, az ipar annak bizonyára hasznát fogja látni.

β) A nemek szerepe.

A férfi- és nőiparúzóknak atyjuk foglalkozása szerint való megoszlásában két rendkívül fontos, de egymást nagyjában kiegyenlítő különbség látszik. *Az iparúzó nők között sokkal kevesebben vannak olyanok, mint a férfiak között, akiknek atyja is iparosember volt.* Ha a férfiak arányszámát százal tesszük egyenlővé, a nőké nem több mint 85. A nőiparosok viszont sokkal többen kerültek ki a kereskedelmi családokból. Itt a nők arányszáma 140 akkor, ha a férfiaké 100. *Bizonyára itt látjuk legjobban érvényesülni azt a szabályt, melyről fentebb úgy emlékeztünk meg, hogy a kereskedelemnek az iparral való szoros összeköttetése idézi azt elő, hogy a kereskedők közül sokan adják gyermekeiket iparosoknak.* A kereskedő helyezi el így leánygyermekének ipari vállalkozásába felesleges tőkét, vagy segíti azt üzleti összeköttetésénél fogva önálló vállalkozásában.

A női iparoselem — tudjuk — a női divatkalapkészítés, a női szabászat, a fehérneművarrás stb. terén igen magas; azokban az iparokban tehát, amelyekben csak csekély határ választja el az ipart a kereskedelemről. A kereskedelemről származó iparoselem nagyobb arányszámát tehát olyan jelenséggé foghatjuk fel, mely a kereskedőosztálynak az ipar felé való terjeszkedését mutatja. A textilkereskedők és az említett iparosok között benső kapcsolat is fennáll.

Figyelmet érdemel azonban még az a tanulság, hogy a nőiparosok között viszonylag jóval többen vannak a közlekedés, valamint a szellemi és szabadfoglalkozások körében elhelyezkedett apáknak gyermekei. *Tulajdonképpen a nőiparosokat tekinthetjük olyanoknak, akik jobban tagoltak az iparosok származása tekintetében.*

A nőtlen és hajadon elem sorában több az »egyéb« foglalkozású apáktól származó gyermekek arányszáma, mint az egész iparosnépességben. A nőtlen férfiiparosok szülei között (az iparosok rovására) igen nagy szerepet játszanak a kereskedő apák;¹⁾ a többi foglalkozási főcsoporthoz tartozó szülők arányszáma is általában magasabb a nőtlenek, mint a nők sorában.

A fiatalabbkorú (nőtlen) iparosgenerációnál is megfigyelhetjük azt, (mint előbb a nőknél), hogy ez a generáció már jobban tagolt, több helyről érkezett az ipar körébe. *Ha ez a tagoltság még jobban fejlődik s nem azon fog múlni, hogy a fizikai lét kényszeréből adja a szülő gyermekét ipari pályára, hanem a jól átgondolt jövő érdekében: a jövőendő ipari generációk iparosfamiliáinak gyermekét több oldalról szölitják majd versenyre azok, akik máshonnan indultak el.*

A nős iparosság körében (az iparosság öregebb elemében) az iparosfoglalkozású atyák arányszáma sokkal nagyobb és ennek megfelelően különösen a kereskedő apák arányszáma kisebb. A kereskedők fiaikat (mint láttuk) csak az újabb időkben adták sűrűbben iparosoknak.

A hajadon iparosok sorában az ipari foglalkozású szülőktől származó iparosok arányszáma valamivel nagyobb, mint a férjezett nőiparosok körében, — a kereskedő-származásúaké sokkalta kisebb. Éles ellentét mutatkozik itt a férfi és a női nem között. A kereskedelmi foglalkozású atyától származó férjezett nők arányszáma csaknem egynegyedrésze az összes nőiparosságnak;²⁾ a hajadonok között egytizedrésze sincs. Ez okozza azt, hogy a hajadon iparosnők között viszonylag sokkal több, semmint a férjes nők között az olyan, akinek apja a közlekedés, közigazgatás, igazságügy körébe tartozott.

Az iparosszülőktől származó gyermektelen iparosok arányszáma magasabb, — a kereskedőszülőktől származóké kisebb —, mint a gyermekes iparosoké.

Adataink, bár (sajnos), hézagos adataink vannak arról is, hogy az *iparűzők foglalkozása atyjukéval egyezik-e vagy sem.* A felvételbe bekapcsolódott iparosság jelentékeny rétege, úgy látszik, nem ismerte fel ennek a kérdésnek

¹⁾ Ez is mintha azt mutatná, hogy az újabb évtizedekben vált inkább szokássá az, hogy a kereskedő apák gyermekeiket ipari pályára adják. Akár az az oka ennek, hogy így friss tőkék jutnak be a kisipar vérkeringésébe, akár az, hogy a kereskedő apák a maguk foglalkozását telítettnek látva, tolnak el gyermekeik közül bizonyos rétegeket, a fejlődésben előnyt mégis látnunk kell; az annyira kíváncsú kereskedelmi szellem tör így utat a kisiparban.

²⁾ Itt is többnyire arról van szó, hogy a kereskedő apa tőkéinek egy része vonul be az ipari vállalkozásokba.

rendkívüli horderejét. Ezzel magyarázhatjuk azt, hogy az összeírt esetek erős kétötöd részében válasz nélkül hagyták a kérdőpontot. A pozitív válaszok közül azoknak az esteknek száma, melyben az atya foglalkozása nem egyezik az iparos fiúéval, mintegy háromszor annyi, mint azoké, amidőn a gyermek az apa foglalkozását követte. *Ha feltesszük azt, hogy az ismeretlen esetekben is ugyanolyan a gyermekeknek szülei foglalkozása szerint való megoszlása, mint az ismert tömegben ; körülbelül 22—23%-ra emelkednék azoknak az iparosoknak a száma, akik apjuk foglalkozását követik és 67—68%-ra —, tehát jó kétharmadrészre — azoké, akik idegen foglalkozási milióból kerültek be az iparosságba.* Ez a számítás azután azt is igazolja, hogy a mai iparosok összetétele csak csekély részben egyezik szorosan az ősökével. De az osztályozás, hogy az iparos foglalkozása atyjáéval egyezik vagy sem, bizonyos mértékben szigorú. A feldolgozás azt az iparost is atyja foglalkozásával ellenkező foglalkozásúnak tekinti, aki például iparossegédtől származik. *Mindezek ellenére újból megállapíthatjuk azt, hogy ma korántsem lehet beszélni az ipari életnek olyan zárt egységről, amely valaha ennek az élethivatásnak oly nagy erőssége volt.*

63. tábla. Az iparosok atyáinak foglalkozása egyezik-e vagy sem az iparosok foglalkozásával.

Foglalkozás	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
	Tízszázalékokban.								
Foglalkozása atyjáéval egyező ..	1.457	1.658	1.473	765	583	729	1.331	1.410	1.144
„ „ nem „ ..	4.238	4.730	4.278	4.030	4.662	4.155	4.255	4.160	4.325
Ismeretlen	4.305	3.612	4.249	5.205	4.755	5.116	4.414	4.430	4.531

A nőknek sokkal nagyobb része maradt adós a felelettel arra nézve, hogy mi volt az apja foglalkozása, mint a férfiaknak. Sok esetben bizonyára az apa foglalkozását nem ismerték pontosan. Más esetekben a feledékenység vagy az, hogy a korán meghalt atya foglalkozása után nem is érdeklődtek, volt az oka ennek a nagy hanyagságnak. A férfiak és a nők adatbevallásának ez a különbsége jórészt csak azoknál az iparosoknál okozott eltérést, akiknek foglalkozása apjukéval egyező volt ; a férfi- és nőiparosok tömegének csaknem egyforma része adott olyan választ, hogy foglalkozása nem egyezik az apjáéval.

Ilyenformán az igazi különbség abban domborodik ki, hogy míg a férfiiparosoknak csaknem tizenöt százaléka tudta azt jelezni, hogy apja mesterségét követi —, a nők között feleannyi sem. Ebben bizonyára része van annak, hogy a *nők iparüzése sokkal kevésbé függ össze, nem is függhet össze, lelkileg az apa iparüzésével.* A nők számos iparra, melyet apja folytat,

nem is vállalkozhatnék fizikumánál fogva önálló, saját műhelyében dolgozó iparosként. *Bizonyára része van annak is, hogy az ősi mesterség iránt érzett hajlandóság inkább tulajdonsága a férfinak, mint a nőnek.* De döntő okként azt kell megállapítanunk, hogy a kereskedőfamiálkból felette nagy számban kiváló és tőkeerejükre támaszkodó iparosnők foglalkozása természet-szerűleg nem egyezhetik atyjukéval.

γ) Iparonként.

Iparonként is szemle alá vonjuk az iparosok atyáinak foglalkozását. (L. a 64. táblát.)

Leginkább öröklődő iparoknak látszanak:

a sapkás-, kalapos- stb. ipar, melyben az iparosok		74·64,
kőfaragó-, kőműves- stb. « « « «		77·32,
sokszorosítóipar, melyben az iparosok		73·29,
a szíjgyártó-, bőröndösmesterség, melyben az iparosok	...	67·59,
a sütőmesterség, melyben az iparosok		66·04,
órásmesterség, « « «		66·20%-a

volt olyan, akinek apja is már iparosfoglalkozást űzött. Ez iparoknak egyik része erősen a műipar felé hajlik, kettő közülük pedig — köztudomás szerint — tradicionális mesterség. Valószínű, — *ha az adatgyűjtés kutatásait tovább tudtuk volna vinni, — esetleg még azt is igazolhattuk volna, hogy gyakran az atyák atyjai, vagy nagyatyjai is iparosmesterséget folytattak.*

Az iparosmesterség mellett leköttetteknek látszanak még a szűcsök, kovácsok, hentesek stb. is. *Mindmégannyi olyan ipari foglalkozás, mely magából, vagy a többi ipari mesterségek űzőinek családtagjaiból meríti az utánpótlást.*

Azoknak a mesterségeknek a száma, amelyekben az iparosatyák arányszáma az átlagosnál lényegesen kisebb, meglehetősen csekély:

a bérkocsisok, fuvarosok atyáinak		34·48
a villanyszerelők, műszerészek atyáinak		42·71
a cukrárszok atyáinak		44·02
a fehérneműtisztítók atyáinak		43·82
a fehérneművarrónők atyáinak		46·18

százaléka volt szintén iparos. Meglepő a bérkocsisok és a fuvarosok alacsony arányszáma. A többenél az arányszámokat megmagyarázhatjuk azzal, hogy az iparokhoz tartozó vállalatok jelentős része az újabb időkben keletkezett.

Van azonban más oka a bérkocsisok és fuvarosok alacsony arányszámának. Az t. i., hogy a bérkocsisok és az alább említendő egyéb ipari mesterségek folytatói között meglepően sokan vannak olyanok, akiknek szülei a kereskedelemmel foglalkoztak előbb, akik tehát csak mintegy oldalfordulattal tértek át a kereskedelmi foglalkozásokról az ipari foglalkozásokra.

64. tábla. Az iparosok atyjuk foglalkozása szerint.

Az ipar megnevezése	A z a t y a f o g l a l k o z á s a										
	Bányászat	Ipar	Kereskedelem	Közeledés	Közigazgatás	Igazságügy	Tanügy	Közegészségügy	Egyéb értelmiség	Napszámók	Egyéb foglalkozás
a) Abszolút számokban.											
Arany- és ezüstműves	—	123	57	5	—	—	2	—	—	—	52
Asztalos, ács, esztergályos	2	577	116	19	6	—	11	1	7	8	237
Bádogos, rézöntő	—	357	153	9	2	—	5	—	7	5	105
Bérkocsis, fuvaros	1	350	322	26	4	1	3	2	4	9	293
Borbély, férfi- és nőifodrász	2	576	131	17	20	2	8	3	7	5	351
Cipész és csizmadia	13	1.078	368	16	18	3	11	—	6	32	541
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	—	92	57	2	5	—	4	—	—	—	42
Építőmester	—	100	27	2	5	2	1	3	12	—	40
Fehérneművarró	—	121	79	3	3	—	1	—	3	1	50
Fehérneműtisztító, kelmefestő	—	92	58	2	3	2	2	2	2	—	47
Fényképész	1	77	41	4	—	2	2	—	—	—	19
Férfiszabó	3	1.266	445	16	14	10	26	2	26	6	766
Fogtechnikus	—	90	64	3	2	—	1	—	8	—	49
Hentes	—	257	74	9	5	1	4	—	—	1	66
Kárpitos	—	203	52	8	5	1	4	—	1	—	69
Kávés	—	244	91	7	7	—	3	—	1	1	113
Kovács	—	99	28	3	1	—	2	—	—	—	29
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	—	191	6	6	1	—	1	—	5	2	35
Könyvkötő	—	62	34	2	4	—	3	—	5	1	5
Lakatos	2	239	70	13	10	—	4	—	—	3	100
Mészáros	1	218	66	1	2	1	3	—	1	—	73
Nőidivatkalapkészítő	—	165	42	4	11	5	—	2	—	—	41
Nőiszabó	2	883	328	32	39	7	9	11	12	3	318
Órás	1	143	32	3	13	1	2	1	1	—	19
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	1	156	26	—	2	—	3	—	—	—	21
Sokszorosító	—	129	25	2	2	—	—	—	1	—	17
Sütő	—	212	52	4	4	—	—	—	2	2	45
Szállodás, vendéglős	2	978	304	32	21	9	14	4	9	5	516
Szilgyártó, bőröndös	—	98	17	1	—	—	1	1	2	—	23
Szobafestő, mázó	1	457	93	9	11	1	3	2	—	14	104
Szűcs	—	130	40	—	—	—	1	—	—	2	22
Úvegés- és rokonszalmák	—	95	33	4	3	—	2	—	1	—	27
Villanyszerelő, műszerész	1	202	136	18	15	3	4	4	6	3	81
Egyéb	—	325	86	18	22	4	6	2	11	17	658
Összesen	33	10.385	3.553	300	260	55	146	41	148	123	4.974
b) Tízezerlelken.											
Arany- és ezüstműves	—	5.146	2.385	209	—	—	84	—	—	—	2.176
Asztalos, ács, esztergályos	20	5.864	1.179	193	61	—	112	10	71	81	2.409
Bádogos, rézöntő	—	5.552	2.380	140	31	—	78	—	109	78	1.632
Bérkocsis, fuvaros	10	3.448	3.172	256	39	10	30	20	39	89	2.887
Borbély, férfi- és nőifodrász	18	5.133	1.168	152	178	18	71	27	62	45	3.128
Cipész és csizmadia	62	5.170	1.765	77	86	14	53	—	24	153	2.586
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	—	4.402	2.727	96	239	—	191	—	287	48	2.010
Építőmester	—	5.208	1.406	104	261	104	52	156	625	—	2.084
Fehérneművarró	—	4.618	3.016	115	115	—	38	38	115	38	1.907
Fehérneműtisztító, kelmefestő	—	4.382	2.762	95	143	95	95	95	95	—	2.238
Fényképész	68	5.203	2.770	270	—	135	135	—	135	—	1.284
Férfiszabó	12	4.907	1.725	62	54	38	101	8	101	23	2.969
Fogtechnikus	—	4.147	2.950	138	92	—	46	—	369	—	2.258
Hentes	—	6.148	1.770	215	120	24	96	—	24	24	1.579
Kárpitos	—	5.918	1.516	233	146	29	117	—	29	—	2.012
Kávés	—	5.225	1.948	150	150	—	64	—	21	21	2.421
Kovács	—	6.111	1.728	185	62	—	124	—	—	—	1.790
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	—	7.732	243	41	—	—	41	—	202	81	1.417
Könyvkötő	—	5.345	2.931	172	345	—	259	—	431	86	431
Lakatos	45	5.420	1.587	295	227	—	91	—	—	68	2.267
Mészáros	27	5.957	1.804	27	55	27	82	—	27	—	1.994
Nőidivatkalapkészítő	—	6.111	1.556	148	407	185	—	74	—	—	1.519
Nőiszabó	12	5.371	1.995	195	237	43	55	67	73	18	1.934
Órás	46	6.620	1.482	139	602	46	93	46	46	—	880
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	48	7.464	1.244	—	96	—	144	—	—	—	1.004
Sokszorosító	—	7.329	1.421	114	114	—	—	—	57	—	965
Sütő	—	6.604	1.620	125	125	—	—	—	62	62	1.402
Szállodás, vendéglős	11	5.163	1.605	169	111	48	74	21	48	26	2.724
Szilgyártó, bőröndös	—	6.759	1.172	69	—	—	69	69	138	138	1.586
Szobafestő, mázó	14	6.576	1.338	130	158	14	43	29	—	201	1.497
Szűcs	—	6.667	2.051	—	—	—	51	—	—	103	1.128
Úvegés- és rokonszalmák	—	5.759	2.000	242	182	—	121	—	61	—	1.635
Villanyszerelő, műszerész	21	4.271	2.875	381	317	63	85	85	127	63	1.712
Egyéb	—	2.828	749	157	191	35	52	17	96	148	5.727
Összesen	17	5.187	1.775	150	130	28	73	21	74	61	2.484

A bérkocsisok és fuvarosok között az atyák.....	31·72,
a fehérneművarrónők « « «	30·16,
a fogtechnikusok « « «	29·50,
a könyvkötők « « «	29·31,
a villanszerelők, műszerészek « « «	28·75

százaléka volt kereskedelmi foglalkozású egyén. Egyszerű a tény: ezekben az esetekben az egyik vagy másik iparág hasznát felismerő atyák adták ipari pályára gyermekeiket.

A kereskedelmi foglalkozású atyák gyermekei viszont meglehetősen ritkán szerepelnek

a borbély- és fodrársziparosok között	11·68,
a szíjgyártó- és bőrdösisziparosok «	11·72,
a sokszorosítóiparosok «	14·21,
a szobafestő- és mázóiparosok «	13·38,
az asztalos-, ács-, esztergályosiparosok között	11·79

százaléka élt a kereskedelem körében. Ez iparok egyike-másika a szülőktől örökölt berendezésekkel és kisebbszerű üzemben könnyen folytatható, — nem csalogató a nagyobb új tőkét mozgósító kereskedőgyermekek számára.

Anyagunk sorrendjét megszakítva, most már nem a közlekedés stb. körébe tartozó atyák arányszámaikat vesszük vizsgálat alá, hanem azt, hogy az egyes ipari mesterségek képviselőinek szülei közül melyikbe tartoznak többen, esetleg kevesebben az ú. n. »egyéb« foglalkozások képviselői közé.

A borbélyok atyái között	31·28,
a szállodások és vendéglősök «	27·24,
cipészek és csizmadiák «	25·96,
bérkocsisok és fuvarosok «	28·87,
a férfiszabók «	29·69

százalék volt ilyen.

Ezek a számok nem hagynak kétséget afelől, hogy olyan iparokkal állunk itt szemben, amelyek kiváltképpen a vidéken, faluhelyen otthonosak, ahol a falusi földművesember is sűrűn szánja rá magát arra, hogy kocsmát nyisson; mint csizmadia működjék vagy ruhavarrással foglalkozzék. A budapesti most említett iparostársadalomnak azok a tagjai, akiknek atyái között ily feltűnő arányban szerepelnek az egyéb foglalkozású emberek, jórészt a bevándorolt fővárosi iparosság csoportját szaporították.

Egyik-másik ipari mesterségnél viszont feltűnően alacsony arányszámot képviselt azoknak a száma, akiknek az atyja »egyéb« foglalkozású volt;

a könyvkötészetben	4·31
az órásiparban	8·80

a sokszorosítóiparban	9·65
a szűcsiparban	11·28
a sütőiparban	14·02

százalékot.

Ezeknek az iparoknak szukrescenciája annyira túlnyomóan ipari vagy kereskedelmi foglalkozású szülők gyermekei közül kerül ki *(talán a mesterségek természete miatt is, t. i. ezek a mesterségek csekély kivétellel inkább a városban folytattatnak)*, hogy az egyéb, — különösen a mezőgazdasági foglalkozású szülők gyermekei alig jutottak közöttük szóhoz.

Azokat az iparosokat, akiknek atyjuk is *iparosember* volt, külön is csoportosítottuk iparonként:

65. tábla. Az iparosszülőjű iparosok atyáinak foglalkozási viszonya.

A z i p a r m e g n e v e z é s e	Atyjának foglalkozási viszonya, mint iparosé							
	őnláló	tisztviselő	alkalmazott	gyári munkás	őnláló	tisztviselő	alkalmazott	gyári munkás
	a) Abszolút számokban				b) Tízezerlelkben			
Arany- és ezüstműves	111	1	9	2	9.024	81	732	163
Asztalos, ács, esztergályos	549	1	22	5	9.514	17	381	88
Bádigos, rézőntő	287	—	67	3	8.039	—	1.877	84
Bérgocsis, fuvaros	297	—	48	5	8.486	—	1.371	143
Borbély, férfi- és nőifodrász	548	—	27	1	9.514	—	469	17
Cipész, csizmadia	938	—	130	10	8.700	—	1.207	93
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	89	—	3	—	9.674	—	326	—
Építőmester	97	—	3	—	9.700	—	300	—
Fehérneművarrónő	73	27	19	2	6.034	2.231	1.570	165
Fehérneműtisztító, kelmefestő	85	—	4	3	9.239	—	435	326
Fényképész	72	—	4	1	9.350	—	520	130
Férfiszabó	1.104	—	153	9	8.721	—	1.208	71
Fogtechnikus	85	1	3	1	9.445	111	333	111
Hentes	255	—	2	—	9.922	—	78	—
Kárpitos	192	—	8	3	9.458	—	394	148
Kávés	221	2	16	5	9.057	82	656	205
Kovács	98	—	1	—	9.899	—	101	—
Kőfaragó-, kőműves-, kövezőmester	175	—	15	1	9.163	—	785	52
Könyvkötő	57	—	4	1	9.194	—	645	161
Lakatos	218	4	17	—	9.122	167	711	—
Mészáros	212	—	5	1	9.725	—	229	46
Nődivatkalapkészítő	159	1	3	2	9.636	61	182	121
Nőiszabó	837	5	34	7	9.479	37	385	79
Órás	139	—	2	2	9.720	—	140	140
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	153	—	3	—	9.808	—	192	—
Sokszorosító	128	1	—	—	9.922	78	—	—
Sütő	202	—	9	1	9.528	—	425	47
Szállodás, vendéglős	942	2	23	11	9.632	21	235	112
Szijgyártó, bőröndös	95	1	1	1	9.694	102	102	102
Szobafestő, mázó	434	—	20	3	9.496	—	438	66
Szűcs	130	—	—	—	10.000	—	—	—
Üveges és rokonszakták	88	1	4	2	9.263	105	421	211
Villanyszerelő, műszerész	172	1	18	11	8.514	50	891	545
Egyéb	282	15	22	6	8.676	462	677	185
Összesen	9.524	63	699	99	9.171	61	673	95

Az egyes ipari mesterségekbe az iparosszülők gyermekei közül is főképp csak azok jutnak be, akiknek atyjuk is már önálló iparos volt. Legjellemzőbb példa erre a szűcsmesterség: itt 100%-ban áll e tétel igazsága. De alig kisebb ez az arányszám a kovácsoknál és a henteseknél, a sapkásoknál, kalaposoknál sem stb.

Nagyon ritka az olyan iparos, akinek atya ipari tisztviselő volt. Igazán jelentősebb arányszámot csak a fehérneművarrónőknél látunk, — több, mint egyötödrészüik ilyen atyától származott.

Az *ipari segédektől* származó iparosok azonban már számos iparágban igen jelentős szerepet töltenek be.

A bádgosok és rézőntők	18·77,
a fehérneművarrónők	15·70,
a férfiszabók	12·08,
a bérkocsisok és fuvarosok	13·71,
a cipészek és csizmadiák	12·07

százalékának iparossegéd volt az atya. *Ezek a példák legszebben mutatják azt, hogy számos ipari mesterségben felemelkedhettek az utódok az iparossegédi pályáról az önállóság pozíciójába.* Ezt még más iparok példája is magyarázza. Ennek azért is örülünk, mert a kisipari munkának kétségkívül élesztője az a reménység, hogy a segédből valaha mester leend. A lehetőség megvan erre. De hogy a lehetőség minél gyakrabban valósággá váljék, azt a kisipari munka érdekében is kívánnunk kell. A kisipari műhelyek tevékenységében több kedvvel vesz részt a segédelem, ha az önállósulás végcélja nem esik tőle elérhetetlenül messze.

Vannak persze olyan iparágak, ahol az iparossegédatyától származó iparosok arányszáma igen csekély. De még itt is rendszerint több, mint a *gyárimunkások* leszármazottjainak arányszáma. A gyárimunkásoktól származott iparosmesterek arányszáma a villanyszerelők és műszerészek között a legmagasabb (5·45%), egyébként azonban nagyon sivár. Azoknak, akik az ipari pályán a gyárimunkások közé kerültek, a legritkább esetben adja meg a sors azt az örömet, hogy utódjaik önálló iparosok lehessenek. Tulajdonképpen különös tisztelettel kell gondolnunk azokra a gyárimunkás szülőkre, akik nem sajnálták az áldozatot arra, hogy gyermekeikből önálló iparost neveljenek. Pedig, ha sűrűbben nyílnék arra alkalom, hogy a gyárimunkásélem legalább leszármazottjai révén szorosabb összeköttetésbe kerüljön a kisipari vállalatokkal, talán e műhelyeknek a gépekkel való felszerelésével szemben is csökkennék az idegenkedés, mely a tőkeszükségnél is nagyobb akadályta sokfelé a kisipari gépek terjedésének.

Külön táblázatban mutatjuk ki ipari mesterségek szerint azt is, hogy az iparos foglalkozása atyjáéval egyezik-e vagy sem.

66. tábla. Az iparosok atyjuk foglalkozása szerint az egyes iparokon belül.

Az ipar megnevezése	Foglalkozása atyjáéval					
	egyező	nem egyező	ismeretlen	egyező	nem egyező	ismeretlen
	abszolút számokban			tízezrelekben		
Arany- és ezüstműves	25	81	133	1.046	3.389	5.565
Asztalos, ács, esztergályos	176	433	375	1.789	4.400	3.811
Bádogos, rézöntő	88	260	295	1.369	4.044	4.587
Bérkocsis, fuvaros	89	394	532	877	3.882	5.241
Borbély, férfi- és nőifodrász	82	582	458	731	5.187	4.082
Cipész, csizmadia	335	949	801	1.607	4.552	3.841
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	21	108	80	1.005	5.168	3.827
Építőmester	17	97	78	885	5.052	4.063
Fehérneművarrónő	17	138	107	649	5.267	4.084
Fehérneműtisztító, kelmefestő	7	98	105	333	4.667	5.000
Fényképész	11	61	76	743	4.122	5.135
Férfiszabó	485	965	1.130	1.880	3.740	4.380
Fogtechnikus	5	133	79	230	6.130	3.640
Hentes	88	170	160	2.105	4.067	3.828
Kárpitos	59	119	165	1.720	3.470	4.810
Kávés	15	224	228	321	4.796	4.883
Kovács	31	71	60	1.914	4.383	3.703
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	43	101	103	1.741	4.089	4.170
Könyvkötő	10	56	50	862	4.827	4.311
Lakatos	50	199	192	1.134	4.513	4.353
Mészáros	81	120	165	2.214	3.279	4.507
Nőidivatkalapkészítő	4	136	130	148	5.037	4.815
Nőiszabó	119	733	792	724	4.459	4.817
Órás	23	83	110	1.065	3.843	5.092
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	41	69	99	1.962	3.301	4.737
Sokszorosító	10	57	109	568	3.239	6.193
Sütő	73	107	141	2.273	3.334	4.393
Szállodás, vendéglős	224	842	828	1.183	4.446	4.371
Szijgyártó, bőrdandós	17	69	59	1.172	4.759	4.069
Szobafestő, mázoló	95	292	308	1.367	4.201	4.432
Szűcs	50	68	77	2.564	3.488	3.948
Üveges és rokonszakmák	69	14	82	4.181	849	4.970
Villanyszerelő, műszerész	14	242	217	296	5.116	4.588
Egyéb	191	445	513	1.662	3.873	4.465
Összesen.....	2.665	8.516	8.837	1.331	4.255	4.414

Csodálatos az, hogy éppen azoknál a foglalkozásoknál jelzi a felvétel a legtöbb esetben ismeretlennek az atya foglalkozását, ahol leginkább várhatnók azt, hogy az utód azzal tisztában van. A sokszorosító iparos-mesterek közül 61,93% jelentette azt, hogy nem ismeri atyja foglalkozását; az arany- és ezüstművesek közül 55,65%.

Csak a leginkább szembeötlő adatokra hívjuk fel a figyelmet. Arra, hogy az üveges- és rokonszakmabeli mesterek között milyen erősen jelentkezik az atya és a gyermekének azonos foglalkozása. Megközelítő arányszámot sem mutat a többi ipari foglalkozás. Csak a szűcsöknél, továbbá a mészárosoknál és a henteseknél és még néhány iparban látjuk a fiúk foglalkozásában sűrűbben ismétlődni az atyák foglalkozását.

Egészen minimális azoknak az iparoknak száma, amidőn az atya foglalkozása fedi a gyermekét; a fehérneműtisztítók és kelmefestők között, a fogtechnikusoknál és a nőidivatkalapkészítőiparban. Ezeket az iparokat mind újabb keletű iparoknak minősítettük.

V. Az iparosok vagyoni helyzetét megvilágító adatok.

Tanulmányunk most következő szakaszába azoknak az adatoknak megvilágítását illesztettük bele, amelyekből az iparosság vagyoni helyzetére lehet következtetni. Mely adatcsoportok azok, melyeket a székesfőváros statisztikai hivatalának felvételéből erre a célra felhasználhatunk?

Az egyik adatcsoport egyenesen a vagyoni állapot megrögzítését kívánta elérni. A másik csoport a háztartási alkalmazottak tartásából vagy nemtartásából igyekezett a kérdés közelébe férközni. A harmadik csoport azt kutatta, hogy az iparos tart-e albérlőt vagy ágybérlőt, hiszen szerényebb anyagi viszonyok között élő iparosnak kell annak lenni, aki lakását megosztja idegen személyekkel. A negyedik csoport adatai annak megvilágítására terjeszkednek ki, hogy az iparosok lakásuknak mekkora részét adták albérletbe és hány albérlőjük van. Az ötödik csoport végül az iparosok vagyoni helyzetére (vagy inkább vagyoni helyzettel összefüggő előrelátásukra és intelligenciájukra) abból kíván következtetni, hogy életbiztosításuk van-e vagy sem.

1. Az iparosok ingatlanvagyon.

α) Általánosságban.

Lássuk előbb a vagyoni viszonyok általános megvilágítását.

Az *effektív vagyon* kérdését a felvétel csak az ingatlanvagyon irányában érintette. Van-e az iparosnak háza vagy házrésze, földbirtoka vagy földbérlete? Említettük (a felvétel módszerének ismertetésénél), hogy bizonyos eszmei hiánya a felvétel e részének, hogy a vagyon nagyságára vonatkozólag semmi néven nevezendő tájékoztató adatot nem szerzett be. Maga az a körülmény, hogy van-e valakinek földbirtoka vagy nincsen; van-e háza vagy nincsen: a vagyonosságnak egy igen minimális fokát mutatja és korántsem tud beszámolni arról, hogy a vagyon valóságban milyen arányú.

Azok a számok, melyekkel a székesfőváros statisztikai hivatalának feldolgozása jellemezte az iparosok vagyoni viszonyait, mégis igen szomorú képet festenek meg a budapesti iparosság vagyoni helyzetéről.

67. tábla. Az iparosok vagyoni állapota.

Részletezés	F i			N ő			Mind- össze	Gyerme- kel bíró	Gyerme- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		i p a r o s	
	a) Abszolút számokban.								
Háza van	1.467	56	1.523	229	5	234	1.757	1.394	302
Házrésze van.....	492	46	538	95	17	112	650	444	143
Háza nincs.....	12.965	1.177	14.142	2.736	733	3.469	17.611	11.355	4.346
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Földje van	740	42	782	159	9	168	950	727	172
Földje nincs.....	14.184	1.237	15.421	2.901	746	3.647	19.068	12.466	4.619
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Földbérlete van	55	3	58	14	—	14	72	60	9
Földbérlete nincs	14.869	1.276	16.145	3.046	755	3.801	19.946	13.133	4.782
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
	b) Tízezerlelkben.								
Háza van	983	438	940	748	66	613	878	1.057	630
Házrésze van.....	330	360	332	311	225	294	325	337	299
Háza nincs.....	8.687	9.202	8.728	8.941	9.709	9.093	8.797	8.606	9.071
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Földje van	496	328	483	520	119	440	475	551	359
Földje nincs.....	9.504	9.672	9.517	9.480	9.881	9.560	9.525	9.449	9.641
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Földbérlete van	37	24	36	46	—	37	36	46	19
Földbérlete nincs	9.963	9.976	9.964	9.954	10.000	9.963	9.964	9.954	9.981
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Egyenesen megdöbbenő az, hogy az iparosok egész tömegéből csak 12-03%-nyi résznek van háza vagy házrésze s 5-11%-nak földje vagy földbérlete, míg a többi minden ingatlanvagyon nélkül áll az élet küzdelmeiben. Igaz, hogy a felvétel anyaga reprezentatív és talán éppen ezen a ponton nem fejezheti ki teljes hűséggel az iparosság vagyoni helyzetét. (Hamarább tehetjük azt fel, hogy a jobbmódú iparos nem mutat érdeklődést az iparosság szerényebb viszonyok között élő tagjainak érdekeit szolgáló felvétellel szemben, mint azok, akik minden szalmaszállba belekapaszkodnak, amelytől helyzetük javulását várhatják.) De ha az egész országban olyan szomorúan állna az iparosság a vagyonosság tekintetében, mint a felvétel szerint Budapesten, egyáltalán nem mondhatnók azt, hogy a sokszor akár generációkon át folytatott ipari mesterség is módot nyújtana arra, hogy az utód esetleg öröklött házzal vagy földbirtokkal rendelkezék.

Hiba volna persze az iparosok vagyoni viszonyainál valami nagy bérházakra vagy kiterjedt földparcellákra gondolni, mint olyan objektumokra amelyek az iparosoké lehetnének, de kétségtelen az, hogy az iparosok célkitűzései között gyakrabban szokott a ház szerepelni, mint például a közszolgálati vagy a szabad foglalkozású egyéneknek, — gyakrabban, mint talán

a kereskedők között. Ennek ellenére házvagyon csak gyéren került az iparosok (kiskézműiparosok) kezei közé.

A férfiak között valamivel több a házzal vagy házrésszel rendelkező iparosok száma, mint a nők között. Viszont mindegyik nemnél a nőtlen (hajadon) elem még sokkal rosszabbul áll, mint a pályájának már jórészt megtett nős vagy házasság elem. A nőknél az arányszámok is kisebbek, mint a férfiaknál. Abban, hogy a nős férfiaknak 13·13%-a rendelkezik házzal vagy házrésszel, valami vigasztalót látunk abban a tekintetben, hogy a mesterségét már régebben folytató iparos, ha esetleg már pályája utolsó éveit is tapossa, inkább tud szerezni, mintsem a nőtlen, saját házat vagy házrészt. Igaz, hogy a nőtlen iparosok kisebb arányú háztulajdonát az is megmagyarázza, hogy közöttük többen vannak az ipari pályára újabban betódult elemek, a nős iparosok körében pedig többen a mesterségüket apjuktól örökölt iparosok.

Földje vagy földbérlete az iparosok csak igen csekély részének van. A férfiak között valamivel mégis többnek, mint a nők között. Felöltik az, hogy a férjezett iparosok sorában viszonylag több a földdel, vagy földbérlettel bíró iparos, mint a nős iparosok között. De a nőtlen elemnek aránylag gyakrabban van földje, mint a hajadon iparosoknak.

Nagy emberi igazság érvényesülését látjuk a gyermekes és gyermektelen iparosok vagyoni viszonyok szerint való csoportosulásában. A gyermekkel bíró iparosoknak jóval nagyobb része (13·94%) rendelkezik házzal, vagy házrésszel, mint a gyermekteleneknek (9·29%). A gyermekes iparosok javát szolgálja az a jelentős különbség is, mely a földtulajdonnal és a földbérlettel rendelkező iparosok számában mutatkozik.

β) Iparonként.

Iparonként az iparosok vagyoni állapotát az alábbi számok jelzik:

A háztulajdon, vagy házrésztulajdon tekintetében leginkább

a sütőipar	(33·34%)
a bérkocsisok és fuvarosok	(30·44%)
kőfaragó-, kőműves- stb. mesterség	(28·75%)
a cukrászság stb.	(26·79%)

válnak ki. Ezekben az iparokban számottevő réteg ura háznak vagy házrésznek. Mellettük még az építőmestereket említjük fel. *A sütőipar viszonylag jó anyagi helyzete nyilván régi idők hagyatéka. Az építőmesterek és kőművesek stb. háztulajdona pedig mesterségük természetével függ össze. A cukrász stb. mesterek háztulajdona az emberi igényesség nagy hatalmát jelzi. A bérkocsisok és fuvarosok nagyobb háztulajdona azt mutatja, hogy egykor ezeknek az iparosoknak jobban ment a soruk.*

68. tábla. Az iparosok vagyoni állapota iparonként.

Az ipar megnevezése	Háza, háztársa	Földje	Föld- bérlete	Háza, háztársa	Földje	Föld- bérlete
	v a n					
	Abszolút számokban			Tízezrelékben		
Arany- és ezüstműves	33	6	—	1.381	251	—
Asztalos, ács, esztorgályos	128	46	4	1.301	468	41
Bádgos, rézöntő	94	52	2	1.462	809	31
Békkocsis, fuvaros	309	31	11	3.044	305	108
Borbély, férfi- és nőifodrász	56	37	—	499	330	—
Cipész, csizmadiák	100	67	4	480	321	19
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő ..	56	2	2	2.679	96	96
Építőmester	49	32	—	2.552	1.667	—
Fehérneművarrónő	13	4	—	496	153	—
Fehérneműtisztító, kelmefestő	21	11	—	1.000	524	—
Fényképész	13	5	—	878	338	—
Férfiszabó	120	94	1	465	364	39
Fogtechnikus	8	4	1	369	184	46
Hentes	115	35	—	2.751	837	—
Kárpitó	17	30	23	496	875	671
Kávész	36	14	1	771	300	21
Kovács	42	13	—	2.593	803	—
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	71	33	1	2.875	1.336	40
Könyvkötő	11	5	—	948	431	—
Lakatos	74	41	—	1.678	930	—
Mészáros	69	28	—	1.886	765	—
Nőidivatkalapkészítő	5	6	—	185	222	—
Nőiszabó	67	40	—	408	243	—
Órás	22	8	—	1.019	370	—
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	14	7	—	670	335	—
Sokszorosító	21	8	—	1.193	455	—
Sütő	107	26	—	3.334	810	—
Szállodás, vendéglős	408	147	13	2.154	776	69
Szűgyártó, bőröndös	17	4	—	1.172	276	—
Szobafestő, mázoló	44	21	2	633	302	29
Szűcs	14	4	—	718	205	—
Üveges és rokonszalmák	17	10	—	1.030	606	—
Villanyszerelő, műszerész	49	15	1	1.036	317	21
Egyéb	187	64	6	1.628	557	52
Összesen	2.407	950	72	1.202	475	36

A háztulajdon azonban nagyon ritka

- a fogtechnikusok (3·69%),
- a nőiszabók (4·08%),
- a cipészek és csizmadiák (4·80%).
- a kárpitósok (4·96%),
- a fehérneművarrónők között (4·96%),

Ezeknek az iparoknak legtöbbször igazán kisipari jellege hátráltatója annak, hogy az iparos annyit tudjon félretenni, amiből házat tud építeni, vagy háztárszt vásárolni.

A földtulajdon az építőmesterek között a leggyakoribb : 16·67%-uknak van földje. Viszont :

Adataink két irányban tagozzák ezt a kérdést. Egyfelől azt mutatják ki, hogy hány iparos tart vagy nem tart háztartási (benső, állandó) alkalmazottat és másfelől ugyanazt kutatják a takarítónőkről.

Háztartási alkalmazottja az iparosok valamivel több, mint egynegyed-részenek van. Ez az arányszám nem túlságosan kedvező, noha segítségére siet az, hogy a takarítónőt tartó iparosokkal együtt a két csoport arányszáma 39·10%-ra emelkedik. *Öt közül két iparosnak mégis csak módja van háztartásában alkalmazottat tartani. Persze azok az iparos háztartások, melyek csak takarítónőket tartanak, többnyire a gyengébben fundált iparos-háztartások körébe tartoznak,* — talán éppen a nőtlen és hajadon iparosoknál van erről szó. Ki beszélhetne ma arról, *hogy iparosság ma is annak a mindig visszavágyott polgári jó módoknak képviselője volna, mint valaha a középkor és újkor éveiben volt, a legújabb kor bekövetkezéséig?*

Pedig az iparosháztartások jelentős részében, mint tanulmányunk korábbi részében láttuk, ugyancsak nagy számmal vannak olyan családok, melyekben több-kevesebb eltartott családtag él együtt a családfővel, ahol tehát ugyancsak szükség lehet arra, hogy az iparos a háztartás munkájától mentesülve egészében hivatásának tudja szentelni magát. Ez a körülmény még kedvezőtlenebbé teszi az iparosság gazdasági helyzetének ebből a szempontból való bírálatát.

A férfi iparosok (látszólag meglepő módon) jóval ritkábban tartanak háztartási alkalmazottat, — sőt kevesebben takarítónőt is — mint a női iparosok között. A férfi iparosok háztartásában nyilván többnyire a *feleség* látja el a háztartás gondját. A nőiparos pedig akár házas, akár hajadon, inkább rászorul arra, hogy háztartási alkalmazottat tartson, éppen azért, mert magában áll.

A férfiak sorában a nőtlen iparosoknak sokkal sűrűbben volt háztartási alkalmazottjuk, mint a nőknek. Ezt a tanulságot az imént adott magyarázat szintén megindokolja. Sőt tulajdonképpen a nőtlen emberek által folytatott iparoknak többé-kevésbbé sikertelenségét jelenti az, hogy az iparosok 30%-ának sem tellett háztartási alkalmazottal.

A hajadon nők iparának gyengébb jövedelmezőségét mutatja az, hogy csak ritkábban tartanak háztartásukban cselédet. Igaz, hogy náluk a több családtag is elláthatja a háztartási teendőket.

A hajadon iparosoknak kevésbé kedvező gazdasági helyzete akkor is domborodik ki, ha azt nézzük, hogy hányan tartanak közülük takarítónőt.

A gyermekkel bíró iparosok lakásaiban sokkal gyakoribb a háztartási alkalmazott, mint a gyermektelenekében. Utóbbiak inkább beérik takarítónővel.

A háztartási alkalmazottak és a takarítónők tartásának gyakoriságát szintén kimutatjuk iparonként.

β) Iparonként.

70. tábla. Az iparosok háztartási alkalmazottjai iparonként.

Az ipar megnevezése	Háztartási alkalmazottat	Takarítónőt	Háztartási alkalmazottat	Takarítónőt
	t a r t			
	Abszolút számokban		Tízezrelékben	
Arany- és ezüstműves	111	13	4.644	544
Asztalos, ács, esztergályos	193	94	1.961	955
Bádogos, rézőntő	157	54	2.442	840
Bérműcsis, fuvaros	106	23	1.044	227
Borbély, férfi- és nőifodrász	277	135	2.469	1.203
Cipész, csizmadia	248	170	1.189	815
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	103	25	4.928	1.196
Építőmester	101	38	5.260	1.979
Fehérneművarrónő	104	24	3.970	916
Fehérneműtisztító, kelmefestő	62	23	2.953	1.095
Fényképész	61	27	4.122	1.824
Férfiszabó	628	334	2.434	1.294
Fogtechnikus	85	37	3.917	1.705
Hentes	172	43	4.115	1.029
Kárpitos	93	95	2.711	2.770
Kávés	188	32	4.026	685
Kovács	30	15	1.852	926
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	47	15	1.903	607
Könyvkötő	35	10	3.017	862
Lakatos	111	39	2.517	884
Mészáros	184	27	5.027	738
Nőidivatkalapkészítő	55	41	2.037	1.519
Nőiszabó	455	221	2.767	1.344
Órás	66	22	3.056	1.018
Sapkás, nyakkendő-, ernyőkészítő, kalapos	44	16	2.105	766
Sokszorosító	84	23	4.772	1.307
Sütő	191	27	5.950	841
Szállodás, vendéglős	867	186	4.578	982
Szifgyártó, bőröndös	44	13	3.035	897
Szobafestő, mázó	100	188	1.439	2.705
Szűcs	30	3	1.539	154
Üveges és rokonszakmák	61	61	3.697	3.697
Villanyszerelő, műszerész	135	33	2.854	698
Egyéb	346	148	3.011	1.288
Összesen	5.574	2.255	2.784	1.126

Látnivaló, hogy a jobbmódú iparosság képviselői:

- a sütők (59·50%)
- az építőmesterek (52·60%)
- a mészárosok (50·27%)
- az arany- és ezüstművesek (46·44%)
- a szállodások, vendéglősök (45·78%)
- a fényképészek (41·22%)

tartatnak leginkább háztartási alkalmazottat.

Meglepően csekély a háztartási alkalmazottakat tartó iparosok arányszáma a szűcsök között (15·39%). Kérdés, hogy ez az adat kimeríti-e a valóságot. Nagyjában megérthetjük viszont azokat a csekély arányszámokat, amelyeket

a cipészek és csizmadiáknál	(11·89%)
a szobafestők és mázolóknál	(14·39%)
a kovácsoknál	(18·52%)
az asztalos, ács, esztergályosoknál	(19·61%)

látunk. Nem telik többnek háztartási alkalmazott tartására.

Takarítónőt leggyakrabban az üveges és rokonszakmabeli iparosok (36·97%) tartanak. Megközelítően ilyen arányban a szobafestők és mázolók (27·05%), a kárpitosok (27·70%) és az építőmesterek (19·79%) is. Az itt szerzett tanulságok csak fokozzák annak a kedvezőbb helyzetnek értékét, melyet a cselédtartásnál megfigyelhettünk. Ugyanez áll a fényképészek 18·24%-os arányszámára is. A takarítónő tartása tekintetében is legkedvezőbb a helyzet:

az üvegeseknél és rokonszakmabelieknél	(36·97%)
a henteseknél	(27·70%)
a szobafestőknél és mázolóknál	(27·05%)
az építőmestereknél	(19·79%).

Másfelől azonban a cipészeknek és csizmadiáknak s az asztalosoknak takarítónőre is ritkán volt pénzük.

3. Az iparosok albérlői és ágyrajárói.

a) Általánosságban.

Az iparosok anyagi helyzetének megítélése szempontjából további fontos mozzanat, hogy mennyiben szorulnak rá arra, hogy albérlőt, vagy ágybérlőt, esetleg mind a kettőt egyszerre tartsanak lakásukban. Az az arányszám, mely szerint az albérlőt tartó iparosok 10%-át sem teszik az egész budapesti iparosságnak, nem kedvezőtlen. Még az ágybérlőt tartó iparosok 2·15%-a, vagy az albérlőt és ágybérlőt egyaránt tartó iparosok arányszáma 0·90% sem. Az iparosság egészében az albérlő- és ágybérlőtartás nem jelentkezik mint különösen egészségtelen tünet, s nem is vonhatja maga után azokat a nem kellemes szociális következményeket, amelyekről bővebben szoltam abban a munkámban, mely Budapest albérlőiről és ágybérlőiről szolt.¹⁾

¹⁾ Idézve a 178. lapon.

71. tábla. A főbérlo iparosok albérloí.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mektelen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Albérliót tart	1.328	67	1.395	452	95	547	1.942	1.207	573
Ágybérliót tart	340	18	358	62	10	72	430	256	146
Albérliót és ágybérliót tart	122	15	137	34	9	43	180	99	57
Albérliót és ágybérliót nem tart.....	13.134	1.179	14.313	2.512	641	3.153	17.466	11.631	4.015
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Albérliót tart	890	524	861	1.477	1.258	1.434	970	915	1.196
Ágybérliót tart	228	141	221	203	132	189	215	194	305
Albérliót és ágybérliót tart	82	117	85	111	119	113	90	75	119
Albérliót és ágybérliót nem tart.....	8.800	9.218	8.833	8.209	8.490	8.264	8.725	8.816	8.380
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Ha azonban az iparosok *nemek* szerint való tagozását vizsgáljuk, mégis találkozunk olyan tünetekkel, melyek éppen nem kívánatosak. Míg ugyanis a férfi iparosoknak csak körülbelül 12-ed része tartott albérloít, a női iparosok közül minden hetedik arra kényszerül, hogy albérloít is fogadjon be háztartásába, — akár esetleg az üzemben dolgozó üzemvezető ez az albérlo, akár egészen idegen az iparos családjának. A felvételnél ez a momentum az iparos nők anyagi viszonyaira kedvezőtlen fényt vet. Ha a férfi iparos nehezen szánja magát rá s rendszerint csak a szükség kényszeríti arra, hogy albérloít engedjen lakásába, fokozott mértékben áll ez (elvileg) a női iparosokra; ipara gyengébb hozamát akarja, nyilván, fokozni az iparosnő azzal, hogy albérloíknak is nyújt szállást.

Nem annyira rossz a helyzet (a nők szempontjából) az ágybérloít tartása körül. A férfi iparosok közül többnek lakóhelyiségeiben vannak ágybérloí. Azoknak az eseteknek a száma, amidőn az iparos egyszerre albérloít és ágybérloít is tart, azonban ismét csak a nők között nagyobb arányú.

Végeredményben a férfi iparosok csak közel 90% (88·33%) nem szorul arra, hogy ágybérloít és albérloít tartson: a nőknek csupán 82·64%-a.

A kérdés szociális vonatkozásait kiélezi az, hogy a *hajadon iparosnők között aránylag* gyakrabban találkozunk olyanokkal, akik albérletekkel és ágybérletekkel is foglalkoznak, mint a férjezett iparosnők között. A nőtelen férfi iparosoknál persze sokkal ritkábban lehet arról szó, hogy ezek albérloít, vagy ágybérloít tartanak. Ez iparosok szűkösebb anyagi viszonyait jellemzi, hogy 7·82%-uk mégsem mondhatott le erről a pénzügyi forrásról. A nők férfi iparosok előnyösebb helyzetben vannak. Náluk legkisebb azoknak az iparosoknak a száma, akik egyszerre albérloít és ágybérloít is tartanak.

Mint említettük, a kérdés súlypontja itt azon nyugszik, hogy a nőiparosok között aránylag mennyien vannak azok, — körülbelül minden hatodik nő, — akik albérlo vagy ágybérlo tartására szorulnak. Hogy talán a százalékos

arányszámoknál is jellegzetesebben nyilatkozunk: 662 nőiparos kényszerült arra, hogy ipara folytatása mellett lakását albérlőkkel, illetve ágybérlőkkel ossza meg.

A gyermektelen iparosok között jóval több az albérlőt tartó iparosok száma és még inkább több: az ágybérlőt tartó iparosoké. Ez a hátrány jelentkezik az albérlőt és ágybérlőt egyaránt tartó gyermektelen iparosok számarányában is. Ha az iparosnak gyermeke nincs, könnyebben szánja magát arra, hogy albérlőkkel foglalkozzék. Könnyebben meg is teheti.

β) Iparonként.

Az egyes iparágak iparosainak albérlői és ágybérlői felől ezek az adatok tájékoztatnak:

72. tábla. A főbérlet iparosok albérlői és ágybérlet iparonként.

Az ipar megnevezése	Albérlet	Ágybérlet	Albérlet	Ágybérlet	Főbérlet összes száma	Albérlet	Ágybérlet	Albérlet	Ágybérlet
	tart		nem tart			tart		nem tart	
	Abszolút számokban					Tízezrelékben			
Arany- és ezüstműves	25	—	—	184	209	1.196	—	—	8.804
Asztalos, ács, esztergályos	88	25	3	744	860	1.023	291	35	8.651
Bádogos, rézőntő	60	10	12	489	571	1.051	175	110	8.564
Bérműcsis, fuvaros	43	16	6	790	855	503	187	70	9.240
Borbély, férfi- és nőfodrász	104	32	2	846	984	1.057	325	20	8.598
Cipész, csizmadia	281	109	18	1.485	1.893	1.484	576	95	7.845
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	7	1	—	176	184	380	54	—	9.566
Építőmester	11	1	—	150	162	679	62	—	9.259
Féhrneművarrónő	54	2	1	145	202	2.674	99	50	7.177
Féhrneműtisztító, kelmefestő	22	4	1	152	179	1.229	223	56	8.492
Fényképész	8	1	1	103	113	708	89	89	9.114
Férfiszabó	281	79	24	1.929	2.313	1.215	342	104	8.339
Fogtechnikus	20	1	1	114	136	1.471	74	74	8.381
Hentes	16	2	1	357	376	426	53	27	9.494
Kárpitos	6	1	23	270	300	200	33	767	9.000
Kávés	50	19	4	360	433	1.155	439	92	8.314
Kovács	4	1	—	144	149	268	67	—	9.665
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester..	1	1	—	212	214	47	47	—	9.906
Könyvkötő	7	3	1	85	96	729	313	104	8.854
Lakatos.....	35	10	—	336	381	919	262	—	8.819
Mészáros	23	2	2	285	312	737	64	64	9.135
Nődivatkalapkészítő	35	1	1	88	125	2.800	80	80	7.040
Nőiszabó	274	26	10	734	1.044	2.624	249	96	7.031
Órás	24	1	—	157	182	1.319	55	—	8.626
Sapkás, nyakkendő-, ernyőkészítő, kalapos	26	1	3	133	163	1.595	61	184	8.160
Sokszorosító	13	1	4	140	158	823	63	253	8.861
Sütő	14	2	—	281	297	471	67	—	9.462
Szállodás, vendéglős	141	20	5	1.580	1.746	808	115	29	9.048
Szijgyártó, bőrdöntős	14	3	1	103	121	693	172	57	5.898
Szobafestő, mázó	85	23	—	494	602	1.412	382	—	8.206
Szűcs	23	—	—	138	161	1.428	—	—	8.572
Üveges és rokonszakmák	—	—	11	135	146	—	—	753	9.247
Villanyszerelő, műszerész	42	1	22	299	364	1.154	28	604	8.214
Egyéb	105	31	23	771	930	1.129	333	247	8.291
Összesen.....	1.942	430	180	14.409	16.961	1.145	254	106	8.495

Az albérlőt és ágybérlőt *nem* tartó iparosok száma *legnagyobb*:

a kőfaragó, kőműves, kövezőmester-	(99·06%),
a kovács-	(96·65%),
a cukrász- stb.....	(95·66%),
a hentes-	(94·94%),
a sütő-	(94·62%),
az építőiparban	(92·59%).

Ha ez iparok mellett még megemlítjük a mészárosokat, a bérkocsisokat és fuvarosokat, *megtaláljuk az összefüggést a vagyoni viszonyokkal*. Ezeknek az iparoknak képviselőinél gyakrabban tudtuk az ingatlan vagyon jelenlétét is megállapítani. Ezek az iparok a közfelfogás szerint a jobban, vagy a legjobban szituált iparosság gyűjtőfoglalkozásai. Valóban az idesorolt iparosok túlnyomórészt mentesülnek az albérlőktől és ágybérlőktől.

Az albérlő és ágybérlő *nélkül megélő* iparosok aránya meglepően alacsony (azaz sok az albérlőt és ágybérlőt tartó iparosok száma)

a szíjgyártóknál	(58·98%),
a nődivatkalapkészítőknél	(70·40%),
a nőiszabóknál	(70·31%),
a fehérneművarrónőknél	(71·77%),
a cipészek és csizmadiáknál	(78·45%).

Ez iparok többször jellemzett kisebbszerúsége tükröződik vissza az adatokból. Három ipar pedig közülük elsőrendűen női ipar, — a nőiparosoknál mutatkozó s fentebb jellemzett magasabb arányszámot nyilván az itt felsorolt három ipar kedvezőbb arányszámai idézik elő.

Az előadottak után körülbelül felesleges is behatóbban foglalkozni azokkal az arányszámokkal, melyek iparonként azt mutatják ki, hogy mennyi az albérlőt, az ágybérlőt és harmadsorban az albérlőt és ágybérlőt együttesen tartó iparosok száma. Az imént említett fehérneművarrónők, női divatkalapkészítők és női szabók között leljük meg azokat az iparosokat, akiknek több, mint $\frac{1}{4}$ része foglalkozik albérlőtartással. Az ágybérletekkel leg-sűrűbben a már szintén említett cipészek, csizmadiák (5·76%), továbbá a kávéso- (4·39%), a nőiszabók (2·49%), a szobafestők és mázoló- (3·82%) foglalkoznak. A kombinált-együttes-ágybérlő- és albérlőtartás leggyakrabban a kárpitosok (7·67%), az üvegesek és rokonszakmabeliek (7·53%) s a villany-szerelők és műszerészek (6·04%) csoportjában jelentkezett.

4. Az albérletbe adott helyiségek.

a) Általánosságban.

Az iparosok vagyoni helyzetének megvilágítását célzó szemléneknek ismét más része arra kíván választ adni, hogy az iparosok lakásukból hány helyiséget adtak albérletbe és hány személy részére.

73. tábla. Az iparosok albérletbe adott helyiségei és albérlőinek száma.

Az albérleti helyiség nagysága		F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
		nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.										
Egy helyiség	1 személy részére	674	40	714	212	48	260	974	598	288
	2 „	360	11	371	101	19	120	491	311	150
	3—4 „	176	12	188	52	5	57	245	162	66
	Együtt	1.210	63	1.273	365	72	437	1.710	1.071	504
Két helyiség	1 személy részére	18	1	19	7	3	10	29	15	10
	2 „	67	8	75	39	10	49	124	71	35
	3—4 „	110	5	115	42	9	51	166	102	50
	Együtt	195	14	209	88	22	110	319	188	95
Három és több helyiség	1 személy részére	8	2	10	2	1	3	13	3	7
	2 „	3	—	3	3	—	3	6	4	2
	3—4 „	34	3	37	28	9	37	74	40	22
	Együtt	45	5	50	33	10	43	93	47	31
Összesen	1 személy részére	700	43	743	221	52	273	1.016	616	305
	2 „	430	19	449	143	29	172	621	386	187
	3—4 „	320	20	340	122	23	145	485	304	138
	Együtt	1.450	82	1.532	486	104	590	2.122	1.306	630
b) Tízezrekben.										
Egy helyiség	1 személy részére	4.648	4.879	4.660	4.362	4.615	4.407	4.590	4.579	4.572
	2 „	2.483	1.341	2.422	2.078	1.827	2.034	2.314	2.381	2.380
	3—4 „	1.214	1.463	1.227	1.070	481	966	1.155	1.240	1.048
	Együtt	8.345	7.683	8.309	7.510	6.923	7.407	8.059	8.200	8.000
Két helyiség	1 személy részére	124	122	124	144	288	169	137	115	159
	2 „	462	975	490	803	962	831	584	544	556
	3—4 „	759	610	751	864	865	864	762	781	793
	Együtt	1.345	1.707	1.395	1.811	2.115	1.864	1.503	1.440	1.508
Három és több helyiség	1 személy részére	55	244	65	41	96	51	61	23	111
	2 „	21	—	20	62	—	51	28	31	32
	3—4 „	234	366	241	576	866	627	349	306	349
	Együtt	310	610	326	679	962	729	438	360	492
Összesen	1 személy részére	4.827	5.245	4.849	4.547	4.999	4.627	4.788	4.717	4.842
	2 „	2.966	2.316	2.932	2.943	2.789	2.916	2.926	2.956	2.968
	3—4 „	2.207	2.439	2.219	2.510	2.212	2.457	2.286	2.327	2.190
	Együtt	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10 000

Ezt a táblázatot a 71. sz. táblával hasonlíthatjuk össze. Itt az albérlőt tartó iparosok közé azokat is hozzászámították, akik egyszemélyben albérlőt és ágybérlőt tartanak. 1942+180 teszi az itt szereplő 2122 főnyi iparostömeg két alkatrészét.

Az albérletek túlnyomó része egy helyiség bérlésére vonatkozik. Több, mint $\frac{4}{5}$ része az összes albérleteknek ilyen. Ez a körülmény bizonyos mérvben

rávilágít lakrészeiket albérletbe adó iparosok lakásvizonyaira, hiszen esetleg többet is adtak volna albérletbe azok, akik rászorultak erre, ha maguk rendelkeztek volna többel. Így sem lehetetlen, — mivel az iparoslakások leg-többje nagyon szerény, — hogy albérlője miatt lakóhelyiségéből maga az iparos szorult ki a lakás egyéb részeibe, a konyhába vagy az előszobába.

Az a körülmény, hogy egy helyiség albérletbeadásánál többnyire 1 személlyel állunk szemben, nem lett volna — a viszonyok mérlegelése után, kellemetlen. A két személy részére kiadott helyiségek elég magas arányszáma fölött is átsiklik a szem. De riadtan áll meg azoknak az eseteknek elég magas száma mellett (245), amikor az albérletbe adott egy helyiség 3 vagy 4 személy lakásául szolgál. Itt a szerény viszonyoknak kumulációjával állunk szemben. Az iparos gyengébb anyagi helyzetét mutatja az, hogy lakóhelyiségét albérletbe adja nagyszámú idegenek részére. Ez nem történhetik anélkül, hogy saját háztartásában is ne támadjanak súrlódások. De másfelől látjuk azt is, miről különben szintén írtam a budapesti albérlők és ágybérlők szociális és gazdasági viszonyait tárgyaló munkámban,¹⁾ hogy az albérlők tömege milyen szegény társadalmi osztályokból kerül ki, mennyire szűkösen áll rendelkezésére az anyagi eszköz, hogy kielégítő lakást bérelhessen.

Azoknak az eseteknek a száma, amidőn az iparosok két helyiséget adnak bérbe, megközelítőleg $\frac{1}{6}$ részét teszi az összes albérleti eseteknek. A két helyiség albérletbeadásánál már jóval ritkábban találkozunk olyan esetekkel, midőn az albérletet 1 vagy 2 személy veszi igénybe; az esetek túlnyomó részében 3—4 személy lakik az átengedett helyiségekben.

Három vagy több helyiséget már csak olyan iparos engedhet át albérlet gyanánt, akinek magának is nagyobb lakása van. Viszont anyagiakban ugyan-csak megszorult az, aki lakásának legtöbb helyiségéről, talán valamennyi lakóhelyiségéről kénytelen lemondani. A legtöbb ilyen albérleti helyiség három-négy személy igényének kielégítésére szolgál.

E helyen ismét szükségét érezzük annak, hogy legalább néhány számban kimutassuk a nőiparosok szerepét az albérletek különböző típusaiban:

Az egyhelyiséges albérletek közül		25·6%,
a kéthelyiséges	« «	 34·5%,
a háromhelyiséges	« «	 46·2%,
az összes albérletek közül pedig		27·8%-ot

engedett át albérletbe nő. Minél nagyobb az albérleti helyiségek száma, annál inkább szaporodnak az azokat albérletbe adó iparosnők. Ezt a jelenséget csak úgy magyarázhatjuk, hogy az iparosnőket gyengébb anyagi viszonyaik szorítják arra, hogy a lehetőség határáig kihasználják a kere-

¹⁾ L. a 176. lap idézését.

setnek ezt a módját. Hogy az egy helyiségből álló albérletek kiadása terén a nőiparosok kisebb szerepet játszanak, ennek bizonyára az az oka, hogy a nőiparosok lakásaiban több az eltartott családtag s kicsiny lakásukból ezért nem tudnak akár egy helyiséget is kiadni.

A nőiparosok albérletei között így jóval kevesebb az egyhelyiséges albérlet, mint a férfiiparosoké között. A különbség a kéthelyiséges albérleteknél már erősen a nők hátrányára tolódik el és még erősebben a 3 és többhelyiséges albérleteknél; csaknem két és félszer akkora a nőiparosok által kiadott albérleti helyiségek arányszáma, mint a férfiiparosoknál. A nőiparosok tehát, köztük sok hajadon, gyakrabban jutnak abba a helyzetbe, hogy lakásuknak nagyobb részéről lemondjanak. *Talán még férjüktől vagy atyjuktól örökölték a lakást, mely egyetlen igazán hasznos vagyontárgyuk.*

A hajadon nőknél még inkább kidomborodik az a szabályszerűség, hogy az általuk albérletbe adott helyiségek közül mennyire fontos szerepet játszanak a két és a három vagy több helyiséges albérletek. Ez a jelenség azonban a nőtlen férfiiparosoknál is mutatkozik a nős iparosokkal szemben. Azoknak az eseteknek csaknem $\frac{1}{4}$ részében, amikor a nőtlen iparos lakásának egy részét albérletbe adja, két vagy három vagy több helyiség albérletbe adásáról van szó. *A nős férfiiparosok kedvezőbb gazdasági helyzetének vagy talán annak, hogy közöttük sok a családos vagy gyermekes ember, bizonyosága az, hogy habár ezek is adnak részeket lakásukból albérletbe, — az esetek 83-45%-ában csak egy helyiséget.* További jelentős különbség a nős férfiiparosok albérleteinél az, hogy három vagy négy személy részére történő albérletbeadásoknak azt a merészen előugró arányszámát, melyet akár a férjezett, akár a hajadon nőiparosoknál említettünk, a nős férfiiparosoknál nem látjuk viszont.

Pár szót arról is kell szólnunk, hogy az iparosok albérletei közül mennyi kapcsolt 1—2 vagy 3 és 4 személyt szerződéses viszonyba a főbérelőiparossal. A kép, mely itt élénk tárul, nem kedvező. Azoknak az albérleteknek a száma, amikor csak egy személy bérel az iparostól albérleti helyiséget, a fele sincs az összes eseteknek. Az albérleteknek több, mint $\frac{1}{5}$ részében három vagy négy személy lakik, — a nőiparosok által kiadott albérleti helyiségeknek pedig csaknem $\frac{1}{4}$ részében.

β) Iparonként.

Iparonként a kérdés egyszerűsítése végett azokat a számokat dolgoztuk fel,* melyek egyfelől az albérletbeadott helyiségek számára, másfelől pedig az albértlők számára vonatkoznak.

Itt elsősorban annak a megvilágítására helyezzük a súlyt, hogy a) a két vagy három stb. helyiséget kiadó főbérlők mely iparcsoport iparosai között fordulnak elő nagyobb számban és b) mely iparcsoportok-

74. tábla. Az iparosok albertlethe adott helyiségei és azok albertlőnek száma iparonként.

Az ipar megnevezése	Az albertlethe adott helyiségek száma				Az albertlők száma				Az albertlethe adott helyiségek száma				Az albertlők száma				
	1	2	3 és több	helyiség	1	2	3	4	1	2	3 és több	helyiség	1	2	3	4	
abszolut számokban																	
Arany- és ezüstműves	22	2	1	16	5	2	2	8,800	800	400	6,400	2,000	800	800			
Asztalos, ác, esztergályos	75	14	2	32	34	13	12	8,242	1,338	220	3,516	3,736	1,429	1,319			
Bádgos, rezöntö	62	10	—	40	23	6	3	8,611	1,389	—	5,556	3,194	833	417			
Berkocsis, fuvaros	46	11	2	26	16	4	3	9,388	204	408	5,306	3,265	816	613			
Borbély, férfi- és nőfodrász	92	11	—	60	30	4	7	8,679	1,038	283	5,661	2,830	849	660			
Cipész, csizmadia	277	16	6	154	82	43	20	9,264	535	201	5,150	2,743	1,438	669			
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	4	2	—	3	1	—	—	5,714	2,857	1,429	4,286	1,729	2,857	1,428			
Építőmester	9	10	1	5	4	1	1	8,182	909	364	4,546	3,636	909	909			
Feherműgyártó	43	10	2	26	18	8	3	7,818	1,818	—	4,727	3,273	1,454	546			
Feherműdíszítő, kelmefestő	18	5	—	9	10	2	2	7,826	2,174	—	4,727	4,348	870	870			
Fényképész	8	1	—	5	4	—	—	8,889	1,111	—	3,556	4,444	1,377	1,278			
Férgész	252	42	11	133	91	42	39	8,262	1,377	361	4,361	2,984	1,377	1,278			
Fogtechnikus	15	4	—	6	11	1	3	7,143	1,905	952	2,857	5,239	476	1,429			
Hentes	11	4	2	4	10	—	—	6,470	2,353	1,177	2,353	5,883	588	1,176			
Kárpitos	46	8	3	19	22	6	10	8,518	1,482	1,034	6,552	2,414	1,034	1,034			
Kávész	3	1	—	2	1	—	—	7,500	2,500	—	5,000	2,500	1,111	1,852			
Kovács	1	—	—	—	—	—	—	10,000	—	—	—	—	—	—			
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	6	2	—	4	1	2	1	7,500	2,500	—	5,000	1,250	2,500	1,250			
Könyvkötő	34	2	—	18	10	5	2	9,714	286	—	5,143	2,857	1,428	572			
Lakatos	16	9	—	14	5	5	1	5,400	3,600	—	5,600	2,000	2,000	500			
Mészáros	31	3	2	19	13	3	3	8,611	833	556	3,278	3,611	278	833			
Néidívatalkészítő	198	66	20	133	76	43	32	6,972	2,324	704	4,683	3,334	833	833			
Nélszabó	21	3	—	12	8	2	2	8,750	1,250	—	5,000	2,759	1,514	1,127			
Óras	23	5	1	16	8	4	—	7,931	1,724	345	5,517	3,334	833	833			
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	12	3	—	11	2	1	—	7,060	2,940	—	5,000	2,857	588	1,765			
Sokszorosító	11	5	—	7	4	1	2	7,192	1,096	—	6,470	1,177	714	1,429			
Sütő	105	16	25	52	40	18	36	7,192	1,096	1,712	5,000	2,740	1,233	1,364			
Szaloidás, vendéglős	9	4	—	9	2	7	9	6,000	4,000	—	6,000	1,833	1,333	2,466			
Szűnyegáró, bőrtöltő	76	9	—	41	28	7	2	8,941	1,059	—	4,824	3,294	823	1,059			
Szobabesz, mázó	19	4	—	7	10	4	9	8,261	1,739	—	3,043	4,349	869	869			
Szűcs	2	7	2	6	2	5	6	7,969	1,639	1,818	5,455	1,818	909	1,818			
Véges és rokonszakmák	51	11	2	41	12	5	2	7,969	1,639	312	6,406	1,875	781	938			
Villanyszerelő, műszerész	94	29	5	64	37	13	14	7,343	2,266	391	5,000	2,890	1,016	1,094			
Egyéb																	
Összesen	1,710	319	93	1,016	621	256	229	8,059	1,503	438	4,788	2,927	1,206	1,079			

ban adják ki albérletbe leggyakrabban az iparosok két, három, négy személy számára helyiségeiket.

Nem volna célravezető csupán a viszonyszámok nyomán megalkotni ítéletünket. Olyan iparban is, amelynek csupán néhány tagja foglalkozik albérletekkel, arányszám szerint sűrűbben fordulhat elő a két, három albérlet esete, mint azokban az iparokban, melyekben egyébként az albérletbeadás sokkal szélesebbkörű. A kiválogatást kétféle módszerrel eszközölhetnők. Vagy azokat az iparokat vesszük elő, melyekben abszolút szám szerint sok az albérlettel foglalkozó iparos (ilyenek a férfiszabók, a nőiszabók, a szállodások és vendéglősök, a cipészek és csizmadiák, a borbélyok és fodrászok). Vagy azokat, melyeknek iparosai között az albérlet viszonyszám szerint leginkább otthonos (a nőidivatkalapkészítőknél és a fehérneművarró nőknél, stb.).

Kétségtől legrosszabb a helyzet a nőiszabók körében. Nagyszámú albérleteikből 30-28% két vagy több helyiség bérbeadására vonatkozik. Hasonló magas arányszámokat csak a szállodásoknál és vendéglősöknél (valószínűleg a kisebb korcsinárosoknál) látunk, — közöttük a most említett arányszám 28-08%. A sorban a fehérneművarrónők (21-82%), majd a férfiszabók (17-38%) következnek, míg a cipészek és csizmadiák igen alacsony arányszámát az alapozza meg, hogy maguk is nagyon szerény lakásviszonyok között élnek s így nem igen van módjuk egynél több lakrészt bérbeadni.

Az albérlők számának kimutatására vonatkozó arányszámok vizsgálatánál is helyesebb a most említett iparcsoportoknál megmaradni, mert különben azt lehetnők hogy pl. a kőfaragómesterség körében rosszabbak a viszonyok, hiszen száz százalékban 3 személy részére adta ki az az egyetlen egy kőművesmester vagy kőfaragómester a maga albérletnek szánt helyiségét. Körülbelül ugyanezt mondhatnók a cukrászok, továbbá a mészárosok albérleti helyiségeinek zsúfoltságáról, bár éppenséggel nem lehetetlen az, hogy az asztalos, ács és esztergályosiparban a két, három vagy négy személy részére kiadott albérletek már a valóságban is rosszabb viszonyok jelei. Nagyobb bizonyossággal mondhatjuk azonban ezt a nőiszabók, továbbá a kávéso, cipészek stb. arányszámairól. *Mindmegannyi azt mutatja, hogy nagyszámú idegennek bekapcsolásával kell számolnia annak az iparosnak, aki közülük albérlettel is foglalkozik.*

5. Életbiztosítást kötő iparosok.

a) Általánosságban.

Nem annyira a vagyonnak, mint inkább az értelem és meggondoltság terjedésének jele az, hogy az ember életbiztosítással kívánja (halála esetére) családjá gondjait csökkenteni. *Magyarországon az életbiztosítási üzletág még nincs eléggé kifejlődve, — noha terjedésének bizonyára hátránya az a sok rossz*

tapasztalat, melyet a háború után értéktelenné vált biztosítások keserű emléke kísér. Mégis valószínű, hogy idővel a lakosságnak éppen felvilágosultabb elemei között fejlődni fog az életbiztosítás.

Budapesten csak az iparosok töredékének van életbiztosítása (6-75%).

75. tábla. Az iparosok életbiztosításainak nagysága.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mektelen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Életbiztosítása nincs ..	13.745	1.214	14.959	2.958	748	3.706	18.665	12.175	4.528
Életbiztosítása van és pedig :									
— 1.000 P ...	288	10	298	25	4	29	327	251	62
1.001— 2.500 « ...	258	15	273	20	3	23	296	220	58
2.501— 5.000 « ...	233	15	248	17	—	17	265	198	52
5.001—10.000 « ...	251	9	260	19	—	19	279	212	58
10.001—20.000 « ...	102	13	115	14	—	14	129	94	22
20.000 P-n felül	47	3	50	7	—	7	57	43	11
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrekben.									
Életbiztosítása nincs ..	9.210	9.492	9.231	9.666	9.907	9.714	9.325	9.228	9.451
Életbiztosítása van és pedig :									
— 1.000 P ...	193	78	184	82	53	76	163	190	129
1.001— 2.500 « ...	173	117	169	65	40	60	148	167	121
2.501— 5.000 « ...	156	117	153	56	—	45	132	150	109
5.001—10.000 « ...	168	70	161	62	—	50	139	161	121
10.001—20.000 « ...	68	102	71	46	—	37	64	71	46
20.000 P-n felül	32	24	31	23	—	18	29	33	23
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A meglevő életbiztosításoknak is közel a fele csak mintegy fedezeti biztosítás, — arra a célra, hogy a család ne álljon minden támogatás nélkül az első időkben, ha majd a családfő elhúny. 2500 pengőig terjedő biztosítása 623 iparosnak volt. Örömmel kell megállapítani azonban, hogy 5000-től 10.000 pengőig terjedő biztosítás is több száz esetben állt fenn az iparosok javára. Sőt a 10.000—20.000 pengős biztosítások száma is meghaladta a 100-at, a 20.000 pengőnél nagyobb egységeké pedig a félszázat. Mindez persze az iparosság egyeteme szempontjából édes-kevés.

Az életbiztosításoknak biztosítók neme szerint való megoszlása azt mutatja, hogy az összes biztosítások közül (számuk 1.353) 109-et kötöttek nők: 8-1%.

A legfeljebb — 1.000 pengős biztosítások közül pedig 8-9,
 1.000— 2.500 « « « 7-8,
 2.500— 5.000 « « « 6-4,
 5.000—10.000 « « « 6-8,
 10.000—20.000 « « « 10-8,
 20.000 pengőn felüli « « « 12-3%-ot.

A legdrágább biztosítási kötvények között a nők sűrűbben szerepelnek, mint az alacsonyabbak között. Végeredményben azonban ez nem változtat azon a tényen, hogy a férfiiparosság mégis inkább felismerte az életbiztosítás hasznát; a férfiaknak 7-69%-a, a nőknek pedig 2-86%-a rendelkezik a felvétel szerint életbiztosítási kötvénnyel.

A hajadon iparosnők között ritka esemény az életbiztosítás. A nőtlen férfiiparosok sűrűbben gondolnak rá; a férjezett nőiparosok is.

β) Iparonként.

Az egyes iparoknál csak arra mutatunk rá, hogy mekkora az a része az iparosságnak, melynek nincsen biztosítási kötvénye.

76. tábla. Az iparosok életbiztosítása iparonként.

Az ipar megnevezése	Hány iparosnak nincs életbiztosítása ?		Az ipar megnevezése	Hány iparosnak nincs életbiztosítása ?	
	abszolút számban	tízezre-lékben		abszolút számban	tízezre-lékben
Arany- és ezüstműves	210	8.786	Könyvkötő	101	8.707
Asztalos, ács, esztorgályos ...	904	9.187	Lakatos	398	9.026
Bádogos, rézöntő	585	9.098	Mészáros	337	9.207
Bérkocsis, fuvaros	987	9.725	Nőidivatkalapkészítő	268	9.925
Borbély, férfi- és nőifodrász ...	1.073	9.564	Nőiszabó	1.570	9.550
Cipész, csizmadia	1.984	9.515	Órás	201	9.305
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	191	9.137	Sapkás, nyakkendő- és ernyő-készítő, kalapos	192	9.186
Építőmester	167	8.697	Sokszorosító	151	8.580
Fehérneművarrónő	247	9.427	Sütő	275	8.563
Fehérneműtisztító, kelmefestő ..	199	9.478	Szállodás, vendéglős	1.792	9.461
Fényképész	133	8.985	Szijgyártó, bőrdandós	139	9.586
Férfiiszabó	2.403	9.315	Szobafestő, mázoló	659	9.484
Fogtechnikus	192	8.848	Szűcs	168	8.615
Hentes	392	9.378	Üveges és rokonszakmák	121	7.334
Kárpitos	330	9.620	Villanyszerelő, műszerész	421	8.900
Kávés	449	9.615	Egyéb	1.034	8.998
Kovács	155	9.568			
Kőfaragó, kőműves, kővező-mester	237	9.596	Összesen	18.665	9.325

Íziben kitűnik az, hogy :

az üveges és rokonszakmák (26-66%)
 a sokszorosítóipar (14-20%)
 a sütőipar (14-32%)

Az iparosok túlnyomó része (93-02%-a) vagy maga főbérő vagy főbérő családtagja. Albérő vagy éppenséggel ágybérő iparos viszont jóval kevesebb fordul elő. Ámde az a körülmény, hogy az iparosok közül 1.050 albérő volt, — 28 albérő családtagja, — 68 iparos pedig csak mint ágybérő tudott magának szállást találni, újból azt mutatja, hogy ezeknek az iparosoknak az anyagi helyzete tényleg elég kedvezőtlen. Nehéz elbírálni, hogy mi jelent nagyobb szükségletet. Az-e, ha az iparos arra szorul, hogy idegennel ossza meg a lakását? Vagy az ha maga albérő vagy ágybérő? Mégis az utóbbi iparosok azok, akiket szegényebbeknek kell mondanunk. Szegényebbeknek, mint azokat a főbérőket, akik albérletekkel foglalkoznak. Ha azonban tudjuk azt, hogy főbérő a budapesti iparosságban csak 16.961 akadt, az a körülmény, hogy az iparosok közül 2.552-en használták fel lakásukat albérlet vagy ágybérlet céljaira, jelentőségében sokat nyer: megkisebbitett tömeggel áll szemben a változatlanul maradt másik tömeg. Más szóval azok az iparosok akik lakrészeit albérletbe adják vagy ágybérlet céljaira használják ki, az összeírt iparosoknak 12-7%-a, a főbérő iparosoknak azonban 15-6%-a.

A férfiiparosoknak sokkal nagyobb %-a főbérő, mint a női iparosoknak. Annyira nagyobb, hogy ha a főbérő férfiak arányszámát 100-zal tesszük egyenlővé, a nőké csak 82. Igaz viszont, hogy főbérő családtagjaként sokkal kevesebb férfiiparos szerepel, mint nő. A nők gazdasági függőségét az a körülmény is világosan mutatja, hogy közöttük (aránylag) majdnem négyszer annyi élt a főbérő családtagjaként, mint a férfiiparosok közül. *A férfiak jobb helyzetét mutatják azok a számok is, amelyek az iparos albérőkre vonatkoznak.* Csak az ágybérőknél homályosul el a kép a férfiak hátrányára. Persze a nőtlen férfiak viszonyai sem kielégítőek s nem egészen független anyagi viszonyaikra vall az, hogy míg a nős férfiiparosoknak 91-18%-a maga bérli a lakását, a nőtlen férfiaknak a fele sem tudja ezt megtenni. Főbérő családtagja volt azonban a nőtlen férfiak tömegének közel 30%-a; albérő minden hatodik. A nőtlen férfiak nem kiegyenlített gazdasági helyzetének bizonyossága az is, hogy közöttük 28 ágyrajáró is akadt (az összes nőtlen iparosok 2-2%-a).

A nőknél is az anyagi helyzet kétségtelen hatása mutatkozik meg abban, hogy a férjezett nők lakásviszonyai a lakáshasználati jog tekintetében sokkal jobbak, mint a hajadon nőké. A hajadon nőknek több mint két-ötödrésze a főbérőnek csupán családtagja, — ipart is (úgy látszik) a család keresményének kiegészítése végett folytatott. Rontja még a képet, hogy a hajadon iparosok közül minden tizedik csak albérő volt a lakásában. Ezek a tanulságok bizony az iparosnők kereseti lehetőségeinek árnyoldalai.

Főbérő jóval több; albérő jóval kevesebb akadt a gyermekes családok iparosok körében. Ágyrajáró is jóval több sodródott a gyermektelen iparosok közé.

β) Iparonként.

Iparonként a lakásbérleti viszonyokat is azzal az egyszerű módszerrel vizsgáljuk, hogy az iparosok közül mennyi volt főbérő, albérő és ágybérő. A főbérők vagy albérők stb. családtagjait a főbérőkkel, albérőkkel stb. együtt mutatjuk ki.

78. tábla. Az iparosok lakásbérleti viszonyai iparonként.

Az ipar megnevezése	Főbérő	Albérő	Ágyrajáró	Egyéb	Összesen	Főbérő	Albérő	Ágyrajáró	Egyéb és ismeretlen
	abszolút számokban					tízezrekben			
Arany- és ezüstműves	224	14	—	1	239	9.372	586	—	42
Asztalos, ács, esztergályos	908	57	3	16	984	9.227	579	31	163
Bádogos, rézöntő	606	30	2	5	643	9.424	467	31	78
Békkocsis, fuvaros	948	57	2	8	1.015	9.339	562	20	79
Borbély, férfi- és nőifodrász	1.058	48	4	12	1.122	9.429	428	36	107
Cipész és csizmadia	1.953	89	15	28	2.085	9.367	427	72	134
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	196	12	1	—	209	9.378	574	48	—
Építőmester	179	9	1	3	192	9.323	469	52	156
Fehérneművarrónő	249	13	—	—	262	9.504	496	—	—
Fehérneműtisztító, kelmefestő	195	10	—	5	210	9.286	476	—	238
Fényképész	130	13	3	2	148	8.784	878	203	135
Férfiszabó	2.409	143	2	26	2.580	9.337	554	8	101
Fogtechnikus	194	22	—	1	217	8.940	1.014	—	46
Hentes	397	16	—	5	418	9.497	383	—	120
Kárpitos	320	17	4	2	343	9.329	496	117	58
Kávés	449	14	—	4	467	9.614	300	—	86
Kovács	157	3	1	1	162	9.691	185	62	62
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	230	13	1	3	247	9.312	526	41	121
Könyvkötő	105	9	—	2	116	9.052	776	—	172
Lakatos	408	26	1	6	441	9.251	590	23	136
Mészáros	338	19	—	9	366	9.235	519	—	246
Nőidivatkalapkészítő	232	31	1	6	270	8.593	1.148	37	222
Nőiszabó	1.496	116	2	30	1.644	9.099	706	12	183
Órás	195	11	1	9	216	9.028	509	46	417
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	193	15	—	1	209	9.234	718	—	48
Sokszorosító	165	9	—	2	176	9.375	511	—	114
Sütő	305	12	—	4	321	9.501	374	—	125
Szállodás, vendéglős	1.792	63	1	38	1.894	9.461	333	5	201
Szlijgyártó, bőrdandós	130	12	1	2	145	8.965	828	69	138
Szobafestő, mázoló	641	38	9	7	695	9.222	547	130	101
Szűcs	178	14	—	3	195	9.128	718	—	154
Úveges- és rokonszakmák	156	6	3	—	165	9.454	364	182	—
Villanyszerelő, műszerész	429	38	4	2	473	9.069	804	85	42
Egyéb	1.055	79	6	9	1.149	9.182	688	52	78
Összesen	18.620	1.078	68	252	20.018	9.301	539	34	126

Az anyagi helyzet irányító hatását látjuk meg azokból az adatokból, melyek szerint :

- a sütőknek 95-01,
- a henteseknek 94-97,
- a szállodásoknak és vendéglősöknek pedig ... 94-61%-a,

volt főbérő (gyakran persze tulajdonos is). A munka jutalma nyilatkozik meg a kovácsok kedvező arányszámában is (96-91%). A kávéso (96-14%), a fehérneművarrónők (95-04%) között stb. az emelte fel a főbérő lakással bíró iparosok arányszámát, hogy közülük sokan a főbérők családtagjai.

A főbérő iparosok száma alacsonyabb volt,

a nődivatkalapkészítők	(85·93%),
a fényképészek	(87·84%),
a szíjgyártók és bőröndösök	(89·65%) s
a fogtechnikusok	(89·40%)

között. A most felsorolt iparok között némelyiknek gazdasági helyzetét más helyütt kedvezőtlennek mondtuk. Más részük pedig az ú. n. intelligensebb iparokra esik, amelyek körében tehát szintén nem volt a főbérleti lakás olyan mértékben elterjedt, mint ahogy talán ez iparok üzőinek érdekében kívánatos volna.

Az elmondottak alapján aligha csodálkozhatunk azon, hogy az albérő iparosok aránylag legsűrűbben

a nődivatkalapkészítők	(11·48%),
a fogtechnikusok	(10·14%),
a fényképészek.....	(8·78%),
és a szíjgyártók és bőröndösök	(8·28%)

között fordulnak elő.

A legkisebb viszont az albérő iparosok arányszáma

a kovácsok	(1·85%),
a szállodások és vendéglősök	(3·33%),
az üvegesek és rokonszakmabeliek	(3·64%),
a kávésozók	(3·00%) és
a sütők	(3·74%)

között, — jelezve azt, hogy ez iparok gyakorlói aránylag ritkán kerültek (lakásuk tekintetében is) mástól függő helyzetbe. Miért? A vendéglősöknél és a kávésozókna ezt az iparüzés körülményei magyarázzák meg. Üzemi helyiségük sok esetben a lakásokkal is szoros kapcsolatban áll. A sütők jobbmódúak.

Egyik-másik szakmabeli iparosok között figyelemreméltó az ágybérő arányszáma, bár ennek jelentőségét a kis abszolút szám letompítja. Valójában a legtöbb ágyrajáró a cipészek és csizmadiák között akadt (számszerint 15.) Arányszámra nézve itt sem sok. Nehéz is arra gondolni, hogy komoly iparüzést folytathat az, aki éjjel ágybérleti helyen hajtja a fejét nyugalomra.

7. A főbérő iparosok lakásainak nagysága.

α) Általánosságban.

Az iparosok lakásviszonyainak megismerését megkönnyíti azoknak az adatoknak áttekintése, amelyek az iparosok főbérleti lakásainak nagyságát tárgyalták.

79. tábla. A főbérlet iparosok lakásainak nagysága.

a) Abszolút számokban.

A lakás nagysága	F i			N ő			Mindössze	Gyermekek kel bíró	Gyermekek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt			
								iparos	
0 szoba, 1 konyha	80	10	90	27	4	31	121	63	44
1 szoba, 1 konyha	5.412	250	5.662	846	147	993	6.655	4.636	1.622
1 „ 1 „ 1 előszoba	423	15	438	90	8	98	536	363	150
1 „	631	91	722	77	23	100	822	434	274
Egyéb	294	46	340	64	26	90	430	223	135
Összesen	6.760	402	7.162	1.077	204	1.281	8.443	5.656	2.181
2 szoba, 1 konyha	2.051	97	2.148	369	73	442	2.590	1.886	534
2 „ 1 „ 1 előszoba	1.054	63	1.117	253	68	321	1.438	1.012	295
2 „ 1 „ 1 „ 1 fürdőszoba	660	35	695	147	44	191	886	623	184
2 „ 1 „ 1 „ 1 cselédsz.	168	23	191	50	17	67	258	166	52
2 „ 1 „ 1 „ 1 cseléd- szoba, 1 fürdőszoba	652	34	686	160	45	205	891	606	206
Egyéb	126	15	141	57	11	68	209	140	43
Összesen	4.711	287	4.998	1.036	258	1.294	6.272	4.433	1.314
3 szoba, 1 konyha	154	9	163	38	5	43	206	153	39
3 „ 1 „ 1 előszoba	154	9	163	38	5	43	206	173	47
3 „ 1 „ 1 „ 1 fürdőszoba	171	14	185	49	16	65	250	210	55
3 „ 1 „ 1 „ 1 cselédsz.	77	6	83	31	2	33	116	79	29
3 „ 1 „ 1 „ 1 cseléd- szoba, 1 fürdőszoba	739	32	771	248	51	299	1.070	776	211
Egyéb	117	10	127	30	12	42	169	54	20
Összesen	1.412	80	1.492	434	91	525	2.017	1.445	401
4 szoba, 1 konyha, 1 előszoba, 1 cseléd- szoba, 1 fürdőszoba	295	21	316	95	27	122	438	324	66
Egyéb	111	10	121	30	6	36	157	122	19
Összesen	406	31	437	125	33	158	595	446	85
5 szoba, 1 konyha, 1 előszoba, 1 cseléd- szoba, 1 fürdőszoba	54	5	59	21	7	28	87	60	15
Egyéb	22	3	25	5	1	6	31	23	4
Összesen	76	8	84	26	8	34	118	83	19
6-nál több szoba összesen	21	1	22	23	4	27	49	35	9
Egyéb	401	101	502	36	6	42	544	253	184
Ismeretlen	225	94	319	83	59	142	461	165	143
Főösszeg	14.092	994	15.086	2.867	667	3.534	18.620	12.579	4.380

Itt is hangsúlyoznunk kell azt, hogy ha a budapesti iparosság reprezentatív megfigyelése bizonyos részében esetleg kedvezőtlenebbnek mutatja a képet az igaznál, úgy a lakásviszonyok statisztikája ilyen rész lehet. Az iparosok közül aligha a legjobbmódúak voltak azok, akik kivonták magukat, mint érdektelenek, a felvétel terhe alól. Akadtak azonban a szegényebb iparosok között is sokan, kik nem elegyedtek bele az adatgyűjtés munkájába. Nagyjában tehát mégis csak azt hihetjük, az egyik és a másik irányban mutatkozó eltérések kiegyenlítik egymást s a fenti tábla adatai körülbelül hűséggel tükrözik vissza a budapesti iparosság lakásviszonyait. Aránylag elég sok iparos nem adott választ lakásának nagysága felől (461, 2·48%). Nagyobb hibaforrásnak azonban ez a hiány sem bizonyult.

A főbérleti lakásoknak csaknem a fele *egyszobás*, — esetleg mellékhelyiségekkel ellátott egyszobás — lakás volt (45·33%). Kerekszámban egyharmad részük *kétszobás*. Itt is számos kombinációt nyújtott az, hogy magához a két lakószobához miféle mellékhelyiségek kapcsolódtak. Az *egy és kétszobás lakások az összes iparosok főbérleti lakásai között 79·02%-ot tettek ki. Aligha elégedhetik meg valaki azzal, hogy az iparosság túlnyomó többségének csak ily szerény viszonyokra valló lakása van a fővárosban. Nem, mert hiszen fentebb azt láttuk, hogy ezeket a lakásokat is gyakran az iparosok megosztották albéreletek formájában a háztartástól idegen személyekkel. A háromszobás lakások a főbérlet iparosság lakásainak alig valamivel több, mint egytizedrészét teszik. A négy vagy ötszobás stb. lakás már szinte ritka szenzációszámba ment az iparosság lakásviszonyaiban.*

Ha azonban az iparosok lakásait tovább kutatjuk, aszerint, hogy a szobákat milyen mellékhelyiségek egészítik ki teljes lakássá, *még szomorúbb viszonyok azok, melyeket jellemeznünk kell. Ki gondolna arra, hogy a modern idők budapesti iparossága akár megközelíti azt az ideált, melyet a polgári jómód típusának tartunk, ha az egy-kétszobás, stb. lakástípusok közelebbi tagozását vizsgáljuk meg.*

Nem csodálkozhatunk-e méltán például azon és nem kell-e egészen rossz bizonyítványt kiállítanunk a budapesti iparosság lakásviszonyairól, ha az *egyszobás lakások tömegében túlnyomórészt csak egy csupasz szobából, vagy szoba-konyhából álló lakásokat találunk. Olyan lakás alig volt köztük, melyet előszoba tett lakályosabbá. De volt olyan, melyben a szobán kívül semmiféle más lakrész nem egészítette ki az iparos lakását. A budapesti iparosság főbérletői közül 121-nek csupán arra volt módja, hogy konyhát béreljen főbérlet címén. Milyen gyenge, bizonytalan lehetett annak az iparosnak anyagi helyzete, akinek nem tellett többre, mint csak az egy konyhából álló lakás kibérlésére.*

Nagyjában hasonlóan szomorú, legalább is nem biztató viszonyokat látunk a *kétszobás főbéreletek csoportokra bontásánál is. Ezeknek is igen*

jelentős része csupán kétszoba és konyhabérletet nyújtott az iparosnak. A gazdasági körülményeknek a lakásviszonyokra gyakorolt döntő hatása kitűnik abból, hogy a már az iparosviszonylatban jobb vagyoni és kereseti viszonyokat sejtető kétszobás lakások között többen tette előszoba teljesebbé a lakást. A fürdőszobás lakások sem mentek közöttük éppen ritkaságszámba. Ismét más, bár jelentéktelen csoportja a kétszobás lakásoknak azok, melyek előszobán és konyhán kívül cselédszobát is biztosítottak a főbérlőnek. Nem volt végül egész elmosódó azoknak a lakásoknak a tömege sem, amelyek modern értelemben elfogadható lakások; melyekhez konyhán, előszobán, cselédszobán kívül fürdőszoba is kapcsolódott.

A jobb viszonyoknak az a kétségtelen bizonyossága, mely a cseléd- és fürdőszobák jelenlétében mutatkozik, még jobban szembeötlik a *háromszobás* iparoslakásoknál. Ezeknek több, mint fele olyan lakásokból állt, melyek a háromszobán kívül az összes egyéb higiénikus mellékhelyiségekkel is rendelkeztek. A háromszobás lakások sokkal kedvezőbb elbírálását azon az alapon is elvégezhetjük, hogy e lakások között meglehetősen csekély a csupán háromszobás s a háromszoba, konyha és előszobás lakások száma.

A négy- és ötszobás vagy hatszobás iparoslakások általában rendelkeznek azokkal a kívánalmakkal, melyeket a jó polgári osztály szokott támasztani lakásaival szemben. De az iparosság mily csekély részének: mindössze 762 iparosnak ment olyan jól a sorsa 18.620 főbérlo közül, hogy ekkora lakást vehetett bérbe, vagy lehetett az tulajdona.

β) A nemek szerepe.

Az arányszámoknak most vázolt szabályszerűsége erős eltolódáson megy keresztül, ha a férfi- és nőiparosok lakásviszonyait tekintjük át.

A legnagyobb mértékben csodálatos s szinte minden eddigi feltevessel élesen ellenkezik az a tanulság például, hogy míg a *nőiparosok lakásai közül valamivel több, mint egyharmadrész csupán egyszobás, addig a férfiiparosok lakásai közül megközelítőleg 50%.* A kétszobás lakások terén ezért a nőiparosok állanak sokkal jobban, mint a férfiiparosok. A férfiiparosok szinte pontosan egyharmadrészének van csak kétszobás lakása; a nőiparosok közül pedig 36.6%-nak. Még inkább kidomborodik azonban a nőiparosoknak a lakásviszonyok terén a férfiakkal szemben való fölénye, ha a kettőnél több szobás lakások arányszámait vizsgáljuk. *Háromszobás lakása a férfiiparosok közül minden tizediknek sem volt, a nők közül minden hetediknek.* A négyszobás lakással bíró női főbérlok arányszáma másfélszer akkora, mint a férfifőbérloké. Az ötszobás lakások bérleténél a különbség még észrevehetőbb mint a négyszobásokénál. *A hat vagy többszobás bérlete pedig abszolút számban is több volt (27) a nőiparosoknak, semmint a férfiaknak (22).*

Nem kell talán a figyelmet külön ráterelnünk arra, hogy tulajdonképpen az idézi elő a nőiparos főbérloknak ezeket az előkelő arányszámaikat, hogy a főbérlok családtagjai szerepelnek a főbérlok között statisztikánkban. A nőket (ha nem férjük jogán örökölték azt maguk) a főbérlo nagylakásából többnyire csak lakrész illeti meg, de nem albérleti minőségben.

Az éles különbség a két nem viszonyaiban akkor is jelentkezik, ha a férfi és nőiparosok csoportját módszerünkhöz híven kettéosztjuk.

A nőtlen és hajadon iparosok között az egyszobás főbérlet meglepő módon még ritkábban fordul elő, mint azt akár a nő, akár a férjezett iparosok között láttuk. A kiegyenlítődés a kétszobás és háromszobás lakásoknál történik meg. Négy-, öt- stb. szobás lakása a nőtlen és hajadon iparosok közül többnek van, mint a nő és férjezett iparosok közül. Ezeknek az eseteknek döntő részében nyilván — persze szintén — arról van szó, hogy a nőtlen, hajadon egyén a maga családjába bekapcsolódva élvezi a nagyobb szabású lakás előnyeit.

Hasonlítsuk össze a nő és a férjezett iparosokat egymással lakásviszonyaik tekintetében; ezek tömege dominálja t. i. a két nem iparosainak lakásviszonyait. Az a szabályszerűség, melyet az egész iparosságra nézve levontunk itt is érvényesül. Egyszobás lakással sokkal több nő férfiiparos kénytelen beérni, semmint férjezett nőiparos. Ha már most ismerjük azokat a viszonylag szomorú lakásviszonyokat, amely a nő férfiiparosságnak osztályrésze, még inkább csodálkozunk kell az iparosok eltartott családtagjainak kedvező arányszámán. *Az a férfiiparosság, melynek 81·40%-a egy- és kétszobás lakásban lakik, — s ennek a tömegnek is több, mint a fele olyan lakásban, ahol a konyhán kívül semmi más mellékhelyiség nincs, — különleges elismerést érdemel azért, hogy nem riad vissza az élet küzdelmeitől és családalapítással, gyermekek felnevelésével is igyekszik utódait a haza szolgálatába állítani.*

Egyszobás lakása a gyermektelen iparosoknak van több. A nagyobb lakások tekintetében a gyermekes házaspárok állnak jobban.

γ) Iparonként.

A főbérleti lakások nagyságát iparonként a 80. tábla adatai részletezik.

Egyik-másik iparban elég jelentékeny azoknak a főbérleti iparoslakásoknak a száma, melyek nagyságát nem tudta a felvétel kideríteni. A nőiszabók, a fogtechnikusok s a fehérneműtisztítók és kelme-festők lakásainak csaknem 10%-nál nem ismerjük a lakás nagyságát. (Csodálatos, hogy csaknem ilyen arányszámot mutat az arany- és ezüstművesipar is.)

A csak egy konyhából álló lakások két ipari csoportban fordulnak sűrűbben elő: a kávésiparban (3·79%) és a fehérneműtisztítók és kelme-festők között (2·56%). Nem messze áll mögöttük azonban a sorban a cipész

80. tábla. Az iparosok főberleti lakásainak nagysága iparontként.

Az ipar megnevezése	abszolút számokban						tizezrelékben						Összesen							
	szoba						Egyéb						Ismeretlen	Összesen						
	szoba						Egyéb													
	0 szoba, 1 konyha	1	2	3	4	5	6-nál több	0 szoba, 1 konyha	1	2	3	4			5	6-nál több				
Arany- és ezüstműves.....	—	53	79	47	20	4	—	4	17	224	—	2366	3527	2098	893	179	—	179	758	10000
Asztalos, ác, esztérgályos	4	481	255	64	21	2	—	53	28	908	44	5297	2809	705	231	22	—	584	308	10000
Bádorgás, réztöntő.....	—	252	247	57	19	3	1	22	5	606	—	4158	4076	940	314	50	17	363	82	10000
Barkocsis, fuvaros.....	—	556	298	74	12	4	—	2	948	—	11	5865	3143	781	126	42	11	170	170	10000
Borbély, férfi- és nőfodrász.....	10	645	321	38	8	—	—	18	18	1058	95	6096	3034	359	76	—	—	170	170	10000
Cipész és csizmadia.....	37	1212	391	45	9	3	1	227	23	1953	189	6207	2002	230	46	15	5	163	143	10000
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő.....	—	72	53	33	17	4	2	2	13	196	—	3674	2704	1684	867	204	102	663	10000	
Építőmester.....	—	28	54	54	30	6	3	—	4	179	—	1564	3017	3017	1676	335	168	—	223	10000
Fehérműgyártó.....	—	67	91	45	26	5	1	5	9	249	—	2691	3655	1807	1044	201	40	201	361	10000
Fehérműgyártó, kelmefestő.....	5	97	51	10	2	1	—	10	19	195	256	4975	2615	513	103	51	—	513	974	10000
Fényképész.....	—	47	40	27	6	1	—	5	4	130	—	3615	3077	2077	462	77	—	385	307	10000
Férfiszabó.....	—	971	957	254	65	10	5	75	58	2409	58	4031	3973	1054	270	42	21	311	240	10000
Fogtechnikus.....	—	43	80	30	16	4	1	1	19	194	—	2216	4123	1547	825	206	52	52	979	10000
Hentes.....	—	184	144	49	8	1	—	4	6	397	25	4635	3627	1234	202	25	—	101	151	10000
Kárpitos.....	2	131	128	31	6	2	1	12	7	320	63	4093	4000	969	188	63	31	375	218	10000
Kézműves.....	17	271	93	30	8	5	—	9	16	449	379	6035	2072	668	178	111	—	200	357	10000
Kovács.....	1	88	47	11	5	—	—	—	5	157	64	5605	2994	701	318	—	—	44	217	10000
Kőfaragó, kőműves, kővezetőmester.....	—	124	59	32	9	—	—	1	5	230	—	5392	2585	1391	391	—	—	286	191	10000
Könyvkötő.....	—	43	38	17	2	—	—	3	2	105	—	4095	3619	1619	190	—	—	123	662	10000
Lakatos.....	2	176	133	52	11	2	1	2	27	408	49	4313	3259	1275	270	49	—	302	991	10000
Mészáros.....	1	125	141	48	18	2	1	2	23	338	30	3698	4171	1420	533	59	30	—	—	10000
Nőidvartalkapkészítő.....	—	57	96	41	7	1	—	7	23	232	—	2457	4138	1767	302	43	—	302	991	10000
Noiszbabó.....	—	345	679	309	88	20	11	8	36	1496	—	2306	4538	2065	588	134	74	54	241	10000
Órák.....	1	65	83	30	3	—	—	8	5	195	51	3333	4257	1538	154	—	—	410	257	10000
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos.....	1	67	76	28	4	2	1	9	9	193	52	3472	3938	1450	207	104	52	259	466	10000
Sokszorosító.....	—	33	76	38	7	1	—	9	1	165	—	2000	4606	2303	424	61	—	545	61	10000
Sütő.....	2	93	133	53	24	4	—	8	16	732	66	3049	4360	1738	656	131	—	—	—	10000
Szállodás, vendéglős.....	16	955	571	154	44	10	18	8	16	1792	89	5323	3187	859	246	56	100	45	89	10000
Szűzfartó, bőrdobos.....	—	38	45	16	7	1	—	1	2	130	—	4461	3461	1230	540	77	—	77	154	10000
Szobafestő, mázó.....	—	136	183	42	9	—	—	1	9	641	16	6178	2855	655	140	—	—	16	140	10000
Szűcs.....	1	52	78	27	3	—	—	7	6	178	56	2921	4382	1517	169	225	—	393	337	10000
Úveg és rokokozakmák.....	—	66	48	20	9	1	—	10	21	156	—	4231	3077	1282	577	64	—	233	489	10000
Villanyzerelő, műszerész.....	3	160	161	59	12	3	—	—	21	429	70	3730	3753	280	70	—	—	209	275	10000
Egyéb.....	1	430	343	152	64	12	2	22	29	1055	9	4076	3251	1441	606	114	19	—	—	10000
Összesen.....	121	8443	8272	2017	595	118	49	544	461	18620	65	4535	3368	1083	320	63	28	292	248	10000

és csizmadiaipar sem (1·89%). A borbélyok lakásai között ez az arányszám már 1%-on alul maradt, — a szállodások és vendéglősök között is.

Van persze számos olyan ipar is, melynek folytatói között nem fordultak elő olyan szegény emberek, akik csak ilyen minimális igény kielégítésére szolgáló lakást tudtak kibérelni. Az arany- és ezüstműveseknél és néhány más iparágnál ezt egészen természetesnek tarthajtuk. Viszont a többször nem a legerősebb anyagi helyzetűnek jellemzett nőidivatkalapkészítők és nőiszabók elkerülték azt, hogy a most tárgyalt csoportba soroztassanak, valószínűleg azért, mert sokan közülük főbérleti lakások részeit élveztek, mint családtagok.

Számos olyan ipar van, amelyben az *egyszobás* lakástípus a legjellegzetesebb.

A cipész és csizmadiaipar	(62·07%),
a borbély- és fodrázipar	(60·96%),
a kovácsmesterség	(56·05%),
a szobafestő- és mázolóipar	(61·78%),
a bérkocsis és fuvarosmesterség	(58·65%)

ugyancsak nem nyújt módot arra az iparosságnak, hogy tágasabb lakásban pihenje ki a napi fáradalmakat.

Néhány iparágban kedvezőbb a helyzet. Köztük az első helyen az építőmesterek állnak, (érthető, miért) 15·64%-os arányszámukkal; a fogtechnikus (22·16%-kal), az aranyműves (23·66%) s a sokszorosító iparosok lakásai között is (20·0%) kevés volt az egyszobás lakás. Nem csoda, ez iparokat vagy a jobbmódú iparosság képviselői népesítik be, vagy a foglalkozás természeténél fogva van szükségük az iparúzőknek nagyobb lakásra.

A *kétszobás* lakások legsűrűbben a sokszorosítóiparban (46·06%) és a nőiszabóknál (45·38%) fordultak elő. Megközelítőleg azonosak a viszonyok a nőidivatkalapkészítőknél (41·38%), a fogtechnikusoknál (41·23%) és a mészárosoknál (41·71%) is. Mindezek lakásai tehát jó kétötödében kétszobás lakásokból, — vagy az ezekhez kapcsolódó lakásrészekből is, álltak. Ez azonban talán csak a sokszorosítóknál és a mészárosoknál jelent nagyobb előnyt. A fogtechnikusokat szinte mesterségük szorítja rá, hogy legalább kétszobás lakással rendelkezzenek. A nőidivatkalapkészítőknél és a nőiszabóknál, itt is hangoztatjuk, kétséges, hogy ténylegesen jobb viszonyokat jelent-e a gyakoribb kétszobás lakás. A kétszobás lakások tekintetében különben olyan eltérések, mint az egyszobás lakásoknál nincsenek. Még az állandóan hátul kullogó cipész- és csizmadiaipar képviselői közül is 20·02%-nak volt ilyen lakása, a kávéosok közül pedig 20·72%-nak. Igaz, hogy gyakran azért, mert a két szoba vagy azok közül az egyik az iparosoknak munkahelyül is szolgált.

Háromszobás lakása legsűrűbben

az építőmestereknek	(30·17%),
a sokszorosítókna.....	(23·03%),
az arany- és ezüstműveseknek	(20·98%),
a fényképészeknek	(20·77%) és
a nőiszabóknak	(20·65%) van.

Nem szorul magyarázatra az arany- és ezüstművesek, a fényképészek és az építőmesterek lakásviszonyainak kedvezőbb volta. De feltűnést keltő a másik két ipar arányszáma. Igaz, hogy a nőiszabóknál (és a nőidivatkalapkészítőknél) a lakáshelyiségek egy része tulajdonképpen az iparüzés céljára is szolgálhat.

A háromszobás lakások azonban szinte egészen kiesnek abból a gondolatkörből, melyben a cipészek- és csizmadiák lakásaik tekintetében élnek (2·30%).

A kovácsok.....	(7·01%),
az asztalosok, ácsok stb.	(7·05%),
a fehérneműtisztítók	(5·13%) és
a borbélyok	(3·59%)

szintén azok közé az iparok közé tartoznak, melyek *folytatói között vajmi ritkaság felvételünk szerint az a szerencsés kivétel, hogy az iparosnak üzletmenete* háromszobás lakás bérletét alapozza meg.

Négyszobás lakások leggyakrabban az építőmesterek birtokában vannak (16·76%); meglepően magas azonban a fehérneművarrónők efajta lakásainak (10·44%) arányszáma is. Általában azonban a legtöbb iparban már egészen elmosódik e lakások arányszáma, — még csak az arany- és ezüstművesség, valamint a cukrászmesterség lakásai között van több ilyen. A cipészek és csizmadiák (0·46%), valamint a borbélyok és fodrászok esete (0·76%) ugyan magában áll, de közel hasonló kis arányszámokat más iparágakban is látunk.

Az *ötszobás* lakások arányszáma az építőmesterek, továbbá a cukrászok és a fehérneművarrónők között s rajtuk kívül még a szűcsök és az arany- és ezüstművesek körében gyakoribb. Ezeket az iparokat jellemezhetjük tehát *végeeredményben olyanoknak, melyeket lakásviszonyaik erősen a többi ipar fölé emelnek.*

Hat- vagy többszobás lakás is az építőmesterek között adódik viszonylag legtöbb, de magas az arányszám a szállodások és vendéglősök között is (1·0%). A szállodások és vendéglősök birtokában 18 olyan lakás van, mely hat vagy öt szobából áll; az építőmesterekében csak három. Öt- vagy hatszobás lakás persze nem egy iparág képviselőinél egészen hiányzik; de már a négyszobás lakások arányszámai sem nyújtanak sok reményt arra, hogy az iparosok nagyobb tömegei ilyen nagyobb szobású lakást bérelhessenek.

Az iparosok lakásainak nagyság szerint való viszonyai méltán felkeltik az érdeklődést. Az egyes iparcsoportokon belül azért mediánszámokban is kifejezzük azt, hogy mekkora az a lakás nagyságára vonatkozólag számított középérték, mely az egyes iparok lakásviszonyait legjellemzőbben tárja fel. A *mediánszámok* a következők:

Arany- és ezüstművesek .	1-60	Kőfaragó, kőműves stb. . . .	0-90
Asztalos stb.	0-87	Könyvkötő	1-18
Bádogos, rézőntő stb.	1-14	Lakatos	1-07
Bérkocsis és fuvaros	0-85	Mészáros	1-30
Borbély, fodrász	0-78	Nőidivatkalapkészítő	1-26
Cipész és csizmadia	0-67	Nőiszabó	1-55
Cukrász stb.	1-27	Órás	1-31
Építőmester	2-09	Sapkás, kalapos stb.	1-28
Fehérneművarrónő	1-51	Sokszorosító	1-45
Fehérneműtisztító stb. . . .	0-85	Sütő	1-42
Fényképész	1-31	Szállodás, vendéglős	0-91
Férfiszabó	2-12	Szíjgyártó	1-12
Fogtechnikusok	1-55	Szobafestő és mázoló	0-79
Hentes	1-06	Szűcs	1-38
Kárpitos	1-15	Üveges és rokonszakmák . .	1-12
Kávés	0-75	Villanyszerelő és műszerész	1-22
Kovács	0-85		

Aránylag a legkedvezőbb a főbérelőiparosok lakásviszonya a férfiszabóknál, továbbá az építőmestereknél, az arany- és ezüstműveseknél, valamint a nőiszabóknál és a fogtechnikusoknál. A felsoroltak közül azonban nem egy iparágban a lakás gyakran, sőt az esetek többségében nyilván, összeesik a műhellyel. Alaposan le kell tehát tompítani azoknak az adatoknak az értékét, melyek olyan iparágaknak lakásviszonyait mutatnák nagyon kedvezőknek, melyeknél a szerény jómód jeleit sem igen láthattuk tanulmányunk eddigi során.

Az a körülmény, hogy az iparosság egészének főbérleti lakásviszonyait kutatva, a 0-9% szobás lakás a középérték, egészen siralmas viszonyokat vetít felénk az iparosság lakásviszonyai felől. Egyenesen megdöbbentőnek kell tartani a budapesti kézműiparosság megélhetése szempontjából, hogy az iparosság felének még arra sem tellett, hogy egyszobás lakást tudjon a maga és családja számára kibérelni. Az iparosok kereseti és vagyon viszonyaiban még sok változásnak kell bekövetkeznie, hogy az iparosok tömegei legalább olyan lakást tudjanak bérelni, amely több szobát biztosít számukra.

8. Az iparosok lakásainak bére.

a) Általánosságban.

Az iparosok lakásviszonyait kutató statisztikai adatoknak egyik legérdekesebb része arra vonatkozik, hogy a főbérelőiparosok lakásaikért negyedévenként mekkora bért fizettek. Az alábbi adatok meglehetősen bőséges tagozással mutatják ki a különböző nagyságú iparoslakások bérösszegeit.

81. tábla. Az iparosok lakásai negyedévi lakbér szerint.
a) Abszolút számokban.

A lakás nagysága		A bérbevett lakások negyedévi lakbére															Összesen			
		Tulajdonos által lakott	Természetbeni lakás	p e n g ő																
				—40	41-60	61-80	81-100	101-125	126-150	151-175	176-200	201-250	251-300	301-400	401-500	501-700		701-800	1000—	ismeret- len
Lakás szoba nélkül		2	3	7	7	9	4	5	4	2	—	—	—	—	—	—	—	78	121	
Egyszobás lakás:		190	318	75	553	852	1.588	1.484	966	339	133	114	60	—	—	—	—	3	6.855	
1 szoba, konyha		29	23	1	6	19	36	57	190	158	36	30	19	—	—	—	—	32	536	
1 szoba, 1 konyha, 1 előszoba		15	25	—	59	44	100	193	177	27	55	47	25	—	—	—	—	55	822	
Egyéb		21	2	18	17	27	19	18	42	22	27	29	17	—	—	—	—	171	430	
Egyszobás lakás összesen		255	368	94	615	942	1.743	1.752	1.875	446	251	220	121	—	—	—	—	281	8.443	
Kétszobás lakás:		140	40	21	24	42	81	326	548	459	416	286	65	44	8	—	—	90	2.590	
2 szoba, 1 konyha		65	14	2	7	10	11	47	102	190	377	412	84	45	13	—	—	59	1.438	
2 szoba, 1 előszoba		43	3	5	3	4	14	14	29	45	159	360	113	57	20	—	—	15	886	
2 szoba, 1 előszoba, 1 fűdőszoba		18	2	—	5	2	1	6	6	16	30	70	37	20	4	—	—	41	258	
2 szoba, 1 előszoba, 1 cselédsz.		23	—	8	6	5	17	6	8	19	72	283	295	79	37	—	—	33	891	
2 szoba, 1 előszoba, 1 fűdő-, 1 cselédsz.		23	2	—	4	3	6	10	17	35	6	36	19	18	6	—	—	24	209	
Egyéb		314	61	38	49	66	130	409	710	764	1.040	1.447	613	263	88	—	—	252	8.272	
Kétszobás lakások összesen																				
Háromszobás lakás:		32	4	—	—	2	3	3	3	9	15	45	16	13	3	—	—	54	206	
3 szoba, 1 konyha		3	1	—	2	2	2	4	2	7	18	35	48	32	14	3	—	51	250	
3 szoba, 1 előszoba		44	1	—	—	1	—	1	2	6	8	36	53	68	11	10	—	47	289	
3 szoba, 1 előszoba, 1 cselédsz.		96	—	—	5	16	14	9	11	6	15	27	123	504	146	70	8	20	1.070	
Egyéb		24	—	—	—	2	3	—	1	3	2	16	29	47	16	13	—	46	202	
Háromszobás lakás összesen		232	8	7	23	22	17	19	31	68	159	289	884	190	99	18	—	218	2.017	
Negyszobás lakás:		73	—	—	—	—	8	—	—	3	4	10	12	39	105	123	30	6	25	438
4 szoba, 1 konyha, 1 előszoba, 1 fűdő-, 1 cselédsz.		35	2	—	—	—	2	1	2	—	1	7	8	29	25	14	4	27	157	
Egyéb		108	2	—	—	—	10	1	2	3	5	17	20	68	130	137	34	8	53	595
Negyszobás lakás összesen																				
Ötszobás lakás:		13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	17	16	7	25	87
5 szoba, 1 konyha, 1 előszoba, 1 fűdő-, 1 cselédsz.		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6	4	—	14	31
Egyéb		18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	23	20	7	39	118
Ötszobás lakás összesen																				
6 szobás és azon felüli lakás		6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	3	7	28	49
Egyéb bérlemény		1	10	6	13	16	10	23	82	70	77	98	19	27	8	1	4	3	76	544
Ismeretlen		8	6	9	7	2	13	75	64	62	40	40	17	13	435	—	—	80	461	
Ismeretlen		934	450	152	898	1.068	1.982	2.282	2.256	1.378	1.491	1.982	1.059	1.040	435	369	78	26	1.094	18.620
Összesen																				

81. tábla. Az iparosok lakásai negyedévi lakbér szerint. (Vége.)
b) Tízretekintve.

A lakás nagysága		Tulajdonos által lakott	Természetbeni lakás	A b é r b e v e t t l a k á s o k n e g y e d é v i l a k b é r e															ismeret- len	Összesen
				p e n g ő																
				40 —	41—60	61—80	81—100	101—125	126—150	151—175	176—200	201—250	251—300	301—400	401—500	501—700	701—800	1000 —		
Lakás szoba nélkül.....	165	246	578	578	745	831	418	331	165	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6.448	10.000
Egyszobás lakás:																				
1 szoba, konyha	286	478	113	800	1.280	2.386	2.230	1.452	509	200	171	90	—	—	—	—	—	—	5	10.000
1 szoba, konyha, 1 előszoba	531	428	19	112	335	612	1.063	3.545	1.081	672	560	335	—	—	—	—	—	597	10.000	
1 szoba, konyha, 1 előszoba, 1 cselédszoba	183	304	—	718	535	1.217	2.348	2.133	328	669	572	304	—	—	—	—	—	699	10.000	
Egyéb	488	47	419	395	628	442	419	977	512	628	674	395	—	—	—	—	—	3.976	10.000	
Egyszobás lakás összesen	302	488	111	728	1.416	2.065	2.076	1.628	528	297	261	143	—	—	—	—	—	208	10.000	
Kétszobás lakás:																				
2 szoba, 1 konyha	541	155	81	93	162	313	1.259	2.115	1.772	1.606	1.104	251	170	31	—	—	—	347	10.000	
2 szoba, 1 előszoba	452	97	14	49	70	77	327	709	1.321	2.622	2.865	584	313	90	—	—	—	410	10.000	
2 szoba, 1 előszoba, 1 fürdőszoba	508	34	56	34	45	158	158	327	508	1.795	4.063	1.276	643	226	—	—	—	1.69	10.000	
2 szoba, 1 előszoba, 1 cselédszoba	688	78	—	194	78	39	233	233	620	1.163	2.712	1.433	775	155	—	—	—	1.589	10.000	
2 szoba, 1 előszoba, 1 fürdő-, 1 cselédszoba	258	96	90	67	56	191	67	90	213	808	3.176	3.311	887	415	—	—	—	371	10.000	
Egyéb	1.100	96	191	144	287	478	813	1.675	287	1.722	909	862	287	—	—	—	—	1.149	10.000	
Kétszobás lakások összesen	501	97	57	78	105	207	652	1.138	1.218	1.691	2.307	977	419	140	—	—	—	418	10.000	
Háromszobás lakás:																				
3 szoba, 1 konyha	1.553	194	—	—	97	146	146	146	437	728	2.184	777	631	146	146	49	—	2.620	10.000	
3 szoba, 1 előszoba	1.040	40	—	80	80	80	160	80	280	720	1.400	1.920	1.280	560	120	120	—	2.040	10.000	
3 szoba, 1 előszoba, 1 fürdőszoba	1.522	35	—	35	35	—	35	69	208	777	1.245	1.834	2.353	381	346	35	—	1.625	10.000	
3 szoba, 1 előszoba, 1 fürdő-, 1 cselédszoba	897	—	—	47	150	131	84	103	56	140	252	1.150	4.710	1.364	654	75	—	1.87	10.000	
Egyéb	1.188	—	—	—	99	149	99	50	149	99	782	1.436	2.327	792	643	—	—	2.276	10.000	
Háromszobás lakás összesen	1.101	30	35	114	108	84	94	94	154	288	788	1.334	3.292	942	491	84	—	1.080	10.000	
Negyszobás lakás:																				
4 szoba, 1 konyha, 1 előszoba, 1 fürdő-, 1 cselédszoba	1.667	127	—	—	—	183	—	—	69	91	228	274	890	2.397	2.808	685	137	571	10.000	
Egyéb	2.229	34	—	—	—	127	64	127	—	64	446	510	1.847	1.592	892	255	—	1.720	10.000	
Negyszobás lakás összesen	1.815	—	—	—	—	168	17	34	50	84	286	386	1.142	2.185	2.803	571	101	874	10.000	
Ötszobás lakás:																				
5 szoba, 1 konyha, 1 előszoba, 1 fürdő-, 1 cselédszoba	1.494	—	—	—	—	—	—	—	—	—	115	—	400	460	1.954	1.839	805	2.873	10.000	
Egyéb	1.613	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	323	323	1.936	1.290	4.515	10.000	
Ötszobás lakás összesen	1.555	—	—	—	—	—	—	—	—	—	85	—	400	424	1.940	1.695	583	8.306	10.000	
6 szobás és azon felüli lakás	1.225	184	110	239	294	184	423	1.508	1.287	1.416	1.802	340	496	147	18	74	55	5.714	10.000	
Egyéb bentlenny	18	130	195	152	43	282	1.627	1.387	1.345	868	868	369	282	304	87	87	65	1.735	10.000	
Ismeretlen	174	245	82	875	668	1.037	1.236	1.211	740	801	1.084	569	559	234	144	42	14	588	10.000	
Összesen	501	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Az egyszobás iparos lakások leggyakoribb bére 81—100 és 101—125 pengő volt 1928 május 1-én. Az egyszobás lakások között is voltak azonban olyan drága lakások, amelyekkel szemben szinte tanácstalanul állana az észlelés, ha nem tudnók azt, hogy a háború után következett lakásépítkezések mennyire drágán engedték kielégíteni nemcsak az iparosságnak, hanem csaknem minden bérleti akásra szoruló társadalmi osztálynak lakásszükségletét. Ez okozhatta azt, hogy az egyszobás konyha lakások leggyakrabban előforduló bérösszegei közé a 126—150 pengős lakások is bekerültek.¹⁾ Az egyszoba-konyhás és előszobás lakások között éppenséggel legsűrűbbek a 126—150 pengős bérű lakások voltak, melyek egyharmadrésznél nagyobb részét tették ezeknek a lakásoknak.

Egyszobás lakások bérszerint való tagozódásának tipikus értékeit az alábbi mediánok mutatják:

egyszoba-konyhás lakás	100·4 P,
egyszoba-konyhás, előszobás lakás ..	139·1 «,
egyszobás lakás (magában)	119·5 « és
egyéb egyszobás lakás	136·3 «.

A lakás nagyobb értékességének helyes viszonylata hiány nélkül érvényesül a szoba-konyhás és szoba-konyhás-előszobás lakások között. De valószínűleg a szegényebb emberek szorult helyzetének kiaknázása folytán jött létre a magukban álló egyszobás lakások magas mediánja. Ez az érték 20%-kal magasabb, mint a konyhával rendelkező egyszobás lakásoké. Lehetséges, hogy talán a szoba különösen nagyobb volta (minélfogva a szoba esetleg műhely céljaira is szolgál), okozza egészen valószínűtlenül éppen az egyszobás, mellékhelyiség nélkül való lakások drágább voltát. De nyilvánvaló az, hogy az egyszobás iparoslakások bérvizonyai túlnyomórészt mégis csak elég alacsony színvonalat mutatnak és ha a lakás terjedelméből lehet következtetnünk az iparosság helyzetére, az a 8.443 kisiparos, aki egyszobás lakást bérel s a középhelyen fekvő bérlő egész évi bére 422·0 pengő — nem élhetett Budapesten 1928 tavaszán valami rózsás helyzetben.

A kétszobás lakások bérvizonyaiban az egyszobás lakásokkal szemben nagy eltolódások mutatkoznak. Leghívebben fejezi ki ezt az eltolódást az, hogy a kétszobás lakások bérértékének mediánja 190·4 pengő, — csaknem 90%-kal több, mint az egyszobás lakásoké. A kétszobás lakások nagyobb tömegben először csak a 100—150 pengős bércsoportban találhatunk, — utána lassan, majd hirtelen emelkedve a 151—200 pengős bércsoportba már a lakások 29·09%-kal tartozik. A 201—250 pengős bérű lakások arány-

¹⁾ Esetleg azonban az is, hogy a pusztai lakáson kívül egyéb ellenszolgáltatások is kikötöttek a bérlők részéről.

száma már az egynegyedrészt felé közeledik, sőt még a 251, vagy 300 pengős lakások sem mennek ritkaságszámba. Jellemző az, hogy míg a legdrágább egyszobás lakások bére 251—300 pengő között mozog, a kétszobás lakások között nem volt ritka a 401—500 pengős negyedévi bérű lakás sem.

A világháború előtt való esztendőekben szinte lehetetlennek tűnt volna fel az, hogy kétszobás lakásért, bármennyire is modern lakások voltak, 1100—1200 pengőnél többet kértek volna évi bérül a lakásoknak olyan tömegénél, amint erre fentebb statisztikánk példát nyújt. Kétszobás lakást már csak a jobb viszonyoknak örvendő iparosok vettek bérbe, csak ezek tudhatták nehézség nélkül azokat a magasabb béreket is kifizetni, melyeket gyakran kértek a kétszobás lakásoknál. Igaz, hogy a kétszobás lakások között voltak már úgynevezett modern lakások is, — cselédszobával és fürdőszobával is ellátva. Ámde ezt az előnyt azzal a súlyos árral kellett az iparosoknak megfizetni, hogy lakásaiknak csaknem egyharmadrésze negyedévenként 201—250 pengő, pontosan egyharmadrésze pedig 251—300 pengő bérű volt. E lakások minden nyolcadikáért az iparosok 300 pengőnél többet is fizettek évnegyedenként.

A lakásbéreknek ez az egyszerű fogalmak szerint mondhatnók torz alakulása az egyik ok, mely különösképpen azoknak az iparosoknak megélhetését teszi nehezebbé és boldogulását bizonytalanabbá, akik a háború óta önállósították magukat s azóta szereztek lakást. Nyilvánvaló, hogy ezeket a modernebb lakásokat legnagyobbbrészt tényleg a háború óta az ipari munkába bekapcsolódott, vagy általában a jobb üzletmenettel rendelkező iparos fizeti. Így van ez, mert a kétszobás lakások között az a leggyakoribb, melyben a kétszobán kívül konyha, előszoba és cselédszoba is van. E lakások között a 201—250 pengős negyedévi bérűek szintén a lakások több, mint egynegyedrészt teszik, — minden hetedik lakás 251—300 pengő bérű, csaknem a 10%-ot közelíti meg a 300 pengőnél drágább negyedévi bérű lakások tömege. Az egészséges, modern lakás egyik legfőbb követelményét, a fürdőszobát nélkülöző lakásokért is az iparosok olyan magas bért fizetnek, hogy bizonytalan, arányban-e áll ez azokkal a kereseti lehetőségekkel, melyek az újabb időkben jelentkeztek.

A lakásoknak az a csoportja, melynek kétszobán, konyhán és előszobán kívül fürdőszobája is van, szintén a legdrágábbak közé tartozik; a kétharmadrész felé közeledik az idetartozó lakásoknak az a csoportja, melyeknek bére negyedévenként a 200 pengőt meghaladja. Valamivel olcsóbbak a kétszoba-konyhás, előszobás lakások. Igazán olcsóbbak azonban csak a kétszoba-konyhás lakások, melyeknek legsűrűbb bércsoportjai a 126—150, 151—175 és a 176—200 pengős bércsoportok.

A különböző kétszobás lakások negyedévi bérértékének fokozódását jól mutatják az alábbi mediánok, amelyek lakás-típusonként sorolják fel a középértékeket:

két szoba, konyhás lakás	156.4 P
két szoba, konyha, előszobás lakás...	193.6 «
két szoba, konyha, előszoba, fürdő- szobás lakás	219.2 «
két szoba, konyha, előszoba, cseléd- szobás lakás	223.2 «
két szoba, konyha, előszoba, fürdő- szoba, cselédszobás lakás	248.8 «
egyéb kétszobás lakás	195.8 «

A bizonyára primitívebb lakások bére sem tulontúl olcsó, — hiszen többnyire nem a Belváros, a Lipótváros pompázó palotáiban, vagy a villasorok szép magánpalotáiban levő lakások azok a kétszobás lakások, melyekben a kisiparosság lakik. Azok a lakások, melyek fürdőszoba nélkül valók, szintén elég drágák. Az egészen modernnek veendő 891 lakás középértéke pedig már elég magas; e lakások több, mint felének negyedévi bére a 250 pengőt is meghaladja.

A háromszobás lakások bérvizonyaira nézve az a legjellemzőbb, hogy itt a legsűrűbb bércsoport már a 301—400 pengős bére. Hajszáll híján e lakások egyharmadrésze ilyen drága volt, sőt a 400 pengőt is meghaladta a háromszobás lakások 14.97%-ának bére. A háromszobás iparoslakásokat már általában drága lakásoknak mondhatjuk a mai viszonyok között s még inkább azokat, melyeket a közfelfogás általában modernnek tart, melyek tehát konyhával, előszobával, cselédszobával és fürdőszobával egyaránt rendelkeznek. Az *efajta lakások csaknem fele volt negyedévenként 301—400 pengő bére* és 20.93%-uknak 400 pengőnél is magasabb bére volt. Háromszobás iparoslakások (bár nem gyakran) még a 701—1000 pengős bércategóriában is előfordultak. Jelentékenyen olcsóbb volt azoknak a lakásoknak a bére, amelyek ugyanazokkal a mellékhelyiségekkel rendelkeznek, mint az előbb említett csoport, csak hogy cselédszobájuk nem volt. — Ezeknek már negyedrésze sem esett a 301—400 pengős bércsoportba. A háromszoba-konyha, előszobás lakásoknak ötödrésze sem volt 251—300 pengős, viszont a háromszoba-konyhás lakásoknak pedig ötödrésze volt 201—250 pengős.

Ha tehát a kétszobás lakásokról azt mondtuk már, hogy e lakások drágák s alkalmasak arra, hogy sok gondot okozzanak az iparosságnak, hogy honnan teremtsék elő a lakbér összegét, a háromszobás lakásokat már nagyon drágának kell minősíteni. Közöttük a primitív, előszobánélküli lakásoknak elég magas volt a bére, — a fürdőszobás lakásoké pedig oly magasra emelkedett, hogy a normális keresetű iparosság számára elérhetetlen távolságban volt.

Jól mutatja a háromszobás lakások magas bérét az alábbi pár szám, mely lakástípusonként jelzi a háromszobás lakások mediánértékét:

Háromszoba, konyhás lakás	225·6
Háromszoba, konyha, előszobás lakás	264·6
Háromszoba, konyha, előszobás, fürdőszobás lakás	292·0
Háromszoba, konyha, előszoba, fürdőszoba, cseléd- szobás lakás	349·8
Egyéb lakás	321·3
Összesen	327·2

A háromszobás lakásoknak a kétszobás lakásokkal szemben jóval drágább voltát már a lakások egész tömegének mediánértéke is jelzi. De még inkább azonban a mediánok, amelyek az értékesebb és értékesebb lakások felé haladva végül azt mondják, hogy az egészen modern lakások bérlőinek felerésze negyedévenként 350, évenként pedig 1400 pengőnél többet fizet lakásukért.

Az a körülmény, hogy a háromszobás lakása 2.017 iparosnak volt, négyszobás pedig csak 595-nek (s ezzel nagyjában ki is merült az iparosság tömege), azt mutatja, hogy a háromszobás lakás többé-kevésbbé *tabu* volt az iparosság számára — messze-távol eső hegycsúcsként meredt eléje; nyilván a magas bérösszegek folytán.

A *négyszobás* lakások között olyat is észleltek, amelynek a negyedévi bére az 1000 pengőt meghaladja. Általában a négyszobás lakások között legsűrűbb az a lakáscsoport volt, amelynek bére 501—700 pengő között mozog. Nem mentek azért egészen ritkaságszámba a 701—1000 pengős és az 1000 pengőnél magasabb bérösszegű lakások sem. A négyszobás lakások között ez a csoport, melyről beszélünk, az ú. n. legmodernebb lakások csoportja volt, melyekhez konyha, előszoba, fürdőszoba, cselédszoba is járt. Ez lehet az oka annak, hogy a lakások, amelyekért legfeljebb 400 pengő negyedévi bért fizettek, erősen kisebb arányszámot értek el, mint akár a 401—500 pengő negyedévi bérű lakások is. Az egyéb összetételű négyszobás lakások többnyire olcsóbbak. A négyszobás iparoslakások modern csoportjának mediánértéke 489·5 pengő volt, — az egyéb négyszobás lakásoké 426·0 pengő, az összes négyszobás lakásoké pedig 469·6 pengő.

Az *öt- és többszobás* lakások közül soknak, elég soknak a bérét nem jelentették be a felek. Nyilván a statisztikai adatszolgáltatásból soha ki nem küszöbölhető aggodalom miatt, melyek folytán a közönség minden olyan kérdésre lehetőleg elkerüli a válaszadást, mely az adózóképeséget érintheti. A meglevő adatokból azt látjuk, hogy a négyszobás lakások között az 501—700, 701—1000 pengős lakások fordulnak elő a legsűrűbben, a hatszobás lakások között pedig az 1000 pengőnél is magasabb bérűek. A lakás nagyobb voltának az árra való hatása hiba nélkül érvényesül.

Az ötszobás modern iparoslakások mediánértéke 682·4 pengő, a hat- vagy többszobásoké pedig 950·0 pengő. Csodálkozhatunk-e azon, hogy ötszobás lakása csupán 118, hatszobás pedig csak 49 iparosnak volt felvételünk szerint?

Kétségtelen az, hogy a lakás megválasztásában rengeteg szempont vezeti az egyént s nem csupán a pénzügyi kérdés gyakorol döntő hatást. Mégis azzal az érzéssel fejezzük be — mondjuk ismét, — adataink e részének vizsgálatát, hogy *egyfelől a kedvezőtlen lakásviszonyok, másfelől az elég drága bérek is egyik akadálya lehetnek annak, hogy az iparos munkája úgy bontakozzék ki, mint ahogy az az iparososztály, de az egész ország érdekében is, kívánatos lenne.*

9. Az iparosok lakásainak felszerelése.

α) Általánosságban.

Tanulmányunknak az iparosok lakásaira vonatkozó részéhez tartozik azoknak az adatoknak az áttekintése, hogy az iparosok lakásai közül mennyi volt felszerelve azokkal a közegészségügyi és kényelmi berendezésekkel, melyek hiányából arra következtethetünk, hogy az iparoslakások nemcsak kicsinyek, hanem primitívek is.¹⁾ Ez utóbbi tényt erősíti meg az a körülmény, hogy az iparosok lakásai közül csaknem egyötödrésznyninek *vízvezetéke* sincs. Lakóik vagy utcai gyűjtőcsapok vagy pedig az udvaron fűrt vagy másutt a földbe vájt kutak segítségével elégíthetik ki vízszükségletüket.

3.664 iparoslakásból hiányzik a vízvezeték, ez a legelsőrendűbb közegészségügyi berendezés. Vajmi sivár képet sejtet ez a tanulság az iparosok lakásainak minőségéről. A férfiiparosok lakásai közül pedig még jóval több szűkölködik vízvezeték nélkül, mint a nőiparosok lakásai közül. A valószínű ok: a nők sűrűbben laknak olyan lakásokban, amelyek nagyobb lakásoknak lakrészei, a nagyobb lakásokban pedig inkább van vízvezeték, mint a kisebbekben. Abból a körülményből azonban, hogy a férfiiparosok lakásainak kevés híján ötödrészában, a nőiparosok lakásainak pedig nem is egész egyhatodrészában nincsen vízvezeték, azt is következtethetjük, hogy a *férfiiparosok sűrűbben laknak külterületen, mint a nőiparosok*. A női iparok főmegjelenési formái (női szabáscsapat, női divatkalapkészítés stb.) valóban olyan természetűek, hogy az iparosnak a város erősebben lakott részeiben kell laknia. A nőtlen iparosok között szembeötlően több van, mint a nők, — s a hajadon iparosok is, mint a férjezett — iparosok között olyan iparúzó, akinek lakásában nincs vízvezeték.

A gyermektelen iparosok lakásai inkább szűkölködnek vízvezeték nélkül, mint a gyermekkel bírók lakásai.

Gázvezeték az iparoslakásoknak körülbelül háromötödrészában nincsen bevezetve. Nem tudjuk, sajnos, megállapítani azt, hogy azokban a lakásokban

¹⁾ L. a 82. táblát.

82. tábla. Az iparosok lakásainak közművekkel való felszerelése.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mektelen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Vízvezeték :									
Van	12.188	940	13.128	2.595	631	3.226	16.354	10.983	3.800
Nincs	2.736	339	3.075	465	124	589	3.664	2.210	991
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Gázvezeték :									
Van	5.969	500	6.469	1.447	318	1.765	8.234	5.643	1.773
Nincs	8.955	779	9.734	1.613	437	2.050	11.784	7.550	3.018
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
c) Villanyvezeték :									
Van	12.504	953	13.457	2.649	634	3.283	16.740	11.240	3.913
Nincs	2.420	326	2.746	411	121	532	3.278	1.953	878
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
a) Vízvezeték :									
Van	8.167	7.350	8.102	8.480	8.358	8.456	8.170	8.325	7.932
Nincs	1.833	2.650	1.898	1.520	1.642	1.544	1.830	1.675	2.068
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
b) Tízezrekben.									
b) Gázvezeték :									
Van	3.999	3.909	3.993	4.730	4.212	4.627	4.114	4.277	3.701
Nincs	6.001	6.091	6.007	5.270	5.788	5.373	5.886	5.723	6.299
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
c) Villanyvezeték :									
Van	8.379	7.452	8.305	8.657	8.397	8.605	8.362	8.520	8.167
Nincs	1.621	2.548	1.695	1.343	1.603	1.395	1.638	1.480	1.833
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

ahol gázvezetékek vannak, milyen célra szolgálnak. Egyszerűen háztartási (világítási vagy főzési gázszolgáltatásra), vagy pedig ipari célokra. Nyilvánvaló azonban, hogy a gázvezetéknek ezt az aránylag ritka előfordulását az is megmagyarázza, hogy míg a villanyvezetékek terjedése sokkal fürgébb volt a technikailag egyszerűbb bevezetés folytán, addig a gázvezeték áldásaiban számos iparoslakás már csak azért sem részesülhet, mert kiesik abból a rayonból, hol a gázvezetékek egyáltalán vannak.

A férfi iparosok lakásainak háromötödrésztében nincs gázvezeték, a nőiparosokénak csak több, mint felerésztében. A gázvezeték kérdésének kedvezőtlen megoldása a gyermektelen iparosok lakásait is a gyermekkel bírók lakásai mögé szorítja.

Villanyvezeték csak körülbelül minden hatodik iparos lakásából hiányzik, jelezve azt a nagy népszerűséget is, amelyet különösen a háztartás világítása terén a villamosáramszolgáltatás a gázellátással szemben élvez. A nőiparosok lakásai azonban ezen a téren is jobban felszerelteknek látszanak, mint a férfiaké. A férfiak lakásai közül különösen a nőtlen iparosok lakásai azok, melyek rossz osztályzatúak; ezeknek negyedréstében sincs villanyvilágítás.

β) Iparonként.

A különböző iparosok lakásainak felszereléséről a következő számok nyújtanak felvilágosítást.

83. tábla. Az iparosok lakásainak közművekkel való felszerelése iparonként.

Az ipar megnevezése	Víz- vezeték	Gáz- vezeték	Villany- vezeték	Víz- vezeték	Gáz- vezeték	Villany- vezeték
	v a n					
	abszolút számokban			tízezrekben		
Arany- és ezüstműves	224	157	216	9.372	6.570	9.037
Asztalos, ács, esztergályos	703	206	741	7.144	2.093	7.530
Bádogos, rézőntő	554	282	540	8.616	4.386	8.399
Béerkocsis, fuvaros	642	395	807	6.325	3.892	7.951
Borbély, férfi- és női fodrász	916	508	908	8.164	4.527	8.094
Cipész, csizmadia	1.509	490	1.596	7.237	2.350	7.655
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	185	96	199	8.850	4.593	9.520
Építőmester	169	113	169	8.802	5.886	8.802
Fehérneművarrónő	229	132	235	8.740	5.039	8.970
Fehérneműtisztító, kelmefestő	173	99	170	8.239	4.715	8.096
Fényképész	130	78	133	8.784	5.270	8.986
Férfiszabó	2.237	855	2.360	8.671	3.314	9.147
Fogtechnikus	201	162	196	9.263	7.466	9.033
Hentes	352	190	369	8.422	4.546	8.828
Kárpitos	247	226	222	7.200	6.589	6.471
Kávés	425	262	429	9.100	5.610	9.186
Kovács	102	28	110	6.296	1.728	6.790
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	171	72	188	6.923	2.925	7.612
Könyvkötő	101	55	100	8.707	4.742	8.622
Lakatos	364	158	363	8.253	3.583	8.232
Mészáros	326	185	319	8.904	5.055	8.716
Nőidívatkalapkészítő	228	130	234	8.445	4.815	8.667
Nőiszabó	1.448	745	1.491	8.807	4.532	9.070
Órás	189	96	191	8.750	4.445	8.843
Sapkás, nyakkendő-, és ernyőkészítő, kalapos	187	109	159	8.946	5.215	7.607
Sokszorosító	161	91	162	9.148	5.172	9.205
Sütő	281	162	296	8.754	5.047	9.222
Szállodás, vendéglős	1.659	1.084	1.650	8.760	5.724	8.712
Szijgyártó, hőrondós	122	61	118	8.415	4.207	8.138
Szobafestő, mázoló	513	153	482	7.382	2.202	6.935
Szűcs	160	81	130	8.205	4.154	6.667
Úveges és rokonszakmák	130	130	104	7.880	7.880	6.304
Villanyszerelő, műszerész	404	225	417	8.540	4.757	8.817
Egyéb	912	418	936	7.938	3.638	8.146
Összesen	16.354	8.234	16.740	8.170	4.114	8.362

Néhány adatott kiemelünk.

A vízvezetéki berendezkedés leggyakoribb :

az arany- és ezüstművesiparosok	93·72%
a fogtechnikusok	92·63%
a sokszorosítók	91·48%
a kávések	91·00%
a sapkások, kalaposok stb.	89·46%
a mészárosok	89·04% és
a cukrászok stb.	88·50%

lakásaiban. Ujra a tehetősebb iparok sorát látjuk itt.

Legkisebb viszont a vízvezetékekkel ellátott lakások arányszáma :

a bérkocsis és fuvarosiparban	63·25%
a kovácsiparban	62·96%
a kőfaragó stb. iparban.....	69·23%
az asztalos,- ács-, esztergályosiparban	74·44%
a szobafestő-, mázólo- stb. iparban	73·82% és
a cipész-, csizmadiaiparban.....	72·37%.

Jobbára az egyszerűbb igényeket kielégítő iparok ezek.

A gázellátás terén kiváló a helyzete :

a kárpitosoknak.....	65·89%
az arany- és ezüstműveseknek	65·70%
a fogtechnikusoknak	74·66% és
az üvegeseknek	78·80%.

Ujra a fentebb már említett iparok ezek.

Leginkább hátramaradt a gázszolgáltatás :

a szobafestők és mázólok	22·02%
az asztalos, ács, esztergályosok	20·93%
a cipészek és csizmadiaák	23·50%
a kovácsok	17·28%
a kőfaragók stb.	29·25%

lakásaiban. Ezen a téren is párhuzamos a felsorolás a vízvezeték terén elmaradt iparoslakásokéval.

A villanyellátás terén végül :

a cukrászok stb.	95·20%
a sütők	92·22%
a sokszorosítók	92·05%
a kávések	91·86%
a férfiszabók.....	91·47%
a nőiszabók	90·70%
az arany- és ezüstművesek lakásai.....	90·37%

mögött nem messze helyezkednek el a minimumok :

az üveges- és rokonszakmák	63·04%
a szűcsök	66·67%
a kárpitosok	64·71%
a kovácsok	67·90%
a szobafestők és mázólok lakásai	69·35%

E tekintetben tehát nagyon nagy ellentétek nincsenek. A villanyvezeték valamennyi iparos lakásában eléggé általános.

Ha a tanulságokat összefoglaljuk, nyilvánvaló, hogy legelsősorban az arany- és ezüstművesek s a fogtechnikusok lakásai vannak közművekkel jobban felszerelve. Nem lehet sok panasz az építőmesterek, továbbá a sokszorosítók s a sapkások és kalaposok lakásainak berendezése ellen sem. *Viszont minden jel arra vall, hogy a szobafestők és mázolóik, továbbá a kovácsok s a cipészek és csizmadiák lakásai a legelhanyagoltabbak Budapest iparosai közül*, — bár az asztalosok, stb., a kárpitosok, az üvegesek és rokon-szakmák iparosainak és végül (meglepetésszerűleg) a kőműves-, kőfaragó- stb. mesterek lakásának felszerelése sem példaszerű.

10. Az iparosok lakásaiban lakó személyek száma.

α) Általánosságban.

Az iparosok lakásviszonyainak ismertetésében utolsó szakaszként azokat az adatokat dolgozzuk fel, amelyek arra vonatkoznak, hogy az iparos lakásában hány személy lakik.

84. tábla. Az iparoslakásokban lakó személyek száma.

Megnevezés	F i			N ő			Mind- össze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
1 személy	210	236	446	170	108	278	724	53	327
2 „	2.258	186	2.444	531	144	675	3.119	728	2.061
3 „	3.426	390	3.816	756	179	935	4.751	2.844	1.338
4 „	3.283	174	3.457	626	110	736	4.193	3.368	541
5 „	2.677	135	2.812	462	100	562	3.374	2.877	262
6 „	1.553	82	1.635	252	60	312	1.947	1.665	140
7 „	748	39	787	129	21	150	937	809	68
8 „	421	18	439	72	17	89	528	458	35
9 „	348	19	367	62	16	78	445	391	19
Összesen.	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelekben.									
1 személy	141	1.845	275	556	1.431	729	362	40	683
2 „	1.513	1.454	1.508	1.735	1.907	1.770	1.558	552	4.301
3 „	2.295	3.049	2.355	2.470	2.370	2.451	2.373	2.156	2.793
4 „	2.200	1.360	2.134	2.046	1.457	1.929	2.095	2.553	1.129
5 „	1.794	1.056	1.735	1.510	1.325	1.473	1.685	2.181	547
6 „	1.041	641	1.009	823	795	818	973	1.262	292
7 „	501	305	486	422	278	393	468	613	142
8 „	282	141	271	235	225	233	264	347	73
9 „	233	149	227	203	212	204	222	296	40
Összesen.	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Fentebb láttuk azt, hogy az iparosok lakásai milyen kisszerűek. *De ezekben a többnyire kicsiny lakásokban mégis nagy embertömeg zsúfolódik össze.* Olyan lakás, amelyben legfeljebb két személy lakik, egyötöd része sincs (19-20%) az iparoslakásoknak. A magasabb arányszámokat azoknál a lakásoknál látjuk, melyekben három, négy vagy öt személy lakik. A hatszemély-lakta iparoslakások is kevés híján 10%-át teszik az összes lakásoknak.

A lakásoknak ez a benépesültsége persze *szoros összefüggésben áll azokkal az adatokkal, melyeket fentebb arra vonatkozólag dolgoztunk fel, hogy az iparos-lakásokban mennyi kereső és eltartott személy is tartózkodik.* Ennek ellenére azonban az imént bemutatott adatcsoport *további bizonyítéka azoknak a szűkös viszonyoknak, amelyek között az iparosság Budapesten él.*

Tegyük egymás mellé azt a két számsort, melyek egyike azt mutatja, hogy az iparosok lakásaiban hány személy lakik s a másik azt, hogy az iparosok lakásai mekkorák. *S íziben kiderül az, hogy az iparoslakások benépesültségéhez képest egyáltalán nem állnak az iparosok rendelkezésére elég tágas lakások.*

A lakásban lakó személyek száma	%	A lakás nagysága	%
Egy személy	3-62	Legfeljebb egy szoba ...	46-00
Kettő személy	15-58	Kettő szoba	33-68
Három „	23-73	Három „	10-83
Négy „	20-95	Négy „	3-20
Öt „	16-85	Öt „	0-63
Hat vagy több személy ..	19-27	Hat vagy több szoba	0-26

Az iparosok lakásainak szobaszám szerint való megoszlása nem is fedi a valóságot. Ha a főbérleti lakásrészek adatait kiemelünk az önálló főbérleti lakások anyagából, *még több lakás esnék a legkisebb kategóriába és kevesebb a nagyobb szobaszámú lakásokra.* De így is megállapíthatjuk azt, hogy akkora arányszámot, mint a legfeljebb egyszobás lakások mutatnak, csak úgy kaphatunk a lakások lakottság szerint való megoszlásánál, ha a három-személyes lakások csoportján túlmegyünk és a négy személyes lakások csoportját is érintjük már. Az egy-, két- és háromszemély által lakott lakások arányszáma együttvéve ugyan is csak 42-93%. A négy-személyes lakásokból kell elvenni 3-07%-ot, hogy megkapjuk az egyszobás lakások arányszámát. Ha viszont a kétszobás lakások 33-68%-os arányszámát vetjük össze a négy-, ötszemélylakta lakásokéval, nagyjában kikerül az utóbbiak arányszáma (a különbség csak 1-03%). A kérdést úgy jellemezhetnők, hogy *az iparos egyszobás lakásait egy, két, három, sőt négy személy lakja, a kétszobás lakásokba pedig már négy vagy öt személy szorul.* Ezeknek a lakásoknak azonban, mint láttuk, *többnyire nincsen meg az a berendezésük, melyet a modern lakásoktól szoktunk kívánni és emellett gyakran egyik helyiségük műhelyül is szolgál.* A polgári kényelemnek nyomait sem találhatjuk meg azokban a lakásokban, amelyek kétszobás lakásokként szerepelnek.

Az igazi nehézség azonban abban nyilvánul, hogy míg a hatszemélyes lakások arányszáma csaknem annyi, mint a háromszobás lakásoké, — a hét, nyolc, kilenc lakójú lakások arányszáma háromszorosan felülmúlja azokat a lakásokat, amelyekben négy, öt stb. szoba van. *Az iparosok lakásaiban sokfelé olyan zsúfoltság tárul fel, melyet még ezzel az összehasonlítási módszerrel is meg tudunk fogni, melyet az imént alkalmaztunk.*

Az előzmények ismerete után nem kelt meglepetést az, hogy a férfiiparosok lakásai még sokkal inkább népesek, mint a nőiparosokéi. Az az egyszerű számítás, mely szerint a férfiiparosok lakásainak 41·38%-ában lakott csupán egy, két vagy három személy, a nők lakásai közül pedig 49·50%-ban, jelzi a nőiparosok sokkal előnyösebb helyzetét. *Az élet igazi küzdelmei és terhei itt is a családfenntartó férfiiparosra hárulnak.*

Még jobban kiélezi a nők kedvezőbb helyzetét az, hogy előnyük kiváltképpen azoknál a lakásoknál mutatkozik, amelyekben egy, vagy két személy lakik; — a háromszemélyes lakásoknál előnyük már csökkenni kezd.

A házas vagy nem házas állapot mindkét nem lakásviszonyaiban különbséget okoz. Azoknak az egy-, két- és háromszemélyes lakásoknak arányszáma, melyeket a nőtlen iparosok bérelnek (76·48%), sokkal nagyobb, mint a nős férfiiparosoké (39·49%). A nőknél ilyen éles különbség nem mutatkozik. A családfenntartás vaskényszere hozza létre azokat a magas arányszámokat, amelyeket az öt-, hat-, hétszemélylakta iparoslakások arányszámai mutatnak. *A férfiiparosok kedvezőtlen lakásviszonyait a lakások zsúfoltsága még inkább megerősíti.*

E tekintetben azonban a gyermektelen iparosok kedvezőbb viszonyok között élnek. A gyermektelen iparosoknak lakásai közül az egy- vagy kétszemélylakta lakások aránya 49·84% volt, — a gyermekes iparosok lakásai közül mindössze 5·92%. Persze, ez nagyon kétes előny a népese-
dés érdekei szempontjából.

β) Iparonként.

Iparonként az iparosok lakásaiban hány személy lakik? (L. a 85. táblát.)

Az egyszemélyes iparoslakások meglehetősen szélsőséges képviselőket nyertek iparonként

A nőiszabóknak	7·12,
a nődivatkalapkészítőknek	6·67,
a sapkás, kalapkészítőknek	6·22,
a fehérneműtisztítóknek	6·19,
a könyvkötőknek	6·03,
az órásnak	6·02%-a

lakott ilyen lakásban.

85. tábla. Az iparosok lakásai a lakásban lakó személyek száma szerint iparonként.

Az ipar megnevezése	A lakásban				A lakásban			
	1	2	3-5	5-	1	2	3-5	5-
	személy lakik				személy lakik			
	Abszolút számokban				Tízezrelékben			
Arany- és ezüstműves	6	23	151	59	251	962	6.318	2.469
Asztalos, ács, esztergályos	39	150	598	197	396	1.524	6.078	2.002
Bádgos, rézőntő	8	88	418	129	124	1.369	6.501	2.006
Bérkocsis, fuvaros	23	176	624	192	227	1.734	6.148	1.891
Borbély, férfi- és nőifodrász	38	245	699	140	339	2.183	6.230	1.248
Cipész, csizmadia	59	361	1.263	402	283	1.732	6.057	1.928
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszer- készítő	8	30	115	56	383	1.435	5.503	2.679
Építőmester	10	30	120	32	521	1.563	6.250	1.666
Fehérneművarrónő	14	53	142	53	534	2.023	5.420	2.023
Fehérneműtisztító, kelmefestő	13	54	112	31	619	2.572	5.333	1.476
Fényképész	7	24	99	18	473	1.622	6.689	1.216
Férfiszabó	73	324	1.608	575	283	1.256	6.233	2.228
Fogtechnikus	10	31	135	41	461	1.428	6.222	1.889
Hentes	8	45	258	107	191	1.077	6.172	2.560
Kárpitos	3	52	227	61	88	1.516	6.618	1.778
Kávés	21	71	288	87	450	1.520	6.167	1.863
Kovács	3	28	103	28	185	1.728	6.358	1.729
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	9	42	154	42	364	1.700	6.236	1.700
Könyvkötő	7	18	68	23	603	1.552	5.862	1.983
Lakatos	15	57	274	95	340	1.293	6.214	2.153
Mészáros	7	41	241	77	191	1.120	6.585	2.104
Nődivatkalapkészítő	18	59	167	26	667	2.185	6.185	963
Nőiszabó	117	279	949	299	712	1.695	5.774	1.819
Órás	13	39	131	33	602	1.805	6.065	1.528
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	13	24	124	48	622	1.148	5.933	2.297
Sokszorosító	2	20	117	37	114	1.136	6.648	2.102
Sütő	11	48	184	78	343	1.495	5.732	2.430
Szállodás, vendéglős	87	303	1.147	357	459	1.600	6.056	1.885
Szűgyártó, bőröndös	6	22	94	23	414	1.517	6.483	1.586
Szobafestő, mázoló	12	82	450	151	173	1.180	6.474	2.173
Szűcs	5	34	104	52	256	1.744	5.334	2.666
Úveges és rokonszakmák	4	12	112	37	242	727	6.789	2.242
Villanyszerelő, műszerész	17	79	315	62	359	1.670	6.660	1.311
Egyéb	38	175	727	209	331	1.523	6.327	1.819
Összesen	724	3.119	12.318	3.857	362	1.558	6.153	1.927

Viszont

a kárpitosoknak	0-88,
a sokszorosítóknak	1-14,
a bádgosoknak és rézőntőknek	1-24,
a szobafestőknek és mázolóknak	1-73,
a henteseknek	1-91,
a kovácsoknak	1-85,
a mészárosoknak	1-19%-a.

A kétszemélyes lakások leggyakrabban:

a fehérneműtisztítók és kelmefestők	(25·72%),
a borbélyok és fodrázók	(21·83%),
a nődivatkalapkészítők	(21·85%),
a fehérneművarrónők	(20·23%),
az óráskok	(18·05%)

lakásai között fordulnak elő.

Legritkábban pedig:

az üveges- és rokonszakmabeli	(7·27%),
az arany- és ezüstműves	(9·62%),
a szobafestő és mázoló	(11·80%),
a sokszorosító	(11·36%),
a sapkás és kalapkészítő	(11·48%)

iparosok lakásainak sorában.

A három—öt személylakta lakások általában túlnyomóak az iparosok lakásaiban. Meglepő az az összetartás, amely az ilyen sűrűn lakott lakások arányszámaiban mutatkozik. A két véglelet (üveges és rokonszakmák: 67·89% és a fehérneműtisztítók és kelmefestők 53·33%) sem esik olyan messze, mint az egy és a két személy által lakott lakásoknál. Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk azt, hogy az iparoslakások jellemző vonása, hogy bennük három-öt lakó lakik.

Az öt, vagy több lakó lakta lakások között már (ismét) valamivel nagyobb a különbség. A szűcsök (26·66%), a sütők (24·30%), a cukrázók stb. (26·79%), az arany- és ezüstművesek (26·79%), arányszámait elég széles térközök választják el a minimumoktól (fényképészek: 12·16%; borbélyok, fodrázók: 12·48%; villanyszerelők és műszerészek: 13·11%). A cipészek és csizmadiák lakásainak hajszál híján egyötöd részében ötnél több lakó lakott, — pedig ezek lakásviszonyait éppenséggel nem mondhattuk kedvezőnek akkor sem, amidőn az iparoslakásoknak a lakószobák száma szerint való tagozódását tekintettük át. Ugyanezt mondhatjuk azonban számos más iparról is. *Szűk lakás és nagy család ezeknek az iparos-lakásoknak igazi jellemvonása.*

VI. Az iparosok műveltségi viszonyai, mesterségbeli tanultsága és üzletalapítása stb.

Tanulmányunk külön fejezeteit alkotják azok a fejtegetések, amelyek az iparosok iskolai végzettségére, továbbá mesterségbeli tanultságára, üzletalapítására vonatkoznak, stb.

1. Az iparosok iskolai végzettsége.

α) Általánosságban.

Az iskolai képzettségére vonatkozó adatokat kétségtelenül kimélyítette volna azoknak az adatoknak ismerete, melyek a tanonciskolák elvégzésére, a tanítási idő tartamára, valamint a tanítás helyére vonatkozó adatokat nyújtották volna. Ezen az egyetlen hiányon kívül azonban a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal adatgyűjtése oly téren alkotott maradandó becsű munkát, melyet eddig elhanyagolt a magyar statisztika. Az iskolai végzettség kérdésével oly részletbe menő tagozással, mint a főváros statisztikai hivatala tette, egyetlen más magyar statisztika sem foglalkozott. Azok az igen értékes kiadványok is, melyeket a magyar kir. központi statisztikai hivatal az újabb népszámlálások révén közölt a lakosság műveltségéről, szintén csak meglehetősen tág összefoglalással azt mutatják ki, hogy a népességnek mennyiben van elemi iskolai, négy középiskolai, vagy nyolc középiskolai stb. műveltsége.¹⁾ A főváros statisztikája azonban ennél az egyszerű tagozásnál jóval tovább ment. Az elemi és középiskolák *egyes osztályai elvégzésének kimutatását követelte meg*; s részletesen felsorolta azt, hogy *miféle szakiskolát vagy főiskolát végzett* az iparos, aki a felvétel adatszolgáltatójává vált.

Részben megelégedéssel, részben elégedetlenül végezzük szemlélődésünket. Az esetek ugyan egész szórványosak, amikor az iparúzó nem járt semmiféle iskolába. Azok is ritkák, amelyek olyan iparosra vonatkoznak, aki az elemi iskola négy osztályát sem végezte el vagy az ötödik osztállyal hagyta félbe tanulmányait. *De mégis: az iparosságnak nem egészen*

¹⁾ Hivatkozom arra az értékes doktori disszertációra is, melyet dr. Áfra Nagy János nyújtott be a Műegyetem közgazdasági osztályához »A fővárosi iparostanoncügy társadalompolitikai problémái« címen. Megjelent a Magyar Statisztikai Szemle 1928. évi 5. számában 21 oldal terjedelemben.

86. tábla. Iparosok iskolai végzettsége.

a) Abszolút számokban.

M e g n e v e z é s	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mekkel telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett-	haja- don	együtt		iparos	
a) Az elemi iskola 1 osztályát végezte	11	2	13	10	1	11	24	14	7
„ „ 2 „ „	78	5	83	20	—	20	103	69	29
„ „ 3 „ „	142	14	156	26	3	29	185	109	59
„ „ 4 „ „	3.193	156	3.349	535	85	620	3.969	2.751	977
„ „ 5 „ „	688	53	741	99	26	125	866	570	217
„ „ 6 „ „	6.549	432	6.981	1.109	210	1.319	8.300	5.674	1.984
Együtt	10.661	662	11.323	1.798	325	2.124	13.447	9.187	3.378
b) A középiskola 1 osztályát végezte	137	13	150	27	9	36	186	114	50
„ „ 2 „ „	657	70	727	152	46	198	925	599	210
„ „ 3 „ „	269	24	293	48	22	70	363	221	96
„ „ 4 „ „	1.542	182	1.724	732	228	960	2.684	1.637	637
„ „ 5 „ „	36	13	49	23	9	32	81	43	16
„ „ 6 „ „	175	17	192	58	27	85	277	166	67
„ „ 7 „ „	25	10	35	14	2	16	51	31	8
„ „ 8 „ „	207	44	251	57	27	84	335	192	72
Együtt	3.048	373	3.421	1.111	370	1.481	4.902	3.003	1.156
c) Szakiskolát és szaktanfolyamot végzett és pedig:									
Építőipari szakiskola	65	7	72	—	—	—	72	47	18
Faipari „	52	8	60	—	—	—	60	42	10
Felsőipari „	475	76	551	9	4	13	564	388	96
Iparművészeti „	60	20	80	6	1	7	87	40	26
Iparrajzi „	19	3	22	9	7	16	38	18	10
Kereskedelmi „	189	60	249	76	37	113	362	178	87
Órás- és műsz. „	67	11	78	—	—	—	78	55	12
Egyéb	44	8	52	7	3	10	62	35	16
Együtt	971	193	1.164	107	52	159	1.323	803	275
d) Egyetemet vagy más főiskolát végzett:									
Kereskedelmi akadémia	34	3	37	2	—	2	39	21	15
Műegyetem	88	28	116	—	—	—	116	71	17
Tud. egyetem jogi kara	33	10	43	5	1	6	49	23	15
Egyéb	46	8	54	2	6	8	62	38	10
Együtt	201	49	250	9	7	16	266	153	57
Nem járt iskolába	43	2	45	34	1	35	80	47	30
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791

$\frac{1}{5}$ része csak négy osztályú elemi iskolai végzettséggel rendelkezik; több, mint $\frac{2}{5}$ részük pedig hatosztályú elemi iskolai tanultsággal. Így tehát a budapesti kézműiparosságnak $\frac{2}{3}$ része legfeljebb elemi iskolai (s utána tanonciskolai) képzettségű. Ha Budapesten az arányszámok ilyen kedvezőtlenek, még inkább gyenge eredményekre bukkanhatnánk, ha az ország egész iparosságra vonatkozólag ejtelnék meg hasonló felvétel. Aligha járunk távol az igazságtól, ha azt gondoljuk, hogy a vidéken az iparosságnak sokkal nagyobb része rendelkezik csak elemi iskolai tanultsággal, mint a fővárosban.

Itt is megemlítjük azt, hogy a felvétel nem volt teljes. Az iskolai képzettségre vonatkozó adatoknál t. i. a felvételi anyagnak olyan részével állunk szemben, amelynél sűrűbben történhetett meg az, hogy jobb viszonyok között élő iparos nem tett vallomást. De viszont a felvétel az iskolai végzettséget nagyon ritkán jelezte ismeretlennek s nyugodtan fellehetjük azt, hogy az iparosság nagy tömegének műveltsége tényleg csak oly minimális alapon épült fel, melyet az elemi iskolai tanultság nyújt.

Ámde a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentései lépten-nyomon hangoztatták, (különösen azoknál az iparosgenerációknál, amelyek ma képviselik az önálló iparosságot), hogy az iparosoktatás nehézkességének az a fő oka, hogy az iskoláknak állandóan elemi ismeretek tanítását is pótolniok kell és ezzel elvonódik az idő a tulajdonképpeni szaktanítástól. Valószínű, hogy a vidéken sem volt az másképp s ez az igazi ok, mely miatt az iparosság $\frac{2}{3}$ -ad részének csupán elemi iskolai tanultságon felépült végzettségét nem tarthatjuk kielégítőnek.

Az előadottakból az következik, hogy Budapest iparos-társadalmából csak csekélyebb rész jut azokra, akiknek középiskolai képzettségük van. A középiskolai végzettségű iparosok arányszáma kevés híján 25%-a az egész budapesti iparosságnak, közülük azonban túlnyomó rész a legfeljebb négy középiskolai tanultsággal rendelkezik (20-77%) sőt ennek az arányszámnak a létrehozásában is 7-36%-kal vesznek részt a középiskola 1., 2., 3. osztályát végzett tanulók, — a félbenmaradt középiskolai tanulók.

Arról a 2.684 iparosról, aki a középiskola 4. osztálya után lépett iparos pályára, már sokkal inkább tehetjük azt fel, hogy az iparos társadalomnak komolyabb készséggel rendelkező tagjai; sajnos azonban, ez az arányszám a gyengébb műveltségű elemekkel szemben meglehetősen alacsony. Még szegényesebb azoknak az iparosoknak arányszáma, akiknek műveltsége a középiskola négy osztályát meghaladta, de legfeljebb csak a középiskolák nyolc osztályát végezték el (744 iparos, 3-71%). Ennek a csoportnak legértékesebb eleme nyilván az a 335 középiskolai érettségi bizonyítvánnyal rendelkező egyén, aki százalék szerint csupán 1-67%-át tette az iparosságnak, valósággal azonban ennek az arányszámnak többszörösét képviselte az iparosság intelligenciájában.

E sorok írója abban a jelenségben, hogy a budapesti iparosságba, bár szórványosan, de már olyan elemek is bekapcsolódtak, akik középiskolai érettségivel rendelkeznek, a kisipari munka jövője szempontjából a legnagyobb reménykeltő mozzanatot látja. Lehet, hogy a jobbmódú iparos-szülő nevelteti gyermekét ipari pályára, — de előbb elvégezteti vele a középiskolát. Ha így lenne, csak megerősítené azt a hitünket, hogy az iparos-osztály jelentős részének előbb-utóbb át kell látni azt, hogy *csak az igen magas intelligencia (melynek megszerzése áldozattal jár) teszi alkalmassá az iparost arra, hogy abban az egyre jobban kiéleződő versenyben, mely hosszú idő óta szorítja a kis- és kézműipart, megállja a helyét a nagyiparral szemben.*

Valószínű, hogy annak a csoportnak túlnyomó része, mely a középiskolák négy osztályát elvégezte, a polgári iskolából került az ipari pályára. *Csak hogy a kisipari munkának egyre haladó mechanikai finomodása és technikai irányban való áttolódása szükségessé teszi azt, hogy az iparos rendelkezék azokkal a szellemi fegyverekkel, melyeket csupán a középiskolák magasabb fokozataiban tud megtalálni. A magyar intelligencia a háború befejeződése óta olyan félelmes arányokban tódul a szellemi foglalkozások felé, hogy egyenesen megváltás volna (s a fiatal generáció jövője érdekében is állna) az a fejlődés, mely ezeket a fiatalabb, tanultelemeket készítené elő fokanként a régebbi iparogenerációk pótlására.*

Szakiskolai tanultsága vagy szaktanfolyam végzettsége meglehetősen kevés budapesti iparosnak van: adatgyűjtésünk szerint csak kb. minden 16-ik iparos rendelkezik ilyen képzettséggel. Kimagaslik ezek tömegéből az általában felsőipari szakiskolának mondott képesítés. Ha ehhez hozzá-számítjuk az építőipari, faipari és órás és műszerész szakiskolai tanultságot, 774 iparost foglalhatunk össze, — az összes budapesti iparosok 3-87%-át.

Meglepően magas az iparúzők között azoknak a száma (noha végeredményben persze mégis csak kis csoportról van szó), akik kereskedelmi szakiskolát végeztek. Nincs módunk pozitív adatok híján megállapítani, hogy felső kereskedelmi iskolai végzettségről van-e szó (ami — tanulmányunk szempontjából legalább — a középiskolai végzettség közé volna számítandó). Vagy pedig olyan kereskedelmi szaktanfolyam elvégzéséről, melyet 4 középiskola után szoktak régebben elvégezni az alárendeltebb kereskedelmi pályákra törekvő egyének, vagy éppenséggel azok, akik előbb más pályára készültek s tájékozódást akartak szerezni a kereskedelmi szakismeretekben. Lehet azonban, hogy az újabban felcseperedett iparogenerációk a középiskolák elvégzése után a kereskedelmi szaktanfolyamot is elvégezték. *De akár azok szerepelnek az iparosok között kereskedelmi iskolai képzettséggel, akik a tulajdonképpeni kereskedelmi pályáról léptek át az iparra, akár az eleve iparosok szerezték meg mellékesen a kereskedelmi szakiskolai képzettséget is, ezen a ponton az iparosság műveltségi viszonyainak olyan kérdéséhez érkeztünk, melynek kellő kimunkálása, a kereskedelmi szellemnek az ipari munkába való fokozott bevezetése, alkalmas emeltyű volna az iparosság jólétének fokozására.*

Közvetlen összehasonlításra csupán néhány ipart illetőleg van módunk. Ezeknél azonban éppenséggel nem mondhatnók kedvezőnek azt az arányt, mely a szakiskolai képzettség és az illető szakma iparosainak száma között mutatkozik. Igaz, hogy az építőmesterek közül 31·3%, az órás mesterek közül pedig 36·0% rendelkezett szakiskolai képzettséggel. Ha azonban a faipari szakiskolai tanultságot kimutató 60 iparost az asztalosok, ácsok és esztergályosok számával hasonlítjuk össze, olyan minimális arányszámot kapunk (6·1%), hogy szinte illuzórikussá teszi ez ipari csoportok szakipariskolai képzettségét.

Figyelmet érdemel végül (nem az arányszám szerint, hanem az abszolút számokat vizsgálva) az, hogy 116 iparos műegyetemi, 39 kereskedelmi akadémiai, 111 pedig egyéb főiskolai tanultsággal rendelkezik. *A műegyetemet végzett ifjaknak az ipari pályákra való bekapcsolódásában a magunk részéről nagy előnyt látunk.* Egyfelől a nagyobb készségű emberek életkítőleg hatnak a kézműipari munka fejlődésére, másfelől pedig nyilvánvaló, hogy a kézműipar munkájának a gyáriparral szemben való helytállását és ezen keresztül a kézműipari munkának jobb jövedelmezőségét is csak úgy tudjuk elérni, ha a jövőendő iparosgeneráció több technikai tudással megy a maga pályájára.

β) A nemek szerepe.

A két-nembeli iparosok iskolai képzettség szerint való megoszlása azzal a rendkívül meglepő eredménnyel jár, hogy míg a nőiparosoknak csak 55·7%-a, addig a férfiiiparosoknak 69·9%-a rendelkezik csupán elemi iskolai képzettséggel. Középiskolai tanultsága viszont a nők közül 38·8, a férfiak közül 21·1%-nak van. Ez utóbbi eredmény azt jelenti, hogy a *középiskolai tanultság megközelítőleg kétszer olyan gyakran fordul elő a nőiparosok, mint a férfiiiparosok sorában. Ezt a tanultságot úgy is kifejezhetnők, hogy a nőiparosoknak jelentős tömegei nagyobb műveltséggel mennek az ipari pályára.* Bármelyik osztályú középiskolai tanultságot nézzük, a nők előnyben vannak a férfiakkal szemben, — de kiváltképpen előnyben a négyosztályú középiskolai képzettséggel rendelkező iparoselemek között. Az előny azonban még a nyolc középiskolát végzett iparosok között is erősen a nők javára billen. Tulajdonképpen a nőiparosok tömegében látjuk azt az egészséges tendenciát megnyilvánulni, hogy nem csupán a legprimitívebb, alsóbbbrangú elemi iskolai tanultság után megy az iparos pályájára, hanem a középiskolák elhagyása után sem áttolja azt megtenni.

Igaz, hogy ezt a *női iparok természete hozza magával, mert ezek gyakran nem olyan osztatatív módon, a nagy nyilvánosság előtt, végeztetnek s általában a fizikailag kisebb megerőltetést kívánó iparok azok, melyeket a nők folytatnak. Mégis a női nem rugalmasabb voltának, nagyobb alkalmazkodóképesség-*

ségének számlájára írjuk a nagy előnyt, amely itt a nők oldalán jelentkezik. De aligha valószínű, hogy a többet tanult nőiparos kárát látná érvényesülésében több tudásának. Sőt.

Szakiskolai képzettsége az iparosnők között meglehetősen kevésnek van, — arányszám szerint is jóval kevesebbnek, mint a férfiak között. A nők többnyire kereskedelmi tanultsággal jelentek meg az ipari életben, ami arra vall, hogy a kereskedelmi iskolai képzettségen általában alacsonyabbfokú szakiskolai tanultságot kell érteni. Felső ipariskolai tanultsága kevés nőnek volt, — aránylag többnek iparrajziskolai tanultsága.

A magasabb, főiskolai képzettség természetesen szintén ritkább a nők, mint a férfiak között. A nők egyetemi vagy egyéb főiskolai tanultsága sok esetben még mindig anyagi viszonyaiktól függ, — vagy egyszerűen a műveltség kitágításának eszköze; *a férjainál az életben való boldogulásnak remélt jegyvere.*

Jellegetes különbségeket tudunk akkor is megfigyelni, ha a két nem iparosait családi állapot szerint állítjuk egymással szemben. Úgy a nőtlen iparosok, mint a hajadon iparosok között sokkal kisebb arányszámmal fordulnak elő a csupán elemi iskolai képzettséggel rendelkező elemek, mint a nős és férjezett iparosok között. A nőtlenek között az arányszám 50%, a hajadonok között 40% felé csökken. Ennek ellentéteképpen azonban nemcsak azt látjuk, hogy a nőtlen iparosok között a középiskolát végzettek arányszáma sokkal magasabb, mint a nős iparosok között (szintúgy a hajadonok között), hanem azt is, *hogy a szakiskolai, valamint a főiskolai képzettségű nőtlen és hajadon iparosok arányszáma jóval felülmúlja a nős és férjezett iparosok arányszámát.* A nőtlen iparosok közül pl. megközelítőleg minden harmadik, a hajadonok között minden második legalább középiskolai képzettségű s közöttük sok olyan van, aki négynél több középiskolai osztályt végzett el. A szakiskolai képzettségű nőtlen iparosok arányszáma két és félszer akkora, mint a nőseké; a hajadonoké éppen kétszer akkora, mint a férjezetteké. A főiskolai tanultsággal rendelkező iparosok között úgy a nőtlenek és a hajadonok arányszáma kb. háromszor olyan magas, mint a házasoké.

Ezek mellett a roppant jellemző arányszámok mellett nem lehet szó nélkül elmenni. *Le kell szegezni a tanultságot, hogy a nőtlen és hajadon, tehát a fiatalabb és újabban az ipari pályára került egyének sokkal inkább kívánják iskolai tanultsággal is megalapozni jövőendő ipari pályájukat, semmint a régebbi iparosság, mely az elemi műveltség megszerzésén túl többnyire beérte a tanonciskola elvégzésével, — ha komolyan elvégezte azt.*

A sok kedvezőtlen tanulás mellett, melyet tanulmányunkban csoportosítottunk, kétségkívül a *legkedvezőbb, legtöbbet ígérő tanulás az, hogy a fiatal iparosgeneráció az iskolai tudásnak mennyivel nagyobb tárházával megy ipari pályára.* A régebbi iparosgeneráció sekélyesebb középiskolai vagy szakiskolai

tanultságának az oka az volt, hogy iskolai hálózatunk sem volt annyira kiépítve, mint napjainkban s a szakiskolák kérdése is sokáig ingó fejlődés után ért egyenes vonalba. De minden ellenvetéstől függetlenül mégis kétségtelen az, hogy *a jövőendő kézműiparának hatalmas segítője lehet az a szellemi plusz, mely az újabb generáció révén belekerül az ipari műhelyekbe.* Ha azt várhatnók, hogy a jövőendő iparosság általában a tudásnak nagyobb tárházával kerül be az ipari műhelyekbe, — olyan lépést tenne előre a fejlődés útján a magyar ipar, melyet hiába kerestünk volna hosszú századokon át. A szakiskolai tanultság tekintetében szinte minden egyes iskolatípusnál a nőtlen és hajadoniparosok nagyobb arányszámokat értek el, mint a nős és férjezett iparosok. Ugyanez áll (a férfiaknál legalább) még határozottabban az egyetemi és főiskolai végzettségű ifjakra.

A gyermekes és a gyermektelen iparosok sorai között nagyobb különbségek nem igen vannak. A középiskolai tanultságú gyermektelen iparosok arányszáma valamivel nagyobb, mint a gyermekeseké. A szakiskolát és szaktanfolyamot végzett iparosoknál viszont a helyzet erősebben a gyermekes iparosok javára billen.

Pár számot idézünk még arról, hogy különböző iskolai végzettséggel rendelkező iparosok közül *mennyi volt a nő.* Az elemi iskolai tanultságú iparosok között 15·8%, a középiskolai tanultságúak között 30·2%, a szakiskolai tanultságúak között 12·0%, az egyetemet és főiskolát végzettek között 6·0%. A nők száma tehát különösen a középiskolákat végzett nők között volt jelentős.

γ) Iparonként.

Az iparosok iskolai végzettségét iparonként a 87. tábla adatai mutatják.

A csak *elemi iskolai tanultság* legnagyobb arányú a cipészek és csizmadiaák (92·38%) a férfiszabók (84·81%), a kárpitosok (82·21%), a bérkocsisok, fuvarosok (79·71%), a borbélyok és fodrászok (78·52%) között. A legkevesebb volt viszont a csupán elemi iskolai tanultsággal rendelkező iparos: a fogtechnikusok (8·75%), az építőmesterek (11·46%), a villanyszerelők és műszerészek (27·90%), az órásk (37·04%), a nőidivatkalapkészítők (36·67%), s a fényképészek között (19·60%). Az elemi iskolai tanultság maximális elterjedését mutató iparok között nem nehéz felismerni azokat az iparospályákat, melyeket, ha a szükség kívánja, tényleg a legkevesebb iskolai tanultsággal is lehet végezni, — noha az ügy érdekében nagyon kívánatos volna ezekbe az iparokba is olyan elemeket bekapcsolni, amelyek tanultsága nagyobb a minimumnál. A fogtechnikusok, az építőmesterek és a fényképészek, stb. pályáján valóban csak azok boldogulhatnak, akik *nem csupán a műveltség fozslányait viszik bele a maguk pályájába.* Az órásság és a villanyszerelő-, műszerészipar is inkább azok

számára jövedelmezőbb, akik több műveltséggel lépnek ki az életbe. A nőidivatkalapkészítők között az elemi iskolai tanultságú iparosok száma szintén csekély. Jórészen a polgári iskolai képzettséget felmutató nőiparosok azok, akik a nőidivatkalapkészítésben reális megélhetést is találnak.

A középiskolai tanultság tekintetében a fogtechnikusok (79·72%), a fényképezők (69·59%), a nőidivatkalapkészítők (53·70%) és a cukrászok stb. (46·89%) vannak előtérben. Azok az okok, amelyekkel előbb ezeknél az iparoknál az elemi iskolai képzettség csekély voltát megmagyaráztuk, idézik elő, hogy a középiskolai tanultság itt annyira magas. Sőt a fényképezők és a sokszorosítók között az 5—8 középiskolai osztályú végzettséggel rendelkező iparosok száma is feltűnően sok. A cukrászok középiskolai műveltségét is értékesé teszi, hogy az 5—8 középiskolai tanultsággal bíró iparosok száma meglepően erős köztük.

Azok az iparok viszont, amelyekben a középiskolai tanultság egész alárendelt:

a cipészek és csizmadiák	5·66%,
a férfiszabók	12·63%,
a szobafestők és mázolóknak	14·97%,
a kárpitosok	15·45%,
az építőmesterek	14·07%,

jobbára azok az iparok, amelyeket fentebb kiemeltünk az elemi iskolai tanultság maximumainál.

Fontosak azok a számok, amelyek azt jelzik, hogy a különböző iparokban az iparosság mekkora része bír szakiskolai, — esetleg főiskolai — képzettséggel. Az építőmestereknek több, mint a fele (51·56%) megfelelő szakiskolai képzettséggel rendelkezik, sőt 22·91%-uk egyetemi (vagy más főiskolai) végzettséggel rendelkezik. Minden kétséget kizáróan az építőmesterek a legműveltebb elemei Budapest székesfőváros iparosságának. Többen vannak közöttük azok is, akik műegyetemi oklevéllel mentek erre a pályájukra. Az a körülmény azonban, hogy az építőmesterek oly nagy részének van szakiskolai képzettsége s az asztalos-, ács- és esztergályosiparban is 16·77%-nak, azt mutatja, hogy a felsőipariskolai végzettség speciális tanultságot jelent, melynek elsajátítói iparukban nyilván jól helyezkednek el. A kőfaragó-, kőműves-, kővezetőmesterek között is több, mint 20%-nak van szakiskolai képzettsége, — jórészüik felső ipariskolában szerezhette meg azt. Magas az arányszám (és pedig a főiskolai tanultságú iparosoké is) a villanyszerelők és műszerészek között több, mint egyötöd részük szakiskolai képzettséggel és kb. $\frac{1}{18}$ -ad részük főiskolai tanultsággal rendelkezett. A sokszorosítóipar körébe tartozó egyének, valamint a szobafestők és mázolóknak egytized részének műveltsége szakiskolai műveltség s az arany- és ezüstművesek között is

közelében jár az arányszám a 10%-nak. Látszólag ugyan hiányos a szakiskolai műveltség a cipész- és csizmadiamestereknél (1·34%), a borbélyoknál és fodrászoknál (1·43%), a férfiszabóknál (2·02%), a henteseknél (1·20%) stb. Pedig ez iparok testületei hasznos szakiskolákat tartanak fenn már régóta.

A főiskolai tanultságú iparosok (arányszám szerint) a cukrászoknál, a bádgosoknál, rézöntőknél és a fényképészeknél stb. jutnak szóhoz. Végeredményben azonban az a tanulság, hogy az iparosok iskolai előképzettsége egyáltalán nem elegendő Magyarországon ma arra, hogy arra helyezkedve nagyszabású kis- és kézműipari programot építsünk fel, — olyan programot, mely a munka határainak kibővítését tűzi ki célul.

2. Az iparosok tanult mestersége.

a) Általánosságban.

Az iparosstatisztika egyik legérdekesebb részlete az, amely arra nézve nyújt felvilágosítást, hogy az iparosok tanult mesterségük szerint, vagy pedig más iparágban helyezkedtek el. Tanulmányunk egyik részében rámutattunk arra, hogy már a második ipartörvény parlamenti vitája alkalmával milyen fontos vitapont volt az ipartörvénynek az a felhatalmazása, hogy a valamely iparban képesítést szerzett iparos más iparban újabb képesítés nélkül is folytathat működést. A székesfővárosi statisztikai hivatal adatgyűjtésének azt a részét tehát, mely az iparosok tanult mesterségük szerint való tagozásáról számol be, nyilvánvaló érdeklődéssel olvashatjuk.

Mielőtt azonban a 88. tábla adatainak részletes vizsgálatára térnénk át, közöljük az arra vonatkozó arányszámokat is, hogy az egyes tanult mesterségek szerint alakított iparcsoportok taglétszáma mennyivel nagyobb vagy kisebb, mint az abban az iparágban tényleg dolgozó iparosok száma. Az iparban dolgozó mesterek számát 100-zal egyenlővé téve, állapítjuk meg azt, hogy arra az iparágra hányan készültek.

Arany- és ezüstműves	106	Kőfaragó stb.	110
Asztalos, ács, esztergályos	107	Könyvkötő	87
Bádgos, rézöntő	92	Lakatos	130
Bérműcsis, fuvaros	66	Mészáros	156
Borbély, stb.	87	Nődivatkalapkészítő	101
Cipész, csizmadia	100	Nőiszabó	99
Cukrász	97	Órás	98
Építőmester	67	Sapkás, kalapos stb.	91
Fehérneművarró	96	Sokszorosító	105
Fehérneműtisztító stb.	69	Sütő	86
Fényképész	91	Szállodás, vendéglős	39
Férfiszabó	98	Szűgyártó, bőrröndös	111
Fogtechnikus	99	Szobafestő, mázoló	101
Hentes	101	Szűcs	99
Kárpitos	67	Úveges és rokonszakmák	116
Kávész	9	Villanyszerelő és műszerész	96
Kovács	109		

88. tábla. Az iparosok a tanult mesterség és foglalkozás szerint.

A tanult mesterség	Tanult mester- ségében	Más iparban	Együtt	Tanult mester- ségében	Más iparban	Együtt
	dolgozik			dolgozik		
	Abszolút számokban			Tízezreléken		
Arany- és ezüstműves.....	226	27	253	8.934	1.066	10.000
Aszfalos, ács, esztergályos.....	960	88	1.048	9.160	840	10.000
Bádogos, rézőntő.....	559	28	587	9.523	477	10.000
Bérműves, fuvaros.....	657	6	663	9.910	90	10.000
Borbély, férfi- és nőfodrász.....	978	14	992	9.859	141	10.000
Cipész, csizmadia.....	2.042	44	2.086	9.789	211	10.000
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő.....	180	22	202	8.911	1.089	10.000
Építőmester.....	116	15	131	8.855	1.145	10.000
Féhrneműkészítő.....	223	7	230	9.696	304	10.000
Féhrneműtisztító, kelmefestő.....	141	5	146	9.658	342	10.000
Fényképész.....	134	1	135	9.926	74	10.000
Férfiszabó.....	2.457	99	2.556	9.613	387	10.000
Fogtechnikus.....	213	—	213	10.000	—	10.000
Hentes.....	366	58	424	8.632	1.368	10.000
Kárpitos.....	151	49	200	7.550	2.450	10.000
Kávész.....	35	6	41	8.538	1.462	10.000
Kovács.....	128	49	177	7.232	2.768	10.000
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester.....	229	44	273	8.388	1.612	10.000
Könyvkötő.....	93	7	100	9.300	700	10.000
Lakatos.....	425	147	572	7.430	2.570	10.000
Mészáros.....	331	90	421	7.862	2.138	10.000
Női divatkalapkészítő.....	262	12	274	9.562	438	10.000
Nőiszabó.....	1.545	90	1.635	9.450	550	10.000
Órás.....	201	11	212	9.481	519	10.000
Sapkás, nyakkendő-, ernyőkészítő, kalapos.....	187	3	190	9.842	158	10.000
Sokszorosító.....	163	21	184	8.859	1.141	10.000
Sütő.....	270	26	296	9.122	878	10.000
Szállodás, vendéglős.....	702	43	745	9.423	577	10.000
Szűjgyártó, bőrdandós.....	130	31	161	8.075	1.925	10.000
Szobafestő, mázó.....	669	30	699	9.571	429	10.000
Szűcs.....	188	4	192	9.792	208	10.000
Úveges és rokonszakmák.....	136	8	144	9.444	556	10.000
Villanyszerelő, műszerész.....	411	40	451	9.113	887	10.000
Egyéb.....	879	881	1.760	4.994	5.006	10.000
Együtt.....	16.387	2.006	18.393	8.909	1.091	10.000
Tanult ipara nincs.....	—	1.625	1.625	—	10.000	10.000
Összesen.....	16.387	3.631	20.018	8.186	1.814	10.000

Az iparok nagyobb részében a helyzet az, hogy egy-egy iparban többen vannak, mint ahányan arra az iparra szakszerűen készültek. Különösen a kávéipart kell felemlíteni, akiknek 10 százaléka sem tanulta pályáját, (megerősítve korábbi feltevésünket, hogy a kávémérések nagy szerephez jutottak a felvételen). Elég alacsony a szállodás- és vendéglősiiparban a pályára közvetlenül készült iparosok száma. A kárpitosoknál csak kétharmadrésznyi. Az építőmestereknél ugyanennyi, de az építőmesterek közé magasabb képesítésű egyének is bekerültek.

Más iparokban viszont kevesebben vannak, mint ahányan arra a pályára készültek. A mészáros pályára készült, de más ipari pályán boldoguló iparosok száma egészen csodálatraméltó módon magas.

A felvétel egyik fontos tanulsága az, hogy *az összeírt iparosok között elég soknak tanult mestersége egyáltalán nincs*. Kár, hogy ezeket a számokat a feldolgozás nem közölte aszerint, hogy ezek az iparosok valósággal mely iparban helyezkednek el. Az a körülmény, hogy egyes iparokra sokkal többen készültek, semmint amennyien abban foglalkozást találtak s másfelől, hogy egyes iparokban többen dolgoznak, akik nem készültek arra a pályára, kétségkívül olyan tanulsága a felvételnek, mely megszívlelést érdemel akkor, amikor az iparoskérdésnek szakmák felől való elhatárolását vizsgáljuk. 18.393 tanult iparos közül 2006, 10-91%, más ipari pályára lépett, mint amelyre készült!

Azok az arányszámok, melyek azt mutatják, hogy az egyik vagy másik pályára készült mesterek közül százalékosan hányan dolgoztak más iparban, talán még inkább arra vallanak, hogy *az iparosképzésnek arra kellene törekedni, hogy megközelítőleg egyensúlyba hozza az egyes iparágak szükségletét az oda-törekvő elemek számával*.

Igaz, hogy úgy a főiskolai ifjúság pályaválasztására, mint az iparosokéra is áll az a szabály, hogy nem igen lehet hosszú időre előrelátni azokat a konjunkturákat, amelyek majd a jövőben adódnak az ifjúság elhelyezkedésében. De ha az iparosoknak is akkora időbeli haladék állana rendelkezésükre, mint a főiskolák elvégzése után kikerült ifjúságnak, — inkább meg lehetne itt azokat az utakat találni, amelyek egyensúlyba hozhatnák az egyes iparok fejlődési lehetőségeit az odatörekvő ifjak tömegével.

Azoknak az iparoknak a névsora, amelyekre többen készültek, mint amennyien ott tényleg helyet találtak, jobbra a tipikusan kisipari jellegű iparok tömegéből került ki, — azok közül, akiknek előképzettsége rendszerint alacsonyabbfokú. Azokba az iparokba pedig, melyek viszont nagyobb szakértelmet, tanultságot kívánnak, általában (kivételek persze itt is vannak) jóval gyakrabban kerültek be olyanok is, akik nem rendelkeztek szakipari képzettséggel. Ez a tanulság olyan része statisztikánknak, mely nem kedvező s részben igazolja azokat a mozgalmakat, melyeket a kézműiparosság folytat érdekeinek védelmére.

Ezúttal második helyre szorítottuk adatainknak azt a részét, mely családi állapot szerint számol be arról, hogy az egyes mesterségekben a tanult iparosok hányan vannak. A kérdés súlya az előbb tárgyalt adatokon volt. A családi állapot szerint tagolt adatokat azzal a megjegyzéssel közöljük a 373. lapon, hogy azok módot nyújtanak közelebbi vizsgálódásokra is.

3. Az iparosok felszabadulásának éve.

a) Általánosságban.

Az iparosság összetételének megismerése szempontjából kiváló fontossággal bír azoknak az adatoknak ismerete, melyek az iparosságot a *felszabadulás éve szerint* tagozzák.

90. tábla. Az iparosok a felszabadulás éve szerint.

A felszabadulás éve	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
1927—1923	241	91	332	62	62	124	456	214	89
1922—1918	365	179	544	136	94	230	774	308	193
1917—1913	905	188	1.093	185	82	267	1.360	712	378
1912—1908	1.541	198	1.739	234	81	315	2.054	1.252	523
1907—1903	2.095	123	2.218	209	76	285	2.503	1.692	612
1902—1898	2.166	110	2.276	181	55	236	2.512	1.716	631
1897—1893	1.877	69	1.946	83	22	105	2.051	1.523	437
1892—1888	1.727	56	1.783	76	8	84	1.867	1.311	492
1887—1883	1.059	30	1.089	51	7	58	1.147	819	291
1882—	1.065	39	1.104	44	2	46	1.150	789	320
Tanonc nem volt	1.492	143	1.635	1.371	171	1.542	3.177	2.221	642
Ismeretlen	391	53	444	428	95	523	967	636	183
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tizedrészekben.									
1927—1923	161	712	205	203	821	325	228	162	186
1922—1918	245	1.398	336	445	1.245	603	387	233	403
1917—1913	606	1.470	675	605	1.086	700	679	540	789
1912—1908	1.033	1.548	1.073	765	1.073	826	1.027	949	1.092
1907—1903	1.404	962	1.369	683	1.007	747	1.250	1.282	1.277
1902—1898	1.451	860	1.405	591	728	619	1.255	1.301	1.317
1897—1893	1.258	540	1.201	271	291	275	1.024	1.154	912
1892—1888	1.157	438	1.100	248	106	220	933	994	1.027
1887—1883	709	235	672	167	93	152	573	621	607
1882—	714	305	681	144	27	121	574	598	668
Tanonc nem volt	1.000	1.118	1.009	4.480	2.265	4.041	1.587	1.684	1.340
Ismeretlen	262	414	274	1.398	1.258	1.371	483	482	382
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A budapesti iparosságnak csekély része az, amely csak a háború óta eltelt évek alatt szabadult fel. Alig több az iparosok egész tömegének 6%-ánál. (6-15%.) A háborús időkben is elég kevesen szabadultak fel Budapest mai iparosságából. Az 1913—1917. évek alatt felszabadult iparosok Budapest iparosságának csak körülbelül 7%-át (6-79%) teszik. Éppenséggel nem könnyen nyíltak meg tehát Budapesten a háború kitörése óta a kapuk, amelyek a fiatal ipargenerációt akár a segédek közé beengedték.¹⁾ Még az 1908—1912. évek alatt felszabadult iparosság is alig több, mint tizedrésze a székesfőváros egész iparosságának. Hinnünk kell, hogy azt a — *kisipar terén mégis csak megmutatkozó — konjunktúrát, amely az 1908—1912. években bizonyos megszakításokkal érvényesült, jobbra csak az 1903—1907. években felszabadult iparosok tudták kihasználni, akik a főváros iparosságának pontosan egynyolcad részét teszik.* A 90-es évek közepén felszabadult iparosok is még szinte ugyanekkora része a budapesti iparosságnak. *S hogy a budapesti, székesfővárosi iparosság nagyobb tömegei a háborút jóval megelőző időkben kerültek*

¹⁾ Ennek a háborúval összefüggő természetes okáról fentebb már szoltunk.

ki az iparospályákra, igazolja, hogy a 40 vagy több évvel ezelőtt felszabadult iparosok Budapest iparosságának még ma is 11·47%-át teszik. Budapest iparosságának túlnyomó részét tehát azok alkotják, akik még a régi mult idők iparosoktatási rendszere mellett készültek fel pályájukra és nyertek jogosítványt a felszabadulás alapján arra, hogy a segédek közé lépjenek elő. Ezt a tanulást persze minden akciónál, mely a kisipar érdekében terveztetnék, nagyon meg kell szívlelni. Hiszen nemcsak a friss iparosnemzedékeket kell több tudással ellátnunk: a régi évfolyamok tudásának fejlesztéséről is kell gondoskodnunk. Sőt: ők a nagyobb vállalkozók s ezért talán még inkább.

A budapesti iparosságnak jelentékeny része, csaknem egyhatoda, soha életében nem volt tanonc. Erre már az 1884-es ipartörvény is módot nyújtott. Úgy látszik, sokan éltek is azzal a joggal, mely szerint bizonyos feltételek mellett az is lehet iparos, aki a tanoncéveket egyáltalán nem töltötte ki.

Az iparosoknak felszabadulási évek szerint való megoszlását szembeállítjuk most az iparosok kor szerint való tagozódásával. Azzal a módszerrel, hogy például az 1927—1923. évek alatt felszabadult tanoncokat a 20—25 éves korú iparosokkal hasonlítjuk össze s azután ötéves korcsoportonként sorakoztatjuk egymás mellé a felszabadulási évek öt-öt éves időszakaiban felszabadult iparosok számát.

A tanult iparosok korának és felszabadulásuk idejének összehasonlítása.

Kor	Tízezrelék	A felszabadulás éve	Tízezrelék	Ez utóbbi arány- szám az előbbi százalékában
20—25.....	187	1927—1923	228	122
25—30.....	656	1922—1918	387	59
30—35.....	1.225	1917—1913	679	55
35—40.....	1.429	1912—1908	1.027	72
40—45.....	1.568	1907—1903	1.250	80
45—50.....	1.577	1902—1898	1.255	80
50—55.....	1.288	1897—1893	1.024	80
55—60.....	1.007	1892—1888	933	93
60—65.....	608	1887—1883	573	94
65—.....	437	1882—	574	131

Az összehasonlításnak nyilván hiánya, hogy azok az iparosok, akik nem voltak tanoncok, szerepelnek az iparosok kor szerint való megoszlásában. A két számsor mégis azt a nagy tanulságot nyújtja, hogy a régi felszabadulási iparosok jóval nagyobb arányszámát teszik a korszakla szerint egymás mellé állított iparosoknak. Az öregebb iparosok nagy előnyt élveznek azokkal szemben, akik a háborút követő vagy a háborút közvetlen megelőző időben szabadultak fel. Ezt a körülményt felfoghatnók úgy is, hogy ez a modern kézművesiparosság kibontakozásának akadálya. De ezeken a szempontokon felülemelkedve tanulmányunknak ismét olyan pontjánál állunk meg, amely a budapesti iparosságban az öregebbeknek, a régebben készülteknek, a kiegyensúlyozottabb gondolkozású iparosságnak a fölényét mutatja a frissen bekerült iparossággal szemben.

β) A nemek szerepe.

A nőiparosoknak kétötödrésze tanonc egyáltalán nem volt. Az ismeretlen esetek is, amikor nem tudták megállapítani a felszabadulás évét, ötször olyan gyakran fordultak elő a nőknél, mint a férfiaknál. *A férfiiparosoknak a felszabadulás ideje körül való tagozása tehát sokkal inkább kimunkáltnak tekinthető, mint a nőiparosoké.* Számos más tény is éles határvonalat von a nő- és a férfiiparosoknak a felszabadulás éve szerint való tagozódása között. Ezeket a különbségeket azonban (tekintettel a nőiparosok sokkal inkább redukált számára) inkább azzal véljük felderíteni, hogy a férfi- és nőiparosoknál külön-külön megvizsgáljuk, hogy a nős és nőtlen, s másrészt a férjes és hajadon iparosok felszabadulási idejében mennyiben látszik különbség.

A nőtlen iparosok arányszáma (bezárólag az 1908—1912. években felszabadult iparosokig) sokkal nagyobb, mint a nős férfiiparosoké. Ha az 1927—1923. évben felszabadult iparosok között a nők arányszáma 100, a nőtleneké 442; az 1922—1918-ban felszabadultak között 571, az 1917—1913. évek felszabadultjai között 242, az 1912—1908. évek felszabadultjai között 150. A nőtlen iparosok erős többsége 1908—1927. évek folyamán szabadult fel. *Azok az iparosok, akik a háborút megelőző öt-hat évben vagy azóta végezték tanonc éveiket, nem igen lehetnek abban a helyzetben, hogy a nős iparosok számát szaporítsák.* Persze az 1913—1917. években felszabadult tanoncoktól visszafelé menve a multba, egyre több és több olyan iparost találunk, aki (nős létére) nagyon régi időben szabadult fel. A nős iparosok közül nem csekély szerepet játszanak azok is, akik az 1882. évet megelőzőleg szabadultak fel, akik tehát már doyenjei Budapest iparostársadalmának.

A hajadon nőiparosok között csak feleannyi rész nem végzett tanonciskolát, mint a férjezett iparosok között. A közvetlen elhatározás sokkal inkább a hajadonelemet szorította az ipari pályára, mintsem a férjetteket, özvegyeket és elváltakat. Ezeknél — említettük — gyakran csak a véletlen eredménye volt az, hogy Budapest iparában szerepet játszhatnak.

A nőiparosok között sokkal több az olyan iparos, aki csak az újabb esztendőkből szabadult fel.

Érdekes volna arra vonatkozólag is számításokat végezni, hogy az egyes felszabadulási periódusok szerint csoportosított iparosok közül mennyi volt a nő s mennyi a férfi. Ezeket a számításokat azonban az olvasóra bízuk. A nők közül aránylag sokkal több akadt olyan, aki nem volt tanonc, s így az arányszámok hamis eredményekre vezetnének.

γ) Iparonként.

Közljük azonban azokat a számokat, melyek az egyes iparágakon belül mutatják, mennyien jutottak szóhoz a frissebb vagy régebb időkben felszabadult iparosok.

91. tábla. Az iparosok felszabadulási éve iparonként.

Az ipar megnevezése	Felszabadulási év										Tanonc nem volt	Ismeretlen
	1927—1923	1922—1918	1917—1913	1912—1908	1907—1903	1902—1898	1897—1893	1892—1888	1887—1883	1882—		
a) Abszolút számokban.												
Arany- és ezüstműves	3	14	18	25	32	40	24	27	21	16	1	18
Asztalos, ács, esztergályos	9	18	58	109	113	200	141	127	84	82	7	36
Bádogos, rézöntő	5	15	33	67	83	76	81	81	51	42	74	35
Békkocsis, fuvaros	46	15	12	70	71	17	17	15	6	8	728	10
Borbély, férfi- és nőifodrász	19	43	83	105	146	171	156	121	44	44	132	58
Cipész és csizmadia	14	84	123	229	371	266	247	257	196	218	51	29
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	11	9	14	33	25	27	22	12	7	9	6	34
Építőmester	—	3	5	8	7	20	7	6	8	10	117	1
Fehérnemüvarrónő	11	10	19	25	20	13	21	17	3	6	107	10
Fehérneműtisztító, kelmefestő	9	4	9	14	24	20	16	13	12	7	80	2
Fényképész	2	13	8	21	18	11	16	12	6	2	39	—
Férfiszabó	17	53	175	335	367	516	383	290	193	181	44	26
Fogtechnikus	8	46	53	58	24	7	4	2	—	—	—	15
Hentes	8	10	25	51	56	51	45	45	23	14	13	77
Kárpitos	63	1	6	8	126	9	10	6	28	62	—	24
Kávés	6	3	7	9	12	14	24	18	9	6	334	25
Kovács	1	2	9	16	26	19	17	25	18	15	12	2
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	1	5	10	24	25	47	34	30	17	20	21	13
Könyvkötő	—	7	10	8	13	10	20	13	6	11	—	18
Lakatos	1	12	26	48	56	71	71	52	31	19	36	18
Mészáros	4	15	22	25	48	53	45	54	20	28	12	40
Nőidivatkalapkészítő	29	42	29	43	19	22	7	3	5	2	17	52
Nőiszabó	57	117	200	248	308	287	112	111	37	29	86	52
Órás	2	14	11	27	20	32	23	21	8	13	6	39
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	15	19	5	16	31	22	16	12	9	11	6	47
Sokszorosító	4	3	5	16	20	25	30	20	15	7	—	31
Sütő	12	19	21	20	39	34	30	25	18	21	16	66
Szállodás, vendéglős	24	36	55	98	107	131	199	206	67	39	890	42
Szilgyártó, bőröndös	3	3	11	13	15	13	22	13	11	16	7	18
Szobafestő, mázó	3	13	62	86	95	127	86	63	54	40	5	61
Szűcs	3	11	20	29	29	21	18	17	13	14	1	19
Üveges- és rokonszakmák	23	2	40	2	18	7	4	—	13	44	—	12
Villanyszerelő, műszerész	10	23	80	78	50	45	40	22	4	8	113	—
Egyéb	33	90	96	90	89	98	63	131	110	106	216	37
Összesen	456	774	1.380	2.054	2.503	3.512	2.051	1.887	1.147	1.150	3.177	987
b) Tízszázalékosan.												
Arany- és ezüstműves	126	586	753	1.046	1.339	1.673	1.005	1.129	879	669	42	753
Asztalos, ács, esztergályos	92	283	589	1.081	1.148	2.033	1.433	1.291	854	833	71	365
Bádogos, rézöntő	78	233	513	042	1.291	1.182	1.260	1.260	793	653	1.151	544
Békkocsis, fuvaros	453	148	118	690	700	167	167	148	59	79	7.172	99
Borbély, férfi- és nőifodrász	169	383	740	936	1.301	1.524	1.390	1.078	392	392	1.178	517
Cipész és csizmadia	67	403	590	1.098	1.779	1.276	1.185	1.232	940	1.046	245	139
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	526	431	670	1.579	1.196	1.292	1.052	574	335	431	287	1.627
Építőmester	—	156	260	417	365	1.042	365	313	417	521	6.093	51
Fehérnemüvarrónő	420	382	725	954	763	496	802	649	115	229	4.084	381
Fehérneműtisztító, kelmefestő	429	190	429	667	1.142	952	762	619	572	333	3.810	95
Fényképész	135	879	541	1.419	1.216	743	1.081	811	405	135	2.635	—
Férfiszabó	66	205	678	1.298	1.422	2.000	1.435	1.124	748	702	171	101
Fogtechnikus	369	2.120	2.442	2.672	1.106	323	184	92	—	—	—	692
Hentes	191	239	598	1.220	1.340	1.220	1.077	1.077	550	335	311	1.842
Kárpitos	1.837	29	175	233	3.674	262	292	175	816	1.807	—	700
Kávés	129	64	150	193	257	300	514	385	193	129	7.151	535
Kovács	62	123	556	988	1.605	1.173	1.049	1.543	1.111	926	741	123
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	40	202	405	972	1.013	1.903	1.376	1.215	688	810	850	526
Könyvkötő	—	603	862	690	1.121	862	1.724	1.121	517	948	—	1.552
Lakatos	23	272	590	1.088	1.270	1.610	1.610	1.179	703	431	816	408
Mészáros	103	410	601	683	1.312	1.448	1.230	1.475	547	785	328	1.092
Nőidivatkalapkészítő	1.074	1.555	1.074	1.593	704	815	259	111	185	74	630	926
Nőiszabó	347	712	1.217	1.508	1.873	1.746	681	675	225	176	523	317
Órás	93	649	510	1.251	926	1.480	1.065	972	370	602	278	1.805
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	718	909	239	766	1.483	1.053	766	574	431	526	287	2.248
Sokszorosító	227	170	284	909	1.136	1.421	1.704	1.137	852	398	—	1.762
Sütő	374	592	654	623	1.215	1.059	935	779	561	654	—	2.056
Szállodás, vendéglős	127	190	290	518	565	691	1.050	1.087	354	206	4.700	222
Szilgyártó, bőröndös	207	207	758	897	1.035	897	1.517	897	758	1.103	483	1.241
Szobafestő, mázó	43	187	892	1.238	1.368	1.827	1.238	907	774	576	72	878
Szűcs	154	564	1.026	1.487	1.487	1.077	923	872	667	718	51	974
Üveges- és rokonszakmák	1.394	121	2.424	121	1.092	424	242	—	788	2.667	—	727
Villanyszerelő, műszerész	211	486	1.692	1.649	1.057	951	846	465	85	169	2.389	—
Egyéb	287	783	836	783	775	766	548	1.140	957	923	1.880	322
Összesen	228	387	676	1.027	1.251	1.256	1.025	833	573	574	1.587	488

Bőséges tagozással vizsgálhatjuk az iparosok a felszabadulás éveit szerint való megoszlását. Elegedőnek látszik azonban az, ha bizonyos szempontok kifejtése után azoknak az iparosoknak mediánjait közöljük, akiknek felszabadulási éveivel tisztában vagyunk. Előbb tehát azokat az iparokat nevezzük meg, amelyek képviselői leggyakrabban *nem* közölték felszabadulásuk évét. Ezek az iparok:

a sütőipar	20·56%
a sapkások, kalaposok, stb.	22·48%
a hentesmesterség.....	18·42%
a nőidivatkalapkészítés	19·26%
az órásipar	18·05%
a cukrászság	16·27%

voltak. Annál inkább meglepő ez, mert a felsorolt iparok nagyobb részéről éppen azt tételezhettük volna fel, hogy az odatartozó iparosok nehézség nélkül megadhatják felszabadulásuk évének adatát.

Egyik-másik iparban viszont kiváló készség mutatkozott arra nézve, hogy az iparos pontosan bejelentse felszabadulásának évét. Pl. az építőmesterek, a bérkocsisok és fuvarosok, továbbá a fehérneműtisztítók, a férfiszabók, a kovácsok, stb. körében.

Fontos azoknak az adatoknak az ismerete, amelyek arra vonatkoznak, hogy az egyes iparok képviselői közül mekkora rész nem töltött egyáltalán tanoncéveket, — akik tehát egyéb törvényes jogcímen kerültek a budapesti iparosok közé. A kávésokat (71·51%) s a szállodásokat és vendéglősöket (47·00%) nem említjük, minthogy itt jobbra olyan kisebb kávémérő, vagy kocsmárosüzemek tulajdonosairól lehet szó, akik csekély tőke birtokában kerültek be tanoncidő nélkül iparuk gyakorlói közé. A bérkocsisok és fuvarosoknak 71·72%-a nem volt tanonc; közöttük sokan voltak olyanok, akik, kistökések módjára, segédekkel folytatták iparukat. Az a körülmény azonban, hogy az építőmesterek közül 60·93% nem töltött tanoncéveket, nyilván arra vall, hogy itt olyan iparosokkal állunk szemben, akik magasabb képesítés alapján kerültek az építőmesterek közé.

Némelyik — ellenkezőleg — iparban meglepő a tanoncéveket nem töltött iparosok csekély arányszáma. Mind kitöltötték tanoncéveiket a könyvkötők, sokszorosítók, a fogtechnikusok, a kárpitosok, az üveges- és rokonszakmák iparosai; kevesen nem voltak tanoncok az arany- és ezüstművesek, az asztalosok, ácsok, esztergályosok, a szűcsök, a szobafestő és mázolóok között.

Leegyszerűsítve most már anyagunkat, a következő számok jelzik az egyes iparágakban *annak az iparosnak felszabadulási évét, aki a középhelyet foglalja el az ismert számsorban.*

Arany- és ezüstművesek	
stb.....	kb. 1900 október
Asztalosok, ácsok, eszter-	
gályosok	« 1902. november
Bádigosok, rézőntők stb. «	1898. május
Bérművesek, fuvarosok . «	1909. szeptemb.
Borbélyok stb.	« 1899. január
Cipészek stb.	« 1899. június
Cukrászok stb.	« 1904. június
Építőmesterek	« 1902. október
Fehérművarrónők ... «	1906. december
Fehérműtisztítók és	
kelmefestők	« 1901. január
Fényképészek	« 1900. december
Férfiszabók	« 1899. december
Fogtechnikusok	« 1913. június
Hentesek	« 1901. október
Kárpitosok	« 1904. január
Kávésok	« 1897. augusztus
Kovácsok	« 1897. május

Kőfaragók, kőművesek	
stb.....	kb. 1901. május
Könyvkötők.....	« 1897. március
Lakatosok	« 1899. július
Mészárosok	« 1899. december
Női divatkalapkészítők. «	1913. december
Nőiszabók.....	« 1906. április
Órások.....	« 1901. szeptember
Sapkások, kalaposok stb. «	1906. augusztus
Sokszorosítók	« 1908. november
Sütők.....	« 1901. november
Szállodások, vendéglősök «	1897. október
Szűjgyártók, bőrdöntősök «	1897. május
Szobafestők, mázolóok .. «	1897. július
Szűcsök	« 1904. március
Úvegések	« 1901. augusztus
Villanyszerelők és mű-	
szerészek	« 1909. június
Egyebek	« 1900. november
Összesen	« 1899. július

Az egész iparosságnak a fele tehát a századforduló előtti időben szabadult fel, azokban az időkben tehát, amikor a kisiparosok helyzete a legválóságosabb volt. Ha a háború utáni törényhozás nem tette volna szükségessé Budapesten is számos új ipartestület alakítását, kétségkívül még sokkal erősebben kidomborodnék a budapesti kisiparosságban a múlt századbéli évekből a jelenkorba átjutott iparosok tömege.

Az a körülmény, hogy az összes iparosság felszabadulásának medián értéke 1899. július, valószínűvé teszi, hogy jórészt az 1899. év körül helyezkedik el a legtöbb iparcsoport felszabadulási értékének mediánja. Valóban, sokkal régebbi évekre utaló mediánokat keveset találunk. Itt is kifejeződik az, hogy a *kisiparosságban a társadalmi rend nyugalmához ragaszkodó, korosabb, elemek ma még kétségkívül többségben vannak.*

4. Az iparosok segédjeinek száma.

α) Általánosságban.

A tanonci viszonyból való felszabadulás időpontján kívül a székesfőváros iparstatistikai felvétele igyekezett megállapítani azt is, hogy hány esztendeig segédeskedtek azok az iparosok, akik Budapest iparának ma képviselői. (L. a 92. táblát.)

A budapesti iparosság soraiban csaknem minden hatodik, (15·97%) sohasem volt iparossegéd. Ezzel a tanulssággal szemben az a 934 egyén, akinek ismeretlenül maradt a segédi éveinek száma, csekély kisebbséget alkot (4·67%). A segédi évek alól való felmentésre az ipartörvény rendelkezései

92. tábla. Az iparosok segédéveinek száma.

A segédévek száma	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		i p a r o s	
a) Abszolút számokban.									
1 év.....	130	13	143	56	34	90	233	107	79
2— 5 «	1.796	293	2.089	444	191	635	2.724	1.569	671
6—10 «	4.385	301	4.686	404	111	515	5.201	3.553	1.236
11—15 «	3.001	250	3.251	214	65	279	3.530	2.349	866
16—20 «	2.025	158	2.183	71	31	102	2.285	1.584	512
21—30 «	1.384	49	1.433	61	20	87	1.520	1.034	411
31— «	366	23	389	4	1	5	394	284	86
Segéd nem volt.....	1.533	165	1.698	1.350	149	1.499	3.197	2.284	599
Ismeretlen	304	27	331	456	147	603	934	429	331
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelekben.									
1 év.....	87	102	88	183	450	236	116	81	165
2— 5 «	1.203	2.290	1.289	1.451	2.530	1.665	1.361	1.189	1.400
6—10 «	2.938	2.353	2.893	1.320	1.470	1.350	2.598	2.693	2.579
11—15 «	2.012	1.955	2.007	699	861	731	1.763	1.780	1.808
16—20 «	1.357	1.236	1.347	232	411	267	1.142	1.201	1.069
21—30 «	927	383	884	199	344	228	759	784	858
31— «	245	180	240	13	13	13	197	215	180
Segéd nem volt.....	1.027	1.290	1.048	4.412	1.974	3.930	1.597	1.732	1.250
Ismeretlen	204	211	204	1.491	1.947	1.580	467	325	691
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

módot nyújtanak. Mégis majd fokozott figyelemmel kell megvizsgálnunk azt, hogy mely iparokban különösebben sok a segédi évet nem töltött iparosok száma. Azoknak az iparosoknak viszonylagos többsége, akik segédi éveik után lettek önálló iparosok, a 6—10 évig segédeskedett iparosokra esik. Nem csekély azonban azoknak az iparosoknak a száma, akik 11—15, vagy 16—20 év, sőt hosszabb idő multán lettek segédekből önálló iparosok. Ezek a számok arra vallanak, hogy rendszerint csak hosszabb, sőt igen hosszú idei segédeskedés után tud a kisiparos önállósulni. Ha a segédi éveket hozzászámítjuk az elemi iskolai, tanonciskolai, vagy szakiskolai stb. tanulás éveihöz, olyan magas évszámot kapunk, mely szinte messze meghaladja azokat az évszámokat, amelyek elteltével az úgynevezett szellemi pályákra készülő egyének is érvényesülhetnek pályájukon. Téves az a felfogás, hogy az iparosok számát az növelné mértéken felül, hogy egészen minimális idei segédeskedés után lépnek már az önálló iparosok soraiba; legalább Budapesten téves. Az a segéd, aki már öt évet eltöltött szakmájában, már joggal gondolhatna arra, hogy a maga embere legyen.

Az a körülmény, hogy az önálló iparosok többnyire csak hosszú segédi évek után kerülhetnek az önálló iparosság sorai közé, bizonyos hátrányokat jelent az ipar szempontjából. *Az ipari munka, főképpen a kézműipari munka, megköveteli a friss szellemet, a találékonyságot.* Azoktól az emberektől, akik évtizedeket töltenek el segédi minőségben, azt kevésbé várhatjuk, mint akik hamarabb tudnak érvényesülni. Bármennyire is meghat bennünket az, hogy a budapesti iparosság soraiban több százan voltak olyanok, akik 30 évnél tovább voltak segédek, amíg végre saját számlájukra tudtak dolgozni, kétségtelen, hogy a *több évtizedes segédeskedésnek szinte ritka kivételnek kellene lennie a kis és kézműiparban.*

β) A nemek szerepe.

A férfiak között sokkal kisebb azoknak az arányszáma, akik segédek nem voltak, vagy segédi éveik száma ismeretlen maradt, mint a nők között. A nőknek 55·1%-a az utóbbi két kategóriába tartozik, a férfiaknak csak 12·52%-a. Nehezen lehetne összehasonlítani így a két nem adatait, merőben más összetételű tömeggel állván szemben. Be kell érniünk azzal, hogy a férfi és nőiparosok csoportjain belül mutassuk ki csupán a nő- és nőtlen (férjezett és hajadon) elem segédi éveinek számát.

A nőtlen iparosok közül aránylag többen vannak olyanok, akik segédek nem voltak és jóval többen vannak azok, akik egy-öt évi segédeskedés után lettek önálló iparosok. Ezt nyilván azzal a hatalmas törekvéssel hozhatjuk összefüggésbe, amelyről fentebb már beszámoltunk és amely a kisiparos-elemnek hirtelen megduzzadását idézte elő a háborút követő években. A 6—10 stb. évi segédeskedés után önállóvá lett iparosok száma azután a nő férfiak között nagyobb. De olyan szélsőséges eltérést a nők emberek javára, semmint a nőtlenek javára láttunk az 1—5 évi segédeskedésnél, később már nem tapasztalunk. Kétségtelen az, hogy a *nők, férfi-iparosság hosszabb idei segédeskedés után lett önálló iparos, mint az újabb, nőtlen elem.*

A férjezett nőknek több mint kétötödresze, a hajadonoknak pedig csupán egyötödresze nem volt segéd. Ezt a nagy eltérést nem tudja kiegyenlíteni az a különbség sem, amely a hajadon nők terhére mutatkozik az ismeretlen segédévű iparosok számarányában. Az a tanulság, hogy az 1—5 évig segédeskedő hajadon iparosok sokkal többen vannak, mint az ugyanannyi ideig segédeskedett férjezett nőiparosok, mégsem mosódik el.

γ) Iparonként.

Az iparosoknak a segédi évek szerint való megoszlása iparonként is érdekes:

93. tábla. Az iparosok segédéveinek száma iparonként.

Az ipar megnevezése	A segédévek száma						A segédévek száma					
	1-5	6-10	11-20	21-	segéd nem volt	ismeretlen	1-5	6-10	11-20	21-	segéd nem volt	ismeretlen
	é v i g						é v i g					
	Abszolút számban						Tízezrelékben					
Arany- és ezüstműves	48	62	68	22	20	19	2.008	2.594	2.845	921	837	795
Asztalos, ács, esztergályos	82	252	407	188	15	40	832	2.562	4.136	1.911	152	407
Bádgos, rézöntő	67	132	256	91	62	35	1.042	2.053	3.982	1.415	964	544
Bérkocsis, fuvaros	114	49	32	33	690	97	1.123	483	315	325	6.798	956
Borbély, férfi- és nőfodrász	134	335	470	84	81	18	1.194	2.985	4.189	749	722	161
Cipész, csizmadia	235	718	760	287	56	29	1.127	3.444	3.644	1.377	269	139
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszer- készítő	31	44	50	13	28	43	1.483	2.106	2.392	622	1.340	2.057
Építőmester	19	19	12	3	138	1	990	990	625	156	7.187	52
Fehérneművarró	42	33	31	12	101	43	1.603	1.260	1.183	458	3.855	1.641
Fehérneműtisztító, kelmfestő	39	31	36	11	91	2	1.857	1.476	1.714	524	4.334	95
Fényképész	45	32	27	5	39	—	3.041	2.162	1.824	338	2.635	—
Férfiszabó	234	839	1.152	272	60	23	907	3.252	4.465	1.054	233	89
Fogtechnikus	108	72	16	1	—	20	4.977	3.318	737	46	—	922
Hentes	92	174	92	17	11	32	2.201	4.162	2.201	407	263	766
Kárpitos	43	153	39	87	2	19	1.254	4.461	1.137	2.536	58	554
Kávés	30	20	26	19	335	37	642	428	557	407	7.174	792
Kovács	15	44	70	19	12	2	926	2.766	4.321	1.173	741	123
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	38	47	79	45	26	12	1.538	1.903	3.198	1.822	1.053	486
Könyvkötő	17	20	39	19	—	21	1.465	1.724	3.363	1.638	—	1.810
Lakatos	47	103	164	70	31	26	1.066	2.335	3.719	1.587	703	590
Mészáros	70	117	99	23	12	45	1.913	3.196	2.705	628	328	1.230
Nőidivatkalapkészítő	93	44	41	4	12	76	3.445	1.630	1.518	148	445	2.814
Nőiszabó	520	628	338	61	53	44	3.163	3.820	2.056	371	322	268
Órás	42	72	45	11	2	44	1.945	3.333	2.083	509	93	2.037
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő kalapos	41	44	45	11	7	61	1.962	2.105	2.153	526	335	2.919
Sokszorosító	17	31	68	22	2	36	966	1.761	3.863	1.250	114	2.046
Sütő	47	63	140	34	19	18	1.464	1.963	4.361	1.059	592	561
Szállodás, vendéglős	215	200	311	192	953	23	1.135	1.056	1.642	1.014	5.032	121
Szijgyártó, bőröndös	23	41	45	10	5	21	1.586	2.827	3.104	690	345	1.448
Szobafestő, mázoló	79	238	261	108	2	7	1.137	3.424	3.755	1.554	29	101
Szűcs	27	62	65	18	1	22	1.385	3.179	3.334	923	51	1.128
Úveges- és rokokoszakmák	42	60	22	25	6	10	2.545	3.637	1.333	1.515	364	606
Villanyszerelő	96	129	126	20	102	—	2.029	2.727	2.664	423	2.157	—
Egyéb	165	293	383	77	223	8	1.436	2.551	3.333	670	1.940	70
Összesen	2.957	5.201	5.815	1.914	3.197	934	1.477	2.598	2.905	956	1.597	487

Iparosok, akik nem voltak segédek, elsősorban

az építőmesterek	71·87%
a kávések	71·74%
a vendéglősök és szállodások	50·32%
a bérkocsisok, fuvarosok	67·98%

között fordulnak elő. A fogtechnikusok, a könyvkötők között egy sem volt ilyen. Az asztalosok, ácsok és esztergályosok, továbbá a sokszorosítók, a

szűcsök, a kárpitosok, a szobafestők és mázolók és az óráskok között szintén csak kevés.

A segédi évek nélkül lett önálló iparosmesterek és ismeretlen segédi évű mesterek változó száma folytán itt is célszerűnek látszik, hogy mediánokban fejezzük ki iparonként a segédi évek számát:

Arany- és ezüstműves	9 év 6 hónap	Könyvkötő	11 év 4 hónap
Asztalos, ács, esztergályos . . .	12 « 3 «	Lakatos	11 « 4 «
Bádogos, rézüntő	12 « 6 «	Mészáros	9 « 8 «
Bérműves, fuvaros	5 « — «	Nőidivatkalapkészítő	5 « — «
Borbély és fodrász	9 « 3 «	Nőiszabó	7 « 8 «
Cipész és csizmadia	12 « 7 «	Órás	8 « 2 «
Cukrász, mézeskalácsos	9 « — «	Sapkás stb.	8 « 8 «
Építőmester	8 « 2 «	Sokszorosító	12 « — «
Fehérneművarrónő	7 « 10 «	Sütő	11 « 2 «
Fehérneműtisztító stb.	9 « 10 «	Szállodás, vendéglős	10 « — «
Fényképész	6 « 2 «	Szűcs	9 « 8 «
Férfiszabók	11 « 2 «	Szobafestő, mázó	10 « 8 «
Fogtechnikusok	4 « — «	Szűcs	9 « 8 «
Hentes	8 « 4 «	Üveges és rokonszakmák	7 « 4 «
Kárpitos	8 « 9 «	Villanyszerelő	8 « 8 «
Kávész	9 « 5 «	Egyéb	9 « 9 «
Kovács	13 « 7 «	Összesen	9 « 9 «
Kőfaragó stb.	14 « — «		

A budapesti iparosoknak azon részénél, amely segéd is volt, *megközelítőleg tíz év a középső érték. Ennyi segédi évet el kellett tölteni annak az iparosnak, ki a segédi évek száma szerint csoportosított iparostömeg közepén áll.* Azok az iparosok, melyekben a medián kisebb, gyorsabb lehetőséget nyújtanak az iparosokba bekapcsolódni kívánó segédeknek az önállósuláshoz. *Azokban az iparosokban pedig, ahol a medián magas, az iparossegédek boldogulása sokkal nehezebb: több akadály áll elébe, mint általában.* Nagyon gyorsan, rövid idei segédszolgálat után lettek önálló iparosok Budapesten a fogtechnikusok, a bérművesek és fuvarosok, a nőidivatkalapkészítők s az üvegesek és rokonszakmák képviselői. Az építőmesterek is, de utóbbiak nagyobb része egyáltalán nem volt segéd. Hosszú volt a segédeszkedés ideje a sokszorosítók, a cipészek és csizmadiaik, a bádogosok és rézüntők, az asztalosok, ácsok, esztergályosok között.

Azt mondhatnók, hogy a segédi állásból általában azokban az iparosokban lehet gyorsan önállósá válni, amelyek egyfelől a kultúra haladásával új, meg új bázist szereznek meg fejlődésüknek (fogtechnikusság, építőmesterség). S másrészt azokban, amelyek többnyire nők számára nyújtanak elhelyezkedést, akik talán kevesebb igényt támasztanak s kisebb reményeket is fűznek önállósulásuk elé. (nőidivatkalapkészítők és nőiszabók.) Azokban az iparosokban, melyeknél az iparosok segédi évek szerint való mediánja magas, egyfelől

az iparosságnak nagy tömegei torlódnak össze, — az iparosságnak leginkább tömött oszlopai — s másrészt (például a kőfaragó-, kőműves- és kövező-mesteriparban, és a sokszorosítókéban) *hosszú tapasztalat tudja csak kifejleszteni a segédben azokat a tulajdonságokat, amelyek alapján az önálló iparosok között is megállja a helyét. Rendszerint több tőke is szükséges arra, hogy a segédből gyorsabban legyen önálló iparos. A tőke kérdése tehát itt is előtérbe tódul. A kisipari hitelpolitikának nemcsak abban az irányban lehetnek feladatai, hogy a már üzemben levő iparosokat támogassa, hanem az önállósulni kívánó iparosokat is segítenie kell vállalkozásaikban.*

5. Az iparosok üzlettársai.

α) Általánosságban.

Az iparoskérdésnek érdekes nézőpontjai azok is, hogy az iparosok közül hánynak van üzlettársa, illetőleg üzletvezetője. Előbb az *üzlettársak* kérdését vizsgáljuk meg.

94. tábla. Az iparosok üzlettársai.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Üzlettársa van	1.137	150	1.287	285	100	385	1.672	986	436
Üzlettársa nincs	13.787	1.129	14.916	2.775	655	3.430	18.346	12.207	4.355
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelekben.									
Üzlettársa van	762	1.173	794	930	1.325	1.009	835	747	910
Üzlettársa nincs	9.238	8.827	9.206	9.070	8.675	8.991	9.165	9.253	9.090

Az iparosok közül meglehetősen kevésnek van *üzlettársa*. A nők közül sokkal többnek, mint a férfiak közül. A hajadon és nőtlen iparosok közül is többnek, mint a nős és férjezett iparosoknak.

β) Iparonként.

A kérdést az egyes iparágak viszonylatában vizsgálva, kiderül, hogy a legtöbb esetben *van* üzlettársa az iparosoknak a könyvkötő-, a cukrász- és élelmiszerkészítő-, az építőmester-, a lakatos-, a sokszorosító, a szíjgyártó- és bőröndös-, a villanyszerelő- és műszerésziparban. Joggal feltehetjük azt, hogy ezekben az iparokban, melyekben többnyire szintén bizonyos tőke szükségeltetik, az üzletmenet érdekében vesz az iparos maga mellé üzlettársat, (ú. n. pénzesembert.) A részletes adatok ezek:

95. tábla. Az iparosok üzlettársai iparonként.

Megnevezés	Üzlettárssal bíró iparosok		Megnevezés	Üzlettárssal bíró iparosok	
	abszolút számokban	tíz-ezrelékben		abszolút számokban	tíz-ezrelékben
Arany- és ezüstműves	17	711	Könyvkötő	25	2.155
Asztalos, ács, esztergályos ...	108	1.098	Lakatos	69	1.565
Bádogos, rézőntő	71	1.104	Mészáros	26	710
Bérkocsis, fuvaros	53	522	Nőidivatkalapkészítő	26	963
Borbély, férfi- és nőfodrász ...	63	562	Nőiszabó	159	967
Cipész, csizmadia	52	249	Órás	9	417
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	26	1.244	Sapkás, nyakkendő- és ernyő-készítő, kalapos	22	1.053
Építőmester	34	1.771	Sokszorosító	22	1.250
Fehérneművarrónő	4	153	Sütő	20	623
Fehérneműtisztító, kelmefestő	25	1.191	Szállodás, vendéglős	110	581
Fényképész	11	743	Szjgyártó, bőrdandós	27	1.862
Férfiszabó	216	837	Szobafestő, mázoló	64	921
Fogtechnikus	11	507	Szücs	20	1.026
Hentes	29	694	Úveges és rokonszakmák	21	1.273
Kárpitos	33	962	Villanyszerelő, műszerész	86	1.818
Kávés	21	450	Egyéb	153	1.332
Kovács	9	556			
Kőfaragó, kőműves, kövező-mester	30	1.215	Összesen	1.672	835

Egészen ritka az üzlettársak jelenléte a cipész- és csizmadia-, a kávé-, a borbély- és fodrász-, a fehérneműtisztító-, a fogtechnikus-, az órás- stb. iparban. Üzlettársat tehát jobbra ott találunk kevesebbet, ahol vagy kisebb tőkeszükségletű iparokkal állunk szemben, vagy ahol az iparosokat (korábbi fejtegetéseinkben) jobbmódúaknak mondtuk.

6. Az iparosok üzletvezetői.

a) Általánosságban.

Üzletvezetőt az iparos rendszerint akkor kénytelen tartani, ha maga nincs képesítve arra az iparágra, amelyet gyakorol. Ha az ipartörvény fejlődésére vonatkozó tárgyalásainkból tudjuk azt, hogy az ipartörvény novellája erősen megszigorította azokat a feltételeket, amikor az iparos üzletvezetőt köteles tartani, bizonyos mértékben csodálkozással tekinthetünk azokra a számokra, amelyek szerint mindössze 1383 iparos tart üzemében üzletvezetőt, nem is egészen minden hatodik száz iparos közül. Abban a feltevésünkben azonban nem csalódunk, hogy a nőiparosok sokkal gyakrabban tartanak üzletvezetőt, mint a férfiak, — a különbség arányszámban csaknem két és félszeres. A nőtlen és hajadon iparosok közül egyaránt nagyobb az üzletvezetőt tartó iparosok száma, mint a nők és férjezettek között. Ez bizonyára a kiskorúak üzletvezető-tartásával függ össze.

96. tábla. Az iparosok üzletvezetői.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Üzletvezetőt tart	775	102	877	394	112	506	1.383	817	352
Üzletvezetőt nem tart ...	14.149	1.177	15.326	2.666	643	3.309	18.635	12.376	4.439
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Üzletvezetőt tart	519	798	541	1.288	1.484	1.326	691	619	735
Üzletvezetőt nem tart ..	9.481	9.202	9.459	8.712	8.516	8.674	9.309	9.381	9.265

β) Iparonként.

Az egyes iparokban az üzletvezetők gyakoriságát az alábbi adatok jelzik:

97. tábla. Az iparosok üzletvezetői iparonként.

Megnevezés	Üzletvezetőt tart		Megnevezés	Üzletvezetőt tart	
	abszolút számban	tízeze- relékben		abszolút számban	tízeze- relékben
Arany- és ezüstműves	5	209	Könyvkötő	10	862
Asztalos, ács, esztergályos ...	76	772	Lakatos	14	317
Bádgos, rézöntő	26	404	Mészáros	20	546
Bérkocsis, fuvaros	30	296	Női divatkalapkészítő	6	222
Borbély, férfi- és nőifodrász ...	70	624	Nőiszabó	156	949
Cipész, csizmadiá	21	101	Órás	4	185
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	13	622	Sapkás, nyakkendő- és ernyő- készítő, kalapos	22	1.053
Építőmester	25	1.302	Sokszorosító	15	852
Fehérneművarrónő	2	76	Sütő	30	935
Fehérneműtisztító, kelmefestő	15	714	Szállodás, vendéglős	130	686
Fényképész	8	541	Szíjgyártó, bőrdöndős	16	1.103
Férfiszabó	254	985	Szobafestő, mázó	7	101
Fogtechnikus	25	1.152	Szűcs	14	718
Hentes	25	598	Üveges és rokonszakták	2	121
Kárpitos	16	467	Villanyszerelő, műszerész	51	1.079
Kávés	28	600	Egyéb	220	1.915
Kovács	18	1.111			
Kőfaragó, kőműves, kövező- mester	9	364	Összesen	1.383	691

Legsűrűbb az üzletvezetőtartás az építőmesterek és rajtuk kívül a fogtechnikusok, a sapkások, kalaposok stb., a szíjgyártók és bőrdöndősök, a villanyszerelők és műszerészek, valamint a kovácsok iparában. Többjüket kétséggkívül a tőkeerősek iparok sorába sorolhatjuk. Nagyon ritkán tartanak üzletvezetőt a fehérneműtisztítók, a cipészek és csizmadiák, továbbá a szobafestők és mázólok, az üvegesek és rokonszakták és végül az óráskok. Ezek az iparok túlnyomórészt a kisipar tipikus képviselői.

7. Miképen került az üzem az iparos tulajdonába ?

a) Általánosságban.

További kérdés az, hogy az az üzem, mely az iparos tulajdonában van, miképpen került az tulajdonába. Táblázatunk az üzem megszerzésének módjait öt csoportba sorolja, hatodik cím gyanánt szerepeltetve azokat az eseteket, midőn a felvétel nem szerzett tudomást az üzem megszerzésének módjáról. Ilyen eset azonban nem volt sok (5·7%.)

98. tábla. Az iparosok üzeleinek megszerzési módja.

A szerzés módja	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
A tulajdonos alapítása ...	7.775	615	8.390	871	326	1.197	9.587	6.250	2.396
Vétel	4.441	376	4.817	1.327	280	1.607	6.424	4.477	1.291
Örökség.....	1.069	103	1.172	446	38	484	1.656	1.063	452
Társulás	688	57	745	90	20	110	855	542	236
Egyéb mód	276	27	303	46	3	49	352	205	117
Ismeretlen	675	101	776	280	88	368	1.144	656	299
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
A tulajdonos alapítása ...	5.210	4.808	5.178	2.847	4.317	3.138	4.790	4.737	5.001
Vétel	2.976	2.940	2.973	4.336	3.709	4.213	3.209	3.394	2.694
Örökség.....	716	805	723	1.458	503	1.269	827	806	944
Társulás	461	446	460	294	265	288	427	411	493
Egyéb mód	185	211	187	150	40	128	176	155	244
Ismeretlen	452	790	479	915	1.166	964	571	497	624
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A legtöbb esetben a tulajdonos maga alapította üzemét. Az ipari üzemeknek csaknem felerésze a tulajdonos alapítása. Az a kis- és kézműipar, amely ma Budapesten dolgozik, jelentős részében a ma is élő iparosság elgondolásának, akaratának, vállalkozó szellemének és törekvésének a szüleménye. Ennek a fontos adatnak azonban nagy jelentősége van az egész budapesti iparoskérdés megítélés szempontjából. Ha az adatoknak hinni lehet, — és semmi ok sincsen arra a feltevésre, hogy a felvétel ebben a részében nem lett volna sikeres —, arra az eredményre kell jutnunk, hogy bár a kis- és kézműipart sok veszély fenyegette, sok válság sújtotta, az a szellem, mely egykor, a régi időkben a magyar ipart magas színvonalra emelte, legalább annyiban érintetlenül maradt meg, hogy a vállalkozószellem lángja később sem aludt ki.

A kisipar iránt való érdeklődésnek ékes jele, hogy a *vétel útján megszerzett ipari üzemek* száma csaknem egyharmad része volt az összes budapesti kisipari telepeknek. A kisiparosság nem ítélhette a maga részéről kilátástalannak a jövőt, (mintsem sokan azt gondolták és kifejezték), — különben nem igyekezett volna tőkájével vásárlás útján is bekapcsolódni az önálló iparúzők közé. Kérdés, vajjon vétel útján túlnyomórészt segédek szerezték-e meg maguk számára az üzemet? Nem tudjuk eldönteni. De ha a kisipari üzemek jelentős részében ilyen váltógazdaság van, a figyelmet arra kell felhívunk, hogy *a kisipar a törekvő, a felemelkedni kívánó elemeknek olyan együttese, mely érdemes a legmesszebbmenő támogatásra.*

Csekély azoknak az ipari üzemeknek a száma, melyek *öröklés útján* kerültek az iparos tulajdonába. Körülbelül csak minden hatodik iparos szerezte meg ily úton üzemét. Első pillanatban szinte túlságosan alacsonynak látszik ez az arányszám, mely azt mutatná, hogy az iparostársadalomnak csak töredékrésze vette át szüleitől vagy rokonaitól üzemét. Azt azonban, hogy az örökségi jogcím ilyen alacsony az üzem megszerzésének módjai között, jól megmagyarázhatjuk. Egyfelől azzal, hogy a ma meglevő üzemek, mint fentebb láttuk, a *tulajdonos* alapításai. Másrészt a vétel útján megszerzett üzemek arányszáma is magas. *Nagyon valószínű, hogy számos esetben, amikor az iparúző meghalt és nem volt a családnak tagja, aki üzemét átvette volna, megvásárolta azt más iparos.* Ez lehet főoka annak, hogy az örökség, mint megszerzési jogcím olyan szerény szerepet játszik iparstatisztikánkban. Arról is irtunk, hogy a budapesti iparosság közé rengeteg új elem is tódult be — részben vidékről, részben pedig Budapest társadalmából, a legutóbbi harminc év alatt. *Ezek a friss jövevények természetesen szintén a tulajdonos alapításából vagy vétel útján származott üzemek számát szaporították.*

Elég sok a *társulás útján* szerzett ipari üzemek száma is. Az *egyéb módon* megszerzett üzemek száma egészen háttérbe szorul.

A *nők* ipari üzeimeiben sokkal kevesebb a tulajdonos alapítása, mint a férfiakéban. A nők inkább meglevő tőkájük felhasználásával, vétel útján igyekeztek bekapcsolódni az ipari munkába. De örökség útján is sokkal gyakrabban jutottak ipari üzemükhöz, mint a férfiak, akikben viszont több volt az arra vállalkozó szellem, hogy társulás útján alapítsanak üzemet. A férfiak és a nők között annyiban is éles a különbség, hogy a nőtlen iparosok üzeimei között kevesebb a tulajdonos alapítása, mint a nős férfiaké között. A hajadonoknak kb másfélszer akkora része szerezte üzemét maga, mint a férjezett nőknek. A férjezett nők tipikus szerzési módja a vásárlás, — több, mint kétötöd részük ily úton szerezte meg ipari üzemét. S végül az öröklés minden hetedik férjezett iparosnő örökség útján került be Budapest iparosságába.

A *férfiaknál* a vétel kisebb szerepet játszik. Az öröklés is, bár a nőtlen iparosok gyakrabban szerezték üzemüket örökség útján, mint a hajadonok.

Tanulmányunk e szakasza szintén érdemes arra, hogy az üzem megszerzésének módja szerint mutassuk ki azt, hogy *a nők száma hányadrészt* teszi az egyes csoportokba tartozó iparosságnak:

Az üzem megszerzésének címe	Nőiparosok %-a
A tulajdonos alapítása.....	12·5
Vétel	25·0
Örökség	29·2
Társulás	12·9
Egyéb mód	13·9
Ismeretlen	32·2
Összesen	19·1

Legnagyobb a nők jelentősége az örökség útján, a vétel útján üzemüket megszerzett iparosok között.

A gyermekes iparosok között jelentősen több a vétel útján üzemet szerzett iparosok száma, viszont kisebb a tulajdonos által alapított, valamint örökölt üzemek száma.

β) Iparonként.

Az üzemek megszerzésének módját iparonként a 99. tábla adatai mutatják ki.

Az egyéb és ismeretlen megszerzési módokat egy rovatba foglaltuk össze. Az üvegesek és rokonszakmák, továbbá a sapkások, kalaposok, a sokszorosítók, az órák, továbbá a kovácsok és a nőidívatkalapkészítők között sokan nem tudtak beszámolni arról, miképpen jutottak üzemük tulajdonához. Talán nem akartak erről vallomást tenni. *A tulajdonos által alapított ipari üzemek* az iparok nagy többségében nagyon jelentős szerepet játszanak. Egyik-másik iparban túlnyomó az ily módon létesült üzemek száma:

a fogtechnikusok	üzemei között.....	83·87%,
az arany- és ezüstművesek	« «	83·69%,
az építőmesterek	« «	77·60%,
a cipészek és csizmadiák	« «	74·91%,
a kőfaragó, kőművesek stb.	« «	72·88%,
a férfiszabók	« «	64·23%,
a szobafestők és mázoló	« «	64·17%.

A felsorolt iparok némelyike az újabb időkben lendült fel; mások nyilván még régmúlt évtizedek nagy konjunktúrái idején toborozták össze tagjaikat. Vannak azonban köztük olyan iparok is, amelyek a szolidabb

99. tábla. Az iparosok üzemei megszerzésének módja iparonként.

I p a r	abszolút számokban					tízezrelékben								
	A tulajdonos alapítása	Vétel	Örökség	Társulás	Egyéb mód	Összesen	A tulajdonos alapítása	Vétel	Örökség	Társulás	Egyéb mód	Összesen		
Arany- és ezüstműves	200	18	18	3	—	239	8.369	753	753	125	—	10.000		
Asztalos, ács, esztergályos	559	319	59	31	16	984	5.681	3.241	600	315	163	10.000		
Bádogos, rézöntő	319	192	56	38	38	643	4.961	2.986	871	591	591	10.000		
Bérkocsis, fuvaros	241	445	204	43	82	1.015	2.374	4.384	2.010	424	808	10.000		
Borbély, férfi- és nőifodrász	265	583	170	28	76	1.122	2.362	5.196	1.515	250	677	10.000		
Cipész, csizmadia	1.562	369	69	31	54	2.085	7.491	1.770	331	149	259	10.000		
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszer- készítő	109	60	22	7	11	209	5.215	2.871	1.053	335	526	10.000		
Építőmester	149	—	6	15	22	192	7.760	—	313	781	1.146	10.000		
Fehérneművarrónő	140	114	—	—	8	262	5.343	4.351	—	—	306	10.000		
Fehérneműtisztító, kelmefestő	98	71	12	16	13	210	4.667	3.380	572	762	619	10.000		
Fényképész	82	37	9	5	15	148	5.540	2.500	608	338	1.014	10.000		
Férfiszabó	1.657	720	80	101	22	2.580	6.423	2.790	310	392	85	10.000		
Fogtechnikus	182	11	2	1	21	217	8.387	507	92	46	968	10.000		
Hentes	188	156	38	6	30	418	4.497	3.732	909	144	718	10.000		
Kárpitos	159	127	23	12	22	343	4.636	3.702	671	350	641	10.000		
Kávés	128	306	11	8	14	467	2.741	6.552	236	171	300	10.000		
Kovács	46	42	17	10	47	162	2.840	2.593	1.049	617	2.901	10.000		
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	180	15	10	5	37	247	7.288	607	405	202	1.498	10.000		
Könyvkötő	62	19	6	5	24	116	5.345	1.638	517	431	2.069	10.000		
Lakatos	170	180	32	18	41	441	3.855	4.081	726	408	930	10.000		
Mészáros	159	110	25	9	63	366	4.344	3.005	683	246	1.722	10.000		
Nődivatkalapkészítő	154	35	3	13	65	270	5.704	1.296	111	482	2.407	10.000		
Nőiszabó	972	383	132	142	15	1.644	5.912	2.330	803	864	91	10.000		
Órás	39	66	6	7	98	216	1.806	3.055	278	324	4.537	10.000		
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő kalapos	91	21	17	9	71	209	4.354	1.005	813	431	3.397	10.000		
Sokszorosító	23	54	10	25	64	176	1.307	3.068	568	1.421	3.636	10.000		
Sütő	84	142	41	5	49	321	2.617	4.424	1.277	156	1.526	10.000		
Szállodás, vendéglős	306	1.188	248	31	121	1.894	1.616	6.272	1.309	164	639	10.000		
Szűjgyártó, bőröndös	73	28	15	6	23	145	5.035	1.931	1.035	414	1.585	10.000		
Szobafestő, mázó	446	137	27	16	69	695	6.417	1.971	389	230	993	10.000		
Szűcs	70	82	12	7	24	195	3.590	4.205	615	359	1.231	10.000		
Üveges- és rokonszakmák	24	20	17	10	94	165	1.455	1.212	1.030	606	5.697	10.000		
Villanyszerelő	190	139	9	32	103	473	4.017	2.938	190	677	2.178	10.000		
Egyéb	460	235	250	160	44	1.149	4.003	2.045	2.176	1.393	383	10.000		
Összesen	9.587	6.424	1.656	855	1.486	20.018	4.790	3.209	827	427	747	10.000		

viszonyok között élő iparosok mintaképei. Ezek nyilván azért kerültek így előre, mert az egyszerű berendezés, kisebb tőkeszükséglet tette lehetővé az iparossegéd üzemalapítását. A cipészsegéd, ha külön üzemet nyit, sokkal kisebb tőkét mozgósít, mint az arany- és ezüstműves, ha hasonló tette határozza el magát.

A saját alapítás igen ritka a szállodások és vendéglősök üzemeinél (16·16%); épp így az üveges és rokonszakmák (14·55%), továbbá a sokszorosítók (13·07%) és az órák képviselőinél (18·06%). Csakhogy, a szállodások és vendéglősök egész tömegéről tudjuk azt, hogy miképpen szerezte meg a maga üzemet; a másik három iparnál az esetek igen nagy részében ezt nem tudjuk kideríteni. A szállodás- és vendéglős-iparüzemek szinte állandó adásvétel tárgyai. Ugyanez áll a kávéipar vállalatairól, akik között szintén csak 27·41% alapította a maga üzemet. E két iparban (szállodás, vendéglős és kávéipar) — úgy látszik, — sokkal inkább telített a szükséglet, semhogy könnyűszerrel lehetne alapítani új üzemeteket, mint esetleg egyéb iparokban.

Inkább a már meglevő ipari üzemek adásvétele építette meg azt az utat, amelyen az iparosok sajátjukul tudták szerezni a ma kezükben levő ipari üzemeket. Ugyanezek az okok magyarázzák meg azt is, hogy a bérkocsis, fuvaros, a borbély és fodrázipari üzemek között egynegyedrésnyi sem volt a tulajdonos alapítása.

Az előadottakból következik az, hogy a vétel útján való megszerzési jogcím jelentős voltát jórészt azokban az iparokban tudjuk meglegelni, melyeket az imént úgy jellemeztünk, hogy azokban az iparosok ritkábban voltak üzemalapítók. Valóban, a legkiugróbb arányszámokat a kávéosok, a szállodások és vendéglősök, a bérkocsisok és fuvarosok, a borbélyok és fodrászok, stb. mutatják. Rajtuk kívül azonban felöltik még az a magas arányszám is, mellyel a fehérneművarrónők, a lakatosok, továbbá a sütők és a szűcsök szerepelnek. Bár a sütőipari üzemek terén, mint egyébként látjuk, nagy szerepe van az örökösödés címén való üzemszerzésnek, mégis sokan törekednek ebben az iparban szerephez jutni közvetlen vétel útján. A vétel útján való jogcím egyáltalán nem szerepel az építőmesterek között s ritka a fogtechnikusok, a kőfaragók és kőművesmesterek, az arany- és ezüstművesek, a sapkások és kalaposok, az üvegesek és rokonszakmák képviselői között is. S mivel többnyire úgy látszik, hogy ez iparokban az örökség útján való szerzés is kisebb jelentőségű, arra kell gondolnunk, hogy ez iparokban gyakran előfordul az, hogy az iparos halálával, a régi üzem teljességgel kiesik a gazdasági élet köréből.

Társulás meglehetősen kevés iparban alapja a tömegesebb szerzésnek. Főképpen a sokszorosító-, továbbá az építőmesteri, a nőiszabó, az üveges és rokonszakmabeli, továbbá a kovács-, a bádigos- és rézüntőmesterek és végül a fehérneműtisztítók és kelmefestők között találunk viszonylag több iparost, aki társulás útján jutott üzeméhez, — akinek tehát üzlettársa is az iparstatisztika anyagát szaporította. *A társulás útján való üzemmegszerzési mód részben, — mint fentebb is említettük, — olyan iparokban fordul elő, melyek nagyobb tőkét igényelnek.* Vagy arról van szó, hogy többen állnak össze a szükséges tőke előteremtésére vagy arról, hogy az egészen szegény iparosok a kevés tőkét sem tudják megszerezni s azért kényszerülnek arra, hogy üzlettársat vegyenek maguk mellé.

Érdekes volna tudni, hogy a társulás útján való üzemmegszerzés miképpen jön létre. Úgy-e, hogy az üzem alapításánál azonnal összeálltak többen? Vagy pedig úgy, hogy a már meglevő üzlet tulajdonosa vett maga mellé társat, annak gazdasági erejét bevonandó a saját üzemébe? Választ nem adhatunk.

Egyik-másik iparban a társulás útján való üzemszerzési mód egészen ritka. A fehérneművarrónők között nincs erre példa. Az arany- és ezüstművesek sem szívesen társulnak. Ugyanez áll a fogtechnikusokra, a szállodásokra és vendéglősökre, a sütőkre, a hentesekre stb.

8. Az iparosok üzeleinek alapítási ideje.

α) Általánosságban.

Tanulmányunk most következő szakaszában azzal foglalkozunk, hogy a budapesti iparosok üzelei mikor alapítottak.

100. tábla. Az iparosok üzeleinek alapítási éve.

É v	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mektelen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
1927. évben	1.810	316	2.126	426	152	578	2.704	1.582	654
1926. «	767	111	878	205	63	268	1.146	644	328
1925. «	697	77	774	172	49	221	995	636	233
1924. «	566	62	628	135	55	190	818	495	206
1923. «	747	51	798	161	35	196	994	524	384
1922—1918. évben	2.657	222	2.879	509	120	629	3.508	2.352	814
1917—1913. «	1.802	72	1.874	233	43	276	2.150	1.731	304
1912—1908. «	1.779	93	1.872	416	44	460	2.332	1.740	455
1907—1903. «	1.067	71	1.138	244	17	261	1.399	1.018	293
1902—1898. «	921	80	1.001	159	32	191	1.192	730	350
1897—1888. «	955	47	1.002	166	14	180	1.182	836	285
1887— «	517	33	550	146	29	175	725	499	164
Ismeretlen	639	44	683	88	102	190	873	406	321
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.660	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelekben.									
1927. évben	1.213	2.470	1.311	1.391	2.013	1.515	1.351	1.199	1.364
1926. «	514	868	542	670	834	702	573	488	685
1925. «	467	602	478	562	649	579	497	482	486
1924. «	379	485	388	441	729	498	409	375	430
1923. «	501	399	493	526	464	514	497	397	802
1922—1918. évben	1.780	1.735	1.777	1.664	1.589	1.649	1.752	1.783	1.698
1917—1913. «	1.207	563	1.157	762	570	723	1.074	1.312	635
1912—1908. «	1.193	727	1.155	1.360	583	1.206	1.165	1.319	950
1907—1903. «	715	555	702	796	225	684	699	772	612
1902—1898. «	617	626	618	520	424	501	595	553	731
1897—1888. «	640	368	618	543	185	472	590	634	595
1887— «	346	258	340	477	384	459	362	378	342
Ismeretlen	428	344	421	288	1.351	498	436	308	670
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az iparosok üzeleinek szinte pontosan egyharmadrésze (33,27%) az 1923—1927. években alapítottatott. A számok annyiban is jellegzetes alakulást mutatnak, hogy csekély hiba árán 1923 óta egyre fokozódó, 1927-ben pedig kirobbanó gyors módon szaporodott Budapesten az iparosok új műhelyeinek száma. Az 1923—1927. években tehát még mindig nagy alapítási láz uralkodott a budapesti kézműiparban. Ezt egyfelől az a többször hangoz-

tatott körülmény magyarázza meg, hogy a háború utáni években fokozott mértékben érezték a segédek tömegei az önállósulás vágyát. A valuta megszilárdulása után a tőke is biztonságosabbnak látta az ipari vállalatokba való befektetést. Jellemző bizonyága ennek az, hogy az 1918—1922. évek alatt — amikor megindult a korona értékének zuhanásszerű romlása — évente átlagosan (minden valószínűség szerint) kevesebb új ipari üzem alapítottatott, mint 1923-ban és az azt követő esztendőekben.

Egyenesen meglepő azonban az *a nagy szám, mely az 1927. évre (az összeírást megelőző évre) eső üzemi alapítások arányszámát mutatja*. A meglevő ipari üzemek közül minden hetedik-nyolcadik az 1927. évben létesült volna, — abban az esztendőben tehát, amidőn az ú. n. szanálási válság már enyhébbé vált és amely év konjunktúrális volt Magyarországon az építkezési munkálatok fellendülése folytán. Ha azonban az 1923—1927. és az 1918—1922. évek alatt alapított üzemek számát összevonjuk, nyilvánvaló, hogy az összes budapesti üzemeknek valamivel több, mint fele (50·79%-a) egészen friss alapítású, a háború után létesült. Ebben bizonyára része van azonban (a fentebb kifejtett okokon kívül) annak is, hogy sok üzem azért szűnt a háború alatt meg, mert a tulajdonos távollétében nem volt, aki gondját lássa. A háborút megjárt iparos gyakran soha nem került vissza a fővárosba. Sokszor meg új üzemet alapított.

Mindezek ellenére mégis felötlik az, hogy a budapesti iparosok üzemeinek oly nagy része friss alapítású. Lehetséges az, hogy az új alapítású üzemek magas arányszáma a felvétel kisebb hibái miatt is alakult így. Némely esetekben az üzem alapítási évét talán, merő feledékenységgel folytán, hibásan közölték. A vétel, vagy örökség útján szerzett üzemek között nem tudta az üzem tulajdonosa pontosan megmondani azt, hogy mikor létesült az üzem, melyet most vásárolt vagy örökölt; ezért jelölte meg közelebbi időpontban üzeme alapításának évszámát. Mindez azonban csak csökkentheti a közölt arányszám erejét.

Nem lehetetlen, hogy azoknak a néha túlélés mozgalmaknak oka is, melyek a kisiparos osztály helyzetének fellendítése körül pár év óta lezajlik, részben az, hogy a budapesti (s az egész országbeli) iparosságban (legalább üzemi alapításának idejét tekintve), hova-tovább azok is jelentős szerephez jutnak akik a háború vége óta szerezték meg ipari üzemüket. Kielezi még a tanulság erejét az, hogy az 1913—1917. években alapított üzemekkel együtt már több, mint 61% az utolsó 15 év leforgása alatt alapított üzemek arányszáma. A régebbi alapítások háttérbe szorulnak az újabbakkal szemben. A régebbi alapítási üzemek arányszáma öt évenként egyre csökken, — bár még az 1887. év előtt létesült üzemek is 3·62%-a az összes üzemeknek.¹⁾

¹⁾ Az üzemek alapításának évére vonatkozó adatok minden hitelt megérdemlők, mert ismeretlenül csak az esetek csekély részében maradt az üzemek alapítási éve.

A nőiparosok kezén levő üzemek keletkezése lényegesen más szabású, mint a férfiiparosoké. A nőiparosok üzei közül t. i. 38·08%, a férfiiparosok üzei közül pedig csak 32·12% volt a legutolsó öt év alapítása. Persze a régebbi időkbeli alapítású üzemek arányszáma a férfiaknál jóval nagyobb. Eltérés csupán az 1908—1912. évbeli üzemeknél van, — valamint az 1887. év előtti időkből származóknál. Valószínű, hogy az utóbb említett két csoportban az özvegy nők, (vagy a gyermekek) üzei billentik a mérleget a nők arányszáma felé. Egyébként különösen az 1913—1917. valamint az 1908—1912. évi üzem alapítások játszanak nagyobb szerepet a férfiak iparában.

Úgy a férfi, mint a női iparosok között elsősorban a nőtlen vagy hajadon elem az, melynek üzei új keletűek. A hajadon nőknél az 1918—1927. évben alapított üzemek arányszáma a 60%-ot meghaladta, a nőtlen férfiaknál a 65%-ot is. Régebbi alapítású üzem úgy a nőtlen, mint a hajadon iparosok üzei között ritkán fordul elő. A nős férfiaknál a háború előtti időkből származó alapítások arányszáma jóval magasabb, mint a nőtlen férfiaknál; a férjezett nőknél hasonlóképpen. Ismét olyan tanulságra bukkantunk tehát, mely azt igazolja, hogy a házaselem az, amely a szilárdabb, több vihart kiállott és keményebb elem az iparostársadalomban.

A gyermekes iparosok között jóval kisebb a régebbi üzemek arányszáma, mint a gyermektelen iparosok között.

β) Iparonként.

Iparonként a 101. tábla adatai részletezik az üzemek alapításának évét.

Ezeket az adatokat is a mediánszámok közlésével tesszük hozzáférhetőbbé. A mediánok a következők:

Arany- és ezüstműves kb. 1917. május	Könyvkötő kb. 1916. február
Aszt., ács, eszterg. ... « 1916. február	Lakatos..... « 1919. november
Bádogos, rézőntő « 1918. szeptember	Mészáros « 1917. március
Bérkocsis, fuvaros ... « 1917. november	Nőidivatkalapkészítő . « 1923. február
Borbély, fodrász « 1916. február	Nőiszabó « 1921. július
Cipész, csizmadia « 1917. augusztus	Órás « 1915. augusztus
Cukrász stb. « 1919. március	Sapkás, kalapos « 1918. február
Építőmester « 1920. október	Sokszorosító « 1917. július
Fehérneművarrónő ... « 1918. július	Sütő « 1920. november
Fehérneműtisztító stb. « 1918. augusztus	Szállodás, vendéglős .. « 1921. november
Fényképész « 1918. június	Szűjgyártó, bőrdöndős . « 1916. május
Férfiszabó « 1917. február	Szobafestő « 1917. augusztus
Fogtechnikus « 1921. április	Szűcs « 1918. szeptember
Hentes « 1918. március	Üveges és rokonszakma « 1919. szeptember
Kárpitos « 1918. március	Villanyszerelő « 1920. február
Kávés « 1921. június	Egyéb « 1918. július
Kovács « 1916. február	
Kőfaragó, kőműv. stb. « 1918. október	Összesen « 1918. december

101. tábla. Az iparosok üzeleinek alapítási ideje iparonként.

Ipar	A l a p í t á s í é v							A l a p í t á s í é v						
	1927	1926—1923	1922—1918	1917—1908	1907—1888	1887—	ismeretlen	1927	1926—1923	1922—1918	1917—1908	1907—1888	1887—	ismeretlen
	abszolút számokban							tízezrelékben						
Arany- és ezüstműves.....	18	38	59	44	58	18	4	753	1.590	2.469	1.841	2.427	753	167
Asztalos, ács, esztergályos...	118	187	148	219	233	44	35	1.199	1.901	1.504	2.225	2.369	447	356
Bádogos, rézöntő.....	64	96	140	99	150	38	56	995	1.493	2.177	1.540	2.333	591	871
Bérgőcsis, fuvaros.....	97	342	108	304	126	28	10	956	3.369	1.064	2.995	1.241	270	99
Borbély, férfi- és nőifodrász..	157	174	132	330	251	27	51	1.399	1.551	1.177	2.941	2.237	241	454
Cipész, eszmadia.....	266	303	381	660	430	45	—	1.276	1.453	1.827	3.166	2.062	216	—
Cukrász, mézeskalácsos, ételmi- szerkészítő.....	37	47	28	41	35	16	5	1.770	2.248	1.340	1.962	1.675	766	239
Építőmester.....	24	42	32	30	38	6	20	1.250	2.187	1.667	1.562	1.979	313	1.042
Fehérneművarrónő.....	40	43	40	16	17	84	22	1.527	1.640	1.527	611	649	3.206	840
Fehérneműtisztító, kelmefestő	34	31	39	66	31	4	5	1.619	1.476	1.857	3.143	1.476	191	238
Fényképész.....	24	25	20	34	25	6	14	1.622	1.689	1.352	2.297	1.689	405	946
Férfiszabó.....	227	545	475	540	682	56	55	880	2.113	1.841	2.094	2.642	217	313
Fogtechnikus.....	31	51	65	32	14	—	24	1.428	2.350	2.996	1.475	645	—	1.106
Hentes.....	69	76	56	77	96	9	35	1.651	1.818	1.340	1.842	2.297	215	837
Kárpitos.....	36	58	66	43	89	10	41	1.050	1.690	1.924	1.254	2.594	292	1.196
Kávés.....	118	84	82	76	90	3	14	2.527	1.798	1.756	1.628	1.927	64	300
Kovács.....	11	32	36	34	37	2	10	679	1.976	2.222	2.099	2.284	123	617
Kőfaragó, kőműves, kővező- mester.....	16	45	45	54	34	15	38	648	1.822	1.822	2.186	1.376	607	1.539
Kőnyvktő.....	8	21	20	29	25	7	6	690	1.810	1.724	2.501	2.155	603	517
Lakatos.....	56	68	103	79	76	23	36	1.270	1.541	2.336	1.792	1.723	522	816
Mészáros.....	40	42	85	81	79	15	24	1.093	1.148	2.322	2.212	2.159	410	656
Nőidivatkalapkészítő.....	44	100	48	36	12	1	29	1.630	3.704	1.777	1.333	445	37	1.074
Nőiszabó.....	213	481	352	284	262	7	45	1.296	2.926	2.140	1.727	1.594	43	274
Órás.....	19	30	38	40	53	15	21	880	1.389	1.759	1.852	2.454	694	972
Sapkás, nyakkendő- és ernyő- készítő, kalapos.....	23	37	31	35	33	12	38	1.100	1.770	1.483	1.675	1.579	574	1.819
Sokszorosító.....	22	19	35	44	37	6	13	1.250	1.080	1.989	2.500	2.102	341	738
Sütő.....	62	60	41	45	65	18	30	1.932	1.869	1.277	1.402	2.025	561	934
Szállodás, vendéglős.....	476	366	249	493	236	43	31	2.513	1.932	1.315	2.603	1.246	227	164
Szijgyártó, hőrendős.....	18	16	26	21	37	13	14	1.241	1.103	1.793	1.448	2.552	896	967
Szobafestő, mázólo.....	61	120	125	220	137	10	22	878	1.727	1.799	3.165	1.971	144	316
Szűcs.....	22	34	33	44	29	12	21	1.128	1.743	1.693	2.257	1.697	615	1.077
Úveges- és rokonszalmák.....	20	27	37	29	28	7	17	1.212	1.636	2.243	1.758	1.687	424	1.030
Villanyszerelő, műszerész.....	82	104	117	60	56	8	46	1.734	2.199	2.474	1.268	1.184	169	972
Egyéb.....	151	209	216	243	172	117	41	1.314	1.819	1.880	2.115	1.497	1.018	357
Összesen.....	2.704	3.953	3.508	4.482	3.773	725	878	1.851	1.975	1.762	2.239	1.885	862	436

Egyetlen egy olyan ipar sincsen Budapesten, melynek a felvétel körébe vont képviselőinek üzeinei felerészükben még a világháború előtti időben alapítottak volna. Régi üzemekkel leginkább még az óráso, a szijgyártók, a kovácsok, a borbélyok és fodrászok rendelkeznek. Jórészt legújabb keletűek a nőidivatkalapkészítők, a nőiszabók, a fogtechnikusok, továbbá a kovácsok és végül a szállodások és vendéglősök üzeinei.

9. Az iparengedélyek kiváltásának időpontja.

a) Általánosságban.

Adataink vannak arról is, hogy az iparosok *iparengedélyüket* mely évben szerezték meg.

102. tábla. Az iparosok iparendeléyei kiállításának éve.

Év	Fi			Nő			Mindössze	Gyermekes	Gyermek-telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt			
a) Abszolút számban.									
1927. évben	1.250	251	1.501	402	151	553	2.054	1.158	494
1926. „	744	115	859	227	60	287	1.146	659	312
1925. „	686	99	785	187	64	251	1.036	641	232
1924. „	575	74	649	144	59	203	852	520	199
1923. „	652	66	718	212	52	264	982	607	257
1922—1918. „	3.153	272	3.425	565	147	712	4.137	2.665	1.053
1917—1913 „	1.398	130	1.528	339	100	439	1.967	1.272	465
1912—1908. „	2.040	86	2.126	298	34	332	2.458	1.823	515
1907—1903. „	1.605	56	1.661	160	19	179	1.840	1.397	368
1902—1898. „	950	35	985	143	12	155	1.140	816	277
1897—1893. „	673	22	695	91	4	95	790	552	212
1892— „	830	32	862	120	5	125	987	653	297
Ismeretlen	368	41	409	172	48	220	629	430	110
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
1927. évben	838	1.962	926	1.313	2.000	1.450	1.026	878	1.031
1926. „	498	898	532	742	795	752	573	500	651
1925. „	460	774	484	611	848	658	518	486	484
1924. „	385	579	401	471	782	532	426	394	415
1923. „	437	516	443	693	689	692	490	460	536
1922—1918. „	2.113	2.127	2.113	1.847	1.946	1.867	2.067	2.020	2.198
1917—1913. „	937	1.017	943	1.108	1.324	1.150	983	964	971
1912—1908. „	1.367	672	1.312	974	450	870	1.228	1.381	1.075
1907—1903. „	1.075	438	1.025	523	252	469	919	1.059	768
1902—1898. „	636	274	608	467	159	406	569	619	578
1897—1893. „	451	172	429	297	53	249	394	418	443
1892— „	556	250	532	392	66	328	493	495	620
Ismeretlen	247	321	252	562	636	577	314	326	230
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Azonnal szembeötlök, hogy az iparosoknak több, mint a fele (51%-a) 1918. év óta, tehát a legutolsó 10 évben jutott iparendélyhez. Számainkból azonban itt is kitűnik az, hogy míg az 1926. évig bezárólag inkább csak lassú emelkedés volt észlelhető Budapesten az ipari pályákra való törekvésben, addig 1927-ben oly sokan szereztek iparendélyt, mint soha egyetlen korábbi évben sem. Közelebbi adatok nélkül persze nem tudunk arra nézve bővebben véleményt nyilvánítani, hogy a kisipari élet már nem volt-e korábban is zsúfolt az odatóduló emberekkel. Bár ez valószínű. Az a körülmény azonban, hogy ép a legutóbbi évtizedben oly sokan váltottak iparendélyt az éppenséggel nem virágzó gazdasági viszonyok között, mégis csak arra mutat, hogy az adott gazdasági helyzet mellett veszedelmes torlódás mutatkozott az ipari munka felé; önkéntelenül felmerül a gondolat, hogy ez a szinte a jövőt fenyegető összetorlódás nem kívánja-e meg azt, hogy az ipari szervezkedésnek olyan útjait

építsük ki, amelyekről inkább lehet szemmel tartani azokat, akik az ipari pályák felé mennek. Egyébként azt a tanulságot, hogy a háborús évek nem igen voltak alkalmasak arra, hogy az iparosok számát telítsék, most tárgyalt adataink is szépen igazolják; hiszen az 1908—1917. évek új iparosainak jelentős része még a világháború előtti időben szerezte meg a maga iparendélyét. Világosan meglátszik ez 1908—1912. években iparendélyt nyert egyének nagy számából. Ez azonban nem változtat azon, hogy az iparosságot (az iparendély megszerzése szempontjából) úgy tekintjük, mint amely jórésében a háború óta lépett az ipari munkába, mint vállalkozó. A helyzet mégsem annyira kritikus, mint első pillanatra. Jelzi ezt az iparosoknak nemek szerint való vizsgálata. A nők között 59·51%, azoknak az arányszáma, akik 1918 óta szereztek iparendélyt. A férfiak között csak 48·99%. A férfiak között elég szép számban találunk olyan iparosokat is, akiknek iparendélye az 1913, sőt az 1908. évet megelőző években kelt.

A nőtlen és hajadon elem sorában magasabb arányú a frissebb keletű iparendélyes iparosok arányszáma, mint a nős és férjezett iparosok között; a nőtlen iparosoknak 68·56%-a, a hajadonoknak 70·60%-a jutott iparendélyhez 1918-tól 1927-ig. Ennek megfelelően persze a nős és férjezett iparosok között sokkal többet találunk már régebbi idő óta engedélyt nyert iparosokat. De míg a nőknél arra következtethetünk, hogy a háború sodortá be sok esetben a férj halála folytán őket az iparosok közé, a nős iparosok között a régebben iparendélyt nyert iparosok arányszáma kiemelkedőbb. A gyermekes iparosok között sokkal több a viszonylag közel-békeidőbeli iparos, az egészen régi iparendélyesek mégis valamivel többen vannak a gyermektelen, mint a gyermekes iparosok között.

Az egyes iparok iparosait az *iparendély kiadásának éve szerint* a 103. sz. táblázat csoportosítja.

Csak néhány vonást emelünk ki az adatok tanulságaiból. Az egyik az, hogy azoknak az eseteknek a száma, amidőn az iparendély kiállításának éve ismeretlenül maradt, nagyon egyenlőtlenül oszlik meg iparonként. A fehérneművarrónők és az óráskok között kb. minden hatodik iparosnál ismeretlenül maradt ez a dátum és a sapkásoknál, kalaposoknál is kb. minden nyolcadiknál. Van ebben meglepő. A másik momentum, mire rá kell mutatnunk, az, hogy mely iparokban tömörülnek legsűrűbben a világháborút jóval megelőzőleg iparendélyt szerzett iparosok. A kovácsok, az arany- és ezüstművesek, az asztalosok, ácsok, esztergályosok, a bádgosok és rézüntők, a cipészek és csizmadiák, a mészárosok, a bérkocsisok és fuvarosok, stb. Ezekbe az iparokba a *frissebb elem nem tódult be olyan zuhatagszerűen, mint más iparokba. Igaz, hogy rendszerint nem is azok közé az iparok közé tartoznak, melyek kevés munkával gyors meggazdagodást ígérnek az iparosnak.*

10. Az iparosok üzemének törvényszéki bejegyzése.

a) Általánosságban.

Az iparosok üzemi viszonyainak megítélése szempontjából nagyfontosságú az a kérdés, hogy az iparosok üzemai be vannak-e vagy sem törvényszékieleg jegyezve.

104. tábla. Az üzemek törvényszéki bejegyzésének éve.

É v	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mektelen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Nincs bejegyezve	13.267	1.148	14.415	2.769	696	3.465	17.880	11.710	4.326
1927. évben	220	31	251	41	21	62	313	177	84
1926. «	96	16	112	27	8	35	147	86	37
1925. «	100	3	103	17	2	19	122	87	30
1924. «	58	5	63	9	1	10	73	49	18
1923. «	66	7	73	10	6	16	89	61	15
1922—1918. évben . . .	342	22	364	38	6	44	408	312	68
1917—1913. «	144	7	151	23	2	25	176	136	31
1912—1908. «	223	14	237	45	2	47	284	209	59
1907—1903. «	148	12	160	29	2	31	191	138	39
1902—1898. «	90	6	96	25	5	30	126	88	27
1897—1888. «	108	4	112	18	3	21	133	95	31
1887—	62	4	66	9	1	10	76	45	26
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Nincs bejegyezve	8.892	8.975	8.896	9.049	9.216	9.082	8.932	8.876	9.030
1927. évben	147	242	155	134	278	163	156	134	175
1926. «	64	125	69	88	106	92	73	65	77
1925. «	67	24	64	56	27	50	61	66	63
1924. «	39	39	39	29	13	26	37	37	38
1923. «	44	55	45	33	80	42	45	46	31
1922—1918. évben . . .	229	172	225	124	80	115	204	237	142
1917—1913. «	96	55	93	75	27	66	88	103	65
1912—1908. «	149	110	146	147	27	123	142	158	123
1907—1903. «	99	94	99	95	27	81	95	105	81
1902—1898. «	60	47	59	82	66	79	63	67	56
1897—1888. «	72	31	69	59	40	55	60	72	65
1887—	42	31	41	29	13	26	38	34	54
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Meglehetősen kis része az üzemeknek az, amelyet törvényszékieleg bejegyeztettek (2.138 üzem, 10,68%). A törvényszéki bejegyzés csak a legutóbbi években vett egyre fokozódó lendületet. A háború előtti években meglehetősen ritka volt, s még ritkább azoknál az üzemeknél, amelyek a háborús években létesítettek. A bejegyzett cégek közül azonban szép

számmal vannak olyanok, amelyek az 1908—1912. évi elég kedvező konjunkturális időszakban végeztették a törvényszéki bejegyzést. Korábbi időben bejegyzett ipari cégek már szórványosabban dolgoznak ma is még Budapesten.

A férfiak és nők üzei között nem igen van különbség, — ha csak az nem, hogy a nőiparosok üzeiket valamivel ritkábban jegyeztetik be törvényszéki, mint a férfiak.

β) Iparonként.

105. tábla. Az üzemek törvényszéki bejegyzése iparonként.

Az ipar megnevezése	Nincs bejegyezve		Az ipar megnevezése	Nincs bejegyezve	
	abszolút számban	tíz-ezrelékben		abszolút számban	tíz-ezrelékben
Arany- és ezüstműves	185	7.740	Könyvkötő	96	8.275
Asztalos, ács, esztorgályos ...	870	8.842	Lakatos	368	8.345
Bádgos, rézöntő	545	8.476	Mészáros	332	9.070
Békkocsis, fuvaros	932	9.182	Nőidivatkalapkészítő	258	9.555
Borbély, férfi- és nőifodrász ...	1.006	8.965	Nőiszabó	1.539	9.360
Cipész, csizmadia	1.944	9.323	Órás	193	8.939
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	169	8.085	Sapkás, nyakkendő- és ernyő-készítő, kalapos	176	8.421
Építőmester	144	7.500	Sokszorosító	137	7.785
Fehérneművarrónő	262	10.000	Sütő	301	9.378
Fehérneműtisztító, kelmefestő ..	190	9.049	Szállodás, vendéglős	1.689	8.917
Fényképész	138	9.325	Szíjgyártó, bőrdöcs	114	7.862
Férfiszabó	2.378	9.218	Szobafestő, mázoló	645	10.000
Fogtechnikus	208	9.585	Szűcs	169	8.665
Hentes	360	8.612	Úveges és rokonszakmák. ...	133	8.060
Kárpitos	312	9.095	Villanyszerelő, műszerész. ...	405	8.562
Kávész	425	9.100	Egyéb	908	7.902
Kovács	141	8.705			
Kőfaragó, kőműves, kövező-mester	208	8.421	Összesen	17.880	8.932

A szobafestők és mázolók s a fehérneművarrónők egy esetben sem vitték annyira, hogy üzeiket törvényszéki bejegyeztették volna. Igen magas a be nem jegyzett üzemek arányszáma a nőidivatkalapkészítőknél, a nőiszabóknál, a férfiszabóknál, a mészárosoknál, a sütőknél, a cipészeknél és csizmadiaiknál, sőt a fogtechnikusoknál és a fényképészeknél stb. is. Leginkább divik ellenben a bejegyzés az arany- és ezüstműveseknél, az építőmesterekénél, továbbá a sokszorosítóknál, a szíjgyártóknál a bőrdöcsöknél, — jobbra a tehetősebb iparosoknál.

11. Az iparosok fióküzletei.

α) Általánosságban.

Az iparosok üzeinek általános leírásánál még meg kell emlékeznünk az iparosok fióküzleteiről.

106. tábla. Az iparosok fióküzleteinek száma.

Van-e az iparosnak fióküzlete?	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Fióküzlete nincs	14.656	1.248	15.904	3.030	749	3.779	19.683	12.956	4.730
Egy fióküzlete van ...	222	27	249	24	6	30	279	192	54
Több fióküzlete van....	46	4	50	6	—	6	56	45	7
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Ebből vidéken.....	17	2	19	2	—	2	21	11	8
b) Tízezrelekben.									
Fióküzlete nincs	9.820	9.789	9.815	9.902	9.920	9.905	9.833	9.820	9.872
Egy fióküzlete van ...	149	211	154	78	80	79	139	146	113
Több fióküzlete van ..	31	—	31	20	—	16	28	34	15
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Ebből vidéken.....	11	16	12	7	—	5	11	8	17

A budapesti iparosok csak ritkán rendelkeznek fióküzletekkel. Ez nem vall éppenséggel üzemek nagybbszerűségére. Az iparosok nem tudják kihasználni azt a lehetőséget, ami az iparra vár a város több részében való elhelyezkedéssel. Bármennyire ügyes ügynöki kar is segíti elő gyakran az iparosság munkáját, kétségkívül nagy könnyebbséget jelent az iparosságra, ha a kisipari üzemek több fiókkal rendelkeznek. A fogyasztókkal való érintkezés így közvetlenebbé válik. Ennek persze a legfőbb akadálya az, hogy — mint több ízben is kimutattuk — a budapesti kisiparosság általában szerény viszonyok között él. Örül annak, hogy egyáltalában üzeméből megélhet tisztességesen. Nem igen telik neki arra, hogy fióküzletekkel bővített üzeme legyen.

A férfiiparosok közül valamivel többnek van fióküzlete, mint a nőknek. A gyermekes iparosok közül többnek, mint a gyermekteleneknek. Mindebből azonban mégis az tűnik ki, hogy az iparosság körében (a családi állapotól függetlenül) nagyon csekély a vállalkozó szellem arra, hogy a fióküzleti hálózat kiépíttessék.

A 107. tábla adataiból könnyű azt is megállapítani, hogy a fióküzletek arányszáma a legtöbb iparban csak szórványos jelenség. Az arany- és ezüstműveseknek, a felhőnművarrónőknek, a fogtechnikusoknak, a kávé-soknak, a kovácsoknak, a szobafestő- és mázolóknak, a szűcsöknek egyáltalán nincs fióküzletük. Nagyobb számmal a fióküzletek csak a cukrász-, a hentes-, a sütő-, a felhőnműtisztítóiparban fordulnak elő; azokban az iparokban tehát, amelyeknél leginkább kézenfekvő az, hogy a fogyasztókkal, a rendelőkkel szemben üzlethelyiség nyitásban jelentkező figyelem is élénkítheti az üzemmenetet.

107. tábla. A fióküzletek száma iparonként.

Az ipar megnevezése	Fióküzlet nélkül dolgozó iparosok száma		Az ipar megnevezése	Fióküzlet nélkül dolgozó iparosok száma	
	abszolút számban	tízezre- lékben		abszolút számban	tízezre- lékben
Arany- és ezüstműves	239	10.000	Könyvkötő	115	9.912
Asztalos, ács, esztergályos ...	979	9.950	Lakatos	437	9.910
Bádogos, rézőntő	635	9.875	Mészáros	341	9.317
Béerkocsis, fuvaros	1.013	9.880	Nőidivatkalapkészítő	266	9.852
Borbély, férfi- és nőifodrász ...	1.099	9.795	Nőiszabó	1.638	9.962
Cipész, csizmadia	2.072	9.937	Órás	212	9.815
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	177	8.469	Sapkás, nyakkendő- és ernyő- készítő, kalapos	204	9.760
Építőmester	189	9.843	Sokszorosító	175	9.942
Féhrneművarrónő	262	10.000	Sütő	253	7.882
Féhrneműtisztító, kelmefestő	181	8.620	Szállodás, vendéglős	1.888	9.967
Fényképész	137	9.257	Szíjgyártó, bőröndös	144	9.932
Férfiszabó	2.572	9.970	Szobafestő, mázoló	695	10.000
Fogtechnikus	217	10.000	Szűcs	191	10.000
Hentes	363	8.685	Úveges és rokonszakmák....	164	9.940
Kárpitos	341	9.940	Villanyszerelő, műszerész....	466	9.800
Kávés	467	10.000	Egyéb	1.143	9.946
Kovács	162	10.000			
Kőfaragó, kőműves, kövező- mester	246	9.960	Összesen	19.683	9.833

Nehéz különben azt is eldönteni, vajjon minden iparágnál célszerű volna-e arra törekedni, hogy az iparos fióküzlettel is rendelkezzen. Sokfelé éppen az üzemi koncentráció fontos minden vonatkozásban.

VII. Az üzemhelyiségek leírása.

1. Kapcsolatos-e az üzemhelyiség lakással ?

a) Általánosságban.

Tanulmányunk következő szakaszában főképpen azokat az adatokat tárjuk fel, melyek az üzemhelyiségeknek leírására alkalmasak. Elsősorban azt vizsgáljuk meg, hogy az üzemhelyiség lakással kapcsolatos-e vagy sem. Sok esetben nem tudjuk pontosan kideríteni, — ha az iparos saját lakásában dolgozik, — mekkora részben foglalja le az iparosok lakását az iparüzés célja. Megvilágítottuk azt, hogy az iparosság lakásviszonyai mennyire egészségtelenek, mennyire nem elégitenek ki. Nos, gyakran az a kislakás, melyet egymagában is tulontúl szegénynek minősítettünk, üzemhelyiség céljára is szolgál. Alapos ok ez arra, hogy még szomorúbb véleményt alkossunk a budapesti kisiparosság anyagi helyzete felől.

108. tábla. Az iparosok üzemhelyiségeinek a lakással való kapcsolata.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen	
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos		
a) Abszolút számokban.										
Az üzem- helyiség a {	lakással kapcsolatos	6.384	556	6.940	1.963	531	2.494	9.434	5.976	2.371
	« nem kapcsolatos	8.540	723	9.263	1.097	224	1.321	10.584	7.217	2.420
	Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelekben.										
Az üzem- helyiség a {	lakással kapcsolatos	4.278	4.348	4.283	6.415	7.033	6.538	4.713	4.530	4.950
	« nem kapcsolatos	5.722	5.652	5.717	3.585	2.967	3.462	5.287	5.470	5.050
	Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az ipari üzemhelyiségeknek csaknem fele lakással kapcsolatos. Más szóval: az iparosok lakásainak csaknem fele egyúttal az üzemhelyiség szükségletét is kielégíti. Ez a szám egymagában megvilágítja azokat a kedvezőtlen

viszonyokat, melyek a budapesti iparosság gazdasági helyzetében uralkodnak. Számos iparnak ugyan a természete kívánatossá teszi, hogy az iparos lakásából ne mozduljon ki, amikor munkáját végzi, — ha t. i. így jelentős megtakarítást érhet el s mindenestre olcsóbban dolgozik, semmint versenytársai. A budapesti iparosoknak mégis nagyon szerény anyagi viszonyaira vall az, hogy ennyire tömeges az iparnak otthon, a lakásban való folytatása.

A nőiparosok körében gyakoribb az üzemhelyiségnek lakással való kapcsolata. A nőiparosságnak csaknem kétharmadrésze lakását egyúttal üzemhelyiségül is használja; a hajadon iparosoknak kétharmadnál is nagyobb csoportja. A nőknél sok tekintetben elősegíti ezt az általuk üzött iparok jellege is. *A női iparokat inkább lehet otthon végezni, mint a férfiiparok nehezebb és üzemhelyiséget is kívánó munkáját.* Ez utóbbi körülmény magyarázza meg azt, hogy a férfiiparosok közül csak kétötöd rész tudta lakását üzemhelyiségei gyanánt is használni: a többiek üzemhelyiségei függetlenek a lakástól. Ezt a különbséget — ismételjük — a férfiak által üzött iparok eltérő vonásai hozzák magukkal. De a nőiparosság rosszabb helyzete ütközik ki abból, hogy nem tudják munkájukat elválasztani a lakástól, a családi gondoktól.

A gyermektelen iparosok között több esetben kapcsolatos a lakás az üzemhelyiséggel, mint a gyermekes iparosok között. Több ízben fejtettük azt ki, hogy a gyermekes iparos mennyire törekszik a nagyobb gazdasági önállóságra.

109. tábla. Az üzemhelyiségnek a lakással való kapcsolata iparonként.

Az ipar megnevezése	Az üzemhelyiség lakással kapcsolatos		Az ipar megnevezése	Az üzemhelyiség lakással kapcsolatos	
	abszolút számban	tízezrekben		abszolút számban	tízezrekben
Arany- és ezüstműves	132	5.523	Könyvkötő	35	3.017
Asztalos, ács, esztergályos ...	233	2.368	Lakatos	68	1.542
Bádogos, rézöntő	116	1.804	Mészáros	52	1.421
Bérműves, fuvaros	199	1.961	Nődivatkalapkészítő	149	5.519
Borbély, férfi- és nőfodrász ...	302	2.692	Nőiszabó	1.409	8.570
Cipész, csizmadia	1.042	5.000	Órás	85	3.935
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	67	3.205	Sapkás, nyakkendő- és ernyő-készítő, kalapos	104	4.976
Építőmester	88	4.584	Sokszorosító	21	1.193
Fehérnemüvarrónő	102	3.893	Sütő	182	5.670
Fehérneműtisztító, kelmefestő ..	100	4.763	Szállodás, vendéglős	1.297	6.847
Fényképész	82	5.541	Szijgyártó, bőrdandós	51	3.517
Férfiszabó	1.966	7.620	Szobafestő, mázoló	122	1.756
Fogtechnikus	163	7.510	Szűcs	91	4.667
Hentes	151	3.613	Úveges és rokonszakmák ...	53	3.212
Kárpitos	73	2.128	Villanyszerelő, műszerész ...	112	2.368
Kávés	292	6.252	Egyéb	416	3.620
Kovács	36	2.222			
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	43	1.741	Összesen	9.434	4.713

β) Iparonként.

Iparonként meglehetősen változatos a kép, melyet az iparosok üzemhelyiségének a lakással való összefüggésénél látunk. (Lásd a 109. sz. táblát.) A nőiszabók üzeleinek 85·7%-a lakással kapcsolatos; a férfiszabók, továbbá a fogtechnikusok lakásai jó háromnegyedrészükből egyúttal szintén üzemi célokra is szolgálnak. A vendéglősök és szállodások magas arányszámát szintén tapasztalásból ismerjük. Inkább meglep az, hogy a kávésoknak is csaknem kétharmadrésze (jórészen kávémérők) üzemhelyiségében lakik.

Alacsony viszont a lakással kapcsolatos üzemhelyiségek arányszáma a sokszorosító, a szobafestő és mázoló, a lakatos, a kőfaragó stb. továbbá a bádigos és rézőntő, a bérkocsis, fuvarosiparban. Ezeknél az iparoknál azonban az ipar természete többnyire olyan, hogy nehéz összhangba hozni a lakást az üzem követelményeivel.

2. Az iparosok üzeleinek negyedévi bére.

α) Általánosságban.

Nagyon érdekes adatokat tár fel a felvétel az iparosok üzeleinek negyedévi bérösszegéről. (Lásd a 110. sz. táblát.)

Ezek az adatok, sajnos, nem állanak rendelkezésünkre iparonként. De egész tömegükben is kitűnően tájékoztatnak bennünket arról, hogy mely bértípusok jellemzőek az iparosok ipari üzeire.

Az adatok értékét jelentősen emeli az, hogy a székesfőváros statisztikai hivatalának feldolgozása külön rovatba foglalta azokat az üzemhelyiségeket, amelyek az iparos lakásával kapcsolatosak, — amelyeknek bérében tehát bennefoglaltatik már a lakás bérösszege is. Az ilyen lakások bérösszegének nyilvánvalóan magasabbnak kellene lennie, — hacsak az üzemhelyiség nem a lakás rovására kapcsolódik a lakóhelyiségekhez. A feldolgozásnak nem volt módja abban az irányban is szétbontani az anyagát, hogy megállapíthatta volna a lakásukon dolgozó iparosok lakásának nagyságát és azt, hogy mennyi szolgált lakrészeik közül üzemhelyiségül. Ettől függetlenül azonban a többi adatok kimerítő részletezéssel dolgozták fel a különböző jellegű üzemhelyiségek bérértékét.

A felvétel e részének becst az is növeli, hogy igen kevés esetben maradt ismeretlenül az üzemhelyiség önálló volta vagy más helyiséggel való kapcsolata.

A saját lakásukban dolgozó iparosok lakásainak bérösszegük szerint való tagozódását összehasonlíthatjuk az összes iparosok lakásainak a negyedévi lakbér szerint való megoszlásával. A lakásukban dolgozó iparosok között ugyan már háromszobás lakás is ritkaság volt, — a négyszobás még ritkább. De mivel nem tudjuk az eseteket kiválogatni, nagyobb hiba nélkül tehetjük egymás mellé a két számsort.

110. tábla. Az iparosok üzemhelyiségeinek megoszlása a negyedévi bér szerint.

Negyedévi bér	A z ü z e m h e l y i s é g									
	Az iparos a lakásán dolgozik	Üzlethelyiség vagy műhely	Üzlethelyiség és műhely	Üzlethelyiség, műhely és raktár	Üzlethelyiség, műhely, raktár és istálló	Üzlethelyiség, műhely, raktár, istálló és egyéb	Üzlethelyiség és raktár	Üzlethelyiség, raktár és istálló	Üzlethelyiség, raktár, istálló és egyéb	Üzlethelyiség és istálló
— 50 pengő	454	337	7	1	—	—	4	—	—	49
51— 100 «	1.262	847	26	9	—	—	13	—	73	73
101— 200 «	3.289	1.985	120	36	—	—	30	—	64	64
201— 500 «	3.043	2.619	695	98	—	—	101	1	41	14
501— 1.000 «	754	507	335	94	2	—	62	2	7	3
1.001— 2.400 «	137	177	114	86	—	—	28	1	1	5
2.400— «	42	50	31	35	1	—	3	—	—	1
Saját tulajdon	200	276	62	58	1	—	40	1	76	—
Természetben	236	94	7	6	—	—	2	—	5	—
Ismeretlen	45	57	67	98	9	—	41	1	79	—
Összesen	9.462	6.949	1.464	521	13	52	324	6	395	31
a) Abszolút számokban.										
— 50 pengő	480	485	48	19	—	—	124	—	—	—
51— 100 «	1.334	1.218	178	173	—	—	401	—	1.241	—
101— 200 «	3.476	2.857	820	691	—	—	926	—	1.848	—
201— 500 «	3.216	3.769	4.746	1.881	—	—	1.667	—	1.613	—
501— 1.000 «	797	730	2.287	1.804	1.539	—	3.333	—	4.515	238
1.000— 2.400 «	145	255	779	1.651	—	—	1.666	3.333	1.038	1.015
2.401— «	44	72	212	672	—	—	93	—	177	3.220
Saját tulajdon	211	397	424	1.113	769	—	1.667	3.334	1.924	1.980
Természetben	249	135	48	115	769	—	62	—	25	1.090
Ismeretlen	48	82	458	1.881	6.923	5.769	1.265	—	127	323
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
b) Tízszázalékban.										
— 50 pengő	480	485	48	19	—	—	124	—	—	—
51— 100 «	1.334	1.218	178	173	—	—	401	—	1.848	—
101— 200 «	3.476	2.857	820	691	—	—	926	—	1.620	—
201— 500 «	3.216	3.769	4.746	1.881	1.539	—	1.667	—	4.515	75
501— 1.000 «	797	730	2.287	1.804	—	—	3.333	—	1.038	238
1.000— 2.400 «	145	255	779	1.651	—	—	1.666	3.333	1.038	1.015
2.401— «	44	72	212	672	—	—	93	—	177	3.220
Saját tulajdon	211	397	424	1.113	769	—	1.667	3.334	1.924	1.980
Természetben	249	135	48	115	769	—	62	—	25	1.090
Ismeretlen	48	82	458	1.881	6.923	5.769	1.265	—	127	323
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
20.018										

Bérkategória	Lakásukon dolgozó iparosok lakásai ‰	Összes iparos lakások ‰	Ez előbbi arányszám az utóbbi ‰-ában
Legfeljebb negyedévi	100 P 18.14	21.62	84
« «	101— 200 « 34.76	41.78	83
« «	201— 500 « 32.16	24.26	122
« «	501—1.000 « 7.97	1.86	439
« «	1.000 P-n felül 1.89	0.14	1.370

Azok között a lakások között, melyekben ipari műhely is van, az olcsóbb kategóriák jóval ritkábban fordulnak elő, mint az összes iparosok lakásai között. A 201—500 pengős műhellyel kombinált lakások arányszáma már nagyobb volt. Az 501—1000 pengős műhelyes lakások arányszáma ötször akkora, mint az összes iparoslakások között — az 1000 pengőnél drágábbaké pedig csaknem tizennégyszer. Azok az *iparosok, akik lakásukhoz kifejezetten műhelyhelyiséget is bérelnék, ezért jelentékeny összeget kénytelenek fizetni.* Talán még azok a lakások is a drágák közé tartoznak, melyekbe utólag rendezett be valaki műhelyt. A lakásukon dolgozó iparosok közül mindenestre kétszáz esetben saját tulajdonról volt szó s a természetben való lakás sem egészen ritka kivétel. A lakással kapcsolatos üzlethelyiségek mediánbérértéke nem túl magas: 183 pengő.

Azok között a helyiségek között, melyeket az iparosok, mint üzlethelyiséget vagy műhelyt vettek ki, a leggyakoribb két érték: a 101—200, valamint a 201—500 pengős bércsoport. Az utóbbi csoportba jóval több, mint egyharmadrésze tartozott azoknak az üzlethelyiségeknek, amelyeknek bére a felvétel révén ismeretessé vált. Az arányszámok utólagos összehasonlítása is igazolja, hogy az üzlethelyiségek (vagy műhelyek) bére sokkal drágább, semmint azoknak a lakásoknak a bére, amelyekben az iparos otthon is dolgozik. A 201—500 pengőt meghaladó üzlethelyiségek bére is igazolja azt. Az üzlethelyiségek vagy műhelyek *mediánbére* is magasabb, mint a lakásukban dolgozó iparosoké: 205.05 P. *Az üzlethelyiségek vagy műhelyek mediánértéke tehát elég magas volt, — évenként 820 pengőre becsülhető. Ezt az összeget azonban pluszként kell persze hozzászámítani annak az iparosnak üzemi költségeihez, aki nem a saját lakásában folytatja iparát.*

Fokozott mértékben tűnik szembe a helyiségek drágasága akkor, ha azokat a helyiségeket vesszük sorra, melyek egyszerre üzlethelyiségek és műhelyek is. Ezeknek a helyiségeknek csaknem a fele 201—500 pengő bérű volt; több, mint kéttized részük pedig 501—1000 pengő bérű. A medián itt már igen magasra rúgott: 411 pengőre.

Jóval drágábbnak látszanak azok a műhelyhelyiségek, amelyek egyben üzlethelyiségek, műhelyek és raktárak is. Első pillantásra is szembeötlik, hogy a túlsúly ezeknél az 500 pengőnél drágább üzlethelyiségekre esik: *a mediánérték is 543.05 pengő.*

Ilyen drága üzemhelyisége már csak kevés iparosnak van.

Az üzletnek, műhelynek, raktárnak és istállónak használt helyiségek olcsóbbak, hiszen a három ilyen bérelt helyiség közül kettőt 201—500 pengő negyedévi bérért engedtek át az iparosnak, csak az egyik bére haladta meg a 2400 pengőt. Legtöbbjük bére viszont ismeretlen maradt.

Azok a helyiségek viszont, melyekben a most említett üzemi célokra kívül még egyéb szükségletek kielégítésére is adódik alkalom az üzemben, *a legdrágábbak az összes ipari üzemhelyiségek között*, ha nagyrészüik bére ismeretlen is előttünk. Arra kell gondolnunk, hogy ezek nem is kisipari, hanem *nagyipari* vállalkozók üzlethelyiségei.

Az üzlethelyiség és raktár bérlete jelentékenyen olcsóbb; itt a leg-sűrűbb érték a 201—500 pengős bérletek csoportja. Mediánértékük is 407 pengő.

A többi kombináció közül még csak két csoporttal foglalkozunk. Az üzlethelyiség és istálló kapcsolatával, mely helyiségek mediánértéke a 100 pengőt sem éri el s az üzlethelyiségi és egyéb célra szolgáló helyiségekkel, melyek mediánja több volt 300 pengőnél.

Mindezek az eredmények pedig annak a tanulságnak levonására alkalmasak, hogy *még egyfelől azok a lakások, melyekben egyúttal az iparos dolgozik is, (bérösszegük után ítélve) gyakran kisszerűek lehetnek, másrészt szinte bármelyik más fajtáját nézzük a különálló üzemi, vagy üzlethelyiségeknek, mindmennyi jelentős bérű volt, mely bérnek a termelési költségek közé való illesztése számottevően növeli az iparosok terhet.* Bármennyire nem talál viszhangra az iparosság körében a központi műhelyek eszméje, kétségtelen, hogy az üzemhelyiségek bérében mutatkozó nagy eltérések kiküszöbölését elsősorban a központi műhelyek felkarolásával érhetnék el az iparosok. Az utat erre a társulás útján szerzett üzemek bizonyos értelemben már megmutatták.

3. Hol dolgozik az iparos?

a) Általánosságban.

Az ipari üzemhelyiségek megismeréséhez közelebb vezet bennünket a 111. táblázat, mely aszerint tagolja az iparosokat, hogy lakásukban dolgoznak-e, hogy üzlethelyiségben, műhelyben vagy pedig üzlethelyiségben és egyéb helyiségben. A most tárgyalandó adatoknak az előző szakaszba foglalt adatokkal megvan a kapcsolatuk.

Az otthon végzett iparmunka, vagy az otthontól elkülönített helyen folytatott munka felől tájékoztatnak t. i. ezek az adatok.

A budapesti ipar bizonyos tekintetben való kisszerűségét jellemzi az, hogy kevés híján a kisiparosság kétötödresze dolgozik lakásán. A maradéktömegből egyharmadrészt képvisel azoknak az iparosoknak a száma, akik

üzlethelyiséggel vagy műhellyel rendelkeznek és körülbelül minden ötödik-hatodik iparosnak munkájának kifejtéséhez üzlethelyiség és egyéb helyiség is rendelkezésére áll.

111. tábla. Az iparosok üzemhelyiségeinek részletezése.

Megnevezés	F i			N ö			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
Az iparos :	a) Abszolút számokban.								
Lakásán dolgozik	6.613	585	7.198	1.670	594	2.264	9.462	5.855	2.428
Üzlethelyiségben, illetve műhelyben dolgozik ..	5.689	470	6.159	679	111	790	6.949	4.726	1.642
Üzlethelyiségben és egyéb helyiségben dolgozik..	2.622	224	2.846	711	50	761	3.607	2.612	721
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Az iparos :	b) Tízezrelekben.								
Lakásán dolgozik	4.431	4.574	4.443	5.458	7.867	5.934	4.727	4.438	5.068
Üzlethelyiségben, illetve műhelyben dolgozik ..	3.811	3.675	3.801	2.219	1.470	2.071	3.471	3.582	3.427
Üzlethelyiségben és egyéb helyiségben dolgozik..	1.758	1.751	1.756	2.323	662	1.995	1.802	1.980	1.505

A lakásukon dolgozó iparosok száma a férfiak között jóval kisebb, mint a nők között. Különösen a hajadon iparosok között magas ez az arányszám: *a hajadon nőknek csaknem nyolctizedrésze lakásán üzi az ipart.* Ebből következik, hogy *az üzlethelyiségben vagy műhelyben dolgozó férjiparosok száma sokkal nagyobb, mint a nőké.* Az üzlethelyiségben, vagy egyéb helyiségben munkálkodó iparosok arányszáma azonban ismét a nők között nagyobb.

β) Iparonként.

Az üzemhelyiségeket *iparáganként* is részletezhetjük. (L. a 112. táblát.)

A lakásukon dolgozó iparosok száma igen magas a nőiszabóknál, a fehérneművarrónőknél és a fogtechnikusoknál; nem kell megindokolni, miért. Természetes az is, — a budapesti iparosság helyzetét ismerve — hogy az építőmestereknek, a kőműveseknek, kőfaragóknak és kövezőmestereknek is többnyire lakásukban van az irodájuk, ahol feleikkel érintkeznek.

Ritka viszont a lakásán dolgozó iparos a sütők, a hentesek, továbbá a szállodások és vendéglősök között. A kovácsok is többnyire lakásuktól független helyet választanak üzemhelyiségül.

Azoknak az iparosoknak a tömege, akiknek jelentős része üzlet- vagy műhelyhelyiség terhére viseli, éppen a most említett kovácsokból, borbélyok és fodrászokból, asztalosokból, ácsokból és esztergályosokból és

a lakatosokból alakul. A fehérneművarrónők között egy sincs ilyen. Néhány ipart azzal jellemezhetünk, főképp a kávésokat, továbbá a cukrászokat, a fényképészeket és a sütőket, hogy többnyire üzlethelyiségben és egyéb helyen folytatják iparukat.

112. tábla. Az üzlethelyiség részletezése iparonként.

Az ipar megnevezése	A lakás	Üzlethelyiség v. műhely	Üzlethelyiség és egyéb hely	Összesen	A lakás	Üzlethelyiség v. műhely	Üzlethelyiség és egyéb hely
	abszolút számokban			tízezrelekben			
Arany- és ezüstműves	120	79	40	239	5.021	—	—
Asztalos, ács, esztergályos	288	595	101	984	2.927	6.047	1.026
Bádogos, rézöntő	192	362	89	643	2.986	5.630	1.384
Békkocsis, fuvaros	580	8	427	1.015	5.714	79	4.207
Borbély, férfi- és nőfodrász	365	694	63	1.122	3.253	6.185	562
Cipész, csizmadia	1.155	790	140	2.085	5.540	3.789	671
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő ..	52	62	95	209	2.488	2.967	4.545
Építőmester	150	31	11	192	7.813	1.614	573
Fehérneművarrónő	223	—	39	262	8.512	—	1.488
Fehérneműtisztító, kelmefestő	81	83	46	210	3.858	3.952	2.190
Fényképész	44	41	63	148	2.973	2.770	4.257
Férfiszabó	1.748	727	105	2.580	6.775	2.818	407
Fogtechnikus	156	56	5	217	7.189	2.581	230
Hentes	69	170	179	418	1.651	4.067	4.282
Kárpitos	118	168	57	343	3.440	4.898	1.662
Kávé	88	82	297	467	1.885	1.756	6.359
Kovács	30	115	17	162	1.852	7.099	1.049
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	187	30	30	247	7.570	1.215	1.215
Könyvkötő	30	63	23	116	2.586	5.431	1.983
Lakatos	90	313	38	441	2.041	7.097	862
Mészáros	93	215	58	366	2.541	5.874	1.585
Nőidivatkalapkészítő	183	59	28	270	6.778	2.185	1.037
Nőiszabó	1.450	165	29	1.644	8.820	1.004	176
Órás	100	111	5	216	4.630	5.139	231
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	119	58	32	209	5.694	2.775	1.531
Sokszorosító	44	102	30	176	2.500	5.796	1.704
Sütő	42	61	218	321	1.308	1.900	6.792
Szállodás, vendéglős	324	629	941	1.894	1.711	3.321	4.968
Szűgavártó, hőirondós	48	70	27	145	3.310	4.828	1.862
Szohafestő, mázoló	402	258	35	695	5.784	3.712	504
Szűcs	95	60	40	195	4.872	3.077	2.051
Úveges és rokonszakmák	71	67	27	165	4.303	4.060	1.637
Villanyszerelő, műszerész	166	211	96	473	3.510	4.460	2.030
Egyéb	559	414	176	1.149	4.865	3.603	1.532
Összesen	9.462	6.949	3.607	20.018	4.727	3.471	1.802

4. Az iparosok üzemi helyiségeinek közművekkel való felszerelése.

a) Általánosságban.

Az iparosok üzemi helyiségeinek leírását a székesfővárosi statisztikai hivatalnak felvétele alapján aszerint is megvizsgáljuk, hogy az üzemi-
iségek mennyiben vannak ellátva vízvezetékekkel, gáz- és villanyvezetékekkel.

113. tábla. Az üzemhelyiségek közművekkel való felszerelése.

Közművek	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Vízvezeték van	7.876	705	8.581	1.706	349	2.055	10.636	7.028	2.554
„ nincs	7.048	574	7.622	1.354	406	1.760	9.382	6.165	2.237
Összesen.	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Gázvezeték van	5.011	435	5.446	1.231	225	1.456	6.902	4.565	1.677
„ nincs	9.913	844	10.757	1.829	530	2.359	13.116	8.628	3.114
Összesen.	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Villanyvezeték van . . .	10.511	906	11.417	2.163	472	2.635	14.052	9.380	3.294
„ nincs	4.413	373	4.786	897	283	1.180	5.966	3.813	1.497
Összesen.	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Vízvezeték van	5.276	5.513	5.296	5.576	4.622	5.387	5.313	5.328	5.331
„ nincs	4.724	4.487	4.704	4.424	5.378	4.613	4.687	4.672	4.669
Összesen.	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Gázvezeték van	3.357	3.401	3.361	4.023	2.980	3.817	3.448	3.460	3.501
„ nincs	6.643	6.599	6.639	5.977	7.020	6.183	6.552	6.540	6.499
Összesen.	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Villanyvezeték van . . .	7.043	7.084	7.046	7.068	6.252	6.907	7.020	7.109	6.875
„ nincs	2.957	2.916	2.954	2.932	3.748	3.093	2.980	2.891	3.125
Összesen.	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Ezeknek az adatoknak mérlegelésénél esetleg gondolhatunk arra a zavaró tényezőre, hogy azoknak az üzemhelyiségeknek felszerelését, melyek lakással kapcsolatosak, nyilván az dönti el, hogy a lakások mennyire vannak ellátva víz-, gáz- és villanyvezetékekkel. Valószínű azonban, hogy a beérkezett válaszok szigorúan értelmezték a feltett kérdéseket és arra szorítkoztak, hogy magában az üzemhelyiségben, vagy esetleg a lakóhelyekkel összekapcsolt üzemi helyiségekben van-e víz-, gáz-, vagy villanyvezeték. Erre kell következtetnünk abból, hogy különösen az üzemhelyiségek vízvezetékekkel való felszerelését sokkal ritkábban észlelték, semmint a lakásokét.

Az üzemhelyiségeknek nem sokkal több, mint felerésze rendelkezik t. i. vízvezetékekkel; a lakásoknak több, mint négyötödrésze. Ez éppen sggel nem kedvező arány.

Meglehetősen nagy különbség van a gázvezetékekkel való ellátás tekintetében is. Csak a villanyvezeték az, melynek az üzemhelyiségekben való előfordulásának gyakorisága is félig-meddig versenyre kel a lakásokban való elterjedésével. A villanyáram olyan fontos szükséglete az ipari üzemeknek, hogy szinte csodálattal tekinthetünk arra a közel hatezer üzemre, mely annyira sem vitte, hogy e legelsőrendűen fontos, szinte nélkülözhetetlen felszerelést bevezette volna üzemébe. Bizonyára szerény viszonyok között dolgozó kisüzemek lehetnek azok, amelyek felszerelése ennyire gyenge. Bár mit mond-

junk arról a több, mint kilencezer üzemhelyiségről, melynek a vizet is más-honnan kellett szállítani?

A vízellátás tekintetében a férfi és nőiparosok üzei között nem sok különbség van. A nőiparosok üzemhelyiségeiben még valamivel gyakrabban fordul elő vízvezeték. Ez a különbség a nőiparosok (főképpen a férjezett iparosok) javára erősen kiszélesbül a gázvezetékkel való felszerelés terén. Villanyvezeték valamivel több a férfiak, mint a nők üzeiben. A közösen fellépő szükséglet okozhatta azt, hogy vízvezeték, gáz- és villanyvezeték nagyjában egyformán fordul elő gyermekes és gyermektelen iparosoknál is.

β) Iparonként.

Az üzemhelyiségek felszerelése tekintetében iparonként is rendelkezünk adatokkal.

114. tábla. Az üzemhelyiség felszerelése.

A z i p a r m e g n e v e z é s e	Vízvezeték		Gázvezeték		Villanyvezeték	
	v a n					
	abszolút számban	tízezrelek-ben	abszolút számban	tízezrelek-ben	abszolút számban	tízezrelek-ben
Arany- és ezüstműves	137	5.732	176	7.364	213	8.912
Asztalos, ács, esztergályos	513	5.214	133	1.352	704	7.155
Bádgos, rézőntő	411	6.392	268	4.168	464	7.216
Bérkocsis, fuvaros	215	2.118	44	433	235	2.315
Borbély, férfi- és nőifodrász	867	7.682	772	6.880	963	8.583
Cipész, csizmadia	897	4.302	471	2.259	1.411	6.767
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő ..	179	8.564	151	7.225	191	9.138
Építőmester	48	2.500	31	1.615	54	2.812
Fehérneművarró	120	4.580	101	3.855	120	4.580
Fehérneműtisztító, kelmefestő	170	8.095	139	6.620	173	8.240
Fényképész	117	7.905	51	3.446	116	7.838
Férfiszabó	1.139	4.415	751	2.911	1.913	7.415
Fogtechnikus	121	5.575	127	5.852	178	8.200
Hentes	266	6.363	186	4.450	360	8.613
Kárpitos	174	5.073	80	2.332	265	7.725
Kávész	362	7.752	292	6.252	392	8.395
Kovács	45	2.778	11	679	84	5.185
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	46	1.862	15	607	59	2.388
Könyvkötő	75	6.465	67	5.775	89	7.672
Lakatos	226	5.125	85	1.927	344	7.800
Mészáros	165	4.508	88	2.405	313	8.552
Nőidivatkalapkészítő	119	4.408	98	3.630	151	5.594
Nőiszabó	762	4.635	542	3.297	1.132	6.886
Órás	83	3.843	88	4.075	142	6.575
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos ..	99	4.737	74	3.571	164	7.846
Sokszorosító	123	6.989	78	4.432	157	8.921
Sütő	286	8.910	102	3.178	299	9.315
Szállodás, vendéglős	1.675	8.844	1.229	6.489	1.680	8.870
Szűjgyártó, bőröndös	67	4.621	54	3.724	110	7.585
Szobafestő, mázó	181	2.605	45	648	239	3.439
Szűcs	108	5.538	66	3.385	165	8.460
Úveges és rokonszakmák	94	5.697	53	3.212	126	7.635
Villanyszerelő, műszerész	261	5.518	177	3.742	378	7.991
Egyéb	485	4.220	257	2.236	668	5.813
Összesen.....	10.636	7.310	6.902	3.448	14.052	7.020

Egyetlen egy olyan ipar sincs, ahol minden egyes iparos üzemhelyisége el volna látva vízvezetékekkel. Még a cukrászok, a fehérneműtisztítók, a kávéso, a sütők, a szállodások és vendéglősök üzemhelyiségei sem, — amit éppen-séggel nem írhatunk a budapesti ipar fejlettségének javára. Az, hogy a víz-vezeték hiánya a borbély és fodráziparosok, továbbá a hentesek és a mészá-rosok üzemeiben is felötlik, már olyan hiány, melyen a köz érdekében kellene segíteni. (De tudna-e az iparos a maga erejével gondoskodni arról, hogy a környéken esetleg hiányzó vízvezeték üzemhelyiségébe is kapjon elágazást?) Némely ipar üzemeiben szembeötölően kevés a vízvezetékes helyiségek aránya. Főként a kőfaragók, kőművesek és kővezőmesterek, továbbá a bérkocsisok és fuvarosok, az építőmesterek, továbbá a szoba-festők és a kovácsok üzemeiben. Igaz, hogy ezek üzemei a legtöbb esetben irodák, vagy üzlethelyiségek; ezek inkább meglehetnek közvetlen víz-ellátás nélkül.

Gázvezeték legsűrűbben az arany- és ezüstművesek, a borbélyok és fod-rászok, a szállodások és vendéglősök, a cukrászok, a fehérneműtisztítók és kelmefestők üzemeiben fordul elő. Egyik-másik üzemhelyiségben nyilván csak a világítás céljait szolgálja, — másokban azonban minden bizonynal az üzem termelőmunkájának is a segítségére van. A könyvkötők, az óráso, és a sokszorosítók üzemeinek elég kedvező gázellátásánál különösen az utóbbi esetre gondolhatunk. Számos más ipari üzemben csak nagyon ritkán találhatik gázvezeték; elsősorban a bérkocsisok és fuvarosok üzemeiben, a kovácsoknál, a kőfaragóknál, továbbá a szobafestőknél szintűgy.

A villanyvezeték egyik-másik ipari üzemeiben szinte nélkülözhetetlen szükségesség. A cukrászok, továbbá a sütők, az arany- és ezüstművesek, a sokszorosítók, a szállodások és vendéglősök stb. üzemei jó példák erre. A bérkocsisok és fuvarosok, a kőfaragók, kőművesmesterek, az építőmesterek s a szobafestők, továbbá a fehérneművarrónők üzemeiben már ritkább vendég a villanyvezeték.

VIII. Az iparosok üzemi munkájának jellemzése.

1. A családtagok részvétele az ipari üzemekben.

α) Általánosságban.

Tanulmányunk most következő szakaszában a felvételnek az üzemi munkára vonatkozó adatait dolgozzuk fel, melyek észlelési rendszerét tanulmányunk más részében már behatóan jellemeztük.

A *munkaerők* kérdésénél elsősorban azt vizsgáljuk meg, hogy a családtagok mennyiben vesznek részt a családfő üzemében akár, mint állandó, akár, mint esetleges segítőtársak. Ezeknek az adatoknak ismerete azért fontos, mert különben nem tudnók tisztán elbírálni az ipari üzemek alkalmazottainak számát. A tulajdonképpeni alkalmazottakon, munkásokon, segédeken és tisztviselőkön kívül ugyanis elég sok esetben támogatják munkajerejükkel a családtagok is az iparost. Ezt a segítséget nem becsülhetjük le, *különösen nem olyan munkánál, melynek végső alapja éppen a családtagokban összpontosuló munkaszeretet.*

115. tábla. A családtagoknak az iparosok üzeimeiben való közreműködése.

Megnevezés		F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen	
		nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos		
a) Abszolút számokban.											
A család- tagok az iparos	{ segítse- gére vannak } (segítségére nincsenek	állandóan ..	3.188	160	3.348	758	104	862	4.210	3.191	755
		ritkán	1.801	123	1.924	383	67	450	2.374	1.777	407
			9.935	996	10.931	1.919	584	2.503	13.434	8.225	3.629
Összesen			14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelekben.											
A család- tagok az iparos	{ segítse- gére vannak } (segítségére nincsenek	állandóan ..	2.136	1.251	2.066	2.477	1.377	2.260	2.103	2.419	1.575
		ritkán	1.207	962	1.187	1.252	887	1.180	1.186	1.347	850
			6.657	7.787	6.747	6.271	7.736	6.560	6.711	6.234	7.575

Sajnáljuk, hogy a rendelkezésre álló anyagból nem tudjuk azt megállapítani, hogy a családfő iparos segítségére álló családtagok milyen rokonsági kapcsolatban állanak az iparossal. Feleségről van-e szó? Vagy a gyermek segít-e az apja üzemében? Esetleg távolabbálló rokon az, aki bekapcsolódik családtag képében az ipari üzembe? Ettől függetlenül azonban az a

tanulság, hogy az iparosok több, mint egyötödrészenek családtagjai az iparosoknak állandóan segítségére vannak az üzemben, olyan jelenségnek látszik, amely az ipari üzemek kisebbszerűsége mellett vall. Ha fel is tehetjük azt, hogy az iparos, aki gyermekeire vagy azok egyikére akarja majd örökölni a maga üzemét, korán bevonja gyermekét annak munkájába, legtöbbnyire csupán az egészen csekély üzletkörű iparos az, aki feleségét vagy más családtagját állandóan dolgoztatja a maga üzemében. Azoknak az eseteknek száma, amikor a családtag csak ritkán, esetlegesen, segíti az iparost munkájában, szintén több, mint 10%-a az összes iparosoknak. Az ilyen eseteket azonban aligha foghatjuk fel olyan értelemben segítségnek, mintha magasabbrendű munkáról volna szó; valószínűleg olyan segítségről van (ellenkezőleg) szó, melyet tanulatlan munkás is el tudna látni.

A nőiparosok üzemeiben valamivel több a családtagok állandó segítsége, mint a férfiiparosokéban. Különösen a férjezett (özvegy, elvált) iparosok üzemeinél észlelhetjük ezt. Mind két nemnél visszatérő tanulság az, hogy a nőtlen és hajadon iparosoknál ritkább a családtag segítsége, mint a nős és férjezett iparosoknál.

A gyermekes iparosoknak sokkal nagyobb része kapott állandó vagy bár átmeneti segítséget családtagjaitól, mint a gyermektelen iparosoknak.

β) Iparonként.

Iparáganként a családtagok segítségének nagyságáról a következő adatok nyújtanak felvilágosítást.

116. tábla. A családtagoknak az üzemben való közreműködése iparonként.

Az ipar megnevezése	A családtagok segítségére vannak az iparosnak		Az ipar megnevezése	A családtagok segítségére vannak az iparosnak	
	abszolút számban	tízre- lékben		abszolút számban	tízre- lékben
Arany- és ezüstműves	89	3.724	Könyvkötő	53	4.569
Asztalos, ács, esztergályos ...	210	2.134	Lakatos	117	2.653
Bádgos, rézöntő	221	3.437	Mészáros	236	6.449
Bérkocsis, fuvaros	231	2.276	Nőidivatkalapkészítő	74	2.741
Borhély, férfi- és nőifodrász ...	310	2.763	Nőiszabó	354	2.153
Cipész, csizmadia	344	1.650	Órás	76	3.519
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	135	6.459	Sapkás, nyakkendő- és ernyő-készítő, kalapos	107	5.120
Építőmester	31	1.615	Sokszorosító	49	2.784
Fehérnemüvarrónő	140	5.344	Sütő	248	7.726
Fehérneműtisztító, kelnefesto	118	5.620	Szállodás, vendéglős	1.138	6.009
Fényképész	62	4.189	Szijgyártó, bőrdandós	54	3.724
Férfiszabó	536	2.078	Szobafestő, mázoló	99	1.425
Fogtechnikus	23	1.000	Szűcs	93	4.769
Hentes	296	7.082	Üveges és rokonszalmák ...	58	3.515
Kárpitos	106	3.090	Villanyszerelő, műszerész ...	165	3.488
Kávész	328	7.023	Egyéb	394	3.428
Kovács	44	2.716			
Kőfaragó, kőműves, kővezetőmester	45	1.822	Összesen	6.584	3.289

Ez a tábla összefoglalja az állandó és ideiglenes segítséget. Így a tanulás jobban domborodik ki. Különösen nagymérvű a családtagok segítsége a sütő-, szállodás- és vendéglősiparban, a hentesiparban, a mészárosiparban, a kávésiparban és a cukrásziparban, — *jórészt tehát az élelmezéssel összefüggő iparokban*. Viszont minimális a fogtechnikusoknál, a kőfaragóknál, az építőmestereknél, a szobafestőknél és mázolóknál stb. Szinte csodálatos, hogy a férfisabóknál, a borbélyoknál és fodrászoknál és a nőisabóknál sem nagyobb mérvű a családtagok segítsége.

2. Tart-e az iparos utazót vagy ügynököt?

a) Általánosságban.

Az üzemmenet nagyobbvonalúságára következtethetünk abból, ha azt látjuk, hogy az iparos utazót vagy ügynököt tart.

117. tábla. Az iparosok utazói és ügynökei.

Az iparos	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mektelen
	nős	nőtlen	együtt	férjezett	hajadon	együtt			
	iparos								
a) Abszolút számokban.									
Utazót tart	127	16	143	28	5	33	176	125	54
Ügynököt tart.....	197	24	221	41	8	49	270	175	63
Ügynököt nem tart ..	14.727	1.255	15.982	3.019	747	3.766	19.748	13.018	4.728
Összesen....	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrekben.									
Utazót tart	85	125	88	92	66	86	88	95	113
Ügynököt tart.....	132	188	136	134	106	128	135	133	132
Ügynököt nem tart ..	9.868	9.812	9.864	9.866	9.894	9.872	9.865	9.867	9.868
Összesen....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Az adatgyűjtés szerint azonban az utazó, ügynöki intézmény meglehetősen idegen még a budapesti iparban. Valószínűleg azért is, mert azok az iparosok, akik ilyen módon emelik forgalmukat, sok esetben talán nem adtak pontos választ a kérdezősködékre.

β) Iparonként.

Úgy az utazói, mint az ügynöki intézmény számos iparágban egyáltalán hiányzik; több utazója a fehérneművarrónőknek, a sapkásoknak és kalaposoknak, a könyvkötőknek s meglepetésszerűen a cipészeknek és csizma-

diáknak van. Ügynököt legnagyobb számban a fehérneművarrónők tartanak; mellettük a férfiszabók, a fényképészek, a cukrászok, a bádgosok és rézőntők stb.

118. tábla. Az iparosok utazói és ügynökei iparonként.

Az ipar megnevezése	Utazót tartó		Ügynököt tartó	
	i p a r o s o k			
	abszolút számokban	tízezrelekben	abszolút számokban	tízezrelekben
Arany- és ezüstműves.....	2	84	6	251
Asztalos, ács, esztergályos.....	2	20	3	31
Bádgos, rézőntő.....	7	109	13	202
Békkocsis, fuvaros.....	—	—	—	—
Borbély, férfi- és nőifodrász.....	—	—	—	—
Cipész, csizmadia.....	9	43	11	53
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő.....	7	335	21	1.005
Építőmester.....	—	—	—	—
Fehérneművarrónő.....	40	1.527	40	1.527
Fehérneműtisztító, kelmefestő.....	—	—	1	48
Fényképész.....	—	—	11	743
Férfiszabó.....	3	12	15	58
Fogtechnikus.....	—	—	—	—
Hentes.....	1	24	5	120
Kárpitos.....	—	—	1	29
Kávés.....	—	—	—	—
Kovács.....	—	—	1	62
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester.....	1	41	—	—
Könyvkötő.....	8	690	3	259
Lakatos.....	—	—	—	—
Mészáros.....	—	—	1	27
Nőidivatkalapkészítő.....	—	—	1	37
Nőiszabó.....	1	6	1	6
Órás.....	1	46	3	139
Sapkás, nyakkendő-, ernyőkészítő, kalapos.....	11	526	8	383
Sokszorosító.....	6	341	10	568
Sütő.....	2	62	4	125
Szállodás, vendéglős.....	—	—	—	—
Szíjgyártó, bőröndös.....	1	69	9	621
Szobafestő, mázoló.....	1	14	—	—
Szűcs.....	3	154	2	103
Úveges és rokonszakmák.....	4	242	5	303
Villanyszerelő, műszerész.....	—	—	3	63
Egyéb.....	66	574	92	801
Összesen.....	176	88	270	135

3. Az iparosok alkalmazottainak száma.

a) Általánosságban.

Sokkal közelebb visz bennünket a budapesti iparoskérdés megismeréséhez, ha arra vonatkozólag végzünk a székesfőváros statisztikai hivatalának felvétele nyomán vizsgálatokat, hogy az üzemben az iparos hány alkalmazottat tart vagy pedig tart-e egyáltalán alkalmazottat.

119. tábla. Az iparosok üzemi alkalmazottainak száma.

Alkalmazottak száma	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Alkalmazott nincs	7.176	627	7.803	1.517	434	1.951	9.754	6.281	2.412
1 alkalmazott	2.454	239	2.693	478	110	588	3.281	2.156	776
2 „	1.731	149	1.880	378	84	462	2.342	1.562	547
3 „	1.042	76	1.118	215	50	265	1.383	921	336
4 „	656	45	701	150	19	169	870	607	199
5 „	399	30	429	92	16	108	537	371	120
6—10 „	937	76	1.013	155	34	189	1.202	818	274
10—20 „	529	37	566	75	8	83	649	477	127
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Alkalmazott nincs	4.809	490	4.816	4.957	5.748	5.114	4.873	4.761	5.034
1 alkalmazott	1.645	187	1.662	1.562	1.457	1.541	1.639	1.634	1.620
2 „	1.160	117	1.160	1.235	1.113	1.211	1.170	1.184	1.142
3 „	698	59	690	703	662	695	691	698	701
4 „	439	35	433	490	252	443	435	460	415
5 „	267	24	265	301	212	283	268	281	251
6—10 „	628	59	625	507	450	495	600	620	572
10—20 „	354	29	349	245	106	218	324	362	265
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A székesfővárosi iparosságnak a felvétel körébe bevont tömegéből közel felerésznek sem volt üzemi alkalmazottja. Első pillantásra ez a szám talán magasnak tűnik fel, minthogy azonban Budapesten az 1920. évi népszámlálásból merített vállalati statisztika szerint ekkor az üzemeknek 62·8% dolgozott segéd nélkül, valójában vagy azt mutatja, hogy időközben a budapesti iparosság viszonyai a munkásság létszáma tekintetében közeledtek az 1910. év viszonyai felé, sőt azoknál kedvezőbbek voltak — vagy (minden ellenkező feltevással szemben) azt, hogy az iparosstatisztika, melynek anyagát tanulmányunk boncolgatja, nem a legkisebb iparosokat fogta meg tömegükben, hanem aránylag többet vett számba a segédes, főképp a többsegédes iparosok közül.

Hasonlítsuk össze az ipari vállalatok 1920. évi számának nagyság szerint való megoszlását az iparosstatisztika adataival:

Megnevezés	1920 népszámlálás	1928 iparosstatisztika
Segéd nélkül dolgozó vállalat	62·8%	48·7%
1 segédes „	11·9%	16·4%
2 „ „	8·2%	11·7%
3—5 „ „	9·4%	14·0%
6—10 „ „	4·0%	6·0%
11—20 „ „	1·9%	3·2%
20-nál több segédes „	1·8%	—

Az 1—2, 3—5, segéddel dolgozó iparosok szemmel látható módon nagyobb arányban képviselvek az iparostatisztikában, mint a vállalati statisztikában. A különbségek azonban nagyjában kiegyenlítődnek a három-segédű iparosokig, ami *ismét annak közvetett bizonyága, hogy a főváros iparstatisztikai felvételének anyagát elég joggal használjuk fel reprezentatív jellegű következtetésekre.*

Az összes budapesti iparosokat egy tömegbe szorítva, az üzemeknek az alkalmazottak száma szerint számított medián értéke az egy alkalmazottat meghaladja. A férfiiparosok között is, a nőiiparosok között azonban az egységet nem éri el. A nőtlen és hajadon iparosoknál, — különösen a hajadonoknál a mediánérték jóval túl van az egy egységen.

A gyermektelen iparosok alkalmazott-tartási arányszáma kedvezőtlenebb, mint a gyermekes iparosoké. Ez különösen a középüzemek sorában nyilvánul meg.

β) Iparonként.

Fokozott érdeklődéssel fordulhatunk az *üzemi alkalmazottak száma felé az iparonként csoportosított iparosok adatainál.* (L. a 120. táblát.) Kiderül mindenekelőtt az, hogy a fehérneművarrónők között alig akad egy-két olyan, akinek alkalmazottja van, s hogy az óráskok, a fehérneműtisztítók, a fog-technikusok, a szállodások és vendéglősök között szintén sokan vannak, akik külön szerződötetett alkalmazottak nélkül látják el üzemeknek teendőit. Mindezek az iparok túlnyomó részükben kifejezetten kisebbszerű iparoknak minősítendők. Akad persze néhány olyan ipar, melynek nagyobb szabású jellege már azokból az adatokból is kiderül, melyek az alkalmazottat *nem-tartó* iparosok arányszámára vonatkoznak. A sütőipar (12·21%) például kifejezetten ilyen ipar s a könyvkötőket (28·45%) és a sokszorosítókat (26·71%) szintén ezek közé számíthatjuk. A borbélyok és fodrázok (23·44%) arányszámának ilyen értelmezése azonban alighanem hiba volna, mert hiszen itt az üzemeknek túlnyomó része kényszerűségből alkalmaz a mesteren kívül még egy alkalmazottat, legtöbbnyire csupán tanoncot. Az *egy-öt segédet alkalmazó iparosok* arányszáma csaknem akkora, mint az alkalmazott nélkül dolgozóké. Egyik-másik iparban ez a kategória emelkedik erős túlsúlyra; így a borbélyoknál (69·34%), a henteseknél (53·59%), a kárpitosoknál (56·86%), a könyvkötőknél (50·86%), a nőiszabóknál (50·55%), stb. Viszont az olyan kivételek, amint pl. a fehérneművarrónőké, egészen elszigetelődnek s a legkisebb arányszám is, mely a kisipar e jellegzetes csoportjának erejét mutatja (építőmesterek, 20·31%), felülmarad az ötödrészen. A szállodások és vendéglősök (23·86%), az óráskok (29·17%), a kőfaragók (28·34%), stb. arányszámai mindinkább közelednek a 30% felé.

120. tábla. Az iparosok üzemi alkalmazottainak száma iparonként.

Az ipar megnevezése	Alkalma- zottat nem tart	1—5	5—10	11—	Alkalma- zottat nem tart	1—5	6—10	11—
		alkalmazottat tart				alkalmazottat tart		
	abszolút számban					tizezrelékben		
Arany- és ezüstműves	125	80	23	11	5.230	3.347	962	461
Asztalos, ács, esztergályos	437	411	86	50	4.441	4.177	874	508
Bádogos, rézőntő	217	319	59	48	3.375	4.961	918	746
Bérkocsis, fuvaros	544	422	42	7	5.360	4.157	414	69
Borbély, férfi- és nőifodrász	263	778	64	17	2.344	6.934	570	152
Cipész, csizmadia	1.171	805	66	43	5.616	3.861	317	206
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő ..	66	91	31	21	3.158	4.354	1.483	1.005
Építőmester	115	39	16	22	5.990	2.031	833	1.146
Fehérneművarrónő	260	2	—	—	9.924	76	—	—
Fehérneműtisztító, kelmefestő	138	47	12	13	6.571	2.238	572	619
Fényképész	89	52	5	2	6.013	3.514	338	135
Férfiszabó	1.218	1.259	80	23	4.720	4.881	310	89
Fogtechnikus	134	81	2	—	6.176	3.732	92	—
Hentes	178	224	9	7	4.258	5.359	215	168
Kárpitos	127	195	14	7	3.702	5.686	408	204
Kávés	302	121	15	29	6.467	2.591	321	621
Kovács	40	107	11	4	2.469	6.605	679	247
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	115	70	39	23	4.656	2.834	1.579	931
Könyvkötő	33	59	10	14	2.845	5.086	862	1.207
Lakatos	161	200	49	31	3.651	4.535	1.111	703
Mészáros	205	153	4	4	5.601	4.181	109	109
Nőidivatkalapkészítő	156	92	20	2	5.778	3.407	741	74
Nőiszabó	647	831	123	43	3.935	5.055	748	262
Órás	152	63	1	—	7.037	2.917	46	—
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	104	91	8	6	4.976	4.354	383	287
Sokszorosító	47	76	32	21	2.671	4.318	1.818	1.193
Sütő	36	151	103	31	1.121	4.705	3.208	966
Szállodás, vendéglős	1.341	452	66	35	7.080	2.386	349	185
Szűjgyártó, bőrdísz	55	64	13	13	3.793	4.413	897	897
Szobafestő, mázoló	393	245	36	21	5.655	3.525	518	302
Szűcs	94	83	10	8	4.827	4.256	513	410
Úveges és rokonszalmák	85	60	9	11	5.152	3.637	545	666
Villanyszerelő, műszerész	214	187	49	23	4.524	3.953	1.036	487
Egyéb	492	503	95	59	4.282	4.377	827	514
Összesen	9.754	8.413	1.202	649	4.873	4.203	600	324

A felvételbe bekapcsolódott iparosok elég jelentős erejét mutatja az, hogy a cukrászok között 14·83%, a lakatosok között 11·11%, a sokszorosítók között 18·18%, a villanyszerelők és műszerészek között 10·36%, a sütők között pedig éppenséggel 32·08% volt olyan, aki 6—8 *segédet tudott alkalmazni üzemében*. Ezek az iparok tehát már határozottan a középipari jelleg felé fordultak; nem mondhatjuk ezt a fehérneművarrónőkön kívül a fogtechnikusokról, az órásokról, sőt a hentesekről és a mészárosokról, a kávésokról, stb. sem. Ezt azonban a foglalkozások felsorolása jobbra önmagában is érthetővé teszi.

Egyik-másik iparban még olyan mestereket is aránylag nagy számban látunk :

a cukrászokat	10·05%
a könyvkötőket	12·07%
a sokszorosítókat	11·93%
a szíjgyártókat	8·97%
a kőfaragókat, stb.	9·31%
az építőmestereket	11·46%

akiknek üzei kifejezetten középipari jellegűek annak folytán, hogy köztük a 11—20 alkalmazottat foglalkoztató üzemek ilyen magas arányszámot foglalnak el.

A székesfőváros statisztikai hivatalának összeírásában szereplő iparosoknak gazdasági pozícióját eléggé megvilágítja az a körülmény, hogy az óráson, a fogtechnikusokon és a fehérneművarrónőkön kívül minden más iparban találunk olyan üzemeket is, amelyek 11—20 segédet tartanak, s ha az ilyen vállalatok arányszáma a bérkocsisok, a férfiszabók, a nődivatkalapkészítők, stb. között kevésbbé is gyakori, viszont más iparok példája azt mutatja, hogy a nagyobb ívelésű fejlődés vonala már most feltűnedezik. Ezeket a csírákat tovább táplálni, éltető anyaggal ellátni és a lehetséges fejlődést egészében kihasználni lehetnek igazi céljai a kisiparososztály felemelését célzó akcióknak.

Mielőtt tovább mennénk adataink tárgyalásában, iparonként kiszámítjuk legalább az alkalmazottat tartó iparosok medián számait. A számítást úgy végeztük, hogy az alkalmazott nélkül dolgozó üzemeket kikapcsoltuk az anyagból. A mediánok a következők :

i p a r	Alkal- mazott	i p a r	Alkal- mazott
Arany- és ezüstműves	2·80	Könyvkötő	3·40
Asztalos, ács, esztorgályos	2·50	Lakatos	2·80
Bádogos és rézőntő	2·20	Mészáros	1—
Bérkocsis és fuvaros	1·40	Női divatkalapkészítő	2·20
Borbély, fodrász	1·50	Nőiszabó	1·90
Cipész, csizmadia	1·14	Órás	1—
Cukrász stb.	3—	Sapkás, kalapos	1·60
Építőmester	4·90	Sokszorosító	4—
Fehérneművarrónő	—	Sütő	5·30
Fehérneműtisztító	4·15	Szállodás, vendéglős	1·50
Fényképész	1—	Szíjgyártó	2·70
Férfiszabó	—	Szobafestő	1·80
Fogtechnikus	1·40	Szűcs	1·80
Hentes	1—	Öveges és rokonszakmák	2—
Kárpitós	1·70	Villanyszerelők	1·90
Kávés	1·80	Egyéb	2·20
Kovács	1·80		
Kőfaragó, kőművesmester ...	4·60	Összesen	1·80

A mediánszámításnak így módon való eredménye is azt mutatja, hogy főképpen az élelmezéssel összefüggő sütőiparban, továbbá az építőiparhoz tartozó mesterségekben dolgoznak nagyobb alkalmazott-tömeggel az iparosok, de elég jelentékeny az alkalmazottak száma a fényképészek, a hentesek, a mészárosok, az órássok, a cipészek stb. között is.

4. Az iparosok alkalmazottainak természetbeni ellátása.

a) Általánosságban.

Az alkalmazottak számát a székesfőváros statisztikai hivatalának feldolgozása aszerint is tagolta, hogy közülük mennyien kapnak *természetbeni ellátást*.

121. tábla. Az alkalmazottak természetbeni ellátása.

Kapnak-e vagy sem az iparosok alkalmazottai természetbeni ellátást?		F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
		nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.										
Alkalmazottat nem tart		7.176	627	7.803	1.517	434	1.951	9.754	6.281	2.412
Az alkalmaz- zottak	{ természetbeni ellátást nem kapnak	5.489	511	6.000	1.134	284	1.418	7.418	4.851	1.772
	{ természetbeni ellátást kapnak									
	{ még pedig:									
	{ csak lakást	207	15	222	38	10	48	270	181	64
	{ csak ellátást	436	35	471	85	5	90	561	397	124
	lakást és ellátást	1.616	91	1.707	286	22	308	2.015	1.483	419
	Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelekben.										
Alkalmazottat nem tart		4.808	4.902	4.817	4.957	5.749	5.114	4.873	4.761	5.035
Az alkalmaz- zottak	{ természetbeni ellátást nem kapnak	3.678	3.995	3.702	3.706	3.762	3.717	3.705	3.677	3.699
	{ természetbeni ellátást kapnak									
	{ még pedig:									
	{ csak lakást	139	117	137	124	132	126	135	137	134
	{ csak ellátást	292	274	291	278	66	236	280	301	259
	lakást és ellátást	1.083	712	1.053	935	291	807	1.007	1.124	873
	Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
c) Csak az alkalmazottakat tartó iparosok tízezrelekében.										
természetbeni ellátást nem kapnak		7.084	7.838	7.143	7.349	8.848	7.608	7.228	7.018	7.448
Az alkalmaz- zottak	{ természetbeni ellátást kapnak,									
	{ még pedig:									
	{ csak lakást	267	230	264	246	311	257	263	262	269
	{ csak ellátást	563	537	561	551	156	483	546	574	521
	{ lakást és ellátást	2.086	1.395	2.032	1.854	685	1.652	1.963	2.146	1.762
	Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A kisipari üzemekben dolgozó alkalmazottaknak természetbeni ellátása Budapesten meglehetősen ritka. Valaha általános volt; ma azonban úgy látszik, hogy a tanoncok túlnyomó többségénél is megszűnt a természetbeni ellátás rendszere, holott vidéken gyakran van példa napjainkban is arra, hogy a mester a műhelyébe fogadott tanoncot természetbeni ellátásban is

részesíti. Mindinkább az a rendszer lép előtérbe, hogy a tanonc fizet a mesternek azért, hogy az iparosnak nevel, — így tulajdonképpen szinte magas az az arányszám, amely szerint az ipari alkalmazottaknak több, mint $\frac{1}{4}$ része természetbeni ellátást élvez munkaadójától.

A természetbeni ellátás alatt többnyire azt kell érteni, hogy a segéd, tanonc vagy egyéb alkalmazott lakást és ellátást egyaránt kap a gazdájától. Azoknak az eseteknek a száma, amidőn az alkalmazott csak kosztos, már jóval kisebb és még inkább azoké, amidőn a gazda alkalmazottja számára csak lakást juttat, ellátást azonban nem.

A nőiparosok alkalmazottai sokkal ritkábban jutnak ahhoz, hogy gazdájuktól természetbeni ellátást kapjanak, hiszen a nőiparosok közül az $\frac{1}{4}$ részt sem éri el az ily ellátást nyújtó mesterek száma; a férfiiparosok között pedig a 30% felé közeleg. A különbség főoka az, hogy a férfiiparosok háztartásába sokkal sűrűbben bekapcsolódnak azok az alkalmazottak, akik lakást és ellátást kapnak, semmint a nőiparosokéba. Persze, a nő férfiiparosok háztartása inkább nyújt módot az alkalmazottak természetbeni ellátására, mint a férjezett (özvegy, elvált) nőiparosoké. A házassági állapot döntő hatása abban is megnyilvánul, hogy a nőtlen, de különösen a hajadon iparosok csak jóval ritkábban tehetik azt meg, hogy alkalmazottaikat természetbeni ellátásban is részesítsék, mint a házasságok. Különösen a hajadonokra áll ez a tétel, akik közül csak körülbelül minden nyolcadiknak volt módja ezt a kétségkívül értékes kapcsolatot kiépíteni. Ennek azonban az a körülmény, hogy nagyon sok hajadon nőiparosnak magának sincs háztartása vagy maga is egyéb háztartás tagja, egyszerű magyarázatát adja.

A gyermekes és gyermektelen iparosok között persze szintén azt a tanulságot látjuk, hogy az alkalmazottaiknak lakást és ellátást biztosító mesterek jóval jelentősebb arányszámot érnek el a gyermekes, mint a gyermektelen iparosok között.

β) Iparonként.

Az alkalmazottak természetbeni ellátását a 122. táblán iparonként is tagoltuk.

Egyik-másik iparban, főként a

könyvkötőiparban: 92·8,

a kőfaragó- stb. iparban: 97·7,

a sapkás-, kalapos- stb. iparban: 95·2,

a sokszorosítóiparban: 95·3,

a fogtechnikusiiparban: 94·0%-a, tehát túl-

nyomó része az alkalmazottaknak nem kap természetbeni ellátást s így nagyon ritka az ellenkező példa. A fehérneművarrónők közül egy sem ad alkalmazottainak természetbeni ellátást.

122. tábla. Az iparosok alkalmazottainak természetbeni ellátása iparonként.

Az ipar megnevezése	abszolút számban					tízezreken					a természetbeni ellátást adó iparosok %-ában				
	Az alkalmazottak közül természetbeni ellátást					Az alkalmazottak közül természetbeni ellátást					Az alkalmazottak közül természetbeni ellátást				
	Alkalmazottat nem tart	nem kap	csak lakást	kap és pedig	lakást és ellátást	Alkalmazottat nem tart	nem kap	csak lakást	csak el-látást	lakást és ellátást	nem kap	csak lakást	csak el-látást	lakást és ellátást	
Arany- és ezüstműves	125	96	2	1	15	5 230	4 017	84	42	627	8 420	176	88	1 316	
Asztalos, ác, esztengályos	437	419	9	19	100	4 441	4 258	92	135	1 016	7 660	165	347	1 828	
Bádogos, rézöntő	217	360	3	9	52	3 375	5 399	78	193	808	8 430	118	211	1 221	
Berkocsis, fuvaros	544	431	11	6	32	4 247	6 247	108	59	227	9 150	234	127	489	
Borbély, férfi- és nőfodrász	263	749	16	41	53	3 345	6 675	143	365	472	8 720	186	477	617	
Cipész, cizmadi	1 171	690	38	29	157	5 617	3 309	182	139	753	7 550	416	317	1 717	
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	66	57	14	1	46	3 158	2 727	670	1 244	2 201	3 986	979	1 818	3 217	
Építőmester	115	54	3	1	19	5 990	2 813	156	52	989	7 013	390	130	2 467	
Építőmesterváró	260	—	—	—	1	9 924	—	—	38	38	10 000	—	—	—	
Fénelműtisztító, keletestő	138	65	1	—	6	6 571	3 095	48	—	286	9 028	139	—	833	
Fényképész	89	54	—	2	3	6 014	3 648	—	135	203	9 152	—	339	509	
Férfiszabó	1 218	837	14	68	443	4 721	3 244	54	264	1 717	6 146	103	489	3 252	
Forrachikus	134	78	—	1	4	6 176	3 564	—	46	184	9 307	—	121	482	
Hentes	178	45	4	63	128	4 259	1 077	96	1 507	3 062	1 875	157	2 625	5 333	
Kárpitos	127	184	25	2	3	3 703	5 364	729	58	146	8 518	157	83	232	
Kövés	302	61	—	45	59	6 467	1 306	—	964	1 263	3 697	—	2 727	3 576	
Kovács	40	87	2	3	30	2 469	5 372	123	185	1 852	7 131	164	246	2 459	
Kőfaragó, kőműves, kővezőmester	115	129	—	—	2	4 656	5 223	40	—	81	9 773	76	—	151	
Könyvkötő	33	77	1	—	3	2 845	6 637	259	—	259	9 276	362	—	362	
Lakatos	161	211	5	8	56	3 651	4 755	113	181	1 270	5 536	178	286	2 000	
Mészáros	205	89	4	25	43	5 601	2 432	109	683	1 175	5 528	248	1 553	2 671	
Nőidvarkalapkészítő	156	104	4	3	3	5 778	3 852	148	111	469	8 123	351	263	773	
Nőiszabó	647	885	24	11	10	7 037	2 361	139	67	463	8 876	241	110	563	
Óras	152	51	3	—	4	7 037	2 361	139	—	463	7 968	469	—	1 563	
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész, kalapos	104	100	—	1	2	4 976	4 755	—	48	191	9 554	—	95	381	
Sokszorosító	47	123	3	1	2	4 122	6 099	170	57	114	9 554	233	78	155	
Sütő	36	60	12	16	197	4 122	1 869	374	498	6 137	2 105	421	562	6 912	
Szállodás, vendéglős	1 341	25	19	158	351	7 081	1 132	100	834	1 853	8 444	344	2 857	6 347	
Szűzgyártó, bőrtűzős	35	79	—	4	10	5 241	3 785	—	276	72	8 444	—	445	1 111	
Szobafestő, mázó	94	263	2	5	32	3 654	3 785	29	72	460	8 709	66	165	1 060	
Szucs	93	94	—	2	4	4 821	4 821	51	103	204	9 307	99	198	396	
Úvegés- és tokoncszámák	85	57	11	—	12	5 152	3 454	21	—	727	7 125	1 375	—	1 500	
Villanyszerelő, műszerész	214	241	1	9	16	4 524	5 096	21	21	338	9 304	39	39	618	
Egyéb	492	566	33	9	49	4 282	4 976	287	78	426	8 615	502	137	746	
Összesen	9 764	7 418	270	561	2 016	4 873	3 708	135	280	1 006	7 227	283	647	1 963	

Annak a rendszernek a mását tehát, amely annyira jellegzetes a mezőgazdasági munkánál, ahol úgy a cselédek, mint rendszerint az időszakos munkások is élveznek valamely formában természetbeni ellátást, számos iparban alig látjuk, sőt általában nagyon kevés azoknak az iparosoknak a száma, ahol az ilyen ellátást nyújtó iparosok arányszáma nagyobb. Elsőnek e részben a szállodás- és vendéglősiparosokat emeljük ki; a dolog természetéből folyik, hogy közöttük csak 4·5% azoknak az iparosoknak az arányszáma, akik nem nyújtanak alkalmazottaiknak természetbeni ellátást. Megközelítőleg hasonló arányszámot nem is találunk. Azt azonban világosan megállapíthatjuk, hogy az élelmezési ipar körébe tartozó iparok azok, amelyekben divatban van az alkalmazottak számára természetbeni ellátást nyújtani.

A hentesipar,	ahol	82·25,
a mészárosipar,	«	44·72,
a cukrász- stb. ipar,	«	60·14,
a kávésipar,	«	63·03,
és a sütőipar,	«	78·95%-a kap az al-

kalmazottaknak természetbeni ellátást, mind ezt igazolja, noha a sokszorosítóipar körében (21·0%) is nagyon kevés azoknak az iparosoknak a száma, akik alkalmazottaiknak nem nyújtanak természetbeni ellátást.

A természetbeni ellátás különböző típusai közül a leggyakoribb persze az egyes iparokban is a lakásnak és ellátásnak együttes nyújtása. A nőidivatkalapkészítőket nem számítva, vagy ugyanannyi (könyvkötők) vagy több, s rendszerint jóval több az ilyen kettős ellátást nyújtó iparosok száma, semmint a csak lakást, vagy csak az élelmezést biztosítóké. A szó szoros értelmében vett teljes ellátást adó iparosok a sütők, szállodások és vendéglősök, hentesek stb. között, tehát azokban az iparokban fordulnak elő legsűrűbben, melyeket előbb már mint a természetbeni ellátás kultiválóját jelöltünk meg. Ugyanezek az iparok azok, amelyekben leginkább bukkanhatunk olyan példákra, amikor az alkalmazottak számára csak ellátást nyújt az iparos; viszont a csak lakást adó iparosok aránylag a legnagyobb tömegben az üvegesek és rokonszakmák iparosai, továbbá a kárpitosiparosok stb. között fordulnak elő.

Nincsen módunkban persze közelebbi adatok híján azt a kérdést megvilágítani, hogy az alkalmazottak természetbeni ellátása mennyit ér a valóságban. Kétségtelen, hogy szélsőséges ellentétekre, különbségekre találhatna ez irányban a kutatás. De az a körülmény, hogy a természetbeni ellátás és annak főképp az a faja, amidőn a gazda az alkalmazottja lakásáról és élelmezéséről is gondoskodik, mégis számottevő szerepet játszik egyik-másik iparban, azt mutatja, hogy mégsem vészett ki teljesen a budapesti kisiparosságból az egykori tradícióknak az ereje, melyek valaha az iparost, segédet és tanoncot egymáshoz közel hozták.

5. Az iparosok alkalmazottaiknak szolgálati minősége szerint.

α) Általánosságban.

A székesfővárosi statisztikai hivatal iparosfelvételének egyik nagyon érdekes részlete azt mutatja, hogy a budapesti iparosságnak milyen csoportjai foglalkoztattak ilyen, vagy amolyan alkalmazottat.

123. tábla. Az iparosok alkalmazottaiknak szolgálati minősége szerint.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Irodai alkalmazott	458	43	501	57	6	63	564	403	112
Szakt munkás, művezető, előmunkás ..	2.128	177	2.305	345	39	384	2.689	1.801	672
Tanult, betanított munkás	1.592	146	1.738	302	47	349	2.087	1.418	476
Egyszerű, órabéres, akkordmunkás ..	976	75	1.051	155	27	182	1.233	862	269
Segéd munkás	2.306	204	2.510	390	36	426	2.986	1.980	716
Tanonc	4.265	363	4.628	793	241	1.034	5.662	3.726	1.332
Egyéb alkalmazott	1.209	112	1.321	339	25	364	1.685	1.151	397
Alkalmazottak nélkül	7.176	627	7.803	1.517	434	1.951	9.754	6.281	2.412
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.080	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezerlékben.									
Irodai alkalmazott	307	336	309	186	79	165	282	305	234
Szakt munkás, művezető, előmunkás ..	1.426	1.384	1.423	1.127	517	1.007	1.343	1.365	1.403
Tanult, betanított munkás	1.067	1.146	1.073	987	623	915	1.043	1.075	994
Egyszerű, órabéres, akkordmunkás ..	654	586	650	507	358	477	616	654	562
Segéd munkás	1.545	1.595	1.549	1.275	1.139	1.248	1.491	1.501	1.495
Tanonc	2.857	2.838	2.857	2.592	3.192	2.711	2.828	2.824	2.781
Egyéb alkalmazott	810	876	815	1.108	331	954	842	873	829
Alkalmazottak nélkül	4.807	4.902	4.814	4.957	5.748	5.114	4.873	4.762	5.035
c) Az alkalmazottat tartó iparosok tízezerlékében.									
Irodai alkalmazott	354	384	356	239	128	221	334	355	282
Szakt munkás, művezető, előmunkás ..	1.645	1.581	1.640	1.449	828	1.347	1.590	1.588	1.691
Tanult, betanított munkás	1.231	1.303	1.237	1.269	998	1.224	1.235	1.250	1.198
Egyszerű, órabéres, akkordmunkás ..	755	670	748	651	573	638	729	760	677
Segéd munkás	1.783	1.821	1.786	1.638	1.826	1.669	1.766	1.746	1.801
Tanonc	3.298	3.241	3.293	3.330	5.116	3.625	3.349	3.286	3.352
Egyéb alkalmazott	934	1.000	940	1.424	531	1.276	997	1.015	999
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A felvételben szereplő iparosok közül 9.754 iparosnak semmi néven nevezendő alkalmazottja nem volt, úgyhogy az alkalmazottat is tartó iparosok száma (10.264) nem sokkal haladta túl az összes iparosok felét. (51,27). Adatainknak ezt a tanulságát már fentebb is láttuk; az alább részletezett fejtegetések célja azonban annak megállapítása, hogy hány iparos foglalkoztatott a különböző csoportbeli alkalmazottak közül egyet vagy többet. A problémának erre a részére vonatkozó adatokat a székesfőváros statisztikai hivatala az 1928. évről igen behatóan feldolgozta s úgy a családi állapot, mint iparonként külön-külön kimutatta, hogy minden alkalmazott kategóriából az egy, két, vagy több alkalmazottat tartó iparosok száma mennyi. Tanulmányunkban jobbra beérjük azzal, hogy csupán a végeredmény alapján vonjuk le következtetéseinket. Ezek elseje az, hogy irodai alkalmazottakat a budapesti

iparosságnak meglehetősen csekély része foglalkoztatott, hiszen az összes iparosságnak 3%-át sem teszi ezeknek a száma. A férfiak és nők között itt éles különbség mutatkozik. A férfiak majdnem kétszer olyan erős arányban foglalkoztatnak üzemükben tisztviselőket, mint a nők. A férfiiparosok között ez az arány magasabb a nőtlenek sorában, viszont a hajadon iparosok munkájának többnyire egyszerűbb voltát mutatja az, hogy közöttük szinte ritkaságszámba megy az olyan iparos, akinek módja vagy szüksége volna irodai alkalmazottat tartani.

Az irodai alkalmazottat tartó iparosok közül :

410-nek	1
80-nak	2
38-nak	3
21-nek	4
15-nek	5 vagy több

alkalmazottja volt. Ez azt jelenti, hogy az összes kisiparos üzemekben hozzávetőlegesen 900 irodai alkalmazottat találhatunk, éppenséggel nem kis tömeget tehát.

Szakt munkást, művezetőt, előmunkást, körülbelül minden hetedik-nyolcadik iparos tart Budapesten. A nők közül csak minden tizedik, a férfiak közül minden hetedik. A férfiak jóval kedvezőbb arányszámát az idézte elő, hogy a nőtlen iparosok is majdnem olyan arányban foglalkoztattak ilyen munkásokat, mint a nők, míg a nőiparosok arányszámát itt is a hajadon iparosok igen kedvezőtlen arányszáma rontotta el. A szakt munkások, művezetők és előmunkások száma a megfigyelt üzemekben mintegy 6.500 — 6.600 lehetett, — egy-egy üzemre nem esett több, mint megközelítően $2\frac{1}{2}$ munkás. A *tanult, betanított* munkásokat tartó iparosok arányszáma még kisebb volt. Alig több, mint minden tizedik iparos műhelyében dolgoztak ilyenek, annyiban jellemző megoszlást mutatva, hogy a nőiparosok között is közel annyi tartott üzemében ilyen munkásokat, mint a férfiiparosok között. A nőiparosok között a hajadonok üze meiben is elég gyakran dolgoztak efajta munkások. A nőtlen iparosok pedig éppenséggel szembeötlően sűrűn dolgoztattak ilyen munkásokat. A *tanult, betanított* munkások száma a budapesti üzemekben kevesebb volt a szakt munkásokénál, stb. (5.280).

Még kisebb volt az *egyszerű órabéres*ek és *akkordmunkások* száma (3.235). Ilyen munkásokat különben a budapesti iparosoknak csak igen csekély része tart. Megközelítőleg minden tizenhatodik. A férfi és nőiparosok üzemei között fennálló különbség itt is elég határozottan jelentkezik. A *segédmunkások* alkalmazása már sokkal általánosabb. Megközelítőleg minden hetedik iparosnak volt Budapesten segédmunkása. A nőiparosok közül

minden nyolcadiknak és a férfiiparosok közül minden hatodik-hetediknek. Segéd munkást a hajadoniparosok is majd oly sűrűn tartanak, mint a férjezettek, a nőtlen iparosok pedig valamivel még gyakrabban, mint a nők. A *tanonctartás* tekintetében, a legalacsonyabb rangú munkaerők terén tehát, azután alig van különbség férfi- és nőiparosok között, sőt az arányszámok itt annyiban jellegzetesek, hogy a hajadon iparosok azok, akik legsűrűbben tartanak tanoncot: csaknem minden harmadik iparos.

A kérdés lényegét tekintve azonban *a tanonctartás ügye meglehetősen elhanyagoltnak látszik, úgy a férfi-, mint a nőiparosoknál* és kiváltképpen a férfiaknál sajnálatraméltó, hogy közülük nem sokkal több, mint egynegyed-rész tart csupán tanoncot. Valószínű, hogy ezeknek az iparosoknak is jelentős része azok közül kerül ki, akik egyéb alkalmazottat sem igen tudnak üzemükben foglalkoztatni. A tanoncalkalmazottak száma különben a megfigyelt kézműiparosoknál 10.426 volt, azaz a tanoncmunkaerő volt az a legfontosabb tényező, amely a kisipari üzemek munkaerőpolitikáját uralta.

Egyéb alkalmazottakat, melyek a fenti kategóriákba nem sorolhatók, körülbelül minden tizenkettedik iparos tartott. A nőiparosok, főképpen a férjezett iparosok gyakrabban, mint a férfiak. Ezeknek az alkalmazottaknak összes száma 3.459 volt. Végeredményben azok a kisipari üzemek, melyek a székesfőváros iparosfelvételében szerepelnek összesen kb 29.800 alkalmazottat foglalkoztathattak, egy üzem átlagosan megközelítőleg három munkást. Ez is azt mutatja, amiről más forrásokból is értesülhettünk, Budapesten a háború óta megnőtt a kisebb üzemek száma. De meg kell állapítani azt, hogy azoknak az iparosoknak a száma, akik segéd munkásokat alkalmaztak és maguknak a segéd munkásoknak a száma is, meglepően alacsony s ha a munkásság számához hozzá is adjuk még a szak munkások, előmunkások és művezetők számát, *még mindig kisebb tömeggel állunk szemben, mint amekkorát jogosan várhatnánk akkor, ha a kisipari műhelyek munkássága azon az úton rostálódna, melyet a tanoncévek és segédévek eltöltése jelent.* Nyilvánvaló, hogy a megfigyelt üzemekben olyan elemek is sűrűn bekapcsolódtak, mint munkások, akiknél bizonytalan, hogy tanoncéveket töltöttek-e el, s voltak-e segédek, akik tehát személyileg tulajdonképpen kívül esnek azon a körön, melyet a szorosan vett kisipari munkásság tömegéből szoktunk elvileg megrajzolni. A tipikusan munkás-elemnek a kisipari és kézműipari műhelyekbe való beözönlése azonban azt jelenti, hogy a kisipar és kézműipar ezen a téren is elproletarizálódik, ezen a téren legalább követi a nagyipar példáját. Ahol az üzemi munkásságnak nagyobb szerep jut a kisipari műhelyekben, ott többnyire befellegzett annak a különösebb értékelésnek, melyet az egyébként a pályájukra szakszerűen készült iparossegédekkel dolgozó üzemekkel szemben táplálhatunk. Fény és árny itt is találkoznak egymással.

Az alkalmazottakat tartó iparosok számát vizsgálva mindenekelőtt azokat az arányszámokat közöljük, melyek azt mutatják, hogy a különböző alkalmazotti kategóriákban szereplő iparosok közül mennyi a nők száma:

Irodai alkalmazottat tartó iparosok között.....	11.2
Szaktanulmányt, művezetőt, előtanulmányt tartó iparosok között	14.3
Tanult, betanított tanulmányt	» » » 16.7
Egyszerű órabetanítást, akkordtanulmányt ..	» » » 14.8
Segédtanulmányt	» » » 15.9
Tanoncot	» » » 18.3
Egyéb alkalmazottat.....	» » » 21.6

Összesen 18.2%.

A nőiparosok aránylag ritkábban tartanak szaktanulmányt stb., mint tanult stb. tanulmányt. Általában, amint a gyengébb értékű alkalmazott-csoportok felé érünk, mind inkább és inkább erősödik a nőiparosoknál dolgozó alkalmazottak arányszáma. Ezek az arányszámok mind azt mutatják, hogy az alkalmazottakkal dolgozó nőiparosok arányszáma általában jóval kisebb, mintsem a férfiiparosokkal szemben való nyers arányszámuk nyomán következtethetnők. Nagyjában ezek az arányszámok magyarázzák azután meg azt, hogy a férfi- és nőiparosok alkalmazottai miképpen tagozódnak szolgálati viszonyaik szerint. Ez az oka annak, hogy a férfiiparosság alkalmazottainak sorában mennyire nagyobb szerepet játszik a szaktanulmány, művezető, előtanulmányelem és mennyire inkább a nők javára billenik a mérleg a tanonc-al alkalmazottaknál.

Az adatok részletes vizsgálata nyilván azt jelzi, hogy a férfi iparosok üzemeinek munkája ebből a szempontból megvilágítva, sokkal inkább fundáltnak látszik, mint a nőiparosoké. A férfiiparosok jóval kedvezőbb helyzetét mutatja az is, hogy irodai alkalmazottakkal dolgozó iparosaik arányszáma jó másfélszer akkora, mint a nőiparosoké. Érdekes azonban, hogy a nős és nőtlen iparosokat külön vizsgálva, a nőtlen iparosok azok, akik viszonylag gyakrabban foglalkoztatnak irodai alkalmazottakat; viszonylag nekik van több tanult és betanított tanulmányuk vagy segédtanulmányuk is. Ezt talán a modern idők szellemének eredménye gyanánt tekinthetjük, noha a nős iparosok régebbi üzemeinek komoly voltát igazolja az, hogy náluk a szaktanulmányok, művezetők és előtanulmányok előfordulásának gyakorisága nagyobb s úgy látszik, hogy a tanoncnevelésre is több gondot fordítanak, mint a nőtlen iparosok. A nőiparosok sorában éles különbség mutatkozik a férjezett és hajadon iparosok között, hiszen a hajadon iparosok alkalmazottainak több, mint felerészükben tartottak tanoncot, viszont segédtanulmányokon kívül egyéb alkalmazottakat aránylag már ritkábban. A férjezett, stb. nőiparosok megoszlása alkalmazottaik szolgálata

szerint hasonló a férfiakéhoz, a tanoncokat és egyéb alkalmazottakat tartó iparosok arányszáma azonban nagyobb a nőknél, mint a férfiaknál.

Annak a nagyjában egyértelmű előnynek, amely lépten-nyomon mutatkozik a gyermekes és gyermektelen iparosok között a gyermekes iparosok javára, nem mindenben látjuk viszont bizonyosságát fentebb a közölt adatokban. Igaz, hogy a gyermekes iparosok között sokkal erősebb az irodai alkalmazottat tartó iparosok arányszáma, — viszont a szakmunkásokat, művezetőket és előmunkásokat foglalkoztatók arányszáma kisebb. Amit tehát a gyermekes iparosok megnyernek a réven, elvesztik a vámon.

β) *Iparonként.*

Iparonként azokat az adatokat dolgoztuk fel, amelyek azt mutatják, hogy egy-egy ipar összes iparosaihoz képest hányan vannak olyan iparosok, akik ilyen, vagy amolyan alkalmazottat tartanak üzemeikben. (L. a 124. táblát.)

Az *irodai alkalmazottak* tartása leggyakoribb az építőmestereknél és a szűcsöknél; az előbbieik közül minden hatodiknak, utóbbiak közül kb. minden kilencediknek van irodai alkalmazottja. Rajtuk kívül a kőfaragók, kőművesek, kövezőmesterek, továbbá a villanyszerelők és műszerészek s a sokszorosítók üzemeiben találkozunk sűrűbben irodai alkalmazottal. A nőidivatkalapkészítőknél és a fogtechnikusoknál az irodai alkalmazottak egyáltalán nincsenek; a borbélyoknál és a fodrászoknál, a női ruhakészítőknél, a cipészeknél és a csizmadiáknál, szobafestőknél és mázolóknál szintén ritkaságszámba mennek.

Szakt munkást, művezetőt, előmunkást a sütőiparosoknak közel felerésze tart és a sokszorosító iparosoknak is jóval több, mint egyharmadrésze. Megközelítőleg egyharmadrésze a könyvkötőknek szintén dolgozott ilyen munkásokkal. A kőfaragó-, kőműves- és kövezőmestereknek jóval, a cukrászoknak pedig valamivel több, mint egynegyedrésze szintén. Ezeknek a nívóban tényleg elég előlálló iparoknak példáját azonban nem követhették azok az iparok, amelyekben a szakt munkást stb. tartó iparosok száma 5—6% körül mozgott. A bérkocsis és fuvaros, a cipész és csizmadia, a női ruhakészítő, az órás, a nőidivatkalapkészítő-ipar stb. voltak azok az iparok, melyek, ha a felvételnek ez a része teljesen kifogástalan. vajmi ritkán gondoltak arra, hogy szakt munkásokkal fejlesszék üzemük munkáját.

A *tanult, betanított munkásokat* foglalkoztató iparosok arányszáma egyetlen iparban sem emelkedik olyan magasra, mint előbb a szakt munkásoknál láttuk; de a maximumokat jobbra ismét azok az iparok (a sütők, a sokszorosítók, a cukrászok stb.) jelzik, melyeket az imént felsoroltunk s mellettük a könyvkötők, valamint az arany- és ezüstművesek. A tanult, betanított munkás egészen ritka a már előbb említett iparokon kívül a fényképészeknél, a férfiszabóknál, valamint a szállodás- és a vendéglőiparban.

Egyszerű órabéres munkást az egyes iparosok általában ritkán alkalmaznak. Sűrűbben csak az asztalosok, ácsok, esztergályosok, a bádigosok, továbbá a kőfaragó stb., a lakatos és az építőmesterek. A fogtechnikusságban egy esetben sem találkozunk ilyen alkalmazottat tartó iparossal; a szállodás- és vendéglősiparban, az órásiparban, a borbély- és fodrásziparban, a hentes- és a kávésiparban szintén nagyon elvétve.

A végső arányszám szerint, a tanoncokat nem számítva, a tulajdonképpeni munkások között a *segédmunkáselem* az, amelyet legsűrűbben alkalmaznak Budapest iparosai. Az erre vonatkozó arányszámok annyiban is jellemzők, hogy azoknak az iparoknak a száma, melyekben a segédmunkást tartó iparosok száma minimális (a bérkocsis és fuvaros, a kávé, a kárpitos, az órás, a szállodás és vendéglősiparok s az üveges és rokonszakmák), sem bukik annyira az átlag alá, mint előbb a többi munkáscsoportoknál láttuk; viszont az átlag alatt maradó, vagy az átlag fölé emelkedő iparok arányszáma is sokkal inkább összetartó, — annyira, hogy a maximumot jelentő kőfaragó-, kőművesek, kővezőmesterek, valamint a borbélyok és fodrászok között sem emelkedett 30% fölé a segédmunkásokkal dolgozó iparosok száma. A bádigosok, a rézöntők, a hentesek, a cukrárszok, a kovácsok, kőfaragók között ez a % jóval kisebb s az előbb említett két ipar arányszámát csak a sokszorozítóiparosoké közelíti meg. *Úgy látszik tehát, hogy mégis csak a segédmunkáselem az, amelynek jelenlétére legbiztosabban számolhatunk a különböző budapesti ipari műhelyekben.*

A tanoncot tartó iparosok arányszámának vizsgálata azt eredményezi, hogy egyik-másik ipar képviselői szinte különös érdeklődést tanúsítanak a tanoncügy iránt. A sokszorozítóiparosoknak például csaknem kétharmadrésze, a könyvkötőknek pontosan felerésze, a lakatosoknak és a kárpitosoknak közel felerésze stb. tart tanoncot, — a tanoncot ritkábban tartó iparok felsorolása a bérkocsisokkal, a kávésokkal s a vendéglősökkel szinte megszűnik. Ez utóbbiak közül sokan alkalmazott nélkül látják el üzemüket.

Egyéb alkalmazottakat nagyon sűrűn tartanak a cukrárszok, a sütők, a sokszorozítók, a kávéso, a bérkocsisok és fuvarosok, de meg lehet állapítani, hogy kivétel nélkül minden iparban adódtak ilyen alkalmazottak.

Az iparosokat alkalmazottak tartása szempontjából tagolják a 125. számú tábla számításai is.

6. Az iparosok nyersanyag- és félgyártmánybeszerzési helye.

a) Általánosságban.

A budapesti iparosok munkájának közelebbi megismerését célozta azoknak az adatoknak begyűjtése is, hogy az iparosok a termeléshez szükséges nyersanyagot és félgyártmányokat honnan szerezik be. A felvétel eredményének feldolgozása, mint az adatokból látszik, három irányban

125. tábla. Iparosok száma az alkalmazottak tartása szerint.

(Más viszonyítással.)

Az ipar megnevezése	Azon iparosok száma, akik						
	irodai alkalmazottat	szakmunkás, művezető előmunkás	tanult, betanított munkást	egyszerű óraberés munkást	segédmunkást	tanoncot	egyéb alkalmazottat
	tartanak tízezerlelkben						
Arany- és ezüstműves stb.....	301	171	268	122	104	168	166
Asztalos, ács, esztergályos	355	669	541	981	502	671	208
Bádigos, rézöntő stb.	1.046	524	570	779	519	514	190
Bérkocsis, fuvaros	160	190	220	260	188	21	1.816
Borbély, férfi- és nőifodrász	71	1.104	791	65	1.114	888	386
Cipész, csizmadia	266	759	628	576	800	809	196
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő.....	266	197	268	105	157	99	528
Építőmester	567	141	125	211	141	39	24
Fehérneművarrónő	195	74	101	235	87	51	166
Fehérneműtisztító, kelmefestő	89	71	115	178	104	41	101
Fényképész	142	78	38	24	44	55	53
Férfiszabó	443	744	786	1.971	1.430	1.593	356
Fogtechnikus	—	86	24	—	97	115	65
Hentes	213	205	196	16	335	205	220
Kárpitos	177	149	177	324	67	300	42
Kávés	106	160	201	32	111	7	665
Kovács	142	108	120	138	147	102	36
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester..	372	253	163	284	245	83	59
Könyvkötő	142	130	134	97	60	102	83
Lakatos.....	408	353	407	438	238	376	107
Mészáros	142	227	149	41	191	65	119
Nőidivatkalapkészítő	—	71	144	24	100	175	71
Nőiszabó	266	324	479	1.022	1.025	1.430	202
Órás	18	48	53	8	44	62	24
Sapkás, nyakkendő-, ernyőkészítő, kalapos	195	115	158	81	97	99	113
Sokszorosító	266	249	235	57	171	198	243
Sütő	177	554	460	65	194	249	576
Szállodás, vendéglős	337	580	642	32	368	62	1.952
Szijgyártó, bőrdödös	195	126	125	122	104	97	47
Szobafestő, mázoló	106	223	273	341	298	323	53
Szűcs	213	82	134	57	80	143	77
Üveges és rokonszakmák	337	97	129	65	20	72	95
Villanyszerelő, műszerész	780	353	288	308	151	367	107
Egyéb	1.507	785	858	941	667	419	854
Összesen.....	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

tagolta az üzemvitelhez szükséges anyagok beszerzési helyét; a kizárólag Magyarországon beszerző üzemeket megkülönböztetve azoktól, amelyek külföldön, illetőleg vegyesen külföldön és Magyarországon vásárolták be az anyagszükségletüket.

126. tábla. Az iparosok nyersanyag- és félgyártmánybeszerzési helye.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Magyarországon	14.135	1.202	15.337	2.893	713	3.606	18.943	12.494	4.534
Külföldön	102	9	111	40	9	49	160	103	39
Vegyesen	687	68	755	127	33	160	915	596	218
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Magyarországon	9.472	9.877	9.465	9.454	9.444	9.453	9.463	9.470	9.464
Külföldön	68	70	69	131	119	128	80	78	81
Vegyesen	460	53	466	415	437	419	457	452	455
Összesen ...	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Ezek az adatok persze nem terjednek olyan messze, hogy az olvasót vagy az érdeklődőt egyfelől arról is tájékoztatnák, hogy ini az a nyersanyag s főképpen mekkora annak mennyisége, melyet a budapesti iparosság felhasznál a maga üzemében. Bizonyos irányban azonban mégis érdekesek. Azt mutatják t. i., hogy *a budapesti kis- és kézműiparosság szinte teljes egészében a magyar piaccal van összeköttetésben*. Hiszen olyan iparost, aki kizárólag külföldön szerezte be nyersanyag és félgyártmány-szükségletét, csak 160-at talált a felvétel s a vegyes beszerzési hellyel operáló iparosok száma sem érte el az ezret.

Az adatok egyebet nem is közölnek a beszerzés helyéről. Az a tanulság azonban, hogy a budapesti iparosság csaknem 95%-ában csak hazai nyersanyag- és félgyártmánybeszerzési hellyel áll összeköttetésben, nyilván arra vall, hogy *a budapesti — s valószínűleg a vidéki kisipari termelés is — sokkal inkább függvénye a hazai piacoknak, mint pl. azt elmondhatnók a gyáripari vállalkozásokról, melyek külföldi kapcsolata nyilván sokkal erősebb, mintsem a kisiparé*. De a hazai beszerzési forrásokra támaszkodó üzemek igen magas arányszáma talán azt is mutatja, hogy az iparosok túlnyomórészt a hazai közvetítő kereskedelem révén szerzik be nyersanyagszükségletüket és *kevésbé állnak összeköttetésben azokkal a gazdasági forrásokkal, melyek a kisipar anyagszükség-*

letének előállításával foglalkoznak. Ennek azután természetszerű következménye az, hogy a budapesti és nyilván az országos kisipar termelési feltételeinek megszabásában igen jelentős, döntő része van a belföldi piacnak. Annyira döntő része van, hogy ha a kisipar termelőmunkájának megkönnyítésére vagy kiterjesztésére gondolkodunk, nyilván nem szabad megfeledkeznünk arról a szoros összefüggésről, amely a budapesti kis- és kézműipar, s másrészt a hazai piac között fennáll.

A férfi- és nőiparosok anyagbeszerzési helyeinek megoszlása csak annyiban mutat feltűnő különbséget, hogy a *nőiparosok jóval gyakrabban fordulnak külföldi forrásokhoz, mint a férfiiparosok.* (Ezt nyilván a speciális nőiparok: a nőiszabászat, a nődivatkalapkészítés stb. idézik elő.) Viszont a vegyes beszerzési forrásokra támaszkodó iparosok a férfiiparosok között vannak többen, mint a nők között.

Említsük meg még azt, hogy a nőtlen iparosok soraiban a magyarországi anyagbeszerzési hely egészen túlnyomó; ezek között csak ritkán találunk olyant, aki külföldön és Magyarországon vegyesen szerzi be szükségletét, kizárólag külföldön pedig csak egy-kettő cselekszi meg ezt.

β) Iparonként.

Iparáganként beérhetjük az alábbi adatok közlésével, melyek azt mutatják ki, hogy iparonként az iparosoknak mekkora része szerzi be Magyarországon anyagszükségletét.

127. tábla. Az iparosok nyersanyag- és féglyártmánybeszerzési helye iparonként.

Az ipar megnevezése	A nyersanyagokat Magyarországon szerzi be		Az ipar megnevezése	A nyersanyagokat Magyarországon szerzi be	
	abszolút számban	tízezre- lékben		abszolút számban	tízezre- lékben
Arany- és ezüstműves	205	8.577	Könyvkötő	81	6.982
Asztalos, ács, esztergályos ...	953	9.685	Lakatos	422	9.570
Bádogos, rézöntő	599	9.316	Mészáros	366	10.000
Bérkocsis, fuvaros	1.002	9.872	Nődivatkalapkészítő	238	8.816
Borbély, férfi- és nőfodrász ...	1.100	9.803	Nőiszabó	1.597	9.715
Cipész, csizmadia	2.048	9.821	Órás	203	9.399
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	196	9.377	Sapkás, nyakkendő- és ernyő- készítő, kalapos	165	7.894
Építőmester	185	9.635	Sokszorosító	158	8.978
Féhneművarrónő	240	9.160	Sütő	321	10.000
Féhneműtisztító, kelmefestő ..	202	9.620	Szállodás, vendéglős	1.873	9.890
Fényképész	141	9.527	Szijgyártó, bőrdöntő	106	7.310
Férfiszabó	2.434	9.435	Szobafestő, mázoló	674	9.699
Fogtechnikus	207	9.538	Szűcs	152	7.794
Hentes	418	10.000	Úveges és rokonszakmák ...	123	7.455
Kárpitos	293	8.542	Villanyszerelő, műszerész ...	417	8.816
Kávés	467	10.000	Egyéb	951	8.276
Kovács	162	10.000			
Kőfaragó, kőműves, kövező- mester	244	9.879	Összesen	18.943	9.463

Nem okozhat meglepetést az, hogy a hentesek, a mészárosok és a sütők kizárólag honi anyaggal dolgoznak, — továbbá a kávéosok és kovácsok is — s az sem, hogy a borbélyok és fodrászok, a cipészek és csizmadiák túlnyomó része szintén Magyarországon vásárolja nyersanyagát. Ez áll különben a kőfaragókra, az asztalosokra stb. is. Csakhogy éppen a kisiparnak az a természete, hogy *rendszerint nem közvetlenül vásárolja be anyagszükségletét, okozza azt, hogy itt mégsem egészen reális adatokkal állunk szemben.* Valószínű, ha azt tudnók, hogy az anyag, melyet Magyarországon vásárol az iparos, honnan származik, számos iparágban alaposan leolvadna a nyersanyagát Magyarországon beszerző iparosok száma. Ezt igazolja éppen a szücsök arányszáma is.

Azok az iparok, melyekben a nem Magyarországon, vagy legfeljebb a vegyesen való beszerzés nagyobb arányokat ölt, a már fentebb említett nőidivatkalapkészítőkön kívül még az arany- és ezüstművesek, továbbá a sapkások és kalaposok, a szíjgyártók és bőröndösök, a kárpitosok, a könyvkötők, az üvegesek és a villanyszerelők. Ezeknél is többnyire az iparok természete hozza magával azt, hogy az iparúzó kénytelen-kelletlen ápolni külföldi összeköttetéseit is.

7. Tűz és betörés ellen való biztosítás.

a) Általánosságban.

Fentebb már említettük azt, hogy az iparos gondosságának többnyire üdvös jele az, ha életbiztosítási ügylet kötésével igyekszik csökkenteni a halál esetén történhető bonyodalmak veszélyeit. A *tűz- és betörés elleni biztosítás* a mozgó, élő, eleven üzemnek érdekében áll s benne az iparos a maga munkája folytatásának elemi csapásokkal és emberi gonoszszaggal szemben való megoltalmazásának eszközét látja. A tűz és betörés ellen való biztosítás adatai csak arról számolnak be, hogy ilyen biztosítást kötött-e vagy sem az üzem tulajdonosa. (L. a 128. sz. táblát.)

A *tűzbiztosítás* körülbelül az ipari üzemek $\frac{1}{4}$ részének eszmei védelmét szolgálja. Nem tudjuk, hogy örüljünk-e annak, hogy a tűzbiztosítás ilyen mértékben is el terjedt Budapest kisiparoságában, vagy sajnálkozzunk-e azon, hogy nem vett az még a sok keserves tapasztalat ellenére is jobb fordulatot.

A nőiparosok között kevésbé szokásos a tűzbiztosítás, a férfiiparosok között annál inkább. A két nem iparosai között való különbséget az is helyesen jellemzi, hogy míg a nőtlen iparosok is jól felismerték a tűzbiztosítás fontosságát, a hajadon iparosok között csak minden hetedik az, aki üzemének biztosításáról gondoskodott.

A gyermekes és gyermektelen iparosok között minduntalan kiütököző jellegzetes tanulság nyomát itt is észleljük. A gyermekes iparosok tűzbiztosítása gyakoribb, mint a gyermekteleneké.

128. tábla. Az iparosok tűz- és betöréselleni biztosítása.

M e g n e v e z é s		F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
		nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
Az üzem :		a) Abszolút számokban.								
Tűz	biztosítva van..	3.926	294	4.220	738	112	850	5.070	3.582	1.082
ellen	biztosítva nincs	10.998	985	11.983	2.322	643	2.965	14.948	9.611	3.709
	Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
Betörés	biztosítva van..	2.573	158	2.731	459	90	549	3.280	2.335	697
ellen	biztosítva nincs	12.351	1.121	13.472	2.601	665	3.266	16.738	10.858	4.094
	Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
		b) Tízszázalékban.								
Tűz	biztosítva van..	2.630	2.298	2.605	2.412	1.484	2.228	2.532	2.715	2.258
ellen	biztosítva nincs	7.370	7.702	7.395	7.588	8.516	7.772	7.468	7.285	7.742
	Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Betörés	biztosítva van..	1.724	1.235	1.685	1.500	1.192	1.439	1.638	1.770	1.455
ellen	biztosítva nincs	8.276	8.765	8.315	8.500	8.808	8.561	8.362	8.230	8.545
	Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

Jóval ritkább, mint a tűzbiztosítás, a *betörés ellen való biztosítás* a budapesti üzemekben. Csak körülbelül minden hatodik üzemnél iparkodtak a tulajdonosok a betörésből eredő károk ellen ilyen módon védekezni. A betörés ellen való biztosítás terén körülbelül akkora különbséget látunk a férfi- és nőiparosok között, mint előbb a tűzbiztosításnál; a nőtlen iparosok betörés ellen való biztosításának valószínűsége azonban jóval távolabb esik a nőekétől és viszont a hajadonoké majdnem oly messze a férjezett nőkétől, semmint fentebb a tűzbiztosításnál láttuk. A két nem temperamentumából kitűnő különbség hatását is látjuk itt, a hajadon nők t. i. fokozott mértékben igyekeztek védelmet találni a betörés káraival szemben.

β) Iparonként.

A tűzbiztosítás és a betörés ellen való biztosítás elterjedéséről a különböző iparágakban a 129. sz. tábla adatai tájékoztatnak.

A tűz ellen való biztosítás leginkább a sütőiparban terjedt el, — a sokszorosítók, a fényképészek, a szűcsök és a fehérneművarrónők azonban felerészben szintén a tűz ellen biztosítással védekező iparosok csoportjába tartoznak. Olyan iparág, melyben egyáltalán nem történt volna tűz ellen való biztosítás, persze egy sem volt Budapest iparában, noha a lakatosok, szobafestők és mázolóok, a kőfaragók, a kőművesek és kövezőmesterek, a borbélyok és fodrászok, a női- és férfiszabók, a kávéosok, a cipészek és csizmadiák, 20%-nyi arányban sem csatlakoztak a tűzbiztosító iparosok közé.

129. tábla. Tűz- és betöréselleni biztosítás.

Az ipar megnevezése	Tűz	Betörés	Tűz	Betörés
	elleni biztosítás esetei			
	abszolút számokban		tízezrelekben	
Arany- és ezüstműves	79	73	3.305	3.054
Asztalos, ács, esztergályos	341	59	3.465	5.990
Bádogos, rézőntő	136	93	2.115	1.446
Bérkocsis, fuvaros	461	286	4.542	2.818
Borbély, férfi- és nőifodrász	193	330	1.720	2.941
Cipész, csizmadia	299	243	1.434	1.165
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	85	51	4.067	2.440
Építőmester	40	20	2.083	1.042
Féhneművarrónő	140	50	5.344	1.908
Féhneműtisztító, kelmefestő	56	48	2.667	2.286
Fényképész	75	44	5.068	2.973
Férfiszabó	487	419	1.888	1.624
Fogtechnikus	46	32	2.120	1.475
Hentes	119	74	2.847	1.770
Kárpitos	149	77	4.344	2.245
Kávés	59	27	1.263	578
Kovács	51	4	3.148	247
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	43	5	1.741	202
Könyvkötő	49	18	4.224	1.552
Lakatos	74	33	1.678	748
Mészáros	75	52	2.049	1.421
Nőidivatkalapkészítő	81	56	3.000	2.074
Nőiszabó	307	260	1.867	1.581
Órás	56	65	2.593	3.009
Sapkás, nyakkendő-, és ernyőkészítő, kalapos	68	44	3.253	2.105
Sokszorosító	88	30	5.000	1.705
Sütő	203	84	6.324	2.617
Szállodás, vendéglős	393	196	2.075	1.035
Szijgyártó, bőröndös	61	39	4.207	2.690
Szobafestő, mázoló	75	35	1.079	513
Szűcs	105	99	5.385	5.077
Úveges és rokonszakmák	56	25	3.394	1.515
Villanyszerelő, műszerész	159	101	3.361	2.135
Egyéb	361	208	3.141	1.810
Összesen	5.070	3.280	2.532	1.638

A betörés ellen való biztosításnál nem kell bővebben megmagyarázni azt, hogy az első sorokban az értékes tárgyakat őrző szűcsöket (50-77%), aranyés ezüstműveseket (30-54%) és az órásokat (30-09%) látjuk. Nyilván ez említett ok magyarázza meg azt is, hogy a fényképészek között (29-73%) elég sokan biztosították üzemüket betörés ellen. Egyik-másik iparban viszont a betörés ellen biztosított iparosok száma igen csekély. A kőművesek, kőfaragók és kövezőmesterek (2-02%), a kovácsok (2-47%), a szobafestők és mázolók (5-13%), a kávések (5-78%), az asztalosok, ácsok, esztergályosok (5-99%) között: mindmegannyinak olyan az ipara, melynek üzemberendezése, vagy anyagszükséglete többnyire kisebbbértékű, gazdája nem

félta annyira a betöréstől. A biztosítási ügylettől való idegenkedésnek éppen az utóbb említett iparokban azonban nyilván más oka is van. Könnyen gondolhatunk arra, hogy a szóbanforgó iparosok között sokan vannak olyanok, akiknek üzleti forgalma is olyan csekély, hogy húzódoznak annak az összegnek megfizetésétől, melybe a betörés ellen való biztosítás kerülne.

8. Az iparosok üzeleinek gépei.

a) Általánosságban.

Abban az igen nagyértékű tanulmányban, melyet *dr. Kovács Norbert* miniszteri tanácsos készített az ipari érdekképviselletekről,¹⁾ adatokat kaphatunk arra vonatkozólag, hogy az ipartestületekbe tartozó mesterek, mennyi mótort használtak 1911-ben és miképpen oszlottak meg ezek a motorok nem szerint és mekkorra volt lőerejük.

Az 1911-iki felvétel Budapesten 15.409 mesterről tudott, akiknek rendelkezésére mindössze 1205 mótör állott, 8113 lőerővel. A motorok közül a legtöbb villamosmotor volt (841, 2520 lőerővel). Lőerő tekintetében azonban a gőzmotorok (49, 2378 lőerő), csaknem akkora munkaerőt jelentettek, mint a villamosmotorok. Nagyobb elterjedtsége volt még a benzin- és a gázmotoroknak is. Az 1205 mótort összesen 943 mester használta. Legsűrűbben a géplakatosok (209), továbbá az építőmesterek (66), a hentesek és mészárosok (72), a műszerészek (60), a könyvkötők (44) és a sütők (42) dolgoztak mótorról. Jellemző az ipartestületi mesterek áldozatkészségére, hogy a 943 mester közül 911 saját anyagi ereje révén szerezte meg mótort és pedig 1164 mótort. Hárman szövetkezeti úton (három mótort). Csak huszonkilencen kapták az államtól, vagy szereztek be állami segítséggel mótoraikat (38 mótort). Az állami segéllyel beszerzett motorok száma legtöbb volt a műszerésziparban, tovább a géplakatosoknál és lakatosoknál s végül az arany- és ezüstműveseknél.

Ám ezeket a speciális adatokat a Budapest székesfőváros statisztikai hivatala által végrehajtott felvétel nem gyűjtötte be. Nem is volt szándékában, minthogy a felvétel súlypontja az iparosok *személyén* nyugodott, míg a gépekre vonatkozó adatok csak mint az iparos munkájának jellemzői vétettek fel. A felvétel csupán azt mutatta ki, hogy vannak-e vagy sem az iparos üzemében beépített gépek és mennyi van azok közül kézierőre, vagy elektromosierőre, vagy végül egyéb erőre berendezve. Ezek az adatok persze szintén érdekes világot vetnek arra, hogy a budapesti iparosok üzeleiben milyen mértékben vannak a gépek elterjedve. A gépek számát és lőerejét a felvétel egyáltalán nem indokolta.

¹⁾ Lásd a 208. I. jegyzetét.

130. tábla. Az iparosok üzembe beépített gépei.

M e g n e v e z é s	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
Az iparosok üzemeiben:	a) Abszolút számokban.								
Beépített gépek nincsenek	13.532	1.161	14.693	2.821	645	3.466	18.159	12.010	4.343
Beépített gépek vannak és pedig									
kézierőre	320	28	348	142	73	215	563	267	195
elektromos erőre	979	84	1.063	75	11	86	1.149	822	232
egyéb erőre	93	6	99	22	26	48	147	94	21
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
	b) Tízreelékben.								
Beépített gépek nincsenek	9.068	9.077	9.068	9.219	8.543	9.085	9.072	9.104	9.065
Beépített gépek vannak és pedig									
kézierőre	214	219	215	464	967	564	281	202	407
elektromos erőre	656	657	656	245	146	225	574	623	484
egyéb erőre	62	47	61	72	344	126	73	71	44

A megfigyelt üzemekben csak igen alárendelt szerepe volt a beépített gépeknek. Az elektromos erőre berendezett üzemek száma és arányszáma még elég magas volt, viszont a többi gépek, melyeknek egyik-másik típusáról fentebb az 1911. évi felvétel során megemlékeztünk, már nagyon ritkán fordulhattak elő az üzemekben, vagy pedig kinaradhattak a felvételből. A kézierőre berendezett, beépített gépek száma azonban elég figyelemre-méltó volt. Ilyen gépekkel persze a nőiparosok sorában sokkal sűrűbben találkoztunk, mint a férfiiparosok sorában, viszont az elektromosgépek háromszor olyan sűrűn fordulnak elő a férfiiparosok üzemében, semmint a nőkben. Meglepő az, hogy a nőiparosok közül a hajadon iparosok gépei között a kézierőre, villamos és egyéb erőre berendezett gépek milyen szerepet játszanak, viszont a férfiaknál alig van különbség a nős és nőtlen iparosok között. Az elektromos erőre berendezett műhelyek például a nős és nőtlen iparosoknál egyenlő arányban fordulnak elő.

β) Iparonként.

Azokat az iparosokat, akiknek műhelyében beépített gépek vannak, a 132. sz. tábla adatok tagolják iparonként.

Mielőtt ezeknek az adatoknak mérlegelésébe fognánk, megkíséreljük, biztos tudatában némely hibaforrásnak, azt, hogy az iparosok gépekkel való berendezkedését összehasonlítsuk az 1911. évi ipartestületi statisztika adataival. Legalább azoknál az iparoknál kell elvégeznünk az összehasonlítást, melyeknél kétségtelenül találunk egymással összefüggő adatokat.

131. Az iparosok üzemeinek gépekkel való felszerelése 1911-ben és 1928-ban.

Az ipar megnevezése	1911.		Az ipar megnevezése	1928.		Elektromos és egyéb (nem kézi) gépekkel rendelkező iparosok száma
	Összes mesterek száma	Gé-ekkel rendelkező iparosok száma		Összes mesterek	Gépekkel rendelkező iparosok száma	
Arany ezüstműves és ékszerész	403	51	Arany- és ezüstműves Asztalos, ács, esztergályos	239	39	29
Asztalos	781	43	Bérműves és fuvaros ..	1.015	1	—
Kádár, esztergályos, bogrnár és kerékgyártó ..	222	14	Borbély és fodrász ...	1.122	18	14
Bérműves és fuvaros ...	—	—	Bádognos és rézöntő ..	643	155	118
Borbély és fodrász	1.193	14	Cipész és csizmadia ...	2.085	24	15
Bádognos és rézöntő	457	74	Cukrász, mézeskalácsos és élelmiszerkészítő ..	209	76	72
Cipész és csizmadia	2.119	6	Építőmester	192	2	1
Cukrász, mézeskalácsos és élelmiszerkészítő ..	150	43	Kőfaragó, kövezőmester stb.	247	28	8
Építőmester, kőművesmester stb.	679	77	Fehérneművarrónők ..	262	22	11
Fehérneművarrónők ..	—	3	Férfiszabók	2.580	78	19
Férfiszabók	2.232	10	Fehérneműtisztítók és kelmefestők	210	66	56
Fehérneműtisztító és kelmefestők	—	10	Fényképész	148	3	2
Fényképész	—	—	Fogtechnikus	217	11	7
Fogtechnikus	214	—	Hentes	418	57	42
Hentes	696	72	Mészáros	366	19	13
Mészáros	692	8	Kárpitos	343	3	—
Kárpitos	442	8	Könyvkötő	116	25	14
Könyvkötő	—	44	Szűjgyártó, bőrdöntő stb.	145	18	12
Bőrdöntő	461	5	Lakatos	441	196	151
Szűjgyártó	—	6	Nőidivatkalapkészítő ..	270	6	4
Lakatos stb.	644	211	Nőiszabók	1.474	170	—
Nőidivatkalapkészítő ..	—	—	Órák	216	10	5
Nőiszabók	1.202	15	Sapkás, nyakkendő-, ernyő- és kalapkészítő ..	209	20	12
Órák	280	4	Sokszorosító	176	80	72
Kalaposok stb.	—	10	Sütő	321	127	117
Sokszorosító	—	—	Szállodás és vendéglős ..	1.894	26	19
Sütő	257	42	Szobafestő és mázoló ..	695	20	16
Szállodás és vendéglős ..	—	—	Szűcs	195	8	2
Szobafestő és mázoló ..	992	9	Üveges és rokonszakmák ..	165	33	31
Szűcs	—	5	Villanyszerelők és műszerészek	473	117	106
Üveges és rokonszakmák ..	—	—	Kovács és csavargyártó ..	162	34	24
Villanyszerelők és műszerészek	251	82				
Kovács és csavargyártó ..	317	6				

132. tábla. A beépített gépekkel dolgozó iparosok.

Az ipar megnevezése	Az iparosok üzemeiben beépített gépek									
	nincsenek	vannak és pedig			összesen	nincsenek	vannak és pedig			
		kézierőre	elektr. erőre	egyéb erőre			kézierőre	elektr. erőre	egyéb erőre	
berendezve					berendezve					
abszolút számokban					tízezrelékben					
Arany- és ezüstműves	200	10	26	3	239	8.368	418	1.088	126	
Asztalos, ács, esztergályos	835	12	130	7	984	8.486	122	1.320	72	
Bádigos, rézőntő	488	37	113	5	643	7.590	575	1.757	78	
Bérkocsis, fuvaros	1.014	1	—	—	1.015	9.990	10	—	—	
Borbély, férfi- és nőifodrász	1.104	4	12	2	1.122	9.839	36	107	18	
Cipész, csizmadia	2.061	9	15	—	2.085	9.885	43	72	—	
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	133	4	67	5	209	6.364	191	3.206	239	
Építőmester	190	1	1	—	192	9.896	52	52	—	
Fehérneművarrónő	240	11	—	11	262	9.160	420	—	420	
Fehérneműtisztító, kelmefestő	144	10	47	9	210	6.858	476	2.238	428	
Fényképész	145	1	2	—	148	9.796	68	136	—	
Férfiszabó	2.502	59	3	16	2.580	9.697	229	12	62	
Fogtechnikus	206	4	5	2	217	9.494	184	230	92	
Hentes	361	15	37	5	418	8.636	359	885	120	
Kárpitos	340	3	—	—	343	9.912	88	—	—	
Kávé	467	—	—	—	467	10.000	—	—	—	
Kovács	128	10	24	—	162	7.901	617	1.482	—	
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	219	20	8	—	247	8.866	810	324	—	
Könyvkötő	91	11	14	—	116	7.845	948	1.207	—	
Lakatos	245	45	133	18	441	5.555	1.021	3.016	408	
Mészáros	347	6	12	1	366	9.481	164	328	27	
Nőidivatkalapkészítő	264	2	4	—	270	9.778	74	148	—	
Nőiszabó	1.474	170	—	—	1.644	8.966	1.034	—	—	
Órás	206	5	5	—	216	9.537	232	231	—	
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkész., kalapos	189	8	12	—	209	9.043	383	574	—	
Sokszorosító	96	8	67	5	176	5.454	455	3.807	284	
Sütő	94	10	115	2	321	6.044	312	3.582	62	
Szállodás, vendéglős	1.868	7	16	3	1.894	9.862	37	85	16	
Szilgyártó, bőrdőös	127	6	11	1	145	8.758	414	759	69	
Szobafestő, mázoló	675	4	16	—	695	9.712	58	230	—	
Szűcs	187	6	2	—	195	9.589	308	103	—	
Úvegés és rokonszalmák	132	2	30	1	165	8.000	121	1.818	61	
Villanyszerelő, műszerész	356	11	99	7	473	7.526	233	2.093	148	
Egyéb	931	51	123	44	1.149	8.103	444	1.070	383	
Összesen	18.159	563	1.149	147	20.018	9.072	281	574	73	

Az összehasonlításnak ugyan az is akadálya, hogy az 1911. évi felvétel a kézierőre berendezett gépeket (nyilván ilyeneknek vette a székesfőváros statisztikai hivatala pl. a varrógépeket a női- és férfiszabóknál), figyelmen kívül hagyta. Ezen azonban úgy segítettünk, hogy az 1928. évi felvétel szerint külön kimutattuk az elektromos és egyéb erőre berendezett gépeknek számát is, a kézierővel működő gépek kivételével. Ezzel a módszerrel dolgozva, feltűnik az a jelentékeny haladás, amely az asztalosok, ácsok és esztergályosok stb. gépekkel való felszerelésében jelentkezik, hiszen 1911-ben az összes ilyen iparosok mindössze 57 géppel rendelkeztek, míg 17 évvel később a villamos, vagy egyéb nem emberi erővel dolgozó motort használó iparosok száma ebben az iparban 137 volt. Ha nem is ismerjük az alkalmazott gépek

lőerejét, mégis kétségtelen, az, hogy a háború után 10 évvel sokkal több üzemben lehetett honos a motorikus erő, semmint 1911-ben. Ebben a jelen-ségben pedig kétségkívül a kisipar ez ágának jelentős fejlődéséről kell beszámolnunk. *Az asztalos, ács stb. iparnak mindinkább a műipar felé hajló irányzata követeli meg a gépeknek fokozatosan mindjobban való elterjedését.* A bádogos és rézőntőknél, bár nem ekkora, de mégis megközelítően nagy fejlődést látunk. A cipészeknek és csizmadiáknak, a kisipar tipikus képviselőinek a gépek iránt való érdeklődése is erősen terjedt. A cukrászok és élelmiszerkészítők jó háromnegyedrésszel többen tartanak gépet üzemben, mint a háború előtt; a férfiszabók modernizálódásának jelei adatainkból szintén kitűnnek. *A fehérneműtisztítók és kelmefestők tömegében egyenesen grandiózus fejlődés mutatkozik.* A sütőknél is majdnem háromszor annyi elektromos és egyéb motor van üzemben s a villanyszerelők és műszerészek ipara is mindinkább mechanizálódik. *Mindmégannyi jó jel ez arra vonatkozólag, hogy a kisiparosságnak fejlődését kétségtelenül helyesen jelölték abban meg már a 90-es évek óta, hogy a motorikus erő fokozatosan való erősebb kihasználásával találja meg a maga számára azokat a területeket, ahol a nem tömegtermelés tárgyait képező cikkek tekintetében biztatóbban veheti fel a versenyt a nagyiparral.*

Igaz, hogy néhány olyan ipart is látunk, melyek az 1911. évi adatok szerint nagy hanyatláson mentek volna át az üzemek gépekkel való felszerelése tekintetében. Így az építőmesterek és kövezőmesterek stb., valamint a könyvkötők, a bőröndösök, szijgyártók és végül a lakatosok. Ezek az iparok azonban kisebbségben vannak a többi kedvező helyzetet nyújtó iparokkal szemben. Az sem lehetetlen, hogy talán ezeknél az iparoknál inkább érvényesül azoknak az iparosoknak a hiánya, akik a felvételen nem vettek részt.

Az 1928. évi adataink szerint megvizsgálhatjuk röviden még azt, hogy mely iparágak azok, amelyekben sűrűbben találunk gépet, habár kézierő által hajtottat is, és melyek azok, amelyek viszont határozottan a motorikus erőket pártoló ipari üzemek közé tartoznak. Nem kelthet meglepetést az, hogy a kávésok üze-meiben gépet egyáltalán nem írt össze a felvétel. A borbélyok és fodráso-k, a szobafestők és mázólok, a nőidivatkalapkészítők, a cipészek és csizmadiák között szintén túlnyomó azoknak az iparosoknak a száma, akik nem rendelkeznek semmiféle géppel. Másrészt azonban egyik-másik ipar fejlődése azt mutatta, hogy ezek már *jelen-tékeny részükben áttértek a gépekkel való termelésre.* Így a sokszorosítók, akiknek 45·5%-a gépeket is használt; a lakatosok, akiknek 44·4%-a épített be üzemébe gépet; a bádogosok és rézőntők üze-meinek is egynegyed-részé-ben találtak gépet. A fehérneműtisztítók és kelmefestők üze-meinek egyharmadrésze szintén igénybevette a gépeket. A cukráso-k stb. is ebbe a mechanizált kategóriájába tartoznak a budapesti kisiparnak.

A különböző ipari üzemekben alkalmazott gépek közül általában az elektromos gépeké a döntő jelenség. A sokszorosítóknak 38·1%-a, a sütőknek 35·8%-a, a lakatosoknak 30·2%-a, a cukrászok stb.-eknek 32·1%-a dolgozik elektromos árammal. Azok az iparok, melyekben egyáltalán nem voltak elektromos gépek, mint a bérkocsis- és fuvarosmesterség, a fehérneművarrás, a kárpitosság, a kávésipar és a nőiszabóipar, sorra olyan természetűek, melyekben kevesebb helye van — legalább a kisipar mai viszonyai között — az elektromos erő alkalmazásának. Ugyanez magyarázza meg a szállodások és vendéglősök, a férfiszabók stb. üremeiben az elektromos gépek ritka előfordulását.

Egyéb, nem emberi erővel dolgozó motorok már számos iparágban teljességgel hiányoznak. Nagyobb arányszámot mutatnak fel azonban a sokszorosítók, a lakatosok, a fehérneművarrónők és a fehérneműtisztítók e fajta gépekkel dolgozó csoportjai.

A kézierővel működő munkagépek végül a nőiszabók és a lakatosok üremeiben csoportosultak leggyakrabban. Rajtuk kívül a kőfaragók stb. és a könyvkötők azok, akiknek üzeimei sűrűbben fordulnak a kézierővel hajtott munkagépek használata felé. Számos iparágban azonban a kézierővel dolgozó gépek szerepe is egész jelentéktelen, mire nézve a kávésipar a legjobb példa, melyben egyéb gépek sincsenek használatban, ellentétben a mészárosággal, ahol a kézierővel hajtott gépeken kívül más gépeket is találhatunk.

A munkagépek beszerzése, akár elektromos motorokról, akár egyéb gépekről van szó, rendszerint csak akkor lehetséges, ha az iparosnak megfelelő anyagi ereje s másfelől felkészültsége is van arra, hogy a munkagépek használatában megnyilvánuló előnyöket jól fel is tudja használni. Ez a két körülmény mindenkor abban az irányban működött közre, hogy a kisiparos bizonyos mértékben tartózkodott munkagépek vásárlásától, azoknak üzemébe való illesztésétől. Éppenséggel nem lehetetlen, hogy az állami gépakció nem kielégítő sikerének is az volt régebben az oka, hogy a szerszámaihoz tradicionálisan hozzászokott iparos nehezen barátkozott meg azzal a gondolattal, hogy a maga személyes ügyességét a gép igénybevételével pótolja, egészítse ki. Az ipari termelésnek a legutóbbi 50—60 évben látott rohamos fejlődése azonban kétségkívül bizonyítja azt, hogy mindenkinek, aki az ipar ügyének szolgálatában áll, akár nagyvállalkozó, akár középiparos, akár pedig kisember, az adott lehetőségekhez híven ki kell használnia azt az eleven erőt, amely a kisipari gépek alkalmazásában rejlik. Habár a kérdés részletes tárgyalása természetszerűleg kívül esik e tanulmány keretein, mégis úgy hisszük, hogy a kisipari kérdés megfogásának egyik érzékeny és sok reményre készítő pontja ma is, mint korábban, a gépek fokozottabb elterjesztésének problémája volna.

9. Az iparosok készítményeinek értékesítési helye.

a) Általánosságban.

Meglehetősen nehéz kérdés arra választ adni, hogy az iparos hol értékesíti a maga termékeit, melyik az a levezetőcsatorna, piac, amelyen át munkájának gyümölcse a gazdasági körforgásba belekerül. A székesfőváros statisztikai hivatala megkísérelte ebben a kérdésben is némi világosságot teremteni s noha nyilvánvaló, hogy az efajta munka csak mintegy kísérletszámba mehet, — annyi körülmény befolyásolhatja az iparos munkájának értékesítési helyét, — mégis újszerűek azok az adatok, melyek e részben rendelkezésünkre állanak. Ez adatok értékét talán emelte volna az a körülmény, ha arra nézve is tájékozódhattunk volna a felvétel anyagából, hogy az ipari termelésnek, az ipari munkának mekkora, mily értékű része az, mely ide, vagy amoda kerül. De a kisipari munka értékesítésére vonatkozó adatoknak tökéletes hiánya miatt örömünkre van, hogy legalább ezeket az adatokat felhasználhatjuk. A felvétel idevágó adatai a következők:

133. tábla. Az iparosok készítményeinek értékesítési helye.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Budapesti } piacra	14.154	1.197	15.351	2.956	730	3.686	19.037	12.515	4.595
Vidéki } dolgozik	181	21	202	34	12	46	248	156	59
Külföldi }	9	3	12	10	5	15	27	7	12
Budapestre és vidékre....	518	50	568	47	4	51	619	458	107
Egyéb helyre	62	8	70	13	4	17	87	57	18
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízezrelékben.									
Budapesti } piacra	9.483	9.358	9.474	9.660	9.669	9.661	9.510	9.487	9.591
Vidéki } dolgozik	121	164	125	111	159	121	124	118	123
Külföldi }	6	24	7	33	66	39	14	5	25
Budapestre és vidékre....	348	391	351	154	53	134	309	347	223
Egyéb helyre	42	63	43	42	53	45	43	43	38
Összesen	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000

A budapesti kis- és kézműiparosoknak valóban túlnyomó része a budapesti piac számára dolgozik. A kizárólag a vidéki piac megrendeléseit teljesítő iparosok száma egészen elenyésző; a külföldi rendelésre dolgozók száma még inkább az. Viszont figyelmet érdemel azoknak az iparosoknak a száma, akik Budapest mellett a vidéki piac számára is dolgoznak. Azt a körülményt, hogy ilyenformán a budapesti kis- és kézműipar legfőbb vevő, vagy rendelő üzletfele a székesfőváros társadalma, bizonyos irányban kedvező

tünetnek tarthatjuk; kedvezőnek t. i. annyiban, hogy a vidéki kisipar boldogulását nem érinti a budapesti, kétségkívül fejlettebb és jobban felszerelt kisipar versenye. Másfelől azonban *ez a helyzet azzal a veszéllyel jár, hogy a budapesti kis- és kézműipar többé-kevésbé izolálódik s nem tud kapcsolatot szerezni az ország egyéb részeinek gazdasági életével.* Nem kell tartani attól a veszélytől, hogy ha a budapesti ipar fogyasztópiaca tekintetében terjeszkedik s viszont a vidéki ipar a fővárosban fogja elfoglalni a budapesti kis- és kézműipar pozícióit. A magunk részéről a budapesti ipar megeléknkülésének garanciáját látnók abban, ha a fővárosi kisiparnak a vidéki gazdasági életével való kapcsolatai kimélyülnének. Nem a vidéki kisipar rovására, hanem a nagyipar ellensúlyozásaképpen bizonyos területeken.

Nem tudjuk, adatok híján, megállapítani azt, hogy Budapestre és a vidékre dolgozó 619 székesfővárosi iparos nem az ú. n. vásáros iparosok közül kerül-e ki jelentős részében, vagy azok közül, akik ügynököt tartanak és így érintkeznek a vidéki fogyasztókkal. De akár így van, akár pedig arról van szó, hogy különösebb akciók nélkül kerül jó hírneve folytán a budapesti iparos összeköttetésbe a vidéki rendelőkkel, *a budapesti iparosoknak ebben a csoportjában valami csiráját látjuk annak a fejlődésnek, amelynek előbb-utóbb el kell következnie a kisipar előbbre haladásában.* A budapesti kis- és kézműiparosság helyzete a vidékinél más irányban is könnyebb. *Budapest közönsége a maga nagyobb vásárlóképességével és jobban kialakult ízlésével inkább hajlandó arra, hogy a műiparszerű ipart támogassa megrendeléseivel és vásárlásaival.* Budapesten tehát, ha a kisipar magasabb nívón áll és igyekszik jobb munkát végezni, inkább megvan a módja kivédeni azokat a támadásokat, amelyek a kisipart a tömegtermelést szem előtt tartó gyáripár részéről állandóan fenyegetik. A vidéki kisiparnak ez a lehetősége kisebb.

Azok az adatok, amelyeket harminc év távlatából egy másik munkámban feldolgoztam az ipari élet budapesti és egész Magyarország-beli evolúciójáról, világosan bizonyítják azt is, hogy a nagyipari munka magyarországi vidéki részein jelentősebb előrehaladást tett meg 1920-ig, semmint Budapesten.¹⁾ A nagyipar megtelepülésében a vidék javára kétségtelen eltolódást észlelhetünk. Hogy ezt a versenyt a vidéki ipar megállhassa, szükségesnek látszik az, hogy a vidéki ipart is vezessük rá, a figyelmét minden erővel tereljük rá a kisipari munka becsére, a műipari irány felkarolására.

A férfiiparosok között szembeötlően kevesebb a csupán budapesti piacra dolgozó iparosok száma. Ennek megfelelően nagyobb a budapesti és vidéki piacra dolgozó iparosoké. Nem érdektelen különbség azonban, hogy a nőiparosok közül aránylag többen tudtak külföldi piacokkal összeköttetést találni, semmint a férfiiparosok. *A nőtlen iparosok között a vidéki*

¹⁾ L. többször idézett munkámat Budapest fejlődéséről.

piac felkarolása még erőteljesebben jut felszínre s a külföldi piacot is viszonylag több nőtlen iparos éri el, mint nős. Ez a helyzet tükröződik vissza a nőiparosok számában is. Úgy látszik, hogy a nőtlen és hajadon iparoselem éppen fiatalságánál fogva hamarabb szánja magát arra, hogy a fővároson kívül fekvő piacokon is keresse az érvényesülés útját.

β) Iparonként.

A készítmények értékesítési helyét iparok szerint is közöljük.

134. tábla. Az iparosok készítményeinek értékesítési helye iparonként.

Az ipar megnevezése	A készítményekből Budapesten érté- kesítő iparosok száma		Az ipar megnevezése	A készítményekből Budapesten érté- kesítő iparosok száma	
	abszolút számban	tízezre- lekben		abszolút számban	tízezre- lekben
Arany- és ezüstműves	196	8.200	Könyvkötő	105	9.052
Asztalos, ács, esztergályos ...	921	9.360	Lakatos	384	8.707
Bádogos, rézőntő	575	8.943	Mészáros	359	9.809
Bérműcsis, fuvaros	1.015	10.000	Nőidivatkalapkészítő	258	9.556
Borbély, férfi- és nőfodrász ...	1.119	9.972	Nőíszabó	1.594	9.695
Cipész, csizmadia	2.036	9.764	Órás	210	9.722
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	179	8.564	Sapkás, nyakkendő- és ernyő- készítő, kalapos	180	8.612
Építőmester	168	8.750	Sokszorosító	161	9.147
Fehérneművarrónő	260	9.924	Sütő	318	9.905
Fehérneműtisztító, kelmefestő ..	203	9.667	Szállodás, vendéglős	1.894	10.000
Fényképész	122	8.243	Szijgyártó, bőröndös	117	8.070
Férfíszabó	2.502	9.697	Szobafestő, mázoló	670	9.640
Fogtechnikus	187	8.618	Szűcs	174	8.922
Hentes	410	9.808	Üveges és rokonszakmák ...	147	8.909
Kárpitos	320	9.330	Villanyszerelő, műszerész ...	398	8.415
Kávész	467	10.000	Egyéb	1.007	8.763
Kovács	152	9.382			
Kőfaragó, kőműves, kővező- mester	229	9.272	Összesen	19.037	9.510

A táblázatban csupán azt mutatjuk ki, hogy az iparosok közül mennyien dolgoznak kizárólag a budapesti piac számára. A kávésoknál, a szállodásoknál és vendéglősöknél, továbbá a bérműcsisoknál és fuvarosoknál szinte nem is lehet másról szó, minthogy ezek kizárólag a budapesti piac szolgálatára állanak. Megközelítőleg azonban csaknem valamennyi iparos a budapesti piacon érvényesül a sütőiparban, továbbá a fehérneművarrónők, a borbélyok és fodrázmesterek, valamint a hentesek a mészárosok s a cipészek és csizmadiák között is. Olyan ipar, melyben feltűnően csekély volna a budapesti piacon érvényesülni akaró iparosok száma, egy sem volt s a minimumokat a tényleg vidéki és külföldi összeköttetések nélkül meg nem állható arany és ezüstműveseknél (82·0%), a fényképészeknél (82·43%), a villanyszerelő- és műszerészeknél, (84·15%), a szijgyártók és

böröndösöknél (80·70), és a cukrászoknál (85·64%) találhatjuk. A kizárólag vidéki piacra dolgozó iparosok nagyobb számot a férfiszabók, (43), a női szabók (22), az asztalosok, ácsok, esztergályosok (18) és végül a sokszorosítók között képviselnek. Külföldre hat asztalos, ács vagy esztergályos és nyolc férfiszabó dolgozik. Budapestre és vidékre dolgozó iparosokat a bádgosok és rézőntők (55), a lakatosok (43), az arany- és ezüstművesek (39), a cipészek és csizmadiák (37), a villanyszerelők és műszerészek között (60) stb. is szép számmal látunk. Budapestre és külföldre két lakatos dolgozik, míg a hármas kombináció főképpen a bádgosok és rézőntöknél, (10), a cukrászoknál (6), a női szabóknál (7), a lakatosoknál (5) fordul elő. Olyan iparos, aki a vidék és a külföld számára dolgozik, 12 volt Budapesten 1928-ban. Köztük két mészáros és két szűcs.

IX. Az iparosok adóterhe és egyéb jellemző vonásai.

Tanulmányunk utolsó részében azokat a vegyes adatokat tömörítettük, amelyek egyfelől az iparosság adóterhére, másrészt olyan ismeretekre vonatkoznak, melyek mérlegelését az iparoskérdés tárgyalásánál nem mellőzhetjük.

1. A reklám költségei.

a) Általánosságban.

A fejlődő gazdasági élet és az iparosságnak abba való bekapcsolódása teszi érdekessé azoknak az adatoknak a megvizsgálását, melyek arra vonatkoznak, hogy az *iparosok költöttek-e s ha igen, mekkora összeget reklámra.*

Reklám nélkül ma alig boldogulhat egyetlen termelési ág s a reklámra fordított költségeket jobbra úgy tekinthetjük, mint okosan felhasznált termelési költségeket. A székesfővárosi statisztikai hivatalnak közlései alapján módunk van a budapesti kis- és kézműiparban azokat az iparosokat, akik a felvételben résztvettek, aszerint csoportosítani, hogy az 1927-ben, abban az évben tehát, mely nem tartozott a kedvezőtlen gazdasági viszonyú évek közé, mennyit fordítottak reklámra.

135. tábla. Az iparosok a reklámra fordított összeg nagysága szerint.

P e n g ő	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
— 25 pengő	180	19	199	26	6	32	231	146	60
26— 50 „	150	17	167	30	7	37	204	128	52
51— 100 „	192	10	202	34	4	38	240	159	67
101— 250 „	233	14	247	26	3	29	276	209	50
251— 500 „	135	18	153	17	6	23	176	121	31
501—1.000 „	64	6	70	17	1	18	88	66	15
1.001— „	59	6	65	13	1	14	79	64	8
Reklámra nem költött	13.911	1.189	15.100	2.897	727	3.624	18.724	12.300	4.508
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791

135. tábla. Az iparosok a reklámra fordított összeg nagysága szerint. (Vége.)

P e n g ő	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
b) Tízezrelékben.									
— 25 pengő	121	149	123	85	80	84	115	111	125
26— 50 «	101	133	103	98	93	97	102	97	109
51— 100 «	129	78	125	111	53	100	120	121	140
101— 250 «	156	109	152	85	40	76	138	158	104
251— 500 «	90	141	94	56	79	60	88	92	65
501—1.000 «	43	47	43	56	13	47	44	50	31
1.001— «	40	47	40	43	13	37	39	49	17
Reklámra nem költött ...	9.320	9.296	9.320	9.466	9.629	9.499	9.354	9.322	9.409

Éppenséggel nem mondhatjuk azt, hogy a budapest kis- és kézműiparosság valami túlzott nagy figyelemre méltatta volna a reklám művészetét, hiszen az iparosok nagy tömege (93·5%-a) egy fillért sem áldozott arra, hogy reklámmal terelje a közönség figyelmét a maga munkája felé.

Táblázatunk a reklámra fordított összegeket ez utóbbiak nagysága szerint csoportosítja. De bármelyik csoport arányszámát is vizsgáljuk, egyikre sem esik több, mint az összes iparosoknak legfeljebb 1·4%-a. A legmagasabb csoportértéke mégis a 101—150 pengős reklámok igénybe-
vevő iparosoknak van.

A nőiparosok valamivel még kisebb arányban kapcsolódtak be a reklám munkájába, mint a férfiiparosok, noha érdekes az, hogy éppen a legtöbbet költő iparosok sorában a nők arányszáma nagyobb vagy majdnem annyi, mint amekkora a férfiaké. A nőtlen iparosok a reklámot inkább veszik igénybe, mint a nős iparosok, többnyire azonban a vagy egészen kis összeget mozgósító vagy a nagy összeget kockáztató iparosok közé tartoznak. A hajadon iparosok általában kevésbé hódolnak meg a reklám ereje előtt, mintsem a férjezett (özvegy vagy elvált) iparosok. A gyermekes és gyermektelen iparosok között itt is kiütözik az a szabályszerűség, hogy a gyermekes iparosok többet áldoznak az üzemükre figyelmet felhívó reklámra, mint a gyermektelenek. Ez annál inkább szembetűnő, mert a legfeljebb 25 pengős összeget reklámra fordított iparosok aránylag többen vannak a gyermektelen, mint a gyermekes iparosok között.

β) Iparonként.

Noha a reklám — az előadottak szerint — nem hatotta még át eléggé a budapesti iparos társadalom gondolkodását, mégis közöljük azokat az adatokat, melyek arról számolnak be, hogy iparonként az iparosok mekkora összeget fordítottak 1927-ben reklámra. Persze akár itt, akár az iparosok együttes feldolgozásánál, nem tudjuk azt megállapítani, hogy a reklámnak micsoda típusai azok, melyek leginkább felébresztették az iparosok érdeklődését.

136. tábla. A reklámra fordított összeg nagysága iparonként.

Az ipar megnevezése	Az iparosok közül reklámra								
	100 —	101—500	501—felel	reklámra nem költött	összesen	100 —	101—500	500—felel	reklámra nem költött
	pengőt költött abszolút számokban					pengőt költött tízezerlemben			
Arany- és ezüstműves	10	9	4	216	239	418	377	167	9.038
Asztalos, ács, esztorgályos	30	23	3	928	984	305	234	31	9.430
Bádgos, rézőntő	38	28	12	565	643	591	435	187	8.787
Békkocsis, fuvaros	6	3	1	1.005	1.015	59	30	10	9.901
Borbély, férfi- és nőifodrász	53	17	3	1.049	1.122	472	152	27	9.349
Cipész, csizmadia	54	12	4	2.015	2.085	259	58	19	9.664
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	7	6	5	191	209	335	287	239	9.139
Építőmester	5	4	1	182	192	260	208	52	9.480
Fehérneművarrónő	4	5	2	251	262	153	191	76	9.580
Fehérneműtisztító, kelmefestő	14	11	1	184	210	667	524	48	8.761
Fényképész	3	12	4	129	148	203	811	270	8.716
Férfiszabó	46	18	7	2.509	2.580	178	70	27	9.725
Fogtechnikus	5	2	—	210	217	230	92	—	9.678
Hentes	17	2	2	397	418	407	48	48	9.497
Kárpitos	27	15	4	297	343	787	437	117	8.659
Kávés	12	12	5	438	467	257	257	107	9.379
Kovács	5	5	1	151	162	309	309	62	9.320
Kőfaragó, kőműves, kővezőmester	7	13	4	223	247	283	526	162	9.029
Könyvkötő	3	11	—	102	116	259	948	—	8.793
Lakatos	21	24	6	390	441	476	544	136	8.844
Mészáros	14	1	1	350	366	383	27	27	9.563
Nőidivatkalapkészítő	6	2	1	261	270	222	74	37	9.667
Nőiszabó	38	2	4	1.600	1.644	231	12	24	9.733
Órás	11	5	—	200	216	509	231	—	9.260
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	9	3	2	195	209	431	141	96	9.329
Sokszorosító	3	5	5	163	178	170	284	284	9.262
Sütő	18	17	3	283	321	561	530	93	8.816
Szállodás, vendéglős	96	55	26	1.717	1.894	507	290	137	9.066
Szűgyártó, bőrdandós	2	9	—	134	145	138	621	—	9.241
Szobafestő, mázoló	26	11	5	653	695	374	158	72	9.396
Szűcs	7	14	9	165	195	359	718	462	8.461
Úveges- és rokonszakmák	8	11	3	143	165	485	667	182	8.666
Villanyszerelő, műszerész	22	30	11	410	473	465	634	233	8.668
Egyéb	48	55	28	1.018	1.149	418	479	244	8.859
Összesen	875	452	187	18.724	20.018	337	226	88	9.354

Az adatok mégis érdekesek, különösen akkor, ha utánuk közöljük azt is, hogy a reklámot igénybevevő iparosok reklámra fordított összegeinek mekkora volt a mediánja.

	Pengő		Pengő
Arany- és ezüstműves	116	Könyvkötő	200
Asztalos, ács, esztorgályos	95	Lakatos	23
Bádgos, rézőntő	40	Mészáros	50
Békkocsis, fuvaros	50	Nőidivatkalapkészítő	80
Borbély és fodrász	39	Nőiszabó	41
Cipész, csizmadia	42	Órás	21
Cukrász stb.	133	Sapkás, kalapos	80
Építőmester	100	Sokszorosító	157
Fehérneművarrónő	300	Sütő	162
Fehérneműtisztító	50	Szállodás, vendéglős	40
Fényképész	293	Szűgyártó, bőrdandós	112
Férfiszabó	84	Szobafestő, mázoló	56
Fogtechnikus	87	Szűcs	250
Hentes	62	Úveges és rokonszakmák	164
Kárpitos	88	Villanyszerelő, műszerész	152
Kávés	128	Egyéb	188
Kovács	97		
Kőfaragó stb.	150	Összesen	99

Ha előbb azt fejtettük ki, hogy iparosaink mennyire idegenkednek a reklám eszköztől, most viszont jóleső meglepéssel kell megállapítanunk azt, hogy azok az iparosok, akik előtt a reklám hatalma nem idegen, aránylag elég szép összeget áldoztak arra, hogy üzemüket a nagyközönség előtt ismertebbé tegyék. Egyik-másik iparban ugyan csak kisebb összegekre vullanak a mediánértékek, de viszont számos más ipar magasabb reklámkiadásai kétségtelen bizonyosságai annak, hogy azok az elemek, akik a reklámra pénzt kockáztatnak, bőven megtalálják számításaikat forgalmuk növekedése révén. Az iparok közül elsősorban nem a fehérneművarrást emeljük ki, minthogy itt az iparosoknak csak igen csekély része az, mely egyáltalán igénybe veszi a reklámot, noha valóban igen sok pénzt áldoznak viszont reklámra évenként azok, akik ezt az eszközt felhasználják arra, hogy cégüket ismertté tegyék; hanem a szűcsöket, akik aligha szereztek rossz tapasztalatot azzal, hogy olyan magas összegeket szántak reklámozásra. Ugyanez áll az arany- és ezüstművesekre, a fényképészekre, a sokszorosítókra, a villanszerelőkire és műszerészekre, stb. Ezek az iparok mind azok közé tartoznak, melyeket korábbi vizsgálódásainkban mindig, mint életképes, jobb üzletmenetű iparokat ismertünk meg. A másik végleten a reklámra fordított összeg minimumát mutatják a borbélyok, a cipészek, a lakatosok, a nőiszabók, a bádigosok, stb., — mindmegannyi olyan ipar, melyekben az egyén boldogulása elé gyakran akadályok gördülnek. Nem lehet azt állítani, hogy a reklám egymagában jó eszköz arra, hogy az iparos üzletmenetét fellendítse, de kétségtelen az, hogy az az iparos, aki szűk üzleti köréből kiemelkedni és szép munkája mellett több forgalmat lebonyolító iparosok közé emelkedni akar, e céljának elérését megkönnyíti, ha a reklám fegyverét sem hagyja kihasználatlanul.

2. Az iparosok forgalmi adója.

a) Általánosságban.

Budapest székesfőváros statisztikai hivatala iparosfelvételének legérdekesebb szakaszai közül való annak a két kérdésnek vizsgálata, hogy az iparos mennyi forgalmi adót fizetett az 1927. esztendőben; másfelől ugyanabban az évben mennyi volt a községi és állami adóterhe.

Azonnal előrebocsátjuk azt, hogy a felvételnek ez a része nyilván csak kísérlet, — nincsen módunk belőle különösen abban az irányban végérvényes összehasonlításokat végezni, hogy a forgalmi adó nagysága milyen összefüggésben állott a községi és állami adók összegével. Azért nincsen, mert a különböző állami adók különböző mértékben terhelhették az egyes adófizetőket s nem nyílik mód arra, hogy a forgalmiadó bizonyos átlagának, középértékének figyelembevételével állapítsuk meg, hogy az

állami és községi adók befizetése a forgalmi adókéval összhangban történt-e. Nincsen módunk erre azért sem, mert hiszen a felvételnek nem volt garanciája arra, hogy az a forgalmiadó, melyet 1927-ben az iparosok fizettek bevallásuk szerint, kizárólag általános forgalmiadó-e, vagy pedig az iparos a fényűzési forgalmi adó összegét is beleszámította adóösszegébe, esetleg a hátrálékot is. S végül nincsen módunk azért sem, mert a községi adóterheknek az állami adókkal egy összegben való tudakolása nyitvahagyta a lehetőséget arra, hogy bizonyos illetékszerű községi közterheket (vízvezetési díj, csatornadíj, stb.) az adózóknak egyike-másika szintén belefoglalja az adójába.

Mindezeknek az aggályoknak ellenére, melyeket fel kell említenünk, íziben kiderül az, hogy úgy a forgalmi adóra, mint az állami és községi adókra vonatkozó felvétel eredményei mégis nagyon értékesek; egy-két kivételt nem számítva alkalmasak legalább arra, hogy az iparosok anyagi helyzete felől tájékoztassanak.

Nem foglalkozhatunk most azzal, hogy különösen a forgalmi adónak az iparosok részéről a fogyasztókra való áthárítása teljes mértékben sikerült-e, vagy sem. Azt tesszük fel, hogy az iparosok a fogyasztóközönségtől átvett adóösszeget továbbítják az állampénztárba. Az iparosoknak a fizetett forgalmi adó nagysága szerint való megoszlásáról az alábbi adatok tájékoztatnak:

137. tábla. Az iparosok forgalmi adójuk nagysága szerint.

Pengő	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
— 50 pengő	4.821	425	5.246	1.337	528	1.865	7.111	4.227	1.881
51— 100 „	3.832	311	4.143	592	102	694	4.837	3.287	1.137
101— 500 „	4.223	384	4.607	773	78	851	5.458	3.781	1.215
501— 1.000 „	743	57	800	133	5	138	938	698	178
1.001— 2.000 „	361	22	383	67	2	69	452	345	83
2.001— 3.000 „	132	7	139	18	—	18	157	124	26
3.001— 5.000 „	93	3	96	11	2	13	109	81	23
5.001— 7.500 „	41	7	48	4	—	4	52	37	8
7.501—10.000 „	39	3	42	2	—	2	44	36	5
10.001—25.000 „	17	2	19	2	—	2	21	14	5
25.001—50.000 „	4	—	4	1	—	1	5	5	—
50.001— „	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ismeretlen	618	58	676	120	38	158	834	558	230
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791

Ezeknek az adatoknak *mediánjai* a megoszlási arányszámoknál világosabban tájékoztatnak afelől, hogy mely adózó típus az, mely a különböző családi állapotú iparosok jellemzőjeként fogandó fel.

Férfiak:	Pengő	Nők:	Pengő
Nős	77·9	Férjezett	68·5
Nőtlen	80·2	Hajadon	21·4
Együtt	78·3	Együtt	47·4
Mindössze ... 73·6			

138. tábla. Az iparosok forgalmi adójának nagysága iparonként.

Az ipar megnevezése	A z i p a r o s o k k ö z ü l l									
	50	51—100	101—500	501—1000	1001—5000	5001—	ismeretlen	összesen	50	51—100
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
pengő adót fizet abszolút számban										
Arany- és ezüstműves	73	49	56	17	19	5	20	239	3,054	2,051
Asztalos, ácsestergályos	288	392	231	24	20	5	24	984	2,927	2,347
Bádogos, rézöntő	196	218	153	27	42	2	5	643	3,048	2,379
Bétkoskó, fűvaros	312	212	424	45	6	—	16	1,015	3,074	2,089
Bordély, félt- és hófodrász	348	428	324	45	1	—	10	1,122	3,101	3,815
Cipez, cizmadiák	893	751	378	27	20	5	9	2,085	4,293	3,601
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	31	28	79	16	13	3	39	209	1,483	1,540
Egitőmester	34	11	48	25	25	3	46	192	1,771	1,771
Fehetneművarró	51	29	26	15	83	28	30	210	1,947	1,107
Fehetneműtűző, kelmetestő	63	53	70	8	6	1	9	148	2,972	2,524
Fényképező	44	40	47	5	2	—	18	2,580	2,972	2,524
Férfiszabó	75	80	43	35	29	5	47	217	5,345	2,818
Fototechnikus	89	108	296	20	24	1	5	418	3,687	3,687
Hentes	112	92	72	13	13	10	41	418	957	933
Kárpitos	40	39	237	61	26	—	5	418	957	933
Kőfaragó	89	108	209	20	24	—	16	343	3,265	2,682
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	47	51	52	4	3	—	5	162	1,906	2,913
Kőnyvkiadó	25	32	35	19	7	2	52	247	2,916	2,216
Lakatos	117	117	144	20	14	1	28	116	2,196	2,759
Mészáros	29	17	220	47	31	6	10	366	2,553	3,266
Néidvarkapiskészítő	132	63	47	6	3	—	19	270	792	465
Nőiszabó	1,199	201	176	24	15	1	28	1,644	4,889	2,333
Óras	68	33	44	12	2	—	57	216	7,293	1,222
Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	56	46	60	15	7	—	25	209	3,148	1,528
Sokszorosító	30	19	52	23	23	—	29	176	2,679	2,201
Szallóda, vendéglős	211	323	972	60	33	4	31	321	1,745	872
Szűró	28	31	45	11	12	15	16	145	1,114	1,705
Szobafestő, mázó	349	145	123	23	14	2	39	695	5,022	2,388
Szűcs	74	25	58	6	16	—	14	195	3,795	1,282
Úveg- és rokokoszakmák	35	33	68	14	9	—	6	165	2,120	2,000
Villanyszerelő, műszerész	120	114	153	16	20	1	49	473	2,557	2,411
Egyéb	433	272	294	61	49	17	33	1,149	3,768	2,368
Összesen	7,111	4,887	5,458	938	718	122	834	20,018	3,552	2,416
pengő adót fizet tízezerlelken										
50	51—100	101—500	501—1000	1001—5000	5001—	ismeretlen	összesen	50	51—100	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
711	244	795	209	837	244	78	209	837	244	
703	653	31	51	837	244	78	209	837	244	
59	59	—	—	138	59	—	—	138	59	
24	43	—	—	89	24	—	—	89	24	
144	144	1,866	1,866	1,866	144	1,866	1,866	1,866	144	
156	156	2,396	2,396	2,396	156	2,396	2,396	2,396	156	
1,145	1,145	476	476	476	1,145	476	476	476	1,145	
68	68	608	608	608	68	608	608	608	68	
112	112	135	135	135	112	135	135	135	112	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
239	239	1,120	1,120	1,120	239	1,120	1,120	1,120	239	
21	21	309	309	309	21	309	309	309	21	
81	81	2,105	2,105	2,105	81	2,105	2,105	2,105	81	
86	86	776	776	776	86	776	776	776	86	
23	23	633	633	633	23	633	633	633	23	
164	164	704	704	704	164	704	704	704	164	
111	111	170	170	170	111	170	170	170	111	
7	7	2,638	2,638	2,638	7	2,638	2,638	2,638	7	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1,196	1,196	1,196	1,196	1,196	1,196	1,196	1,196	1,196	1,196	
1,647	1,647	966	966	966	1,647	966	966	966	1,647	
79	79	206	206	206	79	206	206	206	79	
138	138	1,103	1,103	1,103	138	1,103	1,103	1,103	138	
29	29	561	561	561	29	561	561	561	29	
820	820	718	718	718	820	718	718	718	820	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
21	21	394	394	394	21	394	394	394	21	
148	148	287	287	287	148	287	287	287	148	
61	61	417	417	417	61	417	417	417	61	

A forgalmi adó nagysága szerint csoportosítva az iparosokat, a középső adózó sem fizetett 1927-ben 75 pengőt. Nagyjában úgy jellemezhetnők a Budapesti iparosságot, hogy *az az iparos volt a típus, akinek forgalma havonként 300 pengő volt.* Közel 10.000 iparos ennél kisebb forgalmiadót rótt le, szóval kisebb forgalmat csinált; ugyanennyi pedig a középértéknél nagyobb forgalmat. Adatainkból világosan meglátszik azonban, hogy 500 pengőnél nagyobb forgalmiadót lerovó iparosok meglehetősen ritkán fordultak elő Budapesten. Ezekből a mediánértékekből kettőt következtethetünk. Egyfelől azt, hogy a budapesti iparosok jelentősen több, mint felének meglehetősen rosszul ment az üzeme 1927-ben, hiszen maximálisan 300 pengő lett volna az a forgalom, melyet le tudott bonyolítani az iparos havonként, s mennyi maradt neki ebből tiszta hasznaként? Másfelől pedig azt is, hogy a kisiparosság forgalmi adó terhe mégsem volt rendkívüli. Nem volt rendkívüli abban az értelemben sem, hogy az államháztartás számára is minimális hozadékot jelentett a kisiparosság által befizetett forgalmiadó.

A férfiak forgalmi adójának középértéke sokkal magasabb, mint a nőiparosoké. Ez utóbbiaké az 50 pengőt sem éri el: a férfiiparosok adómediánja jó kétharmadrésznivel nagyobb. A nőiparosok sorában természetesen jól érvényesül az a szabály, hogy a hajadonok forgalmi adója sokkal kisebb, mint a férjezett (özvegy, elvált) iparosoké, viszont a nőtlen iparosok példája azzal az érdekes tanulsággal szolgál, hogy ez iparosok forgalmi adóterhe nagyobb, mint a nős iparosoké. *Hogy ennek oka mi az, az-e, hogy a nőtlen iparosok üzemei, mint ifjabb iparosoké, azért mennek jól, mert a befektetett tőkén kívül az ifjú lelkesedés az az erő, mely előrelendíti ezek munkáját, vagy pedig az, hogy a nős iparosok között sok olyan iparos van, ki koránál fogva már kevésbé alkalmas arra, hogy nagyobb munkálatokat vállaljon, nem tudjuk, de jellegyezzük a meglepő eredményt.*

A forgalmi adó nagyság szerint való megoszlását iparonként a 138. sz. tábla adatai részletezik:

A tábla anyagának könnyebb áttekinthetése érdekében itt is kiszámítottuk a forgalmi adó mediánértékeit iparonként. Ezek az alábbiak:

	Pengő		Pengő
Arany- és ezüstműves	91·6	Férfiszabó	63·0
Asztalos, ács, esztergályos ...	82·4	Fogtechnikus	61·6
Bádogos és rézöntő	68·4	Hentes	126·8
Bérműves és fuvaros	92·7	Kárpitos	70·0
Borbély, férfi- és nőifodrász.	71·0	Kávés	79·5
Cipész és csizmadiák	56·0	Kovács	77·5
Cukrász stb.	172·2	Kőfaragó, kőműves, kővezőm.	94·4
Építőmester	230·9	Könyvkötő	197·3
Fehérműgyártónő	925·0	Lakatos	83·2
Fehérműtisztító	87·5	Mészáros	232·1
Fényképész	94·5	Nőidivatkalapkészítő	46·8

	Pengő		Pengő
Nőiruhakészítő	33·5	Szobafestő	44·8
Órás	92·5	Szűcs	83·6
Sapkás, kalapos stb.	90·0	Üveges és rokonszakma	82·3
Sokszorosító	223·4	Villanyszerelő és műszerész .	91·9
Sütő	258·4	Egyéb	88·0
Szállodás és vendéglős.....	229·0		
Szijgyártó	145·7	Összesen	73·5

Ezek a középértékek világosan mutatnak arra rá, hogy mely iparosok azok, akik a legnagyobb forgalmat bonyolítják le a budapesti iparosok között. Szembeötlök az, hogy a sütőiparosok közül a középső aránylag milyen magas adóösszeget fizet. Közel akkora azonban a mészárosok, a szállodások és vendéglősök mediánja: *eszerint az emberi táplálkozással szorosan összefüggő iparok azok, amelyek Budapesten a legnagyobb forgalmat bonyolítják le.* A cukrászok, stb. szintén elég magas mediánadóértékkel csatlakoznak ezekhez az iparokhoz. A hentesek mediánja azonban jóval kisebb, bár az átlagot még mindig erősen meghaladja. Van az iparoknak másik csoportja is, ahol elég magas a forgalmiadó mediánja: az építőmesterekre és sokszorosítókra, a könyvkötőkre, s egyben a szijgyártókra és bőrdöngösökre gondolunk, azokra az iparokra tehát, melyek *munkája már a fizikai létfenntartástól függetlenebb szükségletek kielégítésére szolgál és amelyek gyakrabban nyújtottak példát statisztikánk szerint is a kisiparból a középipar felé való átmenetre.* Azoknak az iparoknak a száma, melyekben az átlagnál is kisebb a forgalmi adó mediánértéke, meglehetősen szerény. A nőiruhakészítők, a szobafestők és mázolók, a nőidivatkalapkészítők, a fogtechnikusok, a férfiszabók, a cipészek, a bádgosok s a borbélyok és fodrászok ezek, — ami persze nem jelenti azt, hogy éppen ezek között az iparosok között ne akadjon néhány olyan, aki a nagy és legnagyobb forgalmi adó fizetők közé tartozik.

1001—5000 pengő forgalmi adót a felvétel szerint 718 iparos fizetett, az összes iparosok 3·6%-a. Ezek között a legnagyobb tömeget a szállodások és vendéglősök képviselték, de meglepetésszerűen elég sokan voltak közöttük fehérművarrónők, bádgosok és rézőntők, építőmesterek, mészárosok, sütők, férfiszabók stb. is. Az 5000 pengőnél magasabb összegű forgalmiadó persze már ritka kivételszámba ment. A szállodások között 15 ilyen adózó volt. Nagyobb számú adózót, akinek forgalmiadója az 5000 pengőnél is több volt, azután csak a fehérművarrónők, a hentesek és a mészárosok között találhatunk.

3. Az iparosok állami és községi adója.

α) Általánosságban.

A felvétel másik érdekes része az iparosokat aszerint tagolja, hogy mekkora összegű állami és községi adót fizetnek.

139. tábla. Az iparosok állami és községi adójuk nagysága szerint.

Pengő	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
— 50 pengő	2.796	229	3.025	783	300	1.083	4.108	2.485	1.094
51— 100 „	4.303	251	4.554	773	145	918	5.472	3.751	1.325
101— 500 „	5.278	519	5.797	892	117	1.009	6.806	4.519	1.651
501— 1.000 „	874	56	930	121	17	138	1.068	801	194
1.001— 2.000 „	450	26	476	120	16	136	612	454	116
2.001— 3.000 „	166	6	172	57	—	57	229	199	24
3.001— 5.000 „	101	2	103	18	2	20	123	94	25
5.001— 7.500 „	47	4	51	10	1	11	62	45	12
7.501— 10.000 „	18	4	22	2	1	3	25	17	3
10.001— 25.000 „	18	1	19	2	—	2	21	13	7
25.001— 50.000 „	—	—	—	—	—	—	—	—	—
50.001— „	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ismeretlen	504	119	623	165	126	291	914	449	220
Adót nem fizet	369	62	431	117	30	147	578	366	120
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791

Ezeket a számokat is kiegészítjük az egyes iparoscsoportok mediánjával:

Férfiak :	Pengő	Nők :	Pengő
Nős	99·4	Férjezett	84·3
Nőtlen	127·7	Hajadon	49·7
Együtt	99·8	Együtt	85·4
Mindössze		99·1	

Az állami és községi adók címén megközelítően 100 pengős adóteher nyomja a budapesti iparosságot és ha fentebb a forgalmi adónál azt mondtuk, hogy nem jelez túlon túl nehéz terhet az adómedián, az állami és községi adóknál ezt már kevésbé mondhatjuk, hiszen ez adók egyenesen és kizárólag az iparost sújtják, kinek megvan ugyan a módja, hogy belekalkulálja adóját áraiba, de bizonytalan, hogy annak mely részét tudja a verseny folytán áthárítani.

Az állami és községi adók tekintetében nem látunk akkora különbséget a férfi és nőiparosok között, mint előbb a forgalmi adónál. A férfiiparosok adómediánja csak egyharmadrésznnyivel több a nőiparosokénál, — egyébként az a szabályszerűség szintén érvényesül, hogy a hajadon nőiparosok adótípusa jóval gyengébb, mint a férjezett nőké. Viszont a nőtlen férfiak mediánja jó egynegyedrésznnyivel fölébe emelkedik a nős férfiakénak. Ha tehát előbb azt láttuk, hogy a forgalmi adózás terén nagyobb a szerepe a nőtlen iparosságnak, mint a nőknek, ez a tanulság itt kimélyül, azt jelezve, hogy a nőtlen iparosság adómediánja sokkal biztatóbb az állami és községi háztartás számára, mintsem a nőké. Mégsem következ-

tethetjük azonban ebből azt, hogy a nőtlen iparosok között a jobban menő üzemek sokkal nagyobb számban vannak, mint a nős iparosok között. A mediánérték alakulásának a magyarázata az, hogy a nőtlen iparosoknál a 100—500 pengős adókatégoóriák sokkal inkább telítettek, mint a nőseknél. De ha végig vizsgáljuk azokat a számokat, melyek az 501—1000, 1001—2000 stb. pengő adót fizető iparosokra vonatkoznak, mindegyre kiderül az, hogy a nős iparosok között sokkal többen vannak ilyen nagyadózók, semmint a nőtlenek között. Az a körülmény azonban, hogy a fővárosi iparosságban 123 adózó van, kinek állami és községi adója 3001—5000 pengő között mozog, hatvankettőé 5001—7500 pengős, huszonöté 7501—10.000 pengős, huszonegyé pedig ezt az összeget is meghaladja, ismét azt láttatja, hogy nem sok, de 200-nál mégis több olyan iparos is bekapcsolódott a felvétel körébe, — sőt a 2001—3000 pengős adózókat is ideszámítva, közel 500, — akit adója nyomán nagyobb üzemű kézműiparosnak, nyilván középipari üzemek tulajdonosának tarthatunk, — esetleg nagyiparosnak.

β) Iparonként.

Az iparosok tagozódását az általuk fizetett állami és községi adó nagysága szerint a 140. sz. tábla adatai részletezik iparonként.

Ujra ahhoz az egyszerű módszerhez folyamodunk, hogy az abszolút és a megoszlási viszonyszámok közlésén kívül az adók *mediánértékét* is kiszámítjuk, így akarván a jellemző adatokat megfogni.

	Pengő		Pengő
Arany- és ezüstműves	142·8	Könyvkötő	127·0
Asztalos, ács, esztérgályos ..	80·6	Lakatos	195·0
Bádigos, rézőntő	110·2	Mészáros	234·0
Bérbocsis, fuvaros	182·0	Nőidivatkalapkészítő	35·6
Borbély, fodrász	77·7	Nőiruhakészítő	83·6
Cipész, csizmadia	61·6	Órás	92·7
Cukrász stb.	206·5	Sapkás, kalapos stb.	117·0
Építőmester	404·9	Sokszorosító	173·0
Fehérneművarrónő	1.512·5	Sütő	548·3
Fehérneműtisztító	200·0	Szállodás és vendéglős.....	165·0
Fényképész	104·9	Szíjgyártó, bőrdöndős	170·0
Férfiszabó	81·0	Szobafestő és mázólo	103·7
Fogtechnikus	125·5	Szűcs	157·2
Hentes	180·0	Üveges és rokonszakmák ...	112·2
Kárpitos	90·0	Villanyszerelő és műszerész ..	155·6
Kávés	82·6	Egyéb	98·7
Kovács	127·0		
Kőfaragó, kőműves, kövezőm.	147·7	Összesen	95·4

Persze a mediánszámokat itt is az ismeretlenül maradt adóösszegű adózók számának figyelmen kívül hagyásával számítottuk ki s még azoknak

az iparosoknak a számát is kikapcsoltuk, akik a felvétel szerint adót nem fizetnek (578 egyén 2-89%). Ezeknél az iparosoknál a felvétel revíziója sem tudta azt kideríteni, hogy is állnak hát az adózás terén s noha elvileg lehetséges az, hogy az 1927. évben ez iparosok még nem tartoztak az adófizetők közé, másfelől arra a szomorú lehetőségre is gondolhatunk, hogy az iparosok közül elég sokan azért nem fizettek 1927-ben adót, mert egyszerűen nem tudták megfizetni a rájuk kirótt terhet.

Az állami és községi adó mediánértékeire vetett futó pillantás is meggyőz arról, hogy az *állami és községi adó általában jelentősebb közterhe az iparosoknak, mint a forgalmi adó*, melyben — akár átalányban, akár készpénzben róják le a tényleges forgalom után —, mégis csak olyan adót kell látnunk, melyet jobbra beszedett az iparos a vásárlójától.

Egyik-másik iparban az állami és községi adók mediánja magasabb régiókban mozog; leginkább a sütőknél, akik közül az állami és községi adója szerint középső helyen fekvő iparos is elég nagy adóösszeget fizet. *Feltételezhetjük azt, hogy a sütőipar képviselői a legjobb módú iparosok közé tartoznak székesfevárosunkban. Az építőmesterek magas mediánértékét nyilván a közelmúlt évek építési konjunktúrája emelte magasra* s ugyanez az oka annak, hogy a kőfaragó-, kőműves- stb. iparban is számottevő volt az 1927. évben lerótt adók mediánja. *Az élelmezési ipar jelentőségét a közterhek szempontjából jól megvilágítja az a körülmény, hogy már az említett sütőiparosokon kívül a mészárosok, a hentesek, a cukrászok állami és községi adójának mediánja is a legmagasabbak közül való.* Az állami adózás szempontjából nagyobbjelentőségű még a bérkocsisok és fuvarosok, a villanyszerelők és műszerészek adója. Viszont *jeltűnik az arany- és ezüstművességnek — bár az átlagot másfélszeresen meghaladó, de mégis alapjában elég szerény — adómediánja.* Az állami és községi adó nagysága tekintetében szám szerint sokkal több ipar adómediánja magasabb az átlagnál, mint előbb a forgalmi adónál láttuk, — csupán a nagy taglétszámú asztalos, ács, esztergályos ipar, a borbély- és fodrászipar, a cipész- és csizmadiaipar, a férfiszabóság, a nőidivatkalapkészítőipar és a nőiruhakészítőipar alacsony mediánja az, amely 100 pengő alá szorította le a budapesti iparosság adómediánját.

Nem tudjuk természetesen azt megállapítani, hogy az egyes iparokban a felvételtől kimaradt elemek adózása mennyiben változtatná meg azt a képet, melyet a fentebb közölt adatok alapján magunknak alkothatunk. De bár a budapesti kisiparosság adózása elég jelentős, mégsem vall túladóztatásra az, hogy az iparosság egész tömegében középhelyen álló iparos évi állami és községi adója a 100 pengőt sem éri el. Persze lehetnek egyes esetekben ilyen példák is, noha az egyes eseteket rendszerint pontos szakértelemmel átvizsgálják, nem érte-e méltánytalan adókivetés a felet. *Azokat a híreket azonban, mintha az állami és községi*

adózás könyörtelenül sújtaná a kisiparosságot, látszólag megcáfolják ezek az adatok. Tanulmányunk egész menetében a kisiparosság barátjának mutattuk magunkat, keresve a mozzanatokat, ahol különösképpen meg van a mód rámutatni ez iparosság értékére. Ezért merjük nyugodt lelkiismerettel megállapítani, hogy a kisiparosságra az állam és a község mérsékelten nehezedik rá a maga adókivetésével. Lehet persze, hogy az adómediánok azért olyan alacsonyak, mert sok adózó adójának bizonyos részével hátralékban maradt, — csak hogy az adóstatisztika terén tett tapasztalás azt mutatja, hogy a különböző évek adóhátralékai nagyjában kiegyenlítki egymást s hogy a tényleg fizetett összeg alapján megvan a mód figyelemmel kísérni az adózás felfelé, vagy lefelémenő tendenciáját. Ilyenformán azt sem mondhatjuk, hogy az adóhátralékok ügye különösebb hatást gyakorolt volna azoknak a számoknak alakulására, amelyeket az előbb magyaráztunk.

E tanulmányt tulajdonképpen az a kérdés érdekli, volna-e mód arra, hogy a budapesti, illetve az egész országbeli kisiparosságot az állami és községi adók tekintetében erősebb oszlopává tegyük a köznek, semmint amilyen jelenleg. Ha az állami és községi adórendszer változatlanul maradna s mégis azt látnók, a budapesti kisiparosok adómediánja a 100 pengős határon messze túlulrik: 300, 400 vagy éppen 500 pengőre, az érdekeltek is megnyugodnának abban, hogy a közterhekre többet kell áldozniok, meglévén az alap, melyből a többadózást fedezni tudják.

Az állami és községi adók tekintetében is a szállodások és vendéglősök, másrészt a bérkocsisok és fuvarosok között van legtöbb olyan adózó, akinek adója 1001—5000 pengőig terjedt. A sütők, a hentesek, a férfiszabók, a nőiszabók között szintén elég figyelemreméltó ezeknek a száma. Az 5000 pengőnél nagyobb összeget fizető iparosok a szállodásokon és vendéglősökön kívül ismét csak a sütők között fordulnak elő gyakrabban. A férfiszabók és a cipészek között egyformán hét-hét ilyen adózót találtunk, ami azt mutatja, hogy ezeknek a tipikusan kisipari iparok a vagyonosak sorába léphetnek elő megfelelően szervezve és üzemeik fejlesztésével.

4. Szaklapok olvasása.

a) Általánosságban.

Az iparosok számlálólapja adatokat gyűjtött arról is, hogy *a megfigyelt iparosságból hányan olvasnak szaklapot és hányan nem.* Persze e kérdésre beérkezett válaszokat nem vehetjük egészen készpénznek, hiszen nagy különbséget jelent az, ha valaki szaklapot maga járát, vagy futólag olvassa azokat át az ipartestület helyiségében, avagy egyebütt. Az olvasás egy-magában azt sem jelenti még, hogy van-e annak fogamatja az iparos munkájában. Ennek ellenére hasonló kérdéssel egyetlen más statisztikai felvétel

sem fordult az egyénekhez s ha a nyert eredményeket úgy foghatnók fel, hogy az iparosok rendszeresen olvasnak szaklapot, nem egészen kedvezőtlen képet alkothatnánk a budapesti iparosság ismeretszerzési vágyáról.

141. tábla. Az iparosok a szaklapok olvasása szerint.

M e g n e v e z é s	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
a) Abszolút számokban.									
Szaklapot olvas	8.564	834	9.398	1.380	304	1.684	11.082	7.416	2.528
* nem olvas	6.360	445	6.805	1.680	451	2.131	8.936	5.777	2.263
Összesen	14.924	1.279	16.203	3.060	755	3.815	20.018	13.193	4.791
b) Tízrelekken.									
Szaklapot olvas	5.738	6.520	5.800	4.510	4.027	4.414	5.536	5.623	5.277
* nem olvas	4.262	3.480	4.200	5.490	5.973	5.586	4.464	4.377	4.723

Az iparosoknak nagyobb fele olvas szaklapot, 8936 iparos azonban arról adott hírt, hogy a szaklapok nem érdeklik, hogy bár ipart űz, semmi érdeklődést nem érez az iránt, hogy szakismereteit bővítse, fejlessze s magát továbbképezze. A két arányszám közül tehát mégis a szaklapot *nem* olvasó iparosok arányszáma figyelemreméltóbb, *élénk fényt vetve arra a nemtörődöm- ségre, mely még a budapesti iparosság széles rétegeiben is megvan az önművelődéssel szemben. Holott kétségtelen, hogy a kisipar jövője biztosításának egyik leginkább jól járható útja az, ha az iparos minden módot megragad arra, hogy szakma- beli tanultságát növelje.* Az esti tanfolyamok s más egyéb előadások, mind ezt a célt szolgálják, de aligha fér kétség ahhoz, hogy a különböző tanfolya- mokba stb. is úgy tud az iparos bekapcsolódni, ha figyelmét a szaklapok, és a szakirodalom állandóan e kérdések felé terelik. Nem kelthet meglepetést az a tanulság, hogy a nők között sokkalta több a szaklapot *nem* olvasó iparosok száma, mint a férfiiparosok sorában. Ha a nőiparosok férfiiparosok példáját követték volna, egészen másképp alakult volna Budapest iparos- ságában a szaklapot olvasó és nem olvasó iparosok arányszáma. A férfi- iparosságban is kiemelkedik a nőtlen iparosok nagy fogékonysága a szak- irodalom iránt, hiszen ezeknek csaknem kétharmadrésze azt válaszolta, hogy olvas szaklapot. Az ifjabb iparogenerációnak ezzel ismét olyan vonását ismertük meg, melynek *továbbápolása, még erősebbé kiépítése egyengetné az útját az iparosság egykor sokkal nagyobb szaktudásának.* Annál inkább meglepő az, hogy a hajadon iparosnők között a legkisebb arányszámot képviseli a szaklapot olvasó elem: ennek háromötöd-része nem részesül abban az előnyben, melyet a szaklapok forgatása jelent. A gyermekes iparosoknál erősebb a törekvés arra, hogy munkájuk nívóját olvasással emeljék s ezért készségesebben forgatják a szaklapokat. A gyermektelen iparosok e tekintetben mögöttük állanak.

β) Iparonként.

Iparonként a szaklapok olvasása nem egyenlő méretű. Egyik-másik iparban, de legkivált a fogtechnikusok között (92.17%) a szaklapok olvasása csaknem általános. A fényképészek (85.14), az építőmesterek (85.95) és a sütők (80.06%) körében szintén túlnyomó többségben vannak azok az iparosok, akik szívesen foglalkoznak szakolvasmányokkal. Nagyjában ugyanez áll a sokszorosítókra és az órásokra is. Némelyik iparban azonban a szaklapok olvasása meglehetősen ritka kiváltság. Így a bérkocsisok és fuvarosoknál (17.93), a fehérneművarrónőknél (27.10), a fehérneműtisztítók és kelmefestőknél (28.10%). Ám, ha ezeket a kedvezőtlenebb vonásokat meg is tudjuk érteni, bizonyos mértékben csodálkozással látjuk azt, hogy a sapkások, kalaposok (32.53%) továbbá a férfiszabók között milyen gyenge a szaklapot olvasó elem arányszáma (44.31). *Sok tennivaló akad még ezen a téren és kétségtelül az iparosok magasabb célkitűzésű szervezkedésének lesz kötelessége az, hogy a budapesti és az egész ország iparosságának nivóját ezen az úton is emelje.*

142. tábla. Az iparosok a szaklapok olvasása szerint iparonként.

Az ipar megnevezése	Szaklapot olvas		Az ipar megnevezése	Szaklapot olvas	
	abszolút számban	tíz-ezrelékben		abszolút számban	tíz-ezrelékben
Arany- és ezüstműves	164	6.862	Könyvkötő	78	6.725
Asztalos, ács, esztergályos ...	541	5.498	Lakatos	237	5.374
Bádogos, rézőntő	421	6.547	Mészáros	220	6.010
Bérkocsis, fuvaros	182	1.793	Női divatkalapkészítő	153	5.667
Borbély, férfi- és nőfodrász ...	833	7.424	Nőiszabó	918	5.584
Cipész, csizmadia	1.069	5.127	Órás	169	7.824
Cukrász, mézeskalácsos, élelmiszerkészítő	142	6.794	Sapkás, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	68	3.253
Építőmester	165	8.595	Sokszorosító	135	7.670
Fehérneművarrónő	71	2.710	Sütő	257	8.006
Fehérneműtisztító, kelmefestő ..	59	2.810	Szállodás, vendéglős	1.110	5.860
Fényképész	126	8.514	Szijgyártó, bőrröndös	80	5.517
Férfiszabó	1.143	4.431	Szobafestő, mázoló	445	6.403
Fogtechnikus	200	9.217	Szűcs	119	6.103
Hentes	299	7.153	Úveges és rokonszakmák ...	108	6.546
Kárpitos	251	7.318	Villanyszerelő, műszerész ...	358	7.569
Kávés	193	4.133	Egyéb	520	4.525
Kovács	87	5.371	Összesen	11.082	5.536
Kőfaragó, kőműves, kövezőmester	161	6.518			

5. Az iparosok külföldi útjai.

a) Általánosságban.

Tanulmányunk különös részének utolsó szakasza azoknak az adatoknak megvizsgálása, hogy az iparosok jártak-e külföldön vagy sem. Nem tudjuk, hogy az adatszolgáltatás a külföldön való tartózkodást úgy

értelmezte-e, hogy csak a huzamosabb, a nem pár napig való tartózkodást tekintette külföldi tartózkodásnak (quasi tanulmányútnak) vagy sem. De nehéz volna azt eldönteni, hogy a felnőtt iparos szaktudása szempontjából nem elegendő lendítőerőt jelent-e, ha esetleg rövid idejű, pár hetes útra kelt, vagy pár napos kirándulásra külföldre s az észlelt új ideákat, új megoldási lehetőségeket magábaszívva igyekezett azokat itthon értékesíteni. Az iparosok külföldi tartózkodásáról nyugodtan feltételezhetjük azt, hogy az többnyire nem kényszerűséggel, hanem a komoly munkával összefüggő utazással kapcsolódott össze s azért érdeklődéssel pillanthatunk az alábbi adatokra:

143. tábla. Az iparosok külföldi tartózkodásuk szerint.

Megnevezés	F i			N ő			Mindössze	Gyer- mekkel bíró	Gyer- mek- telen
	nős	nőtlen	együtt	férje- zett	haja- don	együtt		iparos	
Az iparos :	a) Abszolút számokban.								
Külföldön nem járt	9.238	748	9.986	2.260	546	2.806	12.792	8.506	2.992
Külföldön járt és pedig :									
Európában: Ausztria.....	2.369	219	2.588	379	102	481	3.069	2.071	677
Cseh-Szlovákia ..	493	66	559	69	14	83	642	409	153
Franciaország ..	624	78	702	111	39	150	852	522	213
Jugoszlávia ...	638	55	693	39	6	45	738	484	193
Németország ..	2.078	175	2.253	177	34	211	2.464	1.689	566
Olaszország ...	1.173	116	1.289	132	33	165	1.454	955	350
Oroszország....	735	74	809	14	1	15	824	577	172
Románia	452	44	496	38	6	44	540	346	144
Más világrészben	272	17	289	14	4	18	307	208	78
	b) Tízezrelékben.								
Külföldön nem járt	6.190	5.848	6.164	7.386	6.232	7.355	6.390	6.448	6.245
Külföldön járt és pedig :									
Európában: Ausztria.....	1.587	1.712	1.597	1.239	1.351	1.261	1.533	1.570	1.413
Cseh-Szlovákia ..	330	516	345	226	185	218	321	310	319
Franciaország ..	418	610	433	363	517	393	426	396	445
Jugoszlávia ...	427	430	428	127	79	118	369	367	403
Németország ..	1.392	1.368	1.391	578	450	553	1.231	1.280	1.181
Olaszország ...	786	907	796	431	437	433	726	724	731
Oroszország....	492	579	499	46	13	39	412	437	359
Románia	303	344	306	124	79	115	270	262	301
Más világrészben	182	133	178	46	53	47	153	158	163

Valószínű, hogy a külföldön való járáson a felvétel azt értette, hogy a Budapesten megtelepült iparos tanulmány szempontjából járt-e külföldön. Erre vall az, hogy az úgynevezett utódállamokban járt iparosok száma aránylag elég csekély, szemben a nagyobb európai államokat megjárta iparosokéval. Az elszakított területekről Magyarországra került iparosok jóval nagyobb számot képviselnek, mint az ezeket az államokat megjárta budapesti iparosok száma, ami szintén azt igazolja, hogy a felvétel e részben kifogástalan volt.

Bármennyire is magas az az arányszám, a kétharmadot megközelítő, mely a külföldön *nem* járt iparosokra vonatkozik, mégis örülnünk kell azon, hogy a budapesti iparosságnak elég szép része megfordult külföldön. Az adatok feldolgozása természetesen úgy készült, hogy aki több külföldi államban is járt, az többszörösen szerepelt a táblázat abszolút számaiban s a viszonyszámok is azt jelzik, hogy az összes iparosok közül egyik-másik államban hányan jártak.

Azonnal szembeötlik az, hogy Ausztria és Németország az a két állam, melyhez leginkább vonzódik a magyar iparosság. Rajtuk kívül az európai államok közül Olasz- és Oroszországban fordult meg több iparos. Feltehetjük, hogy főképp az utóbbi államban tartózkodott iparosok elég magas arányszáma a háborúval, illetőleg a hadifogsággal függ össze. Franciaországban szintén elég sok iparos járt. A többi államok közül pedig külön ideiktatjuk még azokat a számokat, melyek az egy-egy államban tartózkodott iparosok számát mutatják: Angliában 277, Belgiumban 158, Hollandiában 99, Lengyelországban 318, Svájcban 339, Törökországban 399. Megjegyezzük végül azt, hogy 1583 iparos járt ugyan külföldön, de nem jelölte meg azt, hogy hol. A más világrészek között Afrikában 40, az Egyesült Államokban 37, Amerika egyéb részeiben pedig 172 iparos járt.

Bármelyik államban megfordult iparosság számát nézzük, rögtön szembeötlik, hogy a nőiparosság abszolút számban, de aránylag is mennyivel ritkábban jut külföldön, mint a férfiiparosság. Az Ausztriában járt iparosoknál ez talán kevésbé tűnik fel, de annál inkább a Németországban, Olaszországban járt iparosoknál.

β) Iparonként.

A külföldön való járás kérdése elegendő nagy fontosságú arra, hogy iparonként megvizsgáljuk. Ezt tesszük a 144. tábla adatai alapján.

Néhány ipar képviselőinél rögtön szembeötlik az, hogy nem igen kapcsolódtak bele a külföldönjárás mozgalmába.

A szállodásokra és vendéglősökre (74·29%), a mészárosokra (73·22%), a kávésokra (80·09%), a fehérneművarrónőkre (71·02%), a hentesekre (73·67%), a borbélyokra és fodrászokra (66·30%), a cipészekre és csizmadíákra (74·62%), s a bérkocsisokra, fuvarozókra (68·96%) áll ez elsősorban. Ezek az iparok többnyire tényleg olyanoknak tekintendők, melyek kevés kivétellel szűk körben végeztenek, többnyire kisebb igények kielégítésére szolgálnak, — mintegy lokális piacot elégítenek ki s így megelégszenek azzal a látókörrrel, melyet az ország határain belül megszerezhetnek. Legmozgékonyabbnak látszik viszont a cukrász-, mézeskalácsos- és az élelmiszerkészítőipar, melynek fentebb is már megemlékeztünk arról a sajátosságáról, hogy képviselői gyakran hosszasan külföldi vándorlás után

144. tábla. Az iparosok külföldi tartózkodás szerint iparonként.

Az ipar megnevezése	Külföldön járt és pedig										Külföldön járt és pedig									
	a b sz o l ú t s z á m b a n										t í z e z r e l é k b e n									
	Külföldön nem járt										Külföldön nem járt									
	Ausztriában	Cseh-Szlovákiában	Franciaországban	Jugoszláviában	Németországban	Olaszországban	Oroszországban	más világ-részen			Ausztriában	Cseh-Szlovákiában	Franciaországban	Jugoszláviában	Németországban	Olaszországban	Oroszországban	más világ-részen		
Arany- és ezüstműves	121	68	13	25	8	79	21	9	7	5 062	2 845	544	1 046	335	3 306	879	377	293		
Asztalos, ácsestergályos	601	174	27	59	36	146	67	33	11	6 107	1 768	274	670	366	1 484	881	335	112		
Bádogos, rézöntő	376	130	16	24	24	39	57	31	4	5 848	2 022	249	593	467	2 162	867	482	62		
Bétkocsis fuvaros	700	83	23	7	33	50	51	63	7	6 896	818	227	69	325	493	502	621	89		
Borbély, férfi- és nőfodrász	744	181	19	34	43	94	70	46	15	6 630	1 613	169	303	383	838	624	410	134		
Cipész, calzameda	1 586	201	36	27	67	111	85	106	25	7 607	1 964	113	130	321	532	408	508	120		
Cipész, mezsekalapos, élelmiszerkészítő	24	46	7	20	13	50	31	8	9	1 148	2 201	335	957	622	2 392	1 463	383	431		
Építőmester	64	57	14	33	4	24	15	4	10	3 333	1 947	267	191	153	916	573	153	115		
Építőmestervártozó	186	16	4	5	4	12	7	5	2	6 810	762	191	48	95	572	333	238	95		
Fehérneműtisztító, keletestő	143	51	7	1	2	49	34	9	2	4 189	2 270	608	1 351	1 149	3 311	2 297	608	405		
Fényképész	62	41	9	20	17	273	111	117	28	6 803	1 132	217	336	236	1 058	430	454	112		
Fertőszabó	1 068	292	56	84	61	273	111	117	9	5 300	2 396	645	783	783	2 027	1 475	599	184		
Főtechnikus	115	52	14	17	17	44	32	13	4	7 367	765	478	239	407	574	981	622	215		
Hentes	308	32	20	10	17	24	41	28	9	5 019	2 274	233	875	408	2 333	875	437	87		
Kárpitos	203	78	8	30	14	80	30	15	9	8 099	514	107	150	236	578	493	236	193		
Kávécs	374	24	5	7	11	27	23	11	1	6 544	1 358	247	123	556	926	370	679	62		
Kovács	106	22	4	2	17	35	33	9	5	5 911	1 741	526	324	688	1 417	1 336	364	202		
Kőfaragó, kőműves, kővezetőmester	146	43	13	8	17	35	33	9	5	4 224	2 414	517	345	86	3 104	345	345	259		
Kőnyakító	49	28	6	4	1	36	4	4	3	1 224	2 414	517	345	86	3 104	345	345	259		
Lakatos	241	88	18	25	4	36	38	10	12	5 464	1 995	408	567	567	883	862	227	712		
Mészáros	268	40	14	14	14	25	28	22	3	7 322	1 093	383	109	383	883	862	227	712		
Nődivatkapiskészítő	1179	57	12	13	13	15	8	2	13	6 630	1 673	231	803	158	556	595	140	74		
Nődivatkapiskészítő	1 113	275	38	132	26	147	83	23	13	6 770	1 673	231	803	158	556	595	140	74		
Óras	124	46	16	17	8	32	22	11	4	5 741	2 129	741	787	221	1 461	1 475	599	185		
Sapkas, nyakkendő- és ernyőkészítő, kalapos	142	45	16	17	10	32	16	6	2	6 794	2 153	383	383	383	478	1 531	766	287		
Sokszorosító	90	45	3	3	3	5	44	25	3	5 114	2 557	511	11	4	2 557	511	11	4		
Sütő	215	56	16	15	11	48	33	10	3	6 699	1 745	498	467	343	1 495	1 028	312	93		
Szállító, vendéglős	1 407	195	56	49	51	120	132	60	42	4 827	2 276	828	621	276	1 586	690	276	222		
Szűgyártó, bőrfűzős	70	33	12	9	4	23	10	4	2	4 827	2 276	828	621	276	1 586	690	276	222		
Szobafestő, mázoló	340	111	22	18	11	93	67	43	19	5 990	1 597	317	239	633	1 338	984	619	273		
Szűcs	109	38	11	23	44	55	19	8	5	5 273	2 970	544	424	564	2 384	1 091	303	303		
Szűcs	87	49	16	38	47	132	69	37	15	4 862	2 270	634	803	970	2 781	1 439	653	317		
Ülveges- és rokokoszalmák	230	131	63	38	47	132	69	37	15	4 862	2 270	634	803	970	2 781	1 439	653	317		
Villageszerelő, műszerész	601	241	33	74	54	216	111	57	15	5 230	2 097	546	644	970	1 890	966	496	131		
Egyéb	12 792	3 069	642	852	788	2 464	1 454	924	307	6 390	1 538	321	436	369	1 291	796	412			
Összesen	12 792	3 069	642	852	788	2 464	1 454	924	307	6 390	1 538	321	436	369	1 291	796	412			

folytatják iparukat Magyarországon; csak igen csekély részük (11·5%), nem járt külföldön. Hasonló csekély arányszámmal egyetlen más iparban sem találkozunk; úgy látszik azonban, hogy az építőmesterek (33·33%), a fényképészek (41·89%), a könyvkötők (42·24%), a szilgyártók (48·27%), a villanszerelők és műszerészek (48·62%), a fogtechnikusok (53·0%) stb. szintén azok közé az iparok közé tartoznak, amelyek üzöi között csak kisebb arányszámot képvisel a külföldön nem járt iparosok száma.

Említettük fentebb azt, hogy főképpen két állam neve emelkedik ki akkor, ha az iparosokat a külföldi tartózkodás szerint tagoljuk: Ausztriáé és Németországé. *Ausztriában* igen számos ipar képviselői közül legalább $\frac{1}{4}$ rész, vagy $\frac{1}{5}$ rész megfordult, — legtöbben az üveges és rokonszaktmák iparosai, valamint az építőmesterek és az arany- és ezüstművesek. Igen csekély érdeklődést mutattak Ausztriával szemben is azoknak az iparoknak folytatói, akiket úgy jellemeztünk, hogy külföldi kapcsolataik nem igen vannak. *A Németországban* való tartózkodás arányszámái annyiban különböznek az ausztriai arányszámoktól, hogy négy iparban az itt tartózkodott kodott iparosok arányszámá a 30% fölé emelkedett. Az arany- és ezüstművesiparban (33·1%), az építőmestereknél (31·8%), könyvkötőiparban (31·0%), a fényképésziparban (33·1%), Ennek a nagy kapcsolatnak a nyomait más iparokban is megtaláljuk, — így a szűcsiparban, a villanszerelő- és műszerésziparban, a cukrásziparban stb. A már fentebb jelzett iparokon kívül alig van egy-két olyan (a női divatkalapkészítők, a nőiszabók, a fehérneműtisztítók, a bérkocsisok, fuvarosok stb.), amelyekben a Németországban tartózkodott iparosok arányszámá csekély lett volna. Úgy látszik, hogy azok az erős szálak, amelyek már évszázadokkal előbb is egybefűzték a magyar és a német ipart és szoros összeköttetést építettek ki közöttük, hatásukban késő nemzedékeket is irányítanak tanulmányútjaikban.

Olaszországban, a klasszikus építőművészet csodálatos hazájában, szinte csaknem minden harmadik építőmester megfordult. A fényképészek közül is sokan végeztek itt tanulmányokat; a cukrárszok egyik főútja Itália földje volt; a fogtechnikusok sem kerülték el földjét, — a kőművesek, kőfaragók és kővezőmesterek közül pedig csaknem annyian jártak itt, mint Németországban. Az órások, a sokszorosítók, a villanszerelők és műszerészek, az üvegesek és a sütők mindmegannyi szintén azok közé az iparosok közé tartoztak, akik az olasz összeköttetéseket is felvették.

Franciaországban az építőmesterek, a fényképészek, a szűcsök, s az arany- és ezüstművesek közül jártak sokan; ez iparok folytatóinak több, mint 10%-a. A cukrárszokon, az órásokon stb.-eken kívülazonban jól esik itt megemlíteni az asztalosokat, ácsokat, esztergályosokat, akiknek 6%-a tartózkodott Franciaországban. *A Cseh-Szlovákiában* járt iparosok feltűnőbb arányszámot egy iparban sem érnek el. *A Jugoszláviát* ismerők az építő-

mesterek és a fényképészek több, mint 10%-a. A más világrészekben megfordult iparosok közül újból csak a cukrászok, az építőmesterek és a fényképészek emelkednek ki, akik messze idegenben megtett utak után végeznek Budapesten ipari munkát.

Ha a most tárgyalt adatok tanulságait összefoglaljuk, nem nehéz arra az eredményre jutni, hogy a *budapesti iparosság sorában négy olyan ipar-csoport van, melynek képviselői sűrűbben megfordultak külföldön; az építőmesterek, a fényképészek, a cukrászok, és a fogtechnikusok.* Ezek teszik tehát az iparnak azt az elemét, mely a külföldi tanulmányútak szűrőin át szerzett tapasztalatait leginkább tudja érvényesíteni magyarországi munkájában. Aki ezeknek az iparosoknak munkájával tisztában van, ismeri különösen azokat a jeles teljesítményeket, melyek az építőmesterek munkájához fűződnek Budapestem: *tisztában van azzal is, hogy az az idő, az a költség és az a járadtság, melyet az iparosok a külföldi utakra fordítottak, nem volt hiábavaló. A modern kor iparossegédei nem tudnak már, mint valaha a céhbeli segédek, hosszú vándorutakon készülni fel mesteri pályájukra, de kétségtelen az, hogy a külföldi tartózkodás adatainak tárgyalása olyan eredményre juttat, melyek megszívlelésre méltók akkor, amidőn a kis- és kézműiparosság viszonyait tárgyaljuk.*

X. Befejezés.

Tanulmányunk két nagyobb szakaszra osztdott. Egyfelől igyekeztünk megjelölni azokat az irányokat, melyekben a magyarországi iparoskérdés fejlődött. Az iparügy törvényes rendezése volt az a fővonal, melyet végigtekintettünk, hogy a helyzet mai képét megérthessük.

A jelen sohasem jelenthet nyugvópontot a problémák fejlődésében. A mai idők jelene annál inkább nem, mert a kis- és kézműves társadalom ma talán még inkább érzi a gazdasági élet nyomása folytán a gyakran szinte a létét fenyegető veszedelmeket, mint a múlt század utolsó negyedében, midőn a céhrendszer végleges összeomlása után az iparosság újból szervezkedni kezdett.

A kis- és kézműipar ma is válsággal küzd, ma is érzi a gyári és a nagyipar versenyét, mely öntudatlanul is az ő érvényesülési lehetőségeit szorítja háttérbe. A kisipari szervezkedés ma is távol áll a tökéletestől, az ideáltól. Nem szüntek meg annyi év után sem végérvényesen a panaszok, melyek a kisiparos elemeknek saját érdekképviselésével szemben való érdeklődés hiányát emlegették. A tanoncügy terén újra meg újra felbukkannak a kifogások. Ami pedig a kis- és kézműiparosok munkájának hatályosságát illeti, nem bontakoztak ki azok az átfogó organizációk, melyek a kisiparosságot az annyiszor ajánlott nagyobb termelési egységekbe tömörítették volna, — akár szövetkezetek, akár más kooperációk formájában. Van ugyan a szakipari szövetkezetek hitelgényeinek kielégítésére jólátgondolt intézmény, csakhogy annak tevékenységét tőkéinek nem elegendő volta csak úgy gátolja, mint már esztendők óta.

Bizonyára, a gazdasági élet mostohaságának, (mely csekély időközti megszakításokkal évek óta ott terpeszkedik Magyarország élete felett s — mely legfőbb oka annak, hogy nemcsak a kisiparos-társadalomban lappang elégtelenség, hanem a gazdasági életünk egyéb tényezői sem tudnak olyan munkát kifejteni, melyre egyébként vállalkozhatnának) nagy része van abban, hogy a kisiparos-kérdés változatlanul előtérben áll Csonka-Magyarország gazdasági politikájában is. *Ha máról-holnapra csodatevő erők ismét a konjunktúra áldásait hintenék szét Magyarország gazdasági letére is, alig-*

hanem elcsillapulna annak a morajnak hangja, mely néha szinte fenyegetően jelzi azt, hogy a lelkek háborognak, nem találják meg a kivezető utat s hogy gyakran szinte a remény sem maradt meg, mely éltesse az egyént.

Hiába tagadnók, szembe kell néznünk azzal az igazsággal, hogy nemcsak Magyarország, hanem az egész világ gazdasági élete is olyan átalakulás nehéz perceit (éveit, évtizedeit) éli, melynek végét, melynek likvidálását dehogy is tudnók pontosan megjósolni. Egy azonban bizonyos. Bizonyos az, hogy az átalakulás korszakában sokkal inkább, mint valaha, szükség lesz arra, hogy Magyarország gazdasági életében is erőteljes, megbízható iparos középosztály álljon a közérdekek szolgálatában.

Így kapcsolódik össze azután tanulmányom első részével annak második része, melyben a Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának 1928. év tavaszán végrehajtott fölvétel nyomán igyekeztem szinte szociográfiáját adni annak a népességi csoportnak, melyet a statisztika mint kisiparosságot tart nyilván Budapest gazdaságtársadalmi életében.

E helyen is még egyszer nyomatékosan kell figyelmeztetnem munkámnak mindegyik olvasóját s általában azokat, akik e kérdéssel foglalkoznak: ne törekedjenek arra, hogy a tanulmányomban közölt *abszolút* számok alapján állapítsák meg azt, hogy egyik vagy másik iparágban, mellyel a tanulmány táblázatai foglalkoznak, kevesebb vagy több iparos tömörül, mintsem e felvétel s e munka kimutatja. Ott, ahol erre szükség volt, hőven okát adtam azoknak a látszólagos eltéréseknek, melyek a speciális célokra végrehajtott iparosstatisztika és egyéb statisztikai források anyaga alapján adódnak. De újból hangoztatnom kell, hogy a statisztikai anyag, melynek tanulságait igyekeztem lebonni, nem az ú. n. pontos, kimerítő tömegészlelés eredménye (már t. i. abban az értelemben nem, hogy a felvétel reprezentatív jellegénél fogva nem terjeszkedett ki kivétel nélkül minden székesfővárosi iparos egyénre), hanem azoknak a modern statisztikában mindinkább előtérbe kerülő észlelési módszerek egyikének terméke, melyek a számlálási egységek *kinos-pontos megállapítása helyett bizonyos kérdések lényege vagy bizonyos társadalmi osztályok viszonyai felől a vizsgálat intenzívebb volta révén akarnak alapos kutatásokat végezni s így a problémák mélyebb értelmét feltárni.*

Aki tehát azokkal a statisztikai adatokkal kíván közelebbről foglalkozni, melyeket a székesfőváros statisztikai hivatal az 1929. évi Évkönyvében közölt a budapesti iparosságról s amelyeket ez a tanulmány megmunkált, helyesebben teszi, ha az abszolút számokkal való foglalkozás helyett a viszonyszámokhoz fordul, melyek meglepő összhangban jelenítik meg ennek a kérdésnek szinte minden vonatkozását.

A viszonyszámok tanulságait munkámban levontam s feleslegesen szaporítanám a szót, ha az egyes vizsgálati körök leszűrt eredményeit munkám végén ismét csoportosítani vagy felsorolni akarnám. Néhány konklúziók deiktatását mégsem mellőzhetem.

E konklúzióknak egyik legfontosabbika az, hogy a budapesti iparosság (nyilván nem csak az a része, mely a statisztikai felvételben részt vett, hanem szinte egész egyeteme): érett, koránál fogva lehiggadt, nyugodtabb, olyan elem, — legalább ezt mutatja a statisztikai felvétel — a *középosztályunknak modern értelemben vett becses tagja*. Melynek letelepülési viszonyai, a budapesti iparostársadalomba való beérkezésének körülményei stb. is garanciát nyújtanak arra, hogy *nem hiábavaló az a reménység, melyet ez a társadalmi csoport jelentőségéhez fűznek barátai*.

Láttuk azonban azt is, hogy a budapesti kisiparosság sok gonddal küzdök, hogy pl. lakásviszonyai (melyek pedig szinte reflektorként világíthatják meg minden néven nevezendő társadalmi osztály életstandardját) eléggé szegényesek s épenséggel nem vallanak arra, mintha ezt az osztályt anyagi körülményei folytán könnyen tudná elviselni a hosszú ideig tartó átmeneti idők rengeteg nehézségét anélkül, hogy összeroppanás nem fenyegetné. A budapesti kisipari munka sok más vonatkozásában szintén nem kielégítő, ha a tárgyaltuk felvétel adatait szemléljük. S ha a magunk részéről a mechanizálás csekély fokánál is nagyobb hátránynak tartjuk a kereskedelmi szellemnek több irányban is észlelt hiányát vagy vérszegény voltát, ezt azért tesszük, mert meggyőződésünk az, hogy a kisipari és kézműipari pályán a boldogulást kereső egyének felé csak úgy fog inteni derültebb jövő, amennyiben az a sokszor mesterségesen szított ellentét is, mely az ipar és kereskedelem között fennáll, gyökeresen kiirtatik társadalmunkból.

A kereskedőnek szüksége van az iparosra, de viszont s éppen a műipar felé hajló vagy már valóban kézműipari jellegű ipari vállalatokra áll ez: *az iparosnak talán még inkább szüksége van a kereskedőre vagy legalább is annak a gyorsabb, elevenebb, a konjunktúrához inkább kapcsolódó mozgékonyabb szellemnek elsajátítására, mely a kereskedői munkának sajátossága s melynek megszerzésében, sőt utánzásában, vajmi kevés buzgóságot fejtettek ki mindeddig iparosaink*.

A kis- és kézműipar és a kereskedelem vagy legalább a kereskedelmi gondolat között sokkal nagyobb közlekedésnek kell történnie, mint aminek eddig lehattunk tanui, hogy a kézműipar ismét felvirágozhassék s tudja megtanálni helyét ismét gazdasági életünkben. Mélyen átérzem annak szükségességét, hogy nemcsak a budapesti, hanem az egész országbeli kis- és kézműiparosság helyzetét minden lehető eszközzel meg kell szilárdítanunk éppen a magyar jövő érdekében, mely sokáig nem fog megérkezni akkor, ha népeségünk konzervatív elemeit nem tudjuk a gazdasági érvényesülésnek biztos alapjára helyezni.

Roppant nagy magyar tragédia az, hogy ugyanakkor, amidőn a *kisbirtokos osztály válsággal küzd*, — az az osztály tehát, melyből az ország nemes értékei a múltban kimeríthetetlenül megújultak, az a másik osztály is *vergődik*: a kis- és kézművesosztály, melybe a múltban, a háború előtt átszívárog-

hattak azok a tehetségek és fejlődni akaró elemek a mezőgazdasági népességből, melyeknek a föld mellett már szűk lett a határ.

Ha a kisiparos osztály helyzetében nem történnék gyökeres változás, társadalmunkat ez azzal fenyegetné, hogy eltöretné az a csövezet, melyen keresztül érintkezett egymással a mezőgazdaság és iparos népesség. Mi történnék ekkor? Nem maradna más hátra, mint az, hogy a *mezőgazdasági népesség ismét veszedelmesen szaporodó népfeleslege* (nemcsak a cseléd-, zsellér- és munkáselemé, hanem a birtokosságé) csak egy utat kereshetne az érvényesülésre, azt, hogy *az ipari munka körében elproletározódjék, — ami nem föltétlen érdeke annak a nemzeti gondolatnak, mely az önálló egyéniségek szaporításától is várja Magyarország életében a megújhodást.*

Könnyű mondani azt, hogy különösen két eszköz volna alkalmas arra, hogy annak segítségével előbb izoláljuk, majd egészen meg is szüntessük azt a veszedelmes helyzetet, melyben Magyarország kis- és kézműiparos-sága ma van. *A szövetkezeti eszme erősebb térfoglalása s másrészt az ipari hitel-ügy egészséges keretekben való kiépítése.* Valóban, ez a két eszköz szinte a másik kettőnél, az ipartestületi élet mélyrehatóbb kiépítésénél és az iparoktatási ügy s az iparosnevelés kérdésének megnyugvást okozó megoldásánál is értékesebb eszköz. *Csak hogy hol látjuk azt a szuggesztív erőt, mely iparosságunkat jobban, mint valaha tömörítené szövetkezetekbe s hol látjuk azt a tőkeerőt, amely új koncepció alapján vagy a régi koncepció buzgó felkarolásával oldaná meg a hitelkérdést?*

TARTALOMJEGYZÉK.

□□□

	Lap
A) Általános rész	3
1. Az iparosság, mint a középosztály része	3
II. Az ipari élet multja Magyarországon	6
a) A céhek	6
b) Egykorú statisztikák az iparosságról	16
α) Schwartner Márton adatai	16
β) Ercsey Dániel statisztikája	17
c) A céhrendszer a XIX. század első felében	19
III. Az első ipartörvény	22
a) Az indokolás	22
b) A központi bizottság jelentése	23
c) A 15-ös bizottság jelentése	24
d) Pest szabad királyi város felirata	25
e) A képviselőházi tárgyalás	27
f) Néhány szó az első ipartörvény rendszeréről	28
g) Az első ipartörvény hatása	30
h) A közgazdasági bizottság jelentése	38
i) A képviselőházi tárgyalás	40
j) A részletes tárgyalás	50
k) Még pár szó a második ipartörvényről	57
l) A kisipar helyzete 1884 körül	58
IV. Az ipar fejlődése a második ipartörvény hatálya idején	61
1. 1884—1890	61
a) A gazdasági helyzet	61
b) Az ipartestületek	65
c) Néhány szó az iparoktatásról	68
2. 1891—1900	70
a) A gazdasági helyzet	70
b) Az ipartestületek	77
c) Az oktatásügy	81
d) Betegsegélyző pénztárak	86
V. A fejlődés 1901—1922-ig	89
1. 1901—1913	89
a) A gazdasági helyzet	89
α) Az ipartörvény tervezete	92
β) A gazdasági helyzet alakulása 1909 után	100
γ) Néhány szó az állami iparfejlesztési akcióról	105

	Lap
b) Ipartestületek	112
c) Az oktatásügy	117
d) Betegsegélyző pénztárak	119
2. 1914—1922	121
<i>VI. Az ipartörvény novellája és az azt követő események</i>	129
1. A novella taglalata az indokolás alapján	129
a) Általános indokolás	129
b) Részletes indokolás	134
c) A nemzetgyűlési tárgyalás	146
<i>VII. Kísipari mozgalmak 1921 után</i>	157
a) Általános jellegű kérdések	157
b) Ipartestületek	165
c) Az oktatásügy	171
B) Különös rész	178
<i>I. Bevezetés</i>	178
a) Az iparosok társadalmi viszonyaira vonatkozó felvétel: nagyobb koncepciónak szerves része	178
b) Az iparosstatisztika jelentősége	179
c) Hová soroljuk a felvétel módszerét?	181
d) A felvétel adatgyűjtési mintájának bírálata	184
e) Feldolgozás és publikáció	195
<i>II. Az iparosstatisztika adatainak összefüggése az ipartestületek statisztikájával</i> ..	197
a) A felvételben résztvevett iparosok száma	198
b) A budapesti ipartestületek fejlődése	202
1. 1900-ig	202
2. 1910-ig	207
3. A bevételek fejlődése 1901—1910-ig	210
4. Fejlődés a háborús évtizedben	211
5. A háború után következett fejlődés	214
6. Ipartestületi díjak	220
7. Ipartestületi jegyzők	222
8. Bevételek. Székházak. Emberbaráti intézmények	224
c) Az ipari önállók számának fejlődése	226
<i>III. A budapesti iparosság lakóhelye, születése, Budapesten való tartózkodása stb.</i> ..	228
1. A lakóhely	228
α) Budapest egész iparossága	228
β) A nemek szerepe	231
γ) Az egyes iparágak szerepe	232
2. Az iparosok születési helye	237
α) Általában	237
β) A nemek szerepe	240
γ) Iparonként	242
3. Az iparosok Budapesten való tartózkodásának ideje	246
α) Általánosságban	246
β) Nemek szerint	248
γ) Iparonként	249

	Lap
4. Az iparosok Budapestet megelőző tartózkodási helye	252
α) Általánosságban	252
β) Nemek szerepe	253
γ) Iparonként	254
5. Az iparosok Magyarországot megelőző lakóhelye	256
6. Mióta tartózkodnak a budapesti iparosok Csonka-Magyarország területén?	259
α) Általánosságban	259
β) Iparonként	260
7. Az iparosoknak a világháborúban való részvétele	261
α) Általánosságban	261
β) Iparonként	262
8. Az iparosok honossága	263
α) Általánosságban	263
β) Iparonként	264
<i>IV. Az iparosok kora, vallása, anyanyelve, nyelvismerete és családtagjai</i>	<i>266</i>
1. Az iparosok korviszonyai	266
α) Általánosságban	266
β) A nemek szerepe	268
γ) Iparonként	270
2. Az iparosok vallása	273
α) Általánosságban	273
β) A nemek szerepe	274
γ) Iparonként	276
3. Az iparosok anyanyelve	279
α) Általánosságban	279
β) Iparonként	280
4. Az iparosok nyelvtudása	281
α) Általánosságban	281
β) A nemek szerepe	283
γ) Iparonként	284
5. Az iparosok családi állapota	287
α) Általánosságban	287
β) Iparonként	289
6. Az iparosok kereső családtagjai	291
α) Általánosságban	291
β) Iparonként	294
7. Az iparosok eltartott családtagjai	296
α) Általánosságban	296
β) Iparonként	298
8. Az iparosok atyáinak foglalkozása	301
α) Általánosságban	301
β) A nemek szerepe	305
γ) Iparonként	308
<i>V. Az iparosok vagyoni helyzetét megvilágító adatok</i>	<i>314</i>
1. Az iparosok ingatlanvagyonra	314
α) Általánosságban	314
β) Iparonként	316

	Lap
2. Az iparosok háztartási alkalmazottjai	318
α) Általánosságban	318
β) Iparonként	320
3. Az iparosok albérleti és ágyrajárai	321
α) Általánosságban	321
β) Iparonként	323
4. Az albérletbe adott helyiségek	325
α) Általánosságban	325
β) Iparonként	327
5. Életbiztosítást kötő iparosok	329
α) Általánosságban	329
β) Iparonként	331
6. Az iparosok lakbérleti viszonyai	332
α) Általánosságban	332
β) Iparonként	334
7. A főbérleti iparosok lakásainak nagysága	335
α) Általánosságban	335
β) A nemek szerepe	339
γ) Iparonként	340
8. Az iparosok lakásainak bére	344
α) Általánosságban	344
9. Az iparosok lakásainak felszerelése	351
α) Általánosságban	351
β) Iparonként	353
10. Az iparosok lakásaiban lakó személyek száma	355
α) Általánosságban	355
β) Iparonként	357
VI. Az iparosok műveltségi viszonyai, mesterségbeli tanultsága és üzletalapítása stb.	360
1. Az iparosok iskolai végzettsége	360
2. Az iparosok tanult mestersége	370
3. Az iparosok felszabadulásának éve	372
4. Az iparosok segédveinek száma	379
5. Az iparosok üzlettársai	384
6. Az iparosok üzletvezetői	385
7. Miképen került az üzem az iparos tulajdonába?	387
8. Az iparosok üzemeinek alapítási ideje	392
9. Az iparendélyek kiváltásának időpontja	395
10. Az iparosok üzemeinek törvényszéki bejegyzése	399
11. Az iparosok fióküzletei	400
VII. Az üzemhelyiségek leírása	403
1. Kapcsolatos-e az üzemhelyiség lakással?	403
2. Az iparosok üzemeinek negyedévi bére	405
3. Hol dolgozik az iparos?	408
4. Az iparosok üzemi helyiségeinek közművekkel való felszerelése	410
VIII. Az iparosok üzemi munkájának jellemzése	414
1. A családtagok részvétele az ipari üzemekben	414
2. Tart-e az iparos utazót vagy ügynököt?	416
3. Az iparosok alkalmazottainak száma	417

	Lap
4. Az iparosok alkalmazottainak természetbeni ellátása	422
5. Az iparosok alkalmazottaiknak szolgálati minősége szerint	426
6. Az iparosok nyersanyag- és félgyártmánybeszerzési helye	432
7. Tűz és betörés ellen való biztosítás	436
8. Az iparosok üzemeinek gépei	439
9. Az iparosok készítményeinek értékesítési helye	445
<i>IX. Az iparosok adóterhe és egyéb jellemző vonásai</i>	<i>449</i>
1. A reklám költségei	449
2. Az iparosok forgalmi adója	452
3. Az iparosok állami és községi adója	456
4. Szaklapok olvasása	461
5. Az iparosok külföldi útjai	463
<i>X. Befejezés</i>	<i>469</i>

A táblázatok jegyzéke.

1. tábla. A Magyarbirodalom iparos népességének foglalkozás szerint való meg- oszlása 1884-ben	60
2. « Az ipari vállalatok száma a vállalatok nagysága szerint 1890-ben	64
3. « A vállalatok megoszlása a segédszemélyzet nagysága szerint 1890-ben	65
4. « Az ipari vállalatok megoszlása a vállalatok nagysága szerint 1900-ban	76
5. « Az ipari vállalatok a segédszemélyzet nagysága szerint Magyarországon, Budapesten és vidéken 1900-ban	77
6. « Az ipari vállalatok megoszlása a vállalatok nagysága szerint 1910-ben	102
7. « Az ipari vállalatok a segédszemélyzet nagysága szerint 1910-ben	102
8. « Az ipari vállalatok megoszlása a segédszemélyzet nagysága szerint Csonka- Magyarországon 1920-ban	126
9. « Az ipari vállalatok megoszlása a segédszemélyzet nagysága szerint 1920-ban Csonka-Magyarország területén	127
10. « Az ipartestületi tagok és a felvételben résztvevő iparosok száma az 1927. és az 1928. években	199
11. « Az ipartestületek mestertagjainak száma 1891—1900-ig	203
12. « A különböző ipartestületek mestertagjainak száma Budapesten 1890-ben és 1895-ben	204
13. « A budapesti ipartestületekhez tartozó mesterek száma az 1900—1910. években	207
14. « A vidéki ipartestületek tagjainak száma az 1901., 1906. és 1910. években ..	209
15. « A budapesti ipartestületek bevételei 1901—1910-ig	210
16. « A budapesti ipartestületek mestereinek száma az 1911—1916. években	211
17. « A budapesti ipartestületekbe tartozó segédek és tanoncok száma 1911—1916-ig	212
18. « A vidéki ipartestületek főbb adatai 1911-ben, 1913-ban és 1916-ban	213
19. « Az ipartestületek bevételei Budapesten és a vidéken 1911—1916-ig	213
20. « Néhány budapesti ipartestület tagsági díjainak változása 1900-tól 1913-ig	214
21. « A budapesti ipartestületek tagjainak száma 1921-től 1928-ig	215
22. « A vidéki ipartestületek száma és tagjaik száma 1921-ben, 1924-ben és 1927-ben	219
23. « A budapesti ipartestületek megoszlása a tagdíjak nagysága szerint	220

24. tábla. A budapesti ipartestületek megoszlása a bekebelezési díjak nagysága szerint 1925-ben	221
25. * Néhány budapesti ipartestület jegyzőjének törzsfizetése 1928-ban	223
26. * A budapesti és vidéki ipartestületek bevételei 1921-től 1928-ig	224
27. * A budapesti ipartestületek aszerint csoportosítva, hogy van-e vagy nincs székházuk	224
28. * Az ipartestületek emberbaráti intézményei 1927-ben	225
29. * A főbb iparágak önállóinak száma Budapesten 1890-ben, 1900-ban, 1910-ben és 1920-ban	227
30. * Az iparosok lakóhelyük szerint	229
31. * Az iparosok lakóhelye iparuk szerint	233
32. * Az iparosok születési helyük szerint	238
33. * A nők arányszáma az iparosok születési hely szerint alakított csoportjaiban	241
34. * Az iparosok születési helyük és iparuk szerint	242
35. * Az iparosok Budapesten való tartózkodásuk időtartama szerint	247
36. * Az iparosok száma Budapesten való tartózkodásuk időtartama szerint iparonként	250
37. * Az iparosok megoszlása budapesti tartózkodásukat megelőző lakóhelyük szerint	252
38. * Az iparosok budapesti tartózkodásukat megelőző lakóhelyük szerint iparonként	255
39. * Az iparosok magyarországi tartózkodásukat megelőző lakóhelyük szerint	257
40. * Az iparosok magyarországi tartózkodásukat megelőző lakóhelyeik és foglal- kozásuk szerint	258
41. * Az iparosok Magyarországon való tartózkodásuk időtartama szerint	259
42. * Az iparosok Magyarországon való tartózkodásuk időtartama szerint iparonként	261
43. * A világháborúban résztvevett iparosok száma	261
44. * A világháborúban résztvevett iparosok száma iparonként	262
45. * Az iparosok honosság szerint	263
46. * Az iparosok honossága iparonként	264
47. * Az iparosok kor szerint	266
48. * Az iparosok kor szerint (Összevont adatok)	267
49. * Az iparosok kor és foglalkozás szerint	271
50. * Az iparosok vallás szerint	274
51. * Az iparosok vallás és foglalkozás szerint	276
52. * Az iparosok anyanyelv szerint	279
53. * Az iparosok anyanyelve foglalkozásuk szerint	280
54. * Az iparosok nyelvtudása	282
55. * Az iparosok idegen nyelvtudásuk szerint	285
56. * Az iparosok családi állapot szerint	287
57. * Az iparosok családi állapot és foglalkozás szerint	289
58. * Az iparosok kereső családtagjai	292
59. * Az iparosok kereső családtagjaik száma szerint	294
60. * Az iparosok eltartott családtagjai száma szerint	296
61. * Az iparosok száma eltartott családtagjaik szerint iparonként	299
62. * Az iparosok apáinak foglalkozása	302
63. * Az iparosok atyáinak foglalkozása egyezik-e vagy sem az iparosok foglal- kozásával	307
64. * Az iparosok atyjuk foglalkozása szerint	309

	Lap
65. tábla. Az iparosszülőjű iparosok atyáinak foglalkozási viszonya	311
66. « Az iparosok atyjuk foglalkozása szerint az egyes iparokon belül	313
67. « Az iparosok vagyoni állapota	315
68. « Az iparosok vagyoni állapota iparonként	317
69. « Az iparosok háztartási alkalmazottai	318
70. « Az iparosok háztartási alkalmazottai iparonként	320
71. « A főbérelő iparosok albérelői	322
72. « A főbérelő iparosok albérelői és ágybérelői iparonként	323
73. « Az iparosok albérletbe adott helyiségei és albérelőinek száma	325
74. « Az iparosok albérletbe adott helyiségei és azok albérelőinek száma iparonként	328
75. « Az iparosok életbiztosításainak nagysága	330
76. « Az iparosok életbiztosítása iparonként	331
77. « Az iparosok lakásbérleti viszonyai	332
78. « Az iparosok lakásbérleti viszonyai iparonként	334
79. « A főbérelő iparosok lakásainak nagysága	336
80. « Az iparosok főbérleti lakásainak nagysága iparonként	341
81. « Az iparosok lakásai negyedévi lakbér szerint	345
82. « Az iparosok lakásainak közművekkel való felszerelése	352
83. « Az iparosok lakásainak közművekkel való felszerelése iparonként	353
84. « Az iparoslakásokban lakó személyek száma	355
85. « Az iparosok lakásai a lakásban lakó személyek száma szerint iparonként	358
86. « Iparosok iskolai végzettsége	361
87. « Az iparosok iskolai végzettsége iparonként	368
88. « Az iparosok a tanult mesterség és foglalkozás szerint	371
89. « Az iparosok tanult mesterségük és családi állapotuk szerint	373
90. « Az iparosok a felszabadulás éve szerint	374
91. « Az iparosok felszabadulási éve iparonként	377
92. « Az iparosok segédéveinek száma	380
93. « Az iparosok segédéveinek száma iparonként	382
94. « Az iparosok üzlettársai	384
95. « Az iparosok üzlettársai iparonként	385
96. « Az iparosok üzletvezetői	386
97. « Az iparosok üzletvezetői iparonként	386
98. « Az iparosok üzemeinek megszerzési módja	387
99. « Az iparosok üzemei megszerzésének módja iparonként	390
100. « Az iparosok üzemeinek alapítási éve	392
101. « Az iparosok üzemeinek alapítási ideje iparonként	395
102. « Az iparosok iparendeléyei kiállításának éve	396
103. « Az iparendeléyek kiállításának éve iparonként	398
104. « Az üzemek törvényszéki bejegyzésének éve	399
105. « Az üzemek törvényszéki bejegyzése iparonként	400
106. « Az iparosok fióküzleteinek száma	401
107. « A fióküzletek száma iparonként	402
108. « Az iparosok üzemhelyiségeinek a lakással való kapcsolata	403
109. « Az üzemhelyiségnek a lakással való kapcsolata iparonként	404
110. « Az iparosok üzemhelyiségeinek megoszlása a negyedévi bér szerint	406
111. « Az iparosok üzemhelyiségeinek részletezése	409
112. « Az üzemhelyiség részletezése iparonként	410
113. « Az üzemhelyiségek közművekkel való felszerelése	411

	Lap
114. tábla. Az üzemhelyiség felszerelése	412
115. « A családtagoknak az iparosok üremeiben való közreműködése	414
116. « A családtagoknak az üzemben való közreműködése iparonként	415
117. « Az iparosok utazói és ügynökei	416
118. « Az iparosok utazói és ügynökei iparonként	417
119. « Az iparosok üzemi alkalmazottainak száma	418
120. « Az iparosok üzemi alkalmazottainak száma iparonként	420
121. « Az alkalmazottak természetbeni ellátása	422
122. « Az iparosok alkalmazottainak természetbeni ellátása iparonként	424
123. « Az iparosok alkalmazottainak szolgálati minősége szerint	426
124. « Az iparosok száma az alkalmazottak tartása szerint	431
125. « Az iparosok száma az alkalmazottak tartása szerint (Más viszonyítással) ..	433
126. « Az iparosok nyersanyag- és félgyártmánybeszerzési helye	434
127. « Az iparosok nyersanyag- és félgyártmánybeszerzési helye iparonként	435
128. « Az iparosok tűz- és betöréselleni biztosítása	437
129. « Tűz- és betöréselleni biztosítás	438
130. « Az iparosok üzembe beépített gépei	440
131. « Az iparosok üremeinek gépekkel való felszerelése 1911-ben és 1928-ban	441
132. « A beépített gépekkel dolgozó iparosok	442
133. « Az iparosok készítményeinek értékesítési helye	445
134. « Az iparosok készítményeinek értékesítési helye iparonként	447
135. « Az iparosok a reklámra fordított összeg nagysága szerint	449
136. « A reklámra fordított összeg nagysága iparonként	451
137. « Az iparosok forgalmi adójuk nagysága szerint	453
138. « Az iparosok forgalmi adójának nagysága iparonként	454
139. « Az iparosok állami és községi adójuk nagysága szerint	457
140. « Az iparosok állami és községi adójának nagysága iparonként	459
141. « Az iparosok a szaklapok olvasása szerint	462
142. « Az iparosok a szaklapok olvasása szerint iparonként	463
143. « Az iparosok külföldi tartózkodásuk szerint	464
144. « Az iparosok külföldi tartózkodás szerint iparonként	466

